
Σ ΦΑΟΣ

George Bancroft.

BIBLIOTHECA

CLASSICA LATINA

SIVE

COLLECTIO

AUCTORUM CLASSICORUM LATINORUM

CUM NOTIS ET INDICIBUS

On souscrit, à Paris,

CHEZ N. E. LEMAIRE, Éditeur, boulevard Italien, n° 22, en face des Bains Chinois.

BARROIS l'aîné, libraire, rue de Seine, n° 10, Faub. St-Germ.

DEBURE frères, libraires du Roi, rue Serpente, n° 7.

TREUTTEL ET WURTZ, libraires, rue de Bourbon, n° 17.

F. DIDOT, imprimeur du Roi et de l'Institut, rue Jacob, n° 24.

ANT. AUG. RENOUARD, libraire, rue de Tournon, n° 6.

BOSSANGE père, libraire, rue de Richelieu, n° 60.

BRUNOT-LABBE, libraire de l'Université, quai des Augustins, n° 33.

MONGIE aîné, libraire, boulevard Poissonnière, n° 18.

H. VERDIÈRE, libraire, quai des Augustins, n° 25.

ARTHUS-BERTRAND, libraire, rue Hautefeuille, n° 23.

Et chez tous les Libraires de France et des pays étrangers.

T. LIVII PATAVINI

QUÆ EXSTANT

OMNIA OPERA.

EXCUDEBAT FIRMINUS DIDOT,

REGIS ET GALLICARUM ACADEMIARUM TYPOGRAPHUS.

TITUS LIVIUS

PATAVINUS

AD CODICES PARISINOS RECENSITUS

CUM VARIETATE LECTIONUM

ET SELECTIS COMMENTARIIS

ITEM SUPPLEMENTA J. FREINSHEMII

CURANTE

N. E. LEMAIRE

VOLUMEN DECIMUM

PARISIIS

COLLIGEBAT NICOLAUS ELIGIUS LEMAIRE

POESEOS LATINÆ PROFESSOR

MDCCCXXIII

JOANNIS FREINSHEMII

SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER XLII

IN LOCUM LIBRI LXXVII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI SEPTUAGESIMI SEPTIMI.

Quum P. Sulpicius tribunus plebis, auctore C. Mario, perniciosas leges promulgasset, *ut exsules revocarentur, et novi cives libertinique distribuerentur in tribus, et ut Marius adversus Mithridatem Ponti regem dux crearetur*, et adversantibus consulibus Q. Pompeio et L. Sullæ vim intulisset, occiso Q. Pompeio consulis filio, genero Sullæ; L. Sulla consul cum exercitu in Urbem venit, et adversus factionem Sulpicii et Marii in ipsa urbe pugnavit, eamque expulit: ex qua duodecim a senatu hostes, inter quos C. Marius pater et filius, judicati sunt. P. Sulpicius, quum in quadam villa lateret, indicio servi sui retractus et occisus est: servus, ut præmium promissum indici haberet, manumissus, et ob scelus proditi domini de saxo dejectus est. C. Marius filius in Africam trajecit. C. Marius pater, quum in paludibus Minturnensium lateret, extractus est ab oppidanis; et, quum missus ad occidendum eum servus, natione Gallus, majestate tanti viri perterritus recessisset, impositus publice in navim delatus est in Africam. L. Sulla civitatis statum ordinavit; exinde colonias deduxit. Q. Pompeius consul, ad accipiendum a Cn. Pompeio proconsule exercitum profectus, consilio ejus occisus est. Mithridates, Ponti rex, Bithynia et Cappadocia occupatis, et pulso Aquillio legato, Phrygiam, provinciam populi romani, cum ingenti exercitu intravit.

carentur; novi cives, libertinique distribuerentur in quinque et triginta veteres tribus, et, cujus gratia cætera fiebant, *C. Mario mithridaticum bellum decerneretur.*

VIII. Sed exsules ne reducerentur, ipse nuper intercesserat : jam immutata voluntate, verba cavillando eamdem legem referebat, *non exsules a se reduci, sed vi rejectos,* dictitando : quasi non iidem essent, utro nomine appellarentur; aut quasi de vocibus, non de rebus, controversia in republica esset. Libertinos autem, et qui modo dè sociis facti cives fuerant, ideo distribui in veteres tribus volebat, ut plus in suffragiis illorum roboris esset : quippe homines callidi, si hos, numero veteribus civibus facile superiores, jure æquassent, nihil fore existimabant, quod illorum opera non assequerentur, et quo minore negotio rem perficerent, de bello mithridatico interea silentium agebant.

IX. Ne sic tamen tenere propositum potuerunt : quum ei rogationi veteres cives præfractis animis resisterent, resque interdum ad fustes et saxa pervenisset, L. Sulla ad opem reipublicæ ferendam, ab Italici belli conficiendis reliquiis, alieno tempore avulsus est. Vehementer enim accisæ sociorum vires erant. Lamponius tantum et Cleptius cum parte Lucanorum erant in armis; Samnitesque et Sabelli Nolam et vicina Nolæ retinebant. Igitur Sulla profectus jam ad exercitum, qui Nolam obsidebat, fuerat; receptisque plerisque circa præsidiis, haud procul fine belli aberat.

X. Sed urbano tumultu excitatus, accurrit Romam, ut collegam tribunitiis furoribus repugnantem adjuvaret. Consilio tamen magis, quam viribus, grassari placuit, ne patriæ incumbentem pestem, si arma corripuissent, alia peste viderentur repellere. Igitur justitio in dies aliquammultos indicto hoc agebant, ut comitia differendo legis impediendæ idoneam aliquam occasionem tempus suggereret. At Sulpicius, justitio valere jusso, suos in forum educit, admoni-

§ VII. Vell. II, 18. — Ascon. in Cornel. — Liv. Epit. — Rhet. ad Herenn. II, 28. — § IX. U. C. 664; A. C. 88. — Appian. Civ. lib. I. — Diodor. lib. XXXVII. — Vell. II, 17.

tos, ut pugiones sub vestibus secum ferrent; iisque adversus quoscumque opus esset, ne consulibus quidem exceptis, uterentur.

XI. Sic instructus ad ædem Castorum pergit, ubi forte concionem consules habebant: ibi ferias, ut parum rite edictas, arguere orsus, postremo tolli eas a consulibus jubet, comitiisque legum tempus atque locum dari. Tum vero consulibus adversantibus, in nervum erupit furor, strictisque mucronibus vis intentatur: cadit inter alios Pompeius adolescens consulis filius, idemque alterius consulis gener: pater Pompeius clam elabitur: Sulla, qui in domum Marii confugerat, sive, ut ipse in Commentariis prodidit, cinctus inimicorum gladiis consultandi causa secesserat, quum inde rediisset in forum, justitium ex voluntate Sulpicii solvit.

XII. Ideo Sulpicius reliquit magistratum Sullæ, quum eumdem Q. Pompeio abrogaret. Ita dimissus ad exercitum Sulla, quum Capuam venisset, unde rebus omnibus ordinatis ad bellum asiaticum pergere statuerat, P. Sulpicius legem, cujus ergo turbæ istæ excitatæ omnes fuerant, perfert; *Caiumque Marium pro Sulla mithridatici belli imperatorem esse* jubet. Mittitur e vestigio Gratidius, propinquus et legatus Marii, cum alio tribuno militum, qui nolanum exercitum ad Marium perducant. At Sulla, cognitis, quæ in Urbe fierent, jam ad legiones venerat prior, vocatasque in concionem ita erat alloquutus:

XIII. « Quæ per hosce dies in Urbe gesta sunt, milites, « ea varie ad vos perlata esse existimo, ut ferme solent, quæ « incertis auctoribus, aut vago rumore, differuntur. Quo « magis ad vos properandum esse censui, ut in communibus « injuriis mutui adspectus solatio uteremur; et vos, quid « mihi sit in præsentibus consilii, ego, quid vobis volun« tatis, cognosceremus. Nam siquidem populi romani con« sulem, imperatorem vestrum, una cum concordi collega

§ X. Appian. — § XI. Plutarch. in Sulla, cap. 16, et Mar. cap. 57. — Appian. — Liv. Epit. — Vell. — § XII. Plutarch. in Sulla et Mar. — Appian. cap. 58. — Val. Max. IX, 7. — Diod. apud Vales.

« cogi in ordinem, violari minis, terreri cæde carissimorum « oportuit, causam non dico, quin adversarii nostri cupitis « fruantur. Sin vero paucorum importunitate victum consu- « lare imperium, cædem clarissimi juvenis, consulis alterius « fugam, alterius periculum, dominantes in urbe nostra, « quos priore anno in adversa acie stantes, ferro ac virtute « vicimus, vos juxta mecum intoleranda judicatis : quid « fieri in rem nostram publicamque sit, consideremus.

XIV. « Sed mature decreto opus est, donec consultare « communiter, et agere, quæ volumus, licet. Sic enim ne- « scitis, mihi bellum mithridaticum, vobis ego imperator « eripior. C. Mario tradimini : nisi tamen vos ille fastidiat, « et alterum exercitum nupero commilitio notiorem malit. « Atqui provinciam illam, et has legiones senatus mihi de- « derat : et ego jam ad trajiciendum omnia paraveram, lætus « et festinans, non ut mihi tantum gloriam triumphumque « ex veris hostibus quærerem, sed etiam ut vobis aliquando « referrem gratiam ; vosque, tot exantlatis me duce pro re- « publica laboribus, asiaticarum opum larga et facili copia « ditarem ; quo reliquam deinceps ætatem in otio locuplete « et honorato degeretis.

XV. « Sed hæc et alia nobis ereptum eunt injustissimi « mortales : quod si vobis volentibus est, doleo et quiesco : « si, quod jure datum est, per injuriam auferri non sinitis, « non me subtraham vobis ducem ; ad capessenda jussa « prompti paratique este. » Ad hæc verba, quanquam nihil apertius de proposito suo dicere erat ausus, succlamatum a militibus est, facile, quid vellet, interpretantibus, bono esset animo, et recta duceret ad Urbem : nec enim imperatoris tantummodo vicem dolebant, sed de sua quoque erant solliciti, ne forte Marius ad bellum, ut rebantur, facile et quæstuosum alio potius exercitu uteretur.

XVI. Igitur tribunos a Mario præmissos lapidibus cooperiunt ; signisque correptis, properant Romam. Ibi quoque populus inquietus et discors agebat : aliis unicum ducem

§ XV. Jo. Antiochen. — Appian. — Plutarch. in Sulla et Mar.

Marium efferentibus in cælum; aliis ad curandum corpus, senio et morbis confectum, Baias facessere jubentibus: nam in Misenensi villam C. Marius posuerat; quam postea L. Lucullus centies sestertio emit. Sed Marius, ut se vegetum paremque militiæ muniis ostenderet, quotidie in campo inter juvenes exercebatur: miserantibus multis, qui perspiciebant, quam inane ob præmium, vir ab ima sorte ad summam provectus, post septuagesimum ætatis annum, inhabile propter carnium molem corpus (nam in senecta obesus evaserat) et fracta laboribus membra fatigaret.

XVII. Sed magis ridicula erat, quam cupiditatibus suis obtendebat, causa: quum ideo se concupivisse imperium diceret, ut filium adolescentem artes belli ipse præsens edoceret. Inter hæc, quum occisos, quos ad exercitum miserat, tribunos, Sullamque cum sex legionibus venire ad Urbem comperisset, ipse vicissim quosdam amicorum Sullæ occidit, bonaque cæsorum diripuit. Itaque miserabilis romani populi conditio erat, cujus principes, nusquam certa spe salutis, aut ulla concordiæ fide, alii ex Urbe in castra, alii ex castris in Urbem confugiebant: nam, excepto quæstore uno, cæteri tribuni præfectique signa patriæ inferenda abominati, Romam se receperant. Contra ab iis, qui vim Marii Sulpiciique insolentiam metuebant, in castra Sullæ, tanquam ad asylum, concurrebatur.

XVIII. In Urbe senatus suæ potestatis non erat, sed ad nutum tyrannorum circumagebatur. His volentibus, ex magistratibus ejus anni duos ad L. Sullam misit, Brutum et Servilium prætores. Ii, quum ad exercitum venissent, paulo animosius loquuti in extremum discrimen inciderunt, ut, confractis fascibus, prætextisque dereptis, vix et ægre corpus incolume referrent in Urbem, ipso adspectu, quorsum jam seditionis furor evasisset, ostensuri. Marius, quantum in tali trepidatione potest, ad defensionem se comparat. Sulla triginta peditum, quinque equitum millia adducens, ad Ur-

§ XVI. Plin. XVIII, 6. — Plutarch. — Vell. II, 18. — § XVII. Appian. — Plutarch. in Sulla.

bem intendit cursum: præter alia, quibus incitabatur, per somnium quoque stimulantibus geniis.

XIX. Nam quæ Cappadocum instituto Romæ colebatur dea (Lunam, an Minervam, an vero Bellonam interpretarentur, ipsi quoque dubitabant) eam assistere sibi per quietem vidit Sulla, fulmenque porrigere, recitatisque inimicorum ejus nominibus, ad singula præcepisse, feriret; atque illos, tanquam ad ictum concidentes, evanescere. Id visum collegæ narravit, qui, cum laude et gratulationibus occurrens, ad omnia operam suam promiserat. Interea secundi, deinde tertii ab Urbe legati venerant, quibus, causam consilii tam præcipitis requirentibus, idem responsum omnibus datum, *ad liberandam tyrannide patriam iri:* postremo tamen adjecit, *si senatus eum Mario et Sulpicio descendere in campum Martium velit, nihil se, nisi de communi sententia, acturum esse.*

XX. Sed Marius Sulpiciusque, neque fidei se inimici credere ausi, neque satis parati ad resistendum, novam senatus nomine legationem mittunt; cujus hæc mandata fuere: « Neminem magis, quam ipsos consules, scire, quantopere « semper senatus laborasset, uti amborum, et præcipue « L. Sullæ, pro præstantissimis in rempublicam meritis, « quam amplissima dignitas foret. Cæterum eam esse con- « ditionem Romæ, ut sæpe contra voluntatem senatus po- « puli jussa valeant; præsertim ubi propter metum majoris « mali, prudentissimus quisque concedendum temeritati « multitudinis putet. Id adeo nuper etiam accidisse, iis fe- « rendis legibus, a quibus haud minus reliqui Patres, quam « consules ipsi, abhorreant.

XXI. « Verum enimvero, in libero populo multa ferenda « esse potentioribus, donec arte et occasione corrigantur. « Ita Gracchorum olim, ita postea Saturnini rogationes, quæ « ferventibus populi studiis nulla vi potuissent impediri, « tempore captato citra tumultum abolitas esse. Idem nunc

§ XVIII. Plutarch. in Mario, cap. 58, et in Sulla, cap. 17. — § XIX. Appian. — Plutarch.

« quoque fieri posse de iis, quorum iniquitate se læsum con- « sul Sulla conqueratur.

XXII. « Nihil antiquius esse senatui, quam ut inter cla- « ros et potentes viros, quæ inciderint controversiæ, citra « publici status periculum, ex æquo et bono componantur. « Eumdem animum et C. Marium, et P. Sulpicium præ se « ferre : nec dubitari, quin par maneat et consulibus in « communem patriam pietas. Nihil opus esse armis, ubi ci- « vili modestia transigi melius possit : nec adhuc admissum « tam inexpiabile quidquam, ut ad extremæ desperationis « auxilia veniri oporteat. Tempore tantummodo et modica « patientia rem indigere. Igitur hoc unum deprecari Patres, « ne per præcipitem iracundiam omnis concordiæ spes ab- « jiciatur. Omnia conventura, modo hanc dent consules se- « natui veniam, ut ne propius quinque millia passuum ab « Urbe castra metentur, donec Patres conscripti consultare « amplius de præsentibus possint. »

XXIII. Ad Pictas hæc agebantur : id tabernis nomen erat ad quintum decimum ab Urbe lapidem via Lavicana sitis. Ibi responsum a Sulla legati abstulerunt, *in loco castra positurum ;* idque, ipsis audientibus, more militiæ statim imperatum est. At hæc simulatio consulum erat; nam ipsi, consilio intellecto inimicorum, dum legati, velut impetrato, quod volebant, læti redeunt Romam, L. Basilo, C. Mummio præmissis, citato agmine sequuntur. Sulla Esquilinam portam cum vicina parte occupandam cum legione una sumpserat : Collinam cum alia legione Pompeius : ad sublicium pontem tertia, quarta pro muris ad subsidium stare jussa est : duæ hostili fremitu animoque in Urbem irruperunt. Ibi quum juxta collem Esquilinum Marius Sulpiciusque cum tumultuaria manu occurrissent, miserrimum facinus factum est, ut in ipsa urbe non per seditionem, et correptis temere telis, sed aperto marte signis canentibus

§ XXII. U. C. 664; A. C. 88. — Plutarch. in Sulla, cap. 18. — Cluver. Ital. Antiq. III, 4. — § XXIII. Appian. — Plutarch. — Flor. III, 21. — Liv. Epit. — Jo. Antiochen.

in justæ pugnæ faciem, tum primum post Romam conditam inter cives concurreretur.

XXIV. In hoc prælio quum Sullanos non oppositus modo hostis, sed desuper e tectis jaculantes patresfamilias urgerent, consul ipse, correpto signo, in primam aciem procurrit, fugamque militis religione signorum et præsentia ducis cohibet: simul ad omnia respiciens, vocari ex subsidiis legionem, et interea delectos ex præsentibus, circumire Suburrana via, et a tergo includere hostes jubet: ipse, correpta face, contra eos, qui de tectis saxa atque tegulas jaciebant, subdi ædificiis ignem imperat, sagittariosque tela ignita immittere.

XXV. Ita detrusus ad ædem Telluris Marius, plebem ex domibus, itemque servitia ad pileum vocat. Sed potentior promissis metus fuit: tres tantummodo repertos aiunt, qui conditionem acciperent. Sulla per Sacram viam in Capitolium pergens, quo se Marius cum suis receperat, quum milites quosdam suos obvia diripere vidisset, eumdem delicti suppliciique locum esse voluit, coram statim in conspectu omnium punitis: ab eadem modestia, dejectis a Capitolio cum cæde multorum inimicis, custodias per omnes regiones urbis posuit; totaque nocte cum collega pervigil, obivit omnia, ne quid a victoribus per insolentiam in urbanos committeretur. Orta demum luce, vocato in concionem populo, *tempora reipublicæ* deplorant, *tribunitio vento ad talia præcipitia compulsæ: hac necessitate coactos ad consilia necessaria, magis quam optanda, descendisse.*

XXVI. *Revocandum itaque majorum morem, quo obtinente nihil tale accidisset; neque de re qualibet postea ad populum ferri oportere, nisi de ea deliberatum ante in senatu foret. Centuriata quoque comitia ex lege Servii regis, non ut postea assuevissent, tributa haberi, consultius esse. Non aliis rationibus reduci civium concordiam, et publicæ rei tranquillitatem posse, quam si a temeritate populari ad maturitatem*

§ XXV. Flor. — Val. Max. VIII, 6. — Plutarch. in Mario, cap. 58. — Oros. V, 19.

Patrum consilia, et ab egentissimi cujusque audacia, ad circumspectionem locupletium, suffragia revocentur. Tantum ferme cuique fidei amorisque in rempublicam, quantum in privata spei atque opum, esse.

XXVII. Sic tribunorum plebis vehementer accisa potestate, quibus imaginem nomenque tantum sine vi reliquerunt, quum etiam ob paucitatem senatorum contemni amplissimum ordinem animadverterent consules, tributis comitiis (ut aliquid dare populo viderentur) ex equestri ordine honestissimum quemque allegerunt, numero trecentos. Viri deinde duodecim a senatu hostes judicati, Sulpicius inprimis et duo Marii; deinde P. Cethegus, Junius Brutus, Cn. et Q. Granii, P. Albinovanus, M. Lectorius, Q. Rubrius Varro, et præterea duo alii senatores, *quod, seditione concitata, consulibus populi romani arma opposuissent, servosque vocassent ad pileum.* Aqua igitur et igni his interdictum, adjecto, *a quocumque impune occidi, aut ad consules adduci posse.*

XXVIII. Bona quoque eorum publicata; et perquisitores missi, qui caperent profugos, aut occiderent. P. Sulpicius, quum in Laurentinis paludibus, villæ cujusdam latebris occultaretur, indicio servi sui retractus et ab equitibus oppressus est. Caput occisi relatum Romam, et pro Rostris propositum: servus, qui secundum edictum consulum libertatem indicii præmium ferre debebat, manumissus; statimque cum insignibus novæ libertatis, ob scelus proditi heri de saxo præcipitatus est. In alios quoque viros claros, qui reperiri potuerunt, velut jure sævitum. At Marius post fugam ex Urbe desertus a turba, per tenebras in prædium quoddam, quod habebat in Solonio, qui campus est agri lanuvini, se conjecit.

XXIX. Unde, quum filium ex vicinis agris Q. Mucii auguris, cujus ille filiam duxerat, necessaria petere jussisset,

§ XXVI. Sallust. Catil. — Appian. — § XXVII. Vell. II, 30. — Appian. Civ. lib. I. — Liv. Epit. — Flor. — Cic. in Bruto, cap. 45. — § XXVIII. Jo. Antiochen. — Vell. II, 19. — Liv. Epit. — Val. Max. VI, 5-7. — Oros. V, 19. — Flor. — Plut. in Mar. cap. 58. — Cic. de Divin. I, 36.

Ostiam descendit, repertoque navigio, quod unus amicorum Numerius paraverat, cum privigno Granio, filii reditum non exspectans, abnavigavit. Interim adolescens imminens exitium fide et astu villici evasit. Quum enim eum in prædio muciano deprehendisset dies, ad comprehendendum eum suspicione ducti equites properabant. Ibi enim latere Marios posse propter affinitatem rebantur, et quia Mucius hostem Marium judicare noluerat: quod ejus nobile factum non est silentio prætereundum. Quum L. Sulla victor armatis circumdedisset curiam, eoque C. Marium hostem decerni cupienti nemo auderet negare, solus Q. Mucius sententiam dicere noluit.

XXX. Atque mitius instante Sulla, « Non ita, inquit, « gladios tuos extimesco, ut propter has senilis sanguinis tenues reliquias, hostem judicare C. Marium sustineam, a « quo Italiam et hanc urbem conservatas memini ». Hujus igitur villicus, nihil a fide heri animoque dissentiens, Marium adolescentem inter fabas abditum imposuit plaustro, bubusque junctis, per medios inimicos deportavit in Urbem: sic acceptis ab uxore, quorum præcipuus tum usus erat, ante lucem ad mare pergit; et quum forte solventes in Africam nautas invenisset, navem conscendit. Major patri Mario cum ventis et tempestatibus lucta fuit, ingruentibus in eum velut manu facta malis.

XXXI. Ferente vento litus Italiæ legens, Terracinam evitare nautas jussit, Geminium, cujus ibi magnæ opes erant, timens, inimicum hominem, et sullanis partibus deditum. Cæterum illis enise parentibus, magna vis ventorum a mari coorta, navigium procellis, et ipsum nausea sic fatigavit, ut vix apud Circeios applicare posset: ibi ob tempestatis sævitiem, et quia deficiebant commeatus, exscensio facta est, sed anxiis, et in momenta temporum extrema quæque exspectantibus, incerta omnia intutaque, et, ut fit in magno metu, præsentia quæque molestissima videbantur. Terram hostilem vitarent; inimicum erat mare: occursum me-

§ XXIX. Val. Max. III, 8. — § XXX. Liv. Epit. — Plutarch.

tuerent hominum ob pericula; non minus metuendæ ob penuriam solitudines erant: sero in bubulcos paucos inciderunt, qui dare quidem nihil poterant egentes egentibus, sed agnitum Marium *celeriter* jubebant *se subducere; paulo enim ante magnam affuisse equitum manum, quæ illum quæreret.*

XXXII. Plurima tum malorum imago circumsistebat hominem: nudus, desertus, inops, inter mortis et contumeliarum assiduos terrores, Italiam, quam honoribus imperiisque suis toties ornaverat, semel iterumque defenderat, ut hostilem terràm fugere cogebatur. Jamque etiam comites tædio et inedia fatiscebant; quum, omissa militari via, in profundum nemus secessit. Ibi quum ærumnosam sane noctem exegisset, cogente inopia, et corpore, donec aliquid superesset virium, usurus, secundum litus incessit, adhortans comites, *ne deficerent animis, neve spes suas extremas, et promissa numinum immatura mollitie corrumperent.*

XXXIII. *Sibi enim, quum ruri adolescentulus ageret, id ostentum evenisse, ut septem pulli aquilini cum ipso nido in sinum deciderent; parentibusque suis consultos haruspices respondisse, fore se mortalium omnium clarissimum, summumque imperium uti septies capessat, fatale esse.* Id quidem sæpe jactasse Marium in confesso est; rei vero fidem naturæ avium periti derogant, negantes, aquilam plura duobus ova parere. Sed tamen id vere seu falso expositum, Mario tum temporis profuit, ut ad extrema omnia spem animosque comites sui durarent. Sed ubi ad passus bis mille quingentos Minturnis abfuerunt, simul equitum alam ad se tendentem eminus conspexere, simul duas naves onerarias, prope litus, per quod incedebant ipsi, vela facientes: igitur ad has citato cursu delati, projectis in mare corporibus adnatant.

XXXIV. Et Granius quidem, altera navium exceptus, in Ænariam insulam trajecit. Marius corpore gravior, multo

§ XXXIII. Appian. Civ. lib. I. — Plutarch.

duorum servorum labore vix sublevatus, et in alteram impositus est. Jamque aderant equites, et nautas clamore cientes *appellere* jubebant, *aut saltem præcipitato in aquas Mario, quo instituissent cursum, pergere.* Sed supplicante cum lacrymis sene, domini navis, postquam diu fluctuassent animis, negarunt se ejicere virum posse. Deinde ubi cum atrocibus minis equites citi recesserunt, iterum immutata mente, ad Liris amnis ostia prope terram jecerunt ancoras; hortatique Marium, ut ad cibum capiendum, corpusque rectius curandum tot afflictum incommodis, in terram exscenderet, donec, qui stata hora flare debebat, ventus surgeret, sublatis velis in gramine accumbentem reliquerunt.

XXXV. Ita derelictus ab omnibus hominibus, diu in litore sine voce jacuit: postquam ægre se recollegit, per invia et uliginosa loca, oppletasque cœno et aquis fossas defecta membra trahens, tandem ad tuguriolum venit, in quo senex quidam, paludibus purgandis operam dare solitus, habitabat. Ad hujus pedes se abjiciens, obtestabatur, *servator atque adjutor esse vellet hominis, si præsentem tempestatem effugisset, majora opinione præmia redditurі.* Ille, sive olim visum recognoscens, sive ex adspectu virum haud vulgarem judicans, placide respondit; *si quidem quietis egeret, posse tugurio uti; sin vero inimicos aliquos fugeret, monstraturum se aptiorem latebris locum.*

XXXVI. Ibi dum juxta profluentem in cava ripa, multa arundine levibusque sarmentis contectus sedet, subito ad aures accidit clamor, increpantium senem, et ubi Marium abscondisset jubentium ostendere: nam quosdam eorum, qui a Geminio, ad retrahendum Marium, quoquoversum emissi fuerant, ad illud tuguriolum casus detulerat. Is tumultus hominem proditionis certum subegit, ut exutis vestibus in paludem se immergeret, oculis tantummodo ac naribus exstantibus. Sic repertus extractusque, ut erat nudo corpore, limo cœnoque deformis, injecto in collum loro,

§ XXXV. Appian. — Plutarch.

Minturnas rapitur; et dum, quid facto opus esset, magistratus deliberant, custodiendus ad ædes Fanniæ mittitur, quæ ob veterem offensam irata Mario putabatur.

XXXVII. Nam sexto ejus consulatu, repudiata a C. Titinnio Minturnense, causam dixerat. Titinnius ampla dote spoliare cupiverat mulierem, impudicitiæ crimine objecto. Sed Marius, causa cognita, *Fanniam impudicam videri* pronuntiavit, *mulctamque ei* dixit *sestertium nummum:* Titinnio præcepit, *ut dotem mulieri restitueret; quod, quam impudicam esse scisset, eam pecuniæ insidiatus duxerat, diuque matrimonio ejus usus fuerat.* Fannia tamen beneficii magis, quam injuriæ, memor, quibuscumque potuit officiis adjuvit: unde Marius hilarior, collaudata mulieris voluntate, fore sibi reddendæ gratiæ potestatem lætus gestiensque prædicat: ejus enim rei certum se modo omen accepisse.

XXXVIII. Pudet referre vanissimæ superstitionis sordes: nisi vel ideo magis sunt referendæ, ut intelligamus, quam turpi dementia orbem terrarum christiana disciplina liberaverit. Post tantam rerum experientiam, vir animo gestisque rebus maximus, quam a ratione impetrare non poterat tranquillitatem, ab asini obtutu ac voce sumpsit. Nam quum ad Fanniæ domum adductus erat Marius, relicto pabulo prorumpens e foribus animal, ex adverso Marii constitit; et blande hominem intuitus, luculentumque rudens, ad vicinum fontem procucurrit. Idcirco Marius salutem portendi fatus, obserari januam cubiculi, ut se quieti daret, jussit.

XXXIX. Interea magistratus, *sine mora de medio tollendum esse* decreto, Cimbrum quemdam mittunt de reliquiis marianæ victoriæ, qui eum conficeret; quod omnes oppidani misericordia clarissimi viri fœdum occidendi ejus ministerium abnuebant. Sed ille, cubiculum ingressus, ubi Marium esse cognovit, abjecto gladio profugit, *Marium*

§ XXXVI. Liv. Epit. — Vell. II, 19. — Val. Max. VIII, 2. — Plutarch. — § XXXVII. Plutarch. — Val. Max. — § XXXVIII. Val. Max. I, 5. — Plutarch.

se non posse occidere clamitans. Quidam aiunt, ingenti flamma ex oculis Marii promicante territum hominem; auctum deinde terrorem, postquam assurgens e lecto senex, terribili voce, « Tune, homo, C. Marium audes occidere? » inclamasset. Minturnenses profecto homini divinitus injectum timorem, salutemque Marii cordi esse diis interpretati, mutata sententia, quem paulo ante necari jusserant, repente incolumem volunt: nec ipse sibi deest, ad quosvis, etiam infimum et vilissimum quemque, tendit manus, preces, spem, fata, fabulam suam de aquilis, de asino, varie miscet.

XL. Tandem consensu omnium cum viatico et veste collata ad naviculam publice instructam deducitur. Sed properantibus obstabat religio, quod per lucum Maricæ, quam et *Circen* frequentius vocant, ad mare iter erat, quem præcipuæ sanctitatis Minturnenses habebant; neque fas putabant, efferri quidquam earum rerum, quæ semel eo illatæ forent. Sed cæterorum dubitationem unius senis alacritas solvit; qui, *nihil irreverens, aut ingratum diis esse* clamitans, *quod ad C. Marii salutem pertineret*, cum parte rerum, quæ ad mare portabantur, per lucum primus evasit.

XLI. Pingenda deinde curavit ista Marius, tabulamque votivam in fano Maricæ supendit. Sic in perparvum impositus navigium, lacrymis, votis, ominibusque prosequente minturnense populo, evitatis, quantum poterat, terris portubusque omnibus, vela in altum fecit. Forte ad insulam Ænariam delatus, quum ibi Granium et nonnullos amicorum reperisset, una in Africam cursum intenderunt. Sed quia penuria aquæ laborabant, in agro erycino Siciliæ fecerunt exscensionem: ibi quæstoris romani cura dispositi equites propemodum egredientem navi Marium excepere. Aquatores ferme sexdecim interfecti sunt. Marius, propere

§ XXXIX. Val. Max. II, 19. — Plutarch. — Liv. Epit. — Appian. — Cic. pro Sext. cap. 22. — Strab. lib. V. — § XL. Lactant. I, 21. — Hor. Carm. III, 17, et ibi interpr. — Strab. lib. V, p. 233. — § XLI. U. C. 664; A. C. 88. — Cic. pro Planc. cap. 10, et pro Sext. — Appian. — Plutarch. — Cellar. Geogr. Antiq. IV.

soluto navigio, Meningem tenuit, Africæ insulam, quæ hodie *Gerbarum* vocabulo est notior.

XLII. Hic de filio suo cognoscit, illum cum P. Cethego salvum, ire ad Hiempsalem, sive Mandrestal is fuit: cui patrive ejus Numidiæ partem, capto Jugurtha, Marii maxime opera senatus dederat. Hinc recepto nonnihil animo, statuit in carthaginiensem agrum transmittere. Ibi quum in locis solitariis vastisque sederet, venit ad eum lictor Sextilii, qui tum Africam proprætore obtinebat. De hoc Marius, neutram in partem meritus, humanitatis tamen aliquod officium exspectabat. At lictor decedere eum provincia jussit, ni malit in se, ut hostem ab senatu judicatum, decerni; torveque intuentem, et vocem nullam emittentem Marium rogavit tandem, « Ecquid renuntiari prætori vellet? » ibi Marius, « Nuntia, inquit, vidisse te C. Marium exsulem in « Carthaginis Magnæ ruinis sedentem » : duobus clarissimis exemplis inconstantiam rerum humanarum prætoris animo figurare, non inepte conatus.

XLIII. Hic ad eum cum Cethego filius venit, Albinovanusque, et cæteri exsules: ii Numidarum dolos, non sine digno, qui notetur, casu evaserant. Marium adolescentem miris in speciem officiis colebat regulus; sed quia discedere cupientem morabatur crebrius et apertius, quam ut per benevolentiam facere credi posset, suspicionem illi, et ex hac ardentius abeundi desiderium injecit. Igitur ob formam a pellice regia dilectus, quum ejus amorem aversatus eousque fuisset, tum amplexus occasionem est; eaque juvante, cum amicis fuga capta, ad patrem penetravit.

XLIV. Magna erat gratulatio, quod post ancipites tot casus, qui de se suisque sæpius utrinque desperassent, salvi sospitesque se vicissim intuerentur. Inter hanc dum in litore obambulant, forte scorpiones inter se pugnantes Marius pater videt. Erat ille vir huic stultitiæ generi deditus, et ut facile est delirantibus artem ex errore facere, valere se talia

§ XLII. Appian. — Cic. ad Quirit. cap. 8. — Plutarch. — § XLIII. Appian. — Plutarch.

interpretandi calliditate putabat. Igitur aversatus hostilitatis omen, non distulit conscendere piscatorium navigiolum, et cursum in Cercinam dirigere: et opinionem prudentiæ ejus sors velut dedita opera confirmavit.

XLV. Vix in altum evecti erant, quum missos a Numida vident equites eo ipso in loco vagantes, unde navem conscenderant. Sic inter Africi maris insulas, qui plus insidiarum in continente timebat, quod reliquum erat hiemis, C. Marius exegit. Dum ad hunc modum inimicus L. Sullæ terra marique jactatur, ipse rerum omnium potens, statum civitatis ordinabat, non victoris insolentia, sed propemodum ad justum legitimumqne modum. Igitur et æris alieni perplexam atrocemque controversiam, quæ nuper ad prætoris romani necem pervenerat, ex æquo bonoque lata lege Unciaria decidit.

XLVI. Ejus legis quum argumentum lateat, nomen esse videtur indicio, duodecimam debiti partem remissam debitoribus fuisse. Comitia deinde, priusquam proficisceretur in provinciam, habuit; in quo negotio mansuetum se præbuit, et omnimodis popularem : nam et Nonium sororis filium, et Ser. Sulpicium, quanquam subnisi sua commendatione essent, ignominiose repulsos civiliter tulit; *jucundum sibi esse* dictitans, *videre populum, libertate recepta, vel contra auctores beneficii utentem.*

XLVII. Consulem qnoque L. Cinnam designari passus est, licet iniquum sibi, et partibus adversum sciret. Jurejurando tamen adegit, nihil novaturum; isque in Capitolio multis præsentibus, silice lapide comprehenso, si falleret, precatus deos fuerat, ita se quoque projectum vellent; cum dicto lapidem emittens manu. Sed et collegam ei Cn. Octavium addidit, compertæ modestiæ virum, cujus maturitate Cinnam, si ruere cœpisset, sperabat retineri posse. His ita curatis, consulari potestate contentus, præmisso ad Ca-

§ XLIV. Plutarch. — Val. Max. I, 5. — § XLV. Appian. — Liv. Epit. — Fest. voc. *Unciaria*. — § XLVI. Plutarch. in Sulla, c. 19. — § XLVII. Dio apud Vales. — Plutarch. — Appian. — Liv. Epit.

puam exercitu, coloniis per Italiam deducendis operam dedit.

XLVIII. Sed adversa factio, ubi cessare metum armorum videt, ad pristinum consilium revoluta, locupletes præsertim, et feminæ quædam prædivites, nihil non, ut exsules restituerent, moliebantur. Etiam consulum vitæ dicebantur insidiæ fieri, quod iis se salvis, tenere posse propositum inimici non putabant. Sed Sulla, belli mithridatici decreto imperio, tutior ab ejusmodi periculo videbatur: Q. Pompeii miseratio subibat animis, quod is nihil ad prævalidas reprimendas inimicitias virium habebat. Ideo provincia ei Italia cum exercitu, qui tum sub Cn. Pompeio proconsule merebat, populi jussu datur.

XLIX. Offendit ea res Cnæum, et, ut novo nec antea audito sceleri præberet exemplum, incitavit: hoc enim primum anno consulis romani sanguine polluta castra, imbutæque militum manus sunt. Quippe consul Pompeius, ad accipiendum exercitum profectus, et intra vallum acceptus, quum postridie concionem haberet, cedente in speciem proconsule, satis læta habere initia imperii visus est; sed mox majore turba quasi audire concionantem cupientium concurrente, ab iis, quos ad cædem proconsul subornaverat, quum sacrificare jam inciperet, interfectus est.

L. Proconsul, diffugiente consulis comitatu, tanquam nescius omnium tulit se obviam, et, re scilicet cognita, graviter increpuit tanti sceleris auctores: sed statim rediit cum iis in gratiam, receptoque imperio, non est passus dubitari, cujus ope consilioque interceptus consul foret. Neque senatus vindicavit; majore talibus temporibus castrorum, quam curiæ, potentia. Hac re comperta, consul Sulla intentiorem corporis sui custodem egit, nunquam non fido septus amicorum, etiam per noctem, præsidio: neque diu moratus, Capuam ad exercitum profectus, militibus commeatuque et cæteris bello necessariis in classem impositis, ad mithridaticum bellum navigavit.

§ XLIX. Vell. II, 20. — Liv. Epit. — Appian. — Val. Max. IX, 7.

LI. Neque res asiaticæ adventum ejus parum desiderabant: ita tempore et occasione Mithridates utebatur. Huic regi tum in se magnifica erant omnia, tum, quæ sibi dare nemo potest, fortuna providerat. Opes atque potentiam illustrabat genus a septem Persis illustri serie deductum, et Artabanes regni conditor. Sed præcipue auctoritatem ei pararant prospera et magna belli primordia, quod tanta in eo vis esse videretur, ut, quum primum inciperet moveri, tota regna, nullo magnopere adhibito conatu, raperet.

LII. Neque majus aliud ad movendam quolibet inclinationem animorum instrumentum est, quam commodo conatorum eventu parta felicitatis fama. Igitur fortunæ instandum ratus, post victum a suis Nicomedem, ex Amaseno campo, ubi auxilia variarum gentium recensuerat, per Paphlagoniam incessit, centum quinquaginta millium exercitum ducens. Inde, expulso obiter Pylæmene rege, ad Scoroba montem, ubi Bithyniæ Pontique confinia sunt, deflexit.

LIII. Non longe abhinc M'. Aquillius castra posuerat, et post infelix prælium cum reliquiis suorum Nicomedes. Ibi ex præcursoribus centum omnino Sarmatæ, quæ acerrima equestribus præliis gens est, octingentos Nicomedis equites nacti, profligant Bithynos, quosdamque eorum captos adducunt ad regem. Ille ex priore instituto hos quoque, viatico dato, dimittit in patriam. Ita vim aliis pontici regis, militumque virtutem, aliis clementiam prædicantibus, quum ab utraque causa popularium animis Nicomedes diffideret, non exspectato Mithridatis adventu, versus L. Cassium retrocessit. Manius, fuga Bithynorum nudatus, quum solus resistere tantis copiis non posset, in tutiora loca cogitabat recedere; sed eum Neoptolemus Mithridatis purpuratus, cum Armenio Menophane, sub horam diei septimam assequuti, pugnare coegerunt.

§ LI. Flor. III, 5. — Polyb. V, 43. — Sallust. apud L. Ampel. — Auct. de Vir. illustr. — § LII. Memnon apud Phot. — Oros. VI, 2. — Eutrop. — Appian. Mithrid. — § LIII. Tacit. Hist. I, 79. — Appian. — Memnon.

LIV. Habebat sub signis equitum quatuor millia, peditum decuplum : sed victus ab hostibus, ferme decem millia militum in prælio amisit; cæteræ copiæ dissipatæ in diversa abierunt. Aquillius, ad Sangarium fluvium fuga delatus, licet jam nox tegeret terras, transmisso statim flumine, postea Pergamum venit. Castra quoque ejus capta sunt. Sed Mithridates, captivos, sicut antea facere consueverat, quum Asiatici essent, comiter alloquutus, cum vestibus et viatico ad suos quemque redire passus, tantum excivit benevolentiæ, ut certatim ad eum omnia deficerent; legatique magno numero accederent decreta civitatum afferentes, quibus regem ad se vocabant, *Deum atque Servatorem* appellantes : et quocumque venisset, obviam effusis cum splendida veste omnibus ordinibus, summa lætitia excipiebatur.

LV. Neque Cassius et Nicomedes, et qui alii legatorum romanorum iis locis erant, inhibere impetum properantis, aut opponere se ruenti Asiæ audebant; frustraque tentatis Phrygum auxiliis, quum homines ad militiam ineptos exercere irrito labore instituissent, dimiserunt omnes, et a castello Phrygiæ, quod Leonum appellant caput (eo enim propter munitionem loci convenerant) diversi abierunt. Cassius Apameam reduxit suos, Nicomedes Pergamum, Mancinus Rhodum ire constituit. A Pergamo Nicomedes, ut conspectu suo plus moveret senatum, in Italiam navigavit.

LVI. Hoc ubi auditum est iis, qui occludendis Pontici maris faucibus ad Byzantium excubabant, partim diffugerunt, alii majore flagitio naves quoque Nicomedis tradiderunt Mithridati. Bithynia omni paucos intra dies recepta, rex Mithridates civitates obiens, pecunias apparatumque belli ubique ab hostibus relicta colligebat; cæterum, quo clementius imperium speraretur, debita publica, simul ac privata, remittebantur. His ita ex præsenti usu ordinatis, vocatos in concionem milites accurata oratione ad virtutem

§ LIV. U. C. 664; A. C. 88. — Justin. XXXVIII, 3. — Diodor. apud Vales. — Cic. pro Flacco, cap. 25. — Appian. — § LV. Plutarch. Themist. cap. 52. — Appian. — Strab. lib. XII, p. 562.

cohortatus, intentos in signum profectionis esse jussit; omnibusque, uti voluerat, paratis, Phrygiam romani populi provinciam cum ingenti exercitu irrupit, ominisque causa, ubi quondam Magnus Alexander stativa habuisse dicebatur, castra posuit.

§ LVI. Justin. XXXVIII, 3. — Liv. Epit. — Appian.

JOANNIS FREINSHEMII
SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM
LIBER XLIII
IN LOCUM LIBRI LXXVIII LIVIANI.

EPITOME
LIBRI SEPTUAGESIMI OCTAVI.

Mithridates Asiam occupavit; Q. Oppium proconsulem, item Aquillium legatum, in vincula conjecit; jussuque ejus, quidquid civium romanorum in Asia fuit, uno die trucidatum est. Urbem Rhodum, quæ sola in fide permanserat, oppugnavit, et aliquot præliis navalibus victus recessit. Archelaus, præfectus regis, in Græciam cum exercitu venit; Athenas occupavit. Præterea trepidationem urbium insularumque, aliis ad Mithridatem, aliis ad populum romanum civitates suas trahentibus, continet.

I. Mithridates, simul tantum aggredi bellum, vimque romanam lacessere cœpit, eo prosperitatis cursu est usus, ut proniora ei omnia, quam votis optare ausus esset, viderentur. Phrygiam, et Mysos, et minorem Asiam nemine obsistente percurrens, maximas urbes, opulentos populos, citra sudorem atque sanguinem recipiebat. Lyciam quoque ac Pamphyliam, et cætera ad Ioniam usque, dimissis passim ducibus, occupavit. Laodiceam Lyco flumini impositam, Q. Oppio proconsule cum equitibus et mercede conductis

§ I. U. C. 664; A. C. 88. — Appian. Mithrid. — Liv. Epit. — Flor. III, 5. — Plin. V, 29.

tenente, præcone tantum ad mœnia misso, in deditionem accepit.

II. Laodicenses enim, offerri sibi veniam audientes, si romanum ducem tradidissent, nihil cunctati, dimissis mercenariis, Q. Oppium comprehensum ad Mithridatem adduxerunt; ludibrio addito, ut lictores eum cum fascibus præcederent. Et hunc quidem rex cætera illæsum, vinculorumque immunem, quocumque pergeret, circumducebat, proconsulem romanum a se captum civitatibus gentibusque obiter ostentans. Sed in M'. Aquillium, postquam et ille in manus ejus incidit, multa asperitate usus est; quod is et legationis asiaticæ, et belli contra Ponticos sumendi præcipuus auctor exstitisset.

III. Hunc Mitylenis ex ægritudine decumbentem, Lesbii, maximam a Mithridate inituri gratiam, si vivum traderent, robustissimos juvenum miserunt, a quibus comprehensus atque vinctus est. Alii quoque Romanorum eadem perfidia correpti; nisi quod unus adolescens hostilem sævitiam voluntaria morte antevertit. Quo magis crimini Manio datum, quod vir triumphalis et senex, vitæ desiderio victus, extremæ servitutis mala perferret. Rex enim vinculis et verberibus atque omni supplicio excruciatum asino miserum imposuit; secumque ducens in agmine subinde, *Manium se esse*, proclamare coegit; donec in pergamenam urbem ventum est: ibi, ut ipsi non modo, sed etiam universo nomini romano exprobraret avaritiam, aurum liquefactum in os ejus infudit.

IV. Inde, præfectis ubique impositis, Mitylenen adiit: mox in Ioniam usque processit, ac Magnesiæ, deinde Ephesi, gratanter exceptus est. Ephesii quum aliis rebus omnibus eximia in regem studia declararunt, tum etiam Romanorum, quas in urbe sua collocaverant, statuas everterunt: quo nomine non ita multo post acerbe mulctati sunt. Ex Ionia

§ II. Liv. Epit. — Appian. — § III. Liv. Epit. — Val. Max. IX, 13. — Appian. — Diodor. apud Vales. — Vell. II, 18. — Cic. pro Scaur. et pro leg. Manil. cap. 5. — Plin. XXXIII, 3.

revertenti Stratonicea portas clausit, non ignobilis Cariæ civitas. Igitur post deditionem pecuniam exegit ab oppidanis, præsidiumque imposuit. Dum in his curandis occupatur, forte puellam egregiæ formæ conspicatus, Monimæ nomen erat, Philopœmenis Milesii filiæ, aureos ei quindecim millia dono misit, concubitum virginis expetens.

V. Sed illa pudicitiam divitiis anteponente, quum nec expugnare blanditiis animum ejus posset, neque vim adhibere vellet, eo postremum adductus est, ut justas cum ea nuptias contraheret, missoque diademate, *reginam* appellaret. Hæc per otium agendi tempus regi romanæ urbis discordiæ dabant; quibus prohibitus Sulla maturare expeditionem nequiverat. Sed et nummariæ rei difficultas non parvum festinanti impedimentum se objecerat : tantum inopiæ uno intestini belli biennio effectum erat!

VI. Neque deerant omnino pecuniæ, sed paucos intra sinus condebantur: quos inter Cn. Pompeius Strabo, qui Asculum omni refertum opulentia ceperat, de tantis manubiis in ærarium intulerat nihil: bellator fortissimus, sed avaritia inexplebilis. Igitur loca, quæ in circumitu Capitolii sacerdotibus et sacris jam a Numæ temporibus erant dicata, subjecta hastæ, et publice divendita sunt. Auri inde redacta millia librarum novem: ea sola tantum ad bellum proficiscenti de publico data pecunia est.

VII. Interea Mithridates pluribus exædificandis navibus operam dabat, quo Rhodios, quæ, cæteris deficientibus, aut vi abstractis, sola civitas asiatica, præter Magnetas Sipyli accolas, in fide romana mansit, ad obsequium cogeret. Cognito deinde, cives romanos, quorum ingens erat per Asiam negotiandi gratia dispersus numerus, passim apud urbes destinatis suis impedimento esse conari; consilium cepit crudelissimæ calliditatis, clam misso ad magistratus locorum edicto, *uti ad diem trigesimum, postquam datæ eæ literæ essent, quotquot in suis quique urbibus haberent romani*

§ IV. Eutrop. — Appian. — Strab. lib. XIV, p. 660. — Plut. in Lucullo, cap. 36. — § VI. Oros. V, 18. — Plut. in Pomp. cap. 1. — Appian.

generis homines, cum liberis et uxoribus, atque etiam libertis, qui italici sanguinis essent, occiderent.

VIII. Cæsos autem inhumatos projici jubebat: bona cum interfectoribus partiebatur. Sed et minæ adjectæ erant, si quis aliquem ex eo numero aut celare vivum, aut sepelire mortuum ausus esset: contra, servis heros interfecturis libertatem, debitoribus dimidium æris alieni præmii loco promittebat. Dubites, scelestius hæc a rege excogitata, an ab Asiaticis facta sint. Postquam constituta dies affuit, miserrima per omnes Asiæ urbes spectacula edebantur.

IX. Notabilis inter hæc Trallianorum amentia fuit: qui quos in urbe sua habebant Romanos, ne videlicet hospitali sanguine polluerent manus, Theophilo Paphlagoni jugulandos locaverunt, tanquam interesset: atque illud singulari sævitia monstrum, compulsos intra ædem Concordiæ contrucidavit; etiam manibus quorumdam abscissis, quibus deorum complexi simulacra fuerant. Neque magna illa Diana contra furorem Ephesiorum tueri supplices suos potuit; neque Pergamenorum Æsculapius, quo minus ad ipsa pulvinaria gladiis aut sagittis interficerentur.

X. Adramytteni nando salutem quærere visos inter ipsas undas consequuti trucidarunt; infantibus fugientium liberis pelago mersis. Caunii quoque, qui, devicto Antiocho, Rhodiis attributi, deinde ab horum dominatu Romanorum beneficio liberati fuerant, Italos ad sacratam urbis curiam concurrentes ab ipsis aris diripuerunt; raptosque ab ulnis matrum infantes ante ora ipsarum, ipsas deinde, et postremo viros eorum, interfecerunt. Soli omnium, qui Mithridatem reverebantur, Coi, Romanos in Æsculapii templum introductos, vetusto asyli jure tutos præstiterunt.

XI. Hac tam improvisa clade, intra eamdem diem diversissimis locis exstincta hominum circiter octoginta millia

§ VII. Liv. Epit. — Val. Max. IX, 2. — Flor. III, 5. — Cic. pro leg. Manil. 3 et 5. — § VIII. Oros. VI, 2. — Appian. — Vell. II, 18. — Auct. de Vir. ill. in Mithrid. — Dio apud Vales. — § IX. Acta Apost. cap. 19. — Athen. V, 14. — Appian. — § X. Polyb. leg. 99. — Tac. Ann. IV, 14. — Appian. — Memnon. — Val. Max. IX, 2.

esse, satis inter auctores constat. Neque silentio præterierim atrocem Theophanis Lesbii calumniam, qua viri innocentissimi P. Rutilii famam lacerare est conatus : *Rutilii scilicet hortatu Mithridatem tantæ sævitiæ consilium cepisse.* Cæterum Theophanes illis quoque temporibus, quibus recens harum rerum erat memoria, se potius turpissime mendacem, quam Rutilium improbum ostendit: liberalibus literis perquam illiberaliter usus, qui in historia scribere de Rutilio falsa crimina non erubuit, non ob aliud, quam quia Rutilius de patre Cn. Pompeii vera scripserat.

XII. Colorem fingenti nonnullum præbuit Rutilii, qui tum Mitylenis agebat, quum Romani occiderentur, incolumitas. Sed ille, comperto, togatos ad necem quæri, præsens periculum vestitus mutatione vitaverat: quæ cautio aliis etiam passim per Asiam saluti fuit. Sed hæc atque talia revolventi animo illa subinde cogitatio occursat, eos, qui rerum gestarum monumenta conscribunt, nihil magnopere aliud, quam errorum atque suppliciorum humanorum commentarios, texere.

XIII. Atque utinam hujus tantæ calamitatis causam, ut investigare non difficile, ita tollere promptum esset! Sed nos bellum cum natura suscepimus, ejusque certum et immutabilem ordinem, cujus auctor statorque Deus est, neque scire curamus, neque respicere; deinde optime consulta male cecidisse questi, nos absolvimus, fatum et nescio quam fortunam incusamus. Atqui nobis hoc jam a primo rerum conditore inditum insertumque fuerat, ut, qui hæc omnia regit, neque bonis adversum, neque contumaciter pravis placabilem intelligere possemus. Eumdem tanta esse sapientia, tantisque viribus novimus, ut neque cujusquam astu circumveniri, neque cogi ingratiis queat: omnem igitur prudentiæ summam eo recidere, ut, siquidem bene nobis esse velimus, hunc ante omnia faventem propitiumque habere debeamus.

XIV. Hæc vera atque indelebilia decreta rationi omnium

§ XI. Plutarch. in Pomp. — § XII. Cic. pro Rabir. c. 10. — Athen. V, 14.

insevit Deus: at homines, his contemptis, ad quælibet alia, quæ deceptor atque deceptus animus suggerit, lubentius exerrant: et quum de cætero absonum atque indignum putent, pueros sapientia non vincere, in rebus longe maximis id modo pueriliter anteponunt, quod in præsentia jucundissimum videatur. Ergo et inter magnorum bellorum initia deprehensi, eo plerumque inclinant, unde præsens aliqua lucri spes affulget; et, dum hujus potiantur, fas fidemque, et si quæ alia præferenda omnibus erant, pro nihilo ducunt.

XV. Neque mihi aliquis Saguntum, et præterea paucos objecerit, qui pro fide extrema quæque perferendo perierunt. Longe major eorum est numerus, quos perdidit perfidia: et tamen, si par omnium eventus fuisset, ingens inter utrosque discrimen communis inveniret sensus, quod alteri perierunt, et laudantur; alteri nec laudantur, et perierunt. Sed bene, quod meliora plerumque exempla felici exitu donavit Deus; ut, quibus hæc offeruntur, si sua sponte honestum amare nolint, saltem utilitatis causa turpitudinem vitiorum sequi dediscant.

XVI. Mithridatici etiam belli casibus hæc approbata sententia est; quo cæteræ civitates Asiæ, postquam pontici regis causa multa nefanda fecerunt, ab illo primum miserrime vexatæ, deinde a victoribus graviter mulctatæ sunt; Rhodios atque Magnetas, et ab hoste tutos virtus, et apud populum romanum fides caros honoratosque præstitit: nam Rhodii, mœnibus portubusque communitis, machinas locis opportunis frequentes opposuerunt, a Telmissensibus quibusdam et Lyciis adjuti. Romanorum etiam omnium, qui vitare crudelitatem Asiaticorum potuerunt, interque eos L. Cassii, qui proconsul erat Asiæ, receptus fuit.

XVII. At Mithridates, instituta in Coum navigatione, prompte susceptus ab oppidanis, Alexandri, qui nuper in Ægypto regnaverat, filium abduxit, regioque secum cultu habuit. Sed ex thesauris, quos ibidem avia pueri Cleopatra posuerat, magnas opes, mundumque muliebrem, et alia

§ XVI. Appian. Mithrid.

lapillis aut arte pretiosa, signatæque pecuniæ vim minime spernendam in Pontum mittere non est oblitus. Reperit etiam ibidem pretium talentorum octingentorum, in auro, quod Asiatici Judæi, ut Hierosolymam exportaretur, collegerant; deinde, quia Mithridatem metuebant, apud Coos, tanquam tutissimo loco, deposuerant.

XVIII. Omni continente Asiæ, insulisque in potestatem redactis, quum sola Rhodus resisteret, totis viribus in oppugnationem ejus urbis rex incubuit. Jam ante plures in hunc usum naves fabricandas curaverat: his perfectis, cum ingenti classe ad insulam est advectus. Rhodii, dirutis, ne qua hostibus adjumento forent, suburbiis, suas quoque naves instruxerunt, ita formata acie, ut aliæ recta in hostem ferrentur, aliæ a lateribus facerent impetum.

XIX. Sed Mithridates, cum quinqueremi sua circumvectus, præcipiebat suis, ut in altum recedentes producerent cornu, celerique deinde remigio pauciores Rhodiorum naves circumventas includerent. Id, priusquam fieret, suspicata classis Rhodiorum, sensim e prælio se recepit; mox expansis velis refugit in portum. Ponticos celeriter insequentes opposita claustra probibuerunt ingressu; simul a mœnibus ballistarum scorpionumque telis petiti, recesserunt. Ab hoc tempore Mithridates, donec pedestres copiæ advenissent, oppugnatione abstinuit; levia tantum certamina ad muros fiebant: quibus plerumque superiores Rhodii, magis magisque confirmabantur animis, paratasque ad audendum, si qua occasio se dedisset, naves habebant.

XX. Forte in onerariam ex regiis, præter portum vela facientem, Rhodia dicrotos invecta fuerat: ab hoc initio, quum utrinque ad suorum auxilium multæ naves adremigassent, in acre certamen contentio evaluit. Diu atque vehementer est pugnatum, quum dissimillimis causis par utrorumque robur esset. Rhodiis ars gubernatorum, ordo navium, peritia remigum aderat; præfectorum quoque dex-

§ XVII. Strab. ap. Joseph. XIV, 12. — Cic. pro Flacc. cap. 28. — Joseph. — Liv. Epit. — Appian.

teritate, et navalium sociorum virtute præstabant. Pontici maritimarum rerum rudes, non minus inter sese, quam ab hostibus turbabantur: ita quidem flagitiose, ut Chia navis quæ Mithridati militabat, in prætoriam, qua rex ipse vehebatur, illisa, magno illam impetu concussam tantum non deprimeret.

XXI. Animis tamen æquabant hostem, quod sub oculis Mithridatis pugnabatur, cui fidem suam virtutemque approbare cupiebant. Ad hoc multitudine navium superiores circumdare hostes, et in medium acceptos undique urgere nitebantur. Sed id periculum Rhodii eadem, qua prius, arte vitarunt; trirememque unam cum ipsis viris captam remulco trahentes, multis armamentis atque spoliis onusti in portum redierunt. At postquam, recensitis navibus, abesse quinqueremem videre, ignari ab hostibus captam, quæsitum eam velociores cæteris naves sex de omni numero longarum emittunt: in his Damagoras erat, classis rhodiæ præfectus.

XXII. Vicissim a rege naves quinque et viginti occurrere jubentur; quas Damagoras quum ad solis occasum usque cedendo elusisset, recedentibus invectus duas depressit; totidem ad importuosa Lyciæ litora compulit: et, inter hæc nocte consumpta, postridie Rhodum reversus est. Mithridates, quum tanto paucioribus par esse non potuisset, in Chios effudit iram, totique civitati minatus, gubernatorem navis, quæ in suam accurrerat, cum proreta supplicio affecit. Sub eosdem dies, quum pedestris exercitus regis onerariis et triremibus adveheretur, repentinus turbo partem earum navium in rhodium litus impegit.

XXIII. Rhodii, impigre evecti in afflictam tempestate sparsamque classem, naves quasdam cum viris quadringentis abripuerunt, alias perforatas merserunt alto, aut injecto igne exusserunt. Nescio, hac an superiore aliqua navali pugna captus Leonicus fuerit, qui se acerrimum salutis regiæ defensorem aliquando ostenderat: hunc igitur ut recuperaret,

§ XX. Diodor. apud Vales. — Appian. — § XXII. Liv. Epit. — Appian.

quotquot habebat Rhodiorum captivos, pro uno corpore reddidit. Deinde obfirmato ad expugnationem animo, simul ad navale aliud prælium, simul ad tentanda mœnia cogitationes intendit.

XXIV. Forte proditores quidam clivum ei monstraverant, juxta Jovis Atabyrii delubrum, qua parte qui primi exstruxerant mœnia, quod altitudini situs confiderent, breviore contenti muro fuerant. Sed clivum adscensu non difficilem esse transfugæ confirmabant. Igitur noctu copiis in naves impositis, silentio admovere naves jussit, donec in Atabyrio monte fax tolleretur; deinde, quanto possint cum clamore ac impetu, ad locum cuique assignatum decurrere. Nam ita partitus erat operas, ut, donec pars exercitus cum scalis ad mœnia vim tentat, alii ad portum terrorem facerent.

XXV. Sed id quidem consilium, ut multa alia ejusdem, casus elusit. Excubiæ Rhodiorum, quum forte surdum strepitum audivissent, ignem extulerunt : id prope Atabyri factum Mithridatici putantes, signumque suum arbitrati, ex altissimo silentio simul repente omnes horribilem clamorem ediderunt. Rhodii contra, alacriter clamore reddito, quum ad mœnia confertim currerent, regios, ne per noctem aliquid auderent, absterruerunt; luce dein orta, ut homines non ad prælium, sed ad furtum noctis egressos, haud magna mole submoverunt.

XXVI. Ad Isidis tamen fanum haud mediocris illatus terror est, ubi sambucam duobus navigiis junctis impositam Mithridates applicuerat, et ab ingenti machina, plurima simul tela hastasque late spargebat, et arietem inde ad pulsanda mœnia admovebat. Juxta frequens manus cum multis scaphis aderat, scalas ferens, et oppugnationi parata. Resistebant tamen egregie Rhodii, neque laboribus aut periculo fatigabantur, donec Mithridatem major vis amovit: nam et sambuca præ pondere subsedit, et Isidis apparuit species, copiosum ignem, fulminis in modum, eidem machinæ immittens.

§ XXIII. Val. Max. V, 2. — Appian. — § XXVI. Jul. Obseq.

XXVII. Postremus hic adversum Rhodios conatus regis fuit. Frustra videbat operam copiasque et tempus perdi ad firmissimam urbem, quæ portuum murorumque munimentis, omnique apparatu parem eo tempore non habebat; et a peritissimis rei nauticæ hominibus, atque inter sese legibus optimis egregie conjunctis defendebatur. Ad Patara hinc ductus est exercitus; ubi iterum iniquos expertus est, quos vocabant, deos. Quum enim, quia machinis exædificandis materia deerat, lucum Latonæ dicatum succidere cœpisset, minaci somnio territus destitit.

XXVIII. Sunt, qui lucum Furiarum succidi cœptum scribant, sed ingenti risu, cujus auctor non apparebat, deterritos, qui in opere erant: inde quum haruspicis jussu Furiis virginem Mithridates immolaret, e jugulo puellæ risum ortum. Igitur, Pelopida lycium bellum administrare jusso, principem amicorum Archelaum cum magnis copiis in Græciam misit: ipse Pergamum secedens delectibus agendis, parandisque armis, et interim Monimæ amoribus operam dabat: simul cognoscebat causas asiaticorum principum, quorum petitus insidiis dicebatur, quive res novare, aut omnino Romanis studere arguebantur.

XXIX. Inter hæc, Sulla adhuc in Italia faciente apparatus, variisque impedimentis retento, Cn. Octavius, L. Cornelius Cinna consulatum inierunt. Cinna, licet ultimis exsecrationibus, nihil contra Sullæ rationes, et ordinatam ab eo rempublicam, facturum se adstrinxerat, fidem adeo non præstitit, ut nihil magis haberet cordi, quam quemadmodum Sullam citissime ex Italia submoveret, ne consiliis suis impedimento esset. Deinde ad diversa consilia detrusus, cunctanti, et reliqua prius ex usu suo componere volenti, accusationem struxit; diemque dicendam curavit per M. Verginium tribunum plebis.

XXX. Ea fuerant erantque tempora, ut deesse crimi-

§ XXVII. Strab. lib. XIV, p. 652. — Appian. — § XXVIII. Jul. Obseq. — Appian. — Plutarch. in Sulla, cap. 21. — § XXIX. U. C. 665; A. C. 87. — Plutarch. — Dio apud Vales.

nandi materia non posset. « Hominem superbum et ambi-
« tiosum dicebant olim prædicare solitum, sibi summam in
« omnes et omnia potentiam deberi. Ab hac cupiditate, non
« ab aliqua injuria sua, exstimulatum fuisse, ut nefarium
« patriæ bellum inferret, dominamque gentium, et hostili-
« bus armis intactam Urbem, civis, et, si diis placeret, con-
« sul expugnatam captamque cruentus ingrederetur.

XXXI. « Scilicet egregium impio facinori colorem induci,
« quod decretam ab senatu provinciam inimici eripuissent :
« eam injuriam hominem generosum pati nequivisse. Sane
« datum Mario jussu populi mithridaticum bellum; neque
« referre, si prius L. Sullæ senatus idem decrevisset. Non
« minoris æstimandum fuisse Marium toties consulem, quam
« fuerit in primo consulatu; neque cum Q. Metello Numi-
« dico Sullam comparari posse; neque minus modo fuisse
« juris populo romano, quam ante annos viginti fuisset.

XXXII. « Sed tum quoque Numidiam provinciam, quan-
« quam ab senatu Metello decretam, populum romanum
« C. Mario dedisse : neque ideo Metellum Urbi bellum in-
« dixisse. Sullam vero, ne quidem sanguine aut exsilio tot
« illustrium civium satiari potuisse, aut vindicta, licet nimia
« sane fuerit, placari, ne ultro rempublicam everteret, sta-
« tumque immutaret civitatis. Scilicet non dolore, nec cu-
« piditate ultionis, sed spe et desiderio regnandi, impetum
« in leges, in mores, in populi romani jus auctoritatemque
« fecisse : quorsum enim alias tribunitiam coercere potesta-
« tem vellet, nisi ut ipsam invaderet arcem libertatis? Ferme
« quadringentorum annorum experimentis esse cognitum,
« tribunatum plebis quasi Palladium populi esse, quo sub-
« lato, interire ipsum, aut certe servire, necessum sit. »

XXXIII. Ex diverso, non amici modo Sullæ, sed qui om-
nino quietem ac pacem amabant, tribunatum, omnium in
Urbe seditionum unicam originem, recte atque ordine justos
intra fines cohibitum asseverabant. « Neque Sullam aut sine
« causa, aut ultra modum, aut postremo solum fecisse, quæ
« fecerit. Hominem sociali bello de republica optime meri-

« tum, consulem populi romani, vigentem ætate et armorum « gloria, nihil fecisse novum aut mirum, si eripi datam ab « senatu provinciam ægre sit passus : sed neque e republica « fuisse, ut ad tantum bellum imperator exacti jam ævi, ex- « haustarum virium, et cui modo difficilis in Italia militia « fuisset, trans mare mitteretur.

XXXIV. « Sed nec ibi substitisse adversariorum insolen- « tiam, verum etiam ad sanguinem ac cædes erupisse. Filium « consulis, eumdemque consulis alterius generum, occisum; « patrem ejus fuga, socerum dissimulatione et temporibus « obsequendo, vix retinuisse vitam. Sullæ vero sicuti dolo- « rem non injustum, ita modestiam in victoria singularem « fuisse. De sententia senatus et optimi cujusque constitutam « rempublicam, liberrima magistratuum comitia fuisse.

XXXV. « Atque hæc omnia socio et adjutore Q. Pompeio « gesta, ut duorum consulum voluntate ac consensu fierent: « neque aliud oppressos tyrannide factionum Patres opta- « visse. Quid vero stultius, siquidem violentia arguatur « Sullæ, quam irritare impetum, quo violata omnia modo « ac eversa queraris. Scilicet L. Cinnam novum consulem, « et Verginium hac balbutie tribunum, laturos tempestatem, « cui summa gloria belli, summaque facundia viri, C. Ma- « rius, P. Sulpicius succubuissent!

XXXVI. « Et iis cum incipientibus adhuc Sullæ opibus « negotium fuisse; nunc pugnandum fore cum confirmatis. « Eosdem illos milites, qui nullo dum exemplo portas Urbis « hostiliter essent ausi recludere, nunc feliciter tentatam vim, « quocumque juberet imperator, incunctanter adhibituros. « Præterea quod neque fieri oporteat, neque possit, ut Sulla « legibus reus peragatur, id hoc tempore neque optandum « postulandumve fuisse. Universam Asiam erumpentes ab « Euxino Ponto Barbaros velut diluvio inundasse; trucidata « tot civium romanorum fœdo exemplo esse millia; regem « nomini romano inimicissimum instare, urgere.

XXXVII. « Ab eodem fidelissimos socios, unicam hostilium

§ XXXV. Cic. in Bruto, cap. 48.

« successuum moram, Rhodios oppugnari. His temporibus « detineri paratum ad hæc corrigenda imperatorem, eorum « potius esse, qui perditam, quam qui salvam rempublicam « cupiant. » Sane etiam iis, qui abessent reïpublicæ causa, negotium creari lex Memmia vetabat. Igitur ejus beneficio L. Sulla, tribuno et judicibus valere jussis, in Asiam est profectus. Iisdem diebus, quibus sullana classis ab Italia solvit, multa Mithridati terribilia ostenta objecta esse memorant: et inter alia Victoriam, adulatione Pergamenorum tali artificio fabricatam, ut quasi de cælo descendens, coronam Mithridati imponeret, quum ferme caput ejus attigisset, subito et occulto machinæ vitio hæsisse; dimissamque e manibus ejus coronam de theatro ita procidisse humi, ut confringeretur, non sine ingenti horrore populi, ut regis ipsius consternatione.

XXXVIII. Inter hæc profectus in Græciam cum magna classe Archelaus, Cycladas in potestatem regis redegit, aliasque item insulas ad Maleam usque; Eretria quoque et Chalcide, totaque simul Eubœa potitus. Eo tempore Delus a Metrophane præfecto regio direpta est; quum sine muris et præsidio, sacrorum veneratione ad id tempus defendi soleret. In eo tumultu convulsum a Barbaro quodam Apollinis Delii simulacrum, et in mare per contumeliam missum, ferentibus undis ad Laconiæ oppidum Bœas appulisse autumant, ubi deinde fanum Apollinis *Epidelii* cognomento Bœatæ dedicarunt.

XXXIX. Alia quoque diversis insulis castella a regiis expugnata sunt; occisis ubique circiter viginti hominum millibus, maximam partem Italicis. Ea loca Atheniensibus Archelaus attribuit, a quibus defecisse dicebantur. Athenas enim regiis partibus Aristion quidam adjunxerat; adeo nullis vel ad cogendum, vel ad suadendum præsidiis instructus, ut nihil relinquatur hæc legentibus, quam græcam levitatem admirari.

§ XXXVII. Plut. in Sulla, c. 30. — Val. Max. III, 7. — § XXXVIII. Appian. — Flor. III, 5. — Plut. — Memnon. — Pausan. lib. III. — § XXXIX. Appian.

XL. Eum Aristionem ex Aristotelis, vel, ut alii malunt, ex Epicuri schola sophistam, Athenienses ad Mithridatem legatum miserant : et rex benigne acceptum, quoniam magni æstimabat Athenienses habere socios, in amicorum cohortem receperat; ejusque opera in legationibus ad græcas urbes utebatur. Atque ille sæpe domum missitando literas, gratiam suam, regisque magnitudinem extollebat : *hujus amicitiam si amplecterentur, et mulctas a Romanis dictas facturos lucri; et, restituto populi imperio, maxima publice privatimque a rege munera impetraturos esse.*

XLI. Ita levissimæ parti populi facile persuasum est : et quum appareret quid esset futurum, optimates, qui romanarum partium erant, mature excesserunt : cum quibus et princeps Academiæ Philo Romam profectus est. Interim Aristio cum sacra, quæ in Delo fuerat, pecunia, et duorum millium militum præsidio, quod Archelaus adjunxerat, Athenas rediens, tempestate abreptus apud Carystios appulit. Hoc ubi populo atheniensi compertum, longæ naves ad deducendum eum mittuntur, cum sella argenteis pedibus fulta.

XLII. Advenientem effusa civitas excepit, plerique cæca in Mithridatem benevolentia, quidam ut spectarent inopinatum fortunæ ludum, quod obscurus, ancillæ filius, adscriptitius Athenarum civis, majore fastu, quam romanorum magistratuum spectatus quisquam fuerat, adventabat. Occurrerant inter cæteros et Bacchici artifices, Liberique junioris (ita Mithridates vocari cœperat) nuntium, ad communem focum, epulasque et sacrificia invitabant : nam propter felicem ejus reditum sacra faciebant, et, præcone publice proclamante, libabant.

XLIII. Ille in domum splendidissime instructam degressus, postridie cum insigni vestitu, et annulo, cui Mithridatis insculpta effigies erat, cum magna antecedentium

§ XL. Posidon. apud Athen. V, 13. - - Pausan. lib. I. — § XLI. Pausan. — Cic. in Bruto, cap. 89. — Appian. — Posidon. — § XLII. U. C. 665; A. C. 87. — Plut. Sympos. l. I, quæst. 6. — Posidon.

prosequentiumque turba, in publicum processit. Jam arctatæ plateæ erant exitum ejus præstolantium turba, maximusque peregrinorum oppidanorumque numerus spontanea concione Ceramicum impleverat : circa ipsum præcipue premebat inter se populus, satellitum vicem comitantibus hastatis, qui, ut populo placerent, hoc munus rapuerant : alii pro magno ducebant, si vel vestimenta hominis possent contingere.

XLIV. Ante porticum Attali exstructum tribunal erat, unde concionari proconsules romani consueverant. Hoc conscenso, Aristion, circumspectans in orbem, deinde sublatis in cælum oculis, « Res ipsa me cogit, Athenienses, « patriæque caritas, inquit, ut, quæ mihi comperta sunt, « non reticeam ; vicissim eorum, quæ dicenda sunt, gravitas, « et incredibilis rerum conversio vocem intercludit ». Adhortantibus deinde cunctis, ut proloqueretur : « Ergo igitur « dicenda sunt, inquit, qualia ne per somnium quidem ex- « spectare quisquam potuisset.

XLV. « Rex Mithridates Bithyniam obtinet, atque Cappa- « dociam, Asiam præterea omnem ad Pamphylios usque et « Cilicas. Reges Armeniorum Persarumque in satellitio ha- « bet, Mœoticosque regulos, et qui Ponti universum illum « ambitum per triginta stadiorum millia possident. Romani « vero duces, Q. Oppius Pamphyliæ proconsul in vinculis « sequitur, Manius Aquillius consulatu functus, et siculo « triumpho insignis, Bastarnam quemdam quinque cubito- « rum hominem, catena eadem vinctus, sed equitem pedes, « sequitur.

XLVI. « Cætera togatorum turba vel ad ipsa numinum si- « mulacra effudit spiritum, vel, abjecto patrio cultu, pallio- « rum beneficio servat. Civitates autem omnes augustioribus, « quam hominem fas est, honoribus exceptum, deum fa- « tentur et nuncupant : oracula quoque passim hunc de- « signatum a diis dominum et rectorem orbis canunt. Sed « et adsunt ab ipsa Italia legati; adsunt et ab ipsa Cartha- « gine; et, ad evertendas Romæ opes, amicitiam regis et « societatem expetunt ».

XLVII. Hæc ubi dixisset, silentio interposito, quum capita inter se conferre homines, et de rebus tam inopinatis disserere videret, perfricuit frontem, et, resumpto sermone, « Quid igitur vobis consulam? inquit. Quid enim aliud? « quam ut rempublicam sine certo imperio diutius esse ne « sinatis. Senatus romanus urbis nostræ ad se revocavit ar- « bitrium; vetuitque magistratus officio fungi, priusquam « ipse, quid fieri vellet, constituisset. Ergone clausas adspi- « ciemus deorum ædes, squalentia gymnasia, theatri hanc « solitudinem, et hoc silentium fori? sacram Iacchi vocem « non audiemus amplius? Quid autem deorum responsis « consecrata Pnyx? quid vetustissimis religionibus venera- « bile Castorum templum? ipsæ denique philosophorum « scholæ? perpetuane oblivione damnabuntur, et velut in « capta dirutaque urbe conticescent? »

XLVIII. His atque talibus animatum vulgus, et inter se tumultuarie colloquutum, in theatrum se proripit, et, quod bene vertat, imperium atque præturam Aristioni decernunt. Ille quum in orchestram adscendisset, gratiis populo actis, postremo hæc adjecit : « Quandoquidem ergo reipublicæ « summa ad vos rediit, vestris autem sententiis ego lectus « sum princeps, æquum est, ut non minus ego possim, « quam universi potestis, atque polletis »; statimque juris usurpandi causa, nomina quorumdam, quos collegas esset habiturus, edidit.

XLIX. Neque multos post dies, præsidio militum Archelai fretus, aperte arripuit tyrannidem, grassarique in optimum quemque aut locupletissimum mira ferocia et crudelitate cœpit. Unde quum ex urbe multi profugerent, custodias in portis posuit : at illi noctu e muris demittebantur. Igitur emissis, qui fugientes persequerentur, equitibus, multi ab his occisi sunt, alii in vinculis retracti. Sæpe inter hæc prodibat in concionem cum armato satellitio, multosque studere Romanis insimulans, resque novas moliri, ac clam ad

§ XLVIII. Pausan. lib. I. — Posidon. apud Athen. V, 13. — Appian. Mithrid.

profugos missitare, complures hoc crimine sustulit: aliis ademit bona, tantumque his rapinis congessit nummorum, ut etiam puteos aliquot compleret pecunia; nec enim civium tantum, sed etiam peregrinorum facultates diripuit: sed nec a Delii Apollinis pecunia sacrilegas abstinuit manus.

L. Quoties alicui dixisset perduellionis diem, inter judices ipse quoque suffragium ferebat: sic, qui semel factus esset reus, elabebatur nemo; eratque tantumdem, postulatum aliquem hoc judicio, quam convictum atque condemnatum esse: unde cæteri exterriti, simul deferri nomen suum intellexerant, in exsilium proficiscebantur. Sed Aristion, fuga illorum minime contentus, sanguinemque sitiens, ter denis appositis militibus, ne quis egredi se invito ingredive posset, portas custodiebat; et quotquot ab insidiatoribus passim per agros dispositis excipi potuerant, eos indicta causa excruciatos supplicio capitis afficiebat : sed et inter ipsa tormenta multi emoriebantur.

LI. Quum sic quoque præsentium malorum sensu, minas impendentium vincente, multi profugerent, edixit per præconem, *ut sub occasum diei domi suæ quisque esset; nec inde postea, vel cum laterna aut funali egrederetur*. Cæterum Athenis hunc in modum ad mithridaticas partes adductis, Archelaus, tanquam arce belli usus, alias quoque Græciæ civitates a Romanis abalienavit. Inter hos Achæi fuerunt, et Lacedæmonii, cum universa Bœotia, nisi quod una Thespiensium urbs obsidionem pati maluerat; nam Thebani, sive propter amicitiam Atheniensium, sive levitate quadam animorum, ultro partibus accesserunt.

LII. Inter hæc Metrophanes, qui Delum spoliaverat, cum regia classe vagatus, agros circa Demetriadem, itemque Magnetas, et si qui alii dominationem regis abnuebant, populabatur. Sed hunc Bruttius Sura, C. Sentii Macedoniam obtinentis legatus, cum paucis suis navibus aggressus, navem unam cum hemiolia depressit; et omnes, qui his vehe-

§ LI. Plutarch. in Sulla, cap. 21. — Appian. Mithrid. — Memnon. — Pausan. lib. III et IX.

bantur, inspectante Metrophane, concidit : quem contentis velis fugientem negotiatores, qui crudelitatem regiorum Deli effugerant, ex insidiis adorti, nova clade affecerunt. Bruttius ad Sciathum insulam appulsis navibus, ubi prædarum receptaculum Barbaris erat, oppidum expugnavit, servos in crucem egit, liberorum amputavit manus.

LIII. Inde profectus in Bœotiam, quum mille præterea hominum equites peditesque ex Macedonia ad eum pervenissent, ruenti torrentis instar Archelao, parvis copiis, sed excellenti animo prudentiaque fretus se opposuit. Apud Chæroneam cum Archelao et Aristione triduo continuo est dimicatum : et contra horum vim atque potentiam Bruttii virtus invicta stetit. Quum æquo marte certatum esset, Archelaus, eo ipso se inferiorem judicans, quod superior esse non potuisset, omissa Bœotia ad mare cessit; donec Lacedæmoniorum Achæorumque auxiliis auctum, Romanus amplius lacessere non ausus, Piræei munitionibus se continuit, ad id usque tempus, quo præmissus a Sulla L. Lucullus quæstor, abstinere Bruttium aliena provincia jussit. Tum enim vir laude dignissimus, quamvis omnia supra votum processerant, et integritate ejus allecta Græcia romanam amicitiam respiciebat, ne quid præter leges faceret, in Macedoniam reversus est. Archelaus, discessu Bruttii cognito, Piræeum admota classe statim recepit.

§ LIII. U. C. 665; A. C. 87. — Plutarch. — Appian.

JOANNIS FREINSHEMII

SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER XLIV

IN LOCUM LIBRI LXXIX LIVIANI.

EPITOME

LIBRI SEPTUAGESIMI NONI.

L. Cornelius Cinna, quum perniciosas leges per vim atque arma ferret, pulsus Urbe a Cn. Octavio collega, cum sex tribunis plebis; imperioque ei abrogato, corruptum Ap. Claudii exercitum in potestatem suam redegit, et bellum Urbi intulit, arcessito C. Mario ex Africa cum aliis exsulibus: in quo bello duo fratres, alter ex Pompeii exercitu, alter ex Cinnæ, ignorantes concurrerunt; et, quum victor spoliaret occisum, agnito fratre, ingenti lamentatione edita, rogo ei exstructo, ipse supra rogum se transfodit, et eodem igni consumptus est. Et quum opprimi inter initia potuissent, Cn. Pompeii fraude, qui, utramque partem fovendo, vires Cinnæ dedit, nec nisi profligatis optimatium rebus auxilium tulit, et consulis segnitie confirmati Cinna et Marius quatuor exercitibus, ex quibus duo Q. Sertorio et Carboni dati sunt, Urbem circumsederunt. Ostiam coloniam Marius expugnavit, et crudeliter diripuit.

I. L. Sulla ex Italia profecto, L. Cornelius Cinna consul, homo fœdus et seditiosus, occasionem novandi res adesse ratus, corruptus insuper, ut suspicio fuit, septuagies sestertio, perniciosas ferre leges cœpit; ab iisdem illis orsus,

quas nuper, auctore Mario, P. Sulpicius in tribunatu promulgaverat; *ut novi cives in omnibus tribubus suffragia ferrent:* ad quam legem sciscendam ex universa Italia civium novorum multitudo ingens concucurrit. E diverso veteres, et quicumque quieta republica gaudebant, refragabantur: apparebat enim rem ad revocandos exsules spectare, renovandamque malorum istorum acerbitatem, unde paulo ante vix eluctata civitas fuerat.

II. Idcirco postquam Cinnani cum sicis veste tectis in forum convolaverant, antiquas in tribus recipi postulantes, melior pars civitatis ad consulis Octavii domum, ne ipsa quidem inermis, confluxit. Is, quorsum evasura res esset, animo circumspectans, ubi majorem tribunorum partem intercedere legi audivit, sed eosdem a novis civibus stricto ferro de Rostris deturbari; ad auxilium ferendum per Sacram viam cum magno civium agmine decucurrit in forum, disjectisque adversariis, Cinnam reverentia paris potestatis, et solita ingenii lenitate declinans, in ædem Castorum deflexit.

III. At comites ejus, non exspectato consulis jussu, impetum in novos cives fecerunt; cæsisque non multo minus decem millibus, reliquos ad ipsas usque portas Urbis insequuti sunt. Cinna quum, præter exspectationem suam, fusos fugatosque a paucioribus multos videret, per Urbem discurrebat, servitia ad pileum vocans. Sed, accedente nemine, pulsus ab optimatibus in Campaniam contendit, omnes, quas in itinere adierat, urbes cohortatus, *ut jus civitatis nuper acceptum totis animis tuerentur, pecuniasque conferrent.* Hoc apud Tiburtes et Prænestinos, et alios, qui ad Nolam usque colunt, egit.

IV. Neque senatorii ordinis viri adjuvandis Cinnæ cœptis deerant, C. Milonius ante alios, Caius Marius, magno illi

§ I. U. C. 665; A. C. 87. — Liv. Epit. — Appian. Civil. lib. I. — Vell. II, 20. — Diodor. — Flor. III, 21. — Auct. de Vir. ill. in Cinna. — § III. Vell. II, 22. — Appian. — Liv. Epit. — Plut. in Sertor. cap. 6. — Agell. XIV, 8. — Val. Max. II, 2.

Mario cognominis, et ob tribunatus repulsam infensus Sullæ Q. Sertorius. Nam post Atiniam legem, senatores tribunatum plebis petebant; quum antiquitus contra fuisset, quia tum tribunis plebis intrare curiam non licebat, sed, subselliis ante valvas positis, consulta senatus examinabant. Igitur Sertorius, Sulla consule, tribunatum petens, illo adversante cupitis exciderat; neque enim conducere suis rebus Sulla arbitrabatur, ut, quam deprimere potestatem cupiebat, eam viro acri atque diserto committi pateretur.

V. Quippe Sertorius ita versatus in foro fuerat, ut adhuc adolescentulus nonnullam in Urbe potentiam causis agendis comparatam obtineret; et postea senator, si claros oratores paucos excipias, ea existimatione ageret, ut non alius ejus ordinis solutius acutiusque dicere putaretur. Cæterum quum ex Urbe Cinna profugisset, senatus ei, quod rempublicam consul deseruisset, et ad libertatem vocasset servitia, magistratum abrogavit; in locum ejus L. Cornelio Merula, qui flamen Dialis erat, suffecto. His Cinna compertis, quum Capuam venisset, ubi Ap. Claudii exercitus erat, conciliatis sibi tribunis, et quotquot forte ab Urbe senatores aderant, consulari habitu in publicum progressus, mox profusis abunde lacrymis, discedere cum fascibus lictores jussit.

VI. « Et hos quidem, inquit, vestro hactenus beneficio « habui, cives, populi suffragiis creatus consul : sed inconsulta plebe, honorem mihi senatus abstulit; acerba omnino « ignominia, sed in qua plus vestram irascor vicem, quam « meam doleo : nam mihi quidem unius anni magistratus, « vobis in omne tempus jus vestrum, et, si animadvertitis, « libertas periit. Quid enim postea demereri plebem studeant « candidati? aut quorsum vos comitiorum potentes, vestra« que in manu consulatus atque imperia esse creditis, si tam « infirma atque instabilia beneficia vestra sunt, et quæ bene « de vobis meritis dedistis, ea per male meritos tam facile « auferuntur? »

§ V. Plutarch. in Sertor. cap. 3. — Cic. in Bruto, cap. 48. — Liv. Epit. — Appian. — Auct. de Vir. ill. cap. 69.

VII. Simul multa de republica, multa de suis injuriis questus, veste lacerata, de tribunali desiliit, et, in mediam concionem misso corpore, diu jacuit humi; donec permoti misericordia, qui aderant, erexerunt hominem, et in suggesto reposuerunt, redditisque lictoribus, bono animo esse jusserunt: se, ubicumque opus esset, auspicia ejus sequuturos. Hac inclinatione vulgi usa pars tribunorum antea corrupta, conscendit tribunal, sacramentoque dicto, suos quisque in verba L. Cinnæ consulis adegit.

VIII. Quibus rebus perfectis, circum urbes sociorum discurrit, qui nuper erant in civitatem lege Julia recepti, quocumque advenisset, tali ferme oratione usus: « Consulem « populi romani, an vero exsulem ad vos venisse putetis, « interest, cives. Illum mihi honorem libera civium suf« fragia dederunt; hanc fortunam captus adversariorum « potentia senatus imposuit: cum utra parte vos sentiatis, « tametsi dubitare non debeam, malo tamen ex vobis coram « cognoscere. Mihi sane curæ cordique fuit, ut, quæ vobis « concessa dataque dicitur civitas, ejus jure commodisque « vere frueremini: neque veteribus civibus meis fieri inju« riam rebar, si per me effectum esset, ut vobiscum, hoc « est, cum amicis cognatisque suis, stabili pace atque con« cordia coalescerent.

IX. « Sed videte, quanta sit hominum iniquitas, et quanta « invidia: nullam potius civitatem suam, quam vobiscum « esse communem, volunt. Idem ille senatus, cujus nunc « nomen scelestissimis consiliis præscribitur, paulo ante sen« serat, non alia ratione retineri imperium, pacari Italiam, « servari Urbem posse, quam si fidelissimi sociorum, data « civitate, in eamdem causam pertraherentur. Atqui hoc « consilium, quum non prudens modo et humanum, sed « etiam felix fuisset, eoque pacto sociale bellum ad tenues « redactum reliquias esset: exstitere tamen, qui per summam « improbitatem turbare composita mallent, quam turbis de« sideratum diu finem imponere.

§ VII. Vell. II, 20. — Appian.

X. « Igitur qui paulo ante quibusdam italicis gentibus « male resistebant, quanquam, adjuti a cæteris, non quidem penitus quietam domi rempublicam, sed tamen tolerabiliter agitatam haberent, iidem, nondum plane exstincto veteri bello, novum et civile parant; super priores « hostes, partem antiquorum civium, et omnes eos populos, « quorum auxilio prius usi sunt, adversarios habituri. Nam « profecto aut graviter fallor, aut ii non estis, qui deludi « vos feratis, sub tam iniquis et impudentibus dominis, pri« stinam servitutem novo nomine toleraturi.

XI. « Etiam mancipia, quæ ære nostro paravimus, quum « emittuntur manu, in quam conditionem venerint, intel« ligunt; neque minui sibi datam libertatem patiuntur; et « de injuria patronorum querentibus jus redditur : homines « ab ultima origine liberi, quondam æmuli, mox socii et « auxiliatores urbis romanæ, verba sibi dari patienter scilicet « ferent! immo vero jus suum, si modeste agendo nequive« rint obtinere, iisdem illis armis, quibus meruere, vindi« cabunt. Omnium enim, quibus nuper decreta est civitas, « eadem nunc causa est, etiamsi fortasse dispari via hanc ad « causam pervenerint : aliis enim, quia pro nobis pugnarunt, « aliis, quia contra nos pugnarunt minus atrociter et diu, « civitatem dari placuit; obventuram neutris, nisi alteri amare « virtutem suam populum romanum, alteri timere, utrique « æstimare docuissent.

XII. « Atque utinam iisdem animis, quibus promittendam « sibi civitatem senatus censuit, præstare voluisset! nihil « nunc his esset contentionibus opus : et in alta pace ac flo« rente republica, veteres simul novique cives mutuæ bene« volentiæ concordiæque fructus lætissimos caperent. Sed « sive deorum hæc ira est, nullam diuturnam felicitatem « humanis rebus relinquentium; sive hominum tanta impor« tunitas, ut concessam a diis quietem possit evertere : omnia « nunc in contrarium versa sunt, et ultimæ propemodum « desperationis indicio, ipsa in morbum remedia verterunt.

XIII. « Proh deum hominumque fidem! ideo nimirum « datam sociis civitatem esse, ut cum iisdem deinceps civili

« bello collideremur! at vero aut nunquam datam iis civi« tatem oportuit, aut bona datam fide. O distorta hominum « ingenia! o corruptas mentes! amicissimos modo populos « subito tumultu dissiluisse; repletam armis Italiam, ferro « atque igne vastatam; extrema et fecisse socios, et passos « esse, quisquam sanæ mentis crediderit pro nomine tan« tum, non pro jure civitatis? An vero existimare potuerunt, « vos, qui in media republica romana nati plerique et educati « estis, decipi tam turpiter posse, ut appellatione civium « romanorum contenti, quo jure, quaque conditione romani « cives agerent, non requireretis?

XIV. « Nimirum improba cupiditas dominandi, et suum « ad lucrum trahendi rempublicam, ita excæcavit animos, « ut homines cætera non stupidissimi, tantam hanc tamque « singularem amentiam videre atque deprehendere nequeant. « Igitur festivo sane consilio, quum aliquanto pluribus da« rent civitatem, quam essent ipsi, a quibus dabatur, quin« que et triginta tribus veteri populo relictæ sunt; majori « longe numero hominum octo videlicet attributæ. At vero « quis nescit, ita comparatum esse Romæ, ut maxima quæ« que negotia tributis comitiis peragantur?

XV. « His magistratus creantur, qui civibus omnibus præ« sint; his sciscuntur leges ipsis quoque magistratibus im« peraturæ; nec aliud, nisi per has, ad pleraque sacerdotiorum « iter est: postremo quibus de criminibus ad populi judi« cium itur, suffragiis tribuum decidenda res est. Vos au« tem, hoc est, universa hæc Italorum multitudo, paucas « et extremas in tribus conjecti, tota vita vestra, ne semel « quidem ad suffragia vocabimini. Quorum igitur hominum « in his causis, quibus tota ferme respublica continetur, « nullæ aut exiguæ partes sunt, eos vocabulo civium appel« lari quid refert, si ab omnibus negotiis publicis, haud « secus atque peregrini, abarcentur?

XVI. « Hæc ludibria vos pati non posse quis miretur, « quum ex veteribus Romanis, quotquot æqui justique « amantes, et pacis tranquillitatisque studiosi fuerunt, ferre « nequiverint? Nec enim ego solus hujus causæ sum am-

« plexus æquitatem : multis et mecum, et ante me idem « judicium studiumque fuit. Sed ista repetentem animum « acerbus dolor occupat; nec enim C. Marii, P. Sulpicii mi- « serabilem casum queam sine lacrymis ac luctu recordari : « quorum hic a nefariis latronibus crudeliter interfectus « est; illum post tot consulatus, summa gloria gestos, in « gravi et sollicito exsilio sterilium insularum tristes latebræ « tegunt.

XVII. « Et quis postea patronorum vestrorum incolumi- « tatem speret, ubi P. Sulpicium summa nobilitas, et inge- « nium, et tribunitia potestas; C. Marium multiplicati ho- « nores, amplissimæ res gestæ, triumphatus Jugurtha, Urbs « et Italia haud dubie conservata non defenderunt? Est ta- « men quorumdam animis hæc innata generositas, ut offi- « cium anteponant securitati; et vivere cum dedecore, quam « perire per virtutem, acerbius putent. An inter hos ego lo- « cum ac nomen merear, ii viderint, quorum causam tam « invisam domi, summorumque hominum morte aut exsilio « terribilem, nequaquam timide aut cunctanter suscepimus.

XVIII. « Sed neque armis adversariorum petiti, nisi ten- « tata ultima spe, reliquimus Urbem; et postea minime de- « spondimus animum, in negotio semel probato suscepto- « que, vel ad extremum spiritum perseveraturi. Et dederunt « dii, ut præmium huic esset constantiæ, cœptumque pro- « batum numinibus, secunda statim fortuna sequeretur : « nam qui apud Capuam erat fortissimus exercitus, tribunis « præfectisque et optimo quoque manipularium ad bonam « causam ultro accedentibus, sacramento mihi rogatus est; « et Prænestini, Tiburtes, cæteri plerique populi, qui inter « Capuam et Urbem interjecti sunt, omnia polliciti, haud « aspernandam pecuniæ summam contulerunt.

XIX. « Aliis etiam passim inclinantibus ad communem « causam, eas propediem copias habebo, adversus quas ini- « mici nequeant consistere : nam ut impetu magis, quam « consilio, ferri improbitas solet, omnia in eo esse rati, si « res urbanas per vim ad sua commoda componerent, ad- « versus ea, quæ possent aliunde accidere, nihil providerunt.

« Caput factionis, homo insigni audacia L. Sulla, quasi nihil « referret, esse in civitate, qui armatum et furentem legibus « agere reum sustineret, cum quinque legionibus, quod « firmamentum partium istarum fuit, in longinquam mili- « tiam profectus est.

XX. « Cn. Pompeius, qui alterum exercitum obtinet, nec « amicus esse Patribus, nec sperare amicos potest, occiso « consule, qui missus ab senatu ad accipiendas copias ejus « venerat. In ipsa urbe multa sunt hominum millia nostras « sequentium partes. In Italia Samnites et Lucani, quan- « quam accisis opibus, bellum sustinent; ut quantum deces- « sit viribus, tantum accessisse animis videatur : quæ post- « quam omnia recogitaveritis cum animo vestro, non ad « bellum magis invitari vos, quam ad victoriam, reperietis. » Non erat difficile concitare propensos ad arma, nec aliud magnopere ad rebellandum, præterquam ducem, requirentes.

XXI. Qui latini nominis erant, nihil se ornatiores auctioresque fremebant hac nova lege civitatis. « Honestius majo- « res suos in una tamen veterum tribuum suffragia tulisse, « quamcumque sors quoque tempore dedisset : jam separari « tribus antiquas, tanquam consortio Latinorum pollueren- « tur : novas et plane supernumerarias fieri, quibus adscripti « haberentur ludibrio, nominis romani participes, juris ex- « sortes : certe sapienter olim a Servio rege constitutas cen- « turias, ut egens et infima fæx populi speciem haberet æqui- « juris, vis omnis penes honestiores esset : verum in præsen- « tia nec causam huic astutiæ, nec locum esse ; multas ha- « bere Latium familias, Romanis nec genere, nec censu « impares : neque sibi posse fucum tantum fieri, ut nomen « pro re, et umbram pro corpore accipiant.

XXII. « Igitur aut vere futuros cives Romæ, aut si hoc « potiri non detur, vanum vocabulum abjecturos : aliud ma- « jores suos olim, seque ipsos modo meruisse, et quotidie « mereri, quam ut pro continuis laboribus ac periculis suis, « ludibrio haberi ab Romanis debeant, nullam habituris ci- « vitatem, si Latio conspirandi cum cætera Italia voluntas « venisset. » Hæc Latinis, et si qui alii pro Romanis adversus

socios steterant, dicebantur. At apud alios populos, qui, positis armis, recepti in civitatem fuerant, plus adhuc irarum erat. Acceptis nuper cladibus nondum ad cicatricem pervenerat vulnus, et novæ injuriæ sensu violentius recrudescebat.

XXIII. Præcipue quorum postremo tumultu interfecti fratres liberive ab Octavianis fuerant, vindictæ cupiditate flagrabant. Sed et exsules, quorum plerosque non aliam ob causam Urbe pulsos credebant, quam quod favere illis putarentur, quamprimum reduci, valde existimabant ad rationes suas pertinere. Quum hic omnium sensus esset, haud difficulter obtinere Cinna potuit, ut dicta sua faventes exciperent; brevique tempore formidabilem civitati potentiam comparavit : nam neque Itali segniter pecuniam virosque præbebant, et affluebant ab Urbe quotidie, quibus præsens respublica displicebat.

XXIV. Idcirco ex delectibus novorum civium triginta legionibus effectis, ut auctoritatem atque gratiam viribus adderet, C. Marium, cæterosque exsules, ad communionem consiliorum et spei evocavit. Interea Cn. Octavius, L. Merula consules adversus provisam tempestatem fossis mœnibusque reparandis muniebant Urbem; machinas locis idoneis disponebant; et, quia non abundabant copiis, Metelloque procul agente, longa spes auxiliorum erat, circum urbes imperio parentes, et in Cisalpinam Galliam missitando, exercitum contrahebant.

XXV. Ad Cn. quoque Pompeium proconsulem legati iverant, qui ad Adriaticum mare, ubi reliquiæ adhuc Italicorum, M. Lamponio, Ti. Cleptio ducibus, agebant, exercitui romano præerat. Sed ille, quia frustratus spe continuandi consulatus fuerat, nihil ad rempublicam, sed ad suam utilitatem omnia consilia referens, ita se dubium, et inter utrosque ancipitem gessit, ut cinnanæ factioni, quam

§ XXIII. U. C. 665; A. C. 87. — Plut. in Mar. cap. 69. — Appian. Civ. lib. I. — Vell. II, 20 et 21. — Liv. Epit. — § XXIV. Sallust. — Diodor. Eclog. lib. XXXVII. — Liv. Epit.

ab initio facillime evertere potuisset, vires daret, nec nisi profligatæ jam optimatium causæ succurreret.

XXVI. Adunato igitur exercitu, quum ante portam Collinam castra posuisset; eodem et Cinna cum Sertorio supervenit, neque multo abinde intervallo castra metatus est. Pugna deinde inter Sertorium et Pompeium commissa, quum ad sexcentos cecidissent, interventu noctis dirempta est. Eo tempore accidit res sæva et horribilis, ut pompeianus miles fratrem ex adversa acie ignorans ignorantem interficeret. Eum deinde, quum mortui corpus spoliando fratrem agnovisset, ingenti lamentatione edita, rogum exstruxisse memorant; et, conscenso rogo, quum eodem se gladio transfixisset, quo fratrem occiderat, commune cum illo bustum habuisse. Miserabile hoc facinus et erat, et videbatur; sed tot hominum utrinque millia, quum ista detestarentur, haud leviora committebant.

XXVII. In hoc articulo rerum C. Marius, cæterique ex Africa ad Telamonem Etruriæ portum appulerunt. Erant cum his equites mauri, et quidam Italorum, quos in Africam æstus bellorum, aut aliæ causæ expulerant, in universum haud amplius mille. Sed ad nomen Marii concurrentibus multis, quum et ergastula armaret, et ex liberis hominibus agricolarum pastorumque robustissimos centuriaret, brevi ad sex hominum millia coacta sunt: quibus in naves quadraginta impositis, quum Cn. Octavium virum optimum esse nosset, Cinnæ se statuit adjungere; præmissis, qui venire Marium, consulique dicto audientem fore, nuntiarent.

XXVIII. Ea de re quum ad consilium Cinna retulisset, cæteri præter Sertorium omnes cupide recipiendum censebant; « summam in viro virtutem cum pari peritia rei mili-« taris, propemodum certam spondere victoriam, quibus « accessisset. In Urbe, in Italia, in provinciis ubique notum

§ XXVI. Oros. V, 19. — Liv. Epit. — Vell. — Appian. — § XXVII. Oros. — Liv. Epit. — Plutarch. in Mar. cap. 69, et Sertor. cap. 6. — Appian. — Flor. III, 2. — Sisenna apud Tac. Hist. III, 51.

«C. Marii nomen, ubique amplum atque honoratum esse; «neminem ferme militem veteranum ullis in castris romanis «inveniri, qui sub hoc imperatore non meruerit; neque «ignotum, quantam vim apud militares animos memoria «ducum habeat, quorum auspicio vicerint, quorum bene- «ficio dona, honores, divitias, famam sint consequuti.

XXIX. «Sed et in magistratibus, quos togatus in Urbe «gesserit, multam materiam opportunitatemque demerendi «homines, conciliandique animos habuisse. Quibus rebus «jam olim in tanto optimatium odio invictus contra poten- «tissimam factionem steterit, iisdem inclinatam jam et in- «fractam, si præsentibus viribus conjunctus, adjuvet et «adjuvetur, facile pessumdaturum. Sane deceptas ab Sulla «legiones, pellendo ex Urbe Mario, contra vim improvisam «haud satis parato, commodasse manus: sed non ideo ex- «stinctam hominis audaciam existimationemque esse; quin «contra accessisse aliquid ad utramque, prodigiis deorum, «et inclinatione hominum brevem status mutationem præ- «sagientibus.

XXX. «Idcirco citius, quam de reditu ejus sciri potuerit, «rerum omnium inopem, sola nominis mariani admiratione «ac favore, exercitum et classem comparavisse. Præterea «nihil magis convenire consulis actionibus, qui de resti- «tuendis exsulibus tantopere depugnarit, quam C. Marium «recipi, exsulum omnium haud dubie principem: idque «nisi fiat, apud multos orituram suspicionem, aliud simu- «latum illis contentionibus, aliud quæsitum esse. Præterea «cavendum, ne velut hac repulsa irritatus, in contrarias «partes transeat, homo contumeliæ omnis impatiens, et ad «vindictam præceps. Nunc occupari eum, retinerique bene- «volentia posse: ubi hoc tempus prætermissum fuerit, seram «neglectæ occasionis pœnitentiam fore.»

XXXI. Adversus hæc atque talia, Q. Sertorius omnia alia censebat, sive tanto viro præsente minoris se æstimatum iri putans; sive probabili causa motus, acerbitatem Marii, et implacabilem in victoria animum procul rebus urbanis ha-

bendum existimabat. Is ergo hunc maxime in modum disseruit : « Quæ de virtute atque gloria C. Marii dicta sunt, « neque ab inimicis ejus negantur; et ego neminem eadem « ætate imperatorem cum hoc comparari posse arbitror.

XXXII. « Cæterum, quemadmodum reliqua, quæ oriun« tur et occidunt, stata crescendi minuendique tempora « habent, neque fines a natura præscriptos transilire pos« sunt ; ita et humanæ virtuti suus ortus, deinde maturitas, « postremo, quæ illam exstinguat, senectus est. Nec aliter « de gloria judicaverim : multorum hodie vix nomina co« gnoscuntur, quos scimus vetustis temporibus clarissima « fama floruisse. Priorem autem gloria virtutem esse neces« sum est, quum hanc illa consequatur ; at quæ posterius « orta sunt, diutius manent : eo fit, ut non idem utriusque « sit finis atque terminus, sed ferme tum præcipue vigeat « fama, postquam longa ætate, aut morbo corporis, aut alio « veluti situ virtus emarcuit.

XXXIII. « Idcirco quum nulla fuerit unquam respublica « magnorum ducum feracior, ubi commentarios historiæ « romanæ atque annales omnes evolveris, neminem reperies, « cui ad hos annos ille vigor animi ac corporis, quem virtu« tem vocamus, duraverit. Unde sapienter a majoribus no« stris constitutum est, ut post quinquagesimum annum « militiæ sit vacatio ; a quinto et sexagesimo senator venire « non cogatur in curiam ; in comitiis de ponte sexagenarii « dejiciantur. Quæ profecto illis non placuissent, nisi sene« ctus ita corporis animique vires enervaret, ut iidem ho« mines, postquam ætate mutati sunt, minime iidem esse « videantur.

XXXIV. « Hæc mihi visa sunt in præsenti consultatione « diligenter attendi debere : ne decepti et opinione falsi, « alium quæramus Marium, alium adipiscamur. Nam ille « profecto Marius, qui Jugurthæ fregit ferociam, qui Cim« bros Teutonosque decantatissimis pugnis contudit, olim

§ XXXI. Plut. in Sertor. c. 7. — § XXXIII. Senec. de Brev. vitæ, c. 20. — Fest. voc. *Depontani senes*, id est, suffragii jure privati.

« est mortuus : nomen tantum et hæc velut umbra Marii « superant, quam nuper L. Sulla, postquam semel contem« nere ausus est, nullo labore profligavit. Ab illo tempore « calamitatibus et miseriis conflictatus, quales etiam juven« tutis exstinguere vigorem potuissent, quod robur ad com« munem causam, quas ille vires afferet?

XXXV. « Sed fac, alia sorte C. Marium, quam cæteros « mortales, vivere; tempori et annis licere in illum nihil, « quod tamen res ipsa refutat : an igitur recipiendus est? Ego « vero, admirentur licet, qui ad pauca respicientes cætera « non animadvertunt, ego, inquam, vel ob hoc ipsum dice« rem recipiendum esse minus. L. Cinna consul, cæterique « duces omnes, sub unius senis umbra latere videremur, « ab hoc defendi, huic debere victoriam.

XXXVI. « At vero quæ nos tanta necessitas subigit, ut, « alienam gloriam supra modum extollendo, nostram existi« mationem infra meritum deprimamus? Res nobis est cum « optimatibus, Sullæ discessu propemodum exarmatis. Sub « segni duce tiro exercitus, tumultuario contractus delectu, « et Urbis vastæ aliis munitionibus indigens munitio, gra« viora scilicet, quam sustineri queant a nobis, bella minan« tur? At nobis præter veteres copias, arma virosque omnis « Italia subministrat; passimque concurrentibus ad signa « civibus novis, cohortes paulo minus trecentas effecimus. « Iine sumus, aut videri volumus, ut, tantis instructi exer« citibus, non pecuniæ, non commeatus indigi, hoc bellum « conficere desperemus, nisi alterius virtute atque opinione « adjuvemur?

XXXVII. « Sic quoque, bello propemodum profligato, « paucisque ad summam victoriæ reliquis, horum omnium « gloriam arbitriumque Marius rapiet, æmulorum impatiens, « quod vitium, quum alia minuantur annis, in senectute fit « validius, et ubi de potentia agitur, fidei haud sane tenax. « Quantis ille suspicionibus nuper P. Rutilium consulem

§ XXXV. Strab. lib. V. — § XXXVI. U. C. 665; A. C. 87. — Strab. lib. V, p. 234. — Vell. II, 20.

« legatus torserit, omnes scimus : et quamvis, qua est astu-« tia, mire innocentiam simularet, minime persuasit repu-« tantibus, qualis in Q. Metellum fuisset. Neque enim est « exspectandum, ut, qui junior senem, prætorius consulem, « legatus imperatorem non est reveritus, is cuiquam juveni « senex et sexies consul concedat.

XXXVIII. « Hoc ingenio virum apud hostes nostros, « quam nobiscum esse, longe malim; adeo nihil moveor « curis metuentium, ne ad partes optimatium transeat. « Transeat vero, et ibi potius consilia turbet, æmulationes « exerceat, cæterorum conatus ambitione et discordia more-« tur! At vero magnum nobis præsidium detrahemus, idem-« que adjiciemus adversariis. Ego vero non video, quid his « rebus afferre momenti queant decrepitus imperator, et « piscatoria navigia, et manipulus pastorum cum agrestibus « armis. Ille sane classem et exercitum vocet; nos collectam « ex agris et ergastulis multitudinem esse comperimus : cu-« jus generis arma consociari nostris, si nos pati possimus, « milites non ferent, quotquot sunt romani nominis et sa-« cramenti memores.

XXXIX. « Sane extremis temporibus servos armari neces-« sitas defendit; sed ubi hæc abiit, honestorumque militum « est copia, nemo prudens hoc dedecus ultra sustinebit. « Hostibus potius hanc optemus infamiam, ut civibus suis « ereptum ire suffragia et tribus servili manu dicantur : nihil « æque retinebit in partibus eos, qui jam coiverunt ad com-« munem causam; et dubitantes explicabit. Cæterum ego « plus timeo, ut vel hic accedere nostris adversariis, vel illi « hunc recipere velint. Odit, odioque est nobilitati; neque « tanto temporis tractu, postquam ille semel accessit ad rem-« publicam, ulla occasio premendi invicem sugillandique « prætermissa est. Ideoque nuper, quum de eo L. Sulla « consul ad senatum retulisset, præter unum hominem, « adolescentis Marii socerum, nemo Patrum fuit, cujus ille « sententia hostis non judicaretur.

XL. « Quis credat, tantillo tempore sensum atque me-« moriam tantæ injuriæ excidere animis potuisse, ut fida

« concordia stabilique fœdere conjungantur? Marius his corpus suum salutemque credet, a quibus proximo anno « hostis judicatus est? an illi causam suam, Urbemque aut « exercitum committent Mario, cujus irritabilem animum « non ignorant, recenti offensa, nihil aliud quam ultionem « meditari? Scilicet Cn. Octavius ea de re ad senatum referet, tam eminente in sullanam factionem studio, ut delectus ab Sulla fuerit, quem tecum, L. Cinna, immo contra « te consulem faceret? Decernent vero tum alii, tum vero « cupidissime Q. Catulus, post interversum cimbrici belli « decus semper obliquus?

XLI. « Quintus autem Metellus, et Cn. Pompeius, qui « soli nunc justos exercitus habent, hunc enise recipient, « juvabuntque? ille paternarum inimicitiarum heres, hic « tam cupidus imperiorum, ut traditum consuli exercitum, « nece illius repetere non sit veritus, nedum ille recipi ex- « sulem sinat; eum præcipue, quem in hanc fortunam ex « nimia cupiditate privinciæ et exercitus incidisse norit. « Nempe si decretum ab senatu bellum mithridaticum adi- « mere L. Sullæ Marius voluit, et propemodum potuit; quid « Pompeio relinquitur spei, a quo non modo retentus contra « voluntatem Patrum exercitus, sed etiam missus ab senatu « consul occisus est? Enimvero hæc vel præcipua nobis cau- « tio esse debet, ne hominem, tot atque tantis inimicitiis « obrutum, ita complectamur, ut in nos expetere odia ipsi « debita possint.

XLII. « Multi haud dubie nostras, aut etiam neutras partes « sequentium, ubi hunc nobiscum esse audient, odio me- « tuve illius in adversa castra conjicientur. Igitur modis « omnibus id aspernari ac rejicere consilium debemus, quo « nobis et difficilius bellum fiat, et invidiosior victoria. Nam « ille, ubi fortuna nos adjuverit, vindicare privatas inimi- « citias communibus armis volet; et supra naturam sævam « atque sanguinariam, contumelias suas et pericula nuperæ « fugæ in consilium adhibebit. Nondum hæc erat passus, « quum ob tribunos ab exercitu lapidatos, quanquam ante « fores ultor esset, multos insignes viros propter amicitiam

« Sullæ necavit : quantas illum strages editurum putemus, « ubi vacuus metu, incensus malis, arbitrio suo de inimicis « vindictam sumet?

XLIII. « Sed ea res multa cooperiet infamia victoriam « nostram, summoque nos pudore ac tristitia conficiet, qui « utique non sanguinem civium, sed concordiam, et reipu-« blicæ salutem, et sua cuique jura integra atque illæsa opta-« mus, et his gladiis non aliam ob causam cingimur. Acce-« dit adolescentis Marii simillima paternæ naturæ perfidia et « crudelitas : quem ubi receperis, consul, jam noveris, qua « sit agendum modestia, ne te ille puer, jam insigni speci-« mine indolis edito, L. Porcium esse putet. Erant et alia, « quæ moneri utiliter potuissent, sed ego aut hæc, quæ « dixi, suffectura vobis credo, aut nihil profecto futurum « satis.

XLIV. « Quid igitur C. Mario suam offerenti operam re-« spondebitur? Dicam equidem, quod sentio : quidlibet « potius, quam recipi. Sed hoc forte neque indignum nobis, « neque rebus præsentibus inutile fuerit, ita responderi : « Quod C. Marius, quique cum eo sunt, operam suam « L. Cinnæ consuli, reique publicæ obtulit, id rite ab eo « factum, omnique favore dignum videri. Cæterum L. Cinnæ « consulis opes in præsentia tantas esse, ut propediem ad « Urbem, certa spe boni successus, admovere signa decre-« verit. Inimicorum coercita pravitate, curæ consuli fore, « ut et cæteri, qui essent per vim ejecti, et præsertim C. Ma-« rius, quantocius restituantur. Interea posse illum se tenere « tutis locis; omnes hostium copias ab illo in se avocaturum « esse consulem : et si præter spem urgeatur, ad primum « nuntium, quod satis sit ad præsidium ejus, copiarum af-« fore. Ita nec invidia aliena onerabimur : et, si quid utiliter « in rem nostram conari Marius poterit, id nihilo segnius, « et citra fraudem nostram fiet. »

XLV. Hæc ubi sunt a Sertorio dicta, L. Cinna, recte quidem atque salubriter admoneri, fatebatur : *cæterum pudore se contineri, ne Marium excludat, quem in societatem belli ultro advocasset.* Ibi Sertorius excipiens, « Atqui

«ego, inquit, quod sua sponte Marium in Italiam venisse «arbitrabar, eam sententiam dixi : quod si accitu tuo adest, «transacta res erat, neque revocari in deliberationem debe«bat». Ita receptum Cinna appellavit *proconsulem*, fascesque ad eum, et alia magistratus insignia misit. Sed ille convenire hæc exsulis fortunæ negando, sordidatus atque squalidus lento passu incedebat, misericordiam concire studens ; sed prominebat atrox animus, efferatumque potius calamitate, quam domitum, torvitas vultus indicabat.

XLVI. Salutato consule, et ad milites oratione habita, de bello deliberatum inter duces est. Oppugnandam esse Urbem conveniebat, invitante præter alia consulis Cn. Octavii segnitie, non tam imperitia, quam intempestiva legum cura, occasiones corrumpentis : inter quæ, jubentibus multis, ad defensionem Urbis libertate proposita, servorum auxilio uti, negavit, *servis se contra leges daturum eam civitatem, unde C. Marium legibus parens arceret.* At longe alia Cinnanis ratio erat, qui, quatuor factis exercitibus, pro numero ducum (nam præter Cinnam et Marium, seorsim Q. Sertorius, Cn. Papirius Carbo ducebant) Tiberim amnem clauserant. Ex adverso Urbis Cinna et Carbo habebant castra; supra urbem Sertorius, infra C. Marius consederant; et, pontibus ubique impositis, dimissisque ad diripiendos negotiatores lembis, ne quid importari in urbem posset, prohibebant.

XLVII. Ostiam quoque coloniam proditione quorumdam expugnavit Marius, multisque in ea peremptis civibus, oppidum nefanda strage diripuit, omnibus avaritiæ, libidinis, sævitiæque exemplis ibi editis. Ab alia parte Ariminum, missis eo copiis, Cinna redegit in potestatem : quo facto, quæ in Togata Gallia collectæ copiæ erant, excludebantur. Unde arctæ in Urbe res esse incipiebant, tantam multitudinem cito premente commeatuum inopia; variisque interim

§ XLV. Plut. in Sert. cap. 7, et Mar. cap. 70. — Liv. Epit. — Diod. ap. Vales. — § XLVI. Flor. III, 21. — Appian. Civ. lib. I. — Plut. — Liv. Epit. — Oros. V, 19.

obortis difficultatibus, quum longe omnia auxilia essent, populus animis, senatus consilio, magistratus auctoritate, concordia omnes deficerentur; multoque plus virium divisa in partes Roma haberet, quo se opprimeret, quam quo defenderetur. Hæc nimirum illa est romana respublica, cujus magnitudinem omnes mirantur; et solertissimus quisque rebus suis optime consultum existimaret, si ad eadem pervenire sineretur!

XLVIII. Enimvero nusquam illustriora documenta exstiterunt, quam nihil sit in opibus atque potentia, bellique virtute boni, si scientia desit utendi. Quemadmodum enim Herculi furenti longe fuisset satius, armis membrisque uti non potuisse, quam librasse gravem clavam, et volucres emisisse sagittas, quibus semetipsum carissimis pignoribus spoliaret; ita civitati præstat exiguas habere vires, quam prægrandes, quibus in suum exitium abutatur. Ego certe, si detur optio, ejus civitatis civis esse minime vellem, quæ gentibus omnibus imperare diceretur; cæterum per intestinos tumultus nemini suorum salutem atque dignitatem tutam præstare, vel in horam posset. Igitur concordiæ studendum fuerat, quæ non nisi justitia et bonis moribus continetur.

XLIX. At pro his quidem ubique nunc perfidia, perjuria, sordes, ambitio, luxus invaluit: quibus rebus homines nihil aliud, quam lædere et lædi, docentur. Ergo his proximis annis, nullum ferme toto orbe terrarum imperium fuit, quod non sævissimis motibus concuteretur. Et sicuti singulis hominibus facilis in morbos ex bono corporis habitu transitio est, ex mala valetudine in commodiorem ægre eluctamur: ita, quid de moribus hujus ævi sperandum videatur, nolo ominari. Certe parum abest, quin optimi quique sapientissimique desperaverint, quando jam soli deponunt imperia, qui soli fortasse, si hæc emendabilia rerumpublicarum vitia forent, emendare potuissent.

§ XLVII. U. C. 665; A. C. 87. — § XLVIII. Aristot. Ethic. IX, 6.

JOANNIS FREINSHEMII
SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM
LIBER XLV
IN LOCUM LIBRI LXXX LIVIANI.

EPITOME
LIBRI OCTOGESIMI.

Italicis populis a senatu civitas data est. Samnites, qui soli arma retinebant, Cinnæ et Mario se conjunxerunt: ab iis Plautius cum exercitu cæsus est. Cinna et Marius cum Carbone et Sertorio Janiculum occupaverunt, et fugati ab Octavio consule recesserunt. Marius Antium, et Ariciam, et Lanuvium colonias devastavit. Quum nulla spes esset optimatibus resistendi propter segnitiem et perfidiam et ducum et militum, qui corrupti aut pugnare nolebant, aut ad diversas partes transibant, Cinna et Marius in Urbem recepti sunt: qui, velut captam, eam cædibus et rapinis vastarunt, Cn. Octavio consule occiso, et omnibus adversæ partis nobilibus trucidatus, inter quos M. Antonio eloquentissimo viro, L. et C. Cæsare, quorum capita in Rostris posita sunt. Crassus filius ab equitibus Fimbriæ occisis: pater Crassus, ne quid indignum virtute sua pateretur, gladio se transfixit. Et citra ulla comitia consules in sequentem annum se ipsos renuntiaverunt; eodemque die, quo magistratum inierant, Marius Sex. Licinium senatorem de saxo dejici jussit; editisque multis sceleribus, idibus januariis decessit: vir, cujus si examinentur cum virtutibus vitia, haud facile sit dictu, utrum bello melior, an pace perniciosior fuerit; adeo, quam rempublicam armatus servavit, eam primo togatus omni genere fraudis, postremo armis hostiliter evertit.

I. In his angustiis quum deprehensa respublica esset, omnia circumspiciens senatus, nulla satis aut matura, aut firma præsidia reperiebat. L. Sulla, in quo spes esse maxima potuisset, procul in Græcia gerebat cum mithridaticis copiis bellum : servitia si armarentur, plus dedecoris allatura, quam auxilii, putabant. Unicum erat haud pœnitendum, ut in tali tempore, consilium, ut Italicis omnibus, modo arma posuissent, civitatem darent. Ita et illos, et, qui adhuc eo bello implicitus erat, Q. Metelli exercitum, velut communi patriæ succursuros. Sed Italicorum nemo ferme, præter Lucanos et Samnites, supererat. Lucani Cleptio et Lamponio ducibus Asiam, oppidum munitum in Bruttiis, longo tempore inani conatu obsederant : Rhegium etiam oppugnare conati erant; si potiti ea urbe fuissent, Siciliam petituri. Sed prætor insulæ C. Norbanus, magnitudine apparatus territis Italis, periculo Rheginos eripuit.

II. Ergo Lucani, beneficio senatus usi, sullanis partibus se adjunxerunt. Cæterum id quidem in præsentia modicum gaudium fuit, quod infirmior ea pars sociorum, et in ultimum Italiæ angulum submota erat. Samnites, qui jam soli arma retinebant, Campaniamque et superiores regiones vexabant, conciliare, majus operæ pretium fuerat; sed dum honestas conditiones senatus exspectat, a Mario, nihil non tribuente, præventus est.

III. Q. Metello Pio consules eo de negotio scripserant, castra contra Samnites habenti, ut, quibus posset conditionibus, cum iis transigeret. Sed illi civitatem non sibi modo, sed etiam iis, qui ad se transfugissent, paciscebantur; præterea prædam undecumque ablatam retinebant; postremo, captivos atque transfugas omnes sibi restitui, postulabant : quæ tam inhonesta, quum neque Metellus, neque Patres concederent, Cinna, quid ageretur, sentiens, auctore Mario, quæcumque petissent pollicitus, Samnites partibus suis adjunxit. Ab his deinde, quum Romam arces-

§ I. U. C. 665; A. C. 87. — Liv. Epit. — Diodor. lib. XXXVII; idem apud Fulv. Ursin. — Appian. Civ. lib. I.

situs Q. Metellus esset, A. Plautius cum exercitu oppressus est.

IV. Inter hæc Appius Claudius tribunus militum, qui Janiculo præerat, ut Mario beneficii, nescio cujus, gratiam referret, circa diluculum semiaperta porta eum intromisit. Cinna quoque cum parte exercitus eadem ingressus est, statimque ad captæ Urbis rumorem Sertorius et Carbo accurrerunt. Sed Octavio consule, et Cn. Pompeio celeriter arma opponentibus, locum tenere non potuerunt. Circum hæc tempora Cinnæ insidiis petitus Cn. Pompeius, consilio adolescentis filii, quem postea Magnum terrarum orbis agnovit, est conservatus. Is, a virili toga commilitio patris assuetus, contubernalem L. Terentium habebat, quo plurimum et familiarissime utebatur : sed corruptus a Cinna Terentius ita partes cum sociis diviserat, ut illi tabernaculum ducis incenderent, hic per insidias tolleret Pompeium.

V. Tam atrocis propositi indicium cœnanti Pompeio delatum est : quo dissimulato, adolescens hilarius etiam solito bibit, et cum Terentio, qua solebat, comitate agere perseveravit. Deinde cubiculum ingressus, ubi proditoribus satis persuasum esse, quod volebat, censet, clam subducit se a tabernaculo, firmaque patri circumposita custodia, eventum quietus exspectat. Interea Terentius, Pompeium in eodem contubernio dormire putans, clam e cubili surgit, correptoque gladio lectum Pompeii repetitis ictibus confodit.

VI. Hinc orto tumultu, magna consternatio incessit copias, odio ducis, et ad defectionem pronis animis, ad quamlibet occasionem mobiles : jamque diripi tentoria, sumi arma cœperant; neque proconsul obviam ibat, offerre se tumultuantibus non ausus : adolescens Pompeius, mediis agminibus immixtus, prehendebat milites, lacrymabatur, supplicabat : postremo, abjecto in porta castrorum corpore, illac jubebat transire fidem mutaturos; donec multo fletu, et deformitate spectaculi retento militi rediit pudor, et præ-

§ IV. Liv. Epit. — Appian. — Plutarch. in Mar. c. 70, et Pomp. c. 5. — Vell. II, 29. — Cic. pro lege Manil. c. 10.

ter octingentos, qui jam ad Cinnam transierant, reliquus exercitus pacatus, imperioque proconsulis restitutus est.

VII. Minime tamen diuturnus receptæ potestatis usus Pompeio fuit. Paulo enim post utrumque exercitum pestilentia invasit; et de Pompeii copiis hominum millia undecim, de Octavianis sex desiderata sunt. Deinde ingens apud Romam tempestas orta est, et castra, præcipue Pompeii, tam crebris percussa fulminibus, ut ruere cælum videretur. Arma signaque passim tacta, milites, et quidam ex illustribus exanimati sunt, ipse quoque proconsul fulmine afflatus interiit. Tam improvisum viri exitum, singularis etiam exsequiarum ignominia comitata est. Quod enim imperio et maximis exercitibus instructus, periclitanti patriæ tempestive subvenire neglexerat, in tantum populi romani odium venit, ut lectum ejus, quum ad rogum efferretur, diriperet, corpusque omni contumelia affectum unco traheret.

VIII. Dum ista fiunt, Marius, relictis supra infraque Urbem ad arcendos commeatus præsidiis, ut etiam ex agris subvectionem omnem amputaret, vicina oppida, in quibus populi romani horrea erant, subito aggressus, Antium, et Ariciam, et Lanuvium, et præterea nonnullas alias colonias, vi aut proditione potitus, deletis propemodum habitatoribus, devastavit. Inde, priusquam aliis ex locis importari aliquid rerum necessariarum posset, Appia via Urbem petens, assumptis cæteris ducibus, intra tertium decimum lapidem castra posuit. Contra ab Urbe consul Octavius, cum P. Crasso et Q. Metello venientibus occurrit; virtute numeroque militum non inferior, neque impar negotiis, nisi quod rebus turbatis eadem omnia custodienda credebat, quæ composita republica erant constituta.

IX. Inde lenta et impedita consilia quasi vinctum constrictumque hostium audaciæ præbuerunt : qui omnia ausi,

§ VII. Vell. II, 21. — Appian. — Jul. Obseq. — Plut. de his qui sero a num. puniuntur, cap. 14; idem in Pomp. cap. 1. — § VIII. U. C. 665; A. C. 87. — Jul. Obseq. — Plut. in Mar. cap. 71. — Liv. Epit. — Oros. V, 19. — Appian. — Dio apud Vales.

duces, milites, ad extremum servos, quibus quemque poterant artibus promissisque excitabant. Exercitus Pompeii post interitum proconsulis, Q. Metellum ducem optaverat : *sub impigri viri ductu, neque virtutem sibi, neque fortunam defuturam esse.* Q. Metellus, quod ea res contra leges fieri videretur, legatos cum minis et conviciis adire consulem jussit, et illi audientes dicto esse. At vero milites consulem, ut segnem et rerum imperitum, aspernati, signa ad hostes transtulerunt. Crebra inter hæc et ex Urbe transfugia fiebant, servitiorum maxime, cui generi, circummissis ad urbem præconibus, libertatem Cinna promiserat.

X. Eo jam perventum erat, ut spes resistendi nulla superesset : ducum alias segnities, alias perfidia rem corrumpebat; militum quoque corruptum vulgus aut pugnare nolebat, aut palam transibat ad hostes. Urbanæ plebis, si annonæ inopia diutius premeretur, desperatio, haud minus formidini optimatibus, quam superiora, erat. In tantis angustiis convocato senatu, plerique mutato consilio mittendos ad Cinnam legatos censebant, de conditionibus pacis acturos. « Nihil civili bello funestius, omnesque præ illo tolerabiles « calamitates esse. Optandum sane fuisse, postquam eo deo« rum ira perventum esset, ut pars modestior vinceret; sed « adversus vim majorem resisti non posse.

XI. « Omnia expertos, ut sibi atque Urbi consulerent, « nihil proficere; quin ipsis remediis morbum invalescere. « Transitione militum et plebis auctas Cinnæ Mariique in « immensum copias; et plures propemodum inde militare, « quos ipsi, quam quos hostes, sacramento rogassent. Reli« quorum etiam magnam partem, corpore apud ipsos, ani« mo votoque cum adversariis agere. Non igitur dubitandum, « quin mittendis legatis tentanda sit compositio. C. Marium, « L. Cinnam, illum senectam suam et tot magnifica non ita « clausurum, hunc primo consulatu et maturitatem voto« rum, et summi loci dignitatem, non ita inchoaturum, ut « ille gestis honoribus, hic speratis, indignus videri debeat.

§ IX. Liv. Epit. — Appian.

XII. « Quod si quis diffidere malit, et præsago animo « futurorum malorum acerbitatem enarrare, ei hoc fore co- « gitandum, neque illa evitari, hac quidem ratione, et pro- « vocari præterea plura posse. Non ita cum rebus humanis « agi, ut quolibet tempore teneri queat tuta et periculorum « expers via : plerumque de eo tantummodo deliberari, utro « modo miseriarum sit futurum minus. Sane non esse inanem « metum eorum, qui vehementiam Cinnæ, qui asperitatem « Marii timeant : sed, ut omnia quam possint procedant pes- « sime, in paucos forte expetituram calamitatem; populum « certe romanum, Urbemque in tuto fore.

XIII. « Neque scire ipsos, qui hanc sententiam dicant, « utrumne illorum sanguine satiare cupiditatem ultionis ini- « mici velint : sed ita existimare, sibi subeunda potius ex- « trema omnia esse, ut Urbem servent, quam committendum, « ut, suæ incolumitatis gratia, rempublicam inexplicabilibus « malis involvisse dicantur. Mortem cuivis tolerandam esse; « felices, qui ob patriam oppetierint, feliciores etiam, si « antevertant avertantque populi cladem : cui, si trahatur « obsidio, fame pereundum sit; si pugnando vincat hostis, « ferro. Quod si forte Cinnæ aut Marii suspecta quibusdam « sit fides, pactis obligari, et jurejurando posse : et ut sic « quoque non omnia respondeant votis, mitiorem tamen « sperari victorem posse, cui conditiones et preces, quam « cui arma opposueris. »

XIV. His atque talibus pauci, et præcipue Q. Metellus, obsistebant. « Vellem equidem, inquit, aut civibus nostris « modestia, aut senatui animus constitisset : nulla exstitissent « civilia bella, aut compressa in ipso exortu fuissent; neque « nos novæ deliberationis egeremus. Sed quia pessimi qui- « que omnia audent, boni omnia formidant; in hunc nimi- « rum statum res pervenit, ut leges ab his cogamur acci- « pere, quibus, si leges valerent, nullus esset consistendi « tota Italia locus. Mihi sane etiam servari rempublicam, « consuli civibus, parci vitæ tot millium, parci incolumitati « placet : sed sera hæc est, postquam nulla nobis restat quæ « servari respublica possit, deliberatio; et reliquiis ejus quem-

« admodum rectissime consulatur, ambiguum faciunt, qui « placitam nuper sententiam, ob duriores quosdam eventus « mutaverunt.

XV. « Dudum enim concors senatus censuit, contra vim « fugitivorum et exsulum, armis defendi rempublicam opor« tere : nunc eamdem illam sententiam damnant plerique « qui tulerunt, dum legatos mitti jubent, et velut cum justis « hostibus de pace agi : sed id quidem sine maximo tum pu« dore, tum etiam incommodo, fieri a nobis nequit. Sic « enim omnia tot mensium decreta una opera rescindimus; « et paucorum exsulum potentiæ cedere senatus majestatem « patimur; eoque et malorum confirmamus audaciam, et « bonos exarmamus, pauloque minus quam vinctos tradi« mus inimicis.

XVI. « Qui enim hactenus omnia pro communi salute « prompte eniseque fecerunt, quique facturi fuerunt postea, « ii, Patrum timore perspecto, semel concident animis; « et fortasse non exspectato, donec in commune transiga« tur, sibi quisque propitios celeri obsequio efficere volet, « quos paulo post habendos sibi dominos intellexerit. Atque « ipsa illa transfugia, quibus concussi quorumdam animi « contremiscunt, ab hac dubitatione magis, quam ab ulla « alia causa profecta sunt; mansuris in fide plerisque, si, « quanto conatu oppugnari rempublicam vident, tanto con« sensu defenderetur. Contra famem multa remedia excogi« tavit necessitas : conferendo in publicum, quod privatim « quisque continet, dimetiendo frumentum, emittenda inu« tili turba, sæpe quæsita repertaque est avertendi extremum « exitium opportunitas.

XVII. « Denique hoc ipsum Capitolium teneri contra « Gallos nequivisset, si tam mollis adversus famem illa ætate « fuisset romana juventus. Sed nunc, aiunt, non est res cum « Gallis; Marius et Cinna ante portas sunt, et cæteri, qui « videlicet romano sanguine orti, pietatem patriæ præsta« bunt, civibus veniam, pactis fidem. Hei mihi, quam cele« riter pœnitebit vos hujus opinionis, simul atque horum in

« potestate corpora vestra, conjugumque et liberorum erunt! « Neque mihi hæc ignorare, aut contemnere videmini, sed « tædio præsentium quidlibet malle : sed hoc parvi infirmi« que animi argumentum est, neque ferre valentis, quæ « adsunt, neque duraturi in iis, quæ elegerit.

XVIII. « Quibus autem forte decretum est omnia pro « patria pati, pro hac opes fortunasque suas, pro hac spiri« tum atque vitam profundere, rectius quum ad utilitatem « præsentium, tum ad famam posteritatis facient, si potius « in tuenda civitate dignam viris mortem obeant, quam si, « deserta traditaque, tyrannorum arbitrio aut cum cruciatu « intereant, aut cum ignominia vivant. Magna vis est ad « audenda quælibet, etiam singulis et contemptis homini« bus, si semel cupiditatem abjecerint vitæ : multos atque « egregios viros, quibus ea ratio placuerit, ne destinata ex« sequantur, vix ulla potentia satis arceat.

XIX. « Omitto Scævolas, et Coclites, et Curtios, et tot « decora nomina, quæ liberis vestris inculcare soletis, ut « horum exemplo amare patriam discant : meminerimus « eorum, quæ vidimus ipsi, multas sæpe urbes, quum ad « extremum necessitatis venissent, constantia defensorum « servatas; alias, quum servari potuissent, mollitie civium « deditas, tristissima quæque passas esse. Sunt nobis adhuc « militum fortissimorum fidelissimorumque haud spernendæ « copiæ; est melior hæc, et amantior patriæ pars populi; « arma, machinæque supersunt; Urbs diligentia consulum, « quoad fieri potuit, munita est.

XX. « His rebus non desperem tamdiu resisti hostibus « posse, donec fortuna aperiat meliori spei locum. Multa, « quum desperata pro insanabilibus essent, subito aliquo « casu commodiorem in statum reducta sunt. Aliqua inter « duces factionis oborta suspicio, res apud pravos et æmulos « vulgata, mutabit omnia : ipsum Urbis periculum invitabit « multos, ut misereri, et succurrere velint : et sunt egre« gia quum alii populi, tum qui Cisalpinam Galliam colunt, « in rem romanam fide; summusque noster pudor foret, si

« diutius illos Ariminum, quam Cinnam et Marium, defen- « dentibus nobis, Roma moretur.

XXI. « Si nulla spes sit alia, Sullam revocemus; aut si hæc « quoque intolerabilis mora videatur, ipsi potius conceda- « mus novis civibus quod petunt: ubi senatum populumque « habebunt hujus beneficii auctores, Cinnam et cæteros « ejusdem sortis non ultra morabuntur. » Frustra hæc in tanto plurium metu dicebantur: idcirco quum legatio decerneretur, Q. Metellus, Urbis salute desperata, ut melioribus se temporibus servaret, in Ligures primum, deinde ex Liguribus in Africam est profectus.

XXII. Legatos, priusquam inciperent fari, L. Cinna interrogavit, *ad consulemne, an vero ad privatum venirent?* Hærentibus illis, deinde ad consulendum senatum in Urbem reversis, magna etiam ingenuorum civium multitudo ad Cinnam se contulit: multi famem veriti; pars major jam ante illis partibus addicta, et ad nudandos animos opportuna tempora captans. Inde mirifice confirmatus animo Cinna, sub ipsis mœnibus Romæ extra jactum teli consedit: nec enim Octavius objicere sese audebat, transfugiis et legationibus omne homini consilium, omnemque propemodum mentem eripientibus. Senatui non plus animorum, quam Octavio, supererat. Cinnam pro consule habere, id vero erat exauctorare Merulam, quem sanctissimo sacerdotio, præditum, sine ulla sua culpa, juste partis honoribus exui triste; contra, Cinnæ non obsequi exitiosum habebatur.

XXIII. Ut rebus trepidis solet, utilibus honesta cesserunt; et L. Merula consul, egregii civis officio functus, verbis in senatu, deinde ad populum factis, « Ego vero, inquit, « si præter hos fasces nihil impedimento paci est, paratus « vobis dux et auctor ad concordiam ero: quod igitur sena- « tui populoque romano bene vertat, consulatum, quem « invitus accepi, lubens ecce depono ». Post abdicatum a Merula magistratum, legati ad Cinnam, tanquam consu-

§ XXI. Plutarch. in Mario, cap. 7. — Liv. Epit. LXXXIV. — Appian. p. 392 et 398.

lem, remissi sunt; neque multa iis mandata dari tempestivum fuit: id unum Cinna, ut cædibus temperaturum juraret, rogabatur: ille jurare per superbiam abnuit, se tamen volentem negavit cuiquam mortis causam fore.

XXIV. Octavium etiam, qui circumita Urbe per aliam portam erat ingressus, moneri jussit, abstineret publico, ne quid ei se invito accideret. Hæc de loco superiore, tanquam consul, legatis respondit. Ad curulem ejus Marius adstabat tacitus; sed eo vultu, ut nihil aliud quam vindictam et cædes meditari appareret. Neque multum intercessit moræ, quin senatus verbis Cinna atque Marius in Urbem venire rogarentur. Marium enim diserte addiderant, non ignari, Cinnæ quidem nomen his factis obtendi; cæterum potissimum eorum auctorem Marium esse.

XXV. Quum ad Urbem ventum, et Cinna cum satellitibus ingressus esset, Marius substitit ad portam, et, acerbum subridens, *exsulibus patere aditum* negavit. Idcirco Cinna operam dante, lex de restituendis exsulibus statim ferri cœpit: neque ultra exspectatum, quam ut tres aut quatuor tribus suffragia ferrent; tum irrupit in Urbem velut captam, fugitivorumque delectum agmen trahens, quos *Marianos* appellabat, cædibus atque rapinis omnia vastavit: aliis quoque portis exercitus inundabant Urbem; iisque mox occlusis, adversariorum, et sub hoc nomine, quorumcumque volebant, domos diripiebant.

XXVI. Jam antequam in Urbem Marius irrumperet, Cn. Octavius sublatus e medio fuerat. Amicis fugam suadentibus, sive Marii Cinnæque juratis promissis fidens, sive potius haruspicum ludibriis retentus, quam in vanitatem proclivi credulitate agebat, in Janiculum cum aliquot illustribus viris et parte copiarum concessit. *Indignum enim atque turpe facinus* aiebat *se commissurum esse, si patriam consulari imperio præditus desereret.* Igitur illum sella curuli, magistratus insignia retinentem, adstantibus juxta

§ XXIII. Diodor. apud Vales. — Vell. II, 22. — Appian. — Plutarch. —
§ XXIV. Vell. II, 21. — Plutarch. — Dio. — Appian.

lictoribus, Cinnæ jussu præmissus cum equitibus Censorinus invasit. Ibi quoque hortati ad fugam amici equum obtulerant: ille, ne surgere quidem dignatus, necem in ipsa curuli exspectavit.

XXVII. In sinu interempti tabellas repertas esse cum signis Chaldæorum ferunt, illustri ad coarguenda artis inania documento. Caput cervicibus abscissum Censorinus ad Cinnam attulit, a quo missum in Rostra est, ut, quo loco caput spectatum P. Sulpicii foret, proponeretur. Tum demum revelli terra caput potuisse, quod nulla apparente causa ex simulacro Apollinis abruptum diu ante fuerat, ferunt; expleto scilicet eventu prodigii, quod ad suum exitium pertinere Octavius ipse prædixerat.

XXVIII. Consultatio deinde ducum tenuit, quemadmodum victoria uterentur, pacemque firmarent. Pro suo quisque ingenio censebat; sed nemo vel lenitate Q. Sertorium, vel sævitia C. Marium adæquabat: sed ille nec auctoritate par erat Mario, et, quidquid dicere poterat, jam a Mario cum assensu cæterorum videbat occupatum: nam rogatus sententiam Marius, ut erat inter iram toleratæ fortunæ, et lætitiam emendatæ, parum animi compos, ita cœpit:

XXIX. « Siquidem ea de re deliberatis, L. Cinna consul, « cæterique senatores, legatique et præfecti, quemadmodum « in præsentia, quod vultis, obtineatis, mea sententia res « non indiget: nam acerbissimi paulo ante inimici vestri, « ultro vobis reditum in patriam, reditum ad honores, ad « facultates, principem in civitate locum, legum, de quibus « decertatum est, lationem, et alia hoc genus liberaliter offe- « runt. Sin vero, non quid illi vobis offerant, intuemini, « sed hoc potius, quemadmodum ad ea, quæ cupiatis obti- « nere, nihil sit illorum consensu aut beneficio opus; ma- « gnopere interesse arbitror, ut, quæ me hujus reipublicæ « non rudem, sed ætate ac usu inter primos, res ipsæ do- « cuerunt, hoc tempore non dissimulem.

§ XXVI. Vell. — Plut. — Flor. III, 21. — Val. Max. I, 6. — Jul. Obseq. — § XXVII. Diodor. Eclog. lib. XXXVIII. — Aug. de Civ. Dei, III, 27.

XXX. « Jam olim in civitate nostra duæ velut partes fue- « runt : altera Patrum, qui nescio cur *optimates* vocentur; « altera libertatis, quæ, quia multitudini præcipue grata « esse debuit, non abs re *popularis* est nominata. Neque nos « hujus discordiæ auctores sumus, sed, simul atque regum « ex Urbe submota potestas est, senatus jura regia sibi vin- « dicare voluit : plebs, quam in regibus non tulisset domi- « nationem, eam ab aliis civibus pati, indignum intoleran- « dumque judicavit. Ab eo tempore, quidquid per leges aut « armatas quandoque discordias actum est, id omne eo per- « tinuit, ut vel in multitudinem dominari pauci cuperent, « vel adversus cupiditatem paucorum jus suum populus « assereret.

XXXI. « Inter hæc quandoque præstantes virtute ac me- « ritis viri exstiterunt, qui ex æquo invidiam nobilitatis, et « levitatem populi odissent : ii, tanquam solliciti cautique « gubernatores, inter pugnantes ventos ita direxerunt vela, ut « quam minima jactatione et offensa, ac fieri per tempora rei- « publicæ posset, tranquillitatis atque securitatis portum ob- « tinerent. Sed et ipsi illi, quoties destinatis, qua institerant « via, potiri posse desperarunt, indignatione et odio efferati, « quod effici persuasione ac moribus nequibat, vi et armis « assequi tentaverunt.

XXXII. « Ab his velut fontibus, tanta jam ætate, proru- « pit immensa vis undarum atque fluctuum, quæ rempubli- « cam, toties crudelissimis tempestatibus vexatam, in eum « statum redegerunt, quem inviti gementesque videmus. « Sed nimirum, quemadmodum in humanis corporibus, « quoties tentata morbo sunt, optare quidlibet licet, fieri, « nisi quod natura patiatur, non potest : ita in hac gravis- « sima civitatis ægritudine, non qualibus quis malit, sed « quæ sunt ad præsentem usum accommodatissima remedia, « iis utendum est.

XXXIII. « Etiam medici devenire ad ferrum et ignem so- « lent, ubi leniora remedia pertinax morbus respuit : neque

§ XXX. Varro, de vita pop. rom. lib. IV.

«sævitia ad urendum secandumque, sed misericordia hominis, et servandi eum proposito votoque, adducuntur. «Idem ego hoc tempore sequendum nobis exemplum autumo, quibus in periculosissimo civitatis morbo, de idonea «medicatione deliberandum est. Sane, si esset aliqua medendi suavior ratio, illam potius adhibendam esse dicerem; sed quia mihi compertum est, hoc genus morbos «non emendari timida curatione, sed augeri solere; nemo «mirabitur, si, quod in corpore meo salubriter expertus «sum, idem in republica tentandum arbitror.

XXXIV. «Quum molesti mihi varices essent, exsecandos præbui : non aberat acutissimi doloris sensus, sed «tanti esse valetudinem arbitrabar. Sunt etiam, credite «mihi, sunt in præsentia quidam velut reipublicæ varices, «quos etiam cum dolore quodam corporis excidi, ad sanitatem profuerit. Neque hic mihi clementiam aliquis, aut «misericordiam nominet: sæpe is animus ægris est, ut interire morbo, quam liberari cum aliqua molestia malint: «his qui parcendo nocet, quam qui offendendo consulit, «crudelior est.

XXXV. «Præterea summæ dementiæ res esset, eos incolumes pati, quibus mox, si forte iterum convalescant, «dandum jugulum fuerit. Parcamus sane sullanis hominibus, si illi Gratidio, si Sulpicio, si nostrorum cuiquam «pepercerunt: nam illi quidem atque alii multi crudeliter «interfecti sunt; nos beneficio fugæ prius, nunc virtute «nostra et armorum tutela, vivimus; carituri vita, simul «his carere cœpissemus. Quemadmodum igitur amentem «potius, quam misericordem, vocaremus, qui feram bestiam, quum occupare telo posset, abstineret ictu, mox «ab ea devorandus; ita nulla posset exsistere satis acerba «nostræ stultitiæ accusatio, si vivere sineremus eos, a quibus toties petiti ad necem sumus; ut sint videlicet, qui «nos nostrosque et has omnino partes funditus tollant.

XXXVI. «Ut enim semel explicate dicam, quod res est;

§ XXXIV. Cic. Tusc. Quæst. II, 22.

« decutienda sunt sullanarum partium capita : non nisi his « remotis, stabiles nostræ in rempublicam opes erunt. Quin « et illud addidero; tametsi nostram causam, quod abomi« nor, oderint dii, atque omnia nobis acerba atque funesta « efficiant, tamen, si mature de inimicis nostris ultionem « sumpserimus, hanc nobis voluptatem, hanc felicitatem « non poterunt eripere. Mihi sane, ut me vobis indicem, « morti similis vita videbitur, si eadem luce fruentem adspi« ciam Catulum, beneficii, quo servatus est, perpetuum « obtrectatorem; si Cæsarum, si Crassorum odiis vicem ne« queam reponere; si Metellos tolerare diutius, et Antonios « cogar.

XXXVII. « Sed neque vos, opinor, licet mitiorem aliquis « animum simulet, inimicos vestros vivere, atque adeo va« lere patienter feretis : nisi forte collegam tuum lubenter « amplecteris, Cinna consul, a quo multa tuorum occisa « millia, te expulsum Urbe, omni deinceps contumelia vexa« tum meministi. Quid si L. Merula tibi occurret, tertius « hujus anni consul, cujus nomen non alia, quam per sum« mam injuriam tuam, irrepere in fastos potuisset? cæteri « vero perquam tibi jucundi sunt futuri, quorum hæc omnia « decreta sententiis, peracta voluntate, opibus animisque « defensa novimus.

XXXVIII. « Quod si quis forte ab hac ratione dissentiat, « quum primum adhortor, ut, priusquam obloquatur, matu« rius secum dicta mea perpendat; deinde, siquidem per« stare in sententia velit, commonefacio, ita temperet, ut « tamen amicior nobis, quam hostibus, esse videatur. » Quum ita Marius dixisset, et plerisque eadem crudelitas esset, alios auctoritas illius, et horum inclinatio deterreret, huc concursum; pactorumque et jurisjurandi neglecta fide, multi insignes viri necati, et capita, velut jam recepto more, posita in Rostris sunt.

XXXIX. « In his C. Atilius Serranus vir consularis, et

§ XXXVIII. Appian. Civ. lib. I. — Cic. de Orat. III, 3. — Val. Max. V, 3. — Flor. III, 21. — Plut. in Mario, cap. 74.

P. Lentulus fuerunt. C. Cæsar Strabo hospitis Etrusci scelere proditus, in penatibus suis trucidatus est; M. Bæbius sine ferro manibus, ferarum more discerptus, deinde cum C. Numitorio per medium forum uncis carnificum raptatus est. M. Antonium consularem villicus in prædio suo celabat; sed simplicitate servi, et scelere cauponis res est prodita, quum a tenuis fortunæ homine, generosius vinum, et solito carius, emeretur. Marium epulis accumbentem detecti Antonii indicio sic exsultasse ferunt, ut, clamore edito, manibusque complosis, ipse profecturus ad necandum fuerit, nisi foret ab amicis cohibitus.

XL. Missi cum P. Annio tribuno milites, quum ad Antonium venissent, sic hominis eloquentia veluti constricti stetisse dicuntur, ut post longam exspectationem adscendens ad visendum tribunus, intactum adhuc repererit, coactusque fuerit ipse commodare marianæ sævitiæ manum. Caput Antonii relatum ad Marium, et in ipsis mensis appositum est; nec ipse abstinuit, quin suis manibus avide tractaret, Anniumque, recenti sanguine madentem, in sinum suum reciperet. Ejusdem imperio L. Cæsar, qui consulatum et censuram gesserat, apud seditiosissimi et vilissimi hominis Q. Varii bustum, a C. Fimbria, crudelissimo Cinnæ satellite, tanquam piacularis hostia immolatus est.

XLI. Duo Crassi, quum in fuga essent, ab equitibus Fimbriæ sunt occupati : filium in conspectu patris equites interemerunt; pater, ne quid indignum sua virtute pateretur, sua se manu interfecit. Capita omnium pro Rostris sunt proposita, ut haud minus acerbitatis ostentatio cædium haberet, quam patratio habuisset; quum in foro romano locus tota urbe celeberrimus, quem hostilium navium spoliis majores adornaverant, clarissimorum virorum capitibus, tanquam ornamenti causa dispositis, oppletus videretur.

§ XXXIX. U. C. 665; A. C. 87. — Vell. II, 22. — Plutarch. — Flor. — Val. Max. IX, 2. — Liv. Epit. — Lucan. lib. II, v. 119. — § XL. Auct. de Vir. ill. cap. 70. — Appian. — Liv. Epit. — Cic. pro Sext. cap. 21, et pro Scaur. — Diodor. apud Vales.

XLII. Marius præcipue furebat, et Cinna jam ferme satiato, etiam, quos ipse noverat inimicos, interfectis, necdum poterat quiescere; jubebatque promiscue omnes ad se adeuntes occidi, quibus ipse manum non porrexisset: inter quos et Q. Ancharius vir prætorius, quum sacrificantem in Capitolio Marium adivisset, ut religionis veneratione propitium haberet, ante oculos tyranni in ipsa æde confossus est. Quinque dies continuos, totidemque noctes ista scelerum omnium duravit licentia: neque cadavera sepeliri permissum erat, et in liberos conjugesque interfectorum indigna, maxime a servis, perpetrabantur.

XLIII. Neque ipsi inter se cædibus atque rapinis seditiosi abstinebant. Inter hæc publicationes bonorum assiduæ erant, et magistratuum coacta abdicatio, sullanarumque eversio legum, et amicorum ejus, quotquot corripi potuerant, internecio. Metella quoque uxor cum liberis Sullæ vix effugerunt periculum, quum domus ejus atque villæ incendio delerentur. Hoc tempore mirifica sane populi romani abstinentia fuit. Quum enim occisorum domos prædæ multitudinis exposuissent victores, negant inveniri quemquam paulo honestiorem civium potuisse, qui ullam ex his rem cuperet attingere.

XLIV. Post tot mala, tanquam eo rerum statu legibus in civitate esset locus, L. Merula, et Q. Catulus, subornatis accusatoribus, rei fiunt. Merulam propter ablatum, licet nullo ambitu, honorem Cinna oderat; Q. Catulo iratus erat Marius, quasi cimbrico bello servatus, malam pro beneficio gratiam retulisset, exsilii sui acerrimus auctor. Sed ludibrium istud judiciorum ambo dedignati, spontanea morte functi sunt. Merula, deposito apice, quod apicatum flaminem mori triste et inauspicatum Urbi habebatur, idque se fecisse scripto testatus, in ipso Jovis sacrario incidit venas, porrectoque super altaria sanguine, cinnanas partes consecravit: quo in homine propemodum ipsa sacerdotii religio

§ XLII. Appian. — Dio. — Plutarch. in Sertorio, cap. 7. — § XLIII. Plutarch. in Sulla, cap. 64. — Val. Max. — Ammian. XXX, 28. — Appian.

exstincta est, quum in locum ejus nemo factus flamen septem et septuaginta annis reperiatur.

XLV. Nam C. Cæsar, annum agens septimum decimum, a Mario Cinnaque destinatus, victoria Sullæ sacerdotium amisit. Pro Catulo deprecati Marium necessarii, ne incolumitatem quidem, sed exsilium orantes, nullam ab sævissimo mortalium exprimere vocem potuerunt, præter hanc sæpe repetitam, *moriatur*. Igitur inclusus loco, qui nuper calce fuerat oblitus, multum inferri ignem jussit, atque ita suffocato spiritu, exstinctus est. Inter hæc miseertus patriæ et civium Q. Sertorius, qui solus inter cæterorum furorem omni maleficio abstinuisse fertur, damnata Marii sævitia, privatim appellavit Cinnam, et miseriarum Urbis postulavit modum; servosque marianos, quum a Cinna sæpius cohibiti, nihil de sceleribus remitterent, acceptis ab eo Gallorum auxiliis, eodem loco castra habentes noctu circumdedit, et ad unum omnes, hominum non minus octo millia, delevit.

XLVI. Sic anno magistratus exacto, Cinna consules in annum sequentem, se iterum, C. Marium septimum, citra ulla comitia renuntiavit: spei de septem consulatibus eventu meliore, quam sperandi causa fuerat. Hujus anni triste et minax exordium, cætera paulo quietiora tempora exceperunt. Sed eodem die, quo novi consules inierunt, quum maxime sacra in auspicio anni et magistratuum patrio more fierent, C. Marius filius tribunorum plebis quemdam sua manu occidit, caputque consulibus misit: duobus prætoribus igni et aqua interdictum est: Sex. Licinius senator de saxo Tarpeio consulis Marii jussu præcipitatus.

XLVII. Sed efferam hominis immanitatem idus januariæ finierunt. Laboribus et senio exhaustum, præsertim fama de Sulla exterruisse dicitur, quem, finito bello mithridatico,

§ XLIV. Val. Max. IX, 12. — Flor. — Vell. — Dio, LIV, 11. — Ruald. in Plutarchi Animadv. 18. — Tac. Annal. III, 58. — § XLV. Sueton. Cæs. cap. 1. — Vell. II, 43. — Cic. Tusc. Quæst. V, 19, et de Orat. III, 3. — Diod. Eclog. lib. XXXVIII. — Plutarch. in Sertor. cap. 7, et in Mar. — Appian. — Oros. V, 19. — Liv. Epit.

adesse victorem, et amissorum vindicem audiverat: adeoque hoc est creditum, ut a quibusdam voluntaria morte sublatus existimetur. Certe cum amicis de adventu Sullæ, deque fortunæ vicissitudine multa disseruisse dicitur: et negasse, *sapientis videri, toties expertæ illius inconstantiæ se committere.* Hinc in morbum quum incidisset, et ex morbo in delirium, summa hominum lætitia ad inferos, quo infinitam ante se mortalium vim præmiserat, descendit.

XLVIII. Vir, cujus si examinentur cum virtutibus vitia, haud facile dixeris, utrum bello melior, an pace perniciosior fuerit: quanquam et bello pestilens, quam rempublicam armis et consiliis servaverat, eamdem in pace aliis consiliis, et mox inter bella civilia iisdem armis hostiliter oppressit. Cæterum ut sanguinarii hominis ne funus quidem sine dolore civitatis atque luctu principum esset, C. Fimbria, homo perdite audax, Q. Scævolam mandavit occidi; compertoque deinde, sic esse vulneratum, ut vivere possit, diem ei dixit: ac interrogatus, *ecquid igitur integerrimo sanctissimoque viro esset objecturus?* « Hoc ipsum, inquit, quod ferrum maligne « recepit. »

§ XLVII. U. C. 665; A. C. 87. — Cic. in Bruto, cap. 90. — Liv. Epit. — Diodor. ap. Vales. — Auct. de Vir. ill. — § XLVIII. Cic. pro Sext. Rosc. cap. 12. — Val. Max. IX, 11.

JOANNIS FREINSHEMII

SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER XLVI

IN LOCUM LIBRI LXXXI LIVIANI.

EPITOME

LIBRI OCTOGESIMI PRIMI.

L. Sulla Athenas, quas Archelaus, præfectus Mithridatis, occuparat, circumsedit, et cum magno labore expugnavit: urbi libertatem, et civibus, quæ habuerant, reddidit. Magnesia, quæ sola in Asia civitas in fide manserat, summa virtute adversus Mithridatem defensa est. Præterea Thracum in Macedonia continet gesta.

I. Expositis romanæ urbis calamitatibus, ad mithridaticum bellum, et res interim a L. Sulla gestas, revertendum est. Sulla quinque legiones cum auxiliariis aliquot cohortibus et equitum alis in Græciam transvexerat. Deinde, collectis ex Ætolia Thessaliaque commeatibus et auxiliis, postquam satis instructus esse visus est, in Atticam adversus Archelaum ducere instituerat. Per Bœotiam erat iter, cujus pleramque partem per legatos recepit; eadem levitate animorum deficientibus a Mithridate civitatibus, quam paulo ante ad Mithridatem a Romanis desciverant.

§ I. Appian. Mithrid. — Plutarch. in Sulla, cap. 23. — Pausan. lib. IX.

II. Quo in genere Thebani, sicut urbis magnitudine et gloria caput Bœotiæ habebantur, ita præcipuæ ad mutandos socios inconstantiæ documenta dederunt. Sed metum et imbecillitatem suam allegabant, « quod omnibus circa ad re« gias partes transeuntibus, resistere tantæ potentiæ nequi« vissent, quam neque reges maximis exercitibus instructi, « neque Asiæ Græciæque auxiliis subnisi Romanorum duces « sustinuissent. Modicas civitati suæ vires fuisse, etiam pro« sperrimis temporibus : tum vero præter antiquiora, bello « achaico sic esse debilitatam, ut vix recuperare sexaginta « illis annis tenuem pristinæ dignitatis speciem potuerit.

III. « Proinde magnopere a L. Sulla contendere, ut non « tam defectionem suam, quam deficiendi causas respiciat : « et siquidem studio sit a se ac voluntate peccatum, puniat « noxios; sin vero invitos cognoverit a societate romana dis« cessisse, det necessitati veniam, cui ignoscere omnes so« leant. Plane eum his temporibus fuisse Italiæ et Urbis sta« tum, ut inde neque imperator tantus, neque exercitus « sperari potuerit. Majorum suorum in populum romanum « frequentiora delictis exstare merita; se quoque semper « ejus populi majestatem fide optima coluisse, porroque da« turos operam, ut enise faciant omnia, quæ possint a se in « tam exigua fortuna proficisci.

IV. « Neque sibi lætiorem diem ullum fuisse, quam quo « data romani imperatoris sit copia : subesse quidem metum, « ne forte sua rejiciatur purgatio; sed spem tamen majorem, « fore, ut pro nominis romani et sua clementia, placatum se « propitiumque deprecantibus Sulla exhibeat ». At ille, quum pro tempore pauca respondisset, in Atticam contendit. Ibi pugna cum hostibus commissa, postquam Aristionem in urbem, Archelaum intra Piræei munimenta compulit, parte copiarum ad obsidendam cum Aristione urbem missa, ipse Piræeum sibi oppugnandum sumpsit, ubi regii cum prætore suo mœnibus a Pericle olim structis se incluserant.

V. Bello enim peloponnesiaco, Pericles in munitionibus

§ IV. U. C. 665 ; A. C. 87. — Pausan. lib. I. — Plutarch. — Appian.

Piræei spe victoriæ collocata, murum ex quadrato lapide ingentis magnitudinis, ad altitudinem cubitorum quadraginta circumduxerat. Nec dubitabatur, superiorem utique urbem vel sedendo expugnari posse, quod magna rerum necessariarum penuria inerat: sed frequentes Roma de novis rebus nuntii, festinare potius cum periculo, quam cum multa temporis jactura tuto vincere, cogebant.

VI. Igitur scalis ad Piræeum admotis, magna vi conatus est perrumpere; donec omnia nequidquam expertus, nec enim segnius se regii defendebant, ad compingendas omne genus machinas Eleusinem et Megara concessit : operibus enim oppugnare Piræeum cogitabat : eum in usum artifices, ferrumque, et catapultæ, aliusque apparatus, decem millibus mulorum jugis, ex urbe thebana advehebantur; donec inopia materiæ (multa enim opera corrupta et incensa ab hostibus, aut suo pondere procumbentia peribant) sacris quoque lucis injecit manum, et Academiam, nobilissimum orbis terrarum gymnasium, quo non erat alius in suburbanis nemorosior locus, proximumque fama et amœnitate Lycæum, arboribus nudavit.

VII. Longi etiam muri, qui ad urbem Atheniensium a portu pertinebant, subruti, saxa trabesque struendis aggeribus præbuerunt. Forte miles cæspitem ferens, fulmine exanimatus prociderat : ob eam rem consultus haruspex, *quod percussus in opere miles, caputque jacentis in oppidum versum esset, introitum et victoriam respondit Romanis, sed non nisi post diuturnum laborem significari.* Has inter moras et sumptus obsidionis, quum rei nummariæ difficultas incessisset, L. Sulla sacros Græciæ thesauros in promiscuum pecuniæ usum vertit, Olympia et Epidauro jussis advehi pulcherrimis pretiosissimisque donariis.

VIII. Delphos quoque Caphis nomine missus est, natione Phocensis, ut ab Amphictyonibus ornamenta templi acciperet : nam *aut tutius apud se fore illa* scripserat, *aut, si*

§ V. Appian. — Plutarch. — Dio apud Vales. — Sulpic. apud Cic. Fam. IV, 12. — Appian. — Jul. Obseq. — Pausan. lib. IX.

absumpta essent, non deteriora redditurum. Caphis quum venisset Delphos, *auditum ex adytis citharæ sonum* scripsit Sullæ; accepitque responsum, *gaudentis, non indignantis esse cantum: ageret igitur, et numine propitio sacrum aurum argentumque ad se deportare ne dubitaret.* Postea quoque per jocum dictitasse ferunt, *dubitare se non posse de victoria, qui deorum stipendio militaret.*

IX. Erat inter regum donaria dolium argenteum, ea mole ac pondere, ut extrahi jumentis nequiret: id concidere coacti Amphictyones, *statum Græciæ, et mutatos in deterius dominos* miserabantur: *olim T. Quintium et L. Æmilium, romanos duces, itemque Man. Glabrionem, illos Macedonum regibus, hunc Antiocho devictis, ultro honorem opesque delubrorum auxisse: nunc lapsis in pejus moribus, postquam inimicos quacumque re superare principes romani studeant, largitionibus ad perfidiam luxumque corrumpi milites, hisque obnoxium imperatorem, vilissimo teterrimoque hominum generi servire, quo optimis quibusque nobilissimisque dominetur.*

X. Cæterum Sulla, neglectis Græculorum querelis, ad quæstorem L. Lucullum sacros thesauros misit, cui cudendæ in Peloponneso monetæ negotium imposuerat; ipse redigendis in potestatem Athenis omnem animi cogitationem intendebat. Gloriosam victoriam vetus urbis factura fama erat; utilem, locorum ad omnia opportunitas: super hæc Aristionis vecordia stimulabatur, importunissimi et improbissimi scurræ, qui continentibus dictis in ipsum, aut Metellam, quæ impudicitiæ arguebatur, iracundum animum mira vindictæ cupiditate inflammabat.

XI. Cæterum urbem fame urgere satis visum. Piræeum spes nulla capiendi, nisi per arma, supererat. Sed hæc tamen proditione juvabantur: duo servi attici, quidquid in oppido fiebat, glandibus plumbeis inscribebant; eas deinde glandes fundis ejaculabantur ad Romanos. Id ubi sæpius fieri ad Sullam relatum, ille, re considerata, quum semper even-

§ VIII. Diodor. apud Vales. — Plut. in Lucullo, cap. 3. — § X. Plut. in Sulla. — Hieron. in Jovin. I, 56. — Flor. III, 5. — Appian. Mithrid.

tum respondere nuntiatis comperisset, diligenter colligi glandes emissas, et ad se referri, jussit. Unde quum aliquando decretam in certum tempus eruptionem didicisset, insidias erupturis struxit; multisque interfectis, aliis in mare compulsis, magnum obsessis detrimentum, et plus aliquanto terroris intulit.

XII. Crescebat interea indefesso labore militum agger, quum Archelaus ex diverso turres opposuit, unde cujusquemodi missilia late spargerentur: accitis deinde, quæ Chalcide et per reliquas insulas agebant, copiis, quum etiam remiges armasset, numero quidem militum longe superavit Sullam, quum etiam a principio majores aliquanto copias habuisset: idcirco minime ratus cunctandum, pròxima post acceptum supplementum nocte, validam eruptionem in opera Romanorum fecit. Circa tertiam vigiliam, cum facibus improvisa turba exsiliens, alteram testudinum, et quidquid in ea machinarum stabat, incendit: neque potuit defendi; sed intra proximum decennium aliud excitatum eodem loco opus stetit.

XIII. Sulla, ignaviæ suorum iratus, cohortem et centuriones, quorum stationem hostis perruperat, illam ignominiæ causa extra vallum tendere, hos galeatos et discinctos perstare in principiis, jussit. Deinde ligneam turrim, quam contra suum aggerem Archelaus erexerat, modis omnibus incendere studens (plurimum enim impedimenti obsessoribus afferebat) submotis valida impressione propugnatoribus, ligna circumponi, faces subjici jussit. Cæterum conatus iste irritus fuit, non concipiente ignem materia, quod eam multo alumine Archelaus obleverat. Dum hæc aguntur, missu Mithridatis Dromichætes cum novis Thracum auxiliis affuit.

XIV. Archelaus igitur, pugnandi facturus copiam, aciem ita applicuit oppido, ut a mœnibus quoque adjici ad Romanos tela possent; alios deinde facibus armatos intra portas signum erumpendi exspectare jussit. Prælio commisso, fu-

§ XII. Front. Strat. IV, 1. — § XIII. Quadrig. ap. Agell. XV, 1. — Appian.

gientes suos impigre obsistens Archelaus redire coegit in hostem; unde vicissim romana acies pedem referre cœpit. Sed a Muræna cohibiti restiterunt : simul, qui lignatum exiverant, reversi; itemque alii, qui ignominiæ causa seorsim tendebant, accurrerunt : horumque strenua opera factum est, ut regii, duobus militum millibus amissis, intra muros compellerentur.

XV. Archelaus, dum ad retinendos suos tota mente conversus, salutem suam negligit, occlusis jam oppidi portis, fune in mœnia subductus est. Sulla, ob egregiam operam laudatis militibus, demptaque iis, qui notati fuerant, ignominia, quum appetere hiemem videret, relictis ad opera præsidiis, castra ad Eleusinem movit. Equitabilis eo loco planities erat, et eo genere copiarum hostes abundabant. Igitur Sulla, ne eorum pateret incursionibus, fossam profundam a montibus ad mare ducere cœpit : hoc opus prohibituri hostes, quotidiana modo ad fossam, modo pro mœnibus Piræei certamina moverunt : abundabant enim multitudine; marique libero utentibus, et exponere suos ubi volebant, et recipere, et, quocumque opportunum videretur, trajicere, in promptu erat : rerum quoque necessariarum copiam suis efficere, penuriam hostibus ex facili poterant.

XVI. Igitur Sulla, missis ad Rhodienses certis hominibus, classem arcessit. Quod ubi, regiis mare obtinentibus, parum procedebat, L. Lucullum in Ægyptum et Africam proficisci ad corroganda a regibus et maritimis civitatibus navium auxilia jussit, quibus instructus Rhodiorum classem securius deduceret. Lucullus neque maris incerta, neque vim hostium veritus, hieme media cum paronibus græcis tribus, totidemque Rhodiorum dicrotis solvit; Cretaque partibus adjuncta, Cyrenas transmisit. Erat tum pessimus cyrenaicæ rei status, quæ post testamentum Apionis, magis sine rege, quam in libertate relicta, neque defensa ab Romanis, domi satis negotiorum habentibus, in seditiones et tyrannidem inciderat.

§ XVI. Plutarch. in Lucullo, cap. 3.

XVII. Cujus quam intolerabilis sævitia fuerit, ab uno documento intelligi potest; quod Nicocrates ad portas urbis custodes apposuit, qui mortuos, quum efferebantur, igne ac ferro admoto tentarent, ne quis simulatione mortis effugere tyrannidem posset. Cæterum illum ingens animi mulier Aretaphila, concitato in eum fratre tyranni Leandro, sustulerat; deinde ipsum etiam Leandrum, postquam similem se gerebat ei, quem interemerat. Accesserant et finitimorum bella : igitur licet excisa tyrannide ad optimates respublica redisset, tamen nec auctoritas illis, nec concordia aderat; quum a recenti dominatione timidis necessario suspectus fieret, quisquis supra cæteros ingenium animumque habere credebatur.

XVIII. Quum his temporibus L. Lucullus supervenisset, velut divinitus missum pacis libertatisque instauratorem amplexi, ut leges sibi ferret, oraverunt, quibus deinceps civitas regeretur. Ille, recensitis veteribus legibus, maxime quas olim Ecdemus et Demophanes Megalopolitani rogatu Cyrenæorum tulerant, additisque ex præsenti usu aliis, rempublicam eorum belle composuit. Id ubi perfectum est negotium, eadem hieme in Ægyptum inde navigavit. In eo cursu plerisque navibus piratarum audacia depressis aut captis, ipse incolumis et sospes Alexandriam pervenit, eximioque honore et magnificis a rege ho..oribus cultus est.

XIX. Nam et quadruplum ejus, quod aliis hospitibus assignari consueverat, ei decretum est; et munera e talentis octoginta missa, quæ tamen ille non accepit. Ptolemæus tum iterum regnabat, *Lathuri* cognomento a cæteris distingui solitus; quem post fratris Alexandri necem, Alexandrini ad vetus regnum e Cypro revocaverant : nam matrem Cleopatram Alexander, Alexandrum Ægyptii bello persequuti occiderant. Neque adhuc plane motus omnes exstincti erant, quanquam Thebas, quæ defecerant, triennii bello recepisset Ptolemæus, adeoque redegisset humiles, ut vix memoria

§ XVII. Plutarch. de virt. Mulier. cap. 34. — Polyæn. Strat. lib. VIII. — § XVIII. Plutarch. in Lucullo, et Philop. cap. 1.

pristinarum opum, quibus nulla civitas copiosior fuit, relinqueretur.

XX. Igitur dum his in locis varia per impedimenta Lucullus detinetur, L. Sulla manum militum frumenta ex Piræeo Athenas portantium, cum ipsis sarcinis intercepit: prodita enim ea res glandium inscriptione fuerat. Eodem die ad Chalcidem cum Archelai fratre Neoptolemo feliciter dimicatum est: legatus L. Sullæ Munatius, mille quingentis militibus interfectis, aliquanto pluribus captis, duce quoque hostium sauciato, pretium operæ fecit. Parvo post tempore, quum sopitis custodibus mœnia Piræei negligerentur, romani milites, scalas machinis imponentes, in murum evaserunt, et, quos primum objecerat casus, obtruncarunt.

XXI. Excitato inter hæc tumultu, vigiles partim in oppidum, quasi jam captis mœnibus, desilierunt; alii magnis animis certamine inito, hostes, occiso, qui eos ducebat, præcipites abegerunt. Hoc invitati successu regii, non contenti periculum repulisse, eruptionem fecerunt, quo loco altera Romanorum turris exædificata fuerat; incendissentque, nisi, continuato per noctem diemque labore, Sulla, qui ex castris auxilio accurrerat, restitisset. Quum deinde aliam ex adverso turrim Archelaus struxisset, diu ex vicinis paribusque munitionibus omni genere telorum certatum est; donec Sulla viginti simul plumbeos graves globos catapultis excuti jussit.

XXII. Horum impetu multi hostium occisi, et quod præcipue desideratum fuerat, labefactata turris Archelai, quum ruinam minitaretur, intra mœnia reducta est. Interea magis magisque gliscebat in urbe Athenarum fames: nam frumenti quidem parum inerat, et tyrannus chœnices hordei in quatriduum, gallinarum verius, quam hominum, dimensum dividebat. Sed hac necessitate Atheniensium cognita, licet cunctanter, de integro tamen Archelaus delectos cum cibariis misit: et quia prodi consilia sua animadverterat,

§ XIX. Euseb. — Porphyr. — Pausan. lib. I. — § XX. Cic. Acad. — Appian. Mithrid.

eodem tempore circum portas validam opperiri manum jussit, ut, Sulla in frumentatoribus capiundis occupato, cum facibus ad incendenda Romanorum opera prosilirent.

XXIII. Utrisque pro spe expeditio fuit: Sulla commeatum portantes excepit; Archelaus aliquot machinas corrupit incendio. Circa eadem tempora filius Mithridatis Arcathias cum alio exercitu in Macedoniam irrumpens, Romanorum modicas copias haud ægre expulit, omnemque Macedoniam in præfecturas divisam, idoneis hominibus distribuit; deinde magno cum apparatu contra Sullam profectus, haudquaquam parem spei eventum habuit, circa Tidæum morbo exstinctus.

XXIV. Tanto minore molestia romanus imperator cœpta perurgens, Athenas, ut omnem non modo commeatum, sed etiam fugam interciperet, castellis circumdedit; quo plures in exhausta urbe clauderentur, eo celeriorem ex fame deditionem sperans. Ad Piræeum vim adhibere consultius visum, eductisque in justam altitudinem aggeribus machinæ impositæ. At Archelaus, terra clam egesta, exinanibat opus, donec subsidente mole prodita res est, deductisque machinis, Romani aggerem repleverunt. Deinde contra cuniculos Archelai aliis effossis cuniculis, et sub ipsa mœnia productis, sæpe sub terra inter fossores, ut forte sibi occurrerant, hastis gladiisque pugnatum est.

XXV. Hæc dum ita fiunt, Romanus, multis ab aggere machinis admotis, muros ariete quatiebat: neque ante desitum, quam parte muri dejecta, proxima turris contento militum labore incenderetur, inque ipso, quem ceperant, muro præsidium statueretur. Simul cunicularii, suspensa trabibus mœnia, pice, stuppa atque sulphure multo affusis, et igne subjecto, concremarunt. Ibi quum alia post aliam pars murorum arderet, et superstantes gravi ruina opprimerentur, etiam qui longius a periculo aberant, commilitonum interitu territi, despondere animos cœperunt.

XXVI. Summa enim contentione a Romanis pugnabatur;

§ XXII. Posidon. apud Athen. V, 14. — Appian.

quum Sulla, fessis integros submittens, hunc unum restare laborem clamitaret; neque reliquum quidquam faceret, quominus promissis, imperio, minis, modo hos, modo illos ad spernenda pericula, murosque vi transcendendos incitaret. Neque minus animorum, aut industriæ Archelao supererat, perculsis atque sauciis, corpore atque animo recentes subinde jubenti succedere; donec fatigatos iniquo prælio milites Sulla miseratus, receptui cecinit, quum ejus diei fortuna pari inter se robore præliatos, etiam detrimento amissorum utrinque militum æquavisset.

XXVII. Archelaus, ne noctem quidem suis quietam abire passus, reparandis mœnium ruinis operam dedit: intra murum multas exstruxit munitiones, in lunæ speciem sinuata fronte, quo pluribus ex partibus in hostem missilia jacerentur. Eas, dum adhuc recens labor facilius machinis cederet, magna vi oppugnare Sulla cœpit: sed undique telis expositus, quum multos occidi vulnerarique cerneret, abjecta spe capiendi per vim oppidi, ut commeatuum inopia cogeret ad deditionem obsessos, de reliquo abstinuit oppugnatione; claudi tantum aditus, ne qui exire, neve ingredi impune possent, jussit.

XXVIII. Ipse, parte copiarum assumpta, Athenas perrexit; ubi graviorem in dies annonam factam, et jam ad extrema necessitatis perventum intellexerat. Jumentis enim omnibus absumptis, etiam oleribus et herbis vescuis, vulgo jam a tegulis parietinisque Parthenion (*urceolarem* herbam Latini vocant) in victum vellebatur : alii calceamentorum ampullarumque coriis morabantur deficientem spiritum ; etiam humana corpora cœperant in cibum verti : nam frumenti quidem medimnus mille denariis æstimabatur. Neque hoc tristissimum pereuntibus erat, sed quod tyrannus Aristion in ea publica penuria quotidie cum suis compotoribus hilariter epulabatur ; nec modo fatiscentes inedia cives, sed etiam exstinctum olei inopia Minervæ sacrum ignem, in levi ponebat.

§ XXVIII. Plin. XXII, 18. — Plut. in Sulla, c. 17. — Dio apud Vales. — Flor. III, 5.

XXIX. Hierophantidi, summæ ea religionis in urbe sacerdos erat, heminam tritici petenti, heminam piperis misit. Urbem ita affectam Sulla nactus, protinus circumvallare instituit, ne quisquam inde evadere posset. Interea sæpe rogatus ab Atheniensibus Aristio, quum diu negavisset, semel etiam supplicantes ei cum senatoribus sacerdotes sagittis abegisset, tandem familiarium aliquot ad Sullam oratores de pace misit. At illi sceleribus et crapula vecordes, stolida et minime accommodata temporibus oratione, nihil quod præsens usus postularet, sed vetera urbis decora, Theseosque Eumolposque, et medica tropæa prædicabant.

XXX. « Neque tibi decorum fuerit, aiebant, imperator, « neque tutum, eam excidisse urbem, in quam singularis « deorum favor semper exstitit : adeo quidem, ut et hanc « præcipua benevolentia semper complecterentur, et inde « potissimum in cæteras gentes emanare beneficia sua vel« lent. Jam a principio quum urbi nomen esset imponen« dum, duos de Consentibus de hoc honore certavisse satis « constat; et quum oleam Minerva, Neptunus equum pro« duxisset, pacis omen præferentibus diis, quorum arbitrio « commissa lis fuerat, vicisse Palladem, quam Athenam « vocamus, deque hujus vocabulo appellari Athenas cœpisse.

XXXI. « Ita propter nos et equum, tam accommodatum « usibus humanis animal, et oleam, cui præferri arborum « nulla jure potest, vita accepit : duratque illa etiam nunc « certo divinitatis argumento, et, quos præferimus ramos, « inde decerpsimus. Sed et Cereris munus, Triptolemique « currum, et hinc ad alias terras exportata frugum semina « referre possemus, quum adhuc glandibus miseri mortales « vescerentur. Quin et præter oleam suavissimæ pomorum « fici hæc terra est genitrix; et hic primum, expressis « Eumolpi ingenio uvis, vina fluxerunt.

§ XXX. U. C. 666; A. C. 86. — Plato, Menexen. — Cic. de Legg. I, 1. —Ovid. Metamorph. VI, 75.—Varro ap. August. de Civ. Dei.— § XXXI. Ovid. Metamorph. V, 645. — Diodor. V, 60. — Justin. II, 6. — Ælian. Hist. var. III, 5. — Plin. VII, 56.

XXXII. « Quæ jam alia in universum genus humanum « exstent urbis hujus merita, si recensere vellemus, dies « potius et vox, quam argumentum nos deficeret. Ut pauca « obiter indicemus, lanificii usum nudis aut male vestitis « monstravimus; et quum in specubus antiqui habitarent, « Euryalus et Hyperbius cives nostri, lateritias exædificare « domos docuerunt. Judiciorum etiam ordinem hominum « primi tradidimus, ab ipsis diis acceptum, quo tempore « nomen Areopago Mars dedit, qui primus ibi capitis dixit « causam, ob Halirrothii cædem.

XXXIII. « Sed et civitatem ante alios optime constitui- « mus populari statu, quum ejus nullum adhuc exemplum « exstaret. Sed et certamina, quibus corpora exerceantur « commenti sumus, gymnicosque instituimus agonas, un- « gendique tradidimus morem; et quo magnificentius Pana- « thenaica celebrarentur, primus hominum quadrigas rex « noster Erichthonius junxit, idem, inquam, Erichthonius, « qui et signandæ pecuniæ fuit auctor. Nec jam enarrare « volumus, quid pictura Polygnoto, quid Pericli res nautica « debeat. Literas certe et facundiam, quibus ornamentis te « quoque scimus excellere, omnemque humanitatem, jura, « leges a nobis habere fatentur, quotquot habent. Sed et « majores vestros, qui tantæ magnitudinis fundamenta jece- « runt, non puduit, missis huc legatis, Solonis inclytas leges « describere; unde mox duodecim illæ tabulæ prodierunt, « quas apud vos tanquam omnis publici privatique juris fon- « tem atque normam, ingenui pueri inter præcipua discipli- « narum edocentur.

XXXIV. « Tam antiqua sunt nostræ urbis in romanam « officia; quæ deinde multis temporum opportunitatibus « toties reculta auctaque sunt, ut nulla Græciæ civitas plu- « ribus imperatorum vestrorum senatusque honorificis de- « cretis gloriari possit. Nullum enim ferme in Macedonia,

§ XXXII. Justin. — Plin. — Ælian. — Pausan. lib. I. — § XXXIII. Virg. Georg. III, 113. — Plin. — Ælian. — Pollux, lib. IX. — Justin. — Cic. pro Flacco, cap. 26, et de Orat. I, 43. — Liv. III, 34.

«aut Asia, aut Græcia gestum bellum est, in quo non insi-«gnis erga populum romanum exstiterit Atheniensium fides. «Cujus rei quem ampliorem ipso populo romano testem pro-«ducemus, et quidem universo? semper enim, et in omni «re, quod optima fide gestum est, id Attica gestum Romani «soletis dicere.

XXXV. «Quæ vero contra Barbaros majores nostri toties «gessere, quanquam forte invidiosa esse ob magnitudinem «gloriæ videantur, tamen quia pro misera posteritate majo-«rum allegare virtutem prodest, commemoranda sunt. Sed «unde potius, quam ab iis temporibus gentibusque ordie-«mur, in quibus quum vester aliquis dolor fuerit, erit ali-«qua etiam ex relata hostium ultione voluptas? Galli, quum «Italiæ magnam partem, mox etiam Macedoniam Græciam-«que innumeris copiis oppressissent, ad Thermopylas ma-«jores nostri occurrerunt; terraque et mari fortissime de-«certando, magnam Græcorum multitudinem servarunt.

XXXVI. «Quid antiquioribus adhuc temporibus, o dii, «et custos urbis Minerva! quæ tum urbs, aut regio, aut in-«sula prope longeve fuit, quæ non aliquo præclaro Athe-«niensium facinore nobilitaretur? Marathon victoriæ medicæ «æternum monumentum ex oculis hominum et agro nostro «deleri poterit; e memoria quidem rerum gestarum et admi-«ratione posteritatis nunquam delebitur. Quid deinde The-«mistocles et frater ejus Agesilaus? Quorum hic, interfecto «principe purpuratorum Mardonio, quem Xerxem esse pu-«taverat, quasi regem hac audacia non satis terruisset, inje-«cit foculo manum, tales affirmans omnes Athenienses esse; «non absimilis illi Mucio, unde adhuc Scævolarum familia «Romæ perdurat.

XXXVII. «Themistoclis autem tam nota sunt facinora, «ut omnis historiæ oporteat esse rudem, qui ista non teneat. «Superbissimum enim regem, et tantis instructum copiis, «quantas aut antea, aut postea habuit nemo, nobili ad Sala-

§ XXXIV. Vell. II, 23. — § XXXV. Pausan. lib. I, init. — § XXXVI. Strab. lib. IX, p. 396. — Stob. Serm. 7. — Plut. Parall. cap. 2.

« mina prælio fregit; deinde rem multis millibus improbam, « unus consilio perfecit, ut universa Europa maximis adhuc « viribus subnisum expelleret. Theseo vero duce amazoni- « cas pugnas, et quidquid ab eo heroe factum est, non modo « vetus memoria loquitur, sed passim nobilium artificum « opera demonstrant.

XXXVIII. « Ne jam Thrasybulos vobis, et Cononas addu- « camus, et Cynægiros, et omnem illam clarissimorum impe- « ratorum, fortissimorum virorum manum, Periclem tamen « indictum abire non sinimus, ut simul virtutem ejus, simul « studium urbis nostræ in virtute honoranda prodamus: tan- « tus enim ille vir fuit, ut novus ei honor decretus fuerit, « duobus connexis oleæ ramulis capite cincto; probaruntque « et rem, et auctores universi populi; atque inde claros « viros coronandi consuetudo orta, statimque vulgata est. « Neque transeundus Phocion est, licet ætas ejus in Philippi « et Alexandri tempora incidit, quorum potentia et fortuna « summorum virorum obscurare famam potuisset.

XXXIX. « Nec tamen illi sic officere nomini Phocionis « potuerunt, quin strenuum virum, optimumque civem « fuisse sciamus; qui, quum quadragies quinquies exerci- « tum duxerit, semper absens electus prætor, tamen inte- « gritate vitæ, civilibusque artibus hodie est notior. Atque « ea hominis mentio publicæ laudis admonet, quum eadem « et civitatis nostræ fuerit in utroque genere præstantia, ut « ingeniosissimi homines disputent, belline an vero sapien- « tiæ studiis Athenæ fuerint clariores? An enim ulla pars « disciplinæ est, in qua laudabiliter versari humanum inge- « nium possit, quam non aut invenerint nostrates, aut præ « cæteris excoluerint?

XL. « Ut enim a poetis ordiamur, quod genus e doctis « antiquissimum est, comœdiæ tragœdiæque plurimos atque « nobilissimos auctores Athenæ tulerunt. Quanquam profe-

§ XXXVII. Corn. Nep. Themist. cap. 2. — Pausan. lib. I. — § XXXVIII. Val. Max. II, 6, 5. — Plutarch. in Phoc. cap. 11. — Plutarch. — Cic. Tusc. Quæst. I, 1, et de Orat. I, 4.

« cto comœdiam scribere vetitum Areopagitis est, ne seve« ritatem judicum populari hilaritate corrumpant; tamen et « in vestris theatris fabulæ nostræ spectantur, et ingeniosior « quisque poetarum habetur, quo propius abest a nostris. « Tragœdiæ vero, quæ maximas in vita habet utilitates ad « omnem bene ferendam fortunam, et primum inventorem, « et scriptores adeo excellentes hæc civitas peperit, ut tanto « jam tempore nemo sit repertus, qui sapientiam Euripidis, « facundiam Sophoclis, grandiloquentiam Æschyli possit « imitari.

XLI. « Oratores autem præstantes civitas nostra plures « eadem ætate habuit, quam reliquæ propemodum omnes, « omnibus annis : e quibus equidem Lysias, et Æschines, et « Demosthenes, non tanquam oratorum, sed tanquam elo« quentiæ nomina audiuntur. Et ut pictores, statuarios, « aliosque artifices, quorum tamen insignis etiam est gloria, « et quidquid ingeniorum diversis studiis occupatum fuit, « silentio transeamus, quis ignorat, nullibi terrarum me« liores exstitisse doctores ejus, quæ vitam regit, sapientiæ?

XLII. « Solon et Socrates, et cum Platone Xenophon, et « tot profectæ a Socrate familiæ, quarum etiamnum suc« cessio durat, notiora sunt miracula, quam ut dici debeant; « majora, quam ut possint. Ob tot urbis decora mirum non « est, si maximi præstantissimique reges, uti vincere Athenas « magnificum, ita perdere inhumanum judicarunt. Possemus « hic Philippum nominare Macedonum regem, possemus « Alexandrum : sed ne tibi talia commemorando, fastidio « simus, imperator, præsertim, quia pro humanitate atque « eruditione tua nihil horum nescis, has tantum adjiciemus « preces, ut clarissimorum regum tueri judicium velis, atque « clementiam imitari, quemadmodum imitaris et virtutem.

XLIII. « Ne lubeat tibi vastare ædificia hujus urbis, a qua « primum tradita mortalibus est ædificandi scientia : noli « fame premere frugum parentem ; noli bello vastare tot he-

§ XL. Plutarch.—Athen. VII, 1. — § XLIII. Flor. III, 5. — Justin. II, 6. — Athen. VI, 16. — Plutarch. in Sulla, cap. 28, et de Garrul. cap. 8.

« roum patriam, artium omnium domicilium, religionum « atque sapientiæ templum, et Pythii testimonio ac voce, « Græciæ Prytaneum. » Sed huic orationi non aliter, atque hac vecordia dignum erat, Sulla respondit. « Abite, inquit, « beati; et hæc tam pulchra declamaturis adolescentibus « præcipite. Ego enim senatus populique romani missu, non « discendi gratia, sed ad puniendos rebelles adsum. » Dum hæc aguntur, forte senum in tonstrina sermonem habitum exploratores ad Sullam retulerunt : tyranno maledixerant, *quod negligenter servaret urbem, facilesque ad Heptachalcum aditus incustoditos sineret.*

XLIV. Imperator, haudquaquam spernendum indicium ratus, media nocte cum expeditis ad locum venit, et quia non difficilis superatu videbatur, admoveri statim scalas, et evadi in murum jubet. Primus omnium M. Teius in summum enisus, quum occurrentem sibi hostem feriret, objectu galeæ fregit ensem : nec cessit tamen loco, sed, donec alii commilitones supervenirent, restitit. Sic expugnatæ sunt a Sulla Athenæ, kalendis martiis. Romani, diruto, quidquid inter duas portas, Piraicam et Sacram, murorum fuerat, magno cum terrore ingressi, strictis ensibus ad cædem rapinasque discurrerunt; non defectionem tantum Atheniensium, sed suas contumelias, et jacta obsidionis tempore convicia, immitis ingenii viro acriter vindicante.

XLV. Erat omnino fœda tum eorum, quæ fierent, species, tum factorum memoria et notæ. Multis in domibus condita in usum ciborum humana membra reperta: tantumque cruoris ea nocte fusum ferunt, ut, præter alias urbis partes cædibus et cadaveribus oppletas, totus Ceramicus ad Dipylon usque sanguine fluxerit, ejusque rivos etiam in suburbium manasse quidam retulerint. Non enim a Romanis tantum obvii sternebantur, sed ingens oppidanorum numerus, acerbiora morte metuens, desperatione sibi necem consciscebat. Aristion cum paucis in arcem con-

§ XLIV. U. C. 666; A. C. 86. — Vell. II, 23. — Plut. — Flor. III, 5. — Appian. — Memnon.

fugit, incenso prius Odeo, ne materia illius ad oppugnandam arcem hostibus usui esset.

XLVI. Sullam, ne urbem dirueret, non quidem mandata senatus absterruerunt, quibus tum quidem parum fuisset commotus; sed romanis senatoribus, qui cum Sulla erant, adjuvantibus, exsules Atheniensium Midias et Calliphon extremis precibus evicerunt, *ut miserrimæ civitatis aliquas esse reliquias pateretur.* Igitur postridie, jam satiata nonnihil vindictæ cupiditate, veterum Atheniensium laudibus commemoratis, *ingratissimos hominum*, ut ipse dicebat, *in honorem sacrorum suorum, atque antiquorum heroum conservavit; multos se paucis, et vivos mortuis donare* dictitans.

XLVII. *Servilia* deinde *corpora venditurum* edixit : *cæteris concedere libertatem; suffragia legum et magistratuum non concedere, quod hostili in se atque populum romanum animo fuissent : posteris tamen illorum ea quoque reddere.* Sic antiquissima et nobilissima Græciæ civitas, quum plurimorum bellorum pericula, seditionumque et tyrannidis violentissima mala superasset, quo tempore vix timeri tale quippiam potuisset, Aristionis opera in eam calamitatem adducta est, ut extremum exitium vix evaderet. Sullam quoque postea gavisum esse ferunt, quod iræ, cujus potens non erat, hactenus indulsisset, ut tamen urbem non exscinderet; idque inter præcipua fortunæ suæ beneficia numeravisse. Nunquam tamen pristinam deinde recuperare speciem Athenæ potuerunt; et mœnia tum a Romanis diruta, circiter annos trecentos quinquaginta jacuere, donec, imperante Valeriano, contra Scytharum incursiones reficerentur.

XLVIII. Per eadem tempora aliis quoque locis inter romanos mithridaticosque duces varia fortuna certatum est. Asia ferme tota regis erat; nisi quod ab obsidione Rhodi repulso, etiam Magnetes fortissime resistebant. Hi et alias plurimum damni regiis attulerant; et Archelaum, paulo ante, quam in Græciam iret, fines suos effusa populatione

§ XLVI. Flor. III, 5. — Plutarch. — Appian. — § XLVII. Plutarch. Apophth. Rom. cap. 31.

devastantem, multis Barbarorum necatis, sauciaverant. Inde quum maximo exercitu circumsessa oppugnataque urbs eorum a mithridaticis prætoribus esset, summa virtute defensa est.

XLIX. In Thracia atque Macedonia prosperiora omnia regiis erant. Thraces, Mithridatis partes sequuti, duce filio regis Arcathia, deinde Dromichæte regii sanguinis Thrace, capta Amphipoli, numerosis agminibus Macedoniam et propinquas illi regiones invaserant. Horum incursionibus Epirus et reliqua Dodonam usque afflicta sunt; ipsum Jovis Dodonæi templum sacrilegas eorum manus non effugit. Delphicum quoque delubrum, postquam antiquioribus temporibus bis incensum fuisset, tum tertium a Thracibus inflammatum est.

L. Iis post Arcathiæ mortem Taxiles cum imperio præerat, qui, Atheniensium obsidione audita, quum Elateam Phocidis urbem circumsideret, copias in Atticam transducere instituit. Habebat autem sub signis centum peditum, decem equitum millia, cum nonaginta curribus falcatis; per se validas ad quodlibet bellum vires, nedum si Archelao jungeretur. Quo minus committendum Sulla ratus, ut post captam urbem, ad reliquas munitiones tempus tereret, obsidioni arcis Curionem præfecit: Piræeum summis viribus oppugnavit; neque prius destitit, quam, repulsis continuo telorum imbre propugnatoribus, muri recentis lunatam partem convelleret.

LI. Sed cum optato laboris eventu, non statim præmium etiam speratum affuit. Quippe interiorem murum Archelaus struxerat; et, quasi nihil dum actum foret, subeunda erat integra oppugnationis alea: neque hoc semel atque iterum factum esse dicitur, sed ea fuisse utrisque defendendi expugnandique contumacia, ut sex et amplius muri perrumpendi Romanis ante plenam victoriam fuerint.

§ XLVIII. Pausan. lib. I. — Liv. Epit. — Tac. Annal. III, 62. — Memnon. — Dio apud Vales. — Plutarch. — Pausan. — § L. Flor. III, 5. — Oros. VI, 2. — Appian. Mithrid. — Plutarch. — Plin. — Euseb. προπαρασκ. 81.

LII. Tandem urgente Sulla, ipsisque militibus per iram, et quia, expugnato Piræeo, cætera belli faciliora fore credebant, supra fidem humanarum virium connisis, Archelaus in opposita quæque ruentium insana pervicacia victus, cessit loco; seque in Munychiam et circumfluam undis Piræei regionem recepit. Victores, ædificiis plerisque incendio ac ruina deletis, in quibus et navalia fuerunt, et celebratum Philonis armamentarium, tanta arte distributis spatiis, ut mille navium instrumentum caperet, ultra non potuerunt progredi, quod neque classem haberent, neque sine navibus sequi Archelaum possent. Igitur omisso illo, relictisque idoneis præsidiis, L. Sulla cum majore parte exercitus, et græcorum populorum auxiliis, ut venienti novo hostium exercitui occurreret, in Bœotiam contendit.

§ LII. U. C. 666; A. C. 86. — Appian. — Plutarch. — Plin. VII, 37.

JOANNIS FREINSHEMII

SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER XLVII

IN LOCUM LIBRI LXXXII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI OCTOGESIMI SECUNDI.

Sulla copias regis, quæ, Macedonia occupata, in Thessaliam venerant, prælio vicit, cæsis hostium centum millibus, et castris quoque expugnatis. Renovato deinde bello, iterum exercitum regis fudit ac delevit. Archelaus cum classe regia Sullæ se tradidit. L. Valerius Flaccus consul, collega Cinnæ, missus, ut Sullæ succederet, propter avaritiam invisus exercitui suo, a C. Fimbria legato ipsius, ultimæ audaciæ homine, occisus est; et imperium ad Fimbriam translatum. Præterea expugnatæ in Asia urbes a Mithridate, et crudeliter direpta provincia, incursionesque Thracum in Macedoniam, referuntur.

I. Expeditio L. Sullæ, quemadmodum nihil tam obnoxium hominum judiciis est, quam imperatorum consilia, a plerisque reprehendebatur, quod, relicto attico agro, ubi propter asperitatem locorum pauci pluribus resistere possent, Bœotiæ campos et apertam planitiem, numero præsertim equitum tanto inferior optavisset. Cæterum Sulla præter insitam audaciam motus causis minime inanibus videbatur, quod retenta Munychia Archelaum hoc intelligebat agere, ut ducendo bello Romanos in regione sterili,

commeatuum inopia premeret: ager enim atticus ne per pacem quidem tantam alere multitudinem poterat: subvectionem annonæ ipse mari, Taxiles terra, haud magno negotio erant prohibituri.

II. Adversum hæc ea ratio Sullæ erat, ut cum hoste potius solo, quam simul adversus hostem famemque dimicaret. Ad hoc periculo L. Hortensii movebatur; quem acrem virum et propositi tenacem, cum copiis non pœnitendis ad se ex Thessalia pergere, hostes autem in Thessaliam irrupisse noverat; et nisi subveniretur, ne ubicumque deprehensus pugnam vel cum exitio sumeret, metuebat. Sed Hortensium quidem Caphis Bœotius per aliam, quam qua venturum Barbari opperiebantur, viam circumduxit, donec superato Parnassi dorso, tenuit Tithoream: munitissimus natura locus est, alto circum et præcipiti rupium velut vallo claudente; cui quondam Phocensium pars, inundante Græciam Xerxis exercitu, salutem atque libertatem debuisse dicitur.

III. Huc ubi longiore via sequuti hostes penetrarunt, Hortensius toto die impetum eorum haud difficulter repulit; noctu deinde tacito agmine profectus per loca confragosa pervenit Patronidem, ibique ab occurrente Sulla receptus est. Hoc adjuncto milite, non ultra mille quingentos equites, peditum millia quindecim romanæ copiæ efficiebant: accensa deinde Græcorum, qui nuper ab Archelao defecerant, auxilia, ita augebant numerum, ut tamen ne trientem quidem hostilis multitudinis æquaret.

IV. Igitur Archelaum (nam et hic accitus a Taxile in Thessaliam accurrerat) cæteri duces ad prælii tentandam fortunam indesinenter hortabantur, donec consensu omnium victus, nam trahere bellum haud absurdo consilio statuerat, in aciem suos eduxit. Præter veterum copiarum reliquias, et quæ postea Dromichætis ductu venerant, etiam Arcathiæ

§ I. Plutarch. — § II. Memnon. — Dio apud Vales. — Plutarch. — Liv. Epit. — Herodot. VIII, 32. — Pausan. lib. X. — § III. Appian. Mithrid. — Plutarch.

nullo adhuc incommodo imminuta agmina, et quæ subinde Mithridates submittebat, Taxiles e Macedonia adduxerat; in universum hominum millia centum viginti numerabantur, mixta e variis gentibus acies. Thraces plerique et Pontici, Scytharumque et Gallogræcorum auxilia, tum ex Phrygiæ, Bithyniæ cæterarumque provinciarum, quæ jugum regis acceperant, delectibus coacta juventus: suos cuique gentium ductores, summæ Archelaum rex præfecerat.

V. Sulla castris locum in Elateæ finibus ceperat; sed quia neque collis, quem obtinebat, arduus, et lata circum planities erat, quum neque loco fideret, et terreri hostium multitudine animadverteret suos, intra vallum se continuit. Id quum continuis aliquot diebus factitatum esset, contemnere hostem regii cœperunt, et, quo ferebat animus, injussu ducum pabulatum excurrere. Panopeum Bœotiæ urbem sine certo imperio tum deletam ferunt; Lebadeam cum celebri Trophonii oraculo direptam. Dolebat in oculis suis fortunas sociorum diripi Sulla, sed militem formidine nondum liberatum certamini non audebat objicere: laboribus ergo atque operum tædio putabat adduci posse, ut potius pugnam poscerent.

VI. Ipse, missis ad Archelaum legatis, pacis mentionem interposuit, inducias quoque pactus, quo securiorem efficeret hostem, et castra sua in tutiorem locum transferret: utrique consilio sicuti ratio affuerat, fortuna et successus affuerunt. Tertio die, postquam derivando Cephisi flumine, fossisque ducendis fatigari cœperant, prætereuntem forte Sullam magno cum clamore prælium poposcerunt. Ille, non pugnam cupientium, sed laboris pertæsorum, hunc clamorem videri increpans; « Tamen, si viri estis, inquit, en vobis locum, quem extemplo capiatis ». Simul ostendit arduum præruptumque collem, ubi quondam ad confluentes Asopi Cephisique arx Parapotamiorum steterat.

VII. Ad hunc occupandum eodem tempore missi ab Ar-

§ IV. U. C. 666; A. C. 86. — Oros. VI, 2. — Appian. — § V. Plutarch. — Appian. — Front. Strat. I, 5 et 11.

chelao chalcaspides ibant: sed eximia Romanorum alacritate prævenit eos Sulla, locumqne communivit. Ut jam redire militibus virtus, et armorum fiducia cœpit, Sullæque exploratores retulerunt, castra hostium non magno plerumque præsidio custodiri, cæteros ad prædam, frumentive aut pabuli convehendi gratia passim evagari; redeuntes, ubi per noctem ignibus, interdiu fumo, adventum suum significassent, portis patentibus intromitti; eaque secure et negligenter omnia agi; quantoque plus ducum ipsis, tanto minus obsequii esse: occasione usus, magnum Barbaris detrimentum, et quia nec opinantibus acciderat, majorem ex securitate metum attulit.

VIII. Frumentatorum aliquo numero excepto, quum robustissimum quemque interfecisset, reliquos a quorum imbecillitate nihil metuebat, resumptis armis suis pergere secum jussit. Quum in vicinum castris locum obscura jam nocte ventum esset, « Ne vos fugiat, inquit, quam salutis « concessæ mercedem postulem, excitatis ignibus signum, « quod inter vos convenit, vestris date: ubi redditum ab « illis signum fuerit, ad castra succedamus, apertas haud « dubie portas reperturi, ubi vestræ e propinquo voces agno« scentur. In hoc non magis victoriam meam, quam ve« stram incolumitatem sitam esse scitote: quod si quis forte « fugam, aut proditionem tentare voluerit, a me provide« bitur, ut nullo neque nostro damno, neque suorum com« modo, extremos sibi cruciatus arcessivisse intelligat ».

IX. Omnia, sicut Sulla optaverat, obedienter facta: eventus etiam affuit. Recepti pro amicis late per tota castra terrorem cædemque ediderunt. His incommodis, et quia Barbari, temere vastando culta, penuriam sibi commeatuum ex magna copia fecerant, Archelaus ad Chalcidem retrocedere statuit, ubi e maritimis subvectionibus abundaturus commeatu erat; dum Romani fame ac inopia rerum omnium in vastatis agris attererentur. Non fallebat Sullam, quid hostis moliretur; igitur discedentem provide sequutus, neque

§ VI. Memnon. — § VII. Plutarch.

se dabat in discrimen, et illum, qualia voluisset, itinera facere prohibebat.

X. Ita ventum ad Chæroneam est, Plutarchi nobilis philosophi natalibus illustrem, qui rerum istarum historiam composuit. Erat inter auxilia romana Chæronensium cohors; quæ, patriæ periculo mota, oravit Sullam, ne hostibus esse prædæ pateretur. Sulla et illos ad præsidium patriæ occurrere jussit, et cum una legione Gabinium tribunum militum eo misit; tantaque Romanorum diligentia fuit, ut in servando oppido Chæronensium ipsorum licet inflammata studia præveniret. Barbari, spe potiundi oppidi amissa, in Thurio (confragosum admodum et præruptum supra Chæroneam cacumen est) valido collocato præsidio, haud procul inde castra posuerunt.

XI. At Sulla, æstimato loci ingenio, quum Barbaros suam ipsos multitudinem inutilem effecisse, sibi vel ad inferendum gradum, vel ad referendum abunde spatii, illis angusta omnia et impedita cerneret; quod hactenus detrectaverat, prælium appetere cœpit, hostemque lacessere. Quapropter bifariam divisis copiis, sinistro cornu L. Murænam præfecit, in dextro curaturus: novissimam aciem cum subsidiariis cohortibus Sulpicius et Hortensius legati obtinebant, ita dispositi, ut circumventuris aciem romanam hostibus se objicerent; id enim ob numerum Barbarorum, et quia equitum levisque armaturæ copiosam manum ostentabant, futurum rebatur.

XII. Ericius cum Homoloicho et Anaxidamo Chæronensibus, ut occulto calle in Thurium evaderent, missus, ducibus illis ex improviso regios perculit. Totum enim Romanorum exercitum adesse rati, per invia præcipiti timore ferebantur, suisque ipsi armis se induebant. Ad tria millia hominum ibi cecidisse creduntur. Reliqua multitudo partim in Murænam, instructa jam acie stantem, incidit; partim ad Archelai castra delata, turbavit instruentium ordines sedulitatem, atque omnia terrore et tumultu permiscuit: sero

§ IX. Appian. — Plutarch. — § X. Appian. — Plutarch.

tum Archelaus, quam iniquum in locum se conjecisset, intellexit: equitibus igitur celeriter immissis, inferentem jam signa Sullam submovere conatus est.

XIII. Sed pulsi in abrupta equites parum aut hostibus moræ, aut suis præsidii attulerunt. Iterum ad perrumpendam Romanorum aciem sexaginta currus falcati processerunt. Sed quoniam justo spatio, quod maxime concitandis cum impetu quadrigis necessarium est, destituebantur; lente invectos Romani diductis ordinibus cum plausu, et tanquam in circensi ludicro alios postulantes, sine noxa transmiserunt: ubi dum hærent, haud molli ad convertendum flexu, equi et aurigæ a subsidiis Romanorum impune sunt telis obruti. Sic quoque integrum Archelao erat, castrorum munitionibus se tueri, et subeuntem ad impedita Sullam, pari locorum fraude involvere. Sed ille, quacumque tandem causa (nam et tum, et postea varie dubitatum est) educere suos maluit, et, quoniam in propinquo jam Muræna erat, constipatam in angustiis multitudinem confertis ordinibus opponere.

XIV. Quindecim servorum millia, qui ad promissam libertatem regiis partibus se adjunxerant, in fronte porrectis hastis stabant. Romani, Saturnalia hæc esse conclamantes, gladios, abjectis extemplo pilis, ad cædenda hastilia strinxerunt. Sed quia ob densos hostium ordines tarde res procedebat, subducta gravi armatura, velites immissi sunt, totamque illam aciem glandium telorumque grandine proturbarunt. Interim dextrum suorum cornu ita Archelaus produxerat, ut inclusurus romanum agmen videretur: ibi Galba et Hortensius raptim ductis cohortibus, in latera hostium facturi impetum, accurrerunt; sed prævenit eos equestris hostium procella, sensimque recedentes ad montana, exclusit a cætero exercitu, submotosque circumvenit. Maximum ea parte periculum erat, quod in conspectu Archelai, nam et ipse aderat, alacrius a Barbaris pugnabatur.

XV. Idcirco Sulla, qui nondum ad conjectum teli vene-

§ XII. Appian. — Plutarch. — § XIII. Plutarch.

rat, propere cum valido equitum globo laborantibus succurrit. Ea res, et quod ex pulvere conjectabat, imperatorem advenire, terruit Archelaum, ut, omissa pugna, ad dextrum Romanorum cornu properaret, id, dum sine duce esset, sperans facilius in fugam verti posse. Sub idem tempus Taxiles contra Muræнam chalcaspidas instituit ducere; diversisque e partibus ortus clamor, montiumque repercussu multiplicatus, distinuit Sullam, quo potius et prius ad ferendam opem advolaret; deinde celeriter capto consilio, Hortensium cum quatuor cohortibus Murænæ subsidio misit, ipse cum quinta, et, quos habebat, equitibus ad suum cornu rediit.

XVI. Commissum jam ea parte prælium erat, et paribus utrinque animis viribusque pugnabatur. Ergo ubi imperator, et cum eo peditum equitumque novum robur affuit, haud ultra dubitatum est, quin hostes terga verterent. Imperator, de Muræna sollicitus, protinus in illam partem victricia agi signa jubet. At jam sibi quoque oppositos Muræna, concitatis hortatu et exemplo suo militibus, egregie fuderat. Reliquus igitur labor insequendi hostem, cædendique fugientes fuit. Magnus ibi numerus, et multo, quam in prælio, major occisus : nam ut sagaciter Sulla conjecerat, angustiæ locorum non minus fugam hostium, quam pugnam impediebant.

XVII. Castra tamen et magna pars exercitus servari potuissent, nisi exclusi fuissent ab Archelao, qui eo confugerant. Sed ille redire in prælium jubebat : nec animus plerisque deerat, sed sine ducibus, sine signis, ne loco quidem ad pugnandum apto, confusis ordinibus, et sua multitudine impediti, neque referire hostem poterant, et multi a suis obterebantur. Tandem magna parte trucidata, ultimis reliquorum obtestationibus expugnatus Archelaus aperuit portas; sed sera et perniciosa hæc misericordia fuit : simul cum

§ XV. Appian. — Plutarch. — § XVII. U. C. 666; A. C. 86. — Liv. Epit. — Appian. — Oros. VI, 2. — Plutarch. — Pausan. lib. VII. — Eutrop.

fugientibus romanus miles irrupit, captisque castris, victoriam consummavit.

XVIII. Hostium ea die centum millia cæsa perhibentur; non supra decem millia cum Archelao Chalcidem perfugerunt: neque tanta de asperrimis gentibus victoria plus duodecim Romanis abstulit, si quidem Commentariis Sullæ credimus: quatuordecim desideratos fuisse scribit; sed ex eo numero duos sub vesperam revertisse. Ob hujus victoriæ lætitiam ludos Thebis apud Œdipodeum fontem edenti, missi a Curione, captam Athenarum arcem, tyrannumque in Minervæ templum confugisse, nuntiant; quum eodem die, ut postea compertum est, victoria Sullæ Athenis Curioni nuntiaretur: multiplicatum deinde spe alterius victoriæ gaudium est, cujus certa se promissa ab Trophonio afferre, Q. Titius, negotiari in Græcia solitus, affirmabat: etiam Salvienus legionarius miles, adstitisse sibi speciem Jovis ea majestate, qua Olympiæ viseretur, asseruit; finem civilium bellorum, qualis mox consequutus est, prædicentem.

XIX. Lætus his imperator, ut præsentia constitueret, judicibus ex aliis Græciæ civitatibus excitatis, Elatensibus, quod Taxili Mithridatis præfecto portas clauserant, libertatem, quam macedonico Philippi bello amiserant, reddidit. Thebanos dimidio agri mulctavit, et quod inde provenisset in posterum, pro donariis, quæ Olympiæ, et Delphis, et Epidauri abstulerat, Jovi, et Apollini, et Æsculapio consecravit. Armorum deinde hostilium acervum gabino cinctu, patrio more diis belli præsidibus cremavit; monumentumque felicis prælii Marti, Victoriæque, et Veneri dedicandum curavit.

XX. Quum inter hæc ex continuis laboribus modica quiete satis refectos cum corporibus militum animos putaret, Chalcidem cum exercitu profectus est. Sed quia navibus carenti facile præcludi aditus poterat, præsidiis, ubi profuturum judicabat, dispositis, Athenas perrexit, ut præ-

§ XIX. Pausan. lib. IX et X. — Plutarch. — Appian. — Dio apud Vales.

nas de nocentibus sumeret. Fœdum omnino pestiferumque tyrannum Aristion egerat, et ad luendum supplicium, divinitus in potestatem Romanorum traditus videbatur. Quum enim obsessi munimento loci se diu defendissent, tandemque penuria aquæ deditionem coacti essent facere, ea ipsa die horaque, quum arx Curioni est tradita, sereno cælo repente nubes conglomeratas esse, copiosumque imbrem cecidisse, memoriæ proditur.

XXI. Sulla Aristionem templo extractum venenum coegit bibere; cæteros ejus satellites, quive magistratum sub ipso gesserant, quive quovis modo sibi aut populo romano fuerant adversati, in Ceramicum conclusos, sorte decimum quemque ad capitale supplicium eduxit. Pecuniæ ex arce non spernenda vis egesta: quadraginta maxime pondo auri, sexcenta argenti, reperta fuisse memorantur. Cæterum in his dum occupatur Sulla, L. Valerii Flacci adventu audito, ut Græciam petenti occurreret, in Thessaliam movit. Ejus L. Flacci mentio cogit, ut ad urbana negotia exponenda prævertam.

XXII. Consul Cinna, C. Mario collega mortuo, in locum ejus Flaccum adsciverat. Domi forisque nihil inconcussum, aut etiam mediocriter turbatum erat. Arma jam in Urbe cessabant; sed mœsta omnia suspectaque, tantis undique irarum odiorumque causis, et animis et oculis hominum occurrebant. Inter alia non leviter civitatis concordiam magnitudo æris alieni, et labefacta fides concusserat. Ei malo ut remedium afferret, turpissimam legem L. Flaccus consul tulit, quadrante creditoribus solvi jusso, ut jam injuriæ perfidiæque publicus auctor, non immeritas pœnas, violatis societatis humanæ vinculis, dedisse videatur, altero statim anno a C. Fimbria, legato suo, contra jus fasque interemptus.

XXIII. Inter mala civitatis etiam monetæ fraudes patrimonia privatorum afflixerant. Iis ut obviam iretur, de pro-

§ XX. Plutarch. — Appian. — Pausan. lib. I. — § XXII. Plutarch. — Cic. in Bruto, cap. 90; de Offic. III, 20. — Vell. II, 23. — Plin. XXXIII, 9. — Sall. Catil. cap. 33.

bandis denariis (octoginta quatuor e libra signari justum erat) tribuni plebis legem promulgaturi, ut res nummaria de communi sententia constitueretur, collegium prætorum adhibuerunt. Sed edictum communiter conscriptum Marius Gratidianus prætor, ut omnem populi favorem in se averteret, cæteris ex composito pomeridianum tempus exspectantibus, statim a subselliis ad Rostra contendens, suo unius nomine proposuit : tantaque legis ejus gratia fuit, ut per omnes vicos ei statuæ, et ad eas thus et cerei ponerentur.

XXIV. Cnæi quoque Pompeii, qui postea Magnus est appellatus, judicium idem annus habuit. Peculatus erat ob furta Strabonis postulatus, et quod in asculana victoria libros et plagas venatorias munere patris acceperat. Dixerunt pro Pompeio Q. Hortensius, et L. Philippus jam senex, se non immerito, quum sit Philippus, Alexandri studiosum esse, dictitans; quod jam id nomen a multis Pompeio imponi cœperat. Egit et pro se Pompeius ita constanter, et præter ætatem diserte, ut commotus ea re prætor Antistius, qui judicium exercebat, filiam ei nuptum offerret.

XXV. Accepta conditione, Pompeius quum paucos post dies absolveretur, a populo Thalassionis inclamatum nomen est, quod tum inter festivitatem nuptiarum solebat celebrari. Plurimum tamen ei Cn. Carbo patronus profuit, magna tum potentia; cujus acerrimo studio, atque enisa opera defensus est. Asiæ deinde et Græciæ bella respicientibus non magis hostis Mithridates, quam imperator Sulla, terrori erat. Igitur fit senatusconsultum, quo *L. Flacco consuli bellum mithridaticum et legiones duæ* decernuntur : adjectum, *ut siquidem in potestate senatus Sulla esset, adjutore illo; sin vero, tanquam hoste uteretur.* Hæc audita moverunt Sullam, ut in Thessaliam duceret.

XXVI. Inter hæc Archelaus acceptam terra cladem, utcumque maritimis expeditionibus sarciens, archipiratæ magis,

§ XXIV. Senec. de Ira, III, 18. — Plutarch. in Pompeio, cap. 6. — Cic. in Bruto, cap. 64. — § XXV. Val. Max. V, 3, et VI, 2, 8. — Appian. Civil. lib. I. — Memnon. — Plutarch.

quam magni ducis more, circum insulas vagabatur. Sed ad Zacynthum, exscensione facta, quum obsidere oppidum instituisset, ab oppidanis ductu quorumdam Romanorum, qui forte ibi negotiabantur, nocturna eruptione territus, e vestigio conscendit naves, Chalcidemque inglorius rediit. Eodem et Dorylaus Philetæri F. cum novo exercitu venit.

XXVII. Idcirco ad Sullam, quum vix Melittæensium fines (Thessaliæ oppidum Melittæa fuit, quod et *Melitea* vocabatur) attigisset, frequentes undique nuntii accurrerunt, omnia, quæ recepisset a tergo, non minoribus, quam antea, copiis per Mithridatis præfectos opprimi. Rex enim, comperta exercitus sui strage, uti par erat, territus, animum tamen minime desponderat, quin ex novis delectibus, et quos antea collegerat, octoginta hominum millia classi imposita, cum Dorylao duce mitteret. Atque is, quum Chalcidem appulisset, celeriter recepta Bœotia, ferox et exsultabundus Sullæ congressum optabat, Archelaumque deterrere orsum negligebat; fama quoque dispersa, *non sine proditione ducis tot bellatorum millia tam facile deleri a Romanis potuisse.*

XXVIII. Enimvero circa Tilphossum, reverso Sulla, levibus præliis romanæ virtutis experimentum cepit; adeo mutata sententia, ut postmodo princeps, ducendum esse bellum, sumptibusque et tempore atterendum Sullæ impetum, censeret. Sed ubi, castris ad Orchomenum positis, loci fiducia spem Archelao dabat, quod equitibus, qua parte virium regii præstabant, opportuna planities se pandebat, parare se cœpit, tanquam casum prælii primo quoque tempore subiturus. Copias ita digesserat, ut in fronte quadrigæ falcatæ essent; post has locata phalanx erat, macedonici instituti acies. Tertii auxiliares stabant, cum romanis armis, mixtis italicæ gentis fugitivis : post omnes levis armatura constiterat. Equitatus utrumque latus claudebat, commisso prælio ad circumveniendum hostem evolaturus.

XXIX. Adversum hæc omnia Romanus, loci numerique

§ XXVI. Strab. lib. X, p. 478. — Plutarch. — Appian. — § XXVII. Plutarch. — Oros. VI, 2. — § XXVIII. Front. Strat. II, 3.

incommoda labore emendanda ratus, fossas in utroque latere complures instituit ducere, decem in latitudine pedibus patentes, et in capitibus earum castella communivit. Triplicem deinde peditum aciem fecit, intervallis relictis, per quæ equitem, quem novissimo loco tenebat, ubi visum esset, emitteret; deinde antesignanis secundæ aciei imperavit, ut robustos densosque palos firmiter in terram defigerent.

XXX. Quod ubi factum est, et ab regiorum acie concitati currus provolarunt, intra palorum septa recepit suos, statimque sublato clamore, velites et levem armaturam ingerere tela jussit. Erant ad terrorem comparata omnia; nihil usitatum notumve, sed in mediis campis velut subito enatum vallum, conversa in aliam formam acies, insolita et inopinata monstra occurrebant. Pars quadrigarum implicita palis hæsit; aliæ conversis habenis in suos recurrentes phalangem dissiparunt. Interea quum, equitibus Archelai incumbentibus, qui ad opera erant milites turbarentur, metusque ad aciem etiam Sullæ pervenisset, ille ex equo desilit, correptoque signo in primos ordines procurrens, « Quum « deinde, inquit, interrogabimini, ubi imperatorem ve« strum deserueritis, mementote dicere, pugnantem ad « Orchomenum ».

XXXI. Hæc illo clamante, tribuni centurionesque accurrerunt, milites quoque multi sequuti sunt, et a dextro cornu integræ cohortes duæ affuerunt. Ita repulsis hostibus, collaudatos milites reduxit; cibumque capere, et refectis prandio viribus, ad opus reverti jussit. Tum vero iterum invecti sunt hostium equites, non incomposito, ut antea, impetu, sed servatis ordinibus. His romanum equitatum Sulla opposuit, ipse præsens hortator, et tota acie, ubi maxime opus erat, se offerens; donec egregia iterum victoria potitus, ad quindecim hostium millia, majorem partem equites, et in his Diogenem Archelai privignum, cecidit.

§ XXIX. Plutarch. — Appian. — Front. — § XXX. Plutarch. — Appian. — Front. II, 3 et 8. — Oros. VI, 2.

XXXII. Pedites quum diu restitissent, tanta sagittariorum pervicacia, ut, quoniam prementibus Romanis spatium utendi arcubus non habebant, densis sagittis tanquam gladiis cominus ferirent hostem, intra vallum compulsi sunt. At L. Sulla, ne iterum Chalcidem elaberetur Archelaus, quo prosequi eum inopia navium nequiret, toto campo stationes nocturnas disposuit; deinde, luce reddita, vix ad centum a castris hostium passus, fossam fodit; et magnam manum, quæ ad prohibendum opus procurrerat, ita rejecit, ut reliquis nulla deinceps ad erumpendum audacia superesset.

XXXIII. Cohortatus igitur exercitum Sulla, *ut adversum trepidos et imbelles armis potius, quam operibus, pugnarent, et convulsis, in quas se condidissent, latebris, belli reliquias uno impetu profligarent;* protinus ad oppugnandum Archelai vallum duxit. Neque regii præfecti stimulare suos omittebant; modo dedecoris magnitudinem, si plures a paucioribus ne in munimentis quidem se defenderent, modo nullam, nisi in armis, spem salutis ostendentes. Magno igitur clamore et impetu res utrinque gerebatur: et licet Romani, testudine facta, partem valli subruerant, densa tamen Barbarorum acies strictis gladiis deterrebat irrupturos; donec Basilus tribunus legionis primus omnium transscendit, et, hoste cæso, exemplum reliquis viamque ad irrumpendum dedit.

XXXIV. Sic expugnata sunt Archelai ad Orchomenum castra; tanta iterum cæde, ut sanguine paludes infectæ, stagnumque in proximo cadaveribus oppletum referantur. Viginti millia hominum, in paludes compulsa, quum preces victoribus non intellectas funderent, inexorabilis Sullæ crudelitas delevit. Totidem alia in flumine periisse dicuntur; præter eos, qui in castris et circa passim sunt trucidati. Archelaus tamen evasit discrimen, paludum latebris per biduum occultatus; tertio demum die naviculam nactus, qua Chalcidem trajiceret. Ibi quidquid usquam regiarum

§ XXXII. Appian. — Plutarch. — § XXXIII. Plutarch. — Oros. — Appian. — Eutrop.

copiarum propinquis regionibus agebat, summo studio contrahere conatus est, ut saltem Eubœam teneret, donec meliorem aliquam spem repetendæ Græciæ casus aliquis attulisset.

XXXV. Sulla postero die, quam prælio victor exstiterat, tribunum vallari corona, multos deinde alios militaribus donis cohonestavit, virtutis causa, et alioquin retinendæ exercitus voluntati pecuniæ profusus. Direptis deinde Bœotiæ oppidis, quotquot iterum ad regios defecerant, et Anthedone, Larymna, Alæisque eversis, in Thessaliam hiematum transiit; simul intentus in Flacci consilia, simul quæstorem exspectans, quem ad classem adducendam emiserat. Interim ipse fabricare ex præsenti copia naves instituit; quando neque Lucullus, neque certus aut constans de eo rumor adventabat.

XXXVI. Sed ille, postquam ad belli societatem adduci nequibat, navibus, quibus Cyprum deduceretur, acceptis, ex maritimarum civitatum, quas præter vela faciebat, auxiliis modicam classem collegerat; et, vitatis piratarum insidiis, Rhodum appulsus, assumptis Rhodiorum navibus, Coos etiam et Cnidios, ut ejectis Barbarorum præsidiis arma secum in Samios ferrent, impulerat. Eadem æstate, qua bellatum in Bœotia erat, Mithridates, post primam Archelai cladem sævitia ingenita, et levitatem Asiaticorum, ne cum fortuna mutarent animum, veritus, occupare perfidiam alia perfidia, et, priusquam occasionem nocendi adipiscerentur, auferre potestatem statuit, suspectosque passim ut in manu haberet, operam dedit.

XXXVII. Ante omnia Gallogræcos, quotquot Tetrarchici generis erant, amicitiæ specie Pergamum evocatos, sustulit; quum ipsorum insidias vix evitasset. Ad sexaginta numero convenerant, et, quum serviliter se haberi cernerent, conspiraverant in necem regis. Præcipuo robore Toredorix quidam erat, Tosioporum tetrarcha : is Mithridatem in gymnasio jus dicentem, cum ipso tribunali in præceps daturus,

§ XXXIV. Appian. — § XXXV. Plut. in Lucullo, cap. 5. — Appian.

quum forte eo die Mithridates in gymnasium non adscendisset, in suam domum convocatos, bono animo esse jussit, et quamprimum data occasio foret, undique strictis mucronibus impetum in regem facere.

XXXVIII. Sed, re detecta, Mithridates omnes cum uxoribus et liberis interfecit, sepultura quoque negata. Tres tantummodo fuga servati. Pecuniam omnem Mithridates diripuit; missoque, qui genti præesset, Eumacho, Gallogræciam in provinciæ formam redegit. Sed qui effugerant reguli, quorum clarissimus Dejotarus diu post hæc tempora vitam regnumque produxit, collecta popularium manu, Mithridatis præsidia cum ipso præfecto expulerunt. Chios adhuc gravior calamitas oppressit: publicatis omnium bonis, qui profecti ad Sullam fuerant, deinde missis, qui in factionem romanam inquirerent, postremo cum militari manu Zenobius affuit, dissimulato consilio, tanquam in Græciam trajecturus.

XXXIX. Is nocturno tempore muros urbis, et, si quæ alia apta defensioni loca erant, occupavit, et, præsidio ad portas collocato, per præconem hospites quiescere, oppidanos in concionem procedere jussit, mandata regis accepturos. Ubi convenerunt, « Nihil eos mirari debere, ait, si graviter iratum sibi regem audiant. Quanto quisque sit majoris animi locique, tanto ægrius tolerare injurias, et concoquere iram posse. Mithridatem hac potentia, et his gestis rebus, iniquissimo animo laturum, si a parva civitate contemni putet, quem maximæ nationes, potentissimique reges colant.

XL. « Plane constare, multos eorum cives romanæ factionis esse : utrum autem invita, an vero volente civitate sint, non constare. At vero ea facta neque merito regis, neque ipsorum promissis respondere. Negari non posse, ipsius beneficio, quemadmodum et cæteram Asiam, gravissimo romanæ dominationis jugo liberatam Chion esse :

§ XXXVII. Plutarch. de Virt. Mulier. cap. 44. — § XXXVIII. Appian. — Plutarch. — Oros. VI, 2.

«atque hoc ipsos agnovisse a principio, regemque suis de- «cretis liberatorem atque deum appellavisse : atque illum «vicissim tribuisse multa; debitorum partem remisisse ma- «gnam; ex bonis damnatorum addidisse plurimum. Pro his «meritis audire, Chios Romanorum esse studiosiores.

XLI. «Id quamvis verum esse de universa civitate non «putet, multos tamen eo crimine teneri, haudquaquam «ambiguum esse : veniam tamen daturum, arma et liberos «principum obsides tradituris. Id adeo regis multo minus, «quam Chiorum, interesse; neque illi, quam civitati, tanto «odio esse debere, qui res novas moliantur. Quippe illius «res defectione Chiorum non multo deteriores fore; at qui «Chiis regem inconcilient, certum patriæ suæ excidium me- «ditari : nam et insulam tantæ regis potentiæ resistere non «posse; et quanquam in Bœotia victor Sulla exstiterit, non «modo cum aliis exercitibus Mithridatis, quibus rex abun- «det, sed etiam cum civibus suis dimicaturam.

XLII. «Jam in Græciam transcendisse L. Valerium con- «sulem, marianarum partium virum : neque dubitari posse, «quin ibi locorum eadem sint exerciturі odia, quæ domi et «in Italia ostendissent». Chii, postquam hæc audiverunt, hinc necessitate, inde spe impulsi, fecerunt imperata. Id- circo Zenobius Erythras misso, quod erat traditum, exspe- ctare Chios literas regias jussit; eæque paulo post affuerunt, in hanc sententiam scriptæ. «Nunc quoque Romanorum «fautores esse pergitis, quorum adhuc non pauci in vestra «urbe degunt; prædia quoque eorum exercetis, neque «vectigal nobis eorum nomine penditis.

XLIII. «Et navem quidem meam impulsu triremis ve- «stræ propemodum demersam, culpæ gubernatoris adscribi «facile paterer, nisi vestros animos clam missi ad Sullam «optimates arguerent; quod si publico consilio non esset «gestum, nuntiare vos, et, delatis reorum nominibus, su- «spicione liberare civitatem oportuit. Vos igitur non impe- «rio tantum meo, sed etiam saluti insidiatos, quanquam de «sententia amicorum supplicio afficere debueram, duobus «talentorum millibus mulctare malo.» Trepidis ad hæc, et,

ut ad regem legatos mittere liceat, orantibus, quum negatum a Zenobio esset; arma tradita, obsides datos, muros a Barbaris insessos reputantes, eo descenderunt, ut imperatam pecuniam penderent.

XLIV. Sed ubi, detractis fanorum ornamentis, mulierumque collato mundo, ægre hanc summam confecerunt, Zenobius aliquid deesse ponderi cavillatus, adesse iterum in theatro universos jussit: inde quum theatrum viasque ad mare ducentes armatis sepsisset, nominatim evocatos præcipuum quemque, deinde cæteros ipsorum servis vinctos tradidit, ut in Colchos deportarentur: seorsim deinde a viris, ne quid acerbitatis atque ludibrii deesset, infirmiorem sexum ætatemque barbaris custodibus avehendos commisit.

XLV. Urbs Chiorum ponticis colonis est tradita, agerque a Zenobio distributus. Cæterum partem navium, quum præterveheretur Heracliensem oram, exceperunt Heracleotæ, quibus amicitia cum Chiis intercedebat; Chiosque in urbem suam receptos, donec confectus iis in patriam reditus fuit, hospitaliter secum habuerunt. Id primum in tanta clade solatium miseris fuit; proximum, quod Zenobium haud multo post pœnam luisse scelerum compererunt. Ephesum ille cum militibus appulerat, eadem omnia, quæ Chii, exempla editurus.

XLVI. Illi, nisi positis armis, et parvo comitatu, recipere hominem recusarunt: qui ubi accepit conditionem, et apud Philopœmenem, cui rex gener urbis præfecturam commiserat, divertens, per præconem edixit, ut ad concionem populus conveniret. Ephesii, nihil non ingratum opperientes, rem in sequentem diem rejecerunt. Sed nocte, quæ intercessit, capto inter se consilio, arma corripuerunt; trusoque in carcerem Zenobio, et statim interfecto, centuriare multitudinem, et, ex agris in urbem comportatis, quæ poterant, omnibus, adversus vim parare se instituerunt.

XLVII. Hæc audita Trallianos, Hypæpenos, Metropoli-

§ XLIV. Memnon. — Nic. Damascen. et Posidon. apud Athen. VI, 18. — Appian. Mithrid.

tasque impulerunt, ut eadem omnia facerent. Smyrnæi quoque Sardianique, et Colophonii, cum aliis quibusdam, exemplum Ephesiorum sequuti sunt. At Mithridates, misso contra defectores exercitu, quotquot redigere in potestatem potuit, crudeliter afflictis; ut cæteros benevolentia retineret, *Græcis per Asiam urbibus libertatem* edixit *se concedere: porro, ne quod genus hominum regiæ munificentiæ expers foret, debitores æris alieni obligatione solvi, inquilinos cujusque urbis civium numero ac jure agere, manumitti servos, jubere.*

XLVIII. Hæc eo pertinebant, ut contra veterum civium dubios animos, hæc esset semper ad arbitrium regis parata factio, non ob acceptum modo beneficium, sed quia, auctore sublato, ne illud quidem sibi mansurum esse, intelligebant. Plures deinde contra Mithridatem initæ detectæque conjurationes fuerunt. Familiares regis Minionem et Philotimum Smyrnæos, et Lesbium Clysthenem Asclepiodotus, et ipse Lesbo oriundus, quum particeps ejus consilii fuisset, prodidit; abducto velut in secretum Minione, ut ipse rex post lectum abditus, de conjuratione agentem audiret.

XLIX. His ita deprehensis, quamvis omnia crudelitatis ingenia admovisset, ipse tamen sæpius animo discruciabatur, nihil jam, ne inter domesticos quidem, tutum fidumque inveniendo. Postquam autem etiam Pergami circiter octoginta viros idem propositum habuisse cognovit; in cæteris civitatibus non defore, qui similia molirentur, existimans, passim exerceri quæstionem proditionis jussit. At quibus id negotium commissum fuerat, paucos ex merito, cæterum suos quisque inimicos sub ejus criminis invidia damnaverunt. Ad mille sexcentos suorum cuique urbium principes ea pestis absumpsit: quorum accusatores paulo post partim a Sulla comprehensi pœnas luerunt; alii sua manu prævenerunt supplicii fœditatem; reliqui omnibus

§ XLVII. Oros. VI, 2. — Appian. — Liv. Epit. — § XLIX. U. C. 666; A. C. 86. — Oros. — Appian.

exosi, quum domi sperarent nihil tolerabile, Mithridatem in Pontum refugientem sequuti sunt.

L. His tumultibus, et gemina suorum clade territus Mithridates, scripsit Archelao, *ut, quibus posset conditionibus, bellum desineret.* Ille, misso ad Sullam Deliaco negotiatore, cui et ipsi nomen Archelao erat, colloquium iis de rebus postulavit. Egit fortunæ suæ gratias Sulla, quæ ancipitem animi magno iterum æstu liberaret : nam urbana modo negotia, modo mithridaticum bellum respiciens, neque par ambobus erat, et utrum persequeretur, aut omitteret, paribus hinc inde momentis ambigebat. Navibus quoque et pecunia destituebatur; quæ neque domo mittebantur, et ex fanorum spoliis aut aliunde paratas jam absumpserat.

LI. Quum igitur uterque paratos ad paciscendum afferret animos, haud ægre pepigerunt, ut in mari circa Delium congrederentur. Ibi prior Archelaus ita infit : « Quæ rex « meus, aliorum ducum injuriis avaritiaque compulsus, « arma cepit, ea virtutem tuam admiratus cupit ponere, « modo tolerabiliores ei conditiones ferantur. Tibi certe, « cujus præsentiam urbanæ res tantopere desiderant, in « promptu est, accepta a rege pecunia, et navibus, et co- « piis, quanta postulaveris, ad ulciscendos inimicos uti ».

LII. Tum Sulla : « Siquidem injusta se passum Mithri- « dates crediderit, legatos missos, et de injuriis questum « oportuit; non vero aliena regna invadere, totque millibus « occisis hominum, et quæ illi habuerunt, et excepta insu- « per mortalium casibus, deorumque sacris dedicata, diri- « pere : neque vero amicis mitius, quam hostium acerbissi- « mis usus, et aliorum interfecit plurimos, et quos mensæ « suæ adhibere consueverat Tetrarchas, cum liberis et uxo- « ribus, licet hostile nihil ausos, trucidavit. Sed ut aliena « mittam, qualem in nos animum fuisse dicam, qui nullum « in belli usum, sed altissimo tantum odio, quidquid italici « generis hominum in Asia fuit, cum tota familia, ne liber- « tinis quidem exceptis, omni cruciatu ignominiaque delevit?

§ L. Oros. — Appian. — Sallust. Incert. 21. — Plut. in Sulla, cap. 44.

LIII. « Atque is idem repente noster amicus exstitit, non « alio scilicet beneficio motus, quam quod plusquam centum sexaginta suorum millia nostris concisa manibus intellexit. Pro quibus in nos meritis haud erat iniquum, inexpiabilia posthac adversus eum bella geri. Sed tamen tibi « pro eo deprecanti, hoc dabimus, ut veniam ei a senatu « populoque romano impetremus, si bona fide resipiscat. « Quod si, ut solet, utque ego magis opinor facturum, hæc « ideo tantum agit, ut, dilato interim periculo, consilium « ex eventu capiat; jam ego te, Archelae, hortor atque moneo, ut fortunæ invitanti ad excelsa omnia ne desis.

LIV. « Quemadmodum ille suos amicos remuneret, multorum jam malis discere potuisti; quæ nostra sit in socios « fides, quæque liberalitas, ut alios taceam, Eumenes atque « Masinissa satis et recentia et nota omnibus documenta « sunt. » Ad extremum eo prolapsus est, ut *loco Mithridatis Archelaum regnare posse* diceret, *siquidem tradita sibi classe dedisset operam, ut benevolis Romanis uteretur*. Sed ille adhuc loquentis abrupta oratione, « Proditorem, inquit, Sulla, « Archelaum non habebis; amicum habebis, si æquis legibus « pacem cum Mithridate feceris ».

LV. Ad hæc Sulla paulo commotior, « Tu vero, inquit, « Archelae, quum sis Cappadox, barbarique regis aut servus, aut, si malis, amicus (nec enim ego quidquam interesse putem) tantis propositis præmiis a turpitudine proditionis abhorres; me et Romanum et Sullam ad turpia « fœdera sollicitas! quasi vero non ille sis Archelaus, quem « de centum viginti millibus hominum, cum paucis fugientem Chæronea vidit; quem Orchomenus stratam corporibus Bœotiam relinquentem, in paludum suarum latebris « biduo texit ». Territo ad hæc Archelao, et deprecante; ille, modico interposito silentio, « Siquidem, inquit, omnem, « quam habes, classem, duces, legatos, captivos, transfugas, « fugitivos Mithridates tradiderit; Chios, et si quorum aliorum par causa est, civitatibus suis reddiderit; præsidia,

§ LIV. Plutarch. in Sulla, cap. 45. — Appian. Mithrid.

« nisi quibus locis ante bellum habuit, deduxerit; sumptus « belli, cujus ipse concitor fuit, præstiterit; et patrio regno « contentus, cætera, quibus oportebit, restituerit: spero, « me ei delictorum veniam a populo romano impetraturum « esse ».

LVI. Ad extremum ita convenit : *Mithridatem Asia et Paphlagonia abstinere; Bithyniam Nicomedi, Cappadociam Ariobarzani reddere; Romanis duo millia talenta, cum septuaginta rostratis et omni armamento dare: e diverso Sullam et reliquum ei regnum confirmare, et auctorem fieri, ut socius amicusque populi romani appelletur.* His ita pactis, Archelaus *præsidia, quibus ipse præesset, continuo deducturum, de cæteris scripturum regi,* recepit; *atque interim seque et classem Sullæ tradere.* Dum hæc ultro citroque geruntur, L. Valerius Flaccus consul, ut Sullæ succederet, missus, Brundusio solvit, statimque a principio, quum vix portu exisset, infelicis expeditionis quasi prænuntia tempestas plerasque naves solvit, aliasque præmissas præfecti Mithridatis incenderunt.

LVII. Reliquos quum invasisset fames, vix et ægre Byzantium, deinde fortuna jam prosperiore usi, in Bithyniam ad oppidum Nicæam pervenerunt. Eodem cum iis, quos ipse ducebat, C. Fimbria legatus accessit. Erat hic extremæ audaciæ homo consuli ignavo et rei militaris imperito adjutor datus : sed ea res utriusque vitiis cito in commune exitium vertit. Pravum ingenium consuli erat, avarum, et ad supplicia præceps; quibus rebus benevolentia militum haud sane retinetur.

LVIII. Ergo præmissa pars eorum in Thessaliam, in Sullæ castra transiit; cæteri, ne deficerent, ægre a C. Fimbria retenti sunt. Hunc enim ob simulationem virtutis et æquitatis exercitus diligebat; quod is contemptum pecuniæ præferebat, quum Flaccus inexplebili cupiditate, non contentus cætera in sinum suum condere, etiam annonam militum

§ LVI. Dio apud Fulv. Ursin. — Plutarch. — Appian. — Liv. Epit. — Memnon. — § LVII. Liv. Epit. — Appian.

prædæque illis debitam partem, in lucrum converteret. Ab his initiis aversus a Fimbria consul, quum neque dictis, neque factis contumeliosis in eum abstineret, irritabile hominis ingenium, et ad audaciam semper projectissimum, vecordiæ contumaciæque implevit. Ea contentio, jam ex quo Byzantii convenerant, se exseruit; Flaccumque in urbem ingressum criminatus Fimbria est, milites hiemante cælo extra mœnia viles contemptosque tendere; Flaccum pecunias per injuriam exercitus partas, luxu et deliciis intra tecta consumere: tantumque seditionis commotum est, ut milites in urbem vi irrumperent, et, obviis quibusdam obtruncatis, suo arbitrio per domos distribuerentur.

LIX. Sed his utcumque compositis, in alterum annum dilata est seditio, quæ delatum auctoritate senatus imperium Flacco ademit, senatu inconsulto Fimbriæ dedit. Inter hæc censores in Urbe L. Marcius Q. F. Q. N. Philippus, M. Perperna, lustrum septimum atque sexagesimum condiderunt, opera publica locaverunt, senatum recensuerunt: quo tempore Ap. Claudius a censore Marcio est præteritus, quanquam ei propinqua cognatione junctus esset, quod in partibus optimatium ille fuerat. Idem censor aquæ Marciæ ductum bello sociali disturbatum refecit. Civium romanorum censa tum capita sunt CCCCLXIII millia; princeps senatus L. Valerius Flaccus gentilis consulis Flacci lectus est.

LX. Sub hoc tempus quum omnia in Urbe incerta, et neque legi quidquam, neque mori relictum esset; qui dominationem obtinebant, eo cogitationes omnes converterant, ut L. Sullæ, quem suæ publicæque rei vindicem metuebant, resisterent. Igitur L. Cinna se tertium, cum Cn. Papirio Carbone consulem ipse fecit. Horum impotens tyrannis adeo multos principum virorum ad Sullam se recipere coegit, ut amplius in castris ejus, quam in ipsa urbe senatus instar esset.

§ LVIII. Dio apud Vales. — Liv. Epit. — Memnon. — § LIX. Fasti Capit. — Cic. Verr. I, 55, et pro domo, cap. 32. — Euseb. — Liv. Epit. — § LX. U. C. 667; A. C. 85. — Appian. Civ. lib. I. — Auct. de Vir. ill. cap. 29. — Liv. Epit. LXXXIII. — Dio. — Plutarch. in Sulla, cap. 44.

LXI. Hæc dum alibi fiunt, proconsulum Asiæ Flaccum fimbriana tandem audacia imperio vitaque exuit. Forte de hospitio quæstori consulis cum legato C. Fimbria lis inciderat. Flaccus multa cum legati contumelia secundum quæstorem dedit; deinde Fimbriæ discessum minitanti, discessurum esse, vel invitum respondit; mox contra convicianti, adempta legatione, successorem dedit. Ille, tempore observato, quo Chalcedonem proficiscendum fuerat, quasi salutaturus in discessu commilitones Byzantium divertit. Multa ibi oblique in avaritiam et crudelitatem Flacci jactasse constat, militibus, ut sibi prospicerent, per speciem benevolentiæ monitis. Deinde postquam hæc ad intimos animos demissa, seque in ea apud omnes opinione esse sensit, ut pleramque opem salutis in ejus præsentia reponerent; conscenso suggestu, aperte incusare Flaccum proditionis cœpit: *neque aliud immani avaritia hominem agere, quam ut, accepto a Mithridate auro, milites cædendos vinciendosque præbeat.*

LXII. Iis causis ita exarsit proclivis alioquin in seditionem concio, ut Thermum proprætore a Flacco relictum ademptis fascibus ejiceret. Fimbria, gratiis militi actis, tanquam vicem redditurus beneficii, res sociorum agi ferrique, redigi in servitutem obvios, alia contra disciplinam fieri passus, paucis diebus opulentos ex pauperibus effecit. Sed quorum raptæ res hominesque fuerant, obviam profecti Flacco, graviter de injuriis suis querendo, proconsulem jam ante Fimbriæ infestum ita accenderunt, ut sequi eos juberet, sua statim recepturos. Ubi ad castra ventum, multis cum minis imperavit Fimbriæ, ut ablata dominis restituerent: ille culpam in milites conferens, se invito, quod esset factum, accidisse præferebat; nec eo minus clam instigabat audacissimum quemque, rem acerbam indignamque dictitans, auferri militibus ab imperatore, quod suis laboribus et belli jure quæsivissent; neque se eis auctorem esse, ut quidquam earum rerum redderent.

§ LXI. Appian. Mithrid. — Dio. — Auct. de Vir. illustr. cap. 70. — § LXII. Appian. — Dio apud Vales. — Vell. II, 24.

LXIII. Igitur Flacco jam in omnes, et ut quisque loco præstabat, minacius invehente, magnus in castris tumultus excitatus est; donec metu profugus proconsul, ex ædibus, ubi se occultaverat, noctu superatis mœnibus, primo Chalcedonem, deinde Nicomediam se proriperet, clausisque oppidi portis, vim extremam arcere conaretur. Sed Fimbria nihil cunctatus, trajecto freto, proconsulem insequens, obiter prædam agebat ex agris, pecuniam imperabat civitatibus, qua inter milites distributa, benevolentiam sibi manipularium compararet. Quod si quod oppidum jussa detrectaret, diripiendum exercitui præbebat.

LXIV. Ita Nicomediam perventum est : quam et ipsam militi concessit in prædam; proconsulemque e puteo protractum privatus, et majorem amicum comes occidit. Imperium militari consensu in Fimbriam translatum, licet pessimi exempli res et esset, et videretur, senatus temporibus servire coactus ratum habuit. Talis ferme ea tempestate rerum ubique facies erat: Mithridates multa et faciebat acerba, et patiebatur; ingentes exercitus amiserat; insidiis, etiam amicorum, petebatur. Græciam Romani simul regiique; Lydiam, Ioniam, et conjunctas his provincias, pontici regis ira vastabat. Macedoniam Thraces populabantur. Piratæ invaserant maria. Romani, et cum aliis, et inter se discordes, suas ipsi victorias, sua arma horrebant : multiplex omnino, et perplexum malum Europam Asiamque communi calamitate involverat.

§ LXIII. Appian. — Oros. VI, 2. — Diodor. — Liv. Epit. — Memnon. —
§ LXIV. Liv. Epit. — Flor. III, 6.

JOANNIS FREINSHEMII

SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER XLVIII

IN LOCUM LIBRI LXXXIII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI OCTOGESIMI TERTII.

C. Fimbria in Asia, fusis prælio aliquot præfectis Mithridatis, urbem Pergamum cepit, obsessumque regem, non multum abfuit, quin caperet. Urbem Ilion, quæ se potestati Sullæ reservabat, expugnavit ac delevit, et magnam partem Asiæ recepit. Sulla multis præliis Thracas cecidit. Quum L. Cinna et Cn. Papirius Carbo, ab se ipsis consules per biennium creati, bellum contra Sullam pararent, effectum est per L. Valerium Flaccum principem senatus, qui orationem in senatu habuit, et per eos, qui concordiæ studebant, ut legati ad Sullam de pace mitterentur. Cinna ab exercitu suo, quem invitum cogebat naves conscendere, et adversus Sullam proficisci, interfectus est. Consulatum Carbo solus gessit. Sulla, quum in Asiam trajecisset, pacem cum Mithridate fecit, ita ut is cederet provinciis Asia, Bithynia, Cappadocia. Fimbria, desertus ab exercitu, qui ad Sullam transierat, ipse se percussit; impetravitque de servo suo, præbens cervicem, ut se occideret.

I. C. Flavius Fimbria imperium copiarum, quo diximus modo, nactus, non sicut ambitiose erga milites, injuste adversus socios, sic etiam timide atque negligenter contra hostem administravit. Filium suum Mithridates patri cogno-

minem cum ingenti exercitu Bithyniam tueri jusserat, Taxile et Diophanto, et Menandro, claris bello ducibus adjunctis. Ab his primum repressus, nec sine detrimento, Fimbria, mox aliquot præliis superior, res regis prope desperationem ultimam adduxit, non animo tantum adversus fortuita casuum, sed etiam consilio bonus.

II. Quod enim numero militum longe erat inferior, astu rem inclinatam restituit; ductisque ad latera castrorum brachiis, fossa in fronte facta, quietum in vallo militem tenuit; donec regium equitatum temere in angustias munimentorum ingressum improvisa eruptione sic excepit, ut sex hostium millia desiderarentur. Iterum ad Miletopolim, juxta quam Rhyndacus fluvius oritur, tali loco castra metatus, ut inter ipsum et regios flumen interesset, quum forte circa solis ortum ingens pluvia securiores hostes fecisset, raptim transducto exercitu, sopitos plerosque et inermes adortus, ingentem stragem edidit, plena et illustri victoria potitus. Mithridates cum præcipuis ducum, et mediocri equitum manu, citra non ausus consistere, contenta fuga Pergamum ad patrem pervenit.

III. Post hoc prælium passim deficientibus a rege populis, occasionem adeptus est Fimbria, ut crudelitatem suam avaritiamque satiaret. Tantus enim humani sanguinis appetitus inerat, ut passim multos non ex merito, neque in aliquam populi romani utilitatem, sed animi causa occideret. Semel complures erigi palos jusserat, ubi alligati verberarentur, quos damnaverat. Sed quum adducti illi essent, minorque aliquanto numerus, quam crucium esset, apparuisset; ne frustra fixæ viderentur, e media turba corripi ad numerum, et ad vacuos palos religari præcepit.

IV. Cyzicum quum pro amico intrasset, opulentissimos oppidanorum proditionis crimine insimulatos, in maximum terrorem conjecit; deinde ad hunc augendum, ex omni nu-

§ I. U. C. 667; A. C. 85. — Appian. Mithrid. — Memnon. — Liv. Epit. — § II. Front. Strat. III, 17. — Oros. VI, 2. — Plin. V, 32. — Memnon. — § III. Dio apud Vales.

mero duos damnavit, virgisque cæsos securi percussit: hoc metu facile adegit cæteros, ut vel universorum bonorum jactura salutem ab avarissimo sævissimoque latrone redimerent. Ad hanc formam constitutis ubique provinciarum rebus, adversus ipsum regem Pergami sedentem ducere statuit; occurrentemque fudit fugavitque, et in oppidum se recipere coegit: deinde ne Pergami quidem resistere ausum, capto oppido, Pitanen, quo ille profugerat, insequutus, circumvallare obsessos orsus, parum ab ipso rege capiendo abfuit; nisi, quod fortuna videbatur obtulisse adjumentum, L. Luculli aversus animus invidisset.

V. Is jam, dimissa Rhodiorum classe, tantum paraverat propriarum virium, ut Chio regios ejiceret; Colophonios, comprehenso tyranno eorum Epigono, assereret in libertatem. Hæc gerentem legati a Fimbria adeunt, omni obtestatione instantes, *ne a se obsessum regem clarissimum eumdemque infestissimum romano nomini elabi pateretur. Esse ipsi classem ad prohibendum mari exitum; a terra jam ita provisum, ut non possit evadere.* Facilis erat labor obsidere portum; periculum nullum, gloria amplissima offerebatur: tamen Lucullus, sive amicitiam Sullæ omnibus anteponendo, sive interfectorem amici et imperatoris sui detestatus, postulata Fimbriæ neglexit.

VI. Mithridates, conscensis navibus, Mitylenen avectus est. Fimbria, jam confessione hostis victor, obibat Asiam, acerbe in vitas, in fortunas hominum consulens, quos Mithridati studuisse cognoverat, aut videri volebat. Si quæ recipere eum civitates nollent, eorum agros inultus populabatur. Sic ventum ad Ilium est: quod quum obsessum a Fimbria confugisset ad Sullæ fidem, venturumque se Sulla promisisset, idque significandum Fimbriæ curasset; tanto infestior ille, machinis admotis, undecima die oppidum expugnavit. Sunt, qui dolo illectos Ilienses aperuisse portas referant, lau-

§ IV. Plutarch. in Sulla, cap. 47, et in Lucullo, cap. 6. — Appian. — Vell. II, 24. — Auct. de Vir. ill. cap. 70. — Liv. Epit. — § V. Oros. VI, 2. — Plutarch. — Appian.

danti consilium eorum, nihilque referre dicenti, postquam in romani populi fide essent, utri se imperatori traderent: etiam cognationis necessitudine commemorata, indignum dicebat, se romanum hominem ducemque antiquæ patriæ mœnibus arceri.

VII. Quoquo modo ingressus fuerit, sævissimum truculentissimumque hostem in ea urbe gessisse constat: nam et omnes, qui occurrerant, promiscua cæde stravit, et oppidum incendio delevit funditus; eos autem, qui legati ad Sullam fuerant, exquisitis cruciatibus consumpsit, adeo ne sacris quidem parcens, ut multos, qui confugerant in Minervæ, cum ipso templo concremaret. Muris quoque dirutis, postridie visum ivisse dicitur, ne qua forte pars urbis integra intactave remansisset. Quo minus fidei habendum putem miracula narrantibus, inviolatum Minervæ templum stetisse, neque dubitatum, quin divina majestate defensum esset.

VIII. Sane sedem ejus (*Palladium* vocari usus obtinuit), amotis, quibus obrutum fuerit, ruderibus, integram inviolatamque stetisse, fuerunt, qui dicerent; multum irridentibus, qui arcanum idem ab Ulysse et Diomede ablatum credi, et præterea Romæ, et Lavinii, et Luceriæ, et Siritide, et Argis ostendi noverant. Hoc infortunium Ilienses subierunt, quum inter duos imperatores ad potiorem magis, quam ad propiorem, respexissent. Sulla enim bellum eo tempore cum Thracibus gerebat, continuo Macedoniam incursantibus: quo simul immanium gentium coerceret injurias; simul, dum a Mithridate nuntios exspectat, et exerceret militem, et ditaret.

IX. Igitur quum multis præliis Henetos, Dardanos, Sintos, Scordiscos, finitimosque populos concidisset; agros populatus, prædaque militibus concessa, in Macedoniam est regressus. Sub hæc tempora, Cinnæ Carbonisque consulum

§ VI. Liv. Epit. — Appian. — Strab. lib. XIII, p. 594. — Dio. — § VII. Dio. — Liv. Epit. — Appian. — Auct. de Vir. ill. cap. 60 et 75. — Jul. Obseq. cap. 116. — Strab. lib. VI, p. 264. — Pausan. lib. II. — § VIII. Liv. Epit. — Eutrop. — Appian. — Tac. Ann. I, 1. — Vell. II, 23.

sæva dominatio, plures subinde claros viros ad Sullam confugere compulit, reipublicæ periculum, et miserandum Urbis statum nuntiantes; simul haud levi spe interjecta, fore, ut consiliis adversariorum senatus resisteret, siquidem auctoritate Sullæ juvaretur. Quippe L. Cinna sine ullis comitiis tertium consul, Cn. Papirium Carbonem ducem ejusdem factionis, collegam adsciverat.

X. Igitur dedit ad senatum literas, quibus, enumerato, quantum in Numidia quæstor pro republica, quantum legatus bello cimbrico, et deinde prætor in Cilicia, belloque sociali consul laboris exhausisset; res adversus Mithridatem gestas, domitarumque gentium numerum et ferociam extollebat: postremo multis et accuratis verbis imputabat, *se tot clarissimis viris, inimicorum factione domo pulsis, perfugium solatiumque exstitisse. At sibi non aliam pro ejusmodi meritis gratiam, quam proscriptionem capitis, eversionem domus, cædes amicorum, fugam uxoris liberorumque referri; qui vix et ægre incolumes ad se pervenire potuissent. Venturum igitur sese propediem ultorem maleficiorum, et qui ea perpetrassent: cæterorum vero civium, veteres novive forent, incusaturum neminem.*

XI. Ad has literas, quum nova sollicitudo perturbaret omnium animos, L. Valerius Flaccus senatus princeps luculentam de præsentibus orationem in curia habuit; et assentientibus, quibus concordiæ studium erat, auctor mittendi ad Sullam legatos fuit. His mandatum, *ut conciliare eum inimicis studerent; peterentque, ut, si quid caveri sibi fide publica vellet, quamprimum ea de re literas ad senatum mitteret.*

XII. Cum consulibus idem senatus egit, *ut interea, dum de voluntate Sullæ rescitum esset, a delectibus abstinerent; neve spem pacis cum civibus corrumperent:* nam illi, dimissis per universam Italiam perquisitoribus, pecuniam et copias, et annonam undique contrahebant, opulentissimum quemque sollicitantes, eorum maxime populorum, qui nuper adepti jus civitatis romanæ fuerant; quod illorum causa omnia et

§ IX. Appian. Civil. lib. I. — Liv. Epit. — Auct. de Vir. ill. in Cinna. — § XI. Appian.

facere, et pati dicerent. Classem etiam instruebant, accitis insuper e Sicilia navibus, oramque omnem maritimam custodiebant: metu et cupiditate, duobus validissimis stimulis, nihil ad exactissimam diligentiam reliqui facere cogentibus.

XIII. Igitur, quantumvis in arbitrio senatus se fore Cinna promiserat, id modo exspectans temporis, dum legati proficiscerentur, ad ingenium rediit; et quia non unius anni laborem se suscipere intelligebat, seque et Carbonem consules in biennium creavit, ne comitiorum causa reverti in Urbem necessum haberent. Quidquid deinde cogere militum undelibet poterant, in Liburnos præmittebant, quod inde maxime advenienti Sullæ constituerant occurrere. Et primum quidem præmissorum agmen prospero cursu trajectum est: sequens tempestate ad litora rejectum; militesque, exscensione facta, bellum civile detestati, suas quisque domos repetiverunt.

XIV. Hujus rei fama quum late sparsa esset, jam nemo erat, qui conscendere navem vellet. Idcirco Cinna, jam quartum consul, Anconam, ubi magnæ congregatæ copiæ erant, accurrit, ut minaci oratione territos, vel invitos in naves imponeret. Nesciebat ille, sua suique similium opera tantam esse factam morum depravationem, ut occidi a militibus imperatorem, quia novum non erat, ne magnum quidem crimen haberetur. Erant præter alias causas exacerbati militum animi, quod Pompeius adolescens, quum in castra Cinnæ fuisset profectus, calumniam, et ex calumnia periculum fugiens, ignoratus se subduxerat; militesque clam sublatum suspicabantur.

XV. Sic exacerbatæ multitudini quum se Cinna objecisset, forte accidit, ut lictor, dum in concionem eunte consule turbam submovet, militem contemptim resistentem pulsaret, vicissimque ab alio milite percuteretur. Ibi, quum accensus ira consul percussorem corripi juberet, hoc initium tumultus fuit; sublatoque clamore omnium, lapides conjici

§ XII. Liv. Epit. — Appian. — § XIII. Liv. Epit. — § XIV. U. C. 668; A. C. 84. — Auct. de Vir. ill. cap. 69. — Appian. — Liv. Epit. — Plutarch. in Pomp. cap. 8. — Zonar.

cœperunt. Tum vero fugientem Cinnam quidam centurio assequutus, ad genua sibi accidentem, annulumque magni pretii offerentem, stricto gladio confodit: *non ad signandam sponsionem, sed fœdissimi tyranni puniendi causa se adesse*, præfatus.

XVI. Occiso Cinna, Cn. Carbo præsentibus haud sane lætus, revocatis e Dalmatia militibus, dominationem retinere nihilo modestior Cinna conabatur: neque tribunis plebis ad comitia habenda redire jubentibus obtemperabat, donec se magistratum ei abrogaturos sunt minati. Sed comitia, licet repetita, sine successu fuerunt: semel avibus non addicentibus, in aliam diem; iterum, quia Lunæ Cererisque tacta de cælo fana erant, ex haruspicum responso, post solstitium dilata. Ne tum quidem suffectus quisquam est, totoque anno consulatum Carbo solus gessit.

XVII. Interea Sulla ordinandis Græciæ rebus per Thessaliam incedens, propter Archelai morbum, Larissæ per aliquot dies substitit; ejusque non secus egit curam, ac si legatus, aut collega foret: unde rumores orti, non optima fide pugnatum in Bœotia esse, præmiumque proditionis hoc Archelao dari; quemadmodum non alia de causa necatus unus omnium Mithridatis amicorum Aristio foret (cæteros enim accepta classe Sulla dimiserat), Archelao discors. Etiam appellatus ab Sulla socius et amicus populi romani Cappadox, acceptis insuper decem millibus jugerum agri euboici, in eamdem suspicionem trahebatur: quæ Sulla ipse in Commentariis suis relata diluit.

XVIII. Per Thessaliam deinde et Macedoniam ad Hellespontum ducenti occurrerunt legati Mithridatis, *cæteras conditiones probare regem* nuntiantes, *sed Paphlagoniam excipere; de navibus etiam promissum nihil arbitrari:* addiderunt deinde, *æquiores se conditiones impetrare ab altero imperatore C. Fimbria potuisse.* Hoc præcipue dicto exacer-

§ XV. Plutarch. — Appian. — § XVI. Vell. II, 24. — Liv. Epit. — Plutarch. in Sulla, cap. 46. — Dio apud Fulv. Ursin. — § XVII. Strab. lib. IX et XII. — Plutarch. — Appian. Mithrid. — Diod.

batus Sulla, *et Fimbriam pœnas daturum* respondit; *et, simul in Asiam trajecisset, appariturum, bello an pace Mithridates opus habeat :* « cui ego, inquit, si dextram reliquissem, qua tot civium romanorum interfecit millia, procubiturum ad genua mea arbitrabar; nedum ut de Paphlagonia, de navibus neget ».

XIX. Legatis ad hæc obmutescentibus, deprecari Sullam Archelaus cœpit, dextramque amplexus petere, *ut se ad regem proficisci sineret, quibus dedisset legibus relaturum pacem; aut si hoc impetrare nequivisset, sua semetipsum manu interempturum.* Ita dimisso Archelao, expeditionem in Medicam (Thraciæ regio est) Sulla fecit; eaque late vastata, in Macedoniam est regressus. Apud Philippos agentem Archelaus convenit, omnia ex animi sententia esse dictitans, cæterum colloquium ejus enise expetere Mithridatem : nam ille Fimbriam bello ferocem, pactis infidum metuens, Sullæ amicitiam optabat.

XX. Igitur Sulla, per Thraciam ad Cypsela terrestri itinere pergens, L. Lucullum cum navibus præstolari ad Abydum jussit. Quippe Lucullus, circa Lecton Troadis regiis classibus subito occursu profligatis, deinde Neoptolemo ad Tenedum fugato, feliciter ad Sullam penetraverat. Postquam in Chersonesum exercitus pervenit, Lucullo tutum transitum et naves præstante, ad Dardanum Troadis Romanus processit. Eodem et Mithridates cum navibus ducentis advenit, et gravis armaturæ viginti millibus, sex millibus equitum, magnoque curruum falcatorum numero.

XXI. Sulla legiones quatuor, equites ducentos adduxerat. Paucis utrinque comitibus, in conspectu tamen exercituum, in campum colloquio destinatum prodierunt. Prior Mithridates, quum venienti Sullæ occurrens dextram porrigeret, interrogatus ab illo est, *positurusne arma esset, quibus conditionibus Archelaus pepigisset?* deinde, silente rege, « Atqui deprecantium est, inquit, priore loco dicere; victoribus vel tacere satis est ». Ibi Mithridates, repetita patris sua-

§ XX. Plutarch. in Lucullo, cap. 7, et in Sulla, cap. 47. — Appian.

que cum Romanis amicitia, quam deorum quædam invidia sibi propriam perpetuamque esse noluisset, ad accusationem legatorum ducumque vertit, *qui multa cum injuria sua Cappadociam Ariobarzani reddidissent, sibi ademissent Phrygiam, Nicomedis iniquis conatibus favissent.*

XXII. « Quæ omnia, inquit, sola pecuniæ cupiditate sunt « ab ipsis facta, quam semper aut a me, aut ab inimicis meis « accipiebant : quæ equidem res, si qua alia, jure meritoque « in vobis arguitur, Romani, quod tales plerumque impe- « ratores emittitis, qui nihil melius aut antiquius esse lucro « putent. Ab his coactus arma indui : quæ si qua parte vo- « bis infestiora, quam voluissetis, fuerunt, id omne non « animo meo, qui, dum licuit, romani nominis amans reve- « rensque fuit, sed necessitati, imputari æquum est ».

XXIII. Ad hæc Sulla : « Quod ab aliis accepi, te esse « disertissimum, id nunc coram experior, quum in factis « atrocissimis speciosa tibi non deest oratio. Sed quanquam « non in hoc convenimus, ut disceptaremus controversias, « verum ut leges petitæ pacis impleres, non gravabor pau- « cis respondere. De Cappadocia non erat, ut absentibus in- « clementer diceres; nam Ariobarzanem, si nescis, et ego « reduxi. Tum igitur causari quælibet oportuit, si jussui se- « natus populique romani obtemperare nolles; non tanto « post tempore, quum decretis acquiesses, convellere, quæ « semel approbaras. Phrygiam Manius Aquillius, donis em- « ptus, patri tuo concesserat; quod commune vobis deli- « ctum, frustra in illum transferre nisus es : sed et ista, et « quæ præterea pecunia corruptus multa Manius egerat, « senatus irrita esse jussit omnia.

XXIV. « Neque tamen, injusto possessore depulso, nobis « recepimus Phrygiam, ne, quod in aliis damnamus, ipsi « facere videremur; sed immunem liberamque pronuntia- « vimus. Quæ igitur nos, licet justo pioque bello quæsita, « relinquimus, ea tibi quo tandem jure vindicabis? De Nico- « medis injuria quereris. Sed ille percussorem sibi Alexan-

§ XXI. Appian. — Plutarch.

«drum, deinde æmulum regni Chrestum immissos esse, «atque his causis adscribendum, quod in fines tuos irru-«perit, testatur. Quanquam etiam missis Romam legatis, «exspectare senatus responsum poteras, siquidem a Nico-«mede læsum te esse putavisses. Sed de Nicomede esto : «vim inferentem vi repuleris! quæ fuit Ariobarzanis injuria, «quem haud minus, atque Nicomedem, sui regni finibus «exegisti?

XXV. « Atque hoc quum faceres, non te latebat, fore, ut «qui in Asia tum legati ducesque romani erant, pulsum «reducerent. Sed hoc agebas, ut bellum oriretur, quod spe «obtinendi terrarum orbis imperium, siquidem Romanos «superasses, jam olim eras meditatus: nisi forte tam parum «videre cæteros arbitraris, ut, quum nullo adhuc cœpto «bello, Scythas, Thraces, Sarmatas societate jungeres, cir-«cum regna finitima legatos mitteres, naves ædificares, pro-«retas gubernatoresque ex longe dissitis gentibus arcesseres, «nemo intellexerit quorsum ista pertinerent?

XXVI. « Quasi vero consilium tuum ipse temporum sta-«tus non prodiderit, quod nobis defectione occupatis, ab «ultimo Ponti sinu, tanquam captatis ad hoc latebris, astu-«tus insidiator erupisti: neque Cappadoces tantum et Bithy-«nos, sed Galatiam, sed Paphlagoniam, Asiam denique, «non ignarus nostræ ditionis esse, invasisti. Quibus in terris «quid tandem a te sceleris, aut crudelitatis prætermissum «est? taceo civitates mancipiis aut obæratis traditas, ut, «quibus obnoxii esse debebant, his imperarent: de Græcis «Asiaticis nihil dico, quorum principes mille sexcentos uno «proditionis obtentu trucidasti. Gallogræcorum sepulta sit «memoria; quanquam corpora sepultura prohibuisti, quum «socios tuos et hospites, communi mensæ adhibitos, mise-«rabiliter occidisses.

XXVII. « Cujus animi fuit, quod Italos omnes cum liberis «et uxoribus uno die ferro aut aqua sustulisti? quo quidem «tempore ne sacra quidem et veneranda loca præsidio per-

§ XXVI. Plutarch. de Virt. Mulier. cap. 44. — Appian. Mithrid.

« euntibus esse potuerunt; tantum te populi romani tene-« bat odium, ut, dum nobis noceres, nec humani, nec divini « juris ullius meminisses. Et horum quidem etiam bonis « raptis, contra edictum nostrum, quod asiaticos reges Eu-« ropa prohibet, trajecisti, Macedoniam incursasti, Græcis « abstulisti libertatem : neque ante ad mentem reversus es, « quam Macedonia Græciaque receptis, centum sexaginta « tuorum millia occidi, castra omni apparatu belli instructis-« sima semel iterumque cepi.

XXVIII. « Quæ omnia quum animo meo obversantur, « rationem consilii tui non expedio, quod eorum nunc pur-« gationem instituisti, quorum antea per Archelaum veniam « petiveras. An igitur, quem procul agentem timebas, eum « huc venisse reris, ut tecum judicio contenderet? sed ejus « rei quidem tempus olim præteriit, ex quo tibi bellum in-« ferenti restitimus, et, donec opus erit, resistemus. Idcirco « his omissis, quod unum scire interest, responde, pacem « cum Archelao factam accipis, an recusas? » Mithridates iracunda Sullæ oratione territus, *accipere se* respondit. Tum demum salutavit eum Sulla, amplexusque et osculatus est.

XXIX. Ariobarzanem deinde et Nicomedem accitos Mithridati conciliavit, reditumque iis in sua regna confecit. Asiam Romanorum esse, ita ne cui civitati descivisse ad regem fraudi esset, convenerat: id non integre servatum, multasque postea urbes tributarias esse factas, Memnon ex Heraclea Pontica scriptor tradit, in partes regias ob communem patriam proclivior. Idem tria talentorum millia Sullam a Mithridate accepisse memorat, ut domum reverteretur: naves regem septuaginta cum quingentis sagittariis, itemque captivos tradidisse (in quibus et Q. Oppius, et L. Cassius, nescio quo casu, redactus in potestatem hostis, fuerunt) et si quæ alia ex fœdere debebantur, fecisse satis constat; deinde in paternum regnum, cujus ipsi confirmatum eadem pace jus erat, rediisse.

§ XXVII. Plut. in Sulla, cap. 49. — Appian. — Memnon. — Flor. III, 5. — Liv. Epit. — § XXIX. Plut. — Vell. II, 23. — Appian.

XXX. At romanus exercitus indignabatur, *quod dimissus e manibus rex omnium sævissimus, nominique romano infestissimus, coactam ex opulentissimis Asiæ regionibus toto quadriennio prædam, in patrium regnum sospes incolumisque reportaret;* donec, advocata concione, reddidit consilii rationem Sulla, docuitque, *si Mithridatem, pace denegata, ad Fimbriæ petendam amicitiam compulisset, veritum fuisse, ut ambobus satis posset resistere: nunc amoto hoste externo, pœnæ de seditioso cive tuto sumendæ otium esse.* Movit deinde versus Thyatira, ubi, castris positis, Fimbria consederat; et quum ad passus ducentos quinquaginta castra castris contulisset, jussit eum imperio cedere, quod contra leges obtineret.

XXXI. Ille vicissim irridens, Sullam potius cedere jussit, qui hostis esset patriæ judicatus: sed ubi Sulla circumvallare castra fimbriana cœpit, crebri ad eum milites transierunt, Sullanosque in opere faciundo adjuverunt. Igitur Fimbria in concione militum sortem suam prolixe miseratus, orat, *ne deserant, neve, quem ipsi imperatorem fecissent, optime de se meritum hominem, rebus præclare gestis, milite ditato, injuria affici paterentur.* Nullum infirmius ad fidem vinculum est, quam quod societate scelerum adstringitur; nec aliud citius aut pœnitentia tolerabilium, aut levitate perditorum mutabile.

XXXII. Et non deerant, qui spe præmiorum a Sulla corrupti, cæteros etiam ab obsequio Fimbriæ avellerent. Igitur passim tota concione clamores audiuntur, contra cives arma sumere negantium. Tum ille de tribunali desiliens, scissa tunica, singulorum pedibus advolvitur: id quoque frustra factum; tantoque plures palam transfugerunt. Ergo Fimbria tribunorum præfectorumque circumitis tentoriis, multaque pecunia distributa, quum iterum vocari concionem jussisset, jusjurandum a militibus exigere cœpit. Occlamatum a quibusdam est, *nominatim singulos ad jurandum citari oportere.*

§ XXXI. Plut. — Appian. — Auct. de Vir. ill. cap. 69. — Liv. Epit.

XXXIII. Tum ille Nonium citari primum omnium jussit, in quem plurima beneficia contulerat, omnium consiliorum facinorumque participem: sed iste quoque jurare abnuebat; et quum Fimbria stricto gladio necem intentaret homini, fremitu concionis est deterritus. Igitur in tantis rerum angustiis, quum incolumi Sulla se incolumem esse animadverteret non posse, servorum aliquem, nummis datis, promissaque libertate, induxit, ut ad Sullam interficiendum specie perfugæ proficisceretur. Sed insidiæ quum minimum a patratione abfuissent, trepidatione primum insidiatoris, deinde correpti ob hanc tormentis, patefactæ sunt.

XXXIV. Tum vero accensus ira sullanus exercitus circumstetit Fimbriæ vallum, *Athenionem* appellando, quo nomine nuper in Sicilia fugitivus quidam paucorum dierum regnum obtinuerat. Idcirco Fimbria, spe abjecta resistendi, progressus in vallum, colloquium Sullæ cœpit exposcere. Sed Rutilius affuit, sævum Fimbriæ omen, qui nihil jam ex eo læti augurabatur, quod ne in colloquium quidem Sullæ admitteretur, rem nec hostibus denegari solitam. Orsus tamen excusationem et preces, *si quid peccavisset, id adolescentiæ suæ condonari* petiit. Responsum est, *Asiæ proconsulem Sullam esse; si vellet aliena provincia decedere, tutam ei profectionem ad mare beneficio Sullæ fore.*

XXXV. Ille *viam sibi meliorem patere* interfatus, abrupto colloquio Pergamum ivit, ingressusque templum Æsculapii, gladio se transfixit; deinde, quia vulnus letale non erat, a servo petiit, ut se occideret: servus et dominum, et super domini corpus semetipsum interemit. Sulla, cognito Fimbriæ exitu, petentibus libertis cadaver ad sepulturam reddidit; nolle se Cinnam atque Marium æmulari dictitans, qui plerosque Romæ interfectos humari vetuissent. Comiter deinde receptis fimbrianis copiis, quæ consensu ad eum transibant, suoque exercitui junctis, Curionem mi-

§ XXXIV. Vell. II, 24. — Appian. — Auct. de Viris illustribus, cap. 69. — Liv. Epit.

sit, qui Nicomedem atque Ariobarzanem reges in regna reduceret.

XXXVI. Deinde senatui de rebus omnibus scripsit, hostem se judicatum esse dissimulans. His ita ex animi sui sententia compositis, veluti per otium ordinavit Asiam; et Iliensium urbem instauratam multis beneficiis consolatus, libertati et suis legibus reddidit, populique romani socios et amicos appellavit. Pari liberalitate Chios, Rhodios, Lycios, Magnetas, et si qui alii contra regem auxilia tulerant, aut ob studium romanarum partium acerbe fuerant ab eo tractati, recreavit. Reliquas urbes omnes, distributo ubique exercitu, oneravit præsidiis, non ad veterem disciplinam, sed omnis generis licentia militi permissa: præterea edixit, ut unicuique gregario quotidie denarios sedecim hospes penderet; cœnamque daret et ipsi, et sodalibus, quotquot vocare militi placuisset: centurionibus quinquagenas in diem drachmas præberi jussit, vestemque duplicem, ut haberet, qua domi, quaque in publico uteretur.

XXXVII. Ab his initiis urbium vitia in exercitum et horridos antea milites fluxerunt: ibi per amœna loca in otio habiti, amare, potare, signa tabulasque pictas et vasa cælata mirari didicerunt, eaque mox publice privatimque rapere, spoliare delubra, sacra ac profana omnia polluere. Multum deinde sanguinis passim in Asia fusum, urbiumque nonnullarum mœnia diruta, ager subhastatus est, quia contra edictum Sullæ præstitam a Mithridate libertatem servis defenderant. Quotquot autem privatorum civitatumve, regiarum partium paulo cupidiores fuisse dicebantur, præ cæteris graves mulctas pendebant; Ephesii ante omnes, quorum præcipua vesania eo proruperat, ut etiam donaria Romanorum cum ludibrio templis detraherent.

XXXVIII. Postremo missis circum populos Asiæ præconibus, Ephesum convenire jussi sunt principes: ad quos e tribunali Sulla talem orationem habuit: « Prima Romani

§ XXXVI. Oros. VI, 2. — Strab. lib. XIII, p. 594. — Appian. — Plut. — Sallust. Catilin. cap. 11.

« signa in Asiam ea tempestate intulimus, qua vos Antio-« chus Syriæ rex acerbus hostis aut gravis dominus urgebat. « Hoc ultra Halyn et Taurum exacto, non ut bello quæsitos « imperio nostro subjecimus, sed libertatem dedimus om-« nibus; nisi quos Eumeni Rhodiisque belli ac victoriæ so-« ciis, clientes magis, quam tributarios concessimus: quod « quidem manifesto statim apparuit, quum Lycios, præter « nostra decreta premi questos, imperio Rhodiensium exe-« mimus.

XXXIX. « Tali erga vos animo fuimus Romani; cui quam « gratiam retuleritis, quærerem a vobis, nisi jam ante nota « hæc omnibus essent. Quum enim Attalus testamento nos « heredes reliquisset, Aristonico vindicanti regnum per qua-« driennium adhæsistis; donec et ille caperetur, et vos ad « extremum discrimen atque metum adduceremini. Nostra « tamen indulgentia recuperata pace, opibusque multorum « annorum tranquilla possessione auctis, denuo sustulistis « animos, et observato iniquissimo nostro tempore, inter « italicos tumultus, alii quidem vocastis Mithridatem, alii « accessistis venienti. Quod autem omne immanitatis exem-« plum supergreditur, Italos omnes, non sexus, non ætatis « miserati, una die trucidare sustinuistis; ne vestrorum qui-« dem numinum reverentia deterriti, quin ipsis in templo-« rum adytis supplices eorum occideretis.

XL. « Et hæc fecistis in gratiam ejus Mithridatis, qui vos « deinde continuo cædibus et rapinis exhausit, agros vestros « divisit, debitoribus vestris æs alienum remisit, servitia li-« beravit, multis tyrannos imposuit, omnes objecit prædo-« num atque piratarum incursionibus; ut jam inde discere « possetis, quales amici qualibus essent vestro judicio ante-« positi. Licet autem horum malorum auctores etiam nobis « quodammodo dederunt pœnas; non ideo vos impunitos « abire fas est, qui scelesta consulentibus tam prompte estis « obsequuti. Et oportuerat quidem æqualem meritis pœnam « statui; cæterum quia promiscuæ cædes, et servitiorum « concitationes, et hoc genus exempla barbari moris, a man-

« suetudine romana prorsus aliena sunt; absit, ut tale ali-« quid in mentem nobis veniat.

XLI. « Habeatur græci nominis, et celebritatis Asiæ, et « cognationis nostræ ratio; mulctæque modum potius mise-« ricordia, quam ira finiat : quod faustum felixque sit, quin-« quennii tributum repræsentari jubeo; et præterea sum-« ptus, quique impensi sunt in hoc bellum, quique porro « ad constituendam provinciam erunt necessarii. Eam colla-« tionem ego per civitates dividam, tempusque conferendi « præfiniam; et qui non obtemperaverint, eos habebo pro « hostibus. » Ex quatuor et quadraginta regionibus Asiæ, tot enim ex distributione Sullæ esse cœperant, viginti millia talentorum his nominibus exacta sunt; Lucullusque recipiendis, quæ afferebantur, et signandæ pecuniæ præpositus, licet homo mitis ingenii non nihil civitates mansuetudine sua refocillaret, efficere non potuit, ne maximam in calamitatem inciderent.

XLII. Nam et pecuniæ conficiendæ causa, quia milites ferociter et contumeliose exigebant, passim fœneratoribus theatra, aut mœnia, aut portus, aliave publica ædificia pignori opposita sunt; et eodem tempore magna a piratis incommoda inferebantur. Illi Mithridatis concessione, Asiam tanquam mox amittendam negligentis, mare infestum habere cœperant; et jam successu numeroque aucti, tantum non justis classibus, tum navigantibus, tum etiam portubus, castellis, urbibusque metuendi, vagabantur. Iassus certe, Samusque et Clazomenæ, et Samothrace, dum adhuc in Asia Sulla erat, captæ sunt; Samothraciæque celebre fama delubrum spoliatum, et, ut creditum fuit, mille talentorum egesta ornamenta sunt.

XLIII. Id Sulla nec prohibere, nec ulcisci curavit; sive meritos hæc pati putabat, sive urbanis motibus intentas cogitationes habentem, aliis negotiis pigebat tempus atque curam impendere. Igitur L. Muræna cum duabus legionibus,

§ XLI. Cassiodor. Chron. — Plut. in Sulla, cap. 49, et in Lucullo, cap. 8. — Appian. Mithrid.

quæ sub Fimbria fuerant, in Asia relicto, cum cæteris copiis conscendit naves, tertioque die, quam ab Epheso solverat, Piræeum applicavit. Mysteriis deinde Atheniensium initiatus, Apellicontis Teii bibliothecam requiri jussit, Romam deportaturus. Is inter familiares Aristionis fuerat, missuque tyranni Delum, spoliandi fani causa, navigarat: ob hæc et talia bonis ejus publicatis, Sulla, ut erat doctissimus et studiorum amans, libros excepit, quos Apellicon magno pretio passim coemerat, illustrium auctorum opera, quædam etiam ipsorum scripta manu.

XLIV. Inter hos et aristotelici libri fuerunt, quorum fata ob celebritatem nominis, et quia res ad cautionem studiosorum pertinet, non tædebit exponere. Aristoteles primus inter Græcos, quantum scimus, bibliothecarum colligendarum auctor, Theophrasto scholam simul suam librosque decedens transdidit. Theophrasto Neleus Scepsius fuit heres; a quo Scepsin translati postea ad homines indoctos studiorumque rudes pervenerunt, apud hos tam indignos hospites diu sub clavibus satis incuriose asservati; deinde, quum Attalicorum regum studiis opera celebrium scriptorum undique conquirerentur, ab ineptis possessoribus in fossam quamdam subterraneam sunt abditi; donec eos longis post temporibus illorum successores Apelliconti Teio magna pecunia vendiderunt.

XLV. Erat librorum magis, quam eruditionis, studiosus Apellicon; tamen, quod solenne est talibus ingeniis, doctrinæ opinionem affectabat. Igitur scripta Aristotelis edidit, tam ambiguo beneficio, ut vix dijudicari possit, satiusne fuerit, omnino perisse acutissimi viri labores, an interpolatos talis hominis audacia, sub præscriptione tanti nominis legi: nam ille situ corrupta, aut a tineis erosa temerarius emendator quoquomodo suppleverat; deinde in alios codices tam sua, quam Aristotelis verba, inexplicabili errore transcribenda curaverat. Plus etiam postea vitiati ab exscriptoribus libri

§ XLIII. Plutarch. in Sulla. — Posidon. apud Athen. V, 14. — § XLIV. Strab. lib. XIII, p. 609.

sunt, quum Romam delatos Tyrannio suis commentis replevit: hanc deinde editionem nacti, qui libris vendendis quæstum faciebant, dum in conducendis librariis, comparandisque cum exemplari voluminibus, ad lucrum magis, quam ad fidem respiciunt, ita repleverunt mendis, ut jam ante mille sexcentos annos, quid plerisque locis ab Aristotele esset scriptum, disceptari consueverit.

XLVI. Sed L. Sulla quum Athenis dolore pedum tentari cœpisset, Ædepsum profectus est, Eubœæ oppidum, ubi calidarum aquarum scaturigo erat, quod *Herculis lavacrum* appellabant; valetudinique et oblectationi suæ operam dedit, Bacchicis artificibus addictus. Interea Lucullus post profectionem Sullæ ex Asia, pro sua mansuetudine, tum alias, quantum poterat, civitates allevabat; tum præcipue Mitylenæis auctor erat, ut, agnita culpa, mediocrem, quæ imposita erat, mulctam persolverent. Hi ab initio palam ad Mithridatem desciverant, Manio Aquillio turpiter prodito, diutissimeque manserant in partibus, ne digresso quidem rege resipiscebant, quin se romanis armis opponerent: tantus stolidissimorum hominum animos furor occupaverat.

XLVII. Igitur Lucullus, classe admota, quum prohibentes exscensionem oppidanos intra mœnia compulisset, castra ante urbem posuit; deinde quodam die, quasi desperata expugnatione, propalam de die conscensis navibus Eleam trajecit; sed mox sub noctem reflexit cursum, et in insidiis haud procul urbe consedit. Mitylenæorum vulgus vix a prudentioribus cohibitum, ne statim in castra prorumperet, postquam iterum lux affuit, neque hostium conspectus quisquam est, retineri amplius non potuerunt, quin promiscua turba liberorum servorumque excurreret. Ibi coortæ ex insidiis Romanorum copiæ, adversus homines nec instructos militariter, nec ordinatos (non enim ad prælium, sed tanquam direpturi castra exiverant) non dubio marte pugnarunt.

§ XLV. U. C. 668; A. C. 84. — Plutarch. in Sulla, cap. 49. — Strab.
§ XLVI. Strab. lib. IX, p. 425. — Plutarch. in Lucullo, cap. 8.

XLVIII. Comprehensus fugientium ingens numerus; ad quingentos, qui repugnare ausi fuerant, occisi: servitiorum quoque sex millia, præter multiplicem aliam prædam, capta sunt. Lucullus, sive hoc detrimento castigatis spatium daturus ad pœnitentiam, sive ut ad magis necessaria præverteret, cum captivis et præda discessit; ne munitissimæ urbis, et omnibus copiis abúndantis, obsidione implicitus, maritam Asiæ oram insulasque a piratis impune vastari pateretur, qui, prospere decedentibus rebus, majora in dies virium et audaciæ incrementa sumebant.

JOANNIS FREINSHEMII

SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER XLIX

IN LOCUM LIBRI LXXXIV LIVIANI.

EPITOME

LIBRI OCTOGESIMI QUARTI.

Sulla legatis, qui a senatu missi erant, futurum se in potestate senatus, respondit, si cives, qui pulsi a Cinna ad se confugerant, restituerentur : quæ conditio quum justa senatui videretur, per Carbonem factionemque ejus, cui bellum videbatur utilius, ne conveniret, effectum est. Idem Carbo, quum ab omnibus oppidis Italiæ coloniisque obsides exigere vellet, ut fidem eorum contra Sullam obligaret, consensu senatus prohibitus est. Novis civibus senatusconsulto suffragium datum est. Q. Metellus Pius, qui partes optimatium sequutus erat, quum in Africa bellum moliretur, a C. Fabio prætore pulsus est; senatusque consultum per factionem Carbonis et marianarum partium factum est, ut omnes ubique exercitus dimitterentur. Libertini in quinque et triginta tribus distributi sunt. Præterea belli apparatum, quod contra Sullam excitabatur, continet.

I. INTER hæc legati, quos ad Sullam ab senatu missos fuisse diximus, cum aliis, quos adjunxerat Sulla, in Italiam appulerant. Sed Sullani, quamprimum Brundisii de morte Cinnæ, novisque reipublicæ turbis cognoverunt, omisso negotio, ad Sullam sunt revecti, et mandata Sullæ cæteris perferenda reliquerunt. Negaverat autem, « cum

« tantorum scelerum auctoribus unquam sibi privatim amicitiam fore; sed pacis publicæ causa, voluntati senatus populique romani, siquidem salvos cupiat, non intercedere. « Sibi tamen curæ fore, ut et cæteri boni, et qui ad se confugissent, perpetuo tuto degant; idque se sperare adepturum, quod haberet studia exercitus.

II. « De cætero futurum in potestate senatus, si cives, « qui a Cinna pulsi ad se fugissent, restituerentur; sibique « pristina dignitas, facultatesque et sacerdotium, et quidquid « ante Cinnæ primum consulatum habuisset, redderetur: « non ita se de republica meritum, ut ad arbitrium inimicorum domo, fortunis, honoribusque carere debeat. Eadem « omnia pari vi, atque ablata ab adversariis essent, retineri, « aut recuperari a se potuisse: verum enimvero nolle imitari exempla, quorum non approbationem modo, sed « omino memoriam, deleri ex animis hominum malit. Idcirco nihil his rebus avocatum aut deterritum, non aliter « hostes populi romani gravi continuoque bello persequutum « esse, quam si omnia domi tranquilla, sibique prospera et « faventia fuissent.

III. « Non supplementum sibi, non commeatum, non « pecuniam aut arma submissa; nec eo secius pro eadem « illa Italia, atque illa urbe, suum corpus infensissimis hostibus objecisse, quam plenam quidem etiam bonorum « honestorumque virorum, sed tamen a diversa factione « oppressam atque coactam sibi adversari sciret. » Non injusta senatui conditio videbatur; sed per Carbonem, ejusque satellites, quibus bellum cordi erat, effectum est, ne conveniret. Quin et violentius in sullanas partes ira malorum civium recruduit, tribunusque plebis P. Popillius Lænas, Sex. Lucilium, qui superiore anno tribunatum gesserat, quod Carbonis actionibus restitisset, de saxo Tarpeio dejecit; et quum collegæ Lucilii, quibus diem P. Lænas dixerat, metu ad Sullam profugissent, aqua ignique iis interdixit.

§ I. U. C. 668; A. C. 84. — Appian. Civil. lib. I. — Liv. Epit. — § III. Liv. Epit. — Vell. II, 24.

IV. Nam ab illo collegio coactus Carbo, contra animi sui sententiam comitia consularia habere coactus fuerat, quibus L. Scipio, C. Norbanus designati sunt. Igitur tantis animis resurgente factione Carbonis, senatus etiam sententiam eorum sequi adactus est, qui « bello contendendum cum « Sulla censuerant : neque enim dimissurum eum milites, « sed horum opera abusurum ad dominationem. Non obs« cure ab eo jactatum esse favorem exercitus, haud dubium « animi ejus argumentum. Jam a tot annis nihil illum aliud, « quam civile bellum, meditari : nec iniquissimæ cum Mario « æmulationi tam propositum ejus, quam opportunitatem « et tempus defuisse ; cimbricis primum, deinde socialibus « intervenientibus bellis.

V. « Postmodum, quum esset auctus consulari dignitate, « pauloque factus robustior, non distulisse, quin suum olim « imperatorem insidiis armisque peteret. Mox etiam reipu« blicæ palam intulisse bellum, et Urbem, quod ante eum « fecisset nemo, vi ac armis occupasse. Ne in Græcia qui« dem et Asia, quanquam fervente mithridatico bello, tem« perare potuisse, quominus L. Valerium, ab senatu in « Asiam missum, et postquam ille sit interfectus, C. Fim« briam armis peteret ; legionesque valerianas, citra senatus « aut populi auctoritatem, suum sub imperium acciperet.

VI. « Et illam inauditam romanis moribus licentiam, qua « sibi legiones fidas exitio Asiæ facere studeat, non alterius « profecto, quam civilis belli sacramentum esse. Præterea in« flatum victoria mithridatica, et adjutum copiis paulo ante « hostilibus, aurum ponticum navesque et auxilia Barbaro« rum, in patriæ perniciem adducere. » Igitur neque sibi committendum rati, ut impares deprehenderentur, non solita tantum præsidia, sed quædam etiam inusitata ac nova, sunt moliti. Carbo consul ab omnibus oppidis Italiæ coloniisque obsides exigebat, ut fidem illorum contra Sullam obligaret ; donec perniciosi moris exemplum consensu senatus adversantis cohibitum est.

§ IV. Appian. Civ. lib. I. — § VI. Liv. Epit.

VII. Nec omittenda M. Castricii Placentini constantia, qui forte magistratum in patria gerebat, quum eo consul obsides accepturus ipse venit. Sed petenti, decretum ea de re fieri, Castricius neque nomen consulis, neque mores Carbonis, ne legiones quidem, quas adduxerat, veritus, pernegavit: quumque iratus Carbo dixisset, « Multos ego gladios « habeo », nihil contatus subjecit, « Et ego annos ». Sic et inceptum Carbonis irritum fuit; et ira, magni doloris tenuem e senili sanguine vindictam aspernata, detumuit. Depulsus hac spe consul, ne nihil obtinuisse videretur, ad novos cives libertinosque recenti beneficio arctius adjungendos convertit animum; effecitque, ut illis suffragium, qua de re certatum toties fuerat, senatusconsulto daretur.

VIII. Sub id tempus Africam quoque inquietam civilis belli quædam initia habuerunt. Q. Metellus Pius, qui partes optimatium sequutus erat, haud contemnendas ibi copias habebat, a suis et patris Numidici clientibus haud segniter adjutus. Accesserat M. Crassus adolescens, qui inter cinnanam marianamque rabiem, qua pater ejus fraterque sunt absumpti, in Hispaniam elapsus, multis mensibus in spelunca quadam latuerat. Is, cognito Cinnæ interitu, progressus in lucem, concurrentibus ad eum multis, hominum duo millia quingentos armaverat; et civitates obiens, quod cum patre prætore multos ante annos in Hispania fuerat, hospitum amicorumque voluntates experiebatur.

IX. Inter hæc quum de Metello audisset, naves adeptus, ad eum in Africam trajecit. Sed illæ bellorum minæ, tanquam nubeculæ sine tempestate transierunt. Nec diuturna inter Metellum Crassumque concordia fuit; relictoque illo, ad Sullam adolescens profectus est; Metellum C. Fabius prætor expulit Africa, rursumque ad pristinas in Liguribus latebras reverti, adventumque Sullæ opperiri coegit. At in Urbe, L. Cornelio Scipione, C. Norbano consulibus, Carbonis factio marianæque partes senatusconsultum fecerunt, *ut omnes ubique exercitus dimitterentur*: quod si esset factum,

§ VII. Val. Max. VI, 2, 10. — § VIII. Liv. Epit. — Plut. in Crasso, c. 9.

dubitari non poterat, quin quorum in manu ad id temporis respublica fuisset, penes eosdem in posterum quoque permansura summa rerum esset.

X. Præterea libertinis, qui tum, eadem annitente factione, in quinque et triginta tribus distributi erant, novisque civibus omnibus ad quælibet usuri videbantur. Nec tamen eo secius, quia non erat ambiguum, ne sexcentis quidem senatusconsultis compelli Sullam ad dimittendas copias posse, ad imminens bellum summa contentione omnia parabantur. Tantæ profecto rerum omnium, et præcipue militum, contractæ copiæ sunt, ut in Commentariis suis Sulla scripserit, *se adversus quindecim partium adversarum duces, quadringentis et quadraginta cohortibus instructos, in Italiam transmisisse* : alii, cohortes ipsis quingenarias fuisse ducentas statim ab initio, tradunt; posteaque auctum eum numerum esse, quod Sulla ab externis oris veniens hostis Italiæ videbatur; consules et Carbo privatis studiis reipublicæ amabile nomen obtenderant.

XI. Vulgus igitur certatim sacramento dicebat, tot illustrium virorum auctoritate commotum, qui partibus se duces offerebant : nam præter eos, qui modo sunt memorati, Ap. Claudius, Q. Sertorius, C. Marius adolescens, M. Marius, clara nomina aderant; præterea Marcii, Bruti, Albini, quibus insuper Albinovanus, Flavius Fimbria Caii frater, Damasippus, et ab Italia M. Lamponius, Pontius Telesinus, Gutta Capuanus accesserunt. Interim Sulla, certus in Italiam transire, per Thessalos et Macedoniam Dyrrhachium profectus est, ubi classem ad copias transponendas occurrere jusserat.

XII. Hic loci Satyrum, quales a pictoribus et poetis finguntur, adductum ad Sullam ferunt, in Nymphæo captum, quum forte somno operam daret. Juxta Apolloniam vicinam Dyrrhachio Nymphæum est, sacer tum locus; ubi in virenti et læta valle, campisque florentibus, subterranei ignis

§ IX. U. C. 669; A. C. 83. — Liv. Epit. — Appian. Civ. lib. I. — § X. Plut. in Sulla, cap. 11. — Appian.

venæ perpetuis velut fluctibus evolvuntur. Eum igitur Satyrum, multis adhibitis variarum gentium interpretibus, unde aut quisnam esset interrogatum, quum humanam vocem nullam, sed velut ex balatu hinnituque confusum sonum edidisset, Sulla pro monstro aversatus esse traditur. Nec ultra reperio, dimitti jusserit, an vero occidi, aut quod omnino sit eo factum. Sed postquam in Satyrorum mentionem incidimus, neminem reprehensurum puto, si quæ de his mihi lecta, aut credita sunt, paucis aperuero.

XIII. Jamprimum ut alia passim occurrunt in natura parum convenientia legibus, quas humanæ opiniones imaginantur, ita mixtas hominum ac belluarum formas exsistere posse, rationi minime repugnat. Sed ex eadem ratione manifestum est, non ideo statim exsistere, quidquid potest; et de omni re extraordinaria, nisi bonis testibus, inepte credi: nec illis tamen ultra credendum, quam quoad idonei testes esse possunt. Igitur in præsenti negotio, conspectas ejusmodi formas semicaprorum, cum lascivis fœdisque gestibus, non negaverim; id enim a multis est proditum : animaliumne fuerint ea corpora, an vero dæmonum fraudes, id illi quidem distinguere haudquaquam potuerunt.

XIV. Montem Atlantem, qua spectet Africam, lætum amœnumque spontaneis fructibus, interdiu vacuum cerni; eumdem noctibus micare crebris ignibus, Ægipanum Satyrorumque lascivia impleri, tibiarum ac fistulæ cantu, tympanorumque et cymbalorum sonitu plusquam humano strepere, celebrati auctores prodiderunt. Etiam in Æthiopia juxta silvas ebeni, montemque æternis ignibus flagrantem, modicos colles amœnæ opacitatis, cum Ægipanibus et Satyris quidam posuerunt. De his ita sentio, quum Africa monstris abundet, solitudinibus horreat, fieri potuisse, ut éminus conspecta animalia fidem præternavigantibus fecerint, superstitione jam occupatis; deinde solita longis peregrinationibus vanitas accesserit, nova et mira narrandi.

§ XII. Plut. — L. Ampel. — § XIV. Plin. V, 1; VI, 30, et VIII, 54. — Solin. cap. 27. — Pomp. Mela, III, 10.

XV. Certe simiorum gregibus, mira varietate generum, Africam refertam esse non ambigitur; e quibus etiam fuerunt, quos Antiqui *Satyros* appellarunt: et nota est animalis lascivia, cavenda mulieribus, quarum concubitum appetunt, velut a natura decepti, quæ similia ipsorum feminis membra dedit. Sed ista quemadmodum fabulis Veterum satis conveniunt, ita quod de cantu tibiisque et cymbalis additur, longissime abhorret: nullum enim animal, præter hominem, musicæ numerorumque scientiam habere potest. Igitur si quid tale revera auditum est, quod mihi valde fit probabile, ob causas, quæ subjungentur, id omnino aut hominibus adscribendum, aut geniis putem.

XVI. Sane Paracelsus, et qui ejus deliramenta sequuntur, de Faunis, Nymphisque et Pygmæis nefaria multa tradiderunt; quomodo non solum conversari cum hominibus, sed etiam misceri connubiis, atque hinc adipisci animam humanam possint; quæ nec vera sunt, et si essent, nulla cognosci aut ratione humana, aut experientia queant. Sunt hæ deceptorum spirituum strophæ, modis omnibus curiosam et incautam hominum naturam in præcipitium illicere satagentium; cujus etiam farinæ fuisse censeo pleraque omnia, quæ de Faunis atque Ægipanibus exempla referuntur.

XVII. Ne hoc quidem exceperim, quod Antonio solitariæ vitæ principem Paullum quærenti homunculum aduncis naribus, fronte cornibus asperata, cum caprinis pedibus occurrisse narrant; interrogatumque (nam verba ipsa ponam) respondisse: « Mortalis ego sum, et unus ex accolis eremi, « quos vano delusa errore gentilitas Faunos, Satyrosque, et « Incubos vocans colit : legatione fungor gregis mei; pre- « camur, ut pro nobis communem Deum depreceris, quem « pro salute mundi venisse cognovimus, et in universam « terram exiit sonus ejus : » hæc dicentem volucri celeritate aufugisse. Quis hæc ludibria, sive astuti dæmonis, sive nugatorum hominum, non deprehendat?

§ XV. Aristot. Hist. Animal. II, 8. — Tac. Annal. II, 24. — § XVII. Hieron. in vita Paulli, p. 71.

XVIII. Illum scilicet mortalem, quisquis tandem aut cujatis fuerit, præscisse, qua transiturus esset Antonius, cognosse non antea visum, eo sermone, quo intelligi posset, alloquutum esse? Deinde negotium ipsum quam ineptum! legatio unius pro omnibus, qui fortasse, ne simul, aut plures venirent, cura domesticarum rerum attinebantur! deinde petitio, nescio stultior, an scelestior, Christum pro se deprecandi : quasi aut hic Satyrorum causa naturam humanam assumpsisset; aut illis, si ad se pertinere hoc beneficium credidissent, Antonius fuisset exspectandus, nec intra trecentos annos Deum aut per se potuissent, aut per alios exorare!

XIX. Sed ne cætera examinemus, ipse quoque tam velox discessus, non exspectato responso, arguit, aut senatui populoque Satyrorum rem istam haud sane cordi fuisse; aut stultissimum virum omnium oratorem delectum, qui tantam rem tam negligenter egerit. Ejusdem generis ille Silenus fuit (si Theopompo Chio egregio fabulatori non omnino deneganda fides est) qui Midæ regi multa exposuit, falsa quidem omnia, sed mirabilem habentia similitudinem veri; non eam dico, quæ veritatem doceat, sed quæ aliunde cognitam possit ad fabulæ opinionem adducere : nam duæ certe civitates sunt in mundo, de quibus multa docte pieque Augustinus scripsit; quarum altera non immerito *pugnax*, altera *pia* nominetur.

XX. Et quod ille *de fructibus tristitiæ lætitiæque* Midæ tradidit, videntur duarum Paradisi arborum, prohibitæ nimirum et vitalis historiam, malitiosis fabularum involucris operire; ut mihi non fiat incredibile, homini curioso et mago, qualem fuisse Midam annulus, quem ei tribuit Plinius, et alia quædam arguunt, sub illa figura dæmonem talia respondisse : nam et ipse fingebat, mediæ se naturæ inter divinam humanamque compotem; quod genus Antiquis *dæmonum* appellatione veniebat, quanquam conditionem eorum ignorantibus. Illud vero responsum, quod Midæ

§ XIX. Ælian. Var. Hist. III, 18.

dedit, non nasci homini longe optimum esse; proximum autem, quamprimum mori; quam est plenum diabolici mendacii, et ad desperationem adigendi efficax!

XXI. Sed et ipsa Sileni captura, quam narrant, magicis cærimoniis, et sacrificiorum imitationi proxima est. Fontem enim medio loco situm inter Pæonas atque Medos vino diluisse tradunt; at sic aquis eis uti solitus Silenus, non animadversa vini fraude, caperetur: nam et hæc inter artes est inimici spiritus, ut iis rebus teneri se posse fingat, quarum nulli hæc a Deo per naturam insita facultas est; quo magis temerarii homines erroribus et superstitione irretiti capiantur. Neque hæc aliena erant Midæ institutis, quum esset Orphei præstigiatoris discipulus, divitiarum et regni nihil ad se pertinentis cupitor.

XXII. Igitur nec illos sequendos arbitror, qui Silenum, ut illis temporibus, naturæ et omnis antiquitatis intelligentissimum hominem fuisse interpretantur: nam hanc quidem expositionem omnia dicta dicendaque refutant. Quod si forte verum est (nam penes auctorem sit fides) quod, regnante Constantino, visum Alexandriæ Satyrum Hieronymus scripsit, cujus etiam defuncti pellem Antiochiæ spectarit imperator; eum quidem monstrosum fuisse partum arbitror, qui potuit ex tabella picti Satyri non aliter movisse imaginatricem facultatem gravidæ, quam fuit in illis mulieribus factum, quæ secundum tabulas pictas, quæ in cubili erant locatæ, fœtus aut venustate præcipuos, aut deformitate insignes ediderunt.

XXIII. Sed ille nimirum Satyrus, neque lingua humana usus, neque tale quidquam, quod suis Antiqui tribuerunt, fecisse traditur. Quemadmodum intra hos ducentos annos superiore seculo vir ferus in silva S. Germani prope Villingam oppidum fuisse memoratur, consortium hominum fugiens, nudoque corpore per æstatem ac hiemem, radicibus

§ XX. Plin. XXXIII, 1. — Ælian. — Augustin. de Civ. Dei, VIII, 14. — Aristot. apud Plut. de consol. ad Apollon. — Cic. Tusc. I, 48. — § XXI. Max. Tyrius, diss. 30. — § XXII. Conon apud Phot. — Voss. Idolol. I, 21. — Hieron. in vita Paulli, p. 71.

herbisque victitans, et aquam bibens ex fœtidis paludibus : ideoque fraudes malignorum spirituum et incredibile in nostrum genus odium reputanti, vix aliud persuaderi queat, quam Antiquorum illas de Satyris opiniones non temere natas, sed ex diaboli præstigiis initium habuisse.

XXIV. Vox ipsa atque nomen ab Hebræis desumptum, si Faunum aut Panem voces, nihil aliud, quam faciem, aut apparitionem spectri; sin Satyrum, occultum et in abdito latentem signat : nam Panem Græci, Latini Faunum, germanicæ gentes Fanum, solenni literarum istarum commutatione dixerunt; deum esse putantes, quem sic nominarent. Unde Germanis signa militaria sunt hoc nomine appellata, quod hodie quoque manet; quia, sicut aliæ gentes Herculem, aliosve deos, ita horum majores Fanum pro vexillo prætulerunt copiis suis, quod ita facile superiores se hostibus fore ratiocinabantur, si tanquam duces belli deos sequerentur. Eumdem et *Tanfanam* vocaverunt, quasi silvestrem Fanum dicerent.

XXV. Hic igitur Fanus sæpe in silvis apparebat ea forma, qua pingitur, humanam speciem imitans, sed corruptam; quemadmodum corrumpi et naturam cupit; hircinam assumens, propter petulantiam animalis, quo nullum in Venerem noscitur esse proclivius; quod et matrem, cujus adhuc uberibus alitur, stupro supervenit; et tum alias, tum præcipue tempore coitus, omnium est fœtidissimum. Quapropter immundissimo spiritui, non aliud in natura animalium visum est genus, exprimendæ suæ similitudini accommodatius.

XXVI. Ergo et Ægyptiis in forma semicapri apparuit, *Mendes* ab ipsis dictus, quo nomine et animal ipsum appellabant; idemque ab his pariter, atque Pan a Græcis, pictus est : et Herodotus quidem monstrosæ formæ causas exponere verecundatur, quod nempe arguit, parum honestas, aut deo dignas, audivisse : faciem autem rubram propter

§ XXIII. Camerar. Oper. sub. — § XXIV. Curt. VIII, 14. — Tac. Germ. c. 7, et Ann. I, 51. — § XXV. Heresbach. de Re rust. lib. III. — Taubmann. in Plaut. Men. act. 5, sc. 2, v. 85.

ætheris similitudinem ei tribui quidam existimarunt; ego factum reor ideo, quod tali figura, et ignito vultu fuit conspectus. Et ad hunc ferme modum apparere in nocturnis sagarum orgiis dæmonem, concordi propemodum confessione omnium firmatur.

XXVII. Nec mirandum fuerit, si, quæ memorantur ab Antiquis de Satyrorum nocturnis lusibus, tripudiis, cantibus, ad simile quoddam diabolici ludi commentum referamus: nam talia multis locis audiri feruntur, et in Lopensi eremo, quæ in ditione erat Tartarorum, quum iis locis Marcus Paullus Venetus degeret. In summa, si quod ea figura repertum sit animal, monstrosum fuisse, idemque rationis ac sermonis humani expers crediderim; ubi vero loquelæ intervenit usus, spectra larvasque mali dæmonis.

XXVIII. Ut ista sint ex eodem genere prodigiorum, quo apud Sambulon parthicæ ditionis montem Herculem venari, Achillem Helenæ matrimonio junctum, Leucen incolere Tauricæ Chersonesi insulam, eumdemque oppugnatas ab Alaricho Athenas defendisse, creditum est. Quos vero ludos spectrum edidit, quod sub forma Magni Alexandri cum bacchabundo agmine per Asiam incessit, longoque post tempore disparuit, Heliogabalo imperante? Nec ab his abludunt, quæ de græcis heroibus Philostratus, de Arturo Britanni, de Valdemaro Dani, multique alii de suis quisque populi jactant.

XXIX. Sed, omissis hoc genus præstigiis, ad Sullam, unde discessimus, revertamur. Is ergo contra suos adversarios transmissurus, cæteris ferme satis fidebat; hoc uno angebatur, quod trajectos in Italiam milites, ubi patrium solum adspexissent, ne desertis signis dilaberentur, metuebat; aut, quod solenne civilibus bellis est, hostiliter vexarent Italiam. Cæterum hic etiam ferente fortuna usus, ultro offerentes jurejurando adstrinxit, *mansuros apud signa, neque molestos cuiquam sponte sua fore.* Quin et pecunia

§ XXVI. Herodot. II, 46. — Serv. ad Virg. Ecl. II, 31. — § XXVIII. Tac. Ann. XII, 13. — Pausan. lib. III. — Plin. IV, 12. — Zosim. lib. V. — Xiphilin. Heliogab. — Plutarch. in Sulla, cap. 51. — Sigibert.

eum indigere rati, pro sua quisque copia conferebant. Ille, mirifice delectatus tanta militum benevolentia, vocatos in concionem sic affatus est :

XXX. « Si mihi prima hæc dies experiundi animos vestros esset, milites, mihi quidem plurimum gratularer, « qui tales haberem copias; sed subtimerem tamen, ne forte « subitus ardor benevolentiæ, postquam aliquid præter opi- « nionem offendissetis, exstingueretur, aut tepesceret. Nunc « autem post tot omnium temporum documenta, quæ per « complures annos, et ego vobis, et vos mihi dedistis, adeo « fundatus atque radicatus est mutuus amor, ut mihi nihil « aliud cogitandum reliqueritis, quam quemadmodum vos, « sicut optimi omnium estis, ita beatissimos omnium efficiam.

XXXI. « Erant mea, nec enim vana hæc est gloriatio, « erant, inquam, erga vos multa et magna merita mea; sed « vicissim ea virtus vestra est, eaque fides, benevolentia, « caritas, ut militibus meis ultro gratias agam imperator. « Quod enim certius offerre dii immortales bene gerendæ « rei pignus potuerunt, quam tantam inter adversas partes « nostrasque animorum dissimilitudinem, ut inde odiis, « conviciis, cædibus, hic officiis et amore inter milites impe- « ratoremque certetur?

XXXII. « Enimvero virtute vestra satis sum in præsentia « dives : liberalitate vestra non utar, animos accipio pro- « boque, quos donec mihi præstiteritis, præstabitis autem « semper, nihil mihi defuturum est. Operam autem dabo, « ut non modo hæc, quæ adsunt, laborum præmia retinea- « tis, sed etiam longe pluribus majoribusque cumulemini. » In hanc deinde sententiam multa addidit, occasionem tam commodam tenens, animosque omnium suavi oratione permulsit. Ita fidos duci ad reliqua, et robori suo fortunæque fidentes ad quadraginta virorum millia (quinque legiones erant, et Achaiæ Macedoniæque auxilia, et cujusque generis equitum sex millia) in naves imposuit.

§ XXXII. Appian. Civil. lib. I.

JOANNIS FREINSHEMII
SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM
LIBER L
IN LOCUM LIBRI LXXXV LIVIANI.

EPITOME
LIBRI OCTOGESIMI QUINTI.

Sulla in Italiam cum exercitu trajecit, missisque legatis, qui de pace agerent, a consule C. Norbano violatis, eumdem Norbanum prælio vicit. Et quum L. Scipionis alterius consulis, cum quo per omnia id egerat, ut pacem jungeret, nec potuerat, castra oppugnaturus esset, universus exercitus consulis, sollicitatus per emissos a Sulla milites, signa ad Sullam transtulit. Scipio, quum occidi posset, dimissus est. Cn. Pompeius, Cn. F. ejus, qui Asculum ceperat, conscripto voluntariorum exercitu, cum tribus legionibus ad Sullam venerat; ad quem se nobilitas omnis conferebat, ita ut deserta Urbe ad castra veniretur. Præterea expeditiones per totam Italiam utriusque partis ducum referuntur.

I. Sullana classis apud Brundisiumne, an Tarentum, copias exposuerit, ambiguum diversi auctores faciunt: credi tamen potest, neutros falsa dicere, quod tanta navium multitudine (mille ducentas alii fuisse, alii quadringentis auctiorem numerum produnt) uterque portus repleri potuerit. Brundisinis certe, quod prompte exceperunt venientes, concessam ab Sulla immunitatem, ad sua tempora durasse, Appianus testis est. Vicissim Plutarchus Sullæ Tarentum

appulso, statimque sacrificanti jecur apparuisse dicit coronæ figura, lemniscorumque inde dependentium. Quum deinde per Calabriam Apuliamque, cum singulari modestia exercitus, ut non hominibus tantum oppidisque, sed etiam agris et frugibus parceretur, in Campaniam contenderet, Q. Metellus cum suis copiis in itinere ad eum venit; duoque hi imperatores proconsulibus, honore potius, quam potestate pari, res administrare cœperunt.

II. Legatis deinde mittendis iterum tentata spes pacis, justæque conditiones propositæ; sed violatis a consule Norbano legatis, tantus ardor Sullanorum fuit, ut, priusquam ordinari acies posset, lymphatis similes in hostem impetu incurrerent. C. Norbanus consul cum C. Mario adolescente magnas copias inter Capuam et Casilinum Vulturno assitam coloniam habebat; quo loco paulo antequam in Italiam Sulla transcenderet, duæ acies, cum horrendo fragore armorum, signorumque strepitu, per plures dies visæ concurrere, sensim e conspectu hominum in aerem elatæ evanuerant, relictis equorum hominumque vestigiis, herbisque ac virgultis velut recens protritis.

III. Prælio commisso, neque pugna anceps, neque cæsorum utrinque numerus alius fuit, quam si hinc mulieres, indè viri constitissent: septem millia de Norbani exercitu ceciderunt, sex millia capta sunt; Sulla milites haud amplius centum viginti quatuor amisit. Victis Capua receptus fuit; victores hoc velut omine belli læti, quanquam multis partibus ampliorem esse hostium numerum sciebant, se tamen superiores futuros rebantur; idque causæ fuisse Sulla tradidit, cur non in oppida dispergerentur, quod ille facturos timuerat.

IV. Ergo faciles duci, quo imperatoribus videretur, Teanum Sidicinum processerunt. Inter eundum Pontii cujusdam servus fanaticus adiit Sullam, victoriamque se ei nun-

§ I. U. C. 669; A. C. 83. — Vell. II, 24. — Plutarch. in Sulla, cap. 52. — Appian. — § II. Liv. Epit. — Vell. — Plut. — Jul. Obseq. cap. 118. — § III. Plut. — Oros. V, 20. — Eutrop. — Appian.

tiare dixit Bellonæ jussu; cæterum ni maturaret, Capitolium arsurum: idque factum est a. d. pridie nonas quintiles, quem ille diem prædixerat. Ea res prodigii loco habita, quod summæ religionis templum, supra annos quadringentos accuratissima custodia servari solitum, ne origine quidem incendii cognita, unam intra noctem deflagrasset. Libros quoque Sibyllinos, quos in ea sede Tarquinius locaverat, ille ignis hausit. Æditui negligentiam alii, quidam insidias fuisse; id quoque varie, Carbonem aliis aut consules, aliis Sullam incusantibus; magna pars flammam divinitus immissam, uti cuique mens dictaverat, cogitata pro compertis afferebant.

V. Vestæ templum sub idem tempus ignibus correptum minime certis incendii auctoribus traditur, et, motu terræ multa in Urbe templa corruisse, inter istius belli prodigia relatum est: additur et mulæ partus; et mulieris nisu serpens in Etruria apud Clusinos editus, qui jussu haruspicum in profluentem dejectus, adversa aqua nataverit. Sed omnia hæc pro Sulla faciebant, dum, adversariis aspera et fœda quælibet timentibus, hujus partes utiliore stultitia suæ victoriæ causa deos ista omnia moliri interpretantur.

VI. Ergo multis bonisque ad eamdem spem confluentibus, quotidie egregia incrementa sumebant. Metellus præcipuo suscitamento erat, quem sanctæ integræque constantiæ virum, nunquam adhæsurum illi causæ putabant, nisi justiorem esse patriæque utiliorem cognovisset. Etiam contrariæ factionis multi ad Sullam accedebant, quorum vel præcipuus P. Cethegus, qui cum Mario pulsus in exsilium fuerat, eodem se contulit, ad omnia, quæ animo Sullæ collibuissent, ministerium suum offerens. Mox etiam deserto Carbone, quæstor ejus Verres, interversa pecunia publica, mutavit fidem. Lucii quoque Scipionis quæstor M. Piso, quum sequius de partibus illis judicaret, neque pecuniam attigit, nec ad exercitum profectus est.

§ IV. Euseb. lib. IV. — Plut. — Appian. — Tac. Hist. III, 72. — Jul. Obseq. — Cassiodor. — Cic. Verr. I, 13, et IV, 31. — Vell. — Dio apud Vales. — Dionys. IV, 70.

VII. Caium deinde Carbonem Cnæi fratrem, milites paulo severius exigentem priorum temporum disciplinam, facta seditione trucidarunt. Ita et adversariorum deficiebant vires, et sullanæ copiæ in dies augebantur; dimissique passim duces haud pœnitendo successu agebant. Nobiles enim juvenes, qui frequentes ad Sullam concurrerant, ubi cujusque utilissima videbatur futura opera, ad eam destinabantur. Horum M. Crassus in Marsos ire jussus, quum ob hostes propinquos præsidium postularet; vehementi oratione Sulla, « Do tibi patrem tuum, inquit, fratremque et « amicos, quorum indigne interemptorum persequor a sce« leratis pœnas. » Sic incitatus adolescens impigre perrupit, magnisque celeriter conscriptis copiis, utilem eo bello operam præstitit.

VIII. At ipse imperator, qui L. Scipionem cùm magno exercitu in propinquo, multos alios duces validis copiis subnisos passim tendere sciret, imparem se viribus ratus, denuo ad pacis negotium adjecit animum. Quidam dolo id factum arbitrantur, non improbabili conjectura, quod sociali mithridaticoque bello iisdem artibus hostes circumvenerat. Sed romani scriptores, quibus plus cæteris tribuas in patriis rebus, bona fide certoque proposito quæsitam ab eo concordiam testantur.

IX. Neque recusavit Scipio, quin, acceptis obsidibus, extra castra in colloquium prodiret. Terni tantum colloquuti sunt; quo magis, quid utrinque dictum fuerit, latet, nec in vulgus emanavit: de auctoritate tamen senatus, de suffragiis populi, et de jure civitatis, collatas esse conditiones, ipso rerum indicante statu, credebatur. Hoc unum constat, pactis induciis, Q. Sertorium ad Norbanum consulem missum esse, quod Scipio, collega ignorante, de tantis rebus quidquam pacisci gravabatur. Sed Sertorius in eo itinere Suessam, quæ Sullæ partibus se applicaverat, oc-

§ VII. U. C. 669; A. C. 83. — Val. Max. IX, 7. — Plut. in Crasso, c. 9. — § VIII. Appian. — Plut. in Sulla, cap. 54. — Liv. Epit. — Vell. II, 25. — Cic. Philipp. XII, 11.

cupavit. Ea de re quum Sulla quereretur, consul, incertum conscientiane violatarum induciarum, an ut in re subita consilii inops, obsides reddidit.

X. His rebus quum abrupta spes pacis esset, exercitus consulis vehementer offensus, quia, si convenisset, tolerabilis status civitatis sperabatur, aures corruptoribus præbuit, quum, permisso colloquio, dux callidus milites ad eamdem fraudem compositos subinde ad castra Scipionis mitteret. Ii percontando, *quam grati ducibus suis, quantis familiaribus copiis augerentur,* postquam volentia acceperunt, *Sullæ benignum imperium, infinitam liberalitatem, nec imperatorem sibi, sed patrem divina quadam sorte obtigisse* prædicabant. Rebus utrinque constitutis, ut propius suggredienti Sullæ se conjungerent, Sulla per speciem hostilia castra oppugnandi cohortes viginti admovit; sed, præparatis omnium animis, castra sine vulnere introitum: tum vero universus Scipionis exercitus, quadraginta cohortes signa ad eum transtulerunt. Solus cum filio Lucio consul in tabernaculo deprehensus est; non utique magno boni imperatoris argumento, quem vulgata totis castris militum inclinatio fefellisset, quum præsertim esset a Q. Sertorio præmonitus.

XI. Sulla Scipiones dimisit inviolatos, additis equitibus, qui eum, quocumque vellet, tuto deducerent. Atque ille, ubi primum urbem amicam attigit, resumptis magistratus insignibus, iterum copias haud contemnendas comparavit. Idem Sulla beneficium multis aliis, et nominatim Q. Sertorio præstitit, qui desperatis rebus in Hispaniam, jam olim provinciam eam sortitus, se contulit, maximum paulo post incendium belli excitaturus. Fertur, his auditis, Carbo dixisse præsentibus, *bellum sibi cum vulpe et leone animum Sullæ inhabitantibus esse, sed cum vulpe periculosius.* At Sulla post victoriam aquas ad montem Tifata, ubi cum Norbano

§ X. Cic. Philipp. XIII, 1. — Sallust. apud Donat. et Incert. 6 et 14. — Plut. — Appian. — Liv. Epit. — § XI. Plut. in Sertor. c. 8; idem in Sulla. — Vell. — Appian. — Diodor. apud Val.

pugnaverat, salubritate nobiles, agrumque circa, Dianæ dedicavit, cujus numini sacrata illa regio erat.

XII. Inter hæc novum se in Italia sidus ostendere cœpit, Cn. Pompeius, Cnæi filius, ejus, qui Asculum ceperat, trium et viginti annorum adolescens; sed mox clarissima fama cuilibet senum imperatorum conferendus. Hic in Piceno forte agebat, quum ad Sullam undique concurrere probatissimum quemque cognovit: hoc stimulo adjecit et ipse has ad partes animum, non tamen ut contemptus, et tanquam opis egens, sed firmamentum quibus accederet partium, et cum beneficio veniret. Igitur sollicitatis paterni exercitus reliquiis, quum Vindius quidam, Pompeium ex ludo subito concionatorem factum, exclamasset, tantus adolescentis favor fuit, ut, a multis simul impetu facto, Vindius e vestigio opprimeretur.

XIII. In foro igitur Auximatium erecto tribunali, ducem partium professus, Ventidiis fratribus, qui principes civitatis, et carbonianæ factionis erant, excedere jussis, delectum habuit. Ab hoc initio quum vicina quæque sibi adjungeret, Carbonianos ubique proturbaret, brevi in tantum auctus est, ut tres integras legiones sub signis duceret: neque huic exercitui commeatuum, cæterarumque rerum idoneus apparatus deerat. Ipsius permagnus apud militem amor, magna apud omnes admiratio erat, qui in illa ætate nihil remissum, aut juvenile, sed omnia magnis ducibus solita agitabat: nullus illi labor tædio, nulla defatigatio molestiæ erat; cibi vinique temperans, somni parcus, curæ corporis negligens, majorem dierum noctiumque partem bellicis aut operibus, aut certe cogitationibus conterebat; frequenter inter milites exercens corpus, cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis lucta certabat.

XIV. Belli quoque incerta ante experimentum ingenio et meditatione præcipiens, tantus statim dux exstitit, ut,

§ XII. Liv. Epit. — Plutarch. in Pomp. cap. 9. — Dio apud Vales. — Val. Max. V, 2, 9. — Hirt. de Bel. Afric. cap. 22. — Zonar. — § XIII. Liv. Epit. — Appian. — Plutarch. — Diodor. apud Val.

quanto tempore vix paratum exercitum alius accepisset, ipse privato consilio delectum confecerit, militesque armatos eduxerit ad pugnam: neque latebras, aut avia, quibus ignoratus tutusque ad Sullam perveniret, sectabatur: palam incedens, quascumque inter eundum regiones attingebat, ad communem causam adducere nitebatur. Hæc ubi Romam perlata sunt, quia supra fidem erant, ætatem potius Pompeii, quam indolem, æstimantium, tanquam ineptis nuntiis in majus aucta spernebantur: sed posteaquam certiore fama innotuerunt, senatus Junium Brutum proficisci adversus illum jussit.

XV. Jam et Carinas, et Cœlius cum suis quisque copiis eidem se diversis ex partibus objecerant. Igitur tribus hostilibus exercitibus cinctus, in Brutum summa vi convertit. Primi utrinque equites concurrerunt; nam gallicum equitatum Brutus adduxerat: ibi provectus ante signa adolescens, insigni robore Gallum, qui et ipse ex diversa acie procurrerat, lancea dejectum interfecit: unde timor incessit hostibus, et mox fuga; suorumque in aciem impacti, peditem quoque turbatum averterunt. Sic fuso Bruti exercitu, quum inter reliquos duces orta discordia esset, alius alio castra moverunt. Pompeius oppida, discessu eorum præsidiis nudata, voluntate incolarum recepit.

XVI. Mox Scipio consul cum exercitu occurrit, non meliore, quam antea, contra Sullam eventu: nam milites ejus simul atque Pompeianos conspicati sunt, salutatione facta, ad illos transierunt. Postrema cum Carbone lucta fuit, ad Æsin flumen multas equitum alas objiciente. Sed ille in loca iniqua detrusos, quum evadendi via non esset, cum armis equisque in deditionem accepit. Ignarus horum Sulla, qui nihildum aliud, nisi de primis Pompeii conatibus audierat, et de adolescente sollicitus, ne per tot hostium exercitus perrumpere non posset, in occursum ejus expeditam manum duxit. Hoc ubi Pompeio compertum, neque longe

§ XIV. Sallust. — Veget. de Re milit. lib. IX. — Diodor. — Vell. II, 29. — Plutarch. — Zonar.

abesse Sullam, ornari signa, armari ordinarique exercitum jussit, ut imperatoris oculis quam pulcherrimam speciem objicerent: magnos enim ab eo honores, nec immerito sperabat; spe tamen majores assequutus est.

XVII. Nam ut eum accedere ad se Sulla, simulque tres aquilas, et egregiam sub signis juventutem, rerumque gestarum conscientia alacrem adspexit, desiliit ex equo, appellatusque, ut par erat, a Pompeio *Imperator*, vicissim *Imperatorem* illum salutavit; multum mirantibus, qui nominis hujus honorem adolescenti tributum iri minime exspectassent ab eo Sulla, qui de isto cum Scipionibus et Mariis dimicaret. Cætera quoque ad eamdem formam comitatis fuere. Pompeio venienti assurgere de sella, caput aperire: quæ postmodum etiam dictator privato servavit, unum omnium Pompeium hoc honore dignatus.

XVIII. Sed et consilia cum eo communicabat omnia, et plurimum in ejus virtute reponebat spei. Aliquando etiam egit cum eo, ut in Cisalpinam Galliam cum imperio proficisceretur. « Est enim ibi, ait, Q. Metellus, vir optimus, et « bello non spernendus: sed nescio quomodo segnius ibi res « gerit, quam hæc tempora desiderent. Nobis maxima in ce« leritate spes est; nisi quamprimum vincimus, vincimur: « et hic quidem omnia prosperrime cesserunt: pacati, quot« quot a tergo reliquimus, populi; tua virtute alii adjuncti: « duo hostium exercitus fusi fugatique, totidem ad nos « sponte concedentes, et initium victoriæ magnificum, et « partem haud exiguam fecerunt.

XIX. « Est tamen adhuc adversariis permultum virium; « neque temere debilitentur, quamdiu Cisalpinam tenere « Galliam possunt, unde illis novæ semper copiæ submit« tantur, etiam trans Alpes colentium affluentibus haud « paucis. Et hunc in usum digressus a me Metellus erat: sed « video senescentem ejus virtutem juvenili fervore excitan-

§ XVI. Cluver. Ital. Antiq. II, 5. — Oros. V, 20. — Plut. — § XVII. Sallust. Hist. V, 2. — Plut. — Appian. Civil. lib. I. — § XVIII. Appian. — Val. Max. V, 2, 9. — Plut.

«dam esse. Tibi viget ætas, viget gerendarum rerum cu«pido : nec ideo cautionis eges ; animum prudentiamque «tuam paucis mensibus majore documento approbasti, «quam edere multi veteres imperatores potuerunt. Abi ergo «bonis avibus, et illas nobis provincias recipe : non magis «illic pares tibi hostium duces erunt, quam fuerunt, qui«buscum hactenus es congressus. Ego hinc facile susti«nuero bellum : si et ab illa parte superiores simus, haud «dubitanter e tyrannorum manibus recuperabimus rempu«blicam.»

XX. Hæc ubi Sulla dixerat, Pompeius, quamvis in illa ætate et fortuna, modestiæ satis tenax, negavit, rectum sibi videri, si natu et dignitate majori provinciam extorqueret. «Neque vero, te mandante, quidquam negotii defugiam ; «non cepissem hæc arma, certe non ita cepissem, si labo«ribus et periculis potuissem absterreri. Sed Q. Metellus is «sane vir est, quem a me affectum injuria videri nolim : for«tassis etiam per se res ita geret, ut fortunæ tuæ desiderio«que respondeat : quod si forte in tantum impar hosti fu«turus est, ut sustinere eum posse diffidat, haud dubie «mittet ad te literas, et consilium rebus suis auxiliumque «postulabit : ipso porro arcessente, promptus et lubens ibo.

XXI. «Et hanc sententiam tibi quoque probari non du«bito, imperator, cui et ipsi fuisse viderer justo cupidior, «si provinciam oblatam statim acciperem. Sed et nobis, qui «pro legibus et republica gerimus bellum, honestius fuerit, «nihil commisisse, quod illis parum congruere videatur : «neque fortassis utile sit, Q. Metellum tanta nobilitate et «gratia virum offendi : nam propter illum, et si qui præ«terea sunt ejus similes, optimatium partes vocamur ; et «quemadmodum illius favor multorum tibi adjunxit ani«mos, ita multi se læsos in uno putabunt. Præterea morta«lium omnium fata dispensat Deus : qui si forte de me ali«quid in illa provincia secius decerneret, jam omnium «conviciis non mea solum temeritas, sed tuum quoque «consilium vapularet.»

XXII. Ita res dilata est, donec eam in sententiam paulo

post ab ipso Metello literæ venerunt. Inter hæc propemodum tota nobilitas, Urbe relicta, in castra sullana venerat, robur simul partibus, simul speciem ac decus afferens. Neque tamen ex diverso leve momentum in consensu consulum erat; et ad summi imperii nomen ex omni Italia, et Circumpadana Gallia ingentes copiæ confluebant: quibus ferme apparatibus utrinque, quod reliquum æstatis erat, consumptum est; ita tamen, ut nec ab expeditionibus cessaretur, partium ducibus hinc inde, ut cuique occasio adesse videbatur, omnia tentantibus.

§ XXII. U. C. 669; A. C. 83. — Plut. in Sulla, cap. 53. — Liv. Epit. — Appian. Civil. lib. I.

JOANNIS FREINSHEMII
SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM
LIBER LI
IN LOCUM LIBRI LXXXVI LIVIANI.

EPITOME
LIBRI OCTOGESIMI SEXTI.

Quum C. Marius, C. Marii filius, consul ante annos viginti per vim creatus esset, C. Fabius in Africa propter crudelitatem et avaritiam in prætorio suo vivus exustus est. L. Philippus legatus Sullæ Sardiniam, Q. Antonio prætore pulso et occiso, occupavit. Sulla cum italicis populis, ne timeretur ab iis, vel erepturus civitatem et suffragii jus nuper datum, fœdus percussit: idemque, ex fiducia jam certæ victoriæ, litigatores, a quibus adibatur, vadimonia Romam differre jussit, quum a parte diversa urbs adhuc teneretur. L. Damasippus prætor, ex voluntate C. Marii consulis quum senatum contraxisset, omnem, quæ in Urbe erat, nobilitatem trucidavit: ex cujus numero Q. Mucius Scævola pontifex maximus fugiens in vestibulo ædis Vestæ occisus est. Præterea bellum a L. Muræna adversus Mithridatem in Asia renovatum continet.

I. Anno sequente C. Marius C. F. C. N. ante ætatem per vim creatus consul, collega Cn. Carbone, honorem iniit; quem ut immaturum periculoque plenum Marii mater acerbe flevisse dicitur. Is adolescens C. Marii fratre genitus, a patruo adoptatus, quo ætatis anno consulatum ceperit, scriptores dissentiunt; quinque, aut sex, aut septem annis vice-

simum egressus apud diversos reperitur; sed ut Livianis reliquiis adhæream, quæ minorem annis viginti faciunt, ea quoque ratione adducor, quod nihil ab eo ante hæc tempora gestum traditur, quum ejus rei, si affuisset ætas, occasiones multas fuisset habiturus; quodque C. Marius senex, ideo se bellum mithridaticum appetere, quo se potissimum magistro filius militiæ rudimenta poneret, jactaverat.

II. Acris eo anno hiems, quum impedimento rebus gerendis esset, eo intentius cogendis ad bellum pecuniis consules incumbebant; et ne militibus stipendia deessent, festinantibus in summa inopia Patribus, senatusconsultum, quale tum potuít, factum est, *ut aurea atque argentea templorum ornamenta conflarentur*. Principio veris ad Æsin fluvium, Galliæ tum Italiæque terminum, Q. Pius cum legato Carbonis Carinate signis collatis dimicavit. Ab orta luce ad meridiem summa utrinque contentione pugnatum quum esset, carboniana acies loco cessit, multis ex suo numero desideratis.

III. Idcirco vicinis ad Metellum deficientibus, consul Carbo ingentibus copiis affuit, tam prope collatis castris, ut viribus superior obsessum tenere hostem videretur. In Africa deinde res turbatæ, prætorque C. Fabius Hadrianus propter avaritiam ac crudelitatem in cives romanos, qui Uticæ commorabantur, in prætorio suo vivus exustus est. Quippe homo nequissimus regnum Africæ affectare, coactaque servorum manu de principum nece conspirasse dicebatur. Nulla postmodum de hac re quæstio fuit, non solum ob tempora reipublicæ, sed quia justam fuisse ultionem consensu senatus et omnium credebatur.

IV. In Sardinia quoque civilia arma se commoverant, vincentibus et ibi Sullanis; et a legato Sullæ L. Philippo provincia, Q. Antonio prætore pulso et occiso, occupata

§ I. U. C. 670; A. C. 82. — Fasti Capitol. — Liv. Epit. — Auct. de Vir. illust. cap. 68. — Vell. II, 26. — Appian. — Supra, LXXVII, 16. — § II. Appian. — Val. Max. VII, 6, 4. — Sallust. apud Donat. et Incert. 2. — Strab. lib. V, p. 227. — Oros. V, 20. — § III. Liv. Epit. — Cic. in Verr. V, 36, et I, 27. — Val. Max. IX, 10. — Oros. — Pedian. in Verr. I. — Appian.

est. His partium successibus quum nihil magis obsistere, quam metus italicorum populorum videretur, ne, Sulla rerum potito, jus civitatis et suffragiorum recens acceptum amitterent; Sulla, missis, quos apud unamquamque civitatem valere gratia et auctoritate noverat, fœdus cum iis percussit; tanta jam fortunæ suæ fiducia, ut, a quibus aditus fuerat, litigatores, Romam differre vadimonium juberet, quanquam urbs adhuc adversæ factionis armis tenebatur.

V. Quibus rebus quum exulceratus C. Marii consulis animus esset, adolescens paternæ sævitiæ, scripsit ad L. Brutum Damasippum, *ut sullanæ factionis principes trucidaret;* velut imminente jam fato in antecessum ultionem rapiens. Ille convocatos in senatum, quasi de republica consulturus (præturam enim urbanam gerebat), C. Carbonem cognomento Arvinam, virum prætorium, consulis fratrem patruelem, et P. Antistium socerum Cn. Pompeii in curia Hostilia trucidavit. L. Domitius fugiens circa fores interemptus est. Q. Mucius Scævola pontifex maximus, vir laudatissimæ vitæ, ad vestibulum Vestæ confugerat; sed ad aras occisus, sanguine suo simulacrum respersit, ut inane numen, et in tanta infamia pudoris expers, cruore saltem indefensi clientis erubesceret.

VI. A suis quidem cultoribus ita contemptum est, ut per eos minime steterit, quo minus in ipsis penetralibus mactatus, sempiternum illum horrendæ religionis ignem sanguine suo restingueret. Neque satiatus cædibus prætor, ni ludibrium etiam crudelitati adjecisset, truncum Carbonis corpus patibulo affixum, circumgestari jussit; cæterorum quoque corpora per carnificem unco tracta, atque in amnem abjecta sunt. Uxor Antistii Calpurnia Bestiæ filia, quum de casu mariti cognovisset, gladio semetipsam interemit. Dum ad hunc modum Italia, cæteraque Europæ, bellorum

§ V. Plutarch. in Mar. cap. 80, et Pomp. cap. 25. — Liv. Epit. — Flor. III, 21. — Oros. — Val. Max. IX, 2. — Appian. — Vell. II, 26. — Cic. ad Famil. IX, 21, et de Orat. III, 3. — Diodor. ap. Val. — August. de Civ. Dei, III, 28. — Lucan. II, v. 126.

violentia inhorrescunt, Asiam, denuo Mithridate irritato, L. Muræna concussit.

VII. Is relictus a Sulla cum fimbrianis legionibus, ut Asiam ordinaret, triumphi cupiditate, belli novandi causas circumspiciebat. Mithridates, in patrium regnum reversus, bellum Colchis atque Bosporanis faciebat, qui romani belli tempore ab imperio ejus defecerant. Colchi Mithridatem filium regis, eum, cujus adversus Fimbriam præclara, tametsi infelix, opera fuerat, regem deposcebant; votique compotes facti, statim arma deposuerant. Ergo Mithridates, ingenio et peritia rerum suspicax, filii profecto astutia rebellionem eam cœptam arbitratus, quo sibi regnum Colchorum extorqueret, ad se comiter vocatum compedibus aureis vinxit, et paulo post interfecit; minime recenti humanarum mentium fluctuatione, ut nunc liberorum causa quærant regna, nunc regnorum causa occidant liberos.

VIII. In Bosporanos deinde adeo magnam copiarum naviumque collegit multitudinem, ut plerique contra Romanos magis hæc omnia parata interpretarentur, quam quos ille volebat invasurus videri. Suspiciones horum haud parum movere credebatur, quod Mithridates Ariobarzani Cappadociam ita restituerat, ut tamen loca aliquot opportuna tum quoque retineret. In hac ægritudine animorum, quum ad Murænam Archelaus cum uxore et liberis perfugisset; adeo magnum ad omnia momentum attulit, ut jam nemo, quin suscipiendum esset bellum, dubitaret. In magna illum invidia, jam a tempore chæronensis pugnæ fuisse, supra ostendimus; neque eximi regi poterat, æquioribus conditionibus transigi potuisse, si magis ad suam gratiam, quam ad romanam, Archelaus respexisset.

IX. Igitur ille non ignarus, suspicacem regis animum ne liberis quidem parcere, fuga salutem adeptus, etiam vindicari volebat. Quoque magis moveret Murænam, sponte sua satis in hanc sententiam proclivem nactus: « Hæc, inquit,

§ VI. Val. Max. — Oros. — Appian. — Vell. — Plutarch. — Liv. Epit. — § VIII. Oros. VI, 2. — Appian. Mithrid. — Dio, lib. XXXIX.

« regum fides est, Muræna! quanto quisque pluribus modis « gratiam eorum meruit, tanto plerumque est suspectior. « Amicos uti non caritate, sed ex usibus suis, deligunt; ita, « simul eorum ruinam rebus suis utilem esse crediderunt « (vere, an falso in eam inciderint opinionem, nil refert) « quominus crudelissimis exemplis eos pessumdent, nullo « affectu retinentur.

X. « Sed præ cæteris eorum anceps et lubrica est statio, « qui magnis exercitibus præficiuntur. Quippe sive feliciter « ipsis res decedit, invidia; sive improspere, suspicionibus « onerantur : neque dicere queas, utrum sit apud hæc inge- « nia periculosius, quæ vincere duces suos volunt, vicisse « indignantur. Ego fortunam utramque ductor copiarum « Mithridatis expertus, non aliud pro meis meorumque fa- « ctis, vulneribus, quorumdam et mortibus, præmium ex- « spectare debui, quam ut imperio tyranni occiderer, pro « magno habiturus beneficio, si solus hoc paterer, neque « liberi mei uxorque una morerentur. Hæc et alia, quæ non « ignoras, vel me tacente, satis indicant, quo animo et erga « illum esse debeam, cujus haud sane meritam crudelitatem « fugio; et adversus vos, qui paulo ante hostem, nunc sup- « plicem vestrum, benignissime suscepistis.

XI. « Ut igitur utrisque gratiam, quam debeo, referam, « confirmo tibi, haudquaquam vanus auctor, Mithridatem « certo certius rebellaturum. Sed ut potius vestro, quam « illius tempore incipiatur bellum, interest; nondum ita « paratus est, quin occupari possit : in eo maximum ad vi- « ctoriam momentum esse nosti. Neque ego tam parum ami- « citiis ac clientelis valeo, ut non insignem tum in consiliis « hostium indagandis, tum in recipiendis populis, operam « navare possim. » Hæc non postrema festinandi belli ratio, quum ad priorem cupiditatem accessisset, haud difficulter motus est Muræna, ut, exercitu contracto, Cappadociam ingrederetur.

XII. Ante omnia reddita sunt Ariobarzani, quæ ad re-

§ XI. Memnon. — Appian. — Strab. lib. XII, p. 535.

gnum ejus pertinentia Mithridates retinebat. Comana deinde irrupit, maximam iis regionibus pontici juris urbem, ubi magnæ religionis opulentiæque templum visebatur. In ejus urbis præsidio rex Mithridates aliquot equitum alas collocaverat : quas ubi concisas a Romanis esse cognovit, legatis ad Muræam missis, pacta cum L. Sulla inita servari postulabat. Forte Græcos quosdam sapientiæ studium professos magis, quam præstantes, Mithridates legaverat : hi, sive gentis odio, sive mores regis perosi, contra mandatum et utilitatem ejus, a quo veniebant, bellum potius Murænæ, quam pacem, suadebant.

XIII. Igitur quia Sulla, contentus fidem factis repræsentare, tabulas fœderis conscribere neglexerat, negabat pacta se videre, ad quæ Mithridates provocaret. Hoc responso legatis reddito, statim prædatum dimisit suos, neque profanis, neque sacris abstinens manus; deinde, quia jam tempus anni rebus gerendis ineptum erat, hibernandi causa in Cappadocia substitit. De his Mithridates, tum ad Sullam missis, tum ad senatum legatis, querebatur : « Omnia se « fecisse, dedisse, quæ ex formula fœderis et fide bona fieri, « dari oportuisset. Romanis Asiam, regibus Cappadociam, « Bithyniam, Paphlagoniam restituisse : recessisse intra pa- « trii regni limites, longissimeque remotum a consilio simul « et occasione romani belli diversissimis locis adversus Col- « chos atque Bosporanos dimicasse; quum nulla provocatus « injuria L. Muræna, quem L. Sulla cum imperio in Asia re- « liquisset, irruptionem in fines suos fecerit, urbes expu- « gnarit, præsidia regia ejecerit aut occiderit, et, quamlibet « occurrente nemine, divina simul ac humana latrocinio ac « rapinis vexaverit.

XIV. « Nec hunc injuriarum finem facere constituisse, in « Cappadociæ hibernis exercitum tenentem, ut, quamprimum « tempus anni pateretur, redintegrare bellum posset. Magno- « pere igitur postulare, senatus datam sibi pacem præstet; « Murænam revocet; res reddere, bellum omittere, injuriis

§ XIII. Appian.

«abstinere jubeat. Se nec antea lubenter arma contra Romanos induisse, et nunc passurum omnia potius, quam ut «hos iterum hostes habeat. Providendum tamen Patribus, «ne talibus factis ea invalescat apud reges et nationes opinio, parum interesse, socii an vero hostes populi romani «habeantur : nam cupiditate ducum, licentia militum, sublato, quod interesse debuisset, discrimine, pari violentia «et acerbitate omnes tractari.»

XV. Similia quoque mandata ad Sullam dederat, adjunctis, quæ singulariter illum attingebant, qui pacis ejus auctor, magna a rege ad bellum accepisset auxilia, majora exspectare posset. Hæc erant superiore anno facta. Caio vero Mario, Cn. Carbone consulibus, quum nondum reversi Roma legati essent, Muræna, transito Haly fluvio, qui et alias copiosus aquis, tum continuis imbribus supra solitum intumuerat, fines Mithridatis libera populatione persultavit; rege nusquam occurrente, ne bello causam dedisse argueretur. Sic Romanus in Phrygiam Gallogræciamque onustus præda recessit. Ibi convenit eum missus ab senatu Callidius, qui literas quidem nullas afferebat, palam autem Murænæ nuntiavit senatus verbis, regem socium amicumque ne lacesseret.

XVI. Deinde quia cum solo colloqui conspectus erat, neque Muræna ideo minus hostilia faciebat, dolum Romanorum incusans Mithridates, Gordium occurrere, et prædatores coercere jussit. Ille, quum et milites multos et jumenta comprehendisset, abductis illis, castra castris Murænæ sic opposuit, ut interfluente amne dirimerentur. Neuter tamen pugnæ tentare fortunam voluit, donec ipse Mithridates cum majoribus copiis supervenit. Tum cœpto circum amnem prælio, quum rebus omnibus impar Muræna esset, transcenderunt amnem regii, Romanosque, multis cæsis, in collem quemdam munitum se recipere coegerunt.

XVII. Mox rege ad oppugnandum collem profecto, quum locus ad resistendum parum aptus videretur, desertus a Muræna est, magnoque labore, regiis subinde carpentibus

§ XV. Appian.

agmen, per montes aviis itineribus in Phrygiam penetratum. Celeriter vulgata tam insperatæ victoriæ fama multos adjunxit Mithridati; brevique omnia, quæ per Cappadociam dux romanus disposuerat, præsidia dejecta sunt. Mithridates, ut bonis suis rebus honorem diis haberet, in alto monte sacrificium Jovi bellorum præsidi patrio more fecit.

XVIII. Ejus hæc fuisse ratio traditur. Primus ipse rex in summo montis cacumine more persico, ligna suis manibus allata deponit: tum certatim ab aliis aggesta, postquam in quam maximum fastigium excreverunt, alia circum humiliori strue firmantur. In summo rogo cum melle et lacte vinum oleumque, et generis omnis odores largiter affunduntur; altera pyra, quam humiliorem strui diximus, cœnam præsentibus paratam sustinet, qua peracta, ignis subditur. Inde propter copiam materiæ, locique altitudinem tantum flammarum emicat, ut ad centum et triginta millia passuum incendium conspiciatur, neque propter ardoris violentiam quisquam eo accedere per dies aliquot proximos possit.

XIX. Id sacrum Persarum olim reges faciebant Pasargadis: inde transiit ad Ponticos velut hereditario jure, quod ii genere Persarum regum erant editi. Nec alienum est, quo Mithridatis nobilitas et pars majorum cognoscatur, brevem gentis ejus recensionem subnectere. Mithridatis, qui tam diu bellavit cum Romanis, eodem nomine pater fuit, Evergetes cognomento; de quo suis locis quædam memoravimus. Ante hunc regnavit Pharnaces, Sinopensium domitor, quos contra patrem ejus Mithridatem Rhodii defenderant.

XX. At Ariobarzanes Amastrin adjunxit regno, nobilem urbem, patris Mithridatis opibus validus, qui Cappadociam et Paphlagoniam annis sex et triginta obtinuerat, valde auctis paterni regni viribus: pater enim ejus Mithridates angustius imperavit, prævalente Macedonum potentia; nam Antigo-

§ XVIII. Strab. lib. XV. — Herodot. I, 31. — Appian. Mithrid. — § XIX. Strab. lib. X, p. 477, et XII, p. 545. — Polyb. IV, 56. — Memnon apud Phot. cap. 17. — Diod. lib. XX. — Appian.

num sectari necessum habuit, ex Alexandri Magni duce potentissimum Asiæ regem; a quo etiam fuisset occisus, nisi fuga servasset salutem. Somniaverat Antigonus (res enim est non indigna relatu) se agrum auro conserere; Mithridatem vero demessum aurum asportare in Pontum.

XXI. Laborat hoc etiam insaniæ genere humanum ingenium, ut et prædictionum harum ratam esse fidem putet, et nihilo secius pugnare cum fato conetur. Igitur Antigonus tollendum de medio Mithridatem ratus, rem totam Demetrio aperuit, filio suo. Atque ille misertus sodalis et amici, non equidem voce monuit, ne jusjurandum patri datum falleret, sed, illo inspiciente, in arena depinxit hastili duo verba, fugere jubens Mithridatem. Atque ille cum sex equitibus profugit, occupatoque castello, cui nomen erat Ciniata, fundamentum jecit ejus regni, quod in octava demum successione romanis armis subjugatum est.

XXII. Igitur et conditoris cognomento celebratur, quod ipse primum sui juris regnum iis locis orsus est, quibus ante Ariobarzanes Phrygiæ satrapa, et Rhodobatæ filius Mithridates, qui Platonis imaginem dedicavit Musis, precario pro regum persicorum purpuratis præfectisque præfuerant: nam a septem Persis oriundi, datam a Dario rege majoribus suis ad Euxinum Pontum satrapiam, perpetua successione tradiderant posteris. Quorum omnium potentissimus Mithridates, quum et majorum antiquissimam gloriam, et tum amissas nuper, tum superstites adhuc opes animo reputaret, non satis fractus uno bello, romani populi vastum imperium iterato sumptis armis oppugnare audebat.

§ XXI. Plut. Demetr. cap. 5. — Appian. — Strab. lib. XII, pag. 562. — Diodor. lib. XV, cap. 90. — Diog. Laert. in Plat. — Flor. III, 5. — Lucian. in Macrob.

JOANNIS FREINSHEMII

SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LII

IN LOCUM LIBRI LXXXVII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI OCTOGESIMI SEPTIMI.

Sulla C. Marium, exercitu ejus fuso deletoque ad Sacriportum, in oppido Præneste obsedit: urbem Romam ex inimicorum manibus recepit. Marium erumpere tentantem repulit. Præterea res a legatis ejus, eadem ubique fortuna partium, gestas continet.

I. Sub idem tempus L. Sulla, ducto in Volscos exercitu, Setiam oppidum cepit, non procul inde castra habente C. Mario; qui, audita deditione oppidi, quum prope Signiam ad Sacriportum (id loco nomen) cum quinque et octoginta cohortibus venisset, insequutum Sullam ad pugnam provocavit. Proxima nocte visus Sullæ per quietem C. Marius senior fuerat, præcipiens filio, monensque, vitaret illum diem, minacem et consiliis suis adversum. Id somnium valde confirmavit Sullam, ut eo potissimum die dimicare optaret. Idcirco missis, qui Dolabellam arcesserent (is cum parte co-

§ I. U. C. 670; A. C. 82. — Appian. Civil. lib. I. — Plutarch. in Sulla, cap. 55. — Liv. Epit.

piarum procul castra erat metatus) quadrata acie iter versus hostem facere instituit.

II. Nec omittebant Mariani locis opportunis offerre sese, et alibi saxa aut cespitem obmoliendo vias claudere, nonnunquam variis locis ex occasione conserere manus; donec ita defatigati pugnando simul eundoque Sullani sunt, præsertim quia molestus imber accesserat, ut præ lassitudine vix consistere possent. Id imperatori nuntiatum a tribunis est, simulque milites ostensi, scutis humi defixis sese sustinentes. Fremens ille frendensque, tempus, quod sibi felicissimum ad pugnam futurum existimaverat, ita perire, signum consistendi castrisque ponendis dedit.

III. Cæterum quemadmodum paulo ante certam ejus spem lassitudo militum destituerat, ita tum depositam hostium ferocia reddidit. Marius cum equitibus ferociter invectus (fessos enim atque operi intentos fundi posse speraverat) hac ignominiæ specie sic accendit veteranum exercitum vincique insolentem, ut omisso opere, pilisque in margine fossæ defixis, gladios stringerent. Hoc initium acerrimi prælii fuit; collatisque signis, aliquandiu pari contentione animorum dimicatum, donec inclinante sinistro Marii cornu, priusquam aperta fuga fieret, quinque cohortes cum duabus alis signa projecerunt, et simul transierunt ad hostem.

IV. Ea res cæteros in confessam fugam egit, et, insequentibus alacriter, qui paulo recentiores erant, Sullanis, magna fugientium strages est edita. Fenestella cum quibusdam aliis scriptoribus, interfuisse prælio C. Marium, negant; sed vigiliis laboribusque confectum, signo pugnæ dato, sub dio quievisse, et, fugiente jam exercitu, vix potuisse excitari. Fuga reliquias exercitus Præneste abstulit, quod natura munitum oppidum, Marius etiam præsidiis firmaverat. Sed tanta fuit trepidatio, ut intromissis, qui primi accurrerant, deinde metu, ne una hostes irrumperent, Prænestini clauderent portas; factumque est, ut Marius tum demum superveniens, fune demisso, in murum subduceretur.

§ III. Oros. V, 20. — Appian. — § IV. Lucan. II, v. 134. — Plutarch. — Auct. de Viris illustribus, cap. 68. — Vell. II, 26. — Appian.

V. Cæteri plerique omnes in conspectu suorum cæsi captive sunt. Sulla, *viginti millia hostium eo prælio cecidisse, capta fuisse octo*, scripsit; *suorum tres tantum et viginti desideratos*. Samnites, quotquot in manus venerant, occidi omnes, tanquam perpetuos hostes nominis romani, Sulla imperavit. Hujus pugnæ fama Carbonem, a quo Metellus graviter premebatur, sic exterruit, ut protinus ex locis, quæ ceperat, præsidia deduceret, et cum exercitu Ariminum properaret. Sed forte fortuna accidit, ut per idem tempus Metello opem ferens Pompeius adventaret; qui, discessu hostis cognito, castra ejus occupavit, tergisque abeuntium inhærens, multis occisis, multis ad deditionem pellectis, magna illum exercitus parte spoliavit.

VI. Et Metellus alium Carbonis exercitum signis collatis cecidit, facili victoria, quia tum quoque inter pugnandum quinque cohortes hostium ad illum defecerant. Neque multo post Pompeius circa Senas devicit Marcium, et, ut præmium laboris strenue navati haberent, urbem captam a militibus diripi passus est. Sed non sicut indulgens in bene meritos, sic etiam insolentibus lenis aut propitius fuit. Mediolani trucidatus injussu suo senatus fuerat; eaque culpa ad multos pertinebat. Pompeius igitur, ne tumultum moverent, si soli evocarentur, veritus, universum exercitum adesse in concionem jussit.

VII. Sic nocentes, quia cum omnibus acciti erant, aliud quid velle imperatorem rati, affuerunt; et cætera pars exercitus, quæ pura ab illo crimine erat, postquam intellecta res est, tanto diligentiorem in custodiendis reis præstiterunt operam, ne illorum fuga sibi tanquam consciis ejusdem noxæ imputaretur. Interim L. Sulla compulsum intra Prænestinorum mœnia Marium circumvallare cœperat, quia propter loci naturam expugnari armis nequibat: nam supra urbem mons excelsus in altitudinem amplius passuum ducentorum quinquaginta consurgebat; hæc arx erat civitatis, et

§ V. Plut. — Appian. — Oros. — § VI. Front. I, 9. — § VII. Appian. — Strab. lib. V, p. 238.

ab diversa parte continentibus jugis angusta cervice jungebatur.

VIII. Igitur fossam vallumque e longinquo duci jussit; operique Lucretium Ofellam præfecit, equitem romanum, qui nuper e carbonianis partibus ad se transfugerat. Id consilium a quibusdam reprehensum est, non improbabiliter quærentibus, *cur e tot egregiis, quos circa se habebat, viris neminem, sed obscurum et ignobilem hominem ad tantæ rei ministerium delegisset : certe fœdissimi propositi conscium humiles potius, et servituti paratos extollere voluisse, a bonis viris haud æque promptum ad turpia obsequium exspectantem.*

IX. Illa quoque causa subesse putabatur, ne præstantes virtute ac nobilitate homines consiliorum gestorumque laudem ad se retraherent; republicaque restituta, pari cum illo jure censeri æquum putarent. Viles ergo malebat, qui, modicis præmiis contenti, famam potentiamque solidam ad imperatorem transmitterent. Sed paulo ante, quum adversariorum apparatibus omnis Italia streperet, et ingentes passim exercitus contra se ducibus minime contemnendis concitarentur; optimum quemque honestissimumque maximo studio ambiverat, eorumque opera gratanter erat usus.

X. O gravem vitæ pestiferamque luem, quæ vinculum humanæ societatis solvit, maximumque rerum gerendarum instrumentum obtundit ac hebetat! Quem enim omnium fidum nobis, nostræque utilitatis causa omnia facturum sperare possumus, si hæc pessima consuetudo inolevit, ut, quos ob spem præstandæ operæ caros habuimus, post præstitam spernamus? Cæterum Sulla, rebus ad Præneste constitutis, Romam petens, omnibus viis globos militum præmittebat, præcipiens, ut exclusi mœnibus Ostiam concederent; recepti ad portas præsidii causa remanerent. Sed illis non quæ in via modo erant urbes, sed ipsa Roma statim patuit; fame urgente populum, et jam inter tot civilium bellorum vicissitudinem assuetis hominibus potentiori accedere.

§ VIII. Appian. — Plut. — Liv. Epit. LXXXVIII. — Vell. II, 27. — Dio apud Vales. — § X. U.C. 670; A.C. 82. — Liv. Epit. — Appian.

XI. Sulla, quum ex sententia rem procedere comperisset, nihil cunctatus ad Urbem venit, et copiis in Campo jussis tendere, ingressus, bona inimicorum, qui sub adventum ejus omnes profugerant, sub hasta vendidit. Advocato deinde in concionem populo, « necessitatem præsentem miseratus, quod iterum armatus adire Urbem cogeretur, « quam contra omnem vim atque omne periculum, armis « suis semper studuisset defendere; improbitatem atque pervicaciam adversariorum incusavit, qui neque secunda for « tuna quiescere, neque adversa pœnitere didicissent.

XII. « Sibi semper certum fixumque fuisse, in honorem « communis patriæ, acerbissimis adversariis parcere. Hujus « animi se non suos tantum duces legatosque, sed ipsum « populum romanum habere testem, cui lenitatem suam « semper approbarit, quamdiu suo se ingenio uti perversitas « inimicorum sivisset. Sed ubi viderit, eosdem illos, quo« rum injurias patriæ condonasset, suam mansuetudinem « pro ignavia accipere, atque velut impune quidlibet ausu« ros, ipsi patriæque eamdem perniciem meditari; vim atque « temeritatem improborum virtute ac constantia repulsu« rum, scelestis atque nefariis armis justa ac pia opposuisse.

XIII. « Affuisse etiam causæ meliori deos, affuturosque. « Confiderent igitur Quirites, et quemadmodum temperando « a bonis innocentium, quæ diripienda ipsis pravi homines « objecissent, insigne edidissent benevolentiæ suæ in has « partes documentum, ita nihil a se aliud, quam quæ ipsis « essent optatissima, exspectarent, paulo post sublatis dis« cordiis, pacem, et qualem desiderarent reipublicæ statum, « visuri. » Hæc ita, uti dicta erant, a plerisque accipiebantur: at quibus reputatio temporum, et quæ paulo ante viderant, acrius exercebant ingenia, rem esse periculi plenissimam autumabant.

XIV. « Etiam melioribus seculis, quum nondum quoti« dianis rebus accenseri bella civilia, et in urbe, in foro, in « curia pugnæ cædesque possent, sæpe discordiam partium « ad sanguinem necemque imbecilliorum pervenisse. Sullam, « tametsi mirifice adhuc lenitatem præferat, ita tamem irri-

« tatum ab adversariis esse, ut ab ipsa Modestia vix possit « postulari, in tanta vindictæ et causa et occasione, in« cruenta reipublicæ conversio : neque illum ingenio abhor« rere a sævitia, sed tempori dedisse, ne præmature effer« vesceret; ne sic quidem temperare potuisse, quin evidentia « nonnulla crudelis animi argumenta erumperent.

XV. « Priore sane bello, quum servatus a Mario ad legio« nes jam alii decretas rediisset, vi ac armis omnium rerum « arbitrium arripuisse; Urbem occupasse; multisque, ipso « connivente, interim et jubente, occisis, coegisse sena« tum, ut complures egregios viros facultatibus suis exutos, « patriæ adspectu privatos, hostes judicaret. Sed nec ambitio« nem ejus minus, quam iracundiam metuendam esse. Cupi« ditate honorum et dominationis multos ingenio mites eo « se præcipitare, unde sine suo, aut aliorum exitio eniti « nequeant. Jam vero ita comparatum in rebus humanis, ut « sine ulla cunctatione alios quisque pro se, quam se pro « aliis perire malit.

XVI. « Non posse exsistere clementem animum in civili « victoria; iras, odia, offensas, quanquam mitissimos mores « exacerbare : accedere licentiam summæ potentiæ; et inter« dum vel a nolentibus aliquid durius fieri, ut admoneantur « homines, quantum victoribus liceat, si velint : multa « quoque contra voluntatem facere cogi, ut satisfaciant ad« jutoribus victoriæ : horum inexplebilem avaritiam nullis « unquam opibus exsatiari posse; sed ad has parandas opus « esse crudelitate : nam et adimi bona innocentibus invidio« sissimum esse, et injustissimos etiam, quum facere scele« sta nihil pensi habeant, probos tamen videri malle : nihil « ergo reliquum, quam ut quibus eripere facultates consti« tuerint, eis prius adimant vitam, quo tanquam sontes « punivisse credantur. »

XVII. Cæterum Sulla, non diutius Romæ moratus, quam ut curatis instantibus, amicorum quosdam urbanis rebus præficeret, inde contento cursu Etruriam petiit; quod apud Clusium Carbo consul florentes copias, ipsum partium robur, contraxerat. Accesserant Celtiberorum alæ, quas

nuper Hispaniarum prætores consulibus auxilio miserant: cum his præcursores Sullæ contracto ad Clanim fluvium equestri prælio, circiter quinquaginta occiderunt; ducentos septuaginta non captos, sed sponte transgressos, deduxerunt ad imperatorem. Carbo, re cognita, infensus Celtiberis, et parem reliquorum perfidiam metuens, circumdatos valida manu omnes trucidavit. Eodem tempore Sulla cum alia parte copiarum in agro caletrano circa Saturniam coloniam oppositos sibi hostes vicit; et Metellus, Ravennam navigans, uritanum agrum planum et frumenti feracem in potestatem redegit.

XVIII. Aliæ quoque sullanæ copiæ in Neapolitanorum oppidum noctu proditorum opera recepti, promiscua cæde compleverunt omnia, triremesque civitatis abduxerunt. Etiam, ut ubique eadem partium fortuna esset, in spoletinis campis Pompeius Crassusque Carbonianorum tria millia conciderunt, Carinatisque castra circumsederunt. Inter hæc Sulla Carboque, capita factionum, apud Clusium, ab oriente die ad occidentem commisso prælio, neutro inclinante victoria, tenebrarum superventu dirempti sunt. Carbo deinde copias magnas ad eximendum obsidione Carinatem misit; quibus insidiæ a Sulla positæ, et ad duo millia interempti sunt. Carinas, fœdam tenebris et pluvia noctem nactus, ex locis iniquis exercitum ad tutiora deduxit; magis dissimulantibus, quam ignaris hostibus, quod inter cæca tenebrarum et tempestatis ad prælii laborem aleamque prodire pigebat.

XIX. Post hæc Carbo ad liberandum Præneste, ubi collegam fame premi compererat, Marcium cum octo legionibus misit. Eas angustis locis insidiæ Pompeii quum excepissent, fuga stragesque facta est, et in tumulum quemdam, quod evaserat, rejectum. Marcius, non exstinctis ignibus, ne consilium proderetur, ad Carbonem, ut re desperata, refugiebat; sed prodita re, seditiosis militum vocibus agitatus, auctorque insidiarum, quas essent passi, appellatus

§ XVII. Appian. Civil. lib. I. — Liv. XXXIX, 55.

est. Eoque tandem irarum ventum, ut, convulsis signis, pars Ariminum peteret, alii passim domos dilaberentur; neque ad summam plus septem cohortibus apud ducem permanerent. Irrita Marcii expeditio M. Lamponium, Pontium Telesinum, Guttam Capuanum italicos duces accendit, ut eo promptius ad auxilium Marii concurrerent.

XX. Neque spernendæ his vires, septuaginta millia armatorum, erant. Sed ubi hos adventare Sulla cognovit, quibus locis maxime arcta sunt itinera, et necessario transeundum hostibus erat, castra metatus, frustra quærentes aditum, exclusit. Proinde Marius, nullam, nisi in se ipso, spem reliquam videns, inter oppidum et opera Sullæ (spatium enim satis magnum intererat) castellum exstruxit, machinisque et copiis ibi collocatis, eruptionem tentavit. Sed quum per complures dies nequidquam se fatigasset, accurrente Sulla, intra Præneste repulsus est.

§ XX. Plut. in Sulla, cap. 57. — Appian. — Liv. Epit.

JOANNIS FREINSHEMII

SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LIII

IN LOCUM LIBRI LXXXVIII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI OCTOGESIMI OCTAVI.

Sulla Carbonem, exercitu ejus fuso ad Clusium, ad Faventiam Fidentiamque cæso, Italia expulit: cum Samnitibus, qui soli ex italicis populis nondum arma posuerant, juxta urbem romanam ante portam Collinam debellavit; recuperataque republica, pulcherrimam victoriam crudelitate, quanta in nullo hominum fuit, inquinavit. Octo millia deditorum in villa publica trucidavit; tabulam proscriptionis posuit; Urbem ac totam Italiam cædibus replevit; inter quas omnes Prænestinos inermes concidi jussit; Marium, senatorii ordinis virum, cruribus brachiisque fractis, auribus præsectis, et effossis oculis, necavit. C. Marius, Præneste obsessus a Lucretio Ofella, sullanarum partium viro, quum per cuniculum captaret evadere, septus ab exercitu, mortem sibi conscivit; id est, in ipso cuniculo, quum sentiret se evadere non posse, cum Pontio Telesino, fugæ comite, stricto utrinque gladio, concurrit; quem quum occidisset, ipse saucius impetravit a servo, ut se occideret.

I. PAULO ante, quam Sulla ad Sacriportum dimicaret, a ducibus ejus, duobus Serviliis ad Clusium, Metello Pio ad Faventiam, M. Lucullo circa Fidentiam, Carbonianos magnificis præliis victos esse, Velleius Paterculus retulit. Sed

ego Livianam historiam vestigiis persequutus, seriem rerum, Appiani quoque testimonio fultus, aliter contexui. Igitur, quibus temporibus repulsus intra prænestina mœnia Marius fuit, iisdem ad Faventiam Carbo Norbanusque per absentiam Sullæ Metello imminentes, conjunctis exercitibus prope castra ejus vix una hora diei reliqua venerunt. Et quanquam statim affutura nox erat, præterea locum pugnandi densa circum vineta arctabant, ira magis, quam consilio, impetum fecerunt, tanquam inopinata audacia plus formidinis illaturi.

II. Sed iniquo loco, quum impediti vitibus milites prociderent, neque armis uti possent, magna cæde victi sunt; exercitusque omnis ita dissipatus, ut morte decem millium, sex millium transfugio, cæterorum, quo cuique visum fuerat, abeuntium desertione, non ultra mille hominum servatis ordinibus Arretium sit reductum. Alia quoque legio Lucanorum, quam P. Albinovanus, qui cum Mario sene hostis judicatus fuerat, ducebat, frustra indignante Albinovano, signa ad Metellum transtulit: ille quum, omnibus tentatis, retinere deficientes nequivisset, ad Norbanum se recepit. Deinde fata partium, et quam frustra obniteretur, reputans, animo commutato, neque simplici scelere proditionis contentus, Norbanum, et qui una erant duces, invitavit.

III. Norbanus ipse non accessit; Flavius Fimbria cæterique quum venissent, omnes inter ipsas epulas trucidati sunt. Albinovanus ad Sullam profugit. Harum cladium fama quum Ariminum, Albinovani proditione oppressum direptumque, deinde alia multa iis locis præsidia alienasset, Norbanus nemini suorum, rebus suis adversis, fidem mansuram ratus, privato navigio Rhodum avectus est. Carbo, nihil non in eo situm videns, si prænestina solvi obsidio posset, L. Damasippum cum duabus legionibus eo proficisci jubet; sed nec ab hoc quidem, occupatis per Sullam angustiis,

§ I. U. C. 670; A. C. 82. — Vell. II, 28. — Liv. Epit. — Appian. —
§ II. Oros. V, 20. — Appian.

penetrari quitum. Metellus interea, quidquid a Ravenna ad Alpes gallicorum populorum colit, adjunxit partibus; et ad Fidentiam in agro placentino M. Lucullus, quum a Quintio obsideretur, cum sexdecim cohortibus adversus quinquaginta eruptione pugnavit, cæsisque millibus octodecim, castra quoque vi cepit.

IV. Alacritatem militum ante id prælium ea re mirifice auctam ferunt, quod, cunctante Lucullo, clemens ventus e vicino prato florum magnam copiam in vallum ejus compulit, qui scutis galeisque hærentes, coronati ab hoste exercitus speciem referre visi, velut certo victoriæ omine ad conandum omnes impulerunt. Inter hæc etiam a M. Crasso res in Umbria gestæ, et insigne iis locis municipium Tuder receptum est. Hæ aliæ super alias clades ita perculerunt Carbonis animum, ut de retinenda Italia desperaret. Igitur quamvis ad Clusium adhuc triginta militum millia haberet, præterea duas sub Damasippo legiones, alias itidem sub Carinate et Marcio, Samnitum quoque ingentes copiæ partibusque fidæ superessent; turpi formidine Italiam, atque exercitum consul deseruit, cum amicis in Africam profectus.

V. Relictus ad Clusium exercitus cum Sullanis acie commissa, post viginti ferme millium interitum, dissolutus est, reliquis in suam quoque patriam sparsis. Decus hujus victoriæ a quibusdam duobus Serviliis, ab aliis Cn. Pompeio vindicatur. Quid veri sit, haud facile queas discernere; omnes istos duces simul affuisse prælio, non sit absurdum existimare. Servilii certe magnam eo bello et præclaram operam fuisse, boni auctores prodiderunt. Sed Carinas et reliqui carboniani duces junctis copiis ad angustias accesserunt, extremo conatu simul cum Samnitibus perrupturi. Quippe Samnites inde repulsi, Campaniam Etruriamque vastabant, sub invidia partium se vindicantes.

§ III. Cic. in Verr. I, 14, et ibi Pedian. — Appian. — Liv. Epit. — Oros. — Plut. in Sulla, cap. 53. — § IV. Plut. in Crasso, cap. 10. — Appian. — Plin. VIII, 57. — § V. Sallust. apud Serv. et Incert. 9. — Liv. Epit. — Appian. — Vell. II, 28. — Plut. in Sulla.

VI. Id quoque frustra fuit : ergo quum neque tenere propositum possent, et instante hinc Sulla, inde Pompeio, neque progredi facile, neque regredi tutum videretur, nocturno itinere Romam petierunt, virorum et commeatuum inopia haud difficilem captu arbitrati; et ad duodecimum neque amplius ab Urbe lapidem castra in Albano monte posuerunt. Ibi nocte exacta, haud exigua cum spe, quod tantis totque ducibus imposuissent, simul cum luce profectos ex urbe nobiles juvenes, una cum Ap. Claudio insigni viro ceciderunt. Octoginta millia bellatorum erant; dimidium ejus numeri Samnites implebant, quos solos omnium Italicorum arma retinentes Pontius Telesinus civis eorum ducebat, vir domi bellique fortissimus, et magnis certaminibus inveteratus.

VII. Igitur quum res ad summum timorem spectaret, Urbsque tota tumultu et clamoribus sequioris præcipue sexus personaret, primus ab imperatore Sulla cum septingentis equitibus citato cursu Balbus affuit; qui tantum moratus, donec sudor equorum consisteret, statim iterum frenari eos jussit, et ad distinendum hostem procucurrit. Interim Sulla, raptim exercitu ducto, ad portam Collinam circa meridiem pervenit, castrisque ad Veneris fanum positis, ut quique primum advenerant, prandere milites, deinde in aciem assistere, jussit. Jam enim et hostes ad Urbem castra metabantur. Ibi Dolabella et Torquatus magnopere Sullam obtestati sunt, « ne lassatis itinere militibus « patriæ salutem in unius pugnæ discrimen committeret.

VIII. « Non Marium ex adverso et Carbonem, inimicissi« mos homines, Romanos tamen, sed Lamponium cum « Lucanis, sed cum Samnitibus Telesinum consistere, infe« stissimos romano nomini, bellicosissimosque et populos, « et duces. Atque illos multarum horarum quietem curandis « corporibus consumpsisse : sibi suisque simul faciunda om« nia, eundum, prandendum, pugnandum esse; non equis,

§ VI. Flor. III, 21. — Plutarch. — Appian. — § VII. Appian. — Plutarch. — Oros. V, 20.

« non viris, solidum adesse robur, ut cibo ac quiete refectis « hostibus objici debeant. Esse quidem sibi militum fidem « eximiam, esse virtutem, hactenus etiam Fortunæ singu- « lare obsequium affuisse; sed neque ab illis plus, quam « possint, neque ab hac plus, quam soleat, exspectari opor- « tere.

IX. « Nunquam non timendam casuum humanorum vi- « cissitudinem; et quamlibet fortes viros a deterioribus op- « primi posse, si cum validis et refectis ipsi labore ac inopia « debiles committantur. Non esse causam festinandi, ubi « meliorem tuam, quam hostium conditionem, factura mora « videatur. Si paululum quiescat, non modo redituras militi « vires; sed hostium ex desperatione natam audaciam, tem- « pore et spatio rectius omnia æstimandi defecturam. Nunc « adhuc, dum animi caleant, acre prælium facturos: ubi « refrixerit impetus, et modo validissimum juxta se exerci- « tum, nec procul inde caput rerum Romam recogitaverint, « modo suarum adversarumque partium reputaverint fortu- « nam, aut posituros arma, aut minus constanter opposi- « turos. »

X. Nihil motus horum precibus ac monitis Sulla, « Jam « in eo res est, inquit, ut, quod restat negotii, celeritate « confici debeat. Mori præstat, quam hanc ferre ignomi- « niam, ut, me incolumi et inspectante, Samnites Lucanique « obsedisse Romam glorientur. Tecta urbis, et capitolinam « arcem, et quidquid ibi deorum hominumque est, quoties « respicerem, exprobrare mihi vel timiditatem, vel negli- « gentiam crederem, si unum diem amicos nostros in metu, « adversarios, si qui etiamnum Romæ sunt, in spe versari « passus essem. Neque militum lassitudinem, nec Fortunæ « inconstantiam objeceritis. Viverent adhuc immensa ho- « stium agmina, neque prænestinis mœnibus Marium in- « clusisset necessitas, si ad Sacriportum his argumentis a « pugna fuissem absterritus.

XI. « Milites mei, etiam fessi, bene pugnare possunt; et

§ X. Appian.

«de Fortuna quantum mihi pollicear, quibusque inductus «rationibus, haud semel audivistis. Illa, illa, sicuti perpetuo «consuevit, nunc quoque reperiet, aut faciet nostræ victo-«riæ viam. Nec adeo temere cœptum mihi consilium existi-«maveritis : animos exercitus magis, quam corpora respicio: «quamdiu illi vigent, non deerunt etiam fessis lacertis vi-«res; et tamen spatium erit cibo ac modica quiete reficiendi «membra. Vos ergo alacres, bonaque spe pleni, ad curan-«dum vestras partes discedite; militemque, ut solitam nobis «virtutem præstet, excitate : nam ego, quod mihi, reipu-«blicæ, et exercitui bene vertat, signum pugnæ confestim «dabo.»

XII. Ita kalendis novembribus post nonam diei horam summis viribus concursum; neque unquam propior victo Sulla, aut in majore periculo Roma fuit. Dextrum Sullæ cornu, cui M. Crassus præerat, egregie vicit; persequutusque fugientes Crassus certos homines misit, qui rem bene gestam nuntiarent Sullæ, et cibaria militi poscerent : nam delatus Antemnam usque, castra ibi posuerat. Sed nocte jam adulta, qui fuerant missi, ad Sullam pervenerunt, defunctum discrimine, cui tum gravissimo ac formidolosissimo subiverat : nam interim, dum oppositos sibi hostes Crassus fundit fugatque, lævum Sullæ cornu valde laborarat; quanquam eo ad sistendam suorum fugam Sulla ipse se contulisset.

XIII. Ferunt, albo et pernici equo insidentem, et a duobus hostium equitibus inde agnitum, hastis emissis petitum fuisse; nec animadverso periculo, sed agasone equum impellente, hactenus esse prætervectum, ut pone caudam equi hastæ in terra defigerentur. Erat hoc morum Sullæ, ut modicum sigillum Apollinis, quod ex templo delphico sustulerat, in conspectu exercitus adoraret, promissamque victoriam maturari peteret : id tum etiam eduxit sinu, exosculatusque, fusis, quas præsens trepidatio suggesserat,

§ XII. Vell. II, 28. — Oros. — Plut. in Sulla, c. 59, et in Crasso, c. 10. — Appian. Civ. lib. I.

precibus, cedentibus cœpit obsistere; quosdam minis, alios precibus, nonnullos injecta quoque manu retinens. Neque tamen efficere potuit, ne, multis amicorum familiariumque cadentibus, permixtus agmini fugientium in castra sua repelleretur.

XIV. Et instabat fortunæ Telesinus, totaque volitans acie, *adesse Romanis ultimum diem, eruendam delendamque Urbem; nunquam defuturos raptores italicæ libertatis lupos, ni silva, in quam refugere solerent, esset excisa*, et alia incendendo militi acclamabat. Igitur multis, qui spectatum prodierant, ad Urbem refugientibus, senes ad custodiam portarum relicti claustra demiserunt; quibus et alii mortales, et quidam senatorum elisi sunt: tantaque formido fuit, ut propemodum solutus obsidione Marius fuerit, quia multi fuga ad Lucretium delati, perditas res, oppressum Sullam, occupatam Urbem nuntiabant. Cæterum annitente imperatore, et quia clausis portis aliud præsidium nullum supererat, restituta acies est; demumque post primam noctis horam superior esse res romana cœpit: reliquum noctis cædibus datum, castraque hostium capta sunt.

XV. Magna ibi strages fuit, quod imperator edixerat, ne quis Samnis vivus caperetur. Ad quinquaginta hominum millia utrinque desiderata dicuntur. In his et Albinus interiit. Postridie Telesinus semianimis repertus est, victoris magis, quam morientis vultu: caput abscissum cum Damasippi, Marcii, Carinatisque capitibus, qui capti in fuga fuerant, ad Lucretium missa sunt, ut obsessis Præneste ostenderentur. Hactenus omnia Sullæ præclara, aut saltem excusanda videbantur. Recuperata respublica, parta pulcherrima victoria, patriæ impendens periculum summa vi depulsum, immortalia ad gloriam facinora erant; Damasippum etiam, et alios ejusmodi miseria publica saginatos, jugulari jussos, homines lætabantur.

§ XIII. Front. Strat. I, 11. — Plut. in Sulla. — § XIV. Vell. — Plut. — Appian. — § XV. Vell. — Appian. — Strab. lib. V, pag. 249. — Dio apud Vales. — Liv. Epit.

XVI. Sed statim hæc decora omnia, crudelitate, quanta in nullo alio unquam fuit, fœdata sunt; eaque facta edita, et tam a superioribus viri institutis discrepantia, ut vix ab eodem homine profecta viderentur. Modestissimus ante victoriam, simul placere sibi victis Samnitibus cœpit (nec enim reliquias belli ullo in numero ducebat), Cinnas et Marios, quorum antea solitus erat incusare sævitiam, longo post se intervallo reliquit; sive recens talem animum indiderat fortuna, sive dissimulatum ad id temporis, detexerat. Postero, quam pugnatum est, die quum Antemnam venisset, tria hominum millia, qui se ab hostium acie abruperant, veniam petitum misere; et ille annuit, siquidem aliqua prioribus sociis illata clade pœnitentiam partium approbassent.

XVII. Illi cum aliis conserta manu, amissis occisisque multis, quot supererant (cognita enim causa cædium, cæteri quoque eadem auspicia sequuturos dixerant) ad octo millia Sullæ se dediderunt. Eos in villam publicam ingredi jussos, quasi inter suos milites descripturus, eodem tempore, quo senatum in ædem Bellonæ convocari jusserat, crudelissime trucidavit; multique simul pagani, qui forte eodem venerant, etiam sullanarum partium homines, perierunt. Corpora in Tiberim projecta sunt.

XVIII. Dum tanta multitudo cæditur, ipse verba in senatu faciebat; Patribusque ad horribilem tumultum ac clamorem, quem tot millia indigne moritura edebant, exterritis; eodem, quo dicere cœperat, vultu, vocisque tenore, «Hoc agite, inquit, Patres conscripti: pauci seditiosi jussu «meo puniuntur». Qua tantæ acerbitatis voce, vix quidquam ab ullo homine dictum puto truculentius. Proximis deinde multis diebus passim per Urbem cædes factæ, tanta gladiorum licentia, ut, quem quis vellet, occideret: inimi-

§ XVI. Sallust. Catilin. cap. 51. — Liv. Epit. — Dio. — Vell. II, 25. — Jos. Antiochen. apud Vales. — Plut. — § XVII. Liv. Epit. — Dionys. V, 87. — Plut. — Strab. lib. V. — Oros. V, 21. — § XVIII. Val. Max. IX, 2. — Dio. — Plut. — Oros. — Flor. III, 21. — Senec. de Benef. V, 16, et de Clement. I, 12. — Lucan. II, v. 196.

cos suos maxime tollebant; deinde, quorum aut dignitas invidiam, aut res familiaris prædam luculentam ostentabat.

XIX. Eadem ista, velut signo ab Urbe dato, per omnem Italiam fiebant; et ubique per colonias ac municipia, quos adversatos Sullæ, aut satellitum ejus alicui constabat, trucidabantur. Plurimi sanguinis, alii spoliorum cupiditate, cædes perpetrabant; erant et qui periculum sibi metuebant, ni aliorum exitio studium partium significassent. Tandem C. Metellus juvenis ausus est in senatu interrogare Sullam, *ecquem ergo suppliciorum finem statuisset?* « Non enim, inquit, hoc deprecamur, ut, quos decrevisti tollere, vivant; « sed ne, quos conservatos cupis, moriantur. »

XX. Aiunt et Q. Catulum palam dixisse, « Cum quibus « tandem victuri sumus, si in bello armatos, in pace inermes occidimus? » Tum negante Sulla, *constitutum adhuc sibi esse, quibus velit parcere;* subjecit Furfidius primipilaris Sullæ, turpissimus assentator, qui mox in petitione magistratuum egregiis hominibus prælatus est, « Quin igitur « edis, quos tibi punire certum est? »

XXI. Id se facturum recepit: neque multo post, re neque cum senatu, neque ullo magistratuum communicata, proscriptionis proposuit tabulam, qua nomina octoginta continebantur; inter quæ consularia quatuor, Carbo, Marius, Norbanus et Scipio; deinde Sertorius, et alii, quos Sulla præ cæteris oderat: omnium ad inauditæ antea sævitiæ tyrannicique imperii exemplum indignatione commota, tantum uno die interposito, ducentos viginti, dein postridie iterum haud pauciores adscripsit.

XXII. Adjecit pro concione, *eos, quorum meminisset, proscripsisse; de cæteris decreturum, ubi in mentem venisset.* Receptatoribus etiam proscriptorum pœna mortis est proposita, non excepto, sanguine junctos, an externos servare voluissent. Et sicut humanitati supplicium, ita crudelitati et perfidiæ merces dicta est, in singula capita talenta duo:

§ XX. U. C. 670; A. C. 82. — Plut. — Oros. — Flor. III, 21. — Sallust. Hist. I, in orat. Lepidi. — Dio. — Liv. Epit.

hæc servo, si dominum occidisset; hæc, si parentem, filio repræsentabantur. Proditoribus etiam latentium præmia constituta sunt. Denique quatuor millia septingenti, quos ea pestis sustulit, jubente Sulla, tanquam ad præclari facinoris servandam memoriam, in tabulas publicas relati sunt. In his senatorum equitumque romanorum duo millia fuisse traditum.

XXIII. Neque Romæ tantum, sed per universam Italiam, furialis illa tempestas desæviit. Severæ passim quæstiones habebantur, si quis sub Mario, aut Carbone, legatisve eorum stipendia civili bello meruisset; si partes ope, consilio juvisset; si omnino studiosus illarum fuisset. Quibusdam etiam crimini datum referunt, quod cum aliquo eorum commune iter inivissent. Ibi omnia divina humanaque violata et polluta sunt : mariti in gremiis uxorum, in sinu matrum liberi confossi : sacra hospitalia, cærimoniæ et religiones deorum, ipsaque eorum penetralia, nemini securum adversus percussores perfugium dabant.

XXIV. Eratque numerus exiguus per iram aut odium victoris pereuntium, præ multitudine eorum, qui facultatum causa necabantur : quorum etiam per nomenclatorem conquisita nomina tabulæ proscriptionis tyrannus adjecit. Q. Aurelius, vir quieti animi, et conscientia securus, quum tantum aliorum sibi dolendam vicem putaret, lectis proscriptorum nominibus, quum se quoque videret adscriptum, « Væ misero mihi, inquit, fundus Albanus me persequitur ». Neque longe progressus, a quodam, qui eum agnoverat, percussus est : idemque sive Lollii, sive cujusdam alterius fatum, sed ex merito fuit.

XXV. Is singulari pravitate ingenii inter turbam in forum ad legendam tabulam gestiens procurrerat, et quorum proposita nomina cognosset, in eos multa contumeliose dicebat, calamitate miserorum gaudens : igitur hunc statim

§ XXII. Appian. Civ. lib. I. — Plut. — Vell. II, 28. — Val. Max. IX, 2. — Flor. — Augustin. de Civit. Dei, III, 28. — Liv. Epit. — § XXIV. Oros. — Diodor. apud Val.

divina corripuit ultio; namque dum legendo carpendoque singulos pergit, suum in ima tabula adscriptum nomen videt: quare metu obmutescens, quum se capite adoperto subduceret, agnitus, et e vestigio, lætantibus, qui adstiterant, omnibus, confossus est. Inde latior in omnes pavor, nec quid aut facerent, aut omitterent, quo tuti forent, satis sciebant.

XXVI. Accederes ad tabulam, pro curioso periclitareris; non accederes, pro indignante; quæreres, quid scriptum esset, pro te aut tuis conscientia sollicitus videreris; adstares tacitus, odiis latronum objicerere, tanquam tristi silentio præsentia damnans: nam et multi, quod vel subriserant ad talia, vel frontem contraxerant, cædebantur: neque aut amici casu ingemiscere, aut adversarii exitio lætari impune erat. Præterea multis perniciosus cognominum error erat, quæ percussores, ubi proscriptos non nossent, aliis affingebant; oriebaturque sæpe imponentium cognomina et rejicientium vehemens contentio.

XXVII. Ne mulieres quidem exemptæ penitus periculo erant, quin etiam illarum nonnullæ gladiis homicidarum objicerentur. Inter has miserias minus videbantur miserabiles, quos ignaros sortis suæ, aut dum illam discunt, percussor occupabat: eorum, qui præviso periculo se absconditerant, sollicita et morte tristior vita erat, quia neque profugere, ne deprehenderentur, audebant, neque in tanto omnium metu, quum multi ab amicissimis proderentur, confidere latebris poterant.

XXVIII. Neque securiores erant, quorum nominibus crudelis stylus pepercerat: nec enim modo proscriptos jugulari, sed etiam jugulatos proscribi, obtinuerat. L. Catilina, magnam postea famam sceleribus nactus, quum fratrem nondum proscriptum sustulisset, oravit Sullam, ut tanquam superstitis nomen in tabulam referretur, et impetravit. Ergo ut pro tam pulchro merito dignam referret gratiam, excarnificando M. Mario prætorio, fratre consulis,

§ XXV. Oros. — Dio. — § XXVII. Val. Max. IX, 2. — Dio.

operam præbuit; cujus cruciatibus nihil vidit illa ætas crudelius.

XXIX. Hunc enim de caprili casa extractum, prius occidi Sulla vetuit, quam exquisitissimis tormentis, ad Lutatiorum sepulcrum, ubi conditus Q. Catulus pater erat, laceraretur; quia L. Cæsar ad Varii bustum occisus a Marianis fuerat. Raptus ergo per ora vulgi Marius trans Tiberim, et virgis inter eundum cæsus, oculis erutis, perfractis cruribus, amputatis manibus, exsecta lingua, membris omnibus contusis, infelicem spiritum per summos cruciatus reddidit. Ad hoc tam immane spectaculum quum forte adstans M. Plætorius senator linquente animo concidisset, illico mactatus est.

XXX. Ibidem etiam Venuleius triumvir periit. Caput sua manu desectum, Catilina per Urbem eadem manu retulit ad Sullam: erat enim spectaculis ejusmodi nihil Sullæ suavius; et omnium, qui ubique erant occisi, capita ad illum relata, pro Rostris proponebantur, eademque omnia pericula creabant intuentibus, quæ de proscriptionis tabula memorata sunt. Sed Catilinam tam gnavum suæ crudelitatis et industrium satellitem, Gallis, quorum potissimum ministerio in occidendis hominibus utebatur, præfecit: a quibus M. Volumnius, L. Tantasius, aliique illustres equites romani sunt trucidati; inter quos Q. Cæcilium sororis suæ virum, qui ætate et ingenio quietus, neutrarum partium fuerat, Catilina suis manibus occidit.

XXXI. Interim M. Marii caput Præneste missum, Caium consulem ad ultimam desperationem adegit: nam qui cum eo obsidebantur, postquam aliorum ducum audivissent interitum, aliorum ipsi vidissent præfixa hastis capita, perisse Carbonis copias, fugisse Norbanum, Urbem in potestate Sullæ esse cognossent, oppidum Lucretio dediderunt. Marius per cuniculum, quales Præneste fuisse aliquot antiqui-

§ XXVIII. Oros. — Dio. — Plutarch. in Sulla. — Senec. de Ira, III, 18. — Flor. III, 21. — § XXIX. Val. Max. — Q. Cic. de petit. Cons. cap. 3. — Liv. Epit. — Oros. — Senec. — Sallust. ap. Jul. Rufin. et Incert. 29; et. in nostr. Editione, pag. 117, seqq. Ed. — Lucan. II, v. 173. — Pedian. in Tog. Candid.

tus, ex Strabone discimus, conatus evadere, postquam septum hostili exercitu exitum intellexit, cum minore Telesino, ejus, qui ad portam Collinam occubuit, fratre, belli fugæque socio, strictis pugionibus concurrit; eoque interfecto, ipse leviter vulneratus, servo suo cervicem præbuit. Sunt, qui sua manu, sunt, qui a sullanis militibus, in id ipsum dispositis, interemptum putent.

XXXII. Caput ad Sullam relatum, et ab eo pro Rostris positum est, cum cavillo in ætatem consulis, quem *antea remum, quam gubernaculum, tractare debuisse* dicebat. Neque tamen ille indignus tanto nomine credebatur; animoque parenti non dissimilis, fortunam iniquiorem habuisse: neque dubitari posse, quid de eo Sulla judicaverit, qui tum demum, postquam sublatus ille fuerat, cognomentum *Felicis*, homo omnium miserrimus, assumpsit; statuamque equestrem auratam cum hoc cognomine poni sibi pro Rostris passus est; et quum Metella geminos eodem partu edidisset, puerum *Faustum*, puellam *Faustam* appellari voluit.

XXXIII. Lucretius, Præneste recepto, senatores romanos, quos ibi repererat, partim interfecit, alios conjecit in vincula, donec Sulla advenisset. Ille non diu cunctatus, et illos, et quotquot legati, quæstores, præfecti, tribunique partium illarum fuerant, occidit. Cæteros, spe salutis per P. Cethegum data, in campos progredi jussit : progressis exemit admodum paucos, quorum aliquando usus opera fuerat : reliquam multitudinem tribus agminibus discerni imperavit; ut seorsim Romani, seorsim Samnites, atque Prænestini consisterent.

XXXIV. Tum denuntiavit per præconem Romanis, *et ipsos mortem esse commeritos, cæterum suo beneficio fore salvos.* Samnites et alios ubique omnes interficere solitus, quod compertum habere dictitabat, *neminem Romanum incolumi*

§ XXXI. Front. Strat. II, 9. — Appian. Civ. lib. I. — Liv. Epit. — Strab. lib. V, p. 239. — Vell. II, 27. — Auct. de Vir. ill. cap. 69. — Val. Max. VI, 8. — Oros. — Diodor. lib. XXXVII. — Plutarch. — § XXXII. Vell. — Plutarch. in Mar. cap. 80, et in Sulla, cap. 67. — Val. Max. IX, 2. — Plin. VII, 43. — Appian. — § XXXIII. Oros. — Val. Max. IX, 2. — Appian.

Samnio tutum, aut quietum fore, non dubitavit ad unum omnes cædere. Prænestinorum primo singulos, causa cognita, duci imperaverat; deinde cognitioni se vacare posse negans, universos, quanquam plerique insontes erant, armato milite cinctos, sagittis jaculisque configi, aut concidi gladiis præcepit. Ad duodecim hominum millia sic interierunt, quorum quinque millia Prænestinos fuisse reperio (cætera multitudo Samnitium, opinor, fuit), uni tantum, quocum illi jus hospitii fuerat, incolumitate concessa; quam ille fortiter aspernatus, *neque se salutem patriæ suæ publico carnifici debiturum* dicens, immiscuit se civibus suis, et inter eos occisus est. Mulieribus tantum et impuberi ætati pepercit Sulla, crudeli misericordia, quum, quibus concesserat vitam, vitæ usus ademisset.

XXXV. Nam oppidum longe ditissimum ea tempestate diripuit, agrum publicavit : jam enim desitis fere singulorum hominum pœnis, municipia, coloniasque, et civitates integras mulctabat, aliarum arcibus mœnibusque dirutis, aliis gravi exactione oppressis; quædam etiam sub hasta venierunt, Florentia, Spoletium, Interamna, et de quo multa jam diximus, Præneste. Sulmo quoque, Latii vetus et clarum oppidum, priusquam expugnatum esset, damnatum diruique jussum, cum aliis ejusdem regionis oppidis, ab illis temporibus esse desiit.

XXXVI. Hæc omnia Romani sociique, nec immerito, patiebantur, pristinæ virtutis simplicitatisque desertores; quos, etiamsi indigna paterentur, meritos diceres vel ideo, quia pati potuerunt : neque enim usquam ea tempestate generosus ille populi romani spiritus, et rebus omnibus antiquior libertatis amor, præterquam in puerili Catonis animo resedit : is annum agens quartumdecimum, a pædagogo frequenter salutandi Sullæ causa domum ejus dedu-

§ XXXIV. Strab. lib. V, p. 249. — Appian. — Liv. Epit. — Plutarch. — Val. Max. — Lucan. II, v. 193. — § XXXV. Appian. — Tac. — Flor. III, 21. — Strab. — Dionys. V, 87. — Plin. III, 5. — Plutarch. in Sulla, et Præcept. Reip. gerendæ, cap. 51.

cebatur; quem ille honorem admissionis exhibere paucis consueverat. Ibi quum subinde recens resecta capita videret, quæ viris illustribus dempta dicebantur, magistrum interrogavit Cato, « quid ita nemo talem tyrannum occideret? » atque illo respondente, « metus enim odio potentior « affectus est »; sibi pugionem dari postulavit. Exterritus inde Sarpedo (id nomen erat præceptori) nunquam postea, nisi excussum, ausus est ad Sullam ducere : tanta constantia puero, tantumque animi robur inerat, ut solus et securus tyrannidem ferre nequiret, quam tot insignes viri, gentes denique ac nationes, et caput scilicet orbis terrarum Roma, pecudum ritu taciti inultique patiebantur!

§ XXXVI. Plut. in Catone, cap. 5. — Val. Max. III, 1.

JOANNIS FREINSHEMII
SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM
LIBER LIV
IN LOCUM LIBRI LXXXIX LIVIANI.

EPITOME
LIBRI OCTOGESIMI NONI.

L. Brutus a Cn. Papirio Carbone, qui Cossuram appulerat, missus nave piscatoria Lilybæum, ut exploraret, an ibi Pompeius esset, et circumventus a navibus, quas Pompeius miserat, in se mucrone verso, ad transtrum navis obnisus corporis pondere, incubuit. Cn. Pompeius, in Siciliam cum imperio a senatu missus, Cn. Carbonem, qui flens muliebriter mortem tulit, captum occidit. Sulla, dictator factus, quod nemo unquam fecerat, cum fascibus viginti quatuor processit. Rebus novis reipublicæ statum confirmavit, tribunorum plebis potestatem minuit, et omne jus legum ferendarum ademit. Pontificum augurumque collegium ampliavit, ut essent quindecim; senatum ex equestri ordine supplevit: proscriptorum liberis jus petendorum honorum eripuit, et bona eorum vendidit; ex quibus plurima primo rapuit: redactum est sestertium ter millies quingenties. Q. Lucretium Ofellam, consulatum adversus voluntatem suam petere ausum, jussit occidi in foro; et, quum hoc indigne ferret populus romanus, concione advocata, se jussisse dixit. Cn. Pompeius in Africa Cn. Domitium proscriptum et Hiarbam, regem Numidiæ, bellum molientes, victos occidit; et, quatuor et viginti annos natus, adhuc eques romanus, quod nulli contigerat, ex Africa triumphavit. Cn. Norbanus consularis proscriptus, in urbe Rhodo quum comprehenderetur, ipse se occidit. Muti-

lus, unus ex proscriptis, clam capite adoperto ad posticas ædes Bastiæ uxoris quum accessisset, admissus non est, quia illum proscriptum diceret: itaque se transfodit, et sanguine suo fores uxoris respersit. Sulla Nolam in Samnio recepit: quadraginta septem legiones in agros captos deduxit, et eos iis divisit. Volaterras, quod oppidum adhuc in armis erat, obsessum, in deditionem accepit. Mitylenæ quoque in Asia, quæ sola urbs post victum Mithridatem arma retinebat, expugnatæ dirutæque sunt.

I. Inter hæc circum Italiæ regiones missi post victoriam ab Sulla duces obibant municipia; suspectis præsidia imponebant; alia, quæ postulabat usus, aut parendi necessitas, exsequebantur. Sed Cn. Pompeio, quem, dimissa Antistia, privignam suam Æmiliam, M. Scauro genitam, viro suo M. Glabrioni ademptam, ducere compulerat, negotium Carbonis persequendi imposuit; eadem opera Siciliam purgaturo, in quam Carbonis amici quidam et præcipuus Perperna, qui prius in Liguria bellum cum Sullanis gesserat, vir prætorius, confugerant, quum Carbo et Cn. Domitius in Africam navigassent.

II. Adventu Pompeii Perperna statim Sicilia cessit, civitatesque auctoritate adolescentis, et partim consilio receptæ sunt. Inter quas Catana, quum suspecta Pompeio esset, et præsidium recusatura videretur, a fortissimis omnium militibus occupata est, quos Pompeius, impetrato, ut ægri sui reciperentur, sub eo habitu in oppidum miserat. Dum hæc geruntur, ex Africa cum multis nobilibus viris redierat Carbo, et in Cossura insula rumores de rebus italicis captabat, in Ægyptum fugam meditans, et interim L. Bruto in nave piscatoria Lilybæum misso, ut exploraret, an in Sicilia Pompeius esset.

III. Sed ille circumventus a Pompeianis, quum se capi animadverteret, in se mucrone verso, ad transtrum navis obnisus corporis pondere, occubuit. Pompeius, cognito Cossuræ Carbonem esse, ad comprehendendum eum misit.

§ I. U. C. 670; A. C. 82. — Plut. in Sulla, cap. 66, et Pomp. cap. 14. — Vell. II, 30. — Appian. — Oros. V, 21 et 24. — Front. Strat. II, 11. — Liv. Epit.

Quum ita retractus in Siciliam esset, cæteros, qui judicati hostes erant, non admissos in conspectum Pompeius duci jussit; in Carbone visus est se gessisse insolentius, quum ad pedes suos sisti vinctum juberet ter consulem, et ipse pro tribunali acerbe in eum invectus (multum indignante corona, quæ hunc acerrimum pueritiæ Pompeii, ne paternis bonis spoliaretur, defensorem fuisse meminerat) post tam grave ludibrium abduci ad supplicium imperaret.

IV. Hic exitus Carbonis fuit, qui tot in Urbe et per Italiam fœda cruentaque facinora fecerat; non merita magis, quam formidata morte deformis. Ubi enim distringi gladium vidit, simulans, sibi alvum purgari, locum et spatium demissa et flebili voce muliebriter petiit, miserrimæque vitæ brevem usuram rapuit, donec caput in sordido loco sedentis impatiens moræ miles demeteret. Id Pompeius misit Romam, ut oculos Sullæ hoc spectaculo pasceret. Per eosdem dies Q. Valerii Sorani fata reprehensionem Pompeii, et indignationem hominum habuerunt : quem adductum, quia peritissimum humanitatis et priscarum literarum noverat, comiter una deambulans, de multis rebus interrogavit; mox, ubi, quæ voluerat, etiam arcanum Romæ nomen, accepit, abripi e conspectu virum, trucidarique jussit.

V. Cæterum hoc postremum de Pompeio Q. Oppius tradidit, C. Cæsaris amicus, ut aliquid odio dedisse videatur: nam Pompeius, uti præcipuos inimicorum Sullæ, et palam oblatos castigare necessum habuit, ita nec cupide requisivit latentes, et quibusdam effugiendi fecit potestatem. Deinde, quia bellum jam nullum in Sicilia supererat, versus ad res insulæ componendas, jusque dicendum, valde recreavit provinciam, solers idem et incorruptus publicorum privatorumque negotiorum cognitor. Quæ res eo gratior Siculis fuit, quod multis jam annis jus dictum in ea insula non meminerant.

§ III. Appian. — Val. Max. V, 3, et IX, 13. — Oros. — Plut. — Flor. III, 21. — § IV. Sallust. Incert. 1. — Plut. — Val. Max. VI, 2, 8. — Liv. Epit. — Appian. — Flor. — § V. Plin. III, 5. — Solin. c. 1. — Macrob. Saturn. III, 9. — Plut. Pomp. et Quæst. Rom. c. 60. — Diod. ap. Val. — Zonar.

VI. Mamertinis tamen, tribunal ejus præscriptione juris vetusti declinantibus, paulo acerbiorem se exhibuit, gravì etiam voce edita, « Quousque leges accincto recitabitis? » Longe moderatior fuit in Thermitanorum causa, qui Himeram colebant. Hos ob studium adversarum partium quum punire decrevisset, Sthenius civitatis princeps, *inique facturum* exclamavit, *si ob culpam unius condemnaret omnes* : et quærente Pompeio, *ecquem igitur unum illum esse diceret? se ipsum esse* respondit, *qui propter C. Marii familiaritatem et hospitium, cives suos, amicis persuadendo, cogendo inimicos, ad eamdem causam adduxisset.*

VII. Delectatus animi generosi adolescens tam forti et pia confessione, primo illum, deinde civitatem absolvit; et in eo ipso judicio dignissimum statuit, quocum hospitii contraheret necessitudinem. Quum deinde militaris insolentia multas passim injurias Siculis inferre diceretur, excogitavit, ut, quoties aliquo mittendi milites essent, gladii, ne possent educi, obsignarentur, animadverteretur que in eos, quorum a gladiis revulsa cera esset. Hoc rerum ubique statu, quum pacata omnia præter Hispaniam viderentur, ubi Q. Sertorius bellum conflabat, Pio Metello illa expeditione commissa, ad rempublicam ordinandam Sulla se transtulit, potestate plane tyrannica, sed honestius aliquod nomen circumspiciens.

VIII. Igitur licet acta ejus omnia senatus populusque romanus rata habuisset, habiturusque etiam agenda videretur; paulisper ex Urbe secedens, monuit senatum, *ut, quoniam sine consulibus esset respublica, comitiis habendis interrex proderetur.* Proditus est L. Valerius Flaccus senatus princeps. Ad hunc scripsit Sulla, *referret ad populum, videri sibi dictatorem creandum esse, nec ad certum tempus, sed donec constituta respublica foret* : et in infima epistola subjecit, *si populus romanus sibi id onus imponere velit, se populi romani causa non recusaturum.* Libertas comitiorum

§ VI. Cic. in Verr. II, 46. — Plut. in Præcept. Reip. gerendæ, cap. 50. — Appian. — Oros. V, 21.

sperari nulla poterat : igitur quod proximum erat, libertatis umbram amplexi, Sullam dictatorem perpetuum creant; quum jam propter potestatis ejus magnitudinem, per annos centum viginti dictator nemo factus esset.

IX. Lex etiam ab interrege lata est, qua *rerum omnium plena et libera potestas Sullæ* dabatur, *ut deducere colonias, urbes condere, aut evertere, regna eripere, aut dare, etiam quem vellet civium, indicta causa impune posset occidere.* Dictator, accepto imperio, L. Valerium L. F. L. N. Flaccum, quo rogante lex lata fuerat, magistrum equitum dixit. Formidabilis inde et nova species procedentis in publicum fuit, quum, ut solitum dictatoribus, quatuor et viginti fasces præcederent; quod nemo præsentium unquam viderat. Mox consulta et acta longe terribiliora prodibant; quum leges alias antiquaret, alias novas ferret : *ne quis præturam ante quæsturam peteret; neve consulatum ante præturam : qui ædilis fuisset, continuo prætorem fieri, et ex prætura consulem licere : prætores octo quotannis creari.*

X. *Consulem eumdem iterum, nisi decennio interposito, creari*, superiores quoque leges vetuerant : id sequentibus temporibus abolitum, Sulla dictator ex antiquo retulit: itemque *de majestate; ne cui eorum, qui cum imperio essent, exire de provincia sua, exercitum educere, bellum injussu populi gerere, aut in regnum externum ingredi liceret.* Eadem lege quæstiones haberi de quolibet, nullo discrimine fortunæ, jubebat. Nominantur et *de falso* hodieque leges Corneliæ, et *de sicariis veneficisque*, item *de injuriis :* quæ omnes cum pluribus aliis, quas memorare nihil attinet, in dictatura latæ sunt.

XI. Sed ante omnia tribunorum plebis potestatem ita minuit, ut tantum non abolevisse videretur; nam et omne jus legum ferendarum ademit, tantum auxilii ferendi quadam imagine relicta : et, ne quis, nisi senator, tribunus

§ VIII. Plut. in Sulla, c. 66, et Fab. c. 5. — Appian. — Vell. II, 28. — Cic. contra Rull. III, 2, et de Legg. I, 15. — Fragm. Capitol. — § IX. Polyb. III, c. 87. — Pigh. Annal. — § X. Ammian. Marcellin. XIX, 18.

fieret, et ne quis tribunitius alium magistratum peteret, tulit: quorum altero provisum erat, ne plebis, quam Patrum, majorem rationem tribuni ducerent; altero, ne quis insigni genere, aut favore populi, aut qui rerum magnarum esset appetens, tribunatum affectaret. Pontificum augurumque collegium ampliavit, ut essent quindecim. Senatum per seditionum bellorumque clades infrequentem tributis comitiis ex equestri ordine supplevit; allectis circiter trecentis. Quæstores etiam quotannis viginti creari jussit ad supplementum senatus, cui judicia tradiderat.

XII. Proscriptorum liberis jus petendorum honorum eripuit; ut, quod indignissimum profecto erat, senatorum filii et onera ordinis sustinerent, et jura perderent; præsertim quum etiam bona eorum venderet, aut dilargiretur: quod quidem in tanta calamitate multo acerbissimum videbatur; quum ipse in tribunali sedens, mulieribus formæ, quam famæ, melioris, histrionibusque et scurris, quibus impense delectabatur, et libertinorum pessimis, agros populis suffecturos, et vectigalia civitatum concederet. Chrysogonum certe bona Sex. Roscii, quæ erant sexagies, duobus millibus nummum emisse, Ciceronis oratio testatur, quam proximis deinde consulibus sex et viginti annorum adolescens habuit. A. d. kalendas junias hæc auctio cœpit: quum plurima ex his antea rapuisset Sulla, cæterorum pleraque donasset, aut vilissimo pretio addixisset, redactum est ter millies quingenties.

XIII. His ita pro arbitrio decretis factisque, ut tamen aliqua pristinæ reipublicæ species esset, consules creare populo permisit. Inter candidatos Q. Lucretius Ofella erat, qui Præneste ceperat, meritis suis et Sullæ gratia confisus. At hunc, quia contra legem recens latam petebat, nondum inferiores magistratus adeptus, primo monuit Sulla, desisteret; deinde, postquam, spreta dictatoris voluntate, ma-

§ XI. Liv. Epit. — Appian. — Sallust. Hist. I, in orat. M. Lepidi. — Cic. de Legg. III, 9. — Pedian. in Verr. I. — Plutarch. in Sulla, c. 63, et Cic. c. 15. — Vell. II, 28. — Dionys. VIII, 92. — Tac. Ann. XI, 22. — § XII. Cic. pro Sext. Rosc. c. 8 et 44. — Sallust. Catil. c. 37.

gno faventium agmine comitatus in forum venit, a L. Bellieno in medio foro est interfectus. Indigne rem ferente populo, comprehensus percussor ad Sullæ tribunal adducitur, qui sedens pro Castoris ex edito loco cædem spectaverat. Ille, vocata ad concionem multitudine, « Ne nesciatis, « inquit, Quirites, ego jussi : dimittite hominem dictatoris « imperio obsequutum ».

XIV. Addidit deinde atrocissimæ interpretationis fabulam : « Rusticum a pediculis morsum, quum semel iterum« que interulam purgasset, tandem, ne sæpius intermittere « opus cogeretur, exutam, cum ipsis vermiculis injecisse in « ignem. Et ego, inquit, monitos volo victos, ne tertium « insanientes opus incendio habeant. » Ita depulso, quem certissimum consulem fore omnes crediderant, M. Tullius M. F. A. N. Decula, Cn. Cornelius Dolabella creati, nomen verius, quam dignitatem consulatus acceperunt : nam eos dictator viginti quatuor lictoribus, et magna satellitum turba stipatus, potestate plane regia præminebat. Initio ejus anni L. Cornelius Sulla dictator de Mithridate rege triumphum duxit. In quo illud laudabiliter ab eo factum, quod neque triumphare de civibus voluit, quanquam ingentibus eorum copiis prostratis ; et quum Asiæ Græciæque multas urbes transveheret, nullum civium romanorum oppidum in ea pompa spectari passus est.

XV. Cæterum magnificus apparatu ferculisque triumphus fuit, quum inter opulentissimi regis spolia res pretiosæ visuque raræ longo ordine portarentur ; sed nullo majore ornamento illustrata pompa est, quam quod tantus nobilissimorum virorum numerus, quos a mariana factione pulsos reduxerat, in equis currum ejus sequebantur, *servatorem et patrem* appellantes : cui acceptum referebant, *quod adspectu patriæ, quod complexu carissimorum pignorum, quod denique communi illa luce fruerentur*. Biduo triumphavit a. d. IV et III kalendas februarias : prima die transtulit

§ XIII. Nic. Damascen. apud Athen. lib. VI. — Liv. Epit. — Appian. — Plut. in Sulla. — § XIV. U. C. 671 ; A. C. 81. — Pedian. — Liv. Epit. — Plut. — Appian. — Val. Max. II, 8.

auri pondo quindecim millia, et argenti pondo centum et quindecim millia; postridie tredecim millia pondo auri, quæ junior Marius ex capitolinæ ædis incendio, cæterisque delubris omnibus Præneste detulerat, quæ et sub eo titulo translata sunt, et argenti septem millia pondo.

XVI. Exacto triumpho, de rebus suis pro concione disseruit, non minus diligenter enarrans, quæ feliciter, quam quæ fortiter fecisset; *eaque de causa æquum videri*, dixit, *ut, quod cognomentum recens adsciverat, ab omnibus Felix vocaretur*. Sed ad Græcos scribens, *Epaphroditum* se appellabat; positæque sunt illi cum hac inscriptione statuæ. Eodem anno et L. Muræna de Mithridate rege triumphavit, de cujus rebus gestis pauca, neque magnopere laudanda, solus, quod sciam, Appianus refert; quæ suis temporibus reddidimus. Post ista missu Sullæ, A. Gabinius ad Murænam venit, denuntiatum, *non placere senatui bellum eum cum rege socio et amico gerere*. Eidem Gabinio mandatum, *ut Mithridatem Ariobarzanemque reges reconciliaret*. Mithridates filium quadrimulum amicitiæ et pacis obsidem Ariobarzani quum dedisset, sub ejus pignoris fiducia non modo, quæ habebat, per Cappadociam præsidia retinuit, sed insuper aliorum locorum concessione auctus est.

XVII. Epulum deinde celebratæ luxuriæ omnibus dedit; nam et præmia proposuit, certum auri pondus, ei, qui plurimum bibisset, edissetve, quive dicacissimus fuisset judicatus, aut cantus aliorumve ludicrorum peritia cæteros excelluisset : eorum præmiorum omnium solum expertem fuisse Gabinium scribunt. Hæc omnia nihil habent triumpho dignum : quum tamen honorem illum Sulla haud temere, nisi merito, tribuisse videatur; et Murænam fortissimum virum, summumque imperatorem, audiente populo romano, M. Tullius prædicaverit; non dubito, multa eum præclara in Cappadocia Pontoque gessisse, donec a L. Sulla revocatus, tradita M. Minucio provincia, Romam ad trium-

§ XV. Fragm. Capitol. — Plin. XXXIII, 1. — § XVI. Plut. — Appian. — Fragm. Capitol.

phum decederet. Sane quæ supersunt Pontici Memnonis reliquiæ, confirmato illum Ariobarzanis regno, urbem adversus irruptionem Mithridatis condidisse, tradunt; deinde multis suadentibus, Sinopen versus movisse, capite regni occupato, cæteram in promptu victoriam fore ratum. Sed Mithridatem, firmo imposito præsidio, ipsum cum exercitu occurrisse Murænæ: principia prosperiora regi fuisse; deinde æquo marte gestum bellum, detrito utrarumque partium ardore consenuisse; Mithridatem ad Phasin fluvium, Murænam in Asiam revertisse.

XVIII. Dum inter has triumphorum pompas, toties capta suorum armis Roma, gentibus externis exprobrat victoriam, in Africa ductu imperioque Cn. Pompeii præclarissime gesta respublica est, quo ille, Sullæ literis et senatusconsulto acceptis, ex Sicilia transmiserat. Cnæus enim Domitius Ahenobarbus proscriptus (erat enim Cinnæ gener) magna ibi manu coacta, priusquam magis confirmaretur, debellandus erat, ne pacem Italiæ turbaret, quod ex eadem regione C. Marius non ita pridem longe minoribus copiis instructus fecerat.

XIX. Pompeius, relicto, qui Siciliæ præesset, Memmio, sororis suæ viro, cum navibus longis centum viginti trajecit copias, sequentibus onerariis octingentis, quibus commeatus, arma, pecuniæque et machinæ portabantur. Parte classis Uticæ portum tenente, parte Carthaginem appulsa, simul adesse Pompeium percrebuit, septem ad eum millia ab hostibus desciverunt: ipse sub signis sex legiones plenas habebat. Sed inutilis ei per aliquot dies exercitus a ridicula causa fuit. Forte militum quidam defossam olim in agro pecuniam repererant: ea fama per tota castra pervagante, omnem eam regionem plenam esse thesauris, quum punica res floreret, absconditis, dictum simul vulgo creditumque est. Inde nihil videres aliud, nisi sparsa per cam-

§ XVII. Cic. pro lege Manil. cap. 3, et Acad. IV, 1. — Auct. de Vir. ill. cap. 78. — Sueton. Cæs. cap. 2. — Memnon apud Phot. — § XVIII. Liv. Epit. — Plut. in Pomp. cap. 17. — Val. Max. II, 8. — Oros. V, 24.

pos agmina effodientium eruentiumque humum; neque abduci ab hac insania ulla vi aut arte poterant: complures ita dies absumpti, circumeunte Pompeio, nec tenente risum, quod tot millia hominum invertendis agris, tanquam rei seriæ, incumbere cernebat.

XX. Tandem inani labore defatigati, dixerunt Pompeio, uti se, quo vellet, duceret; satis magnas se stultitiæ suæ pœnas dedisse. Circa Uticam uterque exercitus in acie adstitit, valle tantum interposita aspera, et ad transeundum difficili. Ob eam rem, et quia ventus imbrem ferens a primo mane ortus, ne provecto quidem die cessabat, Domitius, tum temporis minime pugnatum iri ratus, signum receptui dedit. Hanc suam occasionem Pompeius prudenti consilio ratus, continuo transduxit suos, hostibusque incompositis et disjectis incubuit: at illi vento quoque turbabantur, qui, compulsa in ora oculosque pluvia, conspectum auditumque adimebat. Nec expers hujus incommodi pompeianus exercitus erat; adeoque dux ipse parum abfuit, quin occideretur a milite, cui tesseram poscenti tardius reddiderat.

XXI. Victi tamen magna pugna Domitiani sunt, ut de viginti millibus hominum tria tantum superessent. Pompeius quum ob hanc victoriam *Imperator* ab exercitu appellaretur, negavit, *hoc se nomen agnoscere, donec hostium castra starent*. Ad hunc quoque laborem promptis militum manibus usus est; et ne iterum in simile periculum incideret, deposita galea, nudo capite pugnavit. Castra capta sunt; Domitius, dum inter primos repugnat, occubuit. Civitates, quæ sequutæ carbonianas partes fuerant, sponte ad obsequium victoris occurrerunt; nonnullæ vi receptæ sunt. Ut deinde Hiempsalem in Numidiæ regnum restitueret, Hiertam bello persequutus, quia Domitio auxilium tulerat, in fugam præcipitem egit; deinde immisso Bogude, Bocchi Maurorum regis filio, copiis omnibus spoliavit; postremo Bullæ obsessum, dedito sibi oppido, interfecit.

§ XX. Oros. V, 21. — Plut. — § XXI. Val. Max. VI, 2. — Oros. — Liv. Epit. — Plut. — Sallust. Hist. I, 4. — Eutrop. l. V. — Auct. de Vir. ill. in Pomp.

XXII. Ita regnum Numidiæ ab Hierta ad Hiempsalem Pompeii beneficio rediit; quam universam finitimasque aliquot regiones cum victore exercitu mira celeritate peragravit, quadraginta non amplius diebus Africa recepta, regnorumque statu composito, annorum admodum quatuor et viginti adolescens. Postquam e Numidia reversus Uticam est, redditæ sunt ei dictatoris literæ, dimittere jubentis exercitum, et cum una legione exspectare successorem: id quum ipsum occulte morderet, exercitus palam indignantissime tulit; et petente Pompeio, ut proficiscerentur, multis in dictatorem conviciis, *tyrannum et Cinnam* appellantes, negarunt, *se passuros, ut sine legionibus se credat homini crudeli et perfido.*

XXIII. Adversus hæc Pompeius orando monendoque mitigare iratos conabatur; sed illis in sententia persistentibus, in tabernaculum, relicto tribunali, lacrymabundus se recepit. Tum illi reprehensum iterum collocarunt in suggestu, magnaque diei pars hac contentione exempta est, donec, instantibus illis, et clamorem tollentibus, juravit sibi manus allaturum esse, ni quiescant: ægre destiterunt. Inter hæc ægyptii legati venerunt Romam, Cleopatræ, quæ post mortem viri Alexandri ac patris Lathuri, duorum Ptolemæorum, regnum obtinebat, maritum ex regia stirpe petituri: nam Alexandri filius ex alia uxore, cognominis patri, quum a Cois, apud quos educabatur, Mithridati deditus, ab hoc ad Sullam profugisset, inter familiares ejus Romæ agebat.

XXIV. Idcirco Sulla, tum alias honestum sibi fore ratus, Ægypto regem imposuisse, tum ex opulentissimo regno prædam forte sperans, Alexandrum ad Cleopatram mittit. Sed illi nuptiis novercæ potito haud satis fuit consortem regni factum esse, quin Sullæ fiducia, quidlibet pro sua unius libidine faceret; eo progressus vesaniæ, ut undevicesimo imperii die, Cleopatram, audaciæ suæ succensentem, de

§ XXII. Hirt. de B. Afr. cap. 22. — Plutarch. — Liv. Epit. — Sallust. Incert. 10. — § XXIII. Porphyr. apud Euseb. p. 225. — Appian. Civil. lib. I. — Strab. lib. XVII, p. 796. — Trog. Prol. 39.

medio tolleret. Sed mors mulieris, ipsius quoque vitæ properum attulit finem; Alexandrinique correptis armis e regia protractum, in Gymnasio interemerunt. Regnum ad Ptolemæum cognomento *juvenem Bacchum*, qui Ptolemæo editus, mox cognomen *Auletæ*, ex tibiarum studio nactus est, tanquam proximum Cleopatræ sororis heredem, pervenit. Anno sequente, L. Sulla, quanquam dictaturam gereret, iterum creari consul voluit, assumpto in societatem honoris Q. Cæcilio Q. F. L. N. Metello Pio.

XXV. Quod deinde Cæsaribus exemplum placuit, ut cum summa et regia potestate, consulatus titulum conjungere, pulchrum et civile arbitrarentur. Hic annus jucundum, nec ante visum Urbi spectaculum attulit, quum eques romanus, idque nondum expleto quinto et vicesimo ætatis anno, triumpharet. Pompeius is fuit, non minoris paulo ante terroris hominibus, quam nunc lætitiæ, causa, quia dedignantem jussa Sullæ, cum infesto exercitu venturum in Italiam putaverant. Unde Sullam quoque dixisse rumor erat, fatale sibi esse cum pueris in senectute colluctari, quod et C. Marius adolescens negotium ei exhibuerat. Igitur, quemadmodum præsentibus uteretur, incertus, et ferebat de reditu ejus legem, et ex composito per C. Herennium tribunum plebis se sinebat prohiberi.

XXVI. Nam alio ferme omni jure tribunis erepto, intercessionem liberam reliquerat. Cæterum fama Pompeii, Romam pacato agmine contendentis, metu ac sollicitudine civitatem absolvit. Incredibilis hominum multitudo, cum summa propensissimæ voluntatis demonstratione, obviam fuere. Sulla quoque, quasi cum studiis civium certaturus, occurrit ei, pronoque favore acceptum, elata voce *Magnum* consalutavit, adstantesque monuit, ut hoc eum deinceps nomine compellarent : triumphum tamen petenti restitit; nec quasi invideret.

XXVII. « Nec enim ignoras, inquit, Cn. Pompei, quanti

§ XXIV. U. C. 672; A. C. 80. — § XXV. Plin. VII, 26. — Liv. Epit. — Plutarch. — Sallust. Hist. II, 1. — Dio apud Vales.

« te faciam, quantisque dignum honoribus judicem: quid « enim est, quod non virtus illa tua, reique publicæ et mihi « præstita fidelissima atque fortissima opera mereatur? Et « ego, si verum amas, non parcior in honoranda virtute tua « fui, quam tu in explicanda exstitisti: sed neque in poste« rum quidquam tibi negaturus sum, quod fieri possit, et « instituta civitatis nostræ patiantur. Verum enimvero ita « comparatum esse nosti, ut more majorum hic honor con« cedatur nemini, nisi qui consulari aut prætorio imperio « præditus res gesserit. Ita P. Cornelius aliquanto amplióri« bus in Hispania gestis rebus, ita M. Claudius captis Syra« cusis, triumpho caruerunt.

XXVIII. « Non debes indignanter pati, si Scipionibus et « Marcellis æqueris adolescens nondum ætate senatoria. Plus « est meruisse triumphum, quam duxisse; et si quid in hac « pompa felicitatis inesse arbitraris, non adempta tibi, sed « ad maturos honores, quorum certiora pignora nemo un« quam habuit, seposita est. Quid te delectat occupare cum « invidia, quod paulo post ultro venturum est cum gloria? « Quanquam, si te tantummodo sermonibus hominum ob« jectares, fortassis ego paterer; et tibi eadem ætas, quæ ad « commovenda judicia facit animum, etiam ad ferenda daret. « Sed quia mihi nemo ignoscet, cujus ab annis et potestate « publici decoris scientia simul atque custodia postulatur, « ut vel mea causa desistas, peto. Quod si tu mei rationem « habere renuis, et rem utrique invidiosam poscere perse« verans, salva amicitia nostra hoc facere posse exstimas; « mihi quoque tantumdem juris assumam, et quod ambi« tione ac cupiditate inductus captas, auctoritate et jure pro« hibebo. »

XXIX. Vera erant, quæ allegabantur; sed intelligebat adolescens, frustra hæc ab eo afferri, qui jura civitatis omnia prior conculcasset: ideo ne Lucretii quidem casu perterritus institit tanta fiducia, ut etiam *plures adorare Solem orientem, quam occidentem,* diceret. Eam vocem quum

§ XXVII. Val. Max. II, 8. — Plut.

non satis Sulla percepisset, ex vultu autem gestuque mirantium, aliquid inusitati esse conjiceret; *quid enim dixisset Pompeius*, interrogavit; acceptoque, confidentia adolescentis perculsus, voce velociter repetita, *triumphet! triumphet!* exclamavit. Erat plane res livori multorum obnoxia, sed Pompeius, ut malignitatem eorum ulcisceretur, augeretque dolorem, quadrigis elephantorum invehi constituit; multas enim belluas, victo Numidiæ rege, ceperat. Sed quia porta erat angustior, quam ut juncti intrare elephanti possent, ad pristinum morem reversus est.

XXX. Dum id agitur, exercitus, donativo non contentus, tumultuabatur; et pecuniam, quæ erat ferenda in triumpho, direpturos dicebant. Neque deerant ex illustribus, qui dividendam dicerent, ne seditio oriretur: sed ille negabat, « se clamoribus militum commoveri. Non ideo cepisse arma, « et cum principibus civitatis multa prælia fecisse, ut iis ser« viret, quibus imperare debeat. Mirari se hominum amen« tiam, si putent, constantiam, quam in mediis bellorum « tumultibus semper præstiterit, nunc parta pace, victis ho« stibus, ad Urbem omissurum.

XXXI. « Non ita se per Italiam hoc bello, Siciliamque et « Africam esse cognitum, ut illi ipsi, quos animi sui testes « toto eo tempore habuisset, sperent seditiosis vocibus ab « instituto dimoveri posse. Facilem se et liberalem exerciti« bus suis imperatorem exhibuisse, quoad rectum honestum« que putaverit; nunc etiam pronuntiasse, quod satis esse « existimet, præsertim tam brevi expeditione defunctis. Olim « milites romanos parvo contentos maluisse sudoribus et pe« riculis suis ærarium publicum locupletari; nunc sibi stu« dere quemque, ut, defraudata republica, in tot particulas « distractæ pecuniæ, neque privatorum cupiditatem expleant, « et usibus civitatis, nimium quantum his temporibus ex« haustæ, subtrahantur.

XXXII. « Audire se, jactari a quibusdam, multum etiam « juris penes exercitum esse; id quidem facilius dici, quam

§ XXIX. Zonar. — Plut. — Plin. VIII, 2. — Front. IV, 5.

«demonstrari posse: cæterum ut maxime ita res haberet, «missum se prius triumphum facere, quam ut militibus suis «aduletur.» Fasces deinde laureatos objecit acriter increpitis, ab illorum direptione jubens incipere. Hac verecundia quum ad modestiam eos redegisset, in majori omnium admiratione, quam ob tot res bello gestas, fuit; Serviliusque præcipuus antea negandi triumphi auctor, pulcherrimum ei testimonium reddidit, *nunc vero se Pompeium vere Magnum, triumphoque dignissimum agnoscere.* Sub idem tempus C. Norbanus consularis proscriptus, quum Rhodum trajecisset, atque repetitus a Sulla comprehenderetur, Rhodiis adhuc deliberantibus, in medio foro se interemit.

XXXIII. Neque enim adhuc proscriptionum acerbitas plane conquieverat; et Mutilus, unus ex proscriptis, clam capite adoperto ad ædes Bastiæ uxoris quum accessisset, admissus minime est, quod illum mulier proscriptum diceret; itaque se transfodit, et sanguine suo fores uxoris respersit. Tum etiam Nola, quæ postrema urbium Samnitibus insessarum pertinacissime arma retinebat, proditione capta est, M. Æmilio Lepido intromisso; reque cognita, obsessi, quia Samnitibus nulla spes salutis apud Sullam relicta erat, suis aut suorum gladiis occuparunt necem: quidam laqueis præfocati sunt; alii foribus occlusis domos seque concremarunt: eodemque tempore ventus exortus vehemens, ita distulit incendium, ut oppido conflagrante, omnis simul præda amitteretur.

XXXIV. At L. Sulla, quo Urbem et Italiam suæ factionis hominibus quasi compedibus vinctas teneret, decem millia servorum, ætate ac viribus florentissimum quemque manumisit, qui inter cives adscripti, de nomine patroni, uti mos erat, *Cornelii* sunt appellati. Lege deinde comitiis centuriatis lata, municipiis plerisque civitatem et agros ademit: adscripsit tamen in eamdem legem, *si quid jus non esset rogari, ejus ea lege nihilum rogatum.* Ita caput de civi-

§ XXXII. Plut. — Front. — § XXXIII. Liv. Epit. — Appian. Civ. lib. I. — Vell. II, 18.

tatis jure adempto, ne vivo quidem Sulla valuit: de agris ratum fuit; et coloniæ militares legiones tres et viginti deductæ, iisque divisi agri sunt: namque non modo qui arma contra tulerant, sed quorum neutro inclinata studia, aut etiam pro Sulla fuerant, res suas fortunasque omnes perdiderunt: nec enim tam in pœnam inimicorum, quam ut firmamenta dominationi quærerentur, talia fiebant.

XXXV. Ex eadem disciplina, externæ nationes regesque non stipendiarii solum, sed et æquo fœdere juncti, nonnulli etiam ob virtutem et merita immunitatem adepti, exactionibus et tributis atterebantur; ut etiam agri quibusdam et portus, qui ex formula fœderis debebantur, adimerentur. His maxime rebus et ille annus præteriit, et proximus, quo P. Servilius C. F. M. N. Vatia, qui postmodum Isauricus appellatus est, et Ap. Claudius consules fuerunt: nam oblatum sibi adulatione populi consulatum Sulla recusaverat. Inter hæc Volaterræ, quod oppidum adhuc in armis erat, publica interposita fide, sunt deditæ.

XXXVI. In Etruria Volaterræ sunt juxta litus maris, eximio ad tutelam loci situ: nam e profunda valle tumulus undique præceps in altitudinem prope duorum millium passuum erectus, urbem sustinebat, uti adscensu aspero et difficili, ita plano commodoque vertice. Huc se proscriptorum quidam contulerant, coactaque Etruscorum manu, quum legiones quatuor effecissent, per biennium restiterunt, quanquam nonnunquam ipse dictator in castris obsidentium fuisset. Sic exstinctis per Italiam bellorum reliquiis, etiam in Asia, quæ sola urbs post victum Mithridatem in rebellione perstiterat, Mitylenæ a M. Thermo expugnatæ dirutæque sunt. Eo bello C. Julius Cæsar admodum adolescens in contubernio prætoris egit, et ab eo, captis Mitylenis, corona civica donatus est.

§ XXXIV. Appian. — Cic. pro domo, cap. 30, et pro Cæcin. cap. 33. — Liv. Epit. — Memnon. — § XXXV. Appian. — Liv. Epit. — Cic. pro domo, cap. 30. — Strab. lib. V, p. 223. — § XXXVI. Cic. pro Sext. Rosc. cap. 37. — Liv. Epit. — Sueton. in Cæs. cap. 2. — Oros. V, 22.

XXXVII. Idem annus L. Sullam ex perpetuo dictatore privatum vidit, rem inopinatam, et non una de causa prorsus admirabilem. Qui enim tanquam rabie quadam actus, nihil usquam sibique et aliis quietum, nulla jura inviolata, nihil ad summam contentionem laborum, periculorum, denique scelerum et immanitatis reliquum fecerat, ut unus omnia posset; is ut, interpellante nemine, summi imperii pacatam, et patientia civium propemodum justam possessionem sponte deponeret, exspectari profecto non debuit; præsertim quum neque ætate etiamnum, neque corporis viribus destitueretur. An ipsum jam pigebat raptæ potestatis, et quum recordatio delictorum seræ pœnitentiæ morsibus consciam mentem cruentaret, quantas miserias quam vile ob præmium perferret, experientia monstrante persenserat?

XXXVIII. Nam priusquam cupitis potiretur, in his omnem inesse et solidam animi felicitatem crediderat; adeptus deinde, quum se pejus etiam excruciari deprehenderet, odisse atque fastidire cœpit, quod antea per tot bella civilia flagrantissime appetiverat. Hæc exempla docere mortalitatem poterant, ut priusquam sese præcipitent, unde regredi non liceat, consilio regant affectus, iisque rebus quærendis adhibeant, quas ubi consequuti fuerint, nullo deinceps pudore pœnitentiave torqueantur: nam Sulla quidem, quam acerbis suppliciis domitus pristini judicii errorem emendaverit, in propatulo est, quum rem antea prælatam omnibus ita festinaret abjicere, ut ne mortis quidem metu, tot millium in se irritatis animis, retentus, hoc diserte dicere videretur, perire se malle, quam diutius dictatorem agere.

XXXIX. Non dubito, quin plerique pravo consilio usum fuisse Sullam judicaturi sint, quemadmodum et statim C. Cæsar in depositam ab eo dictaturam ludens, *Sullam nescisse literas* dixit; sed eventus utriusque satis ostendit, doctiorem in his negotiis Cæsare Sullam fuisse. Proximum deinde miraculum fuit, quod privato non solum salus, sed

§ XXXVIII. Plutarch. in Sulla, cap. 68. — Sueton. in Cæs. cap. 77. — Appian. Civ. lib. I. — Oros. V, 22.

etiam dignitas constitit; quum plusquam centum millia civium romanorum, et inter hos senatores nonaginta, consulares quindecim, equitum circiter duo millia sexcentos (computatis una exsulibus) occidisset, bona eorum vendidisset, multos projecisset inhumatos, civitates quoque plurimas arcibus, muris, agris, pecunia varie spoliasset. Cæterum illum, ne hominum manibus cita et communi plurimis morte defungeretur, ad memorabile exemplum ultio divina servaverat.

XL. Ideo quum pro concione dixisset, *rationem se actorum omnium, si quis reposcat, redditurum esse*, dimissis lictoribus atque custodia, cum amicis diu in publico deambulavit, attonito populo, et hæc miracula non sine horrore quodam adspiciente. Unus tantum adolescens fuit, qui auderet queri; et quia nemo prohibebat, animo sumpto, recedentem usque ad fores domus conviciis incesseret. Atque ille, cujus iram potentissimi viri maximæque civitates, nec effugere, nec placare potuerant, unius adolescentuli contumelias patienti animo tulit; id tantum in limine jam domus effatus, *Hic adolescens efficiet, ne quis posthac tale imperium deponat:* quam præsagi animi vocem non longo post tempore dictator Cæsar explevit.

XLI. Sulla profectus in Cumanum, rusticari, piscandoque et venando tempus ducere cœpit; quum prius Herculi consecratis decimis, epulum populo sumptuosissimum præbuisset, ea affluentia, ut quotidie (per multos enim dies ducebatur) ingens vis ciborum in amnem projiceretur: vinum quoque dedit annis quadraginta vetustius, quod a nomine consulis, sub quo natum fuit, *Opimianum* vocabatur: nam contra suas ipse leges leniendæ ægritudinis causa, luxum intenderat, iisdem diebus uxore amissa Metella: ei, quum jam desperatæ salutis esset, de sententia sacerdotum libellum repudii Sulla misit, spirantemque adhuc transferri in alias ædes jussit, quod scilicet religiosissimus pontifex, qui tot hominum agmina contrucidaverat, salvis religioni-

§ XL. Plutarch. — Appian.

bus adspicere morientem, aut funere pollui domum suam ferre non posset.

XLII. Non tamen sic abstinuit a republica, ut nullo eorum, quæ fierent, sensu afficeretur. Igitur comitiis consularibus, quum præter suam sententiam designato M. Æmilio Lepido, Pompeius, cujus studiis perfecta res fuerat, lætus abiret; vocavit eum ad se Sulla, dixitque, « Te vero « providum consilii, adolescens, et sapientem, qui pessi« mum omnium Lepidum, optimo omnium Catulo priorem « renuntiandum curaveris! At tu, fac, vigiles, qui adversa« rium effecisti valentiorem ». Neque fefellit eum præsagus futuri animus, et spirante adhuc Sulla, seditiosam ad Quirites orationem Lepidus consul habuit, quæ adhuc inter reliquias historiæ Sallustianæ servatur.

XLIII. Paulo ante hoc tempus, quum a Mithridate ad scribendum fœdus legati venissent, infecta re dimissi sunt; quod Ariobarzanes, sponte sua, an aliorum instinctu, incertum, non esse sibi cum fide restitutam Cappadociam detulerat. Eam Sulla, tum adhuc dictator, jussit restitui : et Mithridates paruit, quanquam ad Phasin et Caucasum rebus interea præclare gestis, imperii fines protulerat, Bosporanis subactis, quibus filiorum unum Macharem regem dedit. Sed idem quum in Achæos fecisset expeditionem, insidiis et vi frigoris exercitum carpentibus, vix tertiam copiarum partem reduxerat.

§ XLI. Plut. — Plin. XIV, 14. — Senec. Consol. ad Marc. cap. 15. — § XLII. Plut. in Pomp. cap. 24. — Zonar. — Appian. — Sallust. Hist. I. — § XLIII. Appian. Mithrid. — Memnon. — Plut. in Sulla, cap. 70.

JOANNIS FREINSHEMII

SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LV

IN LOCUM LIBRI XC LIVIANI.

EPITOME

LIBRI NONAGESIMI.

Sulla decessit, honosque ei a senatu habitus est, ut in campo Martio sepeliretur. M. Æmilius Lepidus, quum acta Sullæ tentaret rescindere, bellum excitavit; et a Q. Catulo collega Italia pulsus est; et in Sardinia, frustra bellum molitus, periit. M. Brutus, qui Cisalpinam Galliam obtinebat, a Cn. Pompeio occisus est. Q. Sertorius proscriptus in ulteriore Hispania ingens bellum excitavit. L. Manilius proconsul, et M. Domitius legatus ab Herculeio quæstore prælio victi sunt. Præterea res a P. Servilio proconsule adversus Cilicas gestas continet.

I. Res populi romani M. Lepido, Q. Catulo consulibus, ac deinde militiæ et domi gestas, amisso Livio, satis ex Sallustianis historiis licebat cognoscere, nisi et illas idem omnino fatum abstulisset. Idcirco fontibus obturatis, ex rivulis, aut etiam lacunis, ista nobis haurienda sunt, sic interim sordida cœnoque permixta, ut vix magno studio et attentione percolata liquescant. Sed nos, qua poterimus industria, cœpto insistentes, a morte L. Sullæ velut novum initium ordiemur: nam ibi iterum conversio quædam reipublicæ facta est, et auctoris voluntate deposita brevis ævi

dominatio, morte ipsius plane exstincta. Morbus igitur, quo Sulla periit, minime communis fati, sed singularis cujusdam fœditatis atque supplicii fuit, exuberantibus pediculis, ut, qui tot millia civium cognatique sanguinis hominum, inauditis cruciatibus peremisset, ejusdem artus, velut intestino bello, ab illo, quem genuerant, animalculorum exercitu diriperentur.

II. Est enim profecto Deus, qui nunquam impune spernitur, et licet acerbiores pœnas in aliud ævum justissimus judex seposuerit, quod includi præsentis angustiis nequeant; sæpe tamen viventibus proponit spectanda noxiorum tanta supplicia, ut, si nihil deinceps timendum foret, vel his deberent a peccando deterreri. Dissimulavit tamen utcumque mali sensum jam non felix Sulla, et quo avocaret a tam tristi cogitatione animum, in quaslibet occupationes incubuit.

III. Quippe decimo ante excessum die, Puteolanorum dissensionibus compositis, leges scripsit, quibus deinceps uterentur. Rerum suarum componendis Commentariis biduo, priusquam decederet, operam postremo dedit, alteri et vicesimo libro immortuus: in eo Chaldæos sibi prædixisse narrabat, ubi gloria invidiam vicisset, in summo flore felicitatis esse obiturum: itemque, somnium præterita nocte sibi oblatum, per quod filiolum suum, ante Metellam mortuum, videre visus esset, appellantem se, jubentemque, curis omissis, ire secum ad matrem, ubi cum ea in quiete et otio degeret.

IV. Postridie, quum id somnium amicis enarrasset, testamenti tabulas confecit obsignavitque: mox sub vesperam nuntiato, Granium quemdam, puteolanæ reipublicæ debitorem, mortem ejus exspectare, ne solveret; accito homini in cubiculum a famulis, intorqueri fauces, non sine vehementi clamore et corporis jactatione jussit. Ab hac conten-

§ I. U. C. 674; A. C. 78. — Sallust. Hist. I, 1. — Liv. Epit. — Appian. Civ. lib. I. — Tacit. Ann. lib. I. — Plutarch. in Sulla, cap. 71. — Plin. VII, 43. — § II. Plutarch. — § III. Plin. — Plutarch. — Appian.

tione rupta vomica, magnam vim effudit sanguinis, ne, qui tam sanguinarius in vita fuisset, incruenta ad inferos morte descenderet. Ita viribus defectis, noctem eam inter summos cruciatus quum exegisset, infelicem spiritum reddidit.

V. Mors Sullæ confestim consulum jam ante non satis concordium contentiones excitavit. Senatus, referente Catulo, honorem ei haberi volebat, ut in campo Martio sepeliretur; Lepidus multique cum eo alii præfracte repugnabant. Ibi generose animo suo Pompeius imperavit, et quanquam Sullæ testamento, quum ille legata relinqueret, liberisque tutores daret, esset præteritus, partim gratia, partim precibus, interim et minis submovit obstantes, funusque Romam prosequutus, exsequiis securitatem decusque præstitit. Ordo pompæ hic fuit: aureo lecto corpus defuncti per Italiam in Urbem regio prorsus fastu ferebatur: tibicinum caterva, equitesque et gravis armatura frequentibus ordinibus sequebatur; pariterque in itinere qui legati ejus ad exercitum fuerant, cum armis accurrentes, ut quisque advenerat, locum suum capiebat: alia quoque multitudo, quanta vix unquam ulla de causa, undique confluebat.

VI. Insignia magistratus et secures, ut nuper dictatori, præferebantur: hoc ordine in Urbem perlatum cadaver est. Sed quum ad rogum efferretur, longe major longeque splendidior apparatus fuit; coronæque aureæ, dona civitatum, legionumve, aut amicorum, plusquam duo millia spectabantur. Corpus, quo sacrorum honor concurrentium militum licentiam frenaret, omnia sacerdotum collegia Vestalesque comitatæ sunt; tum senatus universus, et cum insignibus suis magistratus. Mox equitum romanorum agmen, et omnis, qui sub eo meruerat, exercitus (singuli enim, ut præsto forent, properaverant) cum auratis signis, et armis argentatis, quo ornatu esse deinceps etiam in pompis consueverunt.

VII. Inter hos variis locis magnus tubicinum insertus numerus, lugubre quiddam concinebat. Voces deinde ho-

§ V. Appian. — Liv. Epit. — Plut. in Pomp. c. 25, et in Lucullo, c. 6.

norificæ per ordines acclamatæ sunt; incipientem senatum eques, equitem plebs excipiebat. Sed non idem omnibus in pari testificatione voluntatis animus erat: pars vere deflebat amissum; cæteri Sullanorum præsentes copias, et ipsum adhuc, quanquam vita orbum, metuebant. Pro Rostris cadavere posito, laudatus est ab aliquo disertorum, quia Faustus filius nondum maturæ ætatis erat. L. Philippum huic officio delectum crediderim, qui tum ætate et facundia cæteros anteibat; deinde sublatus senatorum humeris lectus in campum Martium deportatus est, ubi tantummodo regum erant monumenta.

VIII. Sub nonam diei horam in campum est ventum; quia nebula matutina, ne celerius exirent, pluviæ metu curatores funeris tardaverat. Tum impositus rogo est, cum ingenti vi odorum, quos adeo liberali manu matronæ contulerant, ut præter ducenta decem fercula, Sullæ ipsius simulacrum justa magnitudine, simulque lictoris imago fictæ fuerint ex optimo ture et cinnamomo. Hæc omnia flammis consumpta: nam cremari primus e patriciis Corneliis voluerat, quum ejus gentis mortui semper, intactis igne corporibus, terra tegerentur. Id eo factum putant, quia C. Marii reliquias ad Anienem sitas, mortuo quoque implacabilis hostis, spargi in flumen jusserat; et, ne sibi accideret, quod in alterum statuisset, metuebat.

IX. Mortuus jam Marius, mortuus Sulla, civilium bellorum sævissimi duces, erant; sed vivebant adhuc in animis superstitum discordiæ, et velut ab ipso hujus rogo accensæ, inter redeuntes ab exsequiis consules statim acerbis sermonibus exarserunt. Seditiosum Lepidi ingenium metus judiciorum stimulabat, ut res turbari, valde sua interesse judicaret: nam ob exspoliatam Siciliam, a duobus Metellis, Celere et Nepote, legibus interrogatus, quamvis illi ob gratiam ejus apud populum victi destiterant, absolutus tamen non erat, et, ne aliquando revocaretur in judicium,

§ VII. Plutarch. — Sallust. Hist. I, 11. — Appian. — § VIII. Cic. de Legg. II, 22. — Plin. VII, 54.

metuebat. Itaque turbidis concionibus, veluti classico, concitata inopi plebe, italicos etiam populos spe restituendorum agrorum conciliabat.

X. Sanior pars populi facile providebat, si acta Sullæ rescinderentur, rempublicam utcumque compositam, novis tumultibus bellisque arsuram. Movebantur et prodigiorum obscœnitate; quæ inter novum illud et inauditum antea, in ariminensi agro in villa Gallerii loquutum gallum gallinaceum esse. Idcirco senatus utrumque consulem jurejurando adegit, *se hujus controversiæ causa arma non sumpturos.* Lepido, ne quid in Urbe turbarum daret, exercitus et provincia Gallia trans Alpes decreta. Ille tempus in Etruria ducendo, nolebat ad comitia reverti, ne bellum, quod in animo habebat, impediretur : putabat enim, jurisjurandi non ultra consulatus tempora valitura fide, postmodum nulla religione obstrictum ad servandam pacem fore.

XI. Non erat obscurum senatui, quid animi consiliique Lepido esset; præsertim quum Etruriam conjurare, proscriptos acciri, largitionem tentari, pernotuisset. Igitur occurrere eum ad tempus comitiorum jubet : et affuit ille ex Etruria, sed cum universo exercitu, quem ad Urbem adducere secum constituerat. Sed jam Milvium pontem, collemque Janiculum Q. Catulus consul, cum Cn. Pompeio præceperant. Relata enim lex Plautia, capitibus aliquot adjectis, contra vim malorum; et adjungens se optimatibus Pompeius, Catulo pacis, quam belli, artibus præstantiori, datus adjutor fuerat. Igitur Lepidus arma suos capere imperat : fit idem et a senatus partibus; præliumque non procul campo Martio conseritur.

XII. Primo statim impetu pulsus Lepidus, in Etruriam perfugit; Pompeius adversum Brutum est profectus, qui legatus Lepidi Galliam Cisalpinam non invalida manu ob-

§ IX. Flor. III, 23. — Appian. — L. Ampel. — Pedian. in Divin. et in Verr. I. — Liv. Epit. — § X. Plin. X, 21. — Sallust. Hist. I, in orat. Philippi. — Flor. — Appian. — § XI. Sallust. — Flor. — Appian. — Cic. pro Cœl. cap. 29. — Plutarch. in Pomp. cap. 25. — Euseb. — Rutil. Itiner. — Liv. Epit.

tinebat. Satis diu bellum id tractum ad Mutinam est; quum castra castris opposita essent, nec ad summam rei profectura certamina consererentur. Ea res Lepido, qui circumacto interim anno proconsule se gerebat, otium præbuit, ut, collectis ex qualibet hominum fæce copiis magnis, ad Urbem tenderet, assidensque consulatum alterum postularet.

XIII. Ad famam venientis haud parva in Urbe trepidatio fuit; et in senatu L. Philippus in hæc verba censuit: *Quoniam Lepidus exercitum privato consilio paratum, cum pessimis, et hostibus reipublicæ, contra hujus ordinis auctoritatem ad Urbem ducit, uti Ap. Claudius interrex cum Q. Catulo proconsule, et cæteris, quibus imperium est, Urbi præsidio sint, operamque dent, ne quid respublica detrimenti capiat.* Sed metum cito ademerunt allatæ a Pompeio literæ, quibus confectum bellum, traditus cum exercitu Brutus, nuntiabantur.

XIV. Eum Pompeius, quum datis, qui prosequerentur, equitibus, Rhegium deduci jussisset, statim insequenti die pœnitentia ductus, Geminium misit, a quo non sine infamia perfidiæ crudelitatisque pompeianæ est interfectus. Alba quoque, quam deinde *Pompeii* nomen tulisse arbitror, quod ab eo tum conservata esset, postquam obsidionem famemque ferre amplius non potuit, dedita est; ibique Scipio cum Lepidi filio captus et occisus. Inter hæc, comitiis per interregem habitis, consulatum D. Junius D. F. M. N. Brutus, Mamercus Æmilius Mam. F. M. N. Lepidus Livianus inierunt.

XV. Mamerco, homini ditissimo, ne suo anno consul fieret, prætermissio ædilitatis nocuit, quod sumptuosum muneribus magistratum amore pecuniæ vitatum ab eo populus crediderat : tum quoque tulisset repulsam, ni C. Curio, ut adolescentior, et populi suffragiis integer, ætati Mamerci concessisset. His auditis, Lepidus, quum hostis ab

§ XIII. Sallust. Hist. I, in orat. Philippi. — § XIV. U. C. 675; A. C. 77. — Plut. in Bruto, cap. 6. — Oros. V, 22. — Val. Max. VI, 2. — Cic. ad Attic. IX, 17. — Zonar. — Cellar. Geogr. Ant. lib. II, cap. 9.

senatu judicatus, iterumque victus esset, recessit Cosas, Etruriæ maritimum oppidum, ubi insequente Catulo nova commissa pugna est: cui superveniens ex Gallia Pompeius magnam edidit cædem, et reliquos fugere in Sardiniam coegit.

XVI. M. Lepido cum omnibus copiis Italia pulso, segnior, ut amoto nonnihil periculo, cæterum haud minus gravis et multiplex cura Patres exercebat, quia præter externa bella, quæ sub idem tempus pluribus locis eruperant, duce partium vivo, dilatum potius, quam exstinctum civile incendium habebatur; metusque erat, ne impedienda annonæ transvectione Urbem inopia urgeret. Sed ille bellum, per quod homo delicatus luxu sibi carendum videbat, segniter moliebatur, donec pœnitentia consilii, et a C. Valerio Triario, qui provinciam proprætore obtinebat, undique depulsus, et oppidorum expugnatione prohibitus, contrarios cogitatis eventus habuit; lentaque tabe correptum, cognitum uxoris Apuleiæ adulterium tædio et dolore confecit.

XVII. Epistolam enim criminis indicem forte nactus, divortii libellum misit; deinde simul caritate desiderioque repudiatæ, simul injuriæ suæ acerbitate ac dolore extabuit. Extrema quoque hujus memorabili eventu adverterunt curiosos; quia corpus flammæ vi e rogo ejectum, quum reponi propter ardorem nequiret, juxta sarmentis aliis nudum crematum est. Sic atrocibus belli minis inter ipsa initia compressis, victores, rara iis temporibus modestia, pace contenti fuerunt: quam ob moderationem non minus, quam ob bellum feliciter confectum, Q. Catuli magnopere celebratum nomen est.

XVIII. Exercitus Lepidi, carpentibus insulanis, quibus molestus esse cœperat, dissipatus est; quod roboris fuerat, Perperna ad Sertorium adduxit, qui profectus in Hispa-

§ XV. Fasti Capitol. — Cic. de Offic. II, 17. — Sallust. Hist. I, 11. — Euseb. — Oros. — Jul. Exsuperant. cap. 6. — Rutil. Itiner. I, v. 297. — § XVI. Flor. III, 23. — Sallust. Hist. I, 18. — Oros. — Jul. Exsuperant. — Ascon. in Scauro. — Plut. — Plin. VII, 36 et 53. — Val. Max. II, 8. — Appian. Civ. lib. I. — § XVII. Jul. Exsuperant. — Sueton. in Cæs. cap. 5. — Liv. Epit. — Sallust. — Agell. XIII, 3.

niam, quum se relatum in proscriptos didicisset, bellum ingens excitaverat. Igitur ut vires ei subtraherentur, senatusconsulto, et rogatione Plautia belli lepidani gratia pœnitentibus facta, reditusque decretus; maxime annitente C. Cæsare, qui concionem super ea re habuit, quod in eadem causa L. Cinna, uxoris suæ frater, esset. Igitur civilium armorum furias, quibus ipse haud leviores excitaturus erat, multum exsecratus, orare Patres cœpit, « ut aliquando « his malis terminus poneretur.

XIX. « Ira deorum multis ab annis ita conquassatam internis seditionibus rempublicam, ut, siquidem diutius ea « durare pestis debeat, necessum sit omnia ruere. Desiderare « Urbem ornamenta pacis bellique; desiderare consiliorum « auctoritatisque principes curiam : multa præstantissimo- « rum virorum capita per Damasippum, multo deinde plura « per Sullam decisa, quæ velut in opprobrium publicæ ser- « vitutis pro Rostris spectanda proponerentur. Nunc autem « remittente numinum indignatione, sublatis horum scele- « rum auctoribus, necessum haud esse, ut deterrimorum vi- « rorum instituta, per probos et patriæ amantes exerceantur.

XX. « Donec recens adhuc dominatio, et dictatoris terror « primum, deinde memoria valuerit, facta quædam a ge- « mentibus esse, quæ recordatione temporum utcumque « defendantur : si quid eorum præterea fieret, jam nullum « colorem superesse, quin consulto facta credantur, et multi « pro uno Sullæ exstitisse : ita nullum alium civilis belli finem, « nisi eumdem et imperii, sperari posse. Igitur magnopere « se consulere Patribus, ut recipiendis in civitatem, abo- « lendaque eorum noxa, qui Lepidum sequuti nuper essent, « minuerent hostes patriæ, darentque exemplum omnibus, « nemini errorem suum fraudi, sed tantum pervicaciam « fore; neque senatum alios habiturum pro hostibus, quam « qui conciliari patriæ nolint.

XXI. « Nullum validius ad stabiliendam pacem adjumen- « tum fore; nam eadem opera Sertorio, et qui alii arma re- « tineant, magnam virium partem decessuram, et eamdem « ad rempublicam accessuram esse. » Cæterum postquam ad

sertoriani belli mentionem accessimus, quod illa tempestate longe gravissimum fuit, rem paulo supra repeti, ad multa, quæ scire lecturos refert, profuerit. Postquam primum Scipionis deficiente exercitu, Sertorius in Hispaniam abiverat, tum admiratione virtutis et industriæ, tum ambitioso ac leni imperio, provincialium simul, civiumque romanorum, qui locis illis consederant, ita conciliavit animos, ut paulo post magno exercitu coacto, C. Annio missu Sullæ in Hispaniam eunti, sex millia armatorum duce Livio Salinatore opponere potuerit, qui, occupatis Pyrenæi angustiis, Sullanos aditu arcerent.

XXII. Sed obtruncatus a Calpurnio Lanario Salinator, quem fidissimum amicorum crediderat, C. Annium subito immisit necopinantibus; unde Sertorius cum tribus hominum millibus Carthaginem Novam, et inde navibus in Mauritaniæ litus perfugit. Sed multis militibus inter aquandum subita Barbarorum irruptione amissis, retro vela fecit; iterumque repulsus, adscitis piratarum Cilicum paronibus, præsidium Annii in Pityusa insula improvisus oppressit. Sed Annio magnam classem, cum una legione adducente, prælio navali parum prospero usus, quod naves illius leves parumque firmas, ortus forte ventus disjecerat, post longum et acrem naufragii metum, paulo supra Bætis amnis ostia applicuit.

XXIII. Sub idem tempus nautæ recens ex insulis Atlanticis revecti miracula narrabant: duas ibi insulas propinquas inter se, et decem millibus stadiis procul a Gadibus sitas, suopte ingenio alimenta mortalibus gignere. Igitur *Fortunatæ* vocabantur; et has intellexisse Homerum etiam apud Barbaros obtinebat, quum Elysios campos, sedesque beatorum describeret. Earum esse, quæ hodie *Canariæ* vocantur, ex modo navigationis, et descriptione locorum, et quæ de his apud Plinium, auctore Juba rege, narrantur,

§ XXI. Plut. in Sertor. cap. 9. — L. Ampel. — § XXII. Hieron. adv. Rufin. — Sallust. Incert. 20 et 26. — Plut. — Cellar. Geogr. Antiq. lib. IV, cap. 7. — Plin. VI, 32. — Flor. III, 22.

propemodum constat. His igitur intellectis, traditur tædio præsentium Sertorius, et ne aut facere aut pati tam tristia necessum esset, fugam in longinqua Oceani agitavisse, apud Fortunatas illas insulas, quod reliquum esset ævi, in quiete exacturus.

XXIV. Igitur aliquando, quum famam illam apud suos late sparsam cum admiratione vidisset excipi, ejusmodi jacere sermones cœpit : « Fabulam hanc esse credidissem, « nisi non spernendi auctores verum subesse persuaderent. « Multi sunt, qui se vidisse confirment; et ne dolum pu- « tem, singuli seorsim interrogati de rebus, de quibus inter « se comparare, si maxime voluissent, nullo pacto potue- « runt, eadem omnia miro consensu referunt. Unum subit « mirari, quod tantæ felicitatis loca ex cætero orbe non pe- « tuntur avidius. An non enim satius foret, contentum iis, « quæ in pace et otio viventibus omniparens tellus sponte « sua ministraret, dimittere inanes aut atroces curas, et sibi « aliisque parcentem sine metu, sine injuria, munere deo- « rum oblata accipere cibaria?

XXV. « At nos improvidi et immites, quo scilicet aliquando « beatiorem ducamus vitam, tumultu turbisque miscemus « omnia; annosque nostros prodigimus, tanquam alio tem- « pore victuri; et ut paremus supervacua, necessariis invi- « cem spoliamur spoliamusque. Ita multis calamitatibus ma- « lisque cogentes coactique, et interdum scelesti magis, « quam miseri distringimur. Sed alii sane insaniant : quid « nos facere decet, commilitones? quin arripimus vacuam « tantorum bonorum possessionem; ut aliquando incipia- « mus vivere, cæterorum mortalium errores tempestatesque « de tutis litoribus despecturi.

XXVI. « Si cuiquam nostrum sperare multum ex his re- « bus licet, quæ vulgo præcipuæ habentur, ego is esse debeo, « genere Romanus, ordine senator, dignitate prætorius, « qui exercitibus magnis, provinciisque præfui, qui res gessi « nemini hujus ævi ducum pœnitendas. Me tamen eo prope-

§ XXV. Sallust. Incert. 17.

« modum natura ducit, quam sequi optimam vitæ magistram « æquum est, ut spes meas omnes hoc pretio commutare « nihil abnuam. » Non erat ea mens Cilicibus, ut pacis amore, pecuniæ studium abjicerent, cujus causa pacem otiumque reliquissent: ita Sertorio relicto, in Africam se contulerunt, ubi de regno Mauritaniæ bellabatur. At Sertorius, ne, quod supererat militum, inopia deficeret, alteri se partium applicuit; rebusque bene gestis, quum ab incolis locorum amaretur, quid postea facto opus esset, deliberabat.

XXVII. Ancipitem et impeditam consultationem legati Lusitanorum abruperunt, ad imperium gentis eum vocantes; quæ contra romanos terrores ducis egens, laudatum ab omnibus, qui cum illo fuerant, Sertorium, velut divino munere oblatum, rebatur: erat enim ille animo consilioque maximus, virtutis liberalissimus æstimator, in puniendo moderatus, facundus idem et comis, et tam in confirmandis suis, quam terrendis hostibus, singularis artifex. Igitur, accepta conditione, cum duobus millibus, sexcentis, quos vocabat *Romanos*, et septingentis, qui ex omni Africa se ad eum contulerant, levi præsidio relicto in Mauritania, nactus obscuram noctem, æstu secundo, furtivaque celeritate, vitare prælium in transgressu conatus est.

XXVIII. Sed occurrente cum navibus Cotta, juxta Mellariam in freto dimicare coactus, vi perrupit, et ad montem Balleram, quem Lusitani præceperant, contendit. Horum copiis assumptis (erant autem cetratorum millia quatuor, equites septingenti), Furfidio cum legionibus adventanti se objecit: is enim Bæticam cum imperio obtinebat. Cum hoc, difficultatibus locorum adjutus, ita certavit, ut ille, duobus millibus Romanorum amissis, cedere cogeretur. His igitur aliisque multis ducibus interfectis, pulsisve, C. Metellus a Sulla missus est, claræ veterisque famæ imperator. Qui postquam in ulteriorem provinciam venit, artibusque Sertorii fatigatus, neque cogere potuit ad pugnandum, neque inse-

§ XXVI. Plut. in Sertor. cap. 13. — § XXVII. Sallust. Hist. I, 21. — Oros. V, 23. — Plut. in Pomp. cap. 27.

qui fugientem, nisi ut omnia fugientium incommoda ipse pateretur, L. Domitium, proconsulem citerioris Hispaniæ, cum omnibus copiis, quas paraverat, arcessivit.

XXIX. Sed ille ad Anam fluvium, qui Bæticam a Lusitania separat, ab Hirtuleio, quæstore Sertorii, cum exercitu oppressus est : idemque fatum eodem loci legatum Metelli Thorium deprehendit. Deinde, quia tanto hosti resistere res romana uno imperatore non poterat, L. Manilio Galliam Narbonensem obtinenti præcipitur, ut suppetias Metello in Hispaniam transgrediatur. Hunc quoque cum tribus legionibus, et mille quingentis equitibus advenientem, idem Hirtuleius sic excepit, ut L. Valerius Præconinus legatus, exercitu pulso, interficeretur; L. Manilius proconsul, impedimentis amissis, in oppidum Ilerdam pæne solus confugeret.

XXX. Unde viribus et fama in dies augescens Sertorius, ut consilium et decus partibus adderet, senatores ex proscriptis eodem nomine locoque apud se habebat; allectisque ex amicorum cohorte primoribus, ut trecentorum numerus fieret, hunc *senatum* appellabat : ad eum ordinem de rebus omnibus referebat, hinc quæstores legatique, quam proxime patrium morem creabantur : nam Sertorius ea modestia et animi magnitudine agebat, ut, quanquam Hispanorum armis, pecuniisque et urbibus, ac corporibus uteretur, nulla tamen re lædi obliterarive romani nominis dignitatem sineret.

XXXI. Quum hæc agebantur, P. Servilius cum Cilicibus prospere ad summum, sed non sine magno labore ac periculo dimicabat. Mithridatici belli occasione piratæ, quod inter Cretam Cyrenasque et Achaiam sinumque Maleum est mare (ipsi a prædarum ubertate *aureum* vocabant), latrociniis infestum habere cœperant, Isidoro duce. Deinde,

§ XXVIII. Appian. Civ. lib. I, et Hisp. — Sallust. Hist. I, 19. — Plut. in Sertor. cap. 19. — Liv. Epit. — Flor. — Pomp. Mela. — Oros. — Eutrop. — § XXIX. Flor. III, 6. — Plut. — Liv. Epit. — Cæs. de Bel. Gall. III, 20. — Oros. — Appian.

quia Mithridates Asiam pro aliena negligebat, Sullam urbanæ res revocabant in Italiam, impunitate plures invitante, numero viribusque aucti, magnis jam classibus oberrabant: adeoque placebat ipsis hoc vitæ genus, ut hoc perpetuo exercere certi, in quamdam velut reipublicæ formam coirent: igitur, licet passim haberent castella, arces, insulas desertas; sedem tamen fortunarum omnium Ciliciam, quæ vocatur aspera, consensu legerunt, importuosam, et altissimis rupibus horrentem.

XXXII. Unde communiter ab omnibus *Cilices* vocari cœperunt; quamvis esset mixta variarum gentium colluvies, Syri, Cyprii, Pamphylii, et quidam ex Ponto, ac propemodum omnibus Orientis regnis; multi enim bellorum diuturnitate patrimoniis exuti, quum facere indigna et gravia, quam pati, mallent, naves pro natali solo ad ducendam vitam delegerant. His omnes fere Ciliciæ Pamphyliæque urbes patebant, dulcedine lucri forum prædæ vendendæ, navibusque eorum stationem præbentes. Sidetæ quidem naves etiam iis fabricabant, et captos ab illis palam vendebant, quamvis liberos esse scirent et faterentur.

XXXIII. Diversum Lyciorum institutum, eoque dispar etiam fortuna fuit; qui neque terrore, neque lucro victi, omnem cum Cilicibus societatem constanter recusarunt; quorum deinde exscidium salvi sospitesque viderunt, nisi quod e finitimis bellis, velut ex vicino incendio, partem aliquam vapor afflavit. Cæterum piratas L. Muræna nuper, imperato civitatibus Asiæ, ut ex pecunia vectigali populi romani naves facerent, paulisper represserat; sed quia neque receptacula illorum expugnata erant, neque prohiberi poterat, quominus plures quotidie ad illorum institutum affluerent, postquam Muræna decessit ex Asia, plus terroris ac damni, quam unquam antea, passim dederunt.

XXXIV. Jam enim et Siciliam infestabant, ut circa eam insulam nemini tuta navigatio esset; occurrentemque sibi

§ XXXII. Strab. lib. XIV, p. 664 et 665. — § XXXIII. Appian. — Cic. in Verr. I, 35.

prætorem navali prælio vicerant : nec meliore eventu ab aliis in eos pugnatum. Igitur missus in eos P. Servilius proconsul, primum in ipso mari congressus, quanquam adversus leves et fugaces myoparonas justæ magnitudinis naves opposuerat, non incruentam victoriam retulit. Sed nec mari submovisse contentus, ad urbes illorum et prædarum receptacula eruenda convertit. Non minimi laboris id bellum fuit : fere triennio pugnatum ; multæque per Ciliciam Pamphyliamque et Lyciam urbes eversæ.

XXXV. Phaselis in Lyciæ Pamphyliæque confinio sita, juxta quam Alexander olim per angustias fluctibus coopertas transduxit exercitum, crebro commeantibus eo piratis, quod projecta in altum horum accessibus erat opportuna, primo commerciis, deinde et societate se conjunxerat. Sed non ante destitit Servilius, quam expugnatam dirueret. Eadem sors Olympi fuit, urbis antiquæ et opulentæ, quæ inter sex Lycias maximas numerari solet. Hujus, quum vi capta esset, magna præda fuit; multaque inde signa et ornamenta ab imperatore belli jure sublata sunt. Corycum quoque urbem, inclitam nemore, in quo crocum gignitur, eorumdem armorum tempestas evertit.

§ XXXIV. Sext. Ruf. cap. 11. — Flor. — Oros. V, 23. — Strab. — Cic. — § XXXV. Cic. in Verr. I, 21. — Strab. lib. XIV, pag. 665. — Sallust. Hist. I, 22. — Eutrop.

JOANNIS FREINSHEMII

SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LVI

IN LOCUM LIBRI XCI LIVIANI.

EPITOME

LIBRI NONAGESIMI PRIMI.

Cn. Pompeius, quum adhuc eques esset, cum imperio consulari adversus Sertorium missus est. Sertorius aliquot urbes expugnavit, plurimasque civitates in potestatem suam redegit. Ap. Claudius proconsul Thracas pluribus prœliis vicit. Q. Metellus proconsul L. Herculeium, quæstorem Sertorii, cum exercitu cecidit.

I. Transgressus in Hispaniam Perperna, quemadmodum superiore libro ostendimus, curam senatus duplicaverat, nihil æque metuentis, quam, ne auctus novo exercitu Sertorius in Italiam reverteretur: Metellus enim, fessa jam ætate, et statariis pugnis assuefactus velocissimæ virtutis hosti parum resistebat. Idcirco Cn. Pompeius, qui nuper, recepta Gallia Cisalpina, quanquam jubente Catulo, copias non dimiserat, cupidus hispaniensis belli, ut ad opem ferendam Metello mitteretur, ad Urbem hærebat, semper aliqua reperta causa, cur exercitum sub signis retineret. Neque aliud in promptu præsidium erat, neque ducum quisquam, qui sertoriano vigori rectius opponeretur. Ergo

ex sententia L. Philippi, decreta illi provincia est, ut pari cum Q. Metello imperio esset: quo tempore aiunt, mirantibus quærentibusque, « anne igitur equitem romanum pro « consule mittendum censeret ? » respondisse Philippum, « non se illum sua sententia pro consule, sed pro consulibus « mittere ».

II. Tanta erat de virtute Pompeii opinio, ut, quum duo consules clarissimi fortissimique essent, duorum consulum munus unius adolescentis virtuti committeretur. Igitur Pompeius, accepto imperio, diebus quadraginta suppleto exercitu, paratisque necessariis, ad Alpes movit, quarum aditus sertoriana præsidia obtinebant. Igitur Pompeius aliud, quam Hannibal patefecerat, sibi opportunius iter juxta Rhodani Padique fontes aperuit; hostibusque in Hispaniam submotis, Galliam, adjuvante non segniter, qui provinciæ præerat, M. Fonteio, recepit; deinde perrexit ad Pyrenæum, ut ad auxilium Metello ferendum quam maturrime occurreret: nam is in dies molestioribus rebus utebatur; quum super alia mala, fatiscens laboribus miles, segnior, et adversus imperatorem contumacior fieret; eousque, ut, Sertorio Metellum ad singulare certamen provocante, impudens clamor oriretur, ire jubentium, ducemque cum duce, Romanum cum Romano congredi, non sine conviciis, ubi Metellum imperatorii loci memorem, neque hostis insultatione, neque suorum stultitia moveri viderunt.

III. Igitur Metellus, ut aliquo negotio militem occuparet, celeriter ad Laccobrigas movit, urbem hosti opportunissimam, non magno negotio in potestatem redacturus, quod unus tantum intra mœnia puteus erat, et suburbanis aquis obsessi prohibebantur. Sed hic quoque neque solita cautio Sertorio, neque celeritas efficiendi cogitata defuit. Ex omni Hispanorum Maurorumque numero robustissimum quemque, eumdemque pernicissimum, pronuntiato

§ I. U. C. 675; A. C. 77. — Appian. Civ. lib. I, et Hisp. — § II. Val. Max. VIII, 15. — Cic. pro Fonteio, cap. 2. — Oros. V, 23. — Plutarch. in Sertor. et Pomp. — Sallust. Hist. III, in epist. Cn. Pomp.

in singulos utres præmio excitans, magnam aquarum copiam inferendam in oppidum curat: per eosdem inutilis turba educitur: ita in multos dies adversum sitim providetur. Enimvero Metellus, cui omnis spes in eo erat posita, ut imparatos opprimeret, tantum quinque dierum cibaria portare militem jusserat.

IV. Idcirco, deficiente commeatu, Aquinum cum sex millibus militum frumentatum misit. At Sertorius, occultatis tribus hominum millibus, cum cæteris, quos secum habebat, Aquinum ad pugnam cogit: ea dum conseritur, signo dato procurrunt insidiæ: sic Aquinus dimidia copiarum parte, et equo armisque amissis, vix a Metello receptus, et obsidio cum magna Romanorum ignominia soluta est. His successibus ab Hispanis Sertorius in cælum tolli; hoc imperatore sibi decus, divitias, victoriam quisque spondere: neque ille omittebat, omni arte parare novorum amicorum, retinere veterum benevolentiam, comiter appellando singulos, donando ob virtutem, armis auro atque argento ornatis, sagulisque pictis, et romana disciplina exercitum ad speciem et robur instruendo.

V. Sed et nobilissimos ex amicis populis pueros, ludo Oscæ instituto, græcis latinisque literis curabat erudiendos, civitatem romanam promittens, ubi adolevissent: et hi quidem Sertorio usum obsidum præbebant; sed quia nominis invidia aberat, securi vacuique suspicione parentes, ultro liberali et honesta suorum educatione lætabantur. Mos vetus Germanorum Gallorumque per Celtiberos in Hispaniam introductus fuerat, ut principibus virtute præstantes viri comites se adjungerent, indiscreta familiaritate lætorum adversorumque, atque etiam mortis socii: nam ne quis, amisso duce, vivus ex acie reverteretur, devotione terribili adstringebant fidem.

VI. Horum major, quam cuiquam alias, Sertorio numerus apparebat: multa enim eum in has leges millia sequebantur;

§ V. Tacit. Germ. cap. 14. — Nic. Damascen. lib. XVI; apud Athen. VI, 13. — Plutarch. in Sertor. cap. 23. — Sallust. Incert. 16.

feruntque, aliquando fuga ad urbem quamdam facta, portisque turbam morantibus, devotos illos, abjecta suæ salutis cura, Sertorium per sua corpora ad medium quasi murum extulisse, ut deinde superadstantium manibus in summum attraheretur. Nec dissimili fama, atque caritate apud italicos milites celebrabatur: nam Perpernæ milites, quod ille, nobilitate et opibus potior, cedere Sertorio recusabat, indignabantur; nec ultra passi, quam donec per Pyrenæum saltum Pompeius adventare auditus est, ut ad Sertorium duceret, postularunt; ni duxisset, sua sponte ituros.

VII. Idcirco Perperna, quod summum tenere locum nequibat, proximum utique non abjiciendum ratus, cum ingenti pecunia, tribusque et quinquaginta cohortibus ad Sertorium venit. Hac tanta accessione ferociores Hispani, quorum undique magna vis ad castra Sertorii concurrerat, insolentioribus quotidie vocibus pugnam flagitabant. At Sertorius, non minus cautus, quam acer imperator, neutiquam conducere rebus suis existimabat, ut præter rationem belli seque et exercitum non necessariis casibus objiceret. Postremo, quia nulla jam ratione cohiberi hominum impetus poterat, turmæ equitum, ut lacesseret hostem, permisit; deinde laboranti submisit alias, atque ita citra magnæ noxæ experimentum docuit, quis exitus flagitatam pugnam mansisset.

VIII. Igitur ut quoque in posterum obsequentioribus uteretur, jussis in concionem assistere militibus, duos equos produci imperavit, prævalidum alterum, alterum mire exilem: valido deinde parvum hominem et contemptibilem adspectu, exili magnum robustumque admovit, præcepto, ut robustior ille gracilis equi caudam universam abrumperet, valentis singulos pilos infirmus velleret. Atque illo inter plurimum omnium risum, magna vi nequidquam adhibita, defatigato, quum gracilis, quod imperatum erat, confecisset, versus ad suos Sertorius, « Jam, inquit, quod mihi sæpe « monenti noluistis, oculis, opinor, vestris credetis, mi- « lites: quanto plus perseverantia, quam impetus, valeat,

§ VII. Plutarch. — Suid. in Σερτώριος.

« sub claro exemplo didicistis. Romani exercitus hac imagine vobis ostensa natura est; quem universum qui aggredietur, nihil aget; per partes carpenti minime erit « insuperabilis ».

IX. Per hæc conversis animis suorum, et ad accipienda quælibet apertis; « Rem se facere, non nisi rarissimam, et « magna de causa probabilem, ait, qui gerendi belli rationem « exercitui reddat imperator. Sed facere semel, ut ostenso « cognitoque, a quali duce, et qualibus consiliis regantur, « post hæc etiam celanti animum suum læti atque securi « obediant. Neque enim sibi deesse ferociam, siquidem ro« bore et impetu posse obtineri victoriam putaret; idque « tot præliis compertum, quibus miles, tribunus, legatus, « imperator suæ alienæque vitæ juxta pepercisset. Cæterum « ita se videre comparata esse præsentia, ut nulla sit, nisi « qua instituerit ducere, ad salutem via.

X. « Laudare se quidem animos cuilibet discrimini prom« ptos, et timori impenetrabiles; sed eo ipso dignos arbi« trari, qui nullum aut modicum ad usum temere non pro« digantur. Sed neque ignaviæ cuiquam auctorem esse; quin « ultro indicere expeditiones, pugnas, itinerum operumque « multiplicatum laborem. His enim rebus se confidere, qui« bus adhuc contra tot duces et magnos exercitus, cum « modicis copiis invictus stetisset. Olim se scire, plerosque « omnes præ nimio ardore ad summæ rei dimicationem ani« mis votisque properare; sed suis artibus effectum, ut et « bellum sustineretur egregie, et Perpernæ daretur spatium « tantas adducendi copias, quæ profecto, si ante tempus in « unius certaminis aleam descensum foret, non fuissent « habituræ, quocum se conjungerent.

XI. « Nunc vero aucti tanto exercitu, neque ipsi nos tra« demus inertiæ, neque hosti quidquam temporis tutum, « aut quietum esse patiemur. Sed nec temere a priori ra« tione belli gerendi recedemus. Romanam aciem, si viri« bus ac locis æquis congrediare, sine summo tuo periculo

§ VIII. Val. Max. VII, 3. — Plut. — Front. Strat. I, 10, et IV, 7.

« damnoque haud sustinueris : at ego vobis ita constrictam « locis, turbatam improviso metu, vigiliis laboribusque enectam dabo, ut citra noxam meorum militum concidatur.

XII. « Omnia, quæ ad hunc obtinendum finem faciunt, « pro nobis sunt. Locorum ingenium, quibus a pueritia assuevistis, et perinde scientia; velocitas ingenita Hispanis, « famis, sitis, æstus, laboris patientia : quibus rebus ita fatigabimus statarias hostium copias, ut quandoque se victas « ante sentiant, quam, a quibus oppugnentur, cognoverint. « Scio, nobiscum esse, qui viriathini belli meminerint; iis « consilium meum haud difficulter approbabo : juniores satis « habeant, animos promptos, arma expedita habere, ut feliciter expertum ducem, ad gloriam et opus recto itinere « præeuntem sequantur. » Ita condocefactis Barbaris, quum illorum viribus, ingenio suo uteretur, multa prospere gessit, aliquot urbes expugnavit, plurimasque civitates in potestatem suam redegit : unde non minori admirationi, quam terrori hostibus erat.

XIII. Sed præcipuam ei calliditatis famam peperit Characitana expeditio, qua gentem feram, non urbes, aut vicos, sed magnum et arduum collem plurimis speluncis in aquilonem versis supra Tagum incolentem subegit. Ibi dum circa inaccessum collem obequitans, adversus tutos loco Barbaros inanes minas jacit, et pudore recedendi multa volvit animo, Cæciam animadvertit in adversas speluncas flare; edoctusque ab accolis, id eo tempore anni solitum illis regionibus esse, milites excidere glebas ex circumjecto agro, et contra speluncas comportare in aggerem, jubet; multum irridentibus montanis insanæ molitionis vanitatem, quod putabant, ad oppugnandum altissimum collem id institutum pertinere. Inter hæc Sertorius sub noctem suos reduxit in castra.

XIV. Postridie, quum flare ventus cœpisset, et ex congesta humo pulverem in altum efferre, militibus immissis, subruere ex imo cumulum illum jussit, terramque levem

§ XII. Liv. Epit. — § XIII. Plut. in Sertor. cap. 26.

admodum et friabilem comminuere: atque illa labore hominum, equorumque ultro citroque super eam discurrentium ungulis trita, quum a vento rapta in aerem tolleretur, statim densa quædam nebula speluncarum ostia fenestrasque obturavit: neque jam aut lucis usus supererat, aut reciprocandæ animæ purus suppetebat aer: nec enim aliam in partem apertæ illorum habitationes, aut ulla ducendi spiritus copia dabatur. Biduo tamen sustinuerunt hoc malum obsessi; tertio die, quia perseverante vento suffocabantur, sunt dediti.

XV. Dum hæc geruntur, in Hispaniam Pompeius venit, arrectique omnium animi erant, ut solet, ad novi imperatoris famam; multique populi, qui minus constanter adhærebant Sertorio, jamjam mutaturi socios videbantur. Sed insperatus ad Lauronem casus et dubios in officio retinuit, et fidos confirmavit. Sertorius eam urbem obsidebat, quum universum exercitum suum, apud Pallantiam convenire jussum, succursurus obsessis Pompeius adduxit. Tumulus haud procul urbe visebatur, quem qui prior occupasset, magna erat ex loco commoda habiturus. Utroque duce properante, Sertorius quum prævenisset, exclusus ea spe Pompeius haud eo minus læto animo agebat, quod inter suum exercitum et Lauronem interclusas Sertorii copias tenere rebatur.

XVI. Igitur missis ad Lauronenses nuntiis, bono animo esse jubet, atque considentes in mœnibus obsessi obsessoris spectaculo frui. Sertorius, jactantia Pompeii comperta, ridens ait, « se discipulum Sullæ (sic appellabat eum ludibrii « causa) docturum, debere plus respicere imperatorem, quam « prospicere ». Simul ostendit obsessis sex millia peditum prioribus in castris relicta, ut Pompeium, si in se movisset signa, a tergo aggrederentur. Ita Pompeii gaudium irritum cito in gravem verecundiam vertit: nam serius errore cognito, quum neque invadere Sertorium, ne circumveniretur, auderet, neque præ pudore Lauronem sustineret relinquere, pereuntium sociorum spectator otiosus sedebat.

§ XV. Plut. in Pomp. cap. 28, et in Sertor. — Oros. V, 23.

XVII. Dum ita vicina castris castra duo imperatores habent, Sertorius talem dolum machinatur. Duæ tantummodo regiones erant, ex quibus peti pabulum posset, una in propinquo, altera longius sita. Sertorius ulteriorem ab armatis adiri vetuit; citimam subinde per levem armaturam jussit infestari. Sic ad extremum fides adversis partibus facta, tutiorem esse, quæ erat remotior; magnusque eo Pompeianorum numerus pabulatum profectus est. His a Sertorio triplices insidiæ per idoneos saltus ponuntur, missis Octavio Græcino cum decem cohortibus, in morem Romanorum armatis, et totidem levis armaturæ Hispanis, Tarquitioque Prisco cum duobus millibus equitum.

XVIII. Illi strenue imperata faciunt; explorataque locorum natura, in vicina silva prædictas copias noctu abscondunt, ita ut in prima parte leves Hispanos, gentem ad furta belli peridoneam ponerent; paulo interius scutatos; in remotissimo equites, ne fremitu equorum destinata proderentur: quievere omnes, silentio servato, in horam tertiam diei: quum deinde Pompeiani securi gravatique pabulo de reditu cogitarent, et hi quoque, qui in statione fuerant, quiete invitati ad pabulum colligendum dilaberentur; emissi primum Hispani, velocitate gentili in palantes effunduntur, et convulnerant confunduntque nihil tale exspectantes: prius deinde, quam resisti his inciperet, scutati erumpunt e saltu, et redeuntes in ordinem consternant, vertuntque: fugientibus equites immissi, toto eo spatio, quo redibatur in castra, persequuti cedunt: curatum quoque, ne quis effugeret; nam præmissi per compendia itinerum ducenti quinquaginta equites, quos in hunc usum opperiri duces jusserant, antequam ad castra Pompeii perveniretur, conversi, occurrerunt eis, qui primi fugerant.

XIX. Ad cujus rei sensum Pompeio immittente legionem cum Lælio in præsidium suorum, subducti in dextrum latus specie cedentium equites, mox circumitu legionem abs tergo infestarunt, quum jam etiam a fronte Sertoriani, qui

§ XVII. Front. Strat. II, 5. — Appian. — Sallust. Hist. III, 13.

pabulatores persequuti erant, incursarent. Sic legio quoque inter duas acies hostium cum legato elisa est: ad cujus auxilium Pompeio universas educente copias, Sertorius quoque e collibus instructum ostendit exercitum, effecitque, ne Pompeius progrederetur. Ita præter duplex damnum, eadem solertia illatum, spectatorem quoque eum cladis suorum constituit. Hoc primum prælium inter Sertorium et Pompeium fuit: decem millia hominum de Pompeii exercitu, cum jumentis et calonibus amissa sunt. Pompeius vix reliquias incolumes reduxit.

XX. Hic eventus etiam Lauronensium fregit animos, neque diu cunctati, concesserunt in Sertorii fidem. Is prædam militi concessit, edicto, *liberis corporibus uti parceretur;* direptam deinde urbem incendit, non crudelitate, a qua vix ullus unquam dux alienior fuit, sed ut ex tanta existimatione Pompeio contemptus apud Barbaros oriretur; quo inspectante, et tantum non flammis incensæ calefacto, urbs socia et amica deflagrasset. Lauronenses, qui obsidioni superfuerant, in Lusitaniam Sertorius deduxit. In ea direptione miles quidam muliere lauronensi præter naturam abusus, oculis mulctatus est, quos directis in eos digitis mulier effoderat. Re ad imperatorem delata, quum facta et causam didicisset, infensus tanto militiæ dedecori, integram cohortem, hoc genus flagitiis famosam, licet romana esset, delevit. Pompeius tamen impetum Sertorii victoris, quanquam novis militibus, et multo paucioribus, sustinuit; nam adversus sexaginta millia peditum, novem equitum, non ultra triginta peditum millia, et mille equites adduxerat.

XXI. Hæc ea æstate in Hispania gesta: quum deinde tempus anni adversum expeditionibus esse cœpisset, diversi imperatores in hiberna discesserunt. Cn. Pompeius et Q. Metellus circa Pyrenæum, inter sævissimos hostes, in castris hiemarunt; Sertorius cum Perperna in Lusitaniam profectus

§ XIX. Appian. Civ. lib. I. — Jul. Obseq. — Front. — Plut. in Sertor. cap. 29. — § XX. Appian. — Plut. — Oros. V, 23. — Sallust. Hist. III. in epist. Cn. Pomp.

est. Per hæc tempora continuum fere cum Thracibus bellum erat, perpetuo incursantibus Macedoniam. Et quanquam acriter a Dolabella repressi, justissimusque de iis ductus triumphus erat, cum Ap. Claudio successore Dolabellæ multis, sed levibus præliis concurrerunt.

XXII. Quibus victis, Appius, per rhodopæas gentes, magno cum labore in Sarmatas usque pervenit. Sed inter asperrimas gentes, ubi cum Medis varie dimicavit, curis et ægritudine fatigatus in morbum incidit, ex quo est in provincia mortuus. Jam Romæ Cn. Octavius M. F. Cn. N. C. Scribonius Curio consulatum acceperant. Tum Reatinorum improvisa clàdes in prodigium versa: quippe terræ motu ædes sacræ in oppido agrisque commotæ, saxa, quibus forum stratum erat, discussa, pontes interrupti, ripæ labentis fluminis in aquam provolutæ, fremitus inferni exauditi fuerant: paucis abinde diebus, quæ concussa erant, corruerunt: saxum vivum quum provolveretur, non sine stupore visentium in præcipiti rupe immobile stetit. Aliud deinde nuntiatum prodigium est, quod scintillam e stella cadere, et augeri terræ appropinquantem, ac postquam lunæ magnitudine facta esset, illuxisse ceu nubilo die, dein quum in cælum se reciperet, lampadem factam L. Junius Silanus proconsul cum comitatu suo viderat.

XXIII. Hoc forte nunquam antea visum annotatumve movit Patres, ut de Sibyllinis carminibus colligendis referri juberent, quoniam, quod eorum asservatum in Capitolio fuerat, incendio ædis illius consumptum erat. In eam legationem P. Gabinins, M'. Otacilius, L. Valerius lecti. His negotium datum, ut Erythras præcipue adirent, quæ patria Sibyllæ dicebatur, ad describenda, quæ ibi pro Sibyllinis celebrarentur. Per hos aliosque (nam et Samo quædam allata sunt, et Ilio, per Africam etiam et Siciliam, et italicas colonias, etiam a privatis conquisita) magnus librorum nu-

§ XXI. Sallust. — Oros. — Appian. — Cic. pro Fonteio, c. 3, et in Pison. c. 19. — Liv. Epit. — Eutrop. — Sex. Ruf. — Jul. Obseq. — Flor. III, 4. — § XXII. U. C. 676; A. C. 76. — Plin. II, 35. — Pigh. Annal. 677.

merus in Urbem comportatus est; et quia multa vana inerant, sacerdotibus mandatum, ut, quantum humana ope posset, vera a falsis discernerent.

XXIV. Nec in tam cæco negotio certius aliud, quam per acrostichidum, ut vocant, indicia repertum discrimen, Terentius Varro doctissimis, sed iisdem ineptissimis rerum divinarum libris prodidit. Eodem anno, postquam primum ver apparuit, resumptum acriter in Hispania bellum est, multaque et cruenta prælia facta. Tandem apud Italicam Bæticæ urbem Q. Metellus, et Sertorii quæstor L. Hirtuleius, totis viribus congressi sunt. Metellus adversus hostium celeritatem ac ferociam, haud paulo minus viribus, quam consilio, tribuebat; tam diligens celandi, quæ cogitaret, ut interroganti, « quid postera die facturus esset », responderit: « Tunicam meam, si eloqui posset, comburerem ».

XXV. Igitur insignem, quam tunc adeptus est, victoriam, non tam militum lacertis, quam ingenio suo, debuit. Oriente protinus die, Hirtuleius instructam aciem vallo ejus admoverat; neque mora esset, si suos audiret, quin statim contra exiretur. Sed prudens imperator, intra castra retento exercitu, geminam utilitatem percepit; spatium nactus, quo consideraret hostium aciem, eamdemque (fervidissimum enim anni tempus erat) caloribus conficiendam relinqueret. Idcirco quum, quod roboris in hostili exercitu erat, in media acie stare comperisset, sic instruxit edocuitque suos, ut cornua longius protenta prius cum oppositis congrederentur, quam mediæ acies confligerent. His ita ordinatis, sub sextam diei horam exercitum eduxit. Recens Metello miles, curatis corporibus, viribus integris pugnam capessebat; Sertoriani stando fessi, magis etiam æstu fatigabantur; et quia Metellus mediam aciem reduxerat, fortissimæ quæque cohortes, si starent, otiosæ manebant; sin

§ XXIII. Fenest. apud Lactant. de Ira et de Inst. I. — Dionys. IV, 70. — Strab. lib. XIV, pag. 645. — Tac. Annal. VI, 12. — § XXIV. Appian. Civil. lib. I. — Oros. — Front. Strat. I, 1. — § XXV. Front. Strat. II, 1 et 3.

procurrerent in hostem, hic quoque novus labor prioribus molestiis accedebat.

XXVI. Inter hanc dubitationem pulsis utrinque cornibus, ita circumveniuntur, ut neque repugnando servari, neque erumpere ad fugam possent. Ibi vehementissime dimicatum est, ita promptis avidisque ducibus, ut Metello in sagum, Hirtuleio in brachium tela venirent: neque tam virtute, quam quibus diximus rebus, inferiores Sertoriani exstiterunt. Ita viginti millibus militum amissis, pauci in Lusitaniam cum duce refugerunt. Neque tamen ille cladi suorum diu superstes fuit, dum reparatis viribus fortunam denuo tentat, cum fratre ad Segoviam interfectus. Quo tempore Barbarum, qui forte evaserat, nuntium cladis Sertorius, quum maxime pugnam adversus hostem ciens, e vestigio pugione trajecisse dicitur; veritus, ne, inter milites vulgata rei fama, animos eorum alienissimo tempore infringeret.

XXVII. Magnum enim omnino incommodum acceperat, insigni duce, multisque fortissimorum virorum millibus deperditis. Sed nemo temere tum ad alios belli casus, tum in reparandis cladibus, Sertorio dux melior erat; quum invictus ipse, legatorum culpa fortunave vulneratam causam mirabili semper celeritate consilioque restitueret. Unde ingens viri nomen, quotidieque majus, ne quidem Europæ finibus continebatur, quin Asiam quoque et Pontum implerent ejus laudibus, qui ex Occidente adventabant. Quod non ultimum incitamentum Mithridati fuit, cur tertii belli, sibique ad postremum exitiosi, aleam subiret; elatum regis animum aliis etiam stimulantibus causis. Quippe post remissam a Sulla legationem, Cappadociam Ariobarzani, uti jussus erat, restituerat; quum alios oratores scribendi fœderis causa Romam ablegasset, iterum spe sua frustratus est, quia, mortuo jam Sulla, magistratus civilibus turbis impediti de eo negotio non retulerunt.

§ XXVI. Sallust. Hist. II, 8. — Oros. V, 23. — Flor. III, 22. — Liv. Epit. — Front. II, 7. — § XXVII. Plut. in Sertor. c. 30. — Appian. Mithrid.

XXVIII. Igitur Mithridates ultionis cupidus, et sibi adhuc diffisus, Tigranem subornat; facilius conjicientibus rem Romanis, quam ad prohibendum paratis. Ille Cappadociam, velut indagine cinctam, evacuavit, abactis hominum ferme trecentis millibus, et urbibus græcanicis duodecim evastatis. Hos in Mesopotamiam, agris juxta Trigranocertam ad incolendum attributis, transtulit, majoremque partem urbis ex eo genere frequentavit. Curæ enim habebat rex longe superbissimus, ut urbs, ubi sibi diadema Armeniæ imposuerat, quamque de suo nomine voluerat appellari, magnificentissimo murorum ambitu, maximaque hominum et ædificiorum multitudine ornaretur.

XXIX. Hæc dissimulare, Romanos non externa tantum bella, sed etiam urbani motus coegerunt. De tribunatu, cujus omnem fere potestatem Sulla exstinxerat, certabatur: nam illo mortuo, plerorumque erecti animi fuerant, restitutum iri jus populi sperantium, nisi Q. Catulus acta Sullæ constanter defendisset. Proximis deinde consulibus, agente L. Sicinio tribuno plebis, tumultuatum; isque statim, quum D. Bruto et Æmilio Mamerco impar fuisset, cum acriore viro, Curione, malo suo fato, commissus est. Vehementer eum accusabat Curio, ut erat ei sermo splendidus et copiosus, quod « reipublicæ, vix e tantis cladibus respiranti, de« nuo civilium bellorum metum intestinæ seditionis fax et « auctor admoveret.

XXX. « Quasi enim parum molesti Perperna ac Sertorius « forent; quasi nesciretur, quæ Mithridatis, quæ Tigranis « essent consilia; quasi Macedoniam et Achaiam a Thracibus « lacerari, nihil ad rempublicam pertineret; ita novos sub« inde in ipsa urbe exoriri Cinnas atque Marios, qui sævius, « quam ulli hostes, civitatem vexent premantque. Scilicet « hunc Sicinium apud levem et seditiosam turbam ipso no« mine favorabilem, haud minus turbarum daturum credi,

§ XXVIII. Strab. lib. XI, pag. 532, et lib. XII, pag. 539. — § XXIX. Sallust. Hist. III, in orat. Macri. — Ascon. in Divin. — Cic. in Bruto, cap. 59 et 60.

« quam antiquis temporibus educta in Sacrum montem plebe, « nescio quis Sicinius dederit. Nisi tamen hic tanto est dete- « rior, quod non contentus jure tribunitio, quatenus tolera- « bile civitati, et populo salutare est, quale majores vestri « unice desiderarunt, licentiam sibi miscendi omnia, et rem- « publicam arbitratu suo agendi, ferendi postulat.

XXXI. « An non satis modo pœnarum dedimus, quod « hominibus turbulentis, ambitiosis, audacibus, stultis ado- « lescentibus, populum, quo vellent, agitandi concessa po- « testas est? Unde enim gracchanæ apuleianæque seditiones? « unde mox marianus cinnanusque furor, nisi ex tribunitiis « rogationibus? Hoc igitur audes dicere, Sicini? talem mihi « potestatem deposco, qualem Sempronii Saturninique ha- « buerunt: ego rempublicam constituam scilicet; ego leges, « quibus obediatis, feram. Infelix scurra, tu isto tuo impu- « denti ore flagitium tale proferre ausis! Tua ista insignis et « prodigiosa stultitia, tua improbitas, tuæ illæ sordes in hac « se republica jactabunt!

XXXII. « At nos merito nostro miseros, si nunc Sicinium « feremus regem, qui nuper Æmilium non tulimus. Scilicet « apparebat, quam efficax ad subruendam rempublicam cu- « niculus effoderetur, si, quod ille sub honesta specie pete- « bat, leges Sullæ, quibus tanquam firmissimo vinculo con- « cordia statusque civitatis hujus continetur, abrogarentur. » Hæc atque talia dictitantem non tam oratione Sicinius, quam clamoribus et improba dicacitate refellebat: erat enim homo perquam ridiculus; et scurriliter facetus, omnes civitatis principes ac magistratus exagitare consueverat: memoraturque, a solo M. Crasso petulantiam abstinuisse; interrogantibus, cur soli omnium huic parceret? respondere solitus, *fœnum in cornu habere.* Sed a Curione minime temperabat, quin et de republica cum eo contenderet acriter, et inconcinnum consulis in dicendo motum dictis procacibus irrideret; et corpore ac lingua percitum, et inquietum, nomine histrionis vix sani *Burbuleium* appellaret. Igitur quum in

§ XXX. Liv. II, 32.

magistratu esset occisus, penes Curionem invidia necati fuit; tribunatusque desiderium, paulisper repressum eo facinore apud plebem romanam, non multo post vehementiore nisu erupit.

§ XXXII. Cic. in Bruto, cap. 60. — Plutarch. in Crasso, cap. 13. — Sallust. Hist. III, in orat. Macri. — Quintil. XI, 3. — Plin. VII, 12. — Val. Max. IX, 14.

JOANNIS FREINSHEMII

SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LVII

IN LOCUM LIBRI XCII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI NONAGESIMI SECUNDI.

Cn. Pompeius dubio eventu cum Sertorio pugnavit, ita ut singula ex utraque parte cornua vicerint. Q. Metellus Sertorium et Perpernam cum duobus exercitibus prælio fudit; cujus victoriæ partem cupiens ferre Pompeius, parum prospere pugnavit. Obsessus deinde Cluniæ Sertorius, assiduis eruptionibus non leviora damna obsidentibus intulit. Præterea a Curione proconsule in Thracia res gestas adversus Dardanos, et Q. Sertorii multa crudelia in suos facta continet, qui plurimos ex amicis et secum proscriptis, crimine proditionis insimulatos, occidit.

I. Eadem æstate, qua victus et occisus a Metello L. Hirtuleius erat, Sertorius et Pompeius, collatis apud Sucronem oppidum signis, ambiguo marte dimicarunt. Ab ambobus erat properatum, ut adventum Metelli occuparent; dum Sertorius auxiliatorem hostis prævenire studet, Pompeius consortem gloriæ: animosus enim rebus prospere gestis, quod Segidam, nobilem Celtiberiæ urbem, ceperat, et secundo ad flumen Duriam prælio ducem hostium C. Herennium cum decem amplius hominum millibus, et urbe Va-

lentia deleverat; solus cum Sertorio decertare cupiebat; ne sæva quidem tempestate territus, quum sereno repente cælo crebra cum ingenti fragore fulmina micarent. Dilata tamen in vesperam pugna est, Sertorii astu, qui hostibus locorum ignorantia neque ad fugiendum, neque ad persequendum, qualiscumque sors prælii fuisset, utilem fore, prævidebat.

II. Forte sic evenerat, ut Sertorius contra Afranium in acie consisteret, Pompeiusque cum Perperna congressus, impelleret illum, cæderetque. Quare Sertorius, propere commisso aliis ducibus dextro cornu, succurrit laborantibus, et alios circumspectantes fugam, alios jam palantes colligit, Pompeiique victoriam, gnaviter urgentis impetum, sistit. Ibi vir vasta corporis magnitudine in Pompeium equitem pedes se intulit; consertisque ensibus dextram alterius alter petiit; sed æquior Pompeio sors fuit, et, accepto vulnere, manum hostis amputavit. At multis in eum se incitantibus, quum etiam hasta in femore graviter læsus, a suis fugientibus desereretur, præter spem evasit. Equus auro phalerisque eximiis adornatus, dum captus ab Afris, divitis prædæ objectu altercantes inter se Barbaros a persequendo retinet, effugium domino dedit.

III. Dum hoc cornu, in quo Pompeius curaverat, vincitur, vicissim hi, a quibus Sertorius discesserat, ab Afranio vertuntur in fugam, adeo perculsis mentibus, ut ne castra quidem defenderent, quominus ab Afranianis, eodem impetu victoriæ perrumpentibus, diriperentur; frustra vetante legato, quia Pompeii fortuna qualis fuisset ignorabatur, quia tenebræ jam oborientes obtentui delinquentibus erant. Sed acerbam eis prædam Sertorius effecit, qui reversus a persequendo, statim adortus est Afranii turbatas incompositasque cohortes, et magna cum cæde ex castris suis ejecit. Quum ita discessum esset, ut, fusis utrin-

§ I. U. C. 676; A. C. 76. — Flor. III, 22. — Liv. Epit. — Plutarch. in Sertor. cap. 30, et Pomp. cap. 9. — Oros. V, 23. — Sallust. Hist. III, in epist. Pomp. — Appian. Civ. lib. I. — § II. Plutarch. in Sertor. et Pomp. — Appian.

que singulis cornibus, damno quoque non valde inæquali (decem millia Pompeius, haud multo pauciores Sertorius, desideraverant), de victoria neutri concederent; postridie, simul illuxit, iterum educti sunt exercitus, præliumque sperabatur.

IV. Sed propinquante Metello, Sertorius dixisse fertur: « Nisi anus ista supervenisset, ego hunc puerum verberibus « castigatum Romam dimisissem ». Idcirco cum duobus congredi nolens, dimisit suos, admonitos, quem in locum convenire vellet: eos enim ita dudum assuefecerat, ut ad ducis imperium diffluerent, aut colligerentur; et ipse nunc solus per loca, quæ vagando venandoque de industria pererrare consueverat, palaretur, nunc centum quinquaginta millibus armatorum stipatus incederet. At Pompeius Metello venienti honoris causa obviam pergens, ubi in conspectu fuit, submitti fasces a lictoribus suis, ut dignitate superiori, jussit. Metellus neque id passus est fieri, neque ulla in re quidquam usurpavit præcipui, nisi quod, quoties una tendebant, universo exercitui signum ab uno Metello dabatur.

V. Consilio tamen senis plerumque Pompeius acquiescebat, digno inter cætera, quod narretur, documento. Junctis uterque copiis sæpe diuque Sertorium provocaverant, contra duos pugnare recusantem; donec animadverso, milites sertorianos incredibili ardore instinctos, humeris exsertis, lanceisque vibratis, pugnam deposcere, Metellus recepit exercitum, et Pompeio idem faciundi auctor fuit. Sed inter superioris pugnæ trepidationem amissa cerva candida macerabat Sertorium, ita ut compluribus diebus, non sine irrisu hostium, a rebus gerendis abstineret: nam ad inclinandos, quo vellet, Barbarorum animos, illo animali, quasi machina quadam utebatur: erat enim insigni forma, colore candido, et sic assueta Sertorio, ut audiret vocantem, euntemque sequeretur.

§ III. Sallust. — Oros. V, 23. — Plutarch. in Pomp. et Sertor. — Front. Strat. II, 13. — § V. Front. I, 11, et II, 1. — Plutarch. in Sertor. — Appian. Civ. lib. I.

VI. Hanc ille Dianæ donum esse fingebat, et superstitiosæ genti quidlibet persuadebat ab hac per quietem edoceri : sive hostes aliqua irrupturos compererat, ab hac se dicebat admonitum; sive res a suis bene gestæ erant, occultatis, qui retulerant, cervam producebat ob faustum nuntium coronatam, jubebatque honorem habere diis, cito lætum aliquid gratumque audituros. Sertorius igitur non cervam, sed, quam illa conciliabat, utilitatem perisse, moleste ferebat. Idcirco quum nocte quidam errantes ex colore agnitam comprehendissent, scirentque, magnam se ab imperatore gratiam hoc facto ituros, diligenter nuntiarunt. Ille grandi promissa pecunia, si rem tegerent, et si vulgassent, supplicium interminatus, præcepit, *ut eam postero die repente in eum locum, ubi jus reddere erat solitus, immitterent.*

VII. Ipse vultu hilariore in publicum progressus, principibus Hispanorum, qui tum aderant, dixit, *in quiete sibi visum esse, cervam, quæ perierat, ad se reverti; et pristino more, quid facto esset opus, prædicere.* Inter hæc dimissa ex composito cerva, ubi Sertorium conspexit, lætis saltibus ad tribunal fertur, et genibus ejus capite imposito, dextram sedentis (nam frequenter ei gratum aliquem cibum clam obtulerat) ore contingit. Clamor inde factus, et orta admiratio est, tantumque eà persuasio, diis carum hunc ducem esse, in animis mobilissimorum alias hominum valuit, ut, ex iis nationibus neminem unquam ab eo defecisse, quum esset multis præliis superatus, memoriæ proditum sit. Sed tum maximo hominum concursu, lætus successu fabulæ Sertorius, et animos sponte in superstitionem præcipites magis impulsurus, vultu ac voce in speciem religione incensi composita.

VIII. « Sunt, inquit, dii : nec sunt modo, sed etiam nobis « favent! Mittat sane Roma Pompeios suos, mittat Metellos! « Utinam et regum ille domitor, terror omnium gentium, « romanæ libertatis oppressor Sulla reviivisceret, ut majora « nomina vinceremus! nam ut hæ quidem res eunt, favorem

§ VI. Agell. XV, 22. — Front. — Plut. — § VII. Plut. — Agell..

« deorum in tam manifestis indiciis non agnoscere insanum, « non æstimare impium foret. Quid minus dare, quam vi- « ctoriam, possunt; quibus tanta victoriæ non præsagia tan- « tum, sed adjumenta miserunt? Quantum enim in eo esse « putemus, quod toties monitu Dianæ clandestina hostium « consilia sacrum hoc animal indicavit; loca, tempora, « agenda omittendaque docuit; rerum bene gestarum nun- « tium, bene gerendarum prænuntium fuit?

IX. « Neque hæc a me fingi, sicut existimari hostes vel- « lent, ipsi præclare intelligitis, bonorum istorum sæpe so- « cii, participes, testes. Cur autem, o milites, sociique, ad « vetera provocamus? en vobis præsens et grande documen- « tum! Quid enim, o quid mihi nuntias, amica? » Simul cum his verbis permulcens cervæ caput, quod iterum dex- træ ejus admoverat, nominansque locum, ubi partem ho- stium castra nuper posuisse per exploratores didicerat, « Imus, exclamat, imus, quo tua nos monita vocant, nemo- « rum arcusque potens virgo. Tu nobis tela intorquentibus « aderis; tu venationem efficies uberem et secundam. Sed « neque parum grati aut memores meritorum erimus. Tibi « non jam ursorum cervorumque arma, sed victis hostibus « detracta spolia suspendemus; tibi pro feris silvestribus « cohortes legionesque procumbent ».

X. Hoc velut furoris œstro percussas militum mentes Ser- torius videns, optimæque spei plenas, continuo duxit in hostem, levibusque præliis tempore ducto, donec sui con- venirent, eum inter Segontiam et Tuttiam urbes, in ultimas angustias redegit. Tandem Romani, magnis copiis pabula- tum profecti, necessitatem imposuerunt Sertorio, ni reverti illos cum præda vellet, prælio dimicandi. Igitur equo adduci jusso, commisit pugnam; certatumque est summis utrinque viribus, a sexta diei hora, donec stellæ cælo fulserunt. In eo certamine C. Memmius quæstor Pompeii, vir militiæ peri- tissimus, occubuit; et sex millia Pompeianorum sunt inter-

§ X. U. C. 676; A. C. 76. — Appian. Civil. lib. I. — Plutarch. — Oros. V, 23.

fecta; de Sertorianis ad millia tria ceciderunt. Interim Metellus de Perpernæ exercitu ad millia quinque concidit.

XI. Igitur illatis in eam partem signis, Sertorius ad ipsum usque imperatorem, pulsis obstantibus, penetravit. Ille quanquam senio gravaretur, fortiter restitit, animosque suorum, prope deploratis rebus, voce, manu, exemplo denique confirmavit. Sed immane quantum animi exarsere, postquam vulneratum ictu tragulæ viderunt: tum enim pudore, ne deseruisse imperatorem dicerentur, et ea ætate virum, periculorum præ ira obliti, repulerunt hostes, et Metellum, scutis objectis protegentes, extulerunt ex acie.

XII. Sertorius amissam e manibus prope certam victoriam dolens, vespera sequentis diei, quum magna ad eum auxilia Hispanorum venissent, castra Metelli subito oppugnare adortus est; sed superveniente Pompeio, Cluniæ, montano et munito oppido, quod paucis inde millibus aberat, se inclusit, ut in se avocatis romanis ducibus, tutum suis abitum præstaret. Romani quum neque persequi palantes, nec expugnare resistentes possent, gravibus ab eo damnis per continuas eruptiones affecti, jam tempore anni invitante, relictis ad obsidionem cluniensem idoneis copiis in hiberna discesserunt.

XIII. Hæc ita apud alios auctores reperio. Livius, a Metello Sertorium et Perpernam cum duobus exercitibus fusos fugatosque, scripserat; Pompeium, partem victoriæ ferre cupientem, parum prospere pugnavisse. Certe Metellus imperatorem se ob fusum acie Sertorium appellari, adeoque omnibus humanis honoribus coli passus est, ut ne quidem a divinis temperaret. In ulteriorem Hispaniam regressus, magna gloria concurrentium undique virorum feminarumque, vias ac tecta visenda causa replentium, spectabatur.

XIV. Sed præcipuæ infamiæ cœna fuit, qua eum quæstor C. Urbinius, et postquam hoc ille gratum habebat, alii deinceps exceperunt. Ædes aulæis signisque exornatæ,

§ XI. Sallust. Hist. II, 10 et 9. — Plut. — Appian. — § XII. Liv. Epit. — Plut. — Ptolem. — § XIII. Plut. — Sallust. Hist. II, 7 et 8.

scenæ ad histrionum ostentationem, sparsa croco humus, et alia in modum celeberrimi templi visebantur: præterea sedenti transenna demissum Victoriæ simulacrum cum machinato strepitu tonitruorum coronam capiti imponebat: triumphalis plerumque habitus erat accumbenti; epulæ quæsitissimæ, non per omnem modo provinciam, sed trans maria ex Mauritania petita volucrum, et ferarum incognita ante genera, inter puerorum virginumque choros apponebantur, hymnos accinentium, quibus ejus victoriæ celebrarentur.

XV. Nam adeo laudibus suis delectabatur, ut etiam cordubensibus poetis, pingue quiddam atque peregrinum sonantibus, aures suas dederet. Et hæc faciebat, quia Sertorium propemodum voluntate cedentem, repulerat; quum eum sermonibus contemneret, Sullæ fugitivum, et carbonianorum exsulum reliquias appellando. Sed idem in caput ejus quater et vicies pronuntiari jusserat, si a cive romano interficeretur; si ab exsule, reditum in patriam.

XVI. Inter hæc L. Octavius Cn. F. Cn. N. C. Aurelius Cotta consulatum inierant. Quo anno C. Scribonius Curio Macedoniæ proconsul, qui Appio successerat, omissis, quas ille irritaverat gentibus, in Dardania asperum bellum felici eventu gessit, et aliquot subactis populis, mulctaque imperata, quam certo tempore penderent, in hiberna regressus est. Ea tam formidolosa militibus expeditio fuit, ut de quinque legionibus una circa Dyrrhachium obsequium detrectaret, sequuturam se temerarium ducem in asperam et insidiosam militiam negans. Sed dux acerrimus, quum reliquas legiones in armis assistere jussisset, seditiosam legionem inermem procedere, et in conspectu armati exercitus discinctam, stramenta secare, postero etiam die similiter fossam discinctos milites facere coegit.

XVII. Atque ita domiti quum infimis precibus obtesta-

§ XIV. Plutarch. — § XV. Plutarch. — Cic. pro Arch. c. 10. — § XVI. U. C. 677; A. C. 75. — Eutrop. lib. VI. — Oros. V, 23. — Liv. Epit. — Sallust. Hist. II, 2. — Front. Strat. IV, 1, 43. — Marcellin. XXIX, 26. — Appian. Civil. lib. I. — Plutarch.

rentur, ne signa legionis submitteret, nomenque aboleret, nequitum est impetrari; signis ademptis soluta legio, militesque in cæterarum supplementum distributi sunt. In Hispania Q. Metellus et Cn. Pompeius imperatores iterum a Pyrenæis montibus ad flumen Iberum castra moverunt.

XVIII. Hoc tempore quum multi subinde ad Metellum transfugerent, mutare priorem mansuetudinem Sertorius præcipiti ad pœnas iracundia cœpit, plurimis amicorum et secum proscriptorum crimine proditionis interemptis. Unde paulatim odio esse exercitui, et vicissim illum suspectare; neque animi priores militibus, neque duci consilium esse: maxime molestum Romanis erat, quod plus Barbaris Sertorius crederet; hos haberet custodes corporis, popularium fide damnata; quanquam illius gratia contra patriam arma ferrent, nec transfugarum, si qui essent, crimen, in sacramento manentibus aliis, recte imputaretur.

XIX. Sed nihil erat acerbius, quam quod Hispani, favore ducis elati, tanquam in perjuros infidosque petulantia dicta jaciebant. In hac ægritudine animorum, tamen non omnino Sertorium deserebant, necessarium sibi ductum ejus judicantes, etiam quum amare amarique desiissent: erat enim vir bellicarum artium peritissimus, et ad struendas insidias artifex; eoque ab Hispanis Hannibal vocabatur, quo nullum iis locis versutiorem acrioremque imperatorem fuisse meminerant. Et ipse sic appellari gaudebat, cominus faciem ostentans, aliquot adversis cicatricibus, et effosso oculo deformem, quo ille dehonestamento corporis maxime lætabatur, quod is quoque casus et pœno duci, et Philippo Antigonoque regibus se assimilaret; quos ille omnes, quum alium aliis virtutibus vinceret, animi magnitudine, prudentiaque et velocitate consiliorum æquabat.

XX. Tum quoque, præter alias causas, erat exercitus solito segnior, quod scuta equitum parte exteriore, jaculaque et pectora equorum cruenta subito prodigio apparuerant. Sed ille formidinem suorum in audaciam vertit, sibi

§ XIX. Appian. — Sallust. Incert. 11. — Plut. in Sertor. init.

portendi victoriam interpretatus, quoniam illæ partes solerent hostili sanguine maculari. Confirmatis igitur copiis, continua ei prælia cum successu fuerunt. Inter quæ Pompeium a Pallantia submovit, adeo rebus obsessorum extremis, ut suffossa mœnia trabibusque suffulta, incensis illis, Pompeiani subruerent.

XXI. Sertorius instaurato, quod ceciderat, rebusque necessariis urbe munita, Calagurim profectus, subito in castra obsidentium impetu, ad tria hominum millia delevit. Pompeius ad Metellum se receperat, qui frequentibus incursionibus socias Sertorii civitates vexando, excisis castellis atque oppidis, incolas in romanæ ditionis loca deportabat. Dum ita inter romanos duces, illis ad populationem agrorum, his ad urbium excidia conversis, alienæ discordiæ pœnas misera dat Hispania, ne urbanæ quidem res dissensione ac tumultibus caruerunt; annonæ præsertim inopia furorem plebis usque ad summi imperii contemptum, consulisque periculum exstimulante.

XXII. Quod quia non aliunde, quam ex oratione C. Cottæ cognosci potest, operæ pretium putavimus, quibus eam verbis Sallustius tertio Historiarum libro posuerat, huc transcribi. « Multa mihi pericula domi, militiæ multa adversa fuere, Quirites : quorum alia toleravi, partim repuli deorum auxiliis, et virtute mea; in queis omnibus neque animus negotio defuit, neque decretis labos : malæ, secundæque res, opes non ingenium mihi mutabant. At contra in his miseriis cuncta me cum fortuna deseruere : præterea senectus, per se gravis, curam duplicat; cui misero, acta jam ætate, ne mortem quidem honestam sperare licet.

XXIII. « Nam si parricida vestri sum, et bis genitus hic deos Penates meos, patriamque, et summum imperium vilia habeo; quis mihi vivo cruciatus satis est? aut quæ pœna mortuo? quum omnia memorata apud inferos sup-

§ XX. Jul. Obseq. — Front. I, 12. — Appian. — § XXI. Flor. III, 22. — § XXII. Sallust. Incert.

« plicia scelere meo vici. A prima adolescentia in ore vestro, « privatus, et in magistratibus egi : qui lingua, qui consilio « meo, qui pecunia voluere, usi sunt ; neque ego callidam « facundiam, neque ingenium ad malefaciendum exercui ; « avidissimus privatæ gratiæ, maximas inimicitias pro re- « publica suscepi : queis victus cum illa simul, quum egens « alienæ opis, plura mala exspectarem, vos, Quirites, rur- « sus mihi patriam, deos Penates, cum ingenti dignitate « dedistis.

XXIV. « Pro quibus beneficiis, vix satis gratus videar, si « singulis animam, quam nequeo, concesserim : nam vita et « mors jura naturæ sunt ; uti sine dedecore cum civibus, « fama et fortunis integer agas, id dono datur, atque acci- « pitur. Consules nos fecistis, Quirites, domi bellique im- « peditissima republica : namque imperatores Hispaniæ sti- « pendium, milites, arma, frumentum poscunt ; et id res « cogit, quoniam post defectionem sociorum, et Sertorii « per montes fugam, neque manu certare possunt, neque « utilia parare.

XXV. « Exercitus in Asia Ciliciaque ob nimias opes Mi- « thridatis aluntur : Macedonia plena hostium est ; nec mi- « nus Italiæ maritima, et provinciarum ; quum interim ve- « ctigalia parva, et bellis incerta, vix partem sumptuum « sustinent : ita classe, qua commeatus vehatur, minore, « quam antea, navigamus. Hæc si dolo aut socordia nostra « contracta sunt, agite, et uti lubet, ita supplicium su- « mite ; sin communis fortuna asperior est, quare indigna « vobis, nobisque, et republica incipitis? Atque ego, cujus « ætati mors propior est, non deprecor, si quid ea vobis « incommodi demitur ; neque mors ingenuo corpori hone- « stius, quam pro vestra salute, finem vitæ fecerit.

XXVI. « Adsum en C. Cotta consul, facio, quod sæpe « majores asperis bellis fecere ; voveo dedoque me pro repu- « blica ; quam deinde cui mandetis, circumspicite : nam ta- « lem honorem bonus nemo volet, quum fortunæ, et pacis, « et belli ab aliis acti ratio reddenda, aut turpiter morien- « dum sit : tantummodo in animis habetote, non me ob

«scelus aut avaritiam cæsum, sed volentem pro maximis «beneficiis animam dono dedisse.

XXVII. «Per vos igitur, Quirites, et gloriam majorum, «tolerate adversa, et consulite reipublicæ. Multa cura summo imperio inest, multi ingentes labores; quos nequid«quam abnuitis, et pacis opulentiam quæritis, quum omnes «provinciæ, regna, maria terræque, aspera aut fessa bellis «sint.» Hæc tum pro concione dicta memorantur. Quo deinde magis hominum animi lenirentur, ejusdem consulis lege jura quædam tribunis plebis restituta sunt; ita tamen, ut non tam potestas eorum, quam dignitas augeretur; legis Corneliæ, cæteris manentibus, abrogato capite, quod tribunitiis aditum ad majores honores præcluserat.

XXVIII. Ea quoque res contentione non caruit; sed, repugnante nobilitate, summo populi studio perfecta est. Igitur et Q. Opimius, qui tum tribunus legem Aureliam suasit, quod contra Q. Catuli voluntatem dixerat, anno sequente ad C. Verrem prætorem in judicium adductus, mulctaque ab eo petita est, *quod, quum esset tribunus plebis, contra legem Corneliam intercessisset.* Sub hoc obtentu potentes et iniqui homines, scelestissimi prætoris abusi ministerio, hominem innocentem bonis atque fortunis omnibus exuerunt.

§ XXVII. Sallust. Hist. III, in orat. Macri. — Cic. pro C. Corn. et ibi Ascon. — De variis lectionibus quas exhibere potest hæc oratio, vide nostram Editionem Sallustii, p. 422 et sqq. Ed. — § XXVIII. Cic. in Verr. I, 60, et ibi Ascon.

JOANNIS FREINSHEMII

SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LVIII

IN LOCUM LIBRI XCIII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI NONAGESIMI TERTII.

P. Servilius proconsul in Cilicia Isauros domuit, et aliquot urbes piratarum expugnavit. Nicomedes, Bithyniæ rex, moriens populum romanum fecit heredem, regnumque ejus in provinciæ formam redactum est. Mithridates, fœdere cum Sertorio icto, bellum populo romano intulit. Apparatus deinde regiarum copiarum pedestrium navaliumque; et, occupata Bithynia, M. Aurelius Cotta consul ad Chalcedonem prælio a rege victus est: resque a Pompeio et Metello adversus Sertorium gestas continet, qui omnibus belli militiæque artibus par fuit: quos etiam, ab obsidione Calaguris oppidi depulsos, coegit diversas regiones petere, Metellum ulteriorem Hispaniam, Pompeium Galliam.

I. Iisdem consulibus, P. Servilius proconsul in Cilicia Isauros domuit, et aliquot urbes piratarum expugnavit. Per Tauri quoque montis in Ciliciam vergentia latera, quo nullus adhuc romanus exercitus penetraverat, in Isauros itum, Lycaoniæ partem; et Isaura, unde genti nomen, obsidione circumdata sunt. His expugnatis, P. Servilius *Isaurici* cognomen accepit, non ex nobilitate locorum, sed magnitudine laboris, victoriam æstimans: nam omnia circum

piratæ tenebant; durumque armis genus, situs asperitate propemodum erat inexpugnabile, donec imperator, averso flumine, ex quo hostes aquabantur, oppidum ad deditionem siti coegit.

II. Hic ei limes itinerum eo bello et expeditionum fuit. P. Servilius Isaura demolitus, Ciliciæ Isauriæque vectigal imposuit, confectaque provincia, multis ubique piratarum, quas ad mare habuerunt, excisis munitionibus, magna gloria decessit. Præcipuum, quacumque incedebat, hominibus gaudium fuerunt, spectati in vinculis prædonum duces, quorum unus ille plures, quam omnes ante eum Romani ceperant; fruebaturque vulgus tam avide miseria eorum, quos timuerat, ut non modo ex his oppidis, per quæ ducebantur, sed etiam ex finitimis, visendi causa concurreret.

III. Exercitum tamen in Cilicia retineri placuit, ob suspectam Mithridatis potentiam, et haud dubii jam belli apparatus: eum P. Servilius L. Octavio proconsuli quum tradidisset, Romam ad triumphum decessit. Isque haud dubitanter decretus, et magno spectantium studio celebratus est, quod eum P. Servilius captorum oppidorum spoliis, et divite piratarum præda satis magnifice instruxerat. Inter hæc Bithyniæ rex Nicomedes moriens, quanquam ex Nusa sorore Mithridatis prolem susceperat, sive gratiæ referendæ causa, sive ut graviorem inimico regi adversarium relinqueret, populum romanum fecit heredem.

IV. Idcirco prætori Asiæ M. Junio Silano (quod is provincias obtinentium Bithyniæ proximus erat) negotium datum, ut regnum Nicomedis in provinciam redigeret. Sub idem tempus libyci quoque regni pars, quæ sub Apione Ptolemæo fuerat, ejusdem testamento romanis provinciis accessit. Cyrenaicam alterius Apionis judicium dudum ad

§ I. U. C. 677; A. C. 75. — Liv. Epit. — Oros. V, 23. — Eutrop. lib. VI. — Strab. lib. XII et XIV. — Val. Max. VIII, 5. — Flor. III, 6. — Front. Strat. III, 7. — § III. Marcellin. XIV, 25. — Cic. in Verr. I, 21, et V, 14. — Sallust. Incert. in orat. Cottæ. — Plut. in Lucullo, cap. 11. — Eutrop. — Val. Max. — Arrian. Bithyn. — Appian. Civ. lib. I.

romanum populum transtulerat; tum altera pars Libyæ, quam vocabant aridam, Paraetonio, Chæreclaque et Neapoli urbibus romanam ditionem auxit.

V. Id Ægyptii, quorum ad regnum haud dubie illa pertinebant, dissimulare coacti sunt ob intestinas discordias, metumque, ne syriacis regibus ab senatu romano Ægyptus adjudicaretur : erant enim Romæ adolescentuli duo, quos ex Selene Ptolemæi filia Grypus Antiochus sustulerat, qui ad se et matrem suam regnum Ægypti pertinere dicerent. Atque illi quidem, obtentu temporum populi romani, per senatum agere nihil potuerunt : Libya inter romanas provincias mansit. Sed Mithridates hoc maxime ad nudanda consilia tempus opportunum judicans, quo transiens ad aliud imperium Bithynia, destituta priore domino, nondum fida aut firma novis nutaret, bellum aperte sumpsit.

VI. Et quia Sertorii celebres fama opes erant, ad societatem cum eo jungendam hortantibus aures præbuit : duo enim Lucii, Magius et Fannius, fimbrianæ seditionis reliquiæ, qui, sedibus Myndi fixis, apud regem per obsequelam orationis, et maxime odium Sullæ, auctoritate et gratia valebant, Asiam vicinosque populos, haud dubium auxilii Sertorio ferendi præmium fore dicentes, impulerunt, ut de fœdere ineundo legatos in Hispaniam mitteret. Eos Fannius et Magius, empta dudum a C. Verre navi milesia, per Italiam ad Sertorium deduxerunt.

VII. Senatus, re audita, hostes illos judicavit, inquirendosque mandavit. Sed illi jam in Hispaniam pervenerant. Sertorius, introductis in senatum suum legatis, magnifice de rebus suis loquutus, quod jam ab Oriente simul et ab Occidente facessere negotium adversariis posset, exponere mandata jussit. Illi hanc in sententiam cœperunt : « Rex « Mithridates, multas gravesque injurias olim et nuper per-

§ IV. Sallust. Hist. IV, in epist. Mithrid. — Plutarch. — Liv. Epit. — Appian. Civ. lib. I. — Eutrop. — § V. Cic. in Verr. IV, 27. — § VI. Liv. Epit. — Appian. Mithrid. — Cic. in Verr. I, 34; idem pro lege Manil. cap. 4, et pro Muræna, cap. 15. — Plutarch. in Sertor. cap. 38. — Sallust. Hist. II, 6. — Ascon. in Verr. I, 34.

«pessus a Romanis, qui in Urbe sunt, iterum ad arma co-«gitur. Quæ illum causæ moveant, non modo præclare «scitis, nec enim leves aut obscuræ sunt, sed ab iisdem «hominibus similia, aut atrociora passi, quam nihil ab his «æqui, nihil saltem tolerabile possit impetrari, compertum «habetis.

VIII. «Sane cum senatu populoque romano fœdus icit «Mithridates; sed multoties id ruptum a Sullanis est, ut et «ipsi discedere inde citra perjurii notam liceat. Cæterum «inviolabile sicut hactenus, ita porro quoque et sanctum «servare cupit; sed vobiscum, Q. Sertori, vosque Patres «conscripti, quem ille veriorem digrioremque antiqua po-«puli romani fama senatum judicat, quam qui Urbi incubat, «non externorum modo regum nationumque, sed suæ «quoque patriæ tyrannus et hostis. Sed non magno nego-«tio commune periculum ab utrorumque cervicibus depelli «potest, si hinc Sertorius, inde Mithridates totis viribus «insurgant.

IX. «Rex noster, ex quo contra pacem sullanam est a «L. Muræna appetitus, superior armis fuit. Eadem audivit «de his Romanis, qui Hispanias obtineant; multaque iis «locis fama, tu Q. Sertori, vosque reliqui duces estis. Igi-«tur mittendam ad vos legationem censuit, ut, qui simili-«bus causis concitentur, similique virtute et fortuna agant, «communi fœdere communem salutem tueantur. Utrisque «proniora erunt omnia, si juncti consiliis armisque invi-«cem, ubi utilitas desideret, juvamus et juvamur, quam si «diversi divisique sua quisque negotia seorsim curent.»

X. Postquam e curia dimissi legati sunt, inter præsentes diu de tantis rebus consultatum est. Plerique minime dubitandum censebant, quin oblata, quibus quum maxime esset opus, acciperentur; nihil e contra, nisi quod alioquin alienum esset, tradituri. Quippe legati, navium et pecuniarum magnam vim polliciti, Asiam et vicina regna Mithridati concedi postulaverant. At Sertorius insigni documento ma-

§ IX. Plut. in Sertor. cap. 39.

ximi spiritus, « siquidem Bithyniam et Cappadociam parere « regibus assuetas Mithridates subegisset, facile passurum, « dixit; sed Asiam justissimo titulo possessam Romanis, « postea receptam a C. Fimbria, tum pace sullana dimissam « ab rege, non esse concessurum.

XI. « Se enim Romanos esse, nec cum patria, sed, a qui« bus oppressa sit, tyrannis, bellum gerere : omnia ergo « consilia ad augendam magis ornandamque rempublicam, « quam ad vexandam, esse referenda. Optandam plane viro « forti victoriam, si honestis parari rationibus possit; sed « cum turpitudine ne salutem quidem expetendam. Præterea « ne utilem quidem eam sententiam fore : infinitos enim per « Italiam et in Urbe cives romanos agere, qui his partibus « occulte faveant, ad omnem fortunæ nutum animos et con« silia monstraturi.

XII. « Sed optimum quemque non aliis causis moveri, « quam quod bonos egregiosque viros et reipublicæ studio« sos, per vim et injuriam ab adversa factione pulsos arbi« trentur. Minime igitur dubitandum, quin, si ne odio qui« dem inimicorum, et tantis commodis suis, ad pactionem « populo romano indignam adduci potuisse intellexerint, « major apud omnes existimatio sua sit futura, favorque in « partes pronior. Sed nec eo animo aut successu bellum « geri, ut desperandum sit, quin sive victis adversariis, sive « ad æquas conditiones adactis, patriam cum pristina digni« tate sint recepturi. Æquum igitur esse, ut quem locum « spe et virtute repetant, eo etiam dignos animos et habeant, « et habere demonstrent. »

XIII. Hæc renuntiata Mithridatem miraculo rei perculerunt; aiuntque velut attonitum dixisse ad amicos, « Quid « igitur sedens in romana curia Sertorius imperaret, qui nunc « exsul, et ad angulum Europæ submotus, fines regno meo « ponit et Asiam tentantibus arma minatur? » Accepit tamen, quod dabatur, et fœdus jurejurando sancitum in has leges:

§ XIII. Flor. III, 22. — Cic. pro lege Manil. c. 4 et 8. — Strab. lib. III, p. 159. — Memnon. — Appian. Mithrid. — Plut. in Lucullo, c. 14.

Cappadociam et Bithyniam, quibus finibus Ariobarzanes et Nicomedes habuissent, Mithridates rex haberet: Sertorius regi ducem cum certo militum numero; Sertorio talentum tria millia, et naves quadraginta rex mitteret.

XIV. Nam apud Dianium, quæ Massiliensium colonia inter Carthaginem et Sucronem a Dianæ templo nomen traxerat, stationem navium, arcemque maritimarum expeditionum Sertorius habebat; quia locus munitus excelsusque, ad longissima spatia patente prospectu, multo commodissimus ad excursiones, et latrociniis similiores conatus erat. Utrinque fides pactorum intemerata stetit; et quæ convenerat, in tempore missa. His ita perfectis, Mithridates, romanarum virium haud rudis, nec ullam postea veniam sperans, quanquam, simulatione bosporani belli, maximas classes copiasque dudum confecerat, totus in apparatibus esse; reliquum ejus æstatis et hiemem omnem cædenda materia, fabricandisque navibus, et armis ad romanum maxime morem impendere; denique nihil ad instruendum immane bellum consilii, laboris, industriæ prætermittere.

XV. Hac cura bis millena millia medimnorum frumenti per maritima horrea distributa sunt; auxilia, præter veterem exercitum, ex Chalybum, Armeniorum, Scytharum, Taurorumque gentibus, et fortissimis omnium Bastarnis, atque Thracibus, centum quadraginta millia peditum, sedecim equitum coacta. Hos magnus præterea calonum lixarumque numerus, et ad vias muniendas agrestium sequebatur. Triremes quadringentæ aderant, præter minora navigia; omnia non ad vanam speciem, ut prius, sed ad firmitudinem usumque fabrefacta: currus falcati centum et viginti, rerumque cæterarum respondens tantis conatibus apparatio.

XVI. Hæc quia clam esse non poterant, senatus ambos consules (L. Licinius L. F. L. N. Lucullus, M. Aurelius Cotta jam inierant) ad id bellum mittendos censuit; ita, ut alter Mithridatem persequeretur, alteri classis daretur ad tuendam Bithyniam. Bellum Lucullo evenit, Cottæ Bithynia;

§ XV. Memnon. — Plutarch. — Appian.

quanquam a principio anni aliæ consulibus decretæ provinciæ fuerant. Sed Lucullus, haud magnam in Cisalpina Gallia materiam gloriæ sperans, cupiditate mithridatici belli flagrabat. Igitur audita morte L. Octavii, qui Ciliciæ præfuerat, cum P. Cethego, cujus tum ob maximas in senatu opes patrocinium a plerisque expetebatur, ex acerrimis simultatibus subito in gratiam rediit, ut provinciam Ciliciam adipisceretur: quam ubi nactus est, nemo dubitabat, quin illi committendum bellum mithridaticum foret.

XVII. Decretæ sunt illi legiones, quæ jam erant in Asia quatuor; quintam ut in Italia conscriberet, permissum. Contra piratarum audaciam M. Antonio prætori, M. Cotta consule, et patris M. Antonii memoria suffragante, qui bellum in Cilicia feliciter administraverat, P. Cethegi factio totius oræ maritimæ, qua romani populi jus esset, curationem cum infinito imperio dedit; quale postea piratico bello Cn. Pompeius adeptus est. Jam Mithridates primo vere Jovi Bellipotenti sacrificium patrio more fecerat; deinde, quo tempore primum nova classis in mare deducta est, Neptuno quadrigas albas immolaverat, corporibus profundo mersis.

XVIII. His religionibus cœpto bello, Deophantus purpuratus cum exercitu in Cappadociam erat præmissus, præsidiis firmaturus urbes, et obviam iturus Lucullo, si ad Pontum accederet. Cæteras copias, centum et quinquaginta millia peditum, equitum duodecim, rex ipse per Timonitidem (Paphlagoniæ ea regio est) Galatiamque nono die in Bithyniam duxit. Sub id tempus Heraclea his de causis mithridatici juris facta est. Classis regia præternavigans, quum urbe non reciperetur, forum rerum venalium præberi postulavit.

XIX. Ea re impetrata, quum, ut fit, ubi nullus hostilis animi metus est, Heracleotæ multi ad naves venissent, præ-

§ XVI. U. C. 678; A. C. 74. — Cic. pro Muræna, cap. 15. — Plut. in Lucullo, cap. 9. — Sallust. Incert. 29. — Vell. II, 31. — Cic. in Verr. II, 4, et ibi Ascon. — Supra, LXVIII, 1. — § XVIII. Plut. — Memnon. — Sidon. Carm. XXII, v. 158. — Ptolem. V, 1.

fectus classis Archelaus, Silenum atque Satyrum e primoribus civitatis comprehendit; neque antea dimisit, quam ad redimendos eos naves quinque traderentur. Is eventus quum talis esset, ut potius ex compacto, quam casu res gesta videretur, Romani, publicanis Heracleam missis, vectigal, ut ex aliis circa urbibus, exigere cœperunt. Id vulgus, et si qui alii propensioribus in regem animis erant, principium servitutis interpretati, quum legatos iis de rebus ad senatum mitti præstitisset, audacissimi cujusdam hominis oratione accensi, publicanos ita privarunt luce, ut ne genus quidem mortis, quo perierunt, sit cognitum.

XX. Sed illud odium romani nominis, præter licentiam præsidiarii militis, et fœneratorum improbitas, et eorum, qui publicum exercebant, injuriæ ita vulgaverant, ut passim venienti Mithridati portæ panderentur. Præsertim quia M. Varius senator ex proscriptis, missus a Q. Sertorio, cum L. Magio et L. Fannio, consilii causa additis, ex Hispania ad regem venerat. Vario, quod proconsulari potestate ab sertoriano senatu erat ornatus, fasces securesque præferebantur; eique primas concedente Mithridate, a quibus recipiebantur urbibus, aliis libertatem, aliis immunitatem Sertorii nomine concedebat.

XXI. Quo tempore C. Cæsar, tanti mox futuri viri specimen memoria dignum edidit; cujus de adolescentia, quando pleramque hujus historiæ partem paulo post facturus est, quædam cognosci pretium operæ fuerit. Igitur C. Julius C. F. C. N. Cæsar, annos fere duodeviginti natus, quum in matrimonio haberet Cinnæ quater consulis filiam, nullo modo compelli a dictatore Sulla potuit, ut eam dimitteret; quum M. Piso consularis Anniam, quod Cinnæ uxor fuerat, in gratiam victoris repudiaret. Igitur et sacerdotio, et uxoris dote, et gentilitiis hereditatibus mulctatus, ad necem quærebatur; ut dissimulato habitu, nocte elapsus Urbe,

§ XX. Plut. in Lucullo et Sertorio. — Appian. — Cic. in Verr. I, 34. — § XXI. Vell. II, 41. — Fragm. Capitol. — Vell. — Sueton. in Cæs. cap. 1 et 74. — Plut.

profectusque in Sabinos, singulas prope noctes, quanquam morbo quartanæ aggravante, latebras mutare cogeretur.

XXII. Sic quoque deprehensus a Cornelio Phagita, Sullæ liberto, vix præmio dato evasit. Postremo per virgines Vestales, et Mamercum Æmilium, et Aurelium Cottam, propinquos et affines suos, veniam impetravit; diu quidem repugnante Sulla, et, ut erat sagacissimus ingeniorum conjector, *multos ei puero inesse Marios* testante. Post merita deinde sub Thermo et Isaurico stipendia, quum Romam esset reversus, Cornelium Dolabellam consularem, qui ex Macedonia paulo ante triumphaverat, summo favore populi, tertio et vicesimo ætatis anno postulavit, magnamque ingenii et facundiæ laudem adeptus est; quanquam Dolabella reus, Q. Hortensio, C. Cotta defendentibus absolveretur; querente Cæsare, *extorqueri sibi causam optimam Cottæ patrocinio.*

XXIII. Nam hærebat criminibus repetundarum Dolabella, frequentesque civitates Græciæ testimonium in eum dixerant. Ergo declinandæ invidiæ causa, simul ut clarissimo dicendi magistro daret operam, Rhodum ad Apollonium Molonis profecturus, apud Pharmacusam insulam (hodie *Parmosam* vocant) a piratis captus est. Inter hos cum uno medico et cubiculariis duobus, per dies ferme quadraginta (reliquos enim comites servosque ad pecunias, quibus redimeretur, expediendas dimiserat) heri magis, quam captivi, animo ac dignatione versatur. Ne suspicionem ullam prædonibus daret, si quid ex solito mutasset, calceatus cinctusque noctes ac dies permansit.

XXIV. Viginti talenta piratæ postulaverant: ille deridens, ut ignaros, quem tenerent, quinquaginta spopondit daturum. Quæ summa postquam ex publica civitatum pecunia confecta est, expositus in litore, obsidibus, quos civitatibus piratæ dederant, redditis, Miletum, quæ proxime

§ XXII. Plut. — Sueton. — Cic. in Pison. cap. 19. — Vell. II, 43. — Pigh. Annal. — Auct. de causis corr. Eloq. cap. 34. — Val. Max. VIII, 9, 3. — § XXIII. Cic. in Bruto. — Plut. — Sueton. — Vell. II, 41. — Valer. Max. VI, 9.

aberat, properavit, ibique contracta classe tumultuaria, privatus, post paucas horas, quam erat liberatus, stantes adhuc ad eamdem insulam prædones noctu adortus, aliquot naves, mersis aliis, et fugata reliqua classe, cepit. Deinde festinans ad proconsulem Asiæ Junium, qui tum erat in Bithynia, rem gestam exposuit, utque ille auctor supplicii de captivis sumendi fieret, postulavit. Atque illo venditurum captivos respondente, Pergamum, ubi piratas in custodiam dederat, incredibili celeritate revectus, priusquam ullæ supervenire proconsulis epistolæ possent, affecit eo supplicio, quod sæpe minatus per jocum fuerat.

XXV. Sed ne a lenitate naturæ suæ descisceret, et tamen impleret dictorum fidem, jugulari prius, deinde crucibus suffigi, jussit. Hic igitur Cæsar, quum, Mithridate provincias romanas vastante, res ad defectionem spectaret, ab Rhodo, quo pertenderat, in Asiam profectus est; contractisque sociorum auxiliis, et præfecto regis provincia expulso, dubios ac deliberantes civitatum animos in fide continuit. Idem pari studio, auctoritate majore Lucullus consul faciebat, qui, rebus urbanis utcumque compositis, interea in provinciam venerat: nam ob delectum erat moratus et tribunitia jurgia, quum L. Quintio, quotidie seditiosas conciones habenti, summa vi resisteret, donec insolentia hominis mitibus remediis, docendo mulcendoque cohibita, cum una legione pervenit in Asiam; adjunctisque legionibus quatuor, peditum romanorum triginta millia, equites bis mille quingentos ducens, jam in Phrygiam usque processerat; quum, adventu ejus cognito, M. Cotta, ne cum collega debellati regis laudem communicaret, ad Chalcedonem cum Mithridate confligere maturavit.

XXVI. Neque tamen ipse, ut erat bellicorum certaminum rudis, prodire ausus, Nudum præfectum classis cum parte exercitus emisit. Qui licet munitissimam campi par-

§ XXIV. Vell. — Polyæn. Strat. VIII, 3. — Plut. — § XXV. Plut. in Lucullo, cap. 13. — Sueton. in Cæs. cap. 4 et 74. — Sallust. Hist. III, in orat. Macri. — Cic. pro Cluent. cap. 49. — Appian. Mithrid.

tem occupasset, a Mithridate pulsus, per multa transcensu difficilia septa Chalcedonem ægre refugit; multis in ipsa porta, dum conferti perrumpunt, telis Barbarorum cadentibus. Metu deinde clausis portis, Nudus et alii ducum funibus subducti sunt; reliquum vulgus quum hinc ad suos, inde ad hostem supplices manus tenderet, nec apud illos auxilio, nec apud hunc misericordia inventa, trucidatum est. Millia quinque trecentos, et in his L. Manlium senatorem, ea clades absumpsit: de victoribus, Bastarnarum, quorum singularis eo prælio virtus fuit, triginta; cæterorum ad septingentos ceciderunt.

XXVII. Mithridates utendum fortuna, donec propitia esset, ratus, eodem die classem ad portum Chalcedonis adduxit; perruptaque catena ferrea, quam consul prætendi jusserat, prælium navale commisit, eo successu, ut, hostium octo fere millibus interemptis, quatuor naves injecto igne consumeret; reliquas sexaginta, cum virorum quatuor millibus quingentis captas, remulco traheret ad sua præsidia; neque Nudo ultra, neque Cotta obsistentibus, qui muris oppidi se incluserant. Hæc duplex terra marique victoria, vehementer et opes Mithridatis, et nomen auxit. Eo tempore circa Sangarium amnem castra Lucullus habebat. Is igitur, cognita collegæ calamitate, perculsum exercitum cohortatus, protinus versus Chalcedonem castra movit.

XXVIII. Erat apud eum Archelaus, qui nuper ad Murænam a Mithridate transfugerat, monebatque, *ut, omisso rege, protinus in Pontum irrumperet; ad conspectum ejus omnia defectura*. In hanc sententiam proni milites erant, *non auctori tantum perniciosam fuisse Cottæ temeritatem* frementes, *sed sibi quoque detrimento fore, si omissa, quam fortuna patefecisset, tantarum rerum occasione, ad illum obsidione liberandum eatur*. Igitur pro concione præfatus, *unum se servare civem malle, quam omnibus hostium fortunis potiri*,

§ XXVI. Plutarch. — Appian. — Memnon. — § XXVII. Appian. — Memnon. — Cic. pro Muræna, cap. 15. — Plutarch. — Sallust. Hist. IV, in epist. Mithrid. — Liv. Epit.

negavit *se timidiorem venatoribus esse, ut, feris omissis, ad earum vacua lustra pergat.* His dictis, pronuntiari iter in posterum diem jussit.

XXIX. Hoc rerum ad Orientem statu, Q. Metellus et Cn. Pompeius in Hispania, ubi majoris firmamenti roborisque partes erant, civitates aliquot in potestatem redegerunt. Magna tamen pugna nulla pugnata est, Sertorio vitante, et mora miseriisque omnibus atterente hostem: nam et commeatum præcidebat ei, litora piraticis navigiis, agros populationibus infestando; et ad omnia quantumlibet distantia promptus ac velox, curis, inopia, periculo adversarios macerabat; donec obsidione Cluniana depulsos, Metellum ulteriorem Hispaniam, Pompeium Galliam, diversos petere coegit, ne conjuncti rerum necessariarum penuria premerentur. Magnum ea res terrorem Romæ concivit; vulgoque jam venturus in Italiam cum exercitu Sertorius putabatur, maxime postquam Cn. Pompeii allatæ literæ sunt, in hanc sententiam scriptæ:

XXX. « Si adversus vos, patriamque, et deos Penates, « toties labores et pericula suscepissem, quoties a prima « adolescentia ductu meo scelestissimi hostes fusi, et vobis « salus quæsita est; nihil amplius in absentem me statuis« setis, quam adhuc agitis, Patres conscripti, quem contra « ætatem projectum ad bellum sævissimum, cum exercitu « optime merito, quantum est in vobis, fame, miserrima « omnium morte, confecistis: hac enim spe populus roma« nus liberos suos ad bellum misit? hæc sunt præmia pro « vulneribus, et toties ob rempublicam fuso sanguine? Fes« sus scribundo, mittendoque legatos, omnes opes et spes « privatas meas consumpsi, quum interim a vobis per trien« nium vix annuus sumptus datus est. Per deos immortales! « utrum censetis, me vicem ærarii præstare, an exercitum « sine frumento et stipendio habere posse? Equidem fateor,

§ XXVIII. Cic. pro lege Manil. cap. 4, et pro Fonteio, cap. 3. — Appian. Civil. lib. I. — Plut. in Sertor. cap. 34, et Pomp. cap. 30. — Sallust. Hist. III, nost. Editionis, p. 385, sqq. ubi vid. not. et var. lect. Ed.

« me ad hoc bellum majore studio, quam consilio, profe-« ctum; quippe qui nomine modo imperii a vobis accepto, « diebus quadraginta exercitum paravi, hostesque in cervi-« cibus jam Italiæ agentes ab Alpibus in Hispaniam sub-« movi; per eas iter aliud, atque Hannibal, nobis oppor-« tunius patefeci.

XXXI. « Recepi Galliam, Pyrenæum, Lacetaniam, Iler-« getes, et primum impetum Sertorii victoris novis quidem « militibus, et multo paucioribus sustinui; hiememque in « castris inter sævissimos hostes, non per oppida, neque ex « ambitione mea, egi. Quid dein prælia, aut expeditiones « hibernas, oppida exscisa, aut recepta enumerem? quando « res plus valent, quam verba. Castra hostium apud Sucro-« nem capta, et prælium apud flumen Duriam, et dux ho-« stium C. Herennius cum urbe Valentia, et exercitu deleti, « satis clara vobis sunt. Pro quis, o grati Patres, egestatem et « famem redditis. Itaque meo et hostium exercitui par con-« ditio est: namque stipendium neutri datur; victor uterque « in Italiam venire potest. Quod ego vos moneo quæsoque, « ut animadvertatis, neu cogatis necessitatibus privatim mihi « consulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus « tenetur, nos aut Sertorius ad internecionem vastavimus, « præter maritimas civitates, quæ ultro nobis sumptui one-« rique.

XXXII. « Gallia superiore anno Metelli exercitum stipen-« dio frumentoque aluit; et nunc malis fructibus ipsa vix « agitat. Ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem, « consumpsi. Reliqui vos estis; qui nisi subvenitis, invito et « prædicente me, exercitus hic, et cum eo omne bellum « Hispaniæ in Italiam transgredietur. » Hæc epistola perve-nerat Romam, quum adhuc in urbe Lucullus consul ageret. Idcirco negotio propere ad senatum relato, quum et res co-geret, et Lucullus metu, ne Pompeius ad urbem veniens mithridaticum sibi bellum præriperet, summo studio an-niteretur, stipendium ei missum est.

§ XXXI. Plut. in Lucullo, cap. 10. — § XXXII. Sallust. — Plut.

JOANNIS FREINSHEMII
SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM
LIBER LIX
IN LOCUM LIBRI XCIV LIVIANI.

EPITOME
LIBRI NONAGESIMI QUARTI.

L. Licinius Lucullus consul adversus Mithridatem equestribus præliis feliciter pugnavit, et expeditiones aliquot prosperas fecit, poscentesque pugnam milites a seditione inhibuit. Dejotarus, Gallogræciæ tetrarches, præfectos Mithridatis, bellum in Phrygia moventes, cecidit. Præterea res a Cn. Pompeio in Hispania contra Sertorium prospere gestas continet.

I. Interea L. Lucullus consul, quum ad hostem pervenisset, eumque succinctum tantis copiis videret, prælio congredi minime tutum ratus, intra munimenta se tenebat. Sed lacessente apud Otryas (Phrygiæ locus est) M. Vario, qui missis ab Sertorio copiis præerat, eduxit suos, aciemque ordinavit. Quum in eo essent, ut concurreretur, cælum absque ullo, qui animadverti potuerit, conatu diruptum, inter duas acies ingentem flammæ molem immisit, colore argenti, forma dolii similem. Sic eo die, territis prodigio utrisque, a pugnando temperatum; Lucullusque ad priora consilia ducendi belli rediit. Quum enim tot hominum millia in conspectu hostis alere, non in longum facile fore Mi-

thridati crederet, quo certius exploraret, quantum ei copiarum esset, captivos aliquot, seorsim unumquemque, jussit adduci. Ex quibus percontatus, quot quisque contubernales in castris, cum quanto cibariorum modo reliquisset, ita rationem iniit, ut intra triduum aut quatriduum fame laboraturos existimaret.

II. Idcirco abundantem annonæ copiam in sua castra convehens, satis habebat, si hostem annona prohiberet. Per hanc occasionem, quum equestria prælia frequentia fierent, iisque superior Romanus esset, milites avidi pugnæ, nihilque suæ virtuti invium jactantes, in hostem uti ducerentur, postulabant. Recusante Lucullo, atque suam occasionem jubente exspectari, prope seditionem ventum, vel injussu imperatoris pugnaturos clamantibus, donec accommodata tempori oratione mitigati quieverunt. Neque multo post imperatorii consilii salubritas apparuit, quum penuria commeatuum movere castra Mithridates cogeretur.

III. Nam ille, quo Lucullum falleret, cœnatos milites statim abduxit, noctem obscuram atque nimbosam nactus, et oriente sole in Adrastiæ monte, qui Cyzico urbi est oppositus, consedit. Lucullus composito agmine ita insequutus, ut ne pugnandi necessitas imponi invito posset, circa Thraciam, quam vocant Comen, castra communivit. Cognito deinde ex captivis, regi circiter trecenta hominum millia, non ante paratis copiis, sed ex quotidiana subvectione maritima, et frumentationibus ali, futura animo prospiciens, non continuit lætitiam, sed opere castrorum perfecto, advocavit concionem, atque apud circumfusos ita orsus est:

IV. « Omnium gentium atque populorum institutis, qui « utique consensus a recta ratione nunquam discedit, ita vi« demus observari, ut in re bellica multis hominum millibus « unus plerumque imperator præsit: multas enim manus, « sed unum consilium res militaris desiderat; quemadmo-

§ I. U. C. 678; A. C. 74. — Liv. Epit. — § III. Plut. in Lucullo, c. 18. — Strab. lib. XII, p. 575. — Appian. Mithrid.

« dum et in animantium corporibus compluria membra ca-
« pitis unius imperio reguntur. Atque hoc non ideo tantum
« est utile, ne, si plurium sit arbitrium, pestilentissima re-
« bus gerundis dissensio nascatur; sed ut quod deliberatum
« est, donec agendi tempus advenerit, occultius sit et tectius.
« Atque hæc illa res est, quæ plurimam in imperatore pa-
« tientiam poscit, ut constanter maneat in recte consultis,
« neque hostium ludibriis, neque suorum sermonibus inde
« se patiatur dimoveri.

V. « Nec enim latere me potuit, quæ nuper ex civilibus
« bellis prava consuetudo plurimorum etiam ex vobis corru-
« perit mentes, ut, quum milites imperatori operam navare
« debeant, imperatores ipsi esse velint, et quid de summa
« rerum judicandum sit, decernere. Sed hos ego, partes
« meas mihi relinquere, suas curare, jubeo; simul autem
« omnibus lubens lætusque nuntio, nunc venisse tempus
« intelligendi, quo consilio pugnare volentium sit a me co-
« hibitus impetus: meis enim consiliis eo adactus hostis est,
« ut hunc in locum se demiserit, ubi necessum sit, eum paulo
« post rerum necessariarum penuria copias omnes amittere.

VI. « Dispicite igitur, quanto plus ego, quam vos omnes,
« providerim; quantoque melius consuluerim communibus
« rebus. Vobis congredi cum hoste collatis signis placuit:
« quod si esset factum, aut fusi essemus, aut magno cum su-
« dore æquis pugnassemus viribus; aut, si faventissimi dii
« fuissent, multo emptam sanguine obtinuissemus victoriam.
« At nunc prorsus incruentam reportabimus: idque fide mea
« spondeo; vos estote promissi memores. » Quum deinde
montem magnum supra regis castra, opportunum ad omnia
conspicatus, occupare locum conaretur; neque repellente
præsidio, quod hortatu Taxilis aliorumque amicorum Mi-
thridates imposuerat, potiri posset; inopinato fortunæ mu-
nere, quod viribus obtinere nequiverat, est consequutus.

VII. L. Magius, sertorianis rebus diffisus, maxime quod
occisum ab amicis ducem acceperat, clam missis ad Lucul-
lum nuntiis, *reditum* orabat, *si ejus rei fides data esset, non
sibi defore rationem, qua regi noceret.* Annuente Lucullo,

regi persuadet, *nihil referre, quo loco castra hostis metetur. Fimbrianas legiones, quæ essent apud Lucullum, propediem ad se transituras: ita sine præliis et sanguine victoriam penes regem fore.* Grata erant, quæ dicebantur, nec veri specie carebant; nota fimbriani militis perfidia, et crebris adversum duces seditionibus. Idcirco negligente custodiam locorum Mithridate, Romani, angustiis sine incommodo superatis, castra in monte posuerunt.

VIII. Magna ea et multiplex utilitas Lucullo fuit: ipsi commeatus sine metu subvehebantur; rex, toto propemodum agro, fluminibusque omnibus, et lacu Dascylite exclusus, perquam angusta frumentatione utebatur. Neque discessuro satis patens exitus erat, fossas multis locis objiciente Lucullo: neque Lucullum ob locorum opportunitatem vi poterat depellere; et jam inclinante tempore anni, reliquam annonæ spem interclusum tempestatibus mare sollicitabat. Idcirco duobus imperatoribus varii animorum habitus erant: Lucullus admonebat amicos, *tempus adesse præstandi, quæ promiserat;* Mithridates errore, postquam corrigi jam nequibat, intellecto, multa et diversa secum agitabat.

IX. Tandem, licet cum tanta militum multitudine vel per medios hostes erumpi posse videretur, oppugnandæ urbis consilium sedit. Fimbrianorum transitionem, cujus facta spes, subito discessu impedire inconsultum putabat. Et quia chalcedonensi pugna Cyziceni decem naves cum tribus hominum millibus amiserant, tanto facilior erat futura urbis expugnatio: pretium autem operæ, si Cyzicus capta esset, ingens ostendebatur; et hac velut janua Asiæ perfracta, futurum erat, ut victori tota provincia pateret. Accedebat, quod ita omnia ad urbem clausa itinera erant, ut oppidani, licet in conspectu haberentur Luculli castra, tamen, ubi esset, ignorarent.

§ VII. Ascon. in Verr. I, 34. — Appian. — Plutarch. in Lucullo, cap. 13. — § VIII. Oros. VI, 2. — Appian. — § IX. Plutarch. in Lucullo, cap. 19. — Cic. pro Muræna, cap. 15. — Strab. lib. XII. — Appian.

X. Quippe Cyziceni in cognomine insula ad Propontidem colebant, et Mithridates, milite abundans, decem a terra castris oppidum assidebat; et ad fretum, quo a continenti dirimitur, utroque latere naves quadringentas admoverat; et Barbari, romana castra digito monstrantes, obsessos horribili mendacio terrebant, Armeniorum Medorumque missas a Tigrane copias ibi consedisse, dictitantes. Non tamen desponderunt animum, quanquam summa contentione omnibusque viribus oppugnarentur: etenim Mithridates, capto suburbio, navalia duplici muro obsepserat; et reliqua urbe circumvallata, magnos excitabat aggeres, aliaque opera multa studiose faciebat, turres et testudines, et insignem ante alias machinam, centum cubitorum helepolin, e qua turis alia tollebatur, catapultis instructa, quæ telorum et lapidum quaquaversum velut imbrem spargerent, Niconidæ Thessali opus.

XI. Ad portus porro duæ quinqueremes inter se firmiter devinctæ aliam turrim sustinebant, ita fabricatam, ut, ubi muro admota esset, pons ex ea demitti subito in mœnia posset. His omnibus paratis, antequam vim tentaret, captivos Cyzicenorum omnes in conspectum suorum adduxit, sperans, illorum caritate lacrymisque moveri ad deditionem oppidanos posse. Sed illos multa nequidquam obtestantes, Pisistratus Cyzicenorum prætor abstinere nihil profuturis precibus jussit; et, postquam semel in potestatem hostium venissent, fortiter ferre calamitatem.

XII. Sic exploso commento regis, ad seriam dimicationem ventum, quia progressa in navibus turris, ponte mœnibus injecto, quatuor armatos muris imposuerat. Id spectaculum ita perterrefecit obsessos, ut si continuo sequuti plures fuissent, in magno periculo res cyzicena fuerit. Sed dum etiam in turri trepidatur, propugnatores, resumptis animis, quatuor illos detrudunt; navesques pice perfusas, et igni appetitas, inhibere retro cogunt, et se discrimini

§ X. Strab. — Appian. — Plutarch. — § XI. Front. Strat. IV, 5, 21. — Appian.

subducere. Sic maritima oppugnatio in irritum cessit: sed a terra triplex eadem die conatus factus, machinæque admotæ, gnaviter ad defensionem concurrentibus oppidanis, uti quoque loco necessitas postulabat: arietes aut libramentis saxorum injectis præfringebantur, aut laqueis eorum avertebantur ictus, aut objectis e vimine cratibus lana repletis eludebantur: contra ignita tela, aceti et aquarum copia præsto erat: cætera missilia vestibus centonibusque oppansis impetu fracto cadebant irrita; nihil denique, quod humana suggerere aut exsequi industria possit, a Cyzicenis omittebatur.

XIII. Neque tamen prohiberi potuit, ne pars mœnium succensa, sub vesperam concideret. Sed hostis, ne per ruinas irrumperet, ardore incendii vetabatur: idcirco sequenti nocte obsessi alio munimento excitato clauserunt locum. Mithridates, vanæ oppugnationis dolore æger, varie se torquebat, non solum virtute obsessorum, sed etiam casibus territus, quos plerique ad faventia Cyzicenis numina referebant. Aristagoras enim, qui in summo magistratu populi agebat, Proserpinam adstitisse sibi in somniis asserebat, dicentem, adversus ponticos tubicines, africum se tibicinem comparasse. Mirantibus hanc vocem Cyzicenis, sub primam lucem intumescere mare, ventisque sibilantibus machinæ stridere cœperunt: mox incredibili vehementia coortus Auster turres hostium, inter quas et illam insignem centum cubitorum altitudine, momento disjecit, et machinas reliquas ita laceravit, ut inutiles redderentur.

XIV. Iliensium quoque multis apparuisse per quietem Minervæ speciem ferunt, multo sudore manantis, ostensaque pepli parte disrupta, dicentis, modo se ab ope Cyzicenis ferenda reverti. Aliud deinde miraculum captas superstitione mentes, pro diversarum partium studiis, spe aut metu replevit. Cyziceni præcipua religione Proserpinam venerabantur, cui et ab Jove dotis nomine datam insulam asserebant. Ei quotannis vacca nigra faciebant; et dies

§ XIII. Jul. Obseq. — Plut. — Appian. Mithrid.

solennis sacrificii aderat, nec destinata Deæ hostia suppetebat, sed cum cætero Cyzicenorum armento trans fretum in pascuis, et in potestate hostium erat.

XV. Idcirco, ut humanis ingeniis proclive est, cultus divini magisterium sibi sumere, Messeniorum atque Lacedæmoniorum exemplo, qui centum tripodas statuere jussi, e ligno aut luto fecerant, pastam e farina formarunt in bovis figuram : jamque admovebant aris, quum per mediam urbem cursu fertur vera victima, quæ, relicto armento, sola per hostium classem de montibus adnataverat, ne claustris quidem, quæ ad angustias portus exstructa erant, morantibus, et sub aquis emenso, quod illa obtinebant, spatio. Sacrificio summa Cyzicenorum lætitia, ob præsentem, ut interpretabantur, numinis favorem, peracto, regem amici, ne cum diis pugnaret, hortabantur.

XVI. Ille nihil territus, a cervice, qua Dindymo monti urbs connectitur, aggere ducto, turres imposuit, tutiores a venti impetu futuras; cuniculos quoque egit, alacriter occurrentibus ad omnia obsessis, qui vicissim et ipsi suffodientes humum, aliquando ab ipso rege in cuniculis suis opprimendo haud multum abfuerunt. Inter hæc etiam comperta Luculli præsentia magis erecti sunt animi; postquam missus ab Archelao Demonax primus id nuntium in urbem intulit; dubitantibusque, puer, qui captivitatem hostium fuga evaserat, interrogatus, ubi castra romana essent, digito commonstravit.

XVII. Neque prætereunda est via, qua nuntius Luculli obsessam in urbem penetravit: namque duos maximos utres levi tabulæ subjecerat; utribus insutæ literæ Luculli erant, quo adversus humorem tegerentur : ab inferiori parte duæ regulæ distantes invicem utres continebant : huic machinæ impositus, per trajectum septem millia passuum habentem, pedibus iter adgubernans, inter molem Mithridatis atque

§ XIV. Appian. — Plut. — Pausan. lib. IV. — Jul. Obseq. — § XV. Strab. lib. XII. — Appian. — Plut. — § XVI. Sallust. Hist. III, 6. — Oros. VI, 2. — Front. Strat. III, 13. — Flor. III, 5. — Plut.

insulam, vitabundus hostium classem, ad urbem pervenit; nam procul visentibus non homo, sed marina pistrix esse creditus, nemine curante evaserat.

XVIII. Tandem et præsidii immittendi Lucullo reperta est ratio. In Dascylite lacu acatia satis magna commeabant: eorum quod erat capacissimum plaustris deduxit ad mare, militibusque replevit: hi, noctu transmisso freto, incolumes pervenerunt in urbem, quorum auxilio confirmati Cyziceni, crebris eruptionibus fatigarunt hostem, machinasque ejus incenderunt. Tolerabat tamen obfirmatus animo Mithridates, quamdiu, celantibus rem ducibus, famem exercitus ignorabat. Postquam superveniens hiems maritimos commeatus præclusit, et confecti inedia milites ne cadaveribus quidem humanis abstinebant, et e cibis insalubribus morbos mortesque contagio vulgabat; ut se parte copiarum exoneraret, observato tempore, quo profectus ad arcis cujusdam oppugnationem Lucullus aberat e castris, peditatus inutilem turbam, et omnem ferme equitatum, cum grege jumentorum, inopia pabuli languido, et detritis ungulis claudicante, aversis ab hoste itineribus in Bithyniam misit.

XIX. Ea res quum propere nuntiata Lucullo esset, noctu rediit ad stativa; et postridie dubia adhuc luce, nec hiberna tempestate deterritus, cum decem cohortibus delectis et equitatu insequutus est. Nivosa dies erat, et incommoda multa properantibus objiciebantur. Itaque parte militum ob frigoris asperitatem deficiente, cum reliquis ad Rhyndacum adeptus est Barbaros, dum in transitu fluminis necessariam moram trahunt. Multa ibi regiorum cædes facta, vivi quindecim millia capti, cum sex equorum millibus, et jumentorum propemodum incredibili multitudine; tantis copiis ita deletis, ut etiam ex Apollonia feminæ procurrerent in campos, diriperentque sarcinas, et interfectorum cadavera spoliarent.

XX. Adversa Propontidis et Bithyniæ sub idem tempus

§ XVIII. Appian. — Plut. — Strab. — Sallust. Hist. IV, in epist Mithrid. — Sidon. Carm. II, v. 513, et XXII, v. 165. — Memnon. — Oros.

aggravavit aliarum Mithridatis copiarum clades : Fannius enim et Metrophanes regius prætor, a Mamerco victi, cum duobus millibus equitum in Mœsiam profugerunt; atque inde in Mæoniam digressi, quum hostem evasisse putassent, ipsius soli, cui se crediderant, plusquam hostiles insidias sunt experti, feceruntque vulgatæ fabulæ fidem, Arimos ibi et fulminati a Jove gigantis cubile ponenti. Delati certe in loca cæco subter terram incendio infamia, saxis quoque et humo quasi fuligine quadam occultum ignem prodentibus, magna cum sollicitudine oberrarunt; donec tandem via reperta in castra regia reversi sunt.

XXI. Eodem tempore præfectus regis Eumachus, post egregios successus, necatamque cum uxoribus et liberis civium romanorum magnam multitudinem, Pisidia, Isaurisque subactis, Cilicia tentata, quum in Phrygia bellum movisset; Dejotarus Gallogræciæ tetrarcha, vagantem assequutus, magna clade affecit. Hoc etiam anno Cn. Pompeius in Hispania prospere bellavit cum Q. Sertorio, qui jam curis et laboribus fessus, et quia se peti videbat eorum insidiis, qui, se remoto, salvi esse non poterant, ad obeunda ducis munia segnior, in luxum et libidines declinabat. Unde quum frequentius succumberet, quotidie ad iram pronior, multis ob suspicionem doli crudeliter interfectis, cæteros ad maturandam conjurationem acrioribus stimulis incitavit.

XXII. Erant illi jam antea, simul ex ingenti metu, per virtutem atque felicitatem Sertorii, animos ad spem transtulerant, livore et æmulatione potentiæ infensi; et crebris Perpernæ sermonibus incendebantur, qui sibi deberi summam imperii propter nobilitatem generis existimabat : idcirco clandestinis opprobriis Sertorium apud credulos onerando, sortem suam cæterorumque invidiose deflebat. « Quis « enim, inquit, malus genius eo calamitatis nos compulit, « ut Sullæ terrarum omnium marisque dominium obtinenti « parere dedignati, ubi licuisset domi manentibus, salva

§ XX. Oros. — Strab. lib. XIII, p. 627. — § XXI. Appian. Civ. lib. I. — Liv. Epit. — Oros. — Sallust. Edit. nost. p. 404. Ed.

« dignitate, salvis facultatibus in otio degere, Sertorium se« quamur; et voluntariam sub inani libertatis specie servi« tutem amplexi, dicto exsulis geramus morem? egregio « scilicet præmio, quod ridicula omnibus appellatione *se« natus* vocamur; sub decoro nomine, non minus laborum « contumeliarumque, ac si Celtiberi aut Lusitani essemus, « perferentes!

XXIII. « At qui Romæ remanserunt, cum amplissimis « emolumentis sacerdotia et magistratus capiunt, provincias « sortiuntur, triumphos ducunt; et, uno pridem remoto « domino, ipsi rerum omnium moderatores sunt et arbitri. « At nos contemptum et vile vulgus obscuri hominis im« perio premimur; perpetuumque et ipsi dictatorem, sed « deteriore conditione nostra, patimur, quam illi Sullam « habuerunt. Sulla enim armis sane potentior, ab invitis « forsitan, sed tamen jus istud habentibus, dictaturæ novi « generis imperium obtinuit, sed paulo post sponte sua po« siturus: hic neque bello nos vicit, ut vel hoc jure plus pol« lere debeat; neque nostris suffragiis adeptus potentiam, « tenet stringitque, non temporum limites ullos, non rerum « aut negotiorum circumdari patiens.

XXIV. « Ad hæc Sulla hic crudelior, non inimicos suos « tantum, ut ille, proscribit; sed socios omnis fortunæ ami« cosque trucidat, vitam his eripiens, sine quorum ope vi« vere ipse non potuisset. Neque licet, aut vacat, de alio« rum interitu queri: jam ubi hos sermones aliquo indicio « resciverit, hæc libertas nobis ultimo cruciatu luetur. » Atqui his querelis occupatæ hominum mentes, imperia Sertorii contemnebant; aut si qui suscepissent, contra utilitatem et consilium ejus bene cogitata in exitium, omittendo præcepta, faciendo vetita, convertebant: destitutusque ministerio Sertorius, quum multa præclare provideret, non alium consiliorum fructum, quam tædium irriti laboris, et duræ indignæque sortis gravem atque inanem conquestionem capiebat.

§ XXII. Plut. in Sertor. cap. 41. — § XXIV. Plut. in Sertor. cap. 42.

XXV. Anno sequenti M. Terentius M. F. Varro Lucullus, C. Cassius Varus, consules facti, legem Terentiam et Cassiam frumentariam tulerunt, ut annonæ Urbis consuleretur. Piratis enim maria diu infestantibus, sublato generis humani commercio, non modo negotiatores navigare prohibebantur, sed ne classibus quidem romanis tutus cursus erat. Igitur plebs penuria commeatuum sæpe tumultuabatur, curamque Patrum intendebat, ut omnia expediundæ annonæ remedia tentarent. Igitur L. Octavio, C. Cottæ consulibus permisit senatus, ut vini et olei decumas, et frugum minutarum, quas quæstores in Sicilia vendere consuevissent, Romæ venderent; et mox Q. Hortensius in ædilitate, sesquimodiis in capita divisis, magnam a populo romano gratiam inivit; quia caritas annonæ faciebat, ut, quod re parvum erat, tempore magnum videretur.

XXVI. Deinde M. Tullius Cicero quæstor frumenti maximum numerum ex Sicilia misit. Quæ omnia quum tanta populi multitudo facile absorbuisset, nec ideo difficultas annonæ cessaret, consules ex senatusconsulto tulerunt, ut frumentum a Siciliæ civitatibus emeretur : ad hanc frumenti emptionem ex inopi atque exhausto ærario per triennium prope centies et vicies erogatum est. At hæc modica in præsens auxilia solabantur potius, quam tollebant penuriam; neque antea reddita Urbi solita copia commeatuum est, quam Cn. Pompeii virtute piratæ toto mari arcerentur.

§ XXV. U. C. 679; A. C. 73. — Pigh. Ann. 680. — Cic. in Verr. III, 7, 70 et 92; idem pro lege Manil. cap. 12, et pro Planc. cap. 26. — Flor. III, 6. — Sallust. — Plutarch. — § XXVI. Cic. in Verr. III, 70.

JOANNIS FREINSHEMII

SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LX

IN LOCUM LIBRI XCV LIVIANI.

EPITOME

LIBRI NONAGESIMI QUINTI.

C. Curio proconsul Dardanos in Thracia domuit. Quatuor et septuaginta gladiatores Capuæ ex ludo Lentuli profugerunt; et, congregata servitiorum ergastulorumque multitudine, Crixo et Spartaco ducibus bello excitato, Claudium Pulchrum legatum et P. Varenum prætorem prælio vicerunt. L. Lucullus proconsul ad Cyzicum urbem exercitum Mithridatis fame ferroque delevit; pulsumque Bithynia regem, variis belli ac naufragiorum casibus fractum, coegit in Pontum profugere.

I. Hoc anno C. Scribonius Curio, Dardanis in Thracia victis, bello finem imposuit, acribus suppliciis domita inquietarum gentium ferocia, quum rebellium primores amputatione manuum, cæterorum plerosque morte mulctavisset. Eadem expeditione Mœsi quoque subacti; et ad Danubii Daciæque terminos ventum. Ne ulterius procederetur, insidiosa loca densique saltus impedimento fuerunt. Novum inter hæc bellum, contemptis initiis (adeo nullius imperii tuta vel domi potentia est), in maximas Italiæ calamitates evaluit. Quatuor et septuaginta gladiatores Capuæ ex ludo

Cn. Lentuli profugerunt, Galli plerique, pertæsi pessimæ sortis, ad quam eos non suum aliquod scelus, sed iniquitas domini coegerat. Hi, quum verubus atque coquinariis cultris e popina correptis oppido erupissent, in plaustra quædam inciderunt, quibus arma gladiatoria portabantur.

II. Atque illi velut munere deum oblatis armis alacres, in munito quodam colle constiterunt, ducibus tribus creatis, inter quos Spartacus eminebat, Thrax gente, et ab ineunte ætate pastor; sed animo et viribus ingens, nonnulla quoque belli peritia, quod inter stipendiarios militaverat, ferociam originis institutique prudentia et moderatione temperabat. Uxor ei oriunda indidem aderat; quæ bacchici numinis plenam se ferens, quo primum tempore Romam venalis est deductus, conspecto dracone, circa dormientis caput instar coronæ convoluto, magnam viro potentiam prædixerat. Cognito hominum consilio, statim ex oppido venerunt armati, qui eos ex fuga reprehenderent. His fusis fugatisque, quum multa arma militaria cepissent, abjectis gladiatoriis, quæ oderant, illa læti gratulabundique sumpserunt.

III. Inter hæc Claudius Pulcher legatus, cum tribus millibus armatorum ex Urbe accurrit; et ad Vesuvium montem, quo illi se receperant, castris positis, aditum, qui unicus ea parte, atque is difficile tamen et impeditum iter præbebat, obsedit. Illi nullas circa stationes, qua inaccessus videbatur, conspicati, per abrupta cavasque fauces catenis ex vite silvestri confectis se demiserunt, uno relicto, qui dejectis armis postremo ipse quoque descendit. Spartacus, postquam incolumes omnes recepit, solerti cum audacia statim ad castra Romanorum duxit, et improvisi periculi consternatione ita terruit Claudium, ut, turpi fuga castris desertis, aliquot cohortes quatuor et septuaginta gladiatoribus cederent.

§ I. U. C. 679; A. C. 73. — Liv. Epit. — Eutrop. lib. VI. — Marcellin. XXIX, 26. — Sex. Ruf. cap. 8. — Flor. III, 4 et 20. — Plut. in Crasso, cap. 12 et 14. — § II. Flor. — Plut. in Crasso. — § III. Liv. Epit. — Plut. — Vell. II, 30. — Flor. III, 20. — Frontin. I, 5, 21.

IV. Res prosperæ, ut assolet, statim invenerunt socios, multique pastores, durum et pernix genus, accesserunt ad partes; quorum robustissimum quemque armavit Spartacus, reliquos antecursorum et velitum numero habuit. Servitiis deinde ergastulisque concitatis, quum celeriter ad hominum millia decem coivissent, quod armorum erat inopia, scuta ex vimine dedit, eratque is facilis labor solitis vasa agrestia ex viminibus nectere; et unoquoque se ad eam artem in formam equestris parmæ armante, celeriter confecta res est: mox mactatis pecoribus, parmas cooperiebant, quum coria recens detracta, quasi glutino adhærescerent: ferro dein ergastulorum recocto, gladios ac tela fabricabant. His rebus festinare coactus P. Varinius prætor, cui senatus negotium extra ordinem dederat, cum justo exercitu, sed tumultuarie conscripto, advenit.

V. Sed legatum ejus Furium cum duobus millibus militum præmissum a prætore, acie congressi fugitivi fuderunt. Qua victoria usi sævius etiam infestiusque totam Campaniam pervagati sunt: nec villarum atque vicorum vastatione contenti, Coram, Nuceriam, et quæ romanis exercitibus tot per annos restiterat Nolam, crudeliter populabantur: nactique nonnullos, quibus maxime infensi erant, eorum morti nefandum in modum illudebant, lacera corpora, sed adhuc spirantia, ne cito dolore defungerentur, omittentes. Alii in tecta jaciebant ignes, multique ex locis, quæ occupata erant, servi, quos ingenium socios dabat, abdita a dominis, aut ipsos trahebant ex occulto; neque sanctum aut nefandum quidquam fuit iræ barbarorum, et servili ingenio; nequeunte prohibere Spartaco, quanquam multis precibus oraret.

VI. Igitur, ut alio consilio eos ab hac immanitate abduceret, simulque adventus sui celeritate præverteret nuntios, raptim in Lucaniam ductis copiis, Cossinium, qui

§ IV. Front. Strat. I, 7. — Flor. — Plutarch. — Liv. Epit. — Sallust. Hist. IV. — § V. Flor. — Sallust. Fragm. ex Biblioth. Reg. — Liv. Epit. — Appian. Civ. lib. I. — Plutarch.

datus prætori adjutor fuerat, cum magna militum manu apud Salinas agentem, ita improviso impetu oppressit, ut nihil propius sit factum, quam ut lavantem comprehenderet. Impedimenta certe ejus omnia diripuit, vestigiisque fugientium hærens, multos occidit, et castra eorum cepit, ipso ibi Cossinio interfecto. Hinc Lucaniæ magnam partem, thurinum maxime metapontinumque agrum in potestate fugitivi habuerunt, ipsis quoque urbibus eodem bello potiti. At Varinius, dum hæc aguntur a fugitivis, ægra parte militum autumni gravitate, neque ex postrema fuga, quum severo edicto juberentur, ullis ad signa redeuntibus, et qui reliqui erant, per summa flagitia detrectantibus militiam, quæstorem suum C. Thoranium, ex quo præsente vera facillime noscerentur, in Urbem miserat; et tamen interim cum volentibus in expeditionem prodiit.

VII. Auxiliis deinde contractis, quum quædam non improspere gessisset, contra morem fiducia augeri Romanis, et promi lingua cœpit: quo Varinius contra spectatam rem incaute motus, novos incognitosque et aliorum casibus perculsos milites, ducit tamen ad castra fugitivorum presso gradu; silentes jam, neque tam magnifice sumentes prælium, quam postulaverant. At fugitivi certamine consilii inter se juxta seditionem erant, Crixo et gentis ejusdem Gallis atque Germanis obviam ire et ultro offerre pugnam cupientibus. Contra Spartaco dimittere, quæ haberent e loco commoda, et quam integro exercitu sperarent, cum periculo victoriam quærere non placebat. Quo deinde ordine ac loco res unaquæque gesta sit, amissis, quæ de hoc bello erant prodita, non habeo dicere.

VIII. Illud certum utique habetur, multis præliis victum a Spartaco Varinium esse, et adeo ægre elapsum, ut equum illius lictores cum fascibus et insigniis magistratus ad Spartacum fugitivi detulerint, quibus etiam postea usus est. Eodem tempore quum forte præclusus a P. Varinio Spartacus fuisset, insigni astu elapsus est. Quum enim operi-

§ VI. Plutarch. — Flor. — Sallust. Fragm.

bus hostium in arctum coacti essent fugitivi, consumptis jam alimentis, nec suppeditantibus ex propinquo, secunda vigilia cuncti egrediuntur, relicto buccinatore in castris, et ad vigiliarum speciem procul visenti cadaveribus, quæ erexerant fulta palis, per modica intervalla ante portam fixis.

IX. Ea veste atque armis adornata, quum per tenebras, aut dubia adhuc luce satis tegerent fraudem, et per tota castra ignes collucerent, facile deceptus hostis est, ut eodem adhuc loco fugitivos esse crederet. Multa demum lux aperuit, quid actum esset, missique sunt equites, qui vestigia Spartaci scrutarentur, et, quantum possent, damni ac moræ facerent. At ille, visis equitibus, priusquam cum reliquo exercitu adesset Varinius, propere nactus idoneos ex callibus duces, Picentinis, deinde Eburinis jugis occultus, ad Nares Lucanas, atque inde prima luce pervenit ad Popilii Forum ignaris cultoribus.

X. Ac statim fugitivi contra præceptum ducis rapere ad stuprum virgines, matres, et aliis sceleribus operam dare; multum obtestante Spartaco, cui præter humilitatem sortis, nihil ad eximii imperatoris tuendum nomen deerat. Neque sapientiæ egebat, qua futura prospiceret: victoque Varinio, quum majorem esse romanam potentiam intelligeret, quam ut sperare interitum ejus posset, auctor ad Alpes eundi suis erat, ut, iis superatis, diversi Thraces Gallique suam quisque patriam repeterent. Sed illi, multitudine confisi, et elati successu, spernebant salubre consilium, et devastanda Italia, suæ libidini avaritiæque indulgebant.

XI. Jam enim circa Consentiam et Metapontum delectibus agendis ita creverant, ut tum quidem Spartacus triginta millia, Crixus decem sub signis habuisse tradatur: nam tertius ducum OEnomaus superiore bello perierat. Interea, dum romana arma domi a servis contemnuntur, in remotis provinciis contra potentissimum regem imperatore Lucullo magna cum gloria fulgebant. Omnem jam non commeatum

§ VIII. Plutarch. — Appian. Civil. lib. I. — Flor. III, 19. — Front. Strat. I, 5, 22. — Sallust. — § IX. Sallust. Hist. III, 22. — Plutarch.

modo Mithridates, sed etiam opes, copias, spem denique expugnandæ Cyzici consumpserat. Igitur Hermæo Varioque traditis peditibus, quorum numerus adhuc triginta millia superabat, ipse maritimo itinere in regnum cogitabat reverti.

XII. Noctu, quo falleret obsessos, conscendi navigia jussit. Sed ea majoris trepidationis causa fuit : dum inter tenebras, metu reverentiam imperii vincente, certatim et promiscue ad naves ruitur, quædam cum his, qui inscenderant, submersæ sunt ; aliæ turbatæ atque circumactæ plus adhuc moræ consternationisque fecerunt. Hoc modo ægre solutis anchoris, Parium rex pervenit. Quod ubi postridie a Cyzicenis est cognitum, excurrentes in Pontica castra, reliquam adhuc ægrotam multitudinem conciderunt, ablatis, quæ verti in prædam poterant.

XIII. Sub idem tempus Archelaus classis regiæ præfectus (*Aristonicum* Plutarchus appellat) in potestatem Luculli pervenit. Miserat eum Mithridates, ut negotium facesseret hosti, ne recedentem a Cyzico sequi posset; dederatque decem millia aureorum, ad fimbrianas corrumpendas legiones. Sed ille, fidem a perfidis inepte sperare ausus, quum tanquam ad accipiendas copias destinato tempore venisset, occisis, quos secum adduxerat, comprehenditur. Lucullus, audito, pedestres Mithridatis copias Lampsacum petere, continuo insequutus, ad Æsepum amnem deprehendit, qui tum anni tempore pluvioso plurimum creverat. Ibi Granicus et Æsepus amnes cruentarunt undas ; regiorumque partim aquis hausta, partim hostilibus concisa armis, ad millia viginti perierunt ; magnus præterea captus est numerus : plusquam undecim millia in prælio ceciderunt.

XIV. Cæteros, quum se munimentis oppidi clausissent, Lucullus obsedit ; donec a Mithridate missa classis, et illis, et Lampsacenis omnibus exportatis, vacuam urbem victori reliquit. Hic eventus obsidionis cyzicenæ fuit, qua periisse de regiis militum lixarumque ad trecenta millia putantur.

§ XI. Oros. V, 24. — Liv. Epit. — Plutarch. in Lucullo. — Memnon. —
§ XIII. Plutarch. in Lucullo. — Memnon. — Appian. Mithrid. — Flor. III, 5.

Cyziceni, sua et Luculli virtute incolumes, quo grati erga bene meritum essent, ludos victoriæ solennes instituerunt, *Lucullea* vocantes; ipsumque, quum ingressus urbem esset, exquisitis honoribus acceperunt. Mithridates interea, quum quinquaginta naves, in quibus decem millia delectorum virorum imposuerat, L. Vario, et Alexandro Paphlagoni, et Dionysio eunucho tradidisset, cum aliquanto ampliore numero Perinthum navigavit; frustraque tentata oppidi capiundi spe, Nicomediam Bithyniæ petiit, postquam apud Parium ex utraque classe multas naves tempestate perdidisset.

XV. Neque Lucullo tempus per otium transigebatur, quin, ex omni Asia navibus ad Hellespontum contractis, classem compararet; tanta fiducia, ut senatui tria millia talentorum ad eos usus decernenti rescriberet, *summam eam ærario se parcere; neque ideo minus auxilio socialium navium Asiam ab incursu regiorum esse liberaturum*. Neque promissa ejus magnificentiora, quam facta, fuerunt. Classem ita distribuit, ut cum parte navium, ad recipiendas Phrygiæ urbes Valerium Triarium, cum aliis Voconium Barbam ad distinendum Nicomediæ Mithridatem mitteret; ipse reliquis ad ea, quæ occurrerent, usurus.

XVI. Ab omnibus feliciter res gesta. Triarius Apameam, quæ *Cibotus* cognominabatur, maximum post ephesinam urbem Asiæ emporium, obsedit. Erant magna beneficia regis penes Apamenos, quod terræ motibus quassatam urbem, centum talentis publice dono datis, refecerat. Igitur acris aliquamdiu defensio, et post expugnationem, cædes eorum, etiam qui in templa confugerant, fuit. Dum ad hunc modum Apamea vastatur, Prusa, quæ sub Asiatico Olympo jacet, per Barbam capta ac direpta est. Triarius etiam Prusiadem, maritimam urbem, quæ olim Cius fuerat, volentibus oppidanis recepit, qui præsidium regis expulerant, eo merito libertatem ab Romanis adepti.

§ XIV. Plutarch. — Oros. VI, 2. — Appian. — § XV. Memnon. — Sallust. Hist. IV, in epist. Mithrid. — Plut. — § XVI. Strab. lib. XII, p. 577 et 579. — Memnon. — Oros. VI, 2. — Appian.

XVII. Ea res etiam Nicæam tradidit Romanis, diffugientibus noctu ad Mithridatem, qui tuendæ fuerant impositi, quod animos Nicæensium ad romanam amicitiam inclinare sensissent. At vero Lucullus, qui ab Hellesponto Troadem petierat, quum in fano Veneris pernoctasset, vocari se a dea ad oberrantem in proximo prædam somniavit: statimque jussis convocari amicis, græcisque comitibus, « Non potui « differre, inquit, quin protinus exponam vobis, quod mihi « visum obvenit in templo ». Somnio deinde narrato, « Talis, « inquam, per quietem obversata mihi species est, sed ita « expressa et velut solidæ comprehensionis, ut ista videre ac « audire, totis sensibus, non autem per inanes somni figu- « ras imaginari, crederem.

XVIII. « Sane jam olim sæpius, sed maxime, quum pro- « quæstore missus a Sulla ad Ptolemæum Alexandriæ agerem, « de omnibus ejusmodi rebus diligenter audivi disserentes « doctissimos viros: erat enim tum etiam hic Antiochus me- « cum, et antea jam Heraclitus Tyrius agebat Alexandriæ, « qui et Clitomacho multis annis, et Philoni operam dede- « rat. Sed ita mihi hæc intricata, et ab hominis certa cogni- « tione remota videbantur, ut inter disputationes erudito- « rum, id semper probabile videretur, quod a disserente « defendebatur: nam etiam qui decreta sua parum confir- « marent, plerumque sententiam adversariorum haud inepte « refellebant.

XIX. « Igitur eo inclinabam, ut incertam omnium opi- « nionem, neque firmiter comprehendi posse quidquam ar- « bitrarer. Sed unum ubique occurrebat irrefragabilis veri- « tatis argumentum, ut, si dubitandum esse de omnibus « putarem, id tamen scire viderer, esse utique de rebus « dubitationem, et me esse, qui dubitarem. Ab hoc minime « obscuro aut fallaci gradu statim eo adscendebam, ut sine « ulla fluctuatione comprehenderem, esse aliquam humana « superiorem naturam, quando nec ipse me fecissem, et

§ XVII. Strab. lib. XII, pag. 564. — Appian. — Memnon. — Plutarch. — § XVIII. Cic. Acad. Quæst. IV, 2 et 4.

« quoniam essem, ab aliquo certe factus essem. Id autem, « cujus potentia et ego, et quidquid est, nec ab se ipso est, « exstitissemus, non aliud intelligere poteram, quam quod « video Dei appellatione apud omnes censeri.

XX. « Nam etiamsi plerasque apud gentes complures dii « coluntur; tamen sapientissimus quisque deorum omnium « unum regem patremque credit, a quo descendat, quid« quid inferioris ordinis est, non potestate cum illo, non « natura comparandum. Ut igitur haud inepte dubitari queat, « quantum, quæ in hoc fano colitur Venus, valeat, quan« taque sit hujus loci sanctimonia; sic etiam experientia « constat, neque rationi refragatur, esse aliquam majorem « humana potestatem, quæ de futuris, aut etiam præsenti« bus ita moveat hominum mentes, ut illo stimulo admo« nitæ, non inclinent modo ad credendum, sed etiam, pe« nitus ita se rem habere, pro certo compertoque habeant. « Mihi sane ita nunc affectus est animus, ut de veritate re« rum, quæ mihi per quietem sunt ostensæ, minus etiam « dubitare possim, quantumcumque inhibere assensum co« ner, quam de his, quæ nunc videns vigilansque facio. »

XXI. Hæc agenti cum amicis, dum adhuc loquebatur, supervenerunt ab Ilio nuntii, tredecim conspectas esse regis quinqueremes, Lemnum, ubi præfecti classis ad ancoras stabant, petituras. Igitur propere evectus, inter Tenedum et Achæorum stationem prælio commisso, Isidorum, qui navibus illis præerat, interfecit, naves omnes cepit. Inde mari Ægeo Lemnum profectus ad cæteram classem expugnandam, in deserta insula, ubi Philoctetæ casum æneus serpens, arcusque et fasciis illigatus thorax indicabat, præfectos regios deprehendit. Nec elici ad pugnam poterant; subductasque ad litora naves, tabulatis superstantes acriter defendebant.

XXII. Multus ibi labor Romanis fuit, multaque vulnera accepta, quia inhærentes litori naves, a fluctuantibus, tanquam firmata in stabili solo castella, levi et irrito conatu

§ XXI. Plut. in Lucullo, cap. 23. — Memnon. — Appian. Mithrid.

petebantur. Postremo circummissi alia parte milites, exscensione facta, a tergo circumvenerunt hostem; et occisis nonnullis, alios propellere naves, et in aquas se recipere coegerunt. Ibi inter duo maxima discrimina deprehensi, et utrum magis vitarent incerti, dum neque altum petere metu hostilium navium audent, et terra ab expositis prohibentur, ad oram oberrantes, utrinque vulnerabantur.

XXIII. Sic velut indagine deprehensi sunt omnes, nisi quos mors obita ferro eripuerat. Duces, ejecto in terram navigio, speluncam ingressos, male texerunt latebræ. Postera die quum caperentur, Dionysius, epoto, quod secum habebat, veneno, statim exanimatus est. Alexandrum Lucullus ad triumphum servari voluit. L. Varius, quia senatorem romanum in triumpho duci fas non erat, post contumelias et ludibria supplicio affectus est. Quod ne faciliori forte exitu anteverteret, Lucullus suis, ne quem luscum occiderent (captus enim altero oculo erat Varius) præceperat.

XXIV. Multi et alii proscriptorum tunc interempti sunt. Duæ et triginta naves regiæ, cum onerariis compluribus eo tempore demersæ aut captæ fuerunt. Hæc a Lucullo ad senatum perscripta magnam in Urbe lætitiam excitarunt; maxime postquam est cognitum, classem hostium, quæ duplici prælio deleta aut capta fuerat, sub acerrimis ducibus Italiam petere voluisse. His confectis, Lucullus ad expellendum Bithynia regem properabat : hunc enim credebat a Voconio attineri, legato suo, quem ea gratia imperator præmiserat. Sed ille Samothracen profectus, dum superstitionibus dat operam, diesque cærimoniis et initiando terit, Mithridati præbuerat effugiendi copiam; qui si in tempore affuisset, clauso maris exitu capi Mithridates Nicomediæ potuisset.

XXV. Nam a terra binis castris obsidebatur, quia M. Cotta, ut acceptum ad Chalcedonem dedecus aboleret, satis impi-

§ XXII. Plutarch. — § XXIII. Oros. VI, 2. — Cic. pro Arch. cap. 9; pro Muræna, cap. 15, et pro lege Manil. cap. 8. — Appian. — Plutarch.

gre Nicomediam perrexerat, castris ad vicesimum fere lapidem ab oppido communitis, ne pugnare contra commodum cogeretur. Eodem et Triarius non invitatus occurrit; et quia rex intra mœnia suos reduxerat, ab utroque Romanorum exercitu cœpit obsideri. Quod interim mediocriter ferens, postquam gemina navali pugna classem amissam didicit, Lucullo superventuro se ratus imparem, Pontum petere classibus decrevit. In hoc itinere denuo tam fœda tempestate conflictatus est, ut navalis prælii instar esset, duplicique hac clade Mithridates prius ad Parium, et nunc haud procul Heraclea, ad decem hominum millia, et rostratas sexaginta, florem exercitus sui classisque deperderet.

XXVI. Eam calamitatem ad iram Priapenæ Dianæ superstitiosi homines retulerunt, cujus a regiis spoliatum templum, abreptumque simulacrum fuerat. Amissa magna parte classis, cum plerisque reliquis navibus in ostium fluminis Hypii, quod haud procul Heraclea abest, rex se recepit. Is tum status Heracleæ erat, ut magis aliena a Romanis ob sublatos publicanos, quam in potestate regis esset. Igitur, dum necessario stationem in flumine, nondum sedato mari, habet, sollicite inquisito, Lamachum in summo magistratu agere comperit; quo nuntio erectus, quod veteri amicitia cognitus illi Lamachus erat, missis idoneis hominibus, multa largiendo pollicendoque perfecit, ut operam suam Lamachus addiceret, quo rex in urbem reciperetur.

XXVII. Dicta die, solenne sacrificium Lamachus instituit extra urbem, vocato populo, ne portæ consueto tempore clauderentur : ad regem interea myoparo Seleuci archipiratæ mittitur, quem conscenderet, quia navis oneraria, qua erat vectus, ob violentiam tempestatum utilis esse desierat. Dehortabantur maximopere amici, ne corpus suum hominibus incognitæ fidei crederet : quorum ille metum tali sermone castigavit : « Ego vero fidem vestram, amoremque, « multis et magnis documentis experta novi, et æstimo; ni-

§ XXVI. Liv. Epit. — Appian. — Plut. — Sallust. Hist. IV, in epist. Mithrid. — Flor. III, 5.

«hilque dici scio a vobis, quam ab optimo animo, verissi«moque affectu profectum. Sed interdum hæc ipsa, quam«libet omnino sunt præstantissima, bonis consiliis obstre«punt, quoties aliquid in speciem periculosum suscipi res «cogit, timor vetat : ideoque in præsentia, quum vestrum «animum et probem, et ut eum semper mihi custodiatis, «enise petam, a sententia tamen vestra dissideo. Videtis, «ea nunc esse tempora mea, ut evadere pericula non aliter «nisi periculo possim.

XXVIII. «Nemo, opinor, in hoc toto negotio mihi te«meritatem imputabit : paratissimus quum essem ad bel«lum, tamen iterum iterumque consideravi, restiti, distuli, «donec apud omnes constaret, bellum opportunius sumi «non potuisse. Tamen magnæ me calamitates et discrimina «deprehenderunt; iis nempe viis, quas cavere aut occlu«dere nemo mortalium queat. Ipsos mihi deos adversatos «esse, scitis, quum Rhodios Isis, Cyzicenos Proserpina «defenderent; quum Neptunus classes meas tempestatibus «persequeretur. Sed erit aliquis irarum modus, et, quod «a pueritia sæpe mihi contigit, præsens vexatio majore ali«quo præmio pensabitur : nec enim frustranea semper erit «hæc diligentia colendi deos, qua nemini concedere soleo, «perpetuo mecum habens sapientiæ sacrorumque magistros.

XXIX. «Quod si decretum de me est, hæcque superis sen«tentia sedit, ut oppressum deletumque velint; at opera «dabitur, ut impavidum obruant. Sed absit omen! et bona «potius spe votisque me prosequamini; nam et mihi præsa«git animus, hoc mihi non ad securitatem modo iter, sed «etiam ad augendas opes aditum fore. Seleuco satis confido; «plus etiam Lamacho : neque dispicio, quomodo sperare «majora ab Romanis proditi mei, quam a me servati, præ«mia possint. Sed et populus heracleensis ita est alienatus, «ut quidlibet potius, quam romanum imperium, laturus «videatur.»

§ XXVIII. Memnon. — Ptolem. V, 1. — § XXIX. Plut. — Oros. VI, 5. — Appian. Mithrid.

XXX. Ita metu suorum castigato, confidenter ingressus piraticam navem, prius Heracleam introivit, quam obruti vino homines adventum ejus persentiscerent. Postremo demum die, quum essent ad concionem vocati, regem se habere didicerunt: qui humaniter eos alloquutus, et ad servandam sibi benevolentiam hortatus, quatuor millia militum præsidio cum præfecto Connacorige imposuit, quo ab Romanis, si forte signa eo vertissent, defenderentur. Divisa deinde populo, sed præcipue magistratibus, pecunia, Sinopen, et inde Amisum navigavit.

§ XXX. Strab. lib. XIII. — Memnon. — Appian.

JOANNIS FREINSHEMII

SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LXI

IN LOCUM LIBRI XCVI LIVIANI.

EPITOME

LIBRI NONAGESIMI SEXTI.

Q. Arrius prætor Crixum, fugitivorum ducem, cum viginti millibus hominum cecidit. Cn. Lentulus consul male adversus Spartacum pugnavit. Ab eodem L. Gellius consul et Q. Arrius prætor acie victi sunt. Sertorius a M'. Antonio, et M. Perperna, et aliis conjuratis in convivio interfectus est, octavo ducatus sui anno; magnus dux, et adversus duos imperatores, Pompeium et Metellum, sæpe par, vel frequentius victor; ad ultimum desertus et proditus. Imperium partium ad Marcum translatum est; quem Cn. Pompeius victum captumque interfecit, ac recepit Hispanias decimo fere anno, quam cœptum erat bellum. C. Cassius proconsul et Cn. Manlius prætor male adversus Spartacum pugnaverunt; idque bellum M. Crasso prætori mandatum est.

I. Hæc eo anno gesta: et quia funestas per Italiam clades senescens Sertorius, et Luculli res florentes relevabant, minore externorum cura, animi ad Spartaci opprimenda bella versi; tam validis jam fugitivorum opibus, ut ad septuaginta armatorum millia essent; bini exercitus, totidemque duces Italiam pervagarentur. Igitur, quanquam ambobus consulibus decretum id bellum cum duabus legionibus es-

set, Q. Arrio prætori etiam datæ copiæ sunt, imperiumque is seorsim a consulibus habere jussus. Consules tum erant L. Gellius Puplicola, Cn. Cornelius Lentulus Clodianus.

II. Forte germanicæ cohortes, duce Crixo, per ferociam a Spartaco se abruperant, et circa Garganum montem cum triginta millibus armatorum prædas Crixus agebat. Idcirco L. Gellius consul, cum prætore Arrio repente incautos adorti, viginti hominum millia cum ipso duce, acerrime quidem repugnante illo, prostraverunt: nec ideo minor adversus Spartacum moles supererat; qui cavendi pugnandique egregius artifex, occasiones et eventus omnes prorsus imperatorio consilio ad suum commodum trahebat.

III. Sed illi per Apenninum ad Alpes tendenti, ut in Galliam evaderet, Lentulus consul se objecit; eumdem a tergo L. Gellius conclusit. Ille vicissim cum ambobus conserta manu, utrumque magnis et pudendis cladibus affecit, cum duobus consulibus comparatus unus gladiator: et priorem quidem Lentulum abegit, eumque castris et impedimentis omnibus exuit in Apennino; deinde versus in Gellium, quanquam cum eo se Q. Arrius conjunxerat, utrumque collatis signis vicit. Post horum fugam, ut Romanis ostenderet, eidem ludibrio et ipsos obnoxios esse posse, per quod aliorum hominum sanguine tam immaniter abuterentur, per causam placandorum Crixi manium, simul cujusdam matronæ nobilis, quæ a fugitivis per vim stuprata sibi manus intulerat, trecentos aut quadringentos ex captivis delectos circa rogum jussit armis depugnare.

IV. Cæteros ad unum omnes interfecit; impedimenta, præter necessaria pauca, subdito igne cremavit, quo esset ad destinata expeditior: nam ne quid indignitatis abesset, de ipsa urbe Roma invadenda deliberabat. Neque leve discrimen erat, quum agmen centum viginti millium traheret; quanquam vulgo repudiare fugitivos solitus, quorum ad

§ I. U. C. 680; A. C. 72. — Eutrop. lib. VI. — Appian. Civil. lib. I. — Plut. in Crasso. — Oros. V, 24. — Appian. — Liv. Epit. — § II. Plut. — Oros. — Liv. Epit. — § III. Flor. III, 20. — Liv. Epit. — Appian.

ipsum, si reciperentur, maximus numerus transibat. Idcirco duo consules junctis copiis in agro piceno ei occurrerunt. Sed ille, licet eas magna clade profligasset, ad Urbem ducere non est ausus, quia nondum ei satis suæ vires placebant, nec exercitum adhuc ex sententia sua perarmaverat: alii quoque apparatus deerant, quum nullius civitatis populive auxilio, sed tantum corporibus fugitivorum atque convenarum uteretur.

V. Ergo, ut arma cæteraque bello opportuna compararet, Thurinos montes stativis locum cepit: oppidum pro horreo rerum omnium habuit; vicina late populando, a mercatoribus injuriam omnem prohibuit, præcipue qui æs et ferrum vendituri venirent: eas res care mercabatur; *aurum argentumque importari, aut importatum emi a suis*, severo edicto vetuerat. Dum in Italia hunc ad modum certatur, Hispaniam a Sertorio magis alienum scelus, quam Romanorum vis ac robur, vindicavit. Erat ille jam, ut diximus, infensus invisusque plerisque, quod deprehensas aut creditas in se conspirationes atrociter puniverat.

VI. Igitur alienatis semel animis, omnia ducis recte consulta, ministrorum dolo atque contumacia in contrarium vertebant; Hispanique, propter tributa ac supplicia, quæ velut Sertorii jussu acerbe exigebantur, deficiebant a partibus: ad hos revocandos qui mittebantur, de industria augebant iras, majoremque in modum irritatis Barbaris, revertebantur. Is dolor a pristinis moribus adeo deduxit Sertorium, ut sæviret in principum liberos, qui Oscæ educabantur, et, parte interfecta, cæteros in servitutem venderet.

VII. Dum hæc aguntur, Perperna præter cæteros conjuratos in societatem consilii Manlium quemdam ex sertorianis ducibus adsciverat. Deperibat adolescentis cujusdam turpi amore Manlius; eumque ut magis sibi adjungeret, missos alios facere amatores, hortatus est, unique, mox interfecto Sertorio, ad maximas opes perventuro, se dare.

§ IV. Flor. — Appian. — Oros. — § VI. Flor. III, 22. — Oros. V, 23. — Appian. — Plut. in Sertorio.

Eum sermonem Aufidio cuidam adolescens exposuit, in quem erat benevolentia propensior. Ille non leviter ictus (nam et ipse erat inter conjuratos, sed et Manlium esse nesciebat), dissimulata tamen conscientia, negat, verbis hominis ventosi et levis habendam fidem esse: at postquam adolescens Perpernam, Græcinum, aliosque participes secreti nominavit, non distulit pergere ad Perpernam, et admonere periculi, nisi mature præverterent: *eo rem deductam, ut celari diu nequeat: occupandum Sertorium, aut pereundum insidiatoribus esse.*

VIII. Non dubitabat Perperna, quin vera prædicerentur: et nuper quoque, submissis decem militibus, Sertorium interficere conatus, punitisque partim, partim fuga elapsis insidiatoribus, quanquam nondum erat proditus, ne proderetur metuebat. Idcirco conjurationis duces, convocatis celeriter præcipuis consciorum, nihil cunctandum rati, componunt e vestigio fraudis ordinem; subornatoque idoneo homine, confictas literas Sertorio tradendas curant, quibus de magna victoria perscriptum erat, quam Sertorii quidam legatus, ingenti hostium numero debellato, reportasset.

IX. Lætum ob hæc et sacrificantem Sertorium, cum amicis (erant autem ex conjuratorum numero) ad convivium invitat Perperna, multisque precibus vincit, ut ad gaudium ejus diei celebrandum condiceret. Igitur discubuere. Sertorius inferior in medio lecto accubuerat; supra eum L. Fabius hispaniensis senator ex proscriptis; in summo erat Antonius, et infra eum scriba Sertorii Versius; in imo scriba alter Mæcenas, medius inter Tarquitium, et dominum convivii Perpernam. Erat ea quum Sertorii modestia, tum apud suos auctoritas, ut eo præsente verecunda et honesta omnia essent; nullæ turpes facetiæ, nulli clamores tumultusque audirentur.

X. Sed eo tempore, ut initium rixarum conjurati facerent, inconditis sermonibus gestibusque, per simulationem

§ VIII. Appian. — Plut. — § IX. Sallust. Hist. III, 15 nost. Edit. p. 404. Ed

ebrietatis strepebant. Quum ad hæc ille, sive offensus hac licentia, sive mentem eorum divinans, velut animum non adverteret, in lecto jaceret supinus; Perperna merum poposcit, et inter bibendum dimisit e manibus phialam, qui sonus perpetrandæ cædis signum conjuratis erat : ac statim Antonius, qui in summo lecto accumbebat, districto pugione Sertorium sauciavit; deinde convertentis se ad ictum, et surgere conantis, manum utramque continuit, dum a reliquis conficeretur.

XI. Custodes corporis ejus, quos semper circa se habebat, eodem momento a præparatis ad facinus occupati sunt. Ita Sertorius exuit vitam, octavum post annum, quam Hispanis se ducem præbere cœperat; magnus dux, et adversus duos imperatores, Pompeium et Metellum, sæpe par, vel frequentius victor; ad ultimum desertus et proditus. Imperium partium ad M. Perpernam translatum est, quod homo vanus et ineptus olim concupiverat, nihil ei præstiturum, nisi, ut quantum ducem, quanto inferior ipse, sustulisset, intelligeretur.

XII. Nec tamen illud tam infelix præmium sine contentione retulerat. Exercitus post indignam Sertorii cædem, ira in commiserationem versa, tumultuabatur, virtutem occisi, et sua pericula reputando. « Mille experimentis con« stitisse, quantumlibet egregium exercitum, amoto duce, « velut pulchrum corpus adempto spiritu, marcere. Unum « his temporibus fuisse Q. Sertorium, qui sine opibus, sine « pecunia, sola virtute subnisus, terribilem populi romani « potentiam per tot annos sustinuisset.

XIII. « Pauperem, exsulem, desolatum, ex omni tem« pore, ex omni regione, tanquam miraculo quodam pro« ductas de nihilo copias excitare potuisse. Huic tot duces « romanos, tot legiones procubuisse; coactumque senatum, « ut ipsa reipublicæ firmamenta atque columina mitteret. « Neque tamen aut veterem militiæ gloriæque Metellum, « aut triumphalem adolescentiam, quanquam junctis consi-

§ XI. Liv. Epit. — Appian. — Oros. — Plut. — § XII. Appian.

« liis ac viribus, uni pares esse potuisse. Hoc defendente, « absentiam a penatibus suis, a propinquis atque amicis, « non exsilium, sed militiam putavisse, bona spe fretos, « aliquando fore, ut patriæ domesticisque cum lætitia glo« riaque restituantur.

XIV. « Nunc autem adeo spem illam omnem diffluxisse, « ut vix corpora sua libertatemque satis in tuto esse credant: « quem enim alium se habere, cui salutem suam commit« tant? aut cui satis firmos humeros fore, ut post Sertorium « tantam rerum molem sustineant, ferantque? Sane non « deesse, qui præcipiti ambitione ad capessenda imperia « ruant; sed brevi appariturum, quanto majora viribus onera « susceperint: non enim majorum imaginibus, aut patrimo« nii magnitudine, sed solido robore animi, sapientibusque « consiliis sustineri ac geri bella posse.

XV. « Igitur commutatis ducum artibus, fortunæ quoque « similem mutationem haud injuria timeri. Egregiam scilicet « spem in successore ostendi, si Sertorium Perperna exci« piat, summum virum ducemque vulgaris! » Hæc romanæ copiæ fremebant, majoribus et pluribus apud exteras querelis. Lusitani ante omnes, quod eorum præcipua semper opera Sertorius uti consueverat, *optimum imperatorem, fortissimum commilitonem, virtutis remuneratorem liberalissimum* requirebant.

XVI. Ut vero, aperto Sertorii testamento, scriptum ab eo Perpernam heredem fuisse, innotuit, et detestatione tam ingrati facinoris magis exarserunt animi; nihil propius factum, quam ut pœnas ab homicida suis manibus sumerent; nisi discurrens per contubernia cum ducibus Perperna, quosdam donis, alios promissis, nonnullos etiam minis pacasset, etiam uno et altero ad terrorem cæterorum ferro interemptis. Deinde socios populos obeundo, quo illorum odia mitigaret, orsus ab Osca, ubi patrata cædes fuerat, conciones ubique blandas habuit; apertis carceribus, qui erant ab Sertorio vincti, dimisit; obsides civitatibus reddidit.

§ XVI. Vell. II, 30. — Appian.

XVII. Sed earum multæ cum exsecratione nefarii hominis, missis ad Metellum Pompeiumve legatis, in fidem Romanorum venere; præsertim ubi sumpto imperio Perperna statim crudelis apparuit, tribus illustribus viris, qui una ex Urbe profugerant, fratrisque filio, interfectis. Igitur Metellus, adversus talem hostem duobus exercitibus rem non indigere judicans, diversam Hispaniæ partem interim pacaturus, debellandum Pompeio reliquit. Inter hos per aliquot dies levibus certaminibus quum tentatæ utrinque vires animique essent, decima die collatis signis dimicatum: neutri enim diutius rem differre placebat, quod Perpernam Pompeius sperneret; Perperna, donec in officio milites essent, eorum utendum opera arbitraretur.

XVIII. Sed ea pugna temere a Perperna commissa, dignum auctoris imprudentia exitum habuit: namque Pompeius, parte copiarum idoneis locis subsidere jussa, cum decem cohortibus processit; eamque velut escam ut objiceret hosti, sparsit per campum suos, et Perpernam spe hujus opprimendæ manus illexit. Ita contracto certamine, quasi resistere non posset, hostem deduxit ad locum insidiarum; ubi ab utroque latere prorumpentibus, qui erant occultati, conversus, Sertorianos ad internecionem cecidit.

XIX. Perpernam, quum se non minus suorum, quam hostium metu in sentibus abdidisset, quidam equites retraxerunt; probra dirasque cumulantibus, qui eum videbant, Sertorianis, *quod homo nihili præstantissimum virum dolo, cæteros omnes imperitia et stoliditate perdidisset.* At ille nihil aliud, quam ut salvus ad imperatorem deduceretur, postulabat: *habere enim se principum romanorum literas, quibus Sertorius in Italiam acciretur.* Ibi, prudentissime præsentibus usum esse Pompeium, Roma judicavit, quod, priusquam in conspectum veniret Perperna, jussit hominem occidi; epistolas neque legit ipse, neque legendas concessit, sed continuo cremavit omnes; eoque facto novarum rerum

§ XVII. Oros. — Plutarch. — Appian. — § XVIII. Plutarch. in Pomp. et Sertor. — Oros. — Appian.

oppressis seminibus, terrore atque sollicitudine ingenti respublica liberata est.

XX. Neque tamen defuerunt, qui carperent, *quod hominem, Sicilia sine certamine tradenda bene meritum, indemnatum occidisset.* Sed adversus hanc criminationem istud Pompeii factum, et suæ ætatis, et sequentium judicia frequentibus suffragiis absolverunt. Sic Perperna pœnas occiso per fraudem Sertorio dedit: cæteros conjuratorum partim victor interemit, partim fuga tulit in Africam, ubi Maurorum jaculis occisi sunt: neque præter Aufidium quisquam evasit; si modo evasisse dicendus est, qui contemptus invisusque omnibus in vico quodam barbarico consenuit.

XXI. Reliquus Pompeio labor recipiendi dedentem se Hispaniam fuit. Osca, Termes, Tutia, Valentia, victoris se permiserunt potestati: duas, Uxamam et Calagurim, reliquiæ partium validis præsidiis occupatas retinebant; quæ deinde expugnatæ. Hic finis ejus in Hispania belli fuit, quod a fuga Sertorii ortum, decimo ferme anno, cum ipso duce defecit; gravius haud dubie diuturniusque futurum, si longior ei viro vita suppeditasset. De his rebus quum senatui Pompeius scripsisset, multosque se virtutis causa civitate romana donavisse diceret, senatus mandavit consulibus, *ad populum ferrent, uti cives romani essent ii, quos Cn. Pompeius imperator, de sententia consilii, sigillatim civitate donavisset.*

XXII. Consules ad populum tulerunt, eaque lex accepta est. Cæterum hispaniensis victoriæ gaudium, ne nimium fieret, italica clade temperatum est. C. Cassius proconsul, Cn. Manlius prætor, male adversus Spartacum pugnarunt. Nec ultra de Cn. Manlio comperi. Cassius, Circumpadanæ Galliæ proconsul, contendenti ad Alpes Spartaco castra apud Mutinam opposuerat, decem millia militum ducens. Horum quum plerique cecidissent in acie, proconsul vix fuga eva-

§ XIX. Plutarch. in Pomp. et Sertor. — Appian. — Plutarch. — § XXI. Oros. — Flor. — Liv. Epit. — Appian. — Cic. pro Balbo, cap. 8. — § XXII. Liv. Epit. — Plutarch. in Crasso. — Flor. III, 20. — Oros. V, 24.

sisset, castra deleta sunt; et cum ingenti præda fugitivi ad præsidia sua recesserunt.

XXIII. Senatus, ob tot acceptas a contemptissimo hominum genere clades, pudore et metu sollicitus, et culpam in consules conferens, vetuit hos quidquam deinceps pro imperio agere : nam qui erat inter duos melior Gellius, tamen imperite gerebat rem, et exercitum in luxum ignaviamque labi patiebatur. Quare infensus ei militiæ Cato, quum propter fratrem Cæpionem, qui tribunus militum erat, nomen sponte dedisset, honores et præmia, quæ offerebat consul, accipere noluit, nihil iis dignum actum esse dictitans.

XXIV. Idcirco tantus ea tempestate terror Urbem occupavit, non levius jam Spartaci arma, quam olim sub Hannibale punica, timentem, ut prætoriis comitiis candidati deessent. Ibi M. Licinius Crassus, nobilitate ac divitiis inter primos, quum ad præturam petendam prodiisset, summa hominum voluntate factus est. Sub idem tempus L. Lucullus, post fugam Mithridatis Nicomediam profectus, cum M. Cotta cæterisque ducibus romanis de ratione belli consilio habito, ita partitus erat vires, ut ipse per Cappadociam et mediterranea provinciarum, cum maxima virium parte imperii mithridatici arcem peteret; M. Cotta ad recipiendam Heracleam iret; cum reliqua classe Triarius mithridaticis navibus, ex Hispania et Creta rediturus, insidiaretur.

XXV. Neque defuerant, qui interquiescendum arbitrarentur, reficiendosque ex nimio et continuo labore milites : sed Lucullus, utiliorem regi moram aversatus, per Bithyniam Galatiamque ad præsidia Mithridatis perrexit. Neque regi tempus per ignaviam terebatur, quin ab Amiso legatos ad Scytharum regulos, Parthumque Arsacen, et generum Tigranem mitteret : omnibus eadem mandata erant : « Aliis « regibus atque nationibus, compluribus de causis, pacem « bellumque sæpe mutari; raro ad cujusquam perniciem ex« tendi odia; sed, ubi satisfactum injuriis suis victor cen-

§ XXIII. Plutarch. in Catone min. — § XXIV. Oros. — Appian. — Memnon.

« seat, arma poni solere. Populo romano cum reliquo terra« rum orbe unum idemque perpetuum bellum esse, quod « nisi dominatione, aut interitu illius, poni nequeat.

XXVI. « Illum olim tantum astutia valuisse, ut, donec « multis subjugatis gentibus, in formidabilem potentiam « exsurgeret, semper alios ab aliis disjunxerit, ne invicem « ope ferenda, imminens omnibus jugum, unius periculo, « communi commodo averterent. Ita desertos destitutosque « cepisse singulos, ut horum deinceps armis ac sanguine, « etiam longius dissitos aggrederentur. Sic Italiam primo re« degisse sub suas leges; mox variis coloribus insulas, deinde « Africam, postremo magnis auctibus Macedoniam, Achaiam, « Asiam accessisse; remque eo deductam esse, ut multi re« ges, tanquam pro ingenti beneficio, quod non ante supre« mam diem exuti fuerint opibus suis, herede populo ro« mano decesserint.

XXVII. « Tanta potentia auctos Romanos, non jam curare « prætextum armorum, et decora nomina; sed satis habere, « si, quamlibet injuste egisse crediti, appetitis potiantur. « Quid enim sibi posse imputari, cujus patientia maximas « contumelias simul injuriasque pertulerit, quo insignitior « hostium iniquitas fieret? Igitur pro se unumquemque, et, « quanto quis sit potentior, tanto impensius niti oportere, « ut hi communes omnium hostes, orbisque prædones op« primantur: eoque animo esse debere pro se quemque, ut, « quod ad hos retundendos auxiliorum suppeditaverit, non « Mithridati magis, quam sibi ipsi primum, deinde publicæ « generis humani libertati, præstitum putet. »

XXVIII. Hæc ad alios precibus exponenda mandata dedit; at Macharem Bosporo imperantem, jure patris dominique excivit. Cæterum Parthus, procul a se periculum esse reputans, neque sapientis præter necessitatem arcessere molestias, auxilia denegavit; Scythica moratus est Diocles, cui ea credita legatio fuerat: namque multo cum auro et præclaris muneribus, quæ ad regulos mittebantur, in ca-

§ XXV. Plut. in Lucullo. — Appian. Mithrid. — Memnon.

stra Luculli transfugit. Tigranem diu tergiversantem filia Mithridatis expugnavit, ut societatem cum eo novam pacisceretur.

XXIX. Interea, quo Luculli impetum retardaret, præfectorum quosdam cum equitatu misit, qui negotium ei facesserent : sed nihil æque illum, quam fames, fatigabat, corruptis late, jussu regis, quæ in ejus manus perventura fuerant; et multi commeatus insidiis latronum interierant. Igitur triginta millia Gallogræcorum, singulos frumenti modios humeris portantium, sequi exercitum jussit; donec, multis levibus certaminibus regios submovendo, in regiones belli cladibus intactas penetravit, tantaque mox rerum omnium copia affuit, ut bos denario, mancipium denariis quatuor emeretur, cæteræque prædæ ea vilitas esset, ut, quia distrahi nequibat, a militibus corrumperetur.

XXX. Interea Lucullus Amisum et Eupatōriam obsidere cœperat, simul parte exercitus ad oppugnandam Themiscyram missa, quæ ad Thermodoontem fluvium Amazonis, a qua condita esset, habere nomen dicebatur. Hic operibus cuniculisque tentata omnia sunt, qui tam ampli fodiebantur, ut quandoque in eis velut subterraneæ pugnæ fierent. Eos obsessi superne aperiebant, immissisque ursis, et aliis bestiis, interdum et apum examinibus, eos, qui in opere erant, omni genere calamitatis vexabant.

XXXI. Circa Amisum segnior obsidio erat, et Mithridates, audito, eam sine præliis assideri, recepto animo Cabiris substiterat, alium exercitum colligens. Id Lucullus non ægre patiebatur, reprehendentibusque dicebat, consulto se id agere, ne, rebus desperatis, ad Tigranem confugiens hostis, majorem belli molem concitaret. Igitur Mithridates, contractis quadraginta ferme peditum, octo equitum millibus, Diophantum et Taxilem cum novis copiis ad priores præfectos misit, a quibus Amisum destinata sub-

§ XXVIII. Memnon. — Plut. — Appian. — § XXIX. Plut. in Lucullo, cap. 25. — Sallust. Hist. II, 5. — Appian. — § XXX. Appian. — Plut. — Sallust. Hist. IV, 1.

sidia, et frequentia equestria certamina, sed nullo eximio in alterutram partem momento, facta sunt.

XXXII. Dum hæc a Mithridate et Lucullo geruntur, M. Cotta proconsul Prusiada Bithyniæ venit: inde Pontici maris oram legens ad Heracleam accessit. Ibi quia pacati nihil respondebatur, adducto ad mœnia exercitu, oppugnationem tentare non ausus, per partes Heracleam assultabat, paucos subinde romanos milites, sed magnum Bithynorum numerum mœnibus admovens. Sed quum inani incepto nihil præter vulnera reportaret, testudine effecta, adhibuit arietem, et turrim, quæ adversus vim non diu duratura videbatur, pulsare instituit.

XXXIII. Sed ubi semel iterumque percussa turris non modo præter opinionem restitit, sed etiam arietis perfractum caput est; Heracleotæ bono animo, proconsul iniquiore esse cœperunt. Igitur quum postridie denuo frustra turrim verberasset, machinas cremari, architectorum præcidi capita jussit; præsidiisque juxta muros constitutis, cum majore parte copiarum, in campo Lycæo consedit, loco fertili, ad alendum militem copioso: unde quum heracleoticum agrum omnem evastasset, obsessi, penuria fatigati, denuo ad Chersonesi incolas, et Theodosianos, et qui Bosporum accolebant regulos, societatem et annonam petitum miserunt; et legatio quidem satis fuit felix.

XXXIV. Cæterum oppidanos et hostes foris, et intra viscera crudelius præsidiarii milites angebant: qui eodem, quo vulgus agebat, victu minime contenti, lautiores cibos ab egenis et famelicis hominibus vi ac verberibus extorquebant: neque Connacorix præfectus ista cohibebat; quin ille deterrimus omnium gaudebat hac violentia, licentiæque suorum impunitatem addiderat.

XXXV. Hæc ferme his consulibus bella gesta sunt. Res urbanas non tam parvitas earum, quam scriptorum penuria, tradi vetat. Cæterum inopia Romæ laboratum, piratis maria, pejus omni tempestate, præcludentibus; et judicia

§ XXXI. Memnon.

legesque novæ civitatem inquietam habuerunt. Clodius quidam tribunus plebis, sacerdotes virginesque Vestales, tanquam parum caste sacra facerent, ad populum criminabatur, et ad turbas haud exiguas res spectabat.

XXXVI. Catilina quoque reus incesti, quod cum Fabia commisisset, accusabatur : sed Clodium M. Cato, quum ingenium ejus propositumque multis verbis acriter coarguisset, desinere actiones suas coegit. Catilina favore Catuli, et quia Terentia Ciceronis, soror erat Fabiæ, absolutus est : at consul Cn. Lentulus, perincertum stolidior, an vanior, legem de pecunia, quam Sulla emptoribus remiserat, exigenda promulgavit. Verbum quoque in senatu Cn. Lentulus, L. Gellius consules fecerunt, placere statui, si Patribus conscriptis videretur, ne absentes homines in provinciis rei fierent. Id Sthenii Thermitani causa factum, de quo supra meminimus. Sed impediente Verre patre, negotium omissum est.

XXXVII. Eodem anno, quum perpetua magnarum urbium pestis, ignota et flagitiosa colluvies, Romam inundaret, tribunorum plebis collegium edixit, non licere quemquam Romæ esse, qui rei capitalis condemnatus esset. De tribunitia quoque restituenda potestate acriter actum : eamque rem M. Lollius Palicanus, humili loco Picens, loquax magis, quam facundus, sed imperitorum auribus aptus, magnis clamoribus, et ad extremum felicibus, ursit, ut suo loco memorabimus.

XXXVIII. Sequens annus Cn. Aufidium Orestem, P. Cornelium Lentulum consules vidit. Lentulo cognomentum Suræ a causa minime honesta accesserat, quia sullanis temporibus quæstor magnam pecuniæ publicæ summam prodegerat; postulante deinde rationes Sulla, perfricta fronte dixerat, eas se non posse reddere, sed præbere suram, qua

§ XXXV. Flor. III, 6. — Plut. in Catone min. cap. 26. — § XXXVI. Sallust. Hist. IV, 1, et Catilin. cap. 15. — Oros. VI, 3. — Plut. — Ascon. in Catilin. III, et Verr. II, 39. — § XXXVII. Sallust. Incert. 9. — Cic. in Bruto, cap. 62. — Ascon. in Divinat. I. — § XXXVIII. U. C. 681; A. C. 71. — Plut. in Cic. cap. 22. — Liv. Epit.

parte corporis pueri, si forte, dum pila se exercent, peccavissent, ex lege ludi verbera perferebant.

XXXIX. Non igitur quærendum est, cur hoc consule prætori M. Crasso servile demandarit bellum senatus; at collegam ejus Cn. Aufidium quæ causa removerit, difficilius sit dicere. Credo, prælatum illi Crassum ob peritiam rei militaris fuisse, cujus jam ante haud contemnenda documenta dederat: et erat iis temporibus permagna Crassi auctoritas, proficiscentemque multi nobiles in bellum sponte sequuti sunt. Legiones in universum habebat octo; quippe priorum consulum exercitum novi delectus auxerant.

XL. Igitur quia venturus in Picenum Spartacus erat, ut eum præverteret, festinanter copiis ductis, legatum suum Mummium cum viginti cohortibus, ad circumveniendum a tergo hostem, diverso itinere misit, cum mandatis, ut, quum perventum esset, quo voluisset, Spartacum sequi contentus, a pugnando abstineret. At ille, simul aliqua spes bene gerendæ rei cupienti animo allucere visa, spreto imperio contulit signa, victusque multos amisit milites; plures, abjectis armis, ad Crassum refugerunt. Ille, Mummio acriter increpito, militibus alia dedit arma, sponsoresque exegit, ea non omissuros.

XLI. Deinde quingentos, a quibus initium ortum fugæ fuerat, sorte ductos, more majorum fusti percussit: hoc propius fidem est, quam quod alii, totum exercitum, legiones octo decimatas aiunt, militumque ad millia quatuor eo supplicio periisse. Nec alio tempore clarioribus documentis apparuit, quam salutaris sit severitas, ubi leniora remedia contemnuntur: nam post hanc animadversionem, ducis majore, quam hostis, metu apud suos excitato, decem millia fugitivorum seorsim stativa habentium aggressus, sex millia eorum interfecit, cepitque nongentos. Reliqui quum ad ducem refugissent, Crassus in ipsum quoque intulit signa, prosperumque prælium fecit.

§ XXXIX. Plut. in Crasso, cap. 8. — Appian. Civ. lib. I. — Oros. V, 24. — § XL. Appian. — § XLI. Oros. — Polyb. lib. VI, cap. 35. — Plut. — Appian.

XLII. Tum Spartacus per Lucaniam ad fretum contendit, in Siciliam transiturus; quæ insula ex bellorum servilium incendio, quo sæpe et nuper erat agitata, multas adhuc scintillas velut sub cineribus alebat, exituras in flammam, si mediocri motu tanquam flabellis excitarentur. Igitur, quum forte prædatoria navigia venissent ad fretum, egit cum Cilicibus, ut certa mercede partem suorum, duo millia erat missurus, in insula exponerent. Sed deceptus a Cilicibus, proposito excidit; quod illi post accepta munera, solutis navigiis, taciti abscesserant. Spartacus (postquam ad trajiciendum rates ex cratibus fieri jussit, et dolia virgultis connecti; sed in rapidissimo freto fragile machinamentum cito dissolutum est), relicto litore, reduxit copias, et in Rheginorum peninsula consedit.

XLIII. Neque Crassus cunctanter insequutus, ubi locorum consideravit ingenium, maximo operi admolitus est manum, fossaque pedes quindecim alta, latitudine pari, a mari ad mare per cervicem ducta, murum insuper excelsum firmissimumque adstruxit. Ingentem laborem (quippe circa Bruttium angulum millibus quinque et triginta Italia patet), brevi tamen tempore, severitas et industria ducis perfecit. Eos conatus a principio Spartacus deriserat; sed ubi, consumpta proximorum locorum præda, ne aliunde petere commeatum posset, interclusum se obsessumque conspexit, bis conatus erumpere, ut Samnium peteret, magna cum clade est repulsus. Sub primam lucem sex amisit millia, totidem fere noctis initio; quum adeo facilis esset Romanis loco adjutis pugna, ut septem tantum gemino eo prælio vulnerati, tres interempti tradantur.

XLIV. Nam virtute par, aut forte superior Spartaci miles fuerat, adeo nullius, quam pugnæ, memor, ut e duodecim millibus trecentis cæsorum, negent plus quam in duobus aversa reperiri vulnera potuisse. Idcirco non ausus ultra vim universam experiri, diversis partibus eruptionem

§ XLII. Flor. III, 20. — Plut. — § XLIII. Flor. — Sallust. Hist. IV, 13. — Appian.

minitando, subitis et continuis velitationibus vexabat Romanos, fascibusque in fossam injectis, immittebat ignem, quo difficilior munientibus labor fieret. Deinde ut suorum animos metu supplicii ad pervicaciam firmaret, e captivis romanis unum medio inter duo castra spatio affixit cruci, *ejusmodi supplicium neminem vitaturum esse* prædicans, *nisi qui e præsenti periculo virtute se explicassent.* Tandem omnibus tentatis, noctem nivosam ventisque streperam nactus, partem fossæ cæsis captivorum pecorumque corporibus, materiaque injecta, et terra superaggesta complevit; partemque fere tertiam exercitus statim, deinde hujus præsidio reliquas copias transduxit.

§ XLIV. Plutarch. in Pomp. cap. 3; idem in Crasso. — Appian. — Front. Strat. I, 5, 20. — De vocab. *streperus*, vide DUCANGE: nusquam alibi invenimus. ED.

JOANNIS FREINSHEMII

SUPPLEMENTORUM

LIVIANORUM

LIBER LXII

IN LOCUM LIBRI XCVII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI NONAGESIMI SEPTIMI.

M. Crassus prætor primum cum parte fugitivorum, quæ ex Gallis Germanisque constabat, feliciter pugnavit, cæsis hostium triginta quinque millibus, et duce eorum Granico. Cum Spartaco deinde debellavit, cæsis cum ipso millibus sexaginta. M. Antonius prætor bellum adversus Cretenses, parum prospere susceptum, morte sua finivit. M. Lucullus proconsul Thracas subegit. L. Lucullus in Ponto adversus Mithridatem feliciter pugnavit, cæsis hostium amplius quam sexaginta millibus. M. Crassus et Cn. Pompeius consules facti (sed Pompeius, antequam quæsturam gereret, ex equite romano) tribunitiam potestatem restituerunt. Judicia quoque per L. Aurelium Cottam prætorem ad equites romanos translata sunt. Mithridates, desperatione rerum suarum coactus, ad Tigranem Armeniæ regem confugit.

I. Eruptione Spartaci recruduit in Urbe consternatio, quam M. Crassi res prosperæ, et præclusi muro fossaque fugitivi, paulisper consopiverant. Et quoniam ipse quoque Crassus, ne Romam properaret hostis, metuebat, et *ad hoc incendium exstinguendum, Cn. Pompeium ex Hispania, M. Lucullum ex Thracia evocari oportere*, senatui scripserat; minime dubitatum est, quin utrumque eum imperatorem

publicis literis acciri oporteret. Interim M. Crassus, discordia fugitivorum confirmatus, quod gallicæ germanicæque copiæ, ne Crixi quidem interitu colere Spartacum doctæ, ab ipso discesserant, subito has adortus fudit, fugavitque a lacu quodam, ubi locum castris ceperant : is lacus alternante natura, quandoque salsas, aliis temporibus potabiles habere aquas dicitur.

II. Sed superveniens summa contentione Spartacus, turbatum exercitum, ne magna aliqua strage plecteretur, vincenti Crasso eripuit. In summa tamen potior ad pereundum ferocia dissentientium, quam ad servandum diligentia Spartaci fuit. Ne recenti quidem beneficio moti, castra seorsim habere perseverant, Spartacum contemnunt, Granico et Casto ducibus confidunt. Igitur Crassus, abruptas a duce copias deleri posse facile, ratus, his insidiabatur. Spartacus, quanquam suorum contumacia doleret, tamen ob commune periculum ita agebat, ut, quando eodem vallo eos continere non poterat, haud longius inde, quam locorum commoditas ferret, castra metaretur.

III. Igitur illis in agro crotoniensi castra habentibus, ipse haud magno inde intervallo consedit. Crassus divisis et ipse copiis, castris hostium bina castra opposuerat, ita partitus, ut majorem numerum contra Spartacum haberet, contra Castum et Granicum multitudine ac virtute inferiores collocaret. Sed ubi tempus opportunum venisse putavit, quo minores illi duces opprimi possent, noctu commutavit copias, relicto tamen in majoribus castris prætorio, ut ibi esse imperatorem cum validiore parte exercitus Spartacus crederet; C. deinde Pomptinum, et C. Marcium Ruffum legatos cum cohortibus quingenariis duodecim, post montem circummittit. L. Quintium cum parte equitatus ludificare Spartacum jubet; cum alia parte Gallos Germanosque ad pugnam elicere, mox cedendo ad radices montis ducere, ubi ipse cum legionibus instructis erat opperiturus.

§ I. U. C. 681; A. C. 71. — Appian. Civ. lib. I. — Liv. Epit. — Oros. V, 24. — Cic. pro lege Manil. c. 11. — Plut. in Crasso. — § II. Liv. Epit. — Plut. — Front. II, 4, 7, et V, 34. — § III. Oros. V, 24. — Plut.

IV. Rectum ducis consilium industria legatorum et temeritas hostium propositi compos fecit. Refugientes ex composito equites incomposito agmine sequentem hostem, quum ad dictum locum pertraxissent, in latera discesserunt, sublatoque clamore romana acies excepit barbaros : neque potuisset opportunius res cadere, magno in periculo futuris, qui cum Pomptino Ruffoque erant, si nuntiari adventus eorum nondum occupatis hostibus potuisset : namque in eo quum summa spei consistere videretur, ut euntes, quo mittebantur, deinde prorumpentes fallerent hostem, eaque de causa galeas frondibus contexissent; forte conspecti a duabus gallicis mulierculis erant, quæ, lumine etiam tum incerto, conventum vitantes, ad menstrua pro exercitus salute vota solvenda montem adscenderunt.

V. Sed pugna jam cœpta, in tempore decurrentes, tantum fugitivorum exercitui terroris intulerunt, ut cædes inde potius, quam pugna, esset. Triginta quinque millia armatorum, cum ipsis ducibus eo prælio interfecta; receptæ quinque aquilæ romanæ, signa sex et viginti, multa præterea spolia, inter quæ quinque fasces cum securibus. Quum per se magna victoria esset, viam patefecit ad majorem; neque diu post cum Spartaco debellatum : Crassus enim, pœnitens consilii, quod alios advocari duces jussisset, post tantas hostium copias deletas, plenus alacritatis ac spei, summa vi instabat reliquis, ut, priusquam Pompeius venisset, cætera belli conficerentur.

VI. Res enim Hispaniæ interim in eum statum venerant, ut, omnibus ferme compositis, paucissimæ hostium reliquiæ essent. Duæ præsertim urbes, Uxama et Calaguri resistebant; sed Uxamam Pompeius evertit. Calaguritani diu ab Afranio circumsessi, non ante capi potuerunt, quam ad extremam necessariorum inopiam compellerentur : nam eo feritatis redegit fames, ut, nullo jam alio in urbe animali reliquo, uxorum liberorumque corporibus vescerentur; et

§ IV. Plutarch. — Sallust. Hist. IV, 11. — Front. II, 4, 7. — § V. Liv. Epit. — Oros. — Front. II, 5, 34. — Plutarch.

parte consumpta, reliqua cadaverum ad diuturnitatem usus salirent. Hæc scelera nihilominus perituri patrare, quam victoris experiri clementiam, maluerunt. Idcirco, tandem expugnata urbe, interfecti omnes, oppidum ipsum incensum atque deletum.

VII. Interim deducto reliquo exercitu, Pompeius, quum ad montes Pyrenæos pervenisset, oppidum de suo nomine condidit (Pompelonem obtinuit vocari; hodie Pamplona est, regni Navarræ caput), et tropæa excitavit, quibus *oppida octingenta septuaginta sex, ab Alpibus ad fines ulterioris Hispaniæ, in ditionem redegisse* inscripsit; Sertorii nomine dissimulato, quod de Romano tropæum erigi incivile judicabat, quanquam in eo victo plus gloriæ, quam in tot receptis oppidis, esset. Transgressus in Italiam Pompeius, summa populi lætitia exceptus est; non ob illustrem modo victoriam, bellumque civile, quod omnia externa conciebat, penitus sublatum; sed quia tribunitiæ potestatis, quam restitui flagrantissime cupiebant, futurus auctor existimabatur; eaque res jam olim dilata in adventum ejus fuerat.

VIII. Quo majore studio populus, ut dignitatem ejus augeret, proficisci eum in expeditionem adversus Spartacum jussit. Strepebant quotidianis concionibus tribuni plebis, *hunc unum optimum imperatorem, quocumque se vertisset, certam victoriam trahere : simul atque conspectus a fugitivis esset, debellatum fore.* Eo diligentior Crassus instare Spartaco, festinare, ne penes alium confecti belli gloria foret: neque minus apud fugitivos properabatur. Forte Spartacus post sociorum cladem, quum ad Petellinos montes se reciperet, insequutos L. Quintium et Tremellium Scrofam Crassi quæstorem fuderat.

IX. Ab hac victoria spiritus adeo creverunt fugitivorum, ut progressum in Calabriam ducem, convertere agmen, et

§ VI. Plut. in Pomp. cap. 32. — Oros. V, 23. — Sallust. Hist. III, 1, et IV, 1. — Jul. Exsuperant. — Flor. III, 22. — Val. Max. VII, 6. — § VII. Oros. — Biblioth. Hisp. And. Schotti, I, 4. — Jul. Exsuperant. — Isid. IX, 2. — Plin. VII, 26. — Sallust. Hist. III, Edit. nost. p. 390; in orat. Macri. Ed. — § VIII. Appian. Civil. lib. I. — Plut. in Crasso, cap. 20.

incedenti per Lucaniam Crasso occurrere cogerent. Neque prorsus carebat ratione consilium, quia instante jam Pompeio, cunctantibus nulla spes effugii, pugnæ quoque sors durior ostendebatur. Sed Spartacus, conditionibus tentatis, et aspernante Crasso, Brundisium petebat; quum suorum clamoribus victus, in Lucaniam referri signa jussit, et ad caput Silari amnis castra metatus est.

X. Nam ad Brundisium contendentem fama appulsi e Thracia Luculli perculerat. Idcirco Crassus, cognito hostis adventu, nihil moratus, castra castris contulit, et quo magis ad pugnam irritaret feroces animos, circumvallare hostem orsus est. Ita prohibentibus opus fugitivis, quum, inter paucos orto certamine, vicissitudo victoriæ plures subinde alliceret; Spartacus, universo exercitu educto, et equitatu, qui nuper ad eum accesserat, in cornibus locato, ipse inter pedites stetit, acieque structa, equum admotum sua manu confodit, *si quidem victus esset, non amplius usurum eo* dicens; *victorem multos habiturum, et bonos*.

XI. Pugna fuit vehementer anceps, donec Spartacus superfuit, qua forte romanum imperatorem agere conspexerat, viam ferro muniens. Sed postea quam duobus centurionibus, qui pro Crasso propugnabant, impigre cæsis, penetrare ad illum nequivit, sauciumque femur submisso genu fulciens, concursu hostium est interfectus; fugitivorum turbatis metu ordinibus, nihil postea, nisi cædes, fuit. Quadraginta millia eo prælio cæsa sunt. Victores circiter mille ciciderunt: pro his tria civium romanorum millia, qui in vinculis apud Spartacum fuerant, recepta. Cadaver Spartaci non potuit reperiri.

XII. At qui supererant prælio fugitivi, diversa, uti solet rebus perditis, capessunt: namque alii fiducia gnaritatis locorum, occultam fugam sparsi, alii globis eruptionem tentavere. Sic agmina ferme quadraginta facta, quos Crassus

§ IX. Oros. — § X. Appian. — Plutarch. — Oros. V, 84. — § XI. U. C. 681; A. C. 71. — Athen. VI, 21. — Appian. — Liv. Epit. — Oros. — Plutarch. in Pomp. cap. 32. — Flor. III, 20.

aliique duces, veluti feras in montibus et silvis indagando, plerosque omnes aut interemerunt, aut abripuerunt vinctos. Unus in agro lucano constiterat, gnarus loci, nomine Publipor: ad hunc magna manus fugitivorum se aggregaverat, ut quinque circiter hominum millia essent.

XIII. Sed hos Pompeius obtrivit, forte cum exercitu superveniens, scripsitque senatui, *fusos a Crasso fugitivos, a se radices excisas esse belli.* Ita tandem illud formidabile belli servilis incendium, multo utrinque sanguine restinctum est: sexaginta millia fugitivorum cum Spartaco, et post illum cæsa sunt; capta sex millia, quos victores tota via, quæ Romam a Capua ducit, dispositis crucibus affixerunt. Crassus, sextum intra mensem Italia tantis cladibus metuque liberata, jam se non imparem Pompeii gloriæ ferebat, ex prætura, sicuti per legem Corneliam licebat, consulatum petiturus, competitore Pompeio; quanquam hic nullum ante magistratum gesserat, neque legitimam ætatem habebat, sed magnitudine rerum gestarum, et favore populi, ob hoc quoque flagrantiore, quod haud obscure se auctorem restituendæ tribunitiæ potestatis profitebatur. Nec ille civium exspectationi defuit, quin statim eo de negotio verba faceret, quum primam concionem ad Urbem consul designatus habuit.

XIV. Sed huic destinationi complures, interque eos homo sapientissimus atque amplissimus, Q. Catulus, adversabantur. Inter hæc de M. Antonio tristes nuntii venerunt, qui post Siciliam Græcosque asiaticos studio donandi rapiendique, in utroque immodicus, despoliatos, Cretensibus bellum intulerat. Favisse Mithridati videbantur, permisso, ut bellum Romanis facienti juventus sua militaret. Piratas etiam, mithridaticarum partium genus, quum persequeretur eos Antonius, aperte defenderant, dimissis cum superbo responso legatis, quos ea de re questum Antonius miserat. Is Antonius filius M. Antonii oratoris erat, claris-

§ XII. Sallust. III, 1. — Appian. — Oros. — Plut. in Crasso et Pomp. — § XIII. Oros. — Appian. — Cic. Act. I, in Verr. cap. 15, et ibi Ascon.

simi viri, sed neutiquam patri similis; quumque fratres etiam duos haudquaquam probatæ vitæ haberet, ipse omnium erat corruptissimus, ut perdundæ pecuniæ genitus videretur.

XV. Idem vacuus curis, nisi instantibus, tam contemptim adortus Cretam fuerat, ut plures in navibus catenas, quam arma, portaret. Quam vecordiam celerrima pœna consequuta est: pleræque enim naves a Cretensibus captæ sunt, remulcoque in portus tractæ, quum velut imitatione quadam triumphi captiva corpora, velis et funibus suspensa, eminus visentibus spectaculo essent. Infelix prælium, et pudor mox injussu senatus populique factæ pacis, ægritudine animi ad corporis quoque subruendam valetudinem Antonio causam præbuit; hominemque, multa contra sociorum salutem, et contra provinciarum utilitatem, et facientem, et cogitantem, in mediis ejus injuriis et cupiditatibus mors oppressit. Tamen Cretici cognomentum ab hac expeditione retulit, non victoriæ argumentum, sed belli temere suscepti.

XVI. At a duobus Lucullis honestius laudabiliusque gesta respublica est; quorum Marcus Macedoniam provinciam, Lucius mithridaticum bellum obtinebat. M. Lucullus, qui Curioni successerat, majoribus per Thraciam rebus, quam ullus ante eum imperator gesserat, justissimum triumphum meruit. Quippe Getis, qui et Mysi vocabantur, superatis, Bessos, nationem ferocissimam, primus romanorum ducum bello petiit, eosque in Hæmo monte ingenti prælio fregit. Sic receptis in deditionem Hæmimontanis, Eumolpiadem, quæ postea Philippopolis dicta est, mox Uscudamam, quæ Hadrianopolis est appellata, eodem, quo aggressus erat, die expugnavit. Progressus deinde Calyben, quam Philippus Amyntæ filius, pessimis ibi collocatis ho-

§ XIV. Liv. Epit. — Plut. in Anton. cap. 1. — Cic. in Verr. II, 3, et ibi Ascon. — Flor. III, 7. — Appian. apud Fulv. Ursin. — Sallust. Hist. III, 15, et Incert. 29. — § XV. Flor. — Diodor. apud Fulv. Ursin. — Ascon. in Divin. — Liv. Epit. — Cic. in Verr. III, 19. — Plut. — Appian.

minibus, Poneropolin vocaverat, illa quoque capta, usque ad terminum gentium thracicarum Tanaim, paludemque Mœotin penetravit.

XVII. Inde multas supra Pontum positas civitates in jus ditionemque populi romani redegit. Calatim, Phthinopolim, Parthenopolim, Tomos, Istrum, Buziam omnem cepit, evertit Apolloniam, arma romana Scythis monstravit; belloque confecto, sub tempus victi a Crasso Spartaci Romam regressus de Bessis triumphavit, et præter alia ornamenta, colossum Apollinis, quem ex Apolloniatarum insula transvexerat, in Capitolio posuit.

XVIII. Sed L. Luculli, qui frater hujus fuit, nescio an majores eodem tempore, clariores certe, scriptorumque beneficio notiores res fuerunt; de quibus deinceps dicemus. Vere ejus anni, quo Cn. Orestes, P. Lentulus consules fuerunt, Lucullus, Muræna cum duabus legionibus ad obsidionem Amisi relicto, cum tribus aliis per montana versus Cabira movit, ubi Mithridates hiberna habuerat, et tum quoque iisdem in locis erat, eo consilio, ut Romanis advenientibus resisteret. Stationes tamen disposuerat in montibus, quæ et opponerent sese transitum molientibus, et, ignibus excitatis, adventum hostium significarent.

XIX. His Phœnicem quemdam regii generis virum præfecerat: qui signum quidem, factis ignibus, Mithridati dedit, sed ipse cum iis, quas secum habebat, copiis transfugit ad hostem. Mithridates impigre motus, amne Lyco superato, in campis patentibus pugnandi copiam fecit. Commisso equestri prælio, superiores regii fuerunt, rejectusque Lucullus, retro se ad montes recepit. Præfectus ejus equitum Pomponius, quum ad Mithridatem saucius adduceretur, roganti regi, *ecquid amicus ipsi futurus esset, si eum conservasset?* « Amicus, inquit, si quidem amicus populo

§ XVI. Cic. in Verr. II, 8. — Oros. VI, 3. — Sallust. Incert. 29. — Sex. Ruf. cap. 9. — Marcellin. XXVII, 8. — Eutrop. — Strab. lib. VII, p. 320. — § XVII. Flor. III, 4. — Eutrop. — Sex. Ruf. — Plin. XXXIV, 7. — Strab. lib. VII, p. 319 et 320. — § XVIII. Appian. Mithrid. — Plutarch. in Lucullo, cap. 28. — Plegon apud Phot. — Memnon.

«Romano fueris; sin vero, hostis.» Volentibus eum post hanc vocem interficere Barbaris, laudabili voce Mithridates occurrit, *in virtutem a fortuna destitutam sæviendum* negans.

XX. Post hæc, per continuos aliquot dies instructam aciem Mithridates ostentare; Romanus retinere suos, et equitatu inferior, campis nolle credere; donec ancipiti malo circumventum (qui per patentia non audebat ducere, circumitus per montes longus ac tædii plenus erat) forte reperti venatores recrearunt, calle ostenso, per quem copias suas supra caput regis in locum ita comparatum duxit, ut pugnare volenti spatium non deesset, prælium detrectans cogi nequiret.

XXI. Quum neuter alterum adoriri decrevisset, casu contractum certamen est, quia persequentibus forte cervum regiis, Romani quidam occurrerant; pluribus deinde, ut fit, hinc inde aggregatis, loco pulsi Romani sunt. Hæc ignominia, ex superiore loco conspecta, iram movit militibus, signumque pugnæ continuo poposcerunt. Lucullus, quiescere jussis, ut doceret, quantum in præsentia boni imperatoris esset, cum paucis descendit, primisque fugientium, ut consisterent, occlamavit.

XXII. Quum illi paruissent, et proximi quique ad idem imperium exemplumque firmarent pedem, globo facto disjecit hostes, victorque ad suos rediit; deinde pro concione increpitos, qui fugerant, in conspectu totius exercitus fossam duodecim pedum discinctos fodere coegit. Sed longe majus occultiusque periculum, sub eosdem dies, quod virtute amoveri nequibat, casu idem Lucullus effugit. Olthacus quidam, ex Dardariorum mœotica gente, quum apud Mithridatem de gloria et præmiis virtutis sæpe cum aliis regulis disceptasset, ut se omnibus ostenderet superiorem, Luculli capite regi promisso, specie transfugæ in romana castra pervenerat.

XXIII. Is deinde, quum frequentibus excursionibus prom-

§ XIX. Plut. — Memnon. — Appian. — § XX. Appian. — Plut.

ptam enisamque operam exhibuisset, postremo quoque equestri prælio servasset multos, in propiorem admissionem receptus, mensæ consiliisque admoveri cœperat. Igitur observato tempore, quo missis principiis vacuum magis incustoditumque prætorium erat, brevi pugione accinctus ex more ad Lucullum introibat. Sed illum forte fatigatum longis vigiliis corpus meridiari coegerat; et Menedemus cubicularius, ad ostium stans, negabat intromitti quemquam mortalium posse.

XXIV. Ille, *subitum esse ac necessarium*, *quod afferret*, dictitans, nihilominus conabatur irrumpere; quum accensus ira Menedemus, *nihil salute imperatoris magis esse necessarium* regerens, ambabus manibus repulit hominem. Quare, ne suspectus haberetur, veritus Scytha, equis, quos ante portam castrorum paratos stare jusserat, ad Mithridatem refugit, aliumque Scytham, nomine Sobadacum, transfugere ad Lucullum conari detulit, qui statim jussu regis comprehensus est.

XXV. Dum his aliisque rebus bellum trahitur, longe lateque omnibus circum evastatis, inopia utrumque exercitum incessit. Idcirco Lucullus, quo re annonaria commodiore uteretur, in planum degressus, quia patentibus locis equitatum regis timebat, ita metatus est castra, ut munimenti vicem uliginosum paludibus solum hosti objiceret, et regnum Ariobarzanis, intactum bello, a tergo haberet, unde commeatus subveherentur. Crebra inter hæc equestria prælia fiebant. Semel etiam, quum suos fugientes obviam egressus e castris Mithridates acerbe corripuisset, iis animis in pugnam redierunt, ut Romani fusi fugatique, etiam reversis a persequendo hostibus, suum quisque contubernalem pro victore metuentes, vix aliquando facerent fugæ finem : tantus eos pavor occupaverat.

XXVI. Hanc victoriam, missis ad vicinos reges natio-

§ XXIII. Front. Strat. II, 5, 30. — Appian. — Plut. — § XXIV. Front. — Plut. — Appian. — Memnon. — Sallust. — § XXV. Memnon. — Appian. — Sallust. Hist. IV, in epist. Mithrid. Edit. nost. p. 412. Ed.

nesque nuntiis, magnificentius, quam verius, Mithridates extollebat, promptumque romani exercitus exitium augurabatur. Sed eventus contra dedit. Quum enim haudquaquam reprehendendo consilio hoc ageret, ut Lucullum commeatibus exclusum ad eas redigeret angustias, in quibus ipse ad Cyzicum fuisset, negotium equitibus suis dedit, ut frumentatores e Cappadocia redeuntes (nec enim aliunde Romanus alebatur) exciperent.

XXVII. Neque desidia regiorum res corrumpebat, sed nimius pugnandi ardor non sinebat a suis locis aliena discernere. Igitur primo Sornatius, cum una legione ex Cappadocia redux, præfectum regis Menandrum, alacritate majori, quam consilio, congressum, cum magna hostium cæde, in fugam egit. Fabius deinde Adrianus, quum ex eadem Cappadocia magnum annonæ modum adveheret, a Menemacho et Myrone, quos Taxiles et Diophantus, cum quatuor peditum, duobus equitum millibus immiserunt, lacessitus est.

XXVIII. Et si, donec in æqua loca descensum esset, exspectare regii potuissent, fortassis in periculo et cohortes romanæ, et, quam adducebant, annona fuerat: in ipsis adhuc angustiis invadente hoste, et suum sibi equitatum efficiente inutilem, haud ægre restiterunt, donec auxilium Lucullus submitteret. Tum vero effusa fuga Mithridaticorum versus eum locum, ubi Taxiles et Diophantus tenebant, eodem etiam victorem deduxit; et post acre, sed minime obstinatum certamen, dissipata Barbarorum acies, diversa fuga disparuit: pauci cum ipsis ducibus ad Mithridatem pervenerunt.

XXIX. Magna eo die cædes regiorum fuit, et a quinque Romanorum millibus, triginta millia, totius exercitus regii robur, fusa referuntur. Mithridates, hac accepta clade, veritus, ne destitutum equitatu quamprimum Lucullus circumveniret, statim convocatis amicis aperuit, *sibi in animo esse discedere, priusquam itinera ab hoste clauderentur.* Illi sua-

§ XXVII. Plut. in Lucullo, cap. 33. — Memnon. — § XXVIII. Appian. — Memnon. — Phleg. apud Phot.

rum rerum anxii, non exspectata luce, pecunias suas supellectilemque emittebant e castris; et quum hoc a multis et divitibus fieret, brevi angustiæ circa portam erant, et rixæ agasonum, unoquolibet ante alios exire properante, audiebantur.

XXX. Exercitus, re cognita, visisque ducum sarcinis, metu et indignatione commotus, prodique se vociferans, vallo proruto, qua cuique proximum erat, sine duce, sine imperio evadebat. Inter eum tumultum direptæ multorum præfectorum sarcinæ sunt, custodibus interemptis; Dorylaus quoque, magni nominis ductor, nihil præter purpuram, qua erat amictus, habens, propter illam interfectus est. Hermæus haruspex, qui et ipse exercitum duxerat, in porta castrorum, pedibus hominum jumentorumque obtritus; rex ipse, extremis proximus, inter turbam pedes profugit: nec enim quisquam ministrorum apud eum remanserat, donec impulsu turbæ humi stratum Ptolemæus eunuchus conspexit, equumque, desiliens ipse, præbuit.

XXXI. Ne sic quidem expedita fuga erat, gallogræcis equitibus, qui Lucullo militabant, terga prementibus: sed forte, an consilio Mithridatis, objectus mulus, ex iis, qui aurum et argentum regium portabant, avaritiam persequentium prædæ dulcedine distinuit, tempusque evadendi dedit: cæteri plerique cæsi sunt; nam Lucullus, cognita suorum victoria, e vestigio equitatum ad persequendos hostes miserat, legiones circumdederat castris, ut ibi fugientes, hic resistentes internecione delerentur. Amplius sexaginta Ponticorum millia his cladibus exstincta creduntur.

XXXII. Præter ereptum triumpho Mithridatis corpus, confectique belli gloriam extortam, aliud quoque non leve incommodum Lucullo militum avaritia attulit. Callistratum, qui regi a secretis fuerat, comprehensum in castra ducere jussi, quum aureis quingentis succinctum sensissent, intere-

§ XXIX. Appian. — Eutrop. — Plut. — § XXX. Appian. — Plut. — Strab. lib. X, p. 477. — Memnon, c. 42. — § XXXI. U. C. 681; A. C. 71. Plut. — Cic. pro lege Manil. cap. 9. — Appian.

merunt. Castra tamen regis diripi, prædamque militis esse passus est, quo insolentiam illorum molliret, nuper etiam in Amisena obsidione invidiose querentium, *quod nullam civitatem vi caperet, conditionibus omnes acciperet in deditionem, ne militi pro labore tanto periculisque fructus ullus usquam esset.*

XXXIII. Sane vix ulli imperatorum justior victoria flagitio militari de manibus excidit; meritumque virtute decus ingratus impiusque exercitus, varie vexato, et ad postremum relicto Lucullo, intercepit. Dum hæc diversissimis locis aguntur, Romæ haud exiguum metum Pompeius atque Crassus faciebant, exercitus retinendo : nam ille, se Metellum exspectare, dictitabat, ad triumphum venientem; Crassus æquum esse dicebat, priorem Pompeii exercitum dimitti. Sed Pompeius eam quidem dubitationem sustulit, statim a triumpho missos facturum milites pollicitus. Igitur quum ex Hispania Metellus advenisset, multi sub finem anni hujus triumphi fuerunt.

XXXIV. Sub idem enim tempus et ex Macedonia C. Curio, et ex Isauria P. Servilius, et ex Macedonia M. Lucullus triumpharunt. Ex Hispania Q. Metellus, et Cn. Pompeius, hoc nomine quoque gloriosius, quod iterum eques romanus triumphabat. Crassus de fugitivis triumphum petere pudore prohibitus, ovans iniit Urbem, hoc novo honore magna ambitione impetrato, ut pro myrtea corona, qualem ovantes sumere consueverant, laurea uteretur. Consules deinde M. Crassus, Cn. Pompeius Magnus facti. Eo tempore Pompeius, quod per militiæ tempora senatus habendi consulendique rationem ignorabat, M. Varronem familiarem suum rogavit, uti commentarium faceret isagogicum, ex quo disceret, quid facere dicereque deberet, quum senatum consuleret.

§ XXXII. Liv. Epit. — Plutarch. — Eutrop. — § XXXIII. Appian. Civ. lib. I. — Plutarch. in Pomp. — § XXXIV. U. C. 682; A. C. 70. — Eutrop. VI, 4. — Cic. in Pison. cap. 19 et 24. — Vell. II, 30. — Plutarch. in Crasso, cap. 22. — Agell. V, 6. — Plin. XV, 29.

XXXV. Consul enim fiebat ex equite romano, priusquam quæsturam gessisset: tanta hujus adolescentis gratia et virtus erat, ut quibuslibet legibus facile solveretur. Latum ex senatusconsulto ad populum est, *ut Cn. Pompeium consulem fieri liceret, quum curulem magistratum nullum per leges capere potuisset.* Nec illud tamen plus adjicere magnitudini videbatur, quam quod M. Crassus, contemptor omnium, et divitiis facundiaque inter primores excellens, non erat ausus consulatum petere, priusquam Pompeium rogavisset; et Pompeius, olim cupidus demerendi hominem potentissimum, adeo enise gratiam suam interposuerat, ut non pro Crasso minus, quam pro semetipso, laborare testaretur.

XXXVI. Discors tamen magistratus fuit : nec quidquam magnopere ab iis domi forisve memorabile gestum est, nisi quod Crassus, Herculi decimas solvens, decem mensarum millibus epulum populo præbuit, ac frumentum gratuitum in trimestre dimensus est : Pompeium illa dies magno honore illustravit, qua militiæ vacationem a censoribus postulavit; quod, expletis stipendiis, equites romani facere consueverant. Sedebant pro tribunali L. Gellius, Cn. Lentulus censores : ad hos Pompeius descendit in forum, equum manu ducens, cæterum insignibus nitens magistratus sui.

XXXVII. Ubi stitit equum ad tribunal, major natu censor, « Quæro ex te, inquit, Pompei Magne, ecquid omnia « stipendia expleveris ? » Cui Pompeius alta voce, « Explevi, « inquit, et quidem me imperatore ». Tum vero mixtus lætitia et admiratione clamor populi ortus vix sedari potuit, donec surgentes de tribunali censores, ut populo applaudenti gratulantique gratum facerent, Pompeium consulem domum deduxerunt. Magnus enim ejus apud populum favor erat, quum plus in senatu Crassus polleret : et erat in invidia Pompeius, quod plebi potius, quam senatui, gratificatus, tribunitiam potestatem restituerat, assentiente qui-

§ XXXV. Liv. Epit. — Plutarch. in Pomp. cap. 33; idem in Crasso. — Vell. II, 44. — Cic. pro lege Manil. cap. 21. — § XXXVI. Vell. II, 44. — Plutarch. Apophth. Rom. cap. 35; idem in Pomp. et Crasso.

dem Crasso, quia prohibere nequibat; sed Pompeius solus pertenderet, nec sibi glorioso, nec in rempublicam utili facinore, quæ iterum ab eo principio tribunitiis seditionibus periculose vexata est, donec hac quoque non ultima impellente causa concideret.

XXXVIII. Tribunitia potestas restituta, traxit et judiciorum ordinem, quod eorum levitas flagitandæ potestatis ejus permagnum desiderium fecerat. Igitur L. Aurelius Cotta prætor, favente et annitente Pompeio, judicia ad equites transtulit, non ut penitus excluderentur senatores, sed ut major esset equitum potentia, communicatis inter tres ordines judiciis, senatum, equites, et tribunos ærarios, qui ferme erant ex equitibus. Iisdem consulibus P. Virgilius Maro natus perhibetur, idibus octobris; ut publicorum actuum monumentis natalis ejus insereretur, ingenii operumque præstantia meritus. Interea Lucullus Cabirorum castellum, cum aliis multis, custodias thesaurorum vinctorumque, in deditionem accepit, passim ad victorem præfectis regiis deficientibus, quorum ex numero Strabonis, ejus, qui geographiæ pulcherrimum opus edidit, avus maternus, quindecim castella, fide accepta, tradiderat.

XXXIX. Magnæ in iis opes, tetri quoque carceres reperti, quibus Græci Barbarique multi olim desperata salute attinebantur. Inter hos et Nysa liberata est, soror regis, eademque ob Nicomedem, cui nupta fuerat, hostis. Hanc igitur nihil nisi extrema exspectantem, inopinata salus respexit: at alias mulieres regias, quum procul omni metu abesse viderentur, triste fatum comprehendit. Mithridates enim, desperatione rerum suarum Ponto profugus, quum venisset in Armeniam, nec admitti se in conspectum Tigranis videret; immani tristitia et mœrore percussus Bacchidem eunuchum misit, ut sorores uxoresque, et concubinas re-

§ XXXVII. Plutarch. in Pomp. — Ascon. in Divin. et in Verr. II. — Sallust. Catilin. cap. 38. — Liv. Epit. — Cic. de Legg. III, 9. — § XXXVIII. Cic. in Divin. cap. 3, et pro Cluent. cap. 47. — Liv. Epit. — Plut. — Ascon. in Cornel. et Pison. — Phlegon apud Phot. — Sallust. Hist. IV, 1; Edit. nost. p. 412. Ed. — Ant. August. de Legib. — Memnon.

gias tolleret, quæ Pharnaciæ servabantur, quod oppidum haud procul Trapezunte aberat.

XL. Multæ erant, sed præ cæteris insignes Roxane et Statira, quæ circiter annos quadraginta in virginitate exegerant; conjugesque duæ, ionici ambæ generis, Berenice Chia, et Monime Milesia, cujus præcipua inter Græcos fama erat. Hanc, ubi Bacchides arbitrium mortis dedisset, detractum capite diadema obvolvisse collo ferunt, ut inde suspenderet corpus, abruptoque, exclamasse, « O exsecrabilis « fascia, ne ad hoc quidem usui eris! » consputum deinde abjecisse, jugulumque præbuisse percussori. Berenice, veneno temperato, partem præsenti rogantique matri dederat. Ergo remissior et divisa vis potionis quum in senili corpore viam leti haud difficulter invenisset, juvenculam diu cum anima luctantem Bacchides strangulavit.

XLI. Sororum regis longe dispar ut animus, ita sermo extremus fuisse traditur. Roxane, quum venenum miscuisset, « Hoc igitur, inquit, extremum a fratre munus teneo, « invisum certe, nisi esset odiosior, qui misit. Hoc igitur « erat, cur me felicem prædicarent homines, tantis majori« bus, in hac fortuna genitam, sororem magni Mithridatis! « Ergo igitur, si quoslibet de vulgo parentes, quemlibet « fratrem sors dedisset, viverem: quia regibus orta sum, et « hunc consanguineum habeo, moriendum est. At illum « tanta, ut aiebant, potentia, tanta virtute præditum, tute« lam omnium, etiam minimorum fore credideram; nedum « ut sororum suarum proditor, sororum interfector esset.

XLII. « Sane jam tum satis esset miser, si ex tanta fidu« cia tantum in metum venisset: sed fac metuere, quam « procul adhuc absunt Romani? Cur non servamur in spem « melioris fortunæ, nunquam defuturo veneno, si sequius « consuli necessum sit? cur non in Bosporum aut Colchos « mittimur, quo populi romani non modo arma, sed etiam

§ XXXIX. Strab. lib. XII, pag. 557. — Memnon. — Stephan. — Plutarch. in Lucullo, cap. 33. — Liv. Epit. — Appian. Mithrid. — § XL. Plutarch.

«nomen vix penetravit? cur hostis et carnificis officium ipse «occupat? quid facerent Romani crudelius? Sed aliud nimi-«rum exspectare sorores non oportuit, ab isto quidem, «qui matrem venenum coegit bibere! Sed age, age, biba-«mus, soror, si nihil aliud, hoc certe consequuturæ, ut «postea nihil in nos tali tyranno liceat : at tu, pessime «omnium, et perfidissime parricida, in hoc per annos qua-«draginta virgines asservasti, ut, ubi tu summam rerum «ad desperationem adduxisses, veneno moreremur? Tibi «vero scelerum ultores dii eamdem aliquando necessitatem «moriendi imponant, facultatem negent!»

XLIII. Hæc dicentem Statira consolabatur, fratrem simul excusans. «Summæ fortunæ, sicuti singularem honorem, «potentiam, gloriam, ita nec vulgares molestias adjacere. «Deorum imperium in reges, quemadmodum in cæteros «homines potestatem regum esse : nullum tanta sapientia «aut prudentia unquam exstitisse, ut destinatum sibi a po-«tentiore exitum vitare quiverit. Idcirco minime imputan-«dum Mithridati, sive quod vinci debuerit, omnibus fru-«stra tentatis; sive quod victus, ultima cura providerit, ut «quod suorum servari non posset, honeste saltem, et in «libertate moreretur.

XLIV. «Sibi quoque minime lætam mortem esse; verum-«tamen hanc malle, quam quæ timenda essent in potesta-«tem hostium venientibus : in bello nemini parci; multos «adeo intervenire casus, quibus vilissimum quidem calonem «coercere, ne suus quidem imperator posset. Sæpe et alias, «et hoc bello audivisse, quanta in captis urbibus esse «licentia militis, quanta cum crudelitate libido soleat.

XLV. «Sibi quidem vel millies mori satius esse, quam «ut hanc non dicere sortem, sed vel periculum subeat: «non igitur maledicendum esse fratri, qui sanguinem suum, «per longissimam temporum seriem deductum a regibus, «contaminari, aut servire nolit; sed gratias potius agendas «curanti, ut, quatenus omnibus molestiis liberari nequi-«rent, maximis certe et gravissimis eriperentur. Magnum

« in eo fraterni amoris curæque specimen inesse, sed et vere « regii animi, quod inter suos casus laboresque, de sororum « periculo, deque domus suæ dignitate cogitasset. Neque « dubium esse, quin aliud nihil viderit pro his melius: « nam eadem mandata dedisse ad uxores, quas utique non « odisset. » Post hæc et talia verba, sumpto veneno, exanimatæ sunt.

XLVI. Hæc audita mœrore affecerunt Lucullum, clementem virum, et plurimæ humanitatis; præfectos autem Mithridatis, velut signo dato, ad tradenda, quibus præerant, præsidia, paucis exceptis, incitaverunt, ultimæ necessitatis id facinus esse reputantes. Lucullus Mithridatem usque ad Talaura (castelli nomen est) insequutus, ubi quatriduo ante illum in regnum Tigranis perfugisse intellexit, Chaldæis, qui et Chalybes vocantur, Tibarenisque subactis, receptaque minore Armenia, quæ in ditione Mithridatis fuerat, ad obsidionem Amisi reversus est. Amisenis conditiones respuentibus (Callimachus enim præerat, machinarum mirus artifex, consilioque et audacia promptus), ad Eupatoriam se contulit; quam haud procul Amiso regiam Mithridates struxerat, et ex suo cognomento voluerat appellari.

XLVII. Quum et hic impigre resisteretur, Lucullus per aliquot dies languidiori oppugnatione usus, propugnatorum negligentiam felici consilio aluit : quum enim stata quasi diei hora soleret abducere ab oppugnatione suos, ubi opportunum visum est, eodem tempore corripere scalas, et in mœnia eniti, jussit : infrequentes defensores aderant, plerisque jam de more per hospitia dilapsis. Statim igitur capta Eupatoria, statimque deleta est : neque multo post Amisus, eodem ferme modo, in potestatem venit, parique fato incensa est, Callimacho injiciente ignem, ut interea facilius abnavigare posset, an quia prædam Romanis invidebat.

§ XLVI. Plutarch. in Lucullo, cap. 37. — Appian. Mithrid. — Strab. lib. XII, pag. 557. — Plin. lib. VI, cap. 2. — Eutrop. — Memnon. — § XLVII. Memnon. — Plutarch.

XLVIII. Nec eripere oppidum, licet summa ope anniteretur, Lucullus poterat; jussique ignem restinguere milites, minaci cum clamore arma quatiebant, donec exercitui se prædam concedere edixit, modo ab incendio ædificia protegerentur : sed intentus rapinis miles auxit magis, quam restinxit ignem, quum multi, quoslibet angulos cum facibus perscrutando, ultro succenderent ædes, ingentemque in urbe paulo ante frequentissima vastitatem facerent. Idcirco postridie ingressus urbem Lucullus, non tenuit lacrymas, dixitque amicis, *sæpe sibi fortunam Sullæ admirabilem visam, eo maxime, quod Athenas servare, quum vellet, potuerit; se parem gloriam magno studio expetentem, ad L. Mummii sortem detrudi, ut eversor potius magnarum urbium, quam servator prædicetur.*

XLIX. Bona tamen pars urbis erepta flammis est pluviæ miseratione, quæ opportune, velut ex machina, prorupit. Et Lucullus, priusquam inde discederet, operam dedit, ut pleraque corrupta restituerentur; edictoque collegit Amisenos, qui e patria profugerant, novisque colonis græcis, quibus ibi habitare placebat, auctos, agro quindecim millium passuum urbi adjecto locupletavit; Alexandrum imitari studens, qui eamdem urbem, quum persicis regibus parentem invenisset, liberaverat. Amisum Athenienses condiderant, quo tempore classibus validi, non proxima tantum, sed et jam longius sita maria pervagabantur: eoque nuper multi, ut tyrannidem Aristionis fugerent, velut in aliam patriam concesserant; ignari, eodem quoque, quam metuebant, belli perventuram tempestatem esse.

L. Sed illos Lucullus honeste vestitos, ducenis distributis denariis, in patriam remisit. Tunc etiam inter captivos Tyrannio fuit, celeberrimi nominis grammaticus : eum Lucullus gentili suo Murænæ, præcipuo legatorum, rogatus concessit. Ille magnanimi doctissimique, et ob hoc doctorum studiosi imperatoris, munere perquam illiberaliter usus, manumisit hominem, ut ab eo commoda, quæ patronis li-

§ XLIX. Memnon. — Plut. — Appian. — Meurs. de Fort. Athen. c. 6.

berti præstant, adipisceretur : alia quoque similia multa idem Muræna designavit, bello non spernendus, vita moribusque multum ab imperatoris sui nobilitate discrepans. Rebus Amisi ex præsenti copia constitutis, Lucullus in Asiam hibernatum abiit, ut civitatibus illis, sub æris alieni pondere gravissime anhelantibus, succurreret. Interea misit ad Tigranem, Mithridatem sibi dedi postulans. Eam legationem Ap. Claudius obiit, qui uxori imperatoris frater, et liberis ejus avunculus erat.

§ L. U. C. 682; A. C. 70. — Strab. lib. XII, pag. 548. — Suid. in Τυραννίων. — Plut. — Memnon. — Sallust. Hist. I, 20, p. 348, 362; et V, 1, p. 406 et 418, Edit. nostræ. Ed.

JOANNIS FREINSHEMII
SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM
LIBER LXIII
IN LOCUM LIBRI XCVIII LIVIANI.

EPITOME
LIBRI NONAGESIMI OCTAVI.

Machares, filius Mithridatis, Bospori rex, ab L. Lucullo in amicitiam receptus est. Cn. Lentulus et L. Gellius censores asperam censuram egerunt, quatuor et sexaginta senatu motis; a quibus, lustro condito, censa sunt civium capita quadringenta quinquaginta millia. L. Metellus prætor in Sicilia adversus piratas prospere rem gessit. Templum Jovis in Capitolio, quod incendio consumptum ac refectum erat, ab Q. Catulo dedicatum est. L. Lucullus in Armenia Mithridatem et Tigranem, et ingentes utriusque regis copias, pluribus præliis fudit. Q. Metellus proconsul, bello sibi adversus Cretenses mandato, Cydoniam urbem obsedit. C. Triarius, legatus Luculli, adversus Mithridatem parum prospere pugnavit. Lucullum, ne persequeretur Mithridatem ac Tigranem, summamque victoriæ imponeret, seditio militum tenuit, quia sequi nolebant; id est, quia legiones valerianæ, impleta ab se stipendia dicentes, Lucullum reliquerunt.

I. Oppressam ære alieno Asiam, et, quo recreata est, Luculli consilium traditurus, cohibere animum nequeo, quin præsentibus temporibus ingemiscat, Germaniam intuens, nullo miserante deterius propemodum ab hac peste, quam sub tricennalis belli nefandis cladibus, pereuntem.

Quum enim ad omnes prorsus homines, quibus aliquantum rei est, aut fuit, malum istud pertineat, a plurimis annis, sine cura, sine lege, ut cuique potentia aut debilitas aderat, extorquebantur a debitoribus nummi, aut negabantur. Ita, dum alii partem sortis offerendo, tamdiu usurpatæ pecuniæ alienæ mercedem postulant; alii, quanquam præter suam culpam fortunis exuti, etiam usuras repræsentare coguntur. Justitia et concordia, quæ in medio esse debuerant, miserandum in modum lacerabantur, donec prorsus alexandrino more nodum hunc secari placuit: utinam durabili ad pacem remedio! Sed his quoque calamitatibus nostris finem aliquem viderit Deus!

II. Asiæ acerba ob impotentiam fœneratorum conditio erat, quod imperatam a Sulla pecuniam viginti millia talentorum, civitates a publicanis maxime sub gravibus usuris acceperant. Erat illa potentissima factio, et plerumque magistratus romanos opibus et gratia sic habebant obnoxios, ut illorum auctoritate ad quodvis desiderium suum abuti possent. Ergo servilem in modum vexati provinciales, quo exedentem omnia voraginem interdum placarent, privatim liberos suos, virgines, puerosque formosos; publice, quidquid ornamentorum in civitatibus erat, vendere cogebantur: quæ omnia quum insatiabile fœnus hausisset, nec ideo expungi debita possent, ad extremum ipsi creditoribus in servitutem addicebantur.

III. Adversus hæc Lucullus primo constituit, ne majores centesimis usuræ ducerentur; deinde usuras, quæ sortem excesserant, amputavit, non ad invidiosum illud et inverecundum alterius tanti commentum, quo nuper ex orco revocato, et interpretatione aucto, perfidiosissimi seculi turpitudo ad exstinguendas fidei et justitiæ tenues reliquias erudiri gaudet; sed quia rem suam creditoribus salvam præstabat, jamque providerat, ut expensam pecuniam brevi recuperarent, tam gravibus usuris ulterius aggravari provinciam non patiebatur. Quippe, quod longe utilissimum

§ II. U. C. 682; A. C. 70. — Plut. in Lucullo. — Appian. Mithrid.

apparuit, creditorem in bona obærati hactenus misit, ut quartam redituum partem perciperet: ita neque debitor egebat; et fœnerator, haud longo tempore, quod erat ab ipso profectum, cum usuris ad præscriptum a Lucullo modum recuperabat.

IV. Quod si quis usuras applicuisset sorti, et sortem et usuras amittebat. Hac æquitate rem paulo ante desperatissimam confecit, ut intra quadriennium omni debito liberaretur Asia, et possessiones, obligatione solutæ, ad eos, qui antea tenuerant, reverterentur. Hoc pacto duplum ejus, quod dederant, paucis annis assequuti fœneratores, non ideo quiescebant: nam, ut ipsi subduxerant calculum, non quadraginta ipsis, sed centum viginti talentorum millia debebantur. Cæterum in provincia novare nihil poterant. Romam scripserunt ad suos, tribunosque plebis, commodum pristinam omnia turbandi licentiam adeptos, mercati sunt, ut actis desideriisque Luculli obstreperent.

V. At ille magna, non apud suam modo provinciam, sed universos, gloria (justos enim magistratus, rebus ipsis cogentibus, unaquæque civitas laudat) Ephesi residens Asiam constituebat legibus, cumulabat fide pacis, bonis spectaculis etiam, ludisque triumphalibus seque et illam recreabat: vicissim in honorem ejus Asiatici instituerunt Lucullea, celebraruntque. Dedit deinde Ap. Claudio operam, de legatione sua referenti: eum regii viarum duces, longo circumitu, et sinuosis itinerum anfractibus detinuerant, donec a servo doctus, quem natione Syrum secum habebat, illis valere jussis, paucis diebus ad Euphratem, et, amne superato, Antiochiam pervenit.

VI. Aberat Tigranes, et, Ptolemaide capta, cui se regina Syriæ Cleopatra incluserat, reliquas Phœnices urbes obibat. Idcirco Appius, dum illum opperitur, nonnullos regulorum haudquaquam æquo animo Tigranis opes intueri cernens, illorum animos Romanis conciliabat: quorum et Zarbienus fuit, Gordyenorum rex, quam gentem Gordys condidisse

§ V. Appian. — Plutarch.

traditur, Triptolemi filius. Civitates etiam multas nuper a Tigrane domitas, quum ad ipsum clam misissent legatos, in præsentia quiescere jussit, ut advenienti Lucullo se reservarent: græcarum enim urbium spiritus armenium jugum haudquaquam animò æquo patiebantur. Et super omnia invisa erat intolerabilis superbia Tigranis, qui fortuna inflatus, neque cupiditatis suæ finem, neque magnitudinis modum reperiebat.

VII. Nam a mediocribus initiis profectus, annis viginti quinque multas gentes domuerat. Mesopotamiam, Syriam, Phœnicen occupaverat. Parthos gravius, quam quisquam ante eum alius, vexaverat; infinita prope millia Græcorum, e Cilicia Cappadociaque abactorum, in Mesopotamia collocarat, Scenitis etiam Arabum transferre sedes in loca sibi placentia coactis. His rebus ita erat elatus, ut multos in quotidiano ministerio reges haberet: quorum quatuor si equo veheretur, juxta incedebant pedites; si responsa legatis gentium redderet, consertis pectinatim manibus adstabant taciti.

VIII. Nihil hac scena perturbatus Appius, quum ad edenda mandata in conspectum venisset, « L. Lucullus, inquit, populi romani imperator, Mithridatem ob multas et graves « injurias justo pioque bello petitum regno suo expulit, rex « Tigranes: quem igitur nobis hostem sua improbitas, ser- « vum victoria et virtus nostra fecit, eum, quoquo fuga se « proripuit, jure gentium reposcimus. Non arbitramur, te, « ut hominem, donec opibus et fortuna floruit, omnibus « iniquum ac gravem, tuearis, cum victo et exsule commu- « nia habere fata velle: nec enim ignoras, eamdem causam « esse eorum, qui fugiunt heros, et qui fugitivos recipiunt. « Etiamsi te præ multis regibus potentia valere scio, non « tamen opinor tam levi de causa facturum esse quidquam, « quo de illa dimicare cogaris. Quanto plura possides, tanto « gravius periclitabere.

§ VI. Appian. — Joseph. XIII, 24. — Plutarch. in Lucullo, cap. 42. — Strab. lib. XVI, p. 747. — § VII. Eutrop. lib. VI. — Plutarch.

IX. « Quid arma romana valeant, si Magnus nuper Antio« chus, et Magna Carthago parum grandia aut recentia do« cumenta sunt, Mithridates docere potuit, qui et ipse vulgo « jam cœperat Magnus vocitari; et tamen ille in ea tempora « incidit, quibus arma civilia, aut socialia, aut servilia deni« que, vires imperii nostri divisas atque districtas tenebant: « nunc intestina bella penitus quieverunt; nullus usquam « Sertorius est, nullus Spartacus, qui afferre impedimentum « queant, ne, quod senatui populoque romano visum fuerit, « paribus animis viribusque exsequamur. »

X. Notarunt, qui adstiterant, hac juvenis audacia tactum hominem, qui tot ab annis liberam vocem nullam audiverat, non tenuisse vultus, quem induerat, æqualitatem; sed, quanquam serenum placidumque fingeret, commotionem animi prodidisse. Respondit, *sibi quoque non ignotam Mithridatis pravitatem esse, sed necessitudinem revereri, et commune apud omnes homines opprobrium, si socerum suum ad exitium dedidisset.* In eamdem sententiam et literas ad Lucullum dedit, in quibus imperatoris omissa appellatione, hanc causam homo vecors attulit, quod se quoque regem regum appellare Romanus neglexisset.

XI. Misit tamen multa et splendida dona Appio, et, illo recusante, plura etiam et pulchriora adjecit: e quibus Appius, ne quasi professis odiis superbum et potentem regem irritaret, una phiala accepta, cætera remisit, celerique cursu ad imperatorem suum est revectus. Toto illo tempore cum Heracleotis negotium M. Cottæ fuerat; isque iterum tentata improspere oppugnatione, Triarium advocavit, ad prohibendos commeatus, qui obsessis mari subvehebantur. Triarius cum suis tribus et viginti triremibus, viginti rhodiis, quum Cottæ nuntiandum curavisset, qua die esset affuturus, in idem tempus suum exercitum paravit Cotta; accidítque, ut simul terra Romani, simul navibus ad Heracleam accederent. Heracleotæ, re inexspectata perterriti, tamen

§ X. Plutarch. — Memnon. — Appian.

triginta naves semiplenas deducunt; cæteri ad pellendum mœnibus hostem accinguntur.

XII. In agmine romano primæ rhodiæ naves ibant; in quas illati Heracleotæ, statim depresserunt tres hostiles; ipsi vicissim quinque perdiderunt. Superveniente deinde Triario, quum aliquamdiu restitissent, in majorem portum coacti sunt refugere, navibus amissis quatuordecim: idcirco, licet irritus tum quoque conatus Cottæ fuisset, inopia tamen rerum necessariarum, quod Triarius quotidie cum triremibus oberrans subvectionem commeatuum impediebat, brevi in maximas calamitates obsessi inciderunt, donec chœnix frumenti octoginta drachmis atticis veniret: tandem, ut solet, ex fame pestilentia accessit; quæ et Lamachum, omnium malorum patriæ auctorem, præ cæteris longius et acerbius excruciatum absumpsit, et in præsidiarios præcipue sæviens, de tribus millibus, qui tum adhuc superfuerant, trientem demessuit.

XIII. At Romani, quibus aura liberior et annona sufficiens erat, intacti ab his suppliciis manserunt. Inde Connacorigi tempus visum de deditione agendi, quo suæ saluti vel per interitum Heracleæ consuleret. Igitur assumpto in societatem consilii Damophele, qui partium Lamachi quum fuisset, etiam in præfecturam ejus successerat, Cottæ ingenium, ut ferox et infidum, aversati, cum Triario agere cœperunt.

XIV. Ea re per epistolam quamdam interceptam prodita, magno cum tumultu in theatrum populus concurrit; cunctisque metu trepidantibus, Brithagoras e primoribus civium oravit Connacoriga, *siquidem deditio cordi esset, at saltem ne ignaris oppidanis res tanta agitaretur*, seque in illud negotium legatum offerebat; quum negaret Connacorix, *deditionem sibi placere; esse meliorem salutis viam, sibique ex literis amicorum compertum, a Tigrane Mithridatem exceptum honestissime, neque diu emansura auxilia.* Sic decepto populo, Connacorix intempesta nocte milites suos cum

§ XI. Memnon.

sarcinis (id enim Triarius permittebat) imposuit triremibus, simulque cum iis abnavigavit.

XV. Sub idem tempus Damopheles apertis portis Triarium accepit : nonnulli milites, sive tædio moræ, sive quo vi capta civitas videretur, per muros transcendere maluerunt. Sic occupata Heraclea, crudeliter in oppidanos sævitum : Romanique memores, quæ longam inter obsidionem fastidia, quos labores tolerassent, vel ab aris et simulacris abstractos jugulabant : quo metu magna pars per mœnia desiliens, per universam regionem, ut quisque latebras speraverat, dissipata est, aut ad Cottæ castra perfugit. Ille, hactenus ignarus rei, quum captam urbem direptamque ex his didicisset, ira fremens excivit exercitum, protinusque contendit ad urbem, pœnam sumpturus a Triario, a quo esset et Heracleæ capiendæ gloria, et manubiarum utilitate spoliatus; concursumque civilibus armis foret, nisi Triarius, Cotta exercituque multis lenibusque verbis placato, prædam communem omnibus fore spopondisset.

XVI. Sic redintegrata amicitia, quum Tion et Amastrin ab Connacorige teneri didicissent, Triarius in istam expeditionem profectus, utrumque oppidum, pacto securum abitum Connacorige, nullo negotio recepit. Inter hæc Cotta captivos Heracleotarum, et qui eorum ad se perfugerant, retinens, crudeliter et avare præsentibus utebatur, omnibus abreptis templorum donariis, simulacrisque numinum, ut nec Herculi parceretur, cui sacram urbem suam, et in illius honorem oraculi jussu conditam, Heracleenses ferebant. Ejus effigiem antiquitus talem posuerant, ut nihil ad summam magnificentiam pretiumque ac pulchritudinem reliquum videretur. Clavam addiderant auro obrizo solidam; et ex eodem metallo leoninam ingentem finxerant, plenamque sagittis pharetram.

XVII. Hæc et alia quum ad naves deportasset, injici tectis ignem jussit; quo pleræque urbis regiones conflagrarunt.

§ XV. Appian. Mithrid. — Memnon. — § XVI. Justin. XVI, 3. — Memnon.

Hic fuit heracleensis obsidionis exitus, alterum in annum protractæ. Cotta, missis ad Lucullum, qui iterum in Pontum movebat, cohortibus alisque romanis, permissoque sociis, ut suam quisque in patriam reverterentur, cum classe Romam instituit iter; sed pars navium onere gravata, quum haud procul litore processisset, subsedit; alias flantes forte aquilones in brevia compulerunt, ut facere jacturam cogerentur.

XVIII. Quum ita quotidie in deterius res Mithridatis ruerent, motus iterum ex Asia Lucullus, validius eas impulit, ira quoque instigante, ob superbas Tigranis literas: idcirco, postquam iterum in Pontum irrupisset, Sinopen obsedit, clarissimam ponticarum urbium, quam caput regni Mithridates, natus in ea, et educatus, effecerat. Leucippus et Cleochares spado urbi præerant; eratque Seleucus, a quo vectus Heracleam rex fuerat, pari auctoritate additus: horum Leucippum, die ad populum dicta, proditionis collegæ reum egerant, et, quum nihil accusando profecissent, noctu interfecerant per insidias.

XIX. Hinc irritatis magnopere Sinopensibus, unam effugiendæ vindictæ viam creditam, tyrannidem invaserunt. Quum in eo res essent, annonam a Bosporo ad castra Luculli vehentes onerariæ naves apparuerunt, quas cum triremibus quindecim præfectus classis Censorinus deducebat. Igitur Seleucus cum Cilicibus suis et Sinopensium navibus longis provectus, superatis Romanis, onerarias aliquot abstraxit. Hæc fortuna magis adhuc inflavit, asperioresque fecit tyrannorum animos; multique ab iis oppidanorum, indicta plerumque causa, jugulati. Sed et inter ipsos parum conveniebat, Cleochare resistendum Romanis contendente, Seleuco, trucidandos Sinopenses, acceptisque ingentibus præmiis, tradendam Lucullo urbem. Quum neuter cederet, re in medio relicta, opes suas onerariis navibus impositas ad Macharem miserunt, Mithridatis filium, qui tum apud Colchos agebat.

§ XVIII. Plutarch. in Lucullo, cap. 47. — Memnon. — Strab. lib. XII, p. 545. — Oros. VI, 3. — § XIX. Plutarch. — Memnon.

XX. Circum hæc occupatis Lucullus supervenit, castrisque ad Sinopen positis, obsidionem cœpit. Venerunt mox a Machare legati, societatem et amicitiam petentes; quos ille comiter receptos omnia sperare a se et populo romano jussit, dum ne commeatu rex eorum Sinopenses, aut ulla re alia juvaret. Machares, responso Luculli cognito, fecisse imperata non contentus, ut se bene et gnaviter destinasse probaret amicitiam romanam colere, quidquid in usum mithridaticarum partium paraverat, ultro in castra Luculli misit.

XXI. Ea res non solum obsessoribus fecit animos, sed et tyrannos penitus adegit ad desperationem. Igitur nocte quadam per milites urbe jussa diripi, levioribusque navigiis delectis, cum magnis divitiis ad interiora Ponti, ubi Sanni Lazique accolunt, profugerunt, ignibus antea reliquas in naves injectis. Lucullum ortus in urbe clamor (multam enim cædem inter diripiendum Cilices ediderant), simul flamma visa admonuit, ut ad urbem duceret, cujus jam etiam partes aliquas ignis comprehenderat. Scalis admotis, facile transcensum; et Cilices, quos præda tardaverat, passim occisi: ne oppidanis quidem parci inter tumultum potuit, donec octo ferme hominum interfectis millibus, cædibus abstineri imperator jussit.

XXII. Deinde consolatus Sinopenses, privatim sua cuique reddidit, publice dedit libertatem; præter ingenium beneficum ac mite, somnio quoque motus. Proxima ante capiendam urbem quiete, videre visus est habitus ignotioris hominem, paulisper jubentem progredi, ut Autolyco occurreret. Id somnium inter tantarum rerum occupationes quum effluxisset animo, forte, dum Cilicas ad mare fugientes persequitur, obvolutam pannis statuam vidit: hanc ubi solvi eximique jussit, statim agnovit speciem, quæ obversata noctu fuerat, simul præsentium aliquis Autolycum esse, Sthenidis opus, confirmavit.

§ XXI. Appian. Mithrid. — Memnon. — Plin. VI, 4. — Plutarch. — Oros. — § XXII. Plutarch. — Memnon. — Appian.

XXIII. Heroem Autolycum Sinopenses colebant, quod sive Jasonis in expeditione colchica, sive Herculis adversus Amazonas profecti socius, quum forte naufragium iis locis fecisset, Sinopen cum suis pervenerat, eamque urbem prioribus incolis, a Syro, quem Apolline et Asopi filia Sinope genitum ferebant, ibi collocatis, ademptam obtinuerat. Ea res admonuit Lucullum commentariorum, quos ei Sulla inscripserat, inserueratque monitum, *ut per quietem oblata præcipuæ firmitudinis existimare meminisset*. Quæ fatua et puerilis hominum credulitas, quid aliud, quam theatrum est, in quo fabulas suas deceptores genii pro lubitu instruant, erroresque omnes, in quos demergere miseram mortalitatem student, nullo negotio stabiliant?

XXIV. Hanc igitur statuam Lucullus abstulit, una cum Billari sphæra; cæteris ornamentis oppidi abstinuit injuriam. Sinope recepta, nihil jam iis regionibus hostile, præter Amasiam, supererat. Sed ipsa quoque paulo post in ditionem populi romani concessit. Hæc agenti Lucullo legati a rege bosporano advenerunt, coronam auream dono afferentes: quibus ille benigne exceptis, Macharem illorum regem socium amicumque populi romani appellavit. His rebus patratis, quum finem imposuisse pontico bello videretur, rege fugato, nemine præterea morante victorem; Sornatium cum sex millibus militum præsidio reliquit provinciæ; ipse cum reliquis duodecim millibus peditum, equitum haud totis tribus millibus, Tigrani bellum illaturus, castra movit.

XXV. Tigranes enim, postquam per annum integrum, octoque præterea menses in regno suo versari Mithridatem passus, non admisisset in conspectum, sed custodia corporis attributa, in remotissimis locis, magis captivi, quam regis, modo habuisset; sive misericordia ductus, sive metu Romanorum, et legatione irritatus Appii, perquam honorifice acciverat. Triduum inter se arcanis sermonibus transduxerunt, conciliataque plenissime gratia, quod ex factis

§ XXIII. Plut. — Strab. lib. XII. — Appian. — § XXIV. Strab. — Memnon. — Appian. — Liv. Epit — Plut.

deprehendi potuit, priorum offensiuncularum causas in amicos rejecerunt. Ex quibus statim interfectus est a Mithridate Metrodorus Scepsius, vir facundia et eruditione clarus, quem in eum amicitiæ gradum Mithridates receperat, ut regis patrem appellari pateretur.

XXVI. Sed Tigranes exposuerat Mithridati, quemadmodum ad se missus ille, quum mandata regis sui de belli adversus Romanos societate edidisset, interrogatus a Tigrane, quid igitur ipse suaderet, in hæc verba responderit: « Ut legatus, suadeo; ut consilium rogatus, alia omnia ». Nec oderat Metrodorum Tigranes : idcirco suam per culpam interfectum dolens, magnifico extulit funere, et suprema ei magnis sumptibus persolvit. Splendidis dein epulis omnique comitate socerum quum excepisset, attributis decem millibus equitum, dimisit, in Ponto res novaturum.

XXVII. Hæc, ut solet, in majus distulerat fama, regesque junctis viribus jamjam in Lycaoniam Ciliciamque irrupturi ferebantur; quum miratus Armenium Lucullus, quod non stantem potius Mithridatem sustinuisset, quam ut erecturus prostratum idem ipse discrimen adiret, occupare ejus adventum proposuit, et ultro in Armeniam procedere. Gravabantur milites, alioqui plus æquo turbulenti, in regionem hostilem gentesque bellicosas, et innumerabili equitatu instructas, terramque vastis amnibus et nivosis montibus septam sequi. Romæ quoque a tribunis plebis consilium imperatoris carpebatur, *hominem imperii et opum cupidum bella serere ex bellis, ut publico periculo privatis libidinibus satisfaceret*, invidiose querentibus.

XXVIII. Sed ille, placatis utcumque militibus, in Cappadociam duxit, ut ibi Ariobarzanis opibus amicitiaque apparandis, quæ usus belli poscebant, instructior, ubi primum tempus anni pateretur, Euphratem transcenderet. Hoc anno tristem in Urbe censuram L. Gellius Puplicola, Cn. Cornelius Lentulus Clodianus egerunt, quatuor et sexaginta se-

§ XXV. Memnon. — Appian. - - Plut. — § XXVI. Memnon. — Plut. — § XXVII. Memnon. — Plut.

natu motis. In his et C. Antonius fuit, Marci oratoris filius, cui causas subscripserunt censores, *quod socios diripuerit; quod judicium, apud M. Lucullum prætorem accusatus, recusarit turpi allegatione, se cum græcis hominibus in Urbe non posse æquo jure contendere; quod propter æris alieni magnitudinem prædia mancipparit, bonaque sua in potestate non haberet.* Etiam P. Lentulus Sura, qui nuper consul fuerat, senatu motus est, et Q. Curius notissimus aleator, cæterique mox ad catilinariæ conjurationis scelus non tam hac censoria nota, quam causis aliis, impulsi.

XXIX. Lustrum deinde conditum est : civium amplior quam ante numerus, receptis in idem jus sociorum populis, fuit : capita quadringenta quinquaginta millia censa. Principem senatus Q. Lutatium Catulum legerunt. Per idem tempus L. Metellus Siciliæ prætor, rem adversus piratas prospere gessit : nam inter fœdissimam C. Verris præturam Pyrganio archipirata syracusanum portum, pulsa classe romana, obtinuerat, insulamque inde cædibus rapinisque misere vexabat. Hunc igitur Metellus terrestri navalique prælio victum profugere ex Sicilia coegit, pacemque provinciæ reddidit.

XXX. Finem hujus anni lætum Urbi, reditu suo in gratiam, duo potentissimi viri Pompeius Crassusque consules fecere. Illi hactenus retinuerant exercitus suos, neque populum extrema quæque inter discordes et prævalidos metuentem, quum eos rogaret, ut reconciliari paterentur, audiverant. Sed postquam alio tempore sedentibus pro tribunali, Caius quidam Aurelius, equestri loco natus, sed qui vitam procul negotiis egerat, ad eos ascendit, *Jovemque sibi per quietem imperasse* dixit, *moneret consules, uti in gratiam redirent*, populusque gemebundus et supplex eadem precari cœpit : Pompeius restitit tacens; at Crassus prior porrigens dextram, « Nihil, inquit, me indignum aut vile fa« cere reor, si huic Pompeio aliquid defero, quem vos

§ XXVIII. Ascon. in Tog. Cand. — Liv. Epit. — Plutarch. in Cæs. cap. 5. — Dio, lib. XXXVII. — § XXIX. Plutarch. in Cic. cap. 22. — Dio, lib. XXXVI. — Sallust. Catilin. cap. 23. — Liv. Epit. — Oros. VI, 3.

«imberbem adhuc appellare Magnum sustinuistis, quem bis «triumphare jussistis, priusquam in senatum legeretur».

XXXI. Tunc et Pompeius occurrit Crasso, junctisque dextris fecerunt redintegratæ gratiæ fidem : ergo populus in lætas acclamationes votaque et preces effusus, non ante destitit, quam dies ab utroque mittendis exercitibus diceretur. Id ubi est factum, magistratu consules abiverunt. Q. deinde Hortensio, Q. Cæcilio Metello, qui postea Creticus appellatus est, consulibus, templum Jovis in Capitolio, quod ex sullanorum temporum injuria super iisdem fundamentis refectum erat, a Q. Catulo dedicatum est; quem solum honorem felicitati suæ defuisse, confessum questumque L. Sullam ferunt. In ea dedicatione, quum vehemens æstus esset, Q. Catulus velis expansis umbram fieri populo jussit, quod deinceps in theatris est frequentatum.

XXXII. His consulibus romanæ copiæ, imperatore Lucullo, maximis itineribus per regnum Ariobarzanis contenderunt ad Euphratem, qua in parte Cappadocia ab Armenia disjungitur : et quanquam ad id naves codicariæ occulto per hiemem fabrefactæ aderant, tamen hibernis aquis tumidus amnis transeundi metum faciebat; sed mira felicitate circa vesperam ejus diei subsidere flumen cœpit, et fluctus intra alveum coercere. Igitur accolæ, quum reddita luce non inflatior solito Euphrates parvas in mediis aquis insulas ostenderet, adoraverunt Lucullum, amicum deo imperatorem rati, cujus honoris causa præter solitum tam cito amnis detumuisset.

XXXIII. Alia deinde, haud minus insolita, res oblata transgresso, opinionem hominum firmavit. Pascebat in ea regione Persicæ Dianæ sacrum armentum, peculiari nota insigne, et humanis usibus exemptum : ex eo, ubi tempus sacrificii venisset, plerumque non sine magno labore victi-

§ XXX. Plut. in Pomp. cap. 35, et Crass. cap. 23. — Appian. Civ. lib. I. — § XXXI. U. C. 683; A. C. 69. — Appian. — Plut. in Public. cap. 23, et in Pomp. — Liv. Epit. — Dionys. Halic. IV, 69. — Cassiodor. Chron. — Cic. in Verr. IV, 31. — Plin. VII, 43. — Tac. Hist. III, 72. — Val. Max. II, 4. — § XXXII. Plut. in Lucullo, cap. 51. — Plin. XIX, 1. — Sallust. Hist. IV, 9.

ma capiebatur. Sed tum ultro ad petram, quæ sacra Deæ habetur, insigni specie bos concedens, eo loco constitit, demissoque capite, tanquam reste traheretur, hostiam se præbuit Lucullo. Ille et hoc peregit sacrum, et propter facilem transitum taurum immolavit Euphrati.

XXXIV. His eodem die perfectis, postero sequentibusque per Sophenen iter fecit, pacato agmine, quod incolas pacificis animis imperata facientes nulla re violari voluerat: sed et militibus, castellum quoddam, ubi magnos esse thesauros audierant, capere volentibus, ostenso procul monte Tauro, « Istud potius, inquit, exscindendum nobis præsi« dium est : nam hæc quidem victoribus servantur ». Magnis deinde itineribus ad Tigrin, et hoc quoque superato, in Armeniam processit. Nec quisquam ibat obviam, ignaro omnium Tigrane, cui nuntiare Luculli adventum audebat nemo, quod, qui primus id fecerat, tanquam civitatibus turbandis nuntium fingeret, capitali supplicio erat affectus: et adulatores blanditiis et laudibus vanos spiritus inflabant, *egregium fore ducem Lucullum*, dictitantes, *si vel Ephesi exspectet regis regum impetum, nec ad primum conspectum innumerabilium copiarum diffugiat.*

XXXV. Tandem unus amicorum Mithrobarzanes verum indicare ausus, e vestigio assumptis tribus equitum millibus et ingenti peditum numero, Romanos obterere jussus est, solum ducem vivum adducere. Forte castra metari primum suorum agmen Lucullus jusserat, donec reliqua pars exercitus, quæ adhuc erat in itinere, successisset; quum adesse illi hostes nuntiatur : idcirco, ne distractas copias Armenii opprimerent, ipse ad castra permunienda substitit. Sextilium legatum cum mille sexcentis equitibus, militumque et velitum haud multo majore numero præmisit, mandato, *ut, quum appropinquasset hostis, citra pugnæ periculum distineret eum, donec munita esse castra didicisset.*

XXXVI. Imperium ducis quum servare Sextilius vellet,

§ XXXIII. Appian. Mithrid. — Plut. — § XXXIV. Phlegon apud Plut. — Appian.

impetu ferociter invehentium se hostium dimicare est coactus : pugna prospera Romanis fuit. Mithrobarzanes in prælio cecidit ; Barbari plerique fugientes cæsi, pauci ad regem redierunt incolumes. Is hoc nuntio territus, neque minus nunc ad timorem præceps, quam paulo ante superbia tumidus fuerat, Tigranocerta Mancæi fidei committit : ipse ad Taurum montem se confert, omnes imperii vires eo contracturus, Mithridate quoque revocato. Lucullus interea urbem, in qua concubinas regis asservari audiverat, obsidebat, Sextilio ad Tigranocerta claudenda, aliis quoque ducibus circum insigniora castella dimissis.

XXXVII. Mancæus Sextilium arcere instituerat : sed repulsus intra mœnia, suburbanam regiam diripi, seque et urbem circumvallari, adduci machinas, effodi cuniculos tulit. Interea sex equitum millia jussu Tigranis ad concubinas eripiendas profecta, per medias Romanorum copias, quum imbre sagittarum clausissent iis exitum, eduxerunt mulieres, præmiseruntque per noctem : sed orta luce, Romanisque et Thracum auxiliis acerrime prælantibus, magna multitudo Armeniorum cæsa captaque ; præmissum tamen agmen, quia jam aliquantum viæ præceperat, in loca tuta pervenit.

XXXVIII. At Lucullus, ne spatium regi per otium contrahendarum virium concederet, Murænam ad carpendos, qui ad illum accelerabant, misit : ipse quum Tigranocerta venisset, Sextilium occurrere Arabum exercitui jussit, qui conjungere se Tigrani cupiebat. Et horum plerique oppressi sunt a Sextilio, quum forte castra ponentibus supervenisset. Muræna in arcta quadam et confragosa valle Tigranem nactus, loco audaciam dante, conseruit manus : neque spernenda victoria potitus, impedimentis omnibus regem exuit. Sed Lucullus, ut ad pugnam eum eliceret, acriter Tigranocerta premebat, non sine periculo militum, in quos obsessi,

§ XXXVI. Appian. Mithrid. — Plutarch. in Lucullo, cap. 53. — Memnon. — § XXXVII. Memnon. — Appian. — § XXXVIII. Xiphilin. — Plutarch.

præter solita defendendis urbibus, ignes omnia comburentes, nec restingui faciles, ejaculabantur.

XXXIX. Naphtam vocant bituminis genus, adeo cognatum ignibus, ut eminus rapiat flammas, et momento vel in longa spatia diffusum inardescat: similis natura malthæ, cujus in Commagenes urbe Samosatis stagnum est; qua etiam, oppugnante Lucullo muros, defendisse oppidani traduntur. Urgebat tamen inceptum Lucullus, haud dubitans, succursurum ei urbi Tigranem, quam tantæ curæ semper habuisset, totque ac tantis nobilitasset ornamentis: namque Tigranes, ut hanc omnium efficeret opulentissimam, proceribus suis, ut ibi haberent domicilia, præceperat, mulcta quoque imposita, ut, quidquid pretiosarum rerum in eam urbem non transtulissent, publicaretur.

XL. Huc coactis Græcorum, Adiabenorum, Assyriorum, Gordyenorum, eque Cappadocia et Cilicia multis millibus, quorum patrias non aliam ferme ob causam exciderat, murum curaverat exædificandum cubitorum quinquaginta altitudine, in cujus ambitu stabula equorum erant disposita. Regiam quoque hortosque in suburbiis, ferarumque et piscium vivaria, itemque arcem validam juxta struxerat: neque Mithridates aliud, quam quod in exspectatione Luculli erat, metuebat: crebris ergo nuntiis literisque monebat Tigranem, *ne in discrimen res daret; tantum intercipere commeatum niteretur: unam hanc victoriæ viam; collatis signis insuperabilem vim romanam esse.*

XLI. Eadem Taxiles, dux Mithridatis, qui tum Tigrani aderat, præcipere non desinebat. Tigranes ab initio præbebat aures; sed postquam Armeniorum Gordyenorumque coacta multitudo affuit, exercitusque numerosos Medorum Adiabenorumque reges adduxerunt, præterea a Babylonio mari Arabum, a Caspio Albanorum et Iberorum, magnus numerus advenit, accedentibus quoque liberarum gentium auxiliis, quæ ab Araxe fluvio, partim donis aut gratia motæ

§ XXXIX. Sallust. Hist. IV, 13. — Plin. II, 105. — Plut. in Alex. c. 54, et Lucullo. — Appian. — § XL. Plut. — Dio, lib. XXXV. — Appian.

miserant, partim ea opinione, quod ad diripiendum nobilissimum iis oris fanum Romani existimabantur venisse; omnia apud Barbaros audacia minisque personare cœperunt: neque in conviviis regis, neque in consilio, aliis erat sermonibus locus.

XLII. Taxiles, quia tum quoque pugnam oblique dissuadebat, in periculum vitæ adductus est; Mithridates pro æmulo traductus, qui tantam gloriam genero invideret. Igitur non exspectato illo, ne veniret in victoriæ societatem, Tigranes toto cum exercitu movit, nihil æque apud amicos, ut ferebatur, questus, quam *quod cum uno tantum Lucullo, ac non simul omnibus romani populi ducibus dimicatio instaret*: et erant eæ vires, quæ modestiorem etiam animum efferre potuissent: funditores et sagittarii viginti millia expleverant, equites millia quinque et quinquaginta; quorum, ut ad senatum scripsit Lucullus, septemdecim millia cataphracti erant, ferrea omni specie. His gravis armaturæ milites centum quinquaginta millia accesserant: calonum quoque et munitorum ad pontes sternendos, cædendamque materiem et similes usus, triginta quinque millia sequebantur.

XLIII. Hoc tantum agmen, ubi primum superato Tauro conspici a Tigranocertis potuit, obsessi ex metu in audaciam versi, Romanos respicere minitabundi jubebant. At in principiis romanis diversæ sententiæ dicebantur; quibusdam occurrendum regi, aliis non esse deserendam obsidionem affirmantibus. Lucullus, utrosque recte censuisse dicens, et neutros, divisit copias, Murænaque cum sex peditum millibus in castris relicto, quatuor et viginti cohortes, in quibus haud erant amplius decem armatorum millia, cum omni equitatu, et funditorum sagittariorumque mille ducit in Armenios.

XLIV. Illi patente in campo juxta flumen castra metantem conspicati, contempta paucitate, ludum jocumque fa-

§ XLI. Cic. pro lege Manil. cap. 9. — Plutarch. — § XLII. Sallust. Hist. IV, 9. — Plutarch.

ciebant: neque quisquam erat regum ducumve, quin, adito Tigrane, sibi seorsim pugnam posceret: *neque enim attinere, tantum exercitum tam levi operæ pretio fatigari.* Etiam Tigranes facetus esse voluit, et, « Siquidem hi pro legatis, « inquit, adsunt, oppido multi sunt; sin vero pro bellatoribus, oppido pauci ». Longe alia æstimatione suas Tigranisque vires Lucullus pensabat, inhabilem hostium multitudinem sua mole perituram ratus, si, priusquam ordinari posset, turbaretur.

XLV. Idcirco simul cum luce copias armatas instructasque castris educit, amnem transiturus. Erat in aversa ab hostibus parte commodum transgressuro vadum: id dum petit, speciem fugientis præbuit Tigrani, isque præ voluptate gestiens Taxilem compellabat, « Ecce autem invicti tui « Romani fugiunt », inquiens. Rursus ille, « Utinam ita sit, « o rex! at vero comptis illos signis, armisque fulgentibus in« cedere video: hoc ad pugnam euntes faciunt, in itinere « coriaceis tegumentis arma condere soliti ». Vix finierat, quum prima Aquila flectentis agmen Luculli, versus Tigranem ire visa est, manipulatimque cohortes sequi: tum vero, tanquam ex profunda ebrietate reversus ad se Tigranes, bis terve exclamato, « Itane in nos illi? » propere suos instrui jubet.

XLVI. Mediam aciem regendam sibi sumit: lævum cornu Adiabeno regi permittit; dextrum, ubi plerique cataphracti primis in ordinibus stabant, Medo. Hoc in cornu primum invectus Lucullus, reperit victoriæ viam. Tumulum enim quemdam, sub quo cataphracti collocati erant, conspicatus, hoc situ, ut in vertice planus et patens, aditu haud valde aspero passuum non ferme quingentorum adscendi posset, Thracum Gallogræcorumque alas ex obliquo in cataphractorum ordines incurrere jubet, ensibusque contos, in quibus omnis illorum vis est, detorquere. Interim ipse, conspicuis armis indutus, exserto gladio ante prima signa

§ XLIV. Xiphilin. — Appian. Mithrid. — Memnon. — Plut. — Front. Strat. II, 1, 14. — § XLV. Plut.

in tumulum enititur; locoque capto, « Vicimus, exclamat, « vicimus, milites! » simul ruit in cataphractos, omissis pilis enses stringi, petique crura et femora, quæ sola patebant vulneribus, præcipiens.

XLVII. Sed hostes, non exspectato congressu, fœdam prorsus fugam præcipitant; ipsique et equi armis graves intolerabili pondere incumbunt suorum ordinibus. Omnia statim tumultu et terrore complentur, alios aliis turbantibus: neque fugæ locus est; conferta constipataque acies a paucis impune cæditur. Multum ibi sanguinis fusum est, quia Lucullus spoliari corpora, nisi post consummatam victoriam, severo proposito edicto vetuerat: igitur per quindecim millia passuum, armillas torquesque aureos calcando insequuti hostem sunt; sub noctem demum reversi, Lucullo jam permittente, legerunt spolia.

XLVIII. Peditum ad millia centum interfecta traduntur; equites valde pauci effugisse, quum victores omnino quinque cecidissent, centum essent vulnerati; ut ipsos propemodum puderet victoriæ suæ, qui cum talibus mancipiis, quasi cum viris, signa contulissent: tam levi momento dejectus conculcatusque potentissimi regis, ejusdemque superbissimi, fastus fuit; atque ipse inter primos fugiens, vix centum quinquaginta equitibus comitatus, quum filium in eadem fortuna conspiceret, diadema capiti detractum porrexit lacrymans, jussitque alia, qua videretur, via salutem quærere. Adolescens imponere sibi tiaram non ausus, servandam uni ex fidissimis dedit: atque eo capto, diadema quoque cum dependentibus vittis pervenit in potestatem victoris.

XLIX. Pugnatum est pridie nonas octobres, quamvis illa dies, ob cladem Cæpionis cimbricam, inter atras haberetur. Sed Lucullus id submonenti cuipiam, *ex atra facturum* respondit *candidam;* idque cum ingenti sua gloria præ-

§ XLVI. Memnon. — Appian. — Plutarch. Apophth. Rom. et in Lucullo. — Front. Strat. II, 2, 4. — § XLVII. Memnon. — Appian. — Plutarch. — § XLVIII. Plutarch. — Oros. VI, 5. — Memnon.

stitit. Nunquam tanto inferiores numero Romani pugnaverant: nec enim vicesimam hostium partem Luculli exercitus adæquabat. Sed apud peritos belli hoc summi ducis argumentum habebatur, quod duabus diversissimis artibus, celeberrimos duos ætatis ejus reges, Mithridatem fregisset mora, Tigranem celeritate obtrivisset.

L. Atque res tam improvisa etiam Mithridatem fefellerat, qui, Lucullum priore belli gerendi ratione usurum ratus, non maturaverat ad Tigranem accedere: tendenti ad illum occurrerunt in itinere pauci primum, deinde plures profugorum ex prælio: unde cognito Tigranis casu, requisivit eum diligenter; neque reddidit contumelias, sed ex equo desiliens, vestem ei regiam, haud inferiorem, quam gestare erat solitus, suique comitatus partem dedit; bonoque animo esse jussum, ad parandas alias copias, bellumque resumendum confirmavit.

LI. Inter hæc reverso ad Tigranocerta Lucullo, Mancæus græcis militibus mercenariis, quod suspectos haberet, arma ademit. Unde illi acerbiora veriti, dies noctesque congregati permanebant, fustibus armorum loco arreptis: idcirco Mancæus cum armatis in eos impetum fecit, eventu prorsus inopinato. Namque brachia veste obvoluta clypeorum vicem objicientes, fustibus haud impigre se defenderunt; occisorumque Barbarorum armis celeriter inter se divisis, mœniorum partem occuparunt. Cum iis magna quoque pars Græcorum urbem incolentium sentiebat. Ea discordia Romanis urbem aperuit, thesaurosque regis, et aliorum amplissimas opes tradidit. Octo millia talentum signatæ pecuniæ inventa sunt: urbs diripienda militibus data, et insuper distributi in singulos denarii octingenti. Multi scenici artifices capti erant, quos ad dedicandum theatrum Tigranes contraxerat: iis Lucullus ad ludos victoriæ suæ usus est.

LII. Convenas deinde variarum gentium, quibus Tigranes

§ XLIX. Xiphilin. — Plutarch. Apophth. Rom. et in Lucullo. — § L. Memnon. — Plutarch. — Appian. Mithrid. — § LI. Dio, lib. XXXV. — Memnon. — Plutarch.

urbem suam frequentaverat, in suam quosque patriam dimisit, Græcis etiam viatico dato: ita cujus urbis incrementum multarum aliarum ruina fuerat, ejusdem interitus vicissim illas magna ex parte recreavit. Interea reges, magna cura nationes obeundo, novum exercitum colligebant, summam rerum, permissu Tigranis, in se recipiente Mithridate, quod animo ac prudentia præstare, et belli contra Romanos gerendi per adversa ac prospera peritior habebatur.

LIII. Misit etiam Tigranes ad Phraatem, qui Deus cognominatus nuper Sinatruci successerat: *cum patre ejus quas gessisset inimicitias, ipsius morte exspirasse: adversus novum regem integra sibi omnia; quoque magis fida inter utrumque sit amicitia, et adversus communes regum hostes Romanos societas, Mesopotamia se, et Adiabene, et regione, quam Convalles Magnas vocant, cedere.* Mithridates quoque literas addidit, quarum sententia in Sallustii Crispi fragmentis ita est exposita:

LIV. « Omnes, qui secundis rebus suis ad belli societatem « orantur, considerare debent, liceatne tum pacem agere; « dein, quod quæritur, satisne pium, tutum, gloriosum, an « indecorum sit. Tibi si perpetua pace frui licet; nisi hostes « opportuni, et sceleratissimi, egregia fama, si Romanos op« presseris, futura est: neque petere audeam societatem; et « frustra mala mea cum tuis bonis misceri sperem: atqui ea, « quæ te morari posse videntur, ira in Tigranem recentis « belli, et meæ res parum prosperæ, si vera æstimare voles, « maxime hortabuntur. Ille enim obnoxius, qualem tu voles « societatem accipiet: mihi fortuna, multis rebus ereptis, « usum dedit bene suadendi; et, quod florentibus optabile « est, ego non validissimus præbeo exemplum, quo rectius tua « componas: namque romanis, cum nationibus, populis, re« gibus cunctis una et ea vetus causa bellandi est, cupido « profunda imperii et divitiarum; qua primum cum rege Ma-

§ LII. Appian. — Plut. — Strab. lib. XI, p. 532. — Memnon. — Dio. — § LIII. Phlegon ap. Phot. —Appian. —Dio. — Memnon. —Sallust. Hist. IV; p. 405 sqq. Edit. nost. ubi varias lectiones vide. Ed. — Strab. lib. XI, p. 532.

« cedonum Philippo bellum sumpsere, dum a Carthaginien-« sibus premebantur amicitiam simulantes; ei subvenientem « Antiochum, concessione Asiæ, per dolum avertere; ac mox « tracto Philippo Antiochus, omni cis Taurum agro, et quin-« decim millibus talentorum spoliatus est.

LV. « Persen deinde, Philippi filium, post multa et varia « certamina, apud samothracas deos acceptum in fidem, cal-« lidi et repertores perfidiæ, quia pacto vitam dederant, insom-« niis occidere. Eumenem, cujus amicitiam gloriose ostentant, « initio prodidere Antiocho, pacis mercedem: post Attalum « custodem agri captivi sumptibus et contumeliis ex rege mi-« serrimum servorum effecere; simulatoque impio testamento, « filium Eumenis Aristonicum, quia patrium regnum peti-« verat, hostium more per triumphum duxere: Asia ab ipsis « obsessa est. Postremo totam Bithyniam, Nicomede mortuo, « diripuere; quum filius Nusæ, quam reginam appellaverant, « genitus haud dubie esset.

LVI. « Nam quid ego me appellem? quem disjunctum undi-« que regnis et tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat, « divitem, neque serviturum esse, per Nicomeden bello laces-« siverunt, sceleris eorum haud ignarum, et ea, quæ accidere, « testatum antea, Cretenses, solos omnium liberos ea tempe-« state, et regem Ptolemæum? Atque ego ultus injurias, Ni-« comedem Bithynia expuli, Asiamque spolium regis Antiochi « recepi, et Græciæ dempsi grave servitium. Incepta mea « postremus servorum Archelaus, exercitu prodito, impedivit; « illique, quos ignavia aut prava calliditas, uti meis laboribus « tuti essent, armis abstinuit, acerbissimas pœnas solvunt: « Ptolomæus, pretio in dies bellum prolatans; Cretenses, im-« pugnati semel jam, neque finem, nisi excidio habituri.

LVII. « Equidem quum mihi ob ipsorum interna mala « dilata prælia magis, quam pacem datam, intelligerem; ab-« nuente Tigrane, qui mea dicta sero probat, te remoto procul, « omnibus aliis obnoxiis, rursus tamen bellum cepi; Mar-« cumque Cottam romanum ducem apud Chalcedona terra « fudi, mari exui classe pulcherrima. Apud Cyzicum magno « cum exercitu in obsidione moranti frumentum defuit,

« nullo circum annitente ; simul hiems mari prohibebat : ita « sine vi hostium regredi coactus in patrium regnum, nau-« fragiis apud Parium et Heracleam, militum optimos cum « classibus amisi.

LVIII. « Restituto deinde apud Cabira exercitu, et variis « inter me atque Lucullum præliis, inopia rursus ambos in-« cessit. Illi suberat regnum Ariobarzanis bello intactum ; « ego, vastatis circum omnibus locis, in Armeniam concessi ; « sequutique Romani non me, sed morem suum omnia re-« gna subvertendi, quia multitudinem arctis locis pugna « prohibuere, imprudentiam Tigranis pro victoria ostentant. « Nunc, quæso, considera, nobis oppressis, utrum firmio-« rem te ad resistendum, an finem belli futurum putes ? Scio « equidem, tibi magnas opes virorum, armorum et auri esse ; « et ea re a nobis ad societatem, ab illis ad prædam peteris ; « cæterum consilium est, Tigranis regno integro, meis mi-« litibus belli prudentibus, procul ab domo, parvo labore « per nostra corpora bellum conficere, quando neque vin-« cere, neque vinci sine tuo periculo possumus.

LIX. « An ignoras, Romanos, postquam ad Occidentem « pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc convertisse ? « neque quidquam a principio, nisi raptum, habere, do-« mum, conjuges, agros, imperium ? convenas olim sine pa-« tria, sine parentibus, peste conditos orbis terrarum ? qui-« bus non humana ulla, neque divina obstant, quin socios, « amicos, procul juxtaque sitos, inopes potentesque trahant, « excidantque ; omniaque non serva, et maxime regna, ho-« stilia ducant. Namque pauci libertatem, pars magna justos « dominos volunt : nos suspecti sumus, æmuli, et in tem-« pore vindices affuturi. Tu vero, cui Seleucia maxima ur-« bium regnumque Persidis inclytis divitiis est, quid ab illis, « nisi dolum in præsens, et postea bellum exspectas ?

LX. « Romani in omnes arma habent ; acerrima in eos, « quibus victis spolia maxima sunt. Audendo, et fallendo, « et bella ex bellis serendo magni facti, per hunc morem « exstinguent omnia, aut occident : quod difficile non est, « si tu Mesopotamia, nos Armenia circumgredimur exerci-

« tum sine frumento, sine auxiliis, fortuna, aut nostris vi-
« tiis adhuc incolumem : teque illa fama sequetur, auxilio
« profectum magnis regibus, latrones gentium oppressisse.
« Quod uti facias, moneo hortorque, neu malis pernicie no-
« stra unum imperium prolatare, quam societate victor fieri. »

LXI. Romæ, his rebus auditis, haudquaquam pro merito Luculli gratia fuit: quin elapsum Tigranem imputabant, et imperii certe dulcedine hoc agi, ut perpetua iis locis bella essent. Igitur tum quidem prætores sortiri jusserunt Asiam; deinde decreverunt, *ut alter sequentis anni consulum succederet;* quanquam sine ulla ærarii molestia, bello semet alente, tot amplissimæ provinciæ populo romano quærebantur. Sed invidia, quæ plerumque bonum publicum vincit, tum quidem potior ad minuendam summi imperatoris dignitatem, quam ad augendam virtus fuit.

LXII. Alienis quoque vitiis miscebatur, *ponticos imperatores sibi prospicere posse, rempublicam post privata commoda ducere*, clamantibus multis; quod M. Cotta nuper cum invidiosis opibus redierat. Et quanquam, minuendi rumoris causa, magnam pecuniam in ærarium intulerat, manebat opinio, de multis eum pauca populo romano dedisse. Neque aliam veriorem causam fuisse volebant, cur quæstorem a se P. Oppium dimisisset. Atqui Oppius, quum ob pecunias male captas, et cibaria militum fraudata, a proconsule ablegaretur, etiam insidiatus illi fuerat, deprehensusque, dum tectum veste pugionem conatur expedire.

LXIII. Sed apud iratos etiam, quæ sublevare hominem debuerant, ultro in crimen vocabantur. Idcirco propter illius offensam Heracleotis æquiores, dimitti captivos illorum, libertatique restitui, jusserunt. Quorum Thrasymedes, quum ei concionem inimicus Cottæ Carbo præbuisset, Heracleensium defleta calamitate, innocentiam illorum, sævitiamque et aviditatem Cottæ exposuit. Simul captivorum multitudo, promiscuus sexus ætasque, protensis supplicum

§ LXI. Dio, lib. XXXV. — Plut. in Lucullo. — § LXII. — Memnon. — Dio, lib. XXXVI.

ramis, velut publica comploratione populum movebant. Cotta deinde pauca pro se loquuto, et ad populi jussum vocante, surgens Carbo, « Capi, inquit, Heracleam, non ex« scindi jussimus ».

LXIV. Aliis quoque Cottam incusantibus, præcipuo Carbonis studio damnatus est. Exsilio tamen remisso, senatoriis insignibus caruit; Heracleotis ager portusque, et quod in mari juris habuerant, redditum; civitasque libera esse, et suis uti legibus, jussa est. At Lucullus imperator, rebus gerendis intentus, non armis modo, sed justitiæ et humanitatis blandissima vi Barbaros subigebat. Tigranocertis multas nobiles feminas captas honestissime habuerat: per has mariti earum adducti sunt in fidem; quos inter Antiochus Commagenæ rex fuit, et regulus Arabum Alchaudonius. Armeniæ quoque multæ partes se dediderunt, Sophenorum tota natio, et regis sui casum acerbe ferentes Gordyeni.

LXV. Zarbienus is fuerat, jam ut prædiximus, per Ap. Claudium adjunctus Lucullo, et hoc crimine, postquam res prodita est, ab Tigrane interemptus. Huic insignes exsequias Lucullus fecit, *amicum sociumque populi romani* appellans, monumentumque locavit splendidissimum: nam in thesauris ejus auri argentique magnam vim repererat; præterea conditi in horreis frumenti medimnorum tricies centena millia. Cognitis deinde regum ad Phraatem legationibus, ipse quoque sociorum nonnullos ad eum misit, ut amicitiam ei romanam utiliorem bello fore ostenderent.

LXVI. Parthus, utrisque spe societatis clam facta, legatos dimisit. Deinde quum missus a Lucullo Sextilius venisset, virum militarem ad speculandum regionis viriumque habitum accessisse suspicatus, neque promissa Romanis auxilia, neque contra eos regibus misit; quod, illis inter sese bellantibus, sibi certissimum cum securitate emolumentum pollicebatur. Neque impunita ei astutia maneret, ni Luculli animum ignavia et seditio militaris destituisset. Quum

§ LXIII. Dio. — Val. Max. V, 4, 4. — Memnon. — § LXIV. Plut. — Xiphilin. — Dio, lib. XXXV.

enim ille ad Sornatium cæterosque legatos ac tribunos suos scripsisset, adduci jubens, quas reliquerat in Ponto, copias, quod per Gordyenen in Parthos irrumpere cogitabat, dilatis interim Tigrane et Mithridate regibus; milites, neque ad Lucullum ituros, responderunt, neque diutius futuros in præsidiis.

LXVII. Quod ubi in castris Luculli est cognitum, eadem contumacia in præsentem exercitum pervasit: omnes mirari ac laudare *ponticorum militum animos; hos vere liberos, hos viros dicere: at se, tanquam vilia mancipia, quocumque inquieti domini cupiditates jussissent, sub alium pæne solem, ignotas in terras trahi, etiamsi impervia ferro membra haberent, senio et itinerum labore defecturos.* Ita Lucullo quiescendum aliquandiu contra animi sententiam fuit. Interea Romæ iisdem consulibus M. Pupius Piso ex Hispania triumphavit, non admodum magnis rebus gestis. Sequens annus unum tantummodo consulem habuit, Q. Marcium Regem, quia L. Metellus collega ejus principio anni obiverat, et post eum alius, qui fuerat in locum Metelli subrogatus; eaque ex re, postmodum suffici quemquam, religio incesserat.

LXVIII. Interea Mithridates, armorum officinis per oppida institutis, omnique fere Armeniorum juventute contracta, delectus agebat; unde retentis, quorum alacritas et robur eminebat, septuaginta millibus peditum, triginta quinque equitum, cæteram multitudinem dimisit. Eas copias in cohortes alasque proxime romanum morem tributas, per homines ponticos, gnaros ejus militiæ, exercebat. Spatium ei dabant romanorum militum vitia, jam velut precario parentium. Hæc verior causa dilatæ expeditionis Lucullo fuit, quam frigora, quæ obtendebantur.

LXIX. Igitur non ante mediam æstatem motis castris, quum persequendi Tigranis causa Taurum transcendisset, licet opinione sua falsus, in plana deduxit exercitum. Quam

§ LXVI. Memnon. — Dio. — Appian. Mithrid. — Plutarch. — Eutrop. — § LXVII. U. C. 684; A. C. 68. — Cic. in Pis. cap. 26, et ibi Ascon. — § LXVIII. Appian. — Phlegon apud Phot. — Dio, lib. XXXV.

enim ille messem, ob anni tempus, jam maturam adepturum existimaverat, adhuc in herba erat, propter cæli asperitatem tardius ibi canescente segete. Quapropter, ut ad prælium eliceret hostem, vastare partem regionis cœpit; et nihilominus cunctantibus Armeniis, ad illorum castra contendit. Erant illa in colle quodam sita, ubi peditatum omnem cum parte equitatus Mithridates continebat; cum reliquis equitibus Tigranes frumentatoribus insidiatus, bis terve repulsus a Romanis est, levi cum jactura hominum, quia romano superior barbarus equitatus, simul accedere pedites senserat, vertebat terga, fugamque inibat hostibus damnosiorem, emittendis a tergo sagittis, multosque aut interficiebant statim, aut gravissimis afficiebant vulneribus.

LXX. Duplices enim aculeos illorum sagittæ habebant, sic aptatos, ut, si arundinem velleres, una tantum ferri particula sequeretur; altera, quod prehendi trahique non posset, cæca peste corpus ad perniciem ureret. Neque pœnitet, quo clarius intelligatur ejus ingenii ratio, rem ex usu remotam, præterea perquam obscure traditam, pluribus verbis et manifestioribus exposuisse. Præfixum arundini ferrum non erat solidum, sed duabus ex laminis ita compositum, ut altera fibulam haberet, qua ligno annecteretur, altera huic sic jungeretur, ut coiret in unius aculei speciem, cæterum leviter tantum esset alligata, quo emitti quidem arcu posset, et simul penetraret in vulnus; sed tracta evulsaque sagitta, hamulis suis retenta facile se vinculo educeret.

LXXI. Cæterum illæ, quanquam modicæ, victoriæ, submovebant tamen hostem, vicosque liberius populandi copiam Lucullo faciebant: atque ille, intercepto, qui regibus apportabatur, commeatu, quam timuerat inopiam, in eam hostes redegit. Reges tamen nulla re ad universum certamen eliciebantur, quum nihil intentatum Lucullus reliquisset, etiam castra circumvallare orsus. Igitur annona jam deficiente, quum præterea milites, qui inter levia certamina

§ LXIX. Plutarch. in Lucullo. — Appian. — Dio.

sagittis vulnerabantur, aut inter curandum morerentur, aut mutilarentur membris; Artaxata versus instituit iter, ubi regia Tigranis, et cum parvis liberis uxores erant.

LXXII. Igitur, quod quæsitum a Lucullo fuerat, Tigranes obviam progressus, quarto die ad Arsaniam fluvium ostendit se Romanis, qui transeundus erat Artaxata petentibus. Quum prælium instaret, Lucullus, egregie litato, tanquam certus de victoria, duodecim cohortes in fronte statuit; reliquos, ne circumveniretur a multitudine hostium, collocavit in subsidiis; nam multum lectumque equitatum in adversa acie conspiciebat: sagittarii erant equites Mardi, et hastati Iberi, cujus generis auxiliis Tigranes plurimum confidebat. Nullam tamen insignem ediderunt pugnam; sed cum equitatu romano paulisper velitati, simul succedere peditem viderunt, in fugam dissipati sunt.

LXXIII. Ostenderunt se deinde Armenii, proprius Tigranis miles, egregia specie armorum virorumque. Idcirco Lucullus, jussis acciri equitibus, qui primo prælio pulsos insequebantur, ipse adjuncto promptissimo quoque oppositos sibi Atrapatenos invasit, eo terrore, ut, priusquam ad manus veniretur, hostes solutis ordinibus fugerent. De tribus regibus, qui ei pugnæ affuerant, turpissime fugit Ponticus Mithridates (nam et Medo Mithridatis erat nomen), quum ne clamorem quidem hostium sustinuisset.

LXXIV. Reliqua parte diei, totaque deinceps nocte, cæsi captique fugientes sunt; maximaque relata spolia, donec fatigatus persequendo miles conquievit. Plures priore prælio hostes, hoc insigniores, morte aut captivitate desiderati sunt. Præter ignobile vulgus, de robore exercitus quinque millia ceciderunt, capti aliquanto plures sunt. Attamen victoriæ fructum Lucullo, quum speraret amplissimum, tempus anni et natura locorum inviderunt. Sub æquinoctium frequentes nives gelu jam adstringebant flumina: ea præcipue equis infesta res erat, quibus et insalubris rigore potus

§ LXXI. Plutarch. — Dio. — § LXXIII. Dio. — Plutarch. — § LXXIV. Phlegon apud Phot. — Plutarch.

fiebat, et inter transeundum rupta glacie crura convulnerabantur.

LXXV. Neque exercitui faciles aut dies iter facienti erant, aut noctes in humenti solo silvosisque locis stativa habenti: aliquot tamen dies militum patientia tenuit; inde per tribunos imperatorem deprecati, quum nihil proficerent, tumultuosius egerunt; frustra obtestante Lucullo, *hunc saltem extremum laborem sumerent, donec infensissimi hostis monumentum, velut alteram Carthaginem evertissent.*

LXXVI. Nam Artaxata condendi auctor Hannibal Pœnus fuerat, quum ad Artaxiam Armeniorum regem profugus patria se contulisset. Igitur per alia juga, quam venerat, reducto cis Taurum exercitu, imminente hieme Mygdoniam intravit, fertili amœnitate, Nisibique urbe (*Antiochiam Mygdoniæ* Græci vocant) nobilem.

LXXVII. Eam Parthis quum ademisset Tigranes, thesaurorum suorum, aliarumque rerum, quas diligenter asservari oportebat, custodiam fecerat, Gura fratre præposito. Eodem nuper Callimachus venerat, diu defensa contra Lucullum Amiso notior. Oppugnabat urbem acriter Lucullus; sed munita duplici muro lateritio non vulgari crassitie, fossaque altissima, quæ et machinarum vim omnem, et cuniculorum dolos a muro defenderet, expugnari nequibat, donec, quæ rerum humanarum est fragilitas, hiems superveniens exploratam prope spem salutis in pestem et exitium Nisibenorum vertit.

LXXVIII. Obsessi enim, nihil credentes certius, quam propter anni tempus paulo post abituros Romanos esse, negligentius agebant excubias; quum Lucullus, observata nocte illuni, quam insuper pluviæ et tonitrua exsurdaverant, ad murum suggressus est. Oppidani, quidlibet potius præstolati, paucis admodum in exteriore muro, et ad fossam, quæ post illum erat, relictis, in urbem concesserant. Igitur per aggeres, quos ante murum jecerat, deinde scalis adhibitis, in mœnia enisus, custodibus facile oppressis,

§ LXXVI. Oros. VI, 3. — Dio. — § LXXVII. Plut. — Dio.

fossæ partem (pontes enim Barbari removerant) ingesta terra compleri jubet.

LXXIX. Quod ubi majori cum labore, quam periculo, perfectum est, quia neque sagittas, neque ignes jacere Barbari, pluvia utrumque impediente, potuerant; alter quoque murus, qui priori haudquaquam firmitudine comparandus erat, superatus est. Urbe sic capta, Guras, qui in arcem confugerat, cum cæteris, fide accepta, in potestatem venit, comiterque est ab imperatore habitus. Diversa Callimachi sors fuit, quem, licet maximos thesauros absconditos indicaturum promitteret, compedibus vinciri jussit, pœnas daturum, quod desperata Amisi defensione fugiens, oppidum incendisset.

LXXX. Tanta felicitate capta Nisibis, non solum magnis opibus ditavit imperatorem, sed etiam fatigatis labore et frigore copiis abundantissima hiberna præbuit. Dum in Armenia L. Lucullus Mithridatem et Tigranem, et immensas utriusque regis copias pluribus præliis fundit; Q. Cæcilius Metellus proconsul cum tribus legionibus in Cretam est profectus. Cretenses, victo Antonio, legatos Romam miserant, magna spe, fore, ut non antiquis modo legibus amicitia redintegrari posset, sed etiam ultro aliquod beneficium adjiceretur, ob servatum comiter quæstorem militesque romanos, qui in potestatem illorum pervenerant.

LXXXI. Atqui apud Romanos plus irarum erat, quod Cretenses non essent dediti, quam gratiæ, quod deditis pepercissent. Nihilo tamen secius legati (triginta ex senioribus missi principes erant) obeundo sigillatim senatorum domos, blandisque sermonibus utendo, partem Patrum in sententiam suam traxerunt. In curiam deinceps introducti, quum, apte refutatis criminibus, quam enise omnibus bellis populi romani imperatores adjuvissent, exponerent; motus est senatus, *ut populi romani socios amicosque Cretenses appellandos esse* censeret.

§ LXXIX. Eutrop. — Dio. — Plut. — Oros. — § LXXX. Dio apud Fulv. Ursin. — Liv. Epit. — Diod. — Phlegon. ap. Phot. — Euseb. Chronic. — Appian. — § LXXXI. Dio apud Fulv. Ursin. — Diod.

LXXXII. Ei senatusconsulto P. Lentulus Spinther intercessit, annitentibusque aliis, inclementius senatusconsultum factum est : captivi omnes transfugæque repetiti, pecuniæ talenta quatuor millia, et trecenti insuper obsides postulati; naviumque majorum usque ad quatuor scalmos, Lasthenisque et Panaris imperata deditio. Nec exspectatum, donec suorum sententiam legati exquirerent, alterique consulum ea decreta provincia est, ut jussa recusantes vi ad obsequium cogeret.

LXXXIII. Simul, quia non obscurum erat, legatos operam daturos, ut intercessores pretio pararent, senatusconsultum factum est, *ne quis Cretensibus pecuniam crederet.* His tam duris imperiis in insulam perlatis, anxia erat et sollicita deliberatio. Seniores, *vim romanam* veriti, *quam ne maximi quidem reges potuissent sustinere*, omnia, quam bellum, malebant; Lasthenes ejusque factio, quibus præcipue auctoribus bellatum cum Antonio fuerat, timentes, ne dederentur, populum commovebant, *ab omni memoria retentam libertatem prodi* vociferantes : *præterea absurdum indignumque esse, si, quod rebus integris nunquam facturi fuissent, id bello superiores, post insignem victoriam, facere sustinerent.*

LXXXIV. Facile persuaso vulgo, delectus habiti, et ad viginti quatuor millia coacta egregiæ juventutis, et tam pernicitate corporum, quam laborum patientia, sagittarumque usu, præstantissimæ. Ita conflatum bellum creticum fuit, culpa haud minima Q. Hortensii, qui tum designatus provinciam eam sibi destinabat. Sed idem postea consul, quum sortitus Cretam esset, amore Urbis et judiciorum, in quibus regnabat, Metello exercitum provinciamque transdidit. Metellus quum fecisset exscensionem, occurrentem sibi cum copiis in Cydoniatarum agro Lasthenem primo adventu fudit; et ex eo prælio *Imperator* appellatus, incolas intra Cydoniæ mœnia compulsos obsidione clausit. Ei tum

§ LXXXII. Diodor. — Appian. — § LXXXIII. Ascon. in Corn. — Appian. — Diodor.

oppido Panares præerat, quod elapsus fuga Lasthenes Gnossum petivisset.

LXXXV. Inter hæc Lucullo ad Nisibin, neque magis in vincendis hostibus, quam continendis suis, occupato, magna pars Armeniæ, Pontique a regibus abstracta est. Etenim Tigranes, quod munimentis Nisibis confideret, in alia verterat impetum, pulsumque L. Fannium, receptis, quæ ille tenuerat, plerisque, in munito quodam loco circumsedit. Sed ille quidem Luculli auxilio exemptus est. Mithridates cum quatuor millibus suorum militum, totidemque submissis a Tigrane, minorem Armeniam, vicinasque ei regiones obiens, multos Romanorum, necopinantibus superveniens, interficiebat; permultis oppidis castellisque magna celeritate recuperatis.

LXXXVI. Nam hominum animos ei non assuetudo tantum parendi, et morum originisque communio conciliabat, sed etiam hostium vitia: quippe relicti a Lucullo, ut victas provincias et jam romanas tuerentur, negligenter et avare se gerebant. Perniciosum id M. Fabio Adriano fuit, locis illis præsidii causa cum parte copiarum relicto. Ille speculatum præmiserat Thracas, qui prius apud Mithridatem meruerant stipendia, atque iterum in partes illius inclinabant. Igitur quum nihil sani renuntiassent, Fabium, cum militibus longius progressum, Mithridates ex improviso est adortus; et Thraces, inter prælium mutata fide, romanam aciem exterruerunt; amissisque circiter quingentis militibus, Fabius in castra sua se recepit.

LXXXVII. Postridie data servis, quotquot aderant, libertate, denuo eduxit copias, totumque fere diem dubio marte certavit; donec servi, ad regis partes, qui et ipse promittebat libertatem, transeundo, extremum in periculum adduxerunt rem; deletæque romanæ copiæ forent, nisi

§ LXXXIV. Vell. II, 34. — Cic. in Verr. II, 31, et pro Muræna, c. 35; idem in Divin. in Q. Cæcilium, cap. 7. — Xiphilin. — Phlegon. apud Phot. — § LXXXV. Liv. Epit. — Dio, lib. XXXV. — Appian. Mithrid. — § LXXXVI. Eutrop. — Dio. — Appian.

Mithridates, dum inter primos pugnat, licet septuagenario major, lapide in genu, sagitta sub oculo saucius, curam suis injecisset. Idcirco his inter trepidationem cessantibus, Fabius cum reliquis militum evasit; neque prius desiit fugere, quam munimenta Cabirorum attigisset.

LXXXVIII. Mithridates ob sua suorumque vulnera multis diebus quiete transmissis, donec ab Agaris, scythica gente, qui serpentum virus curationi vulnerum adhibent, persanaretur; adducto ad Cabiram exercitu, M. Fabium cœpit obsidere. Sed illum improvisa sors ita servavit, ut vicissim depulsis ab hoc calamitatibus implicaret servatorem. C. Triarius ex Asia, ubi nuper direptam ab Athenodoro Delon muro cinxerat, ad Lucullum proficiscebatur. Is, audito Fabium obsideri, contractis undique, quantas potuerat, copiis, ad eum obsidione liberandum properans, terruit Mithridatem, ut, priusquam veniret in conspectum (justum enim exercitum romanum adduci putabat), omissa obsidione discederet.

LXXXIX. Neque pulso contentus rege Triarius, recedentem longius in Commagenos usque persequutus, acie vicit. Quum enim, ut fessis ex itinere hostibus occurreret, flumine, quod in medio erat, cum parte copiarum transito, cæteris, ut per alium pontem subsidio sibi venirent, Mithridates præcepisset; pugna commissa, dubioque eventu tracta, exspectatum regi subsidium procella, quantam vix vidisse quisquam meminerat, intercepit. Per hanc in utrisque castris disjecta sunt tentoria, jumenta in transversum acta, militum etiam quidam rapti præcipitatique.

XC. Eadem pontem sub mole transeuntis exercitus laborantem abrupit, exterritumque regem excedere prælio coegit. Sed eadem tempestas, quæ fugæ causa fuerat, prohibitis sequi Romanis, tutum regi abitum præstitit. Jam hiems aderat: igitur nulla præterea re tentata, in hiberna discessum est. Vere demum reddito, quum M'. Acilius Glabrio,

§ LXXXVII. Dio. — Appian. — § LXXXVIII. Appian. — Phlegon. apud Phot. — Cic. pro lege Manil. cap. 8. — § LXXXIX. Appian. — Dio.

C. Calpurnius Piso consulatum gererent, Mithridates ad Gaziura, veterem Ponti regiam, castris Triario oppositis, Romanos pugnam detrectantes, tum aliis rebus, tum in conspectu eorum exercendo suos, provocabat; quo, priusquam Lucullus adventaret, his, uti sperabat, superatis, recipere regnum atque constituere posset.

XCI. Quietis ad hæc Romanis, partem copiarum ad oppugnanda Dadasa misit, quo in castello impedimenta exercitus sciebat asservari. Hæc ei ratio processit, invitumque ducem coegerunt milites exire, *ni faceret, injussu ejus ad sua defendenda ituros* minati. Alii, quo ante Lucullum cum rege confligeret, gloriamque reportaret victoriæ, festinasse Triarium, tradiderunt. Quo tamen falleret hostem, per tenebras profectus, jamque castello appropinquans, in excubias regis incidit, paulo longius millibus passuum tribus ab oppido Ziela, quod antiquitus persicorum deorum cultu celebre, ab illa clade Triarii, magnam deinceps in illis partibus nobilitatem habuit.

XCII. Cum his contractum ante lucem certamen, quum totam mithridaticarum virium molem attraxisset; multitudine Barbarorum, et initium victoriæ faciente rege, circumventa Romanorum acies est, multique in loco interfecti: multos, quum in campos se recepissent, ignari, fluminis partem (Iris per ea loca labitur) in eos derivatam esse, compulsos in cœnosam fossam, quia repugnare lapsantibus vestigiis nequibant, impune cecidit hostis. Nec effugisset quisquam, nisi persequentem equites Mithridatem centurio romanus, atroci vulnere in femur adacto, stitisset.

XCIII. Transfugæ romani apud regem multi erant: ex eo genere hunc etiam esse, juxta equum suum diu currentem conspicatus, crediderat; deinde se præbuerat, tanquam dicere aliquid cupienti. Percussor e vestigio concisus est a

§ XC. U. C. 685; A. C. 67. — Strab. lib. XII, p. 547. — Dio. — § XCI. Strab. lib. XII, p. 559. — Appian. — Plut. in Lucullo, cap. 72. — Hirt. de B. Alex. cap. 72. — § XCII. Strab. lib. XII, p. 556. — Plin. VI, 3. — Appian. — Dio.

proximis. Regem in extremum agmen amici receperunt, signumque dederunt receptui. Milites, subita re perturbati, postquam vulneratum esse regem audierunt, interfectum rati, statim in campo circumdederunt lecticam.

XCIV. Igitur, ut spirantem cognoscerent, Timotheus medicus, jam cohibito sanguine refocillatum, de superiore loco ostendit. Rex, simul ad se rediit, signum receptui datum tulit graviter, eodemque adhuc die ad castra romana duxit. Sed illa quoque fuga jam deserta erant. Quum spoliarentur mortui, tribunorum quatuor et viginti, centurionum centum quinquaginta, dicuntur agnita cadavera; militum quoque romanorum plus septem millia cecidisse. At Mithridates, percurato vulnere, plures hoc genus insidiatores in castris suis agere suspicatus, convocatos milites subito in contubernia jussit discedere: quod quum esset factum, et Romani, quo se reciperent, non haberent, deprehensi, supplicioque affecti sunt.

XCV. Inde regressus in minorem Armeniam, quo adventanti Lucullo inopiam commeatuum faceret, adsportata, quanta poterat, annona, quod erat reliquum corrumpebat. Tum detectæ sunt aliæ adversus regem insidiæ, ab Attilio paratæ, romano senatore ex proscriptis. Eum rex, pristinæ dignitatis reverentia torqueri non passus, simplici morte; cæteros, qui cum eo conspiraverant, excruciatos necavit; libertos hominis dimisit illæsos, debuisse illos patrono morem gerere, præfatus.

XCVI. Castris deinde circa Talaura aspero et montuoso situ positis, Lucullum exspectabat. Neque defuit ille accedere, castra conjungere castris, modisque omnibus ad pugnam Barbaros elicere. Contra Mithridates suos intra munimenta continebat, Tigranem opperiens. Et per eosdem dies alius Mithridates Mediæ rex, palantibus forte Romanis, ex improviso superfusus, multos interemit. Hæc omnia, semel exacerbatis militum animis, augebant iras, seditio-

§ XCIII. Dio. — Appian. — § XCIV. Plutarch. — Appian. — Dio. — § XCV. Appian. — Dio.

nesque alias super alias excitabant. Erant jam ab initio male erga Lucullum affecti milites, quod per duas continuas hiemes, ad Cyzicum prius, deinde ad Amisum, sub pellibus eos attinuerat. Sed et cæteram militiam sic exegerant, ut aut inter hostes esset hibernandum, aut sub dio tendendum apud socios : nam in oppidum græcum et pacatum nunquam hiemandi causa intulerant pedem.

XCVII. Ad hæc ipsius Luculli, inter maximas viri virtutes, desiderabatur comitas, adeo non parata vulgo, ut nec pari quidem dignitate viris exhiberetur, quos despiciebat præ se, atque contemnebat. Nec erat omnino ab imperii et pecuniæ cupiditate immunis. Hæc etiam in Urbe a tribunis plebis, et L. Quintio prætore, qui et ipse in tribunatu adversatus Lucullo fuerat, taxabantur. A. Gabinius ad augendam invidiam, villam Luculli pictam explicabat in concionibus, ipse mox ædificaturus longe pulchriorem : nec ante desierunt, quam imperii diuturnitati modum statuendum esse populo persuasissent, ejusque scito valerianæ legiones, quod jam completis stipendiis essent, dimitti juberentur. Sed nihil æque milites adversus imperatorem animavit, quam P. Clodii sermones, jam in Nisibenis hibernis.

XCVIII. Is uxoris Luculli frater erat, perditus adolescens, et præter cætera flagitia incestu sororum infamis. Idcirco aliis se postponi sentiens, quum esset primi loci cupidissimus, milites, præsertim fimbrianos illos, seditiosis vocibus instigabat, illorum fortunam cum his, qui sub Pompeio militassent, conferens : *eos Luculli stipare camelos et plaustra, auratis gemmatisque onusta poculis; contra Pompeianos domi cum uxoribus et liberis copiosam tranquillamque vitam agere, fertili agro donatos, quanquam illi neque Mithridatem, neque Tigranem in solitudines invias exegissent; sed in Hispania cum exsulibus, in Italia cum mancipiis habuissent negotium.*

§ XCVI. Dio. — Plut. — § XCVII. Vell. II, 33. — Cic. pro Sexto, c. 43, et pro lege Manil. c. 9. — Plut. — Dio. — § XCVIII. Dio. — Plut. — Cic. de Harusp. Resp. c. 20.

XCIX. *Quod si igitur nulla sit unquam speranda missio, at illi potius imperatori, quod reliquum esset vigoris, servent, qui summum suum ornamentum esse existimat militum divitias.* Hoc genus susurris ita corruptus exercitus est, ut nec in Tigranem cupientem ducere Lucullum, nec in Mithridatem sequeretur. Hiemem causati, tempus in Gordyena trahebant, successorem Luculli opperientes. Ad famam deinde cladis triarianæ, cujus ne nuntius quidem penetrare potuerat, pudore moti sunt, ut signa sequerentur. Postea Triarium, quum a militibus ad necem quæreretur, clam eripuit Lucullus.

C. Hæc res iterum offendit contumaces animos; auditoque, venire successorem Lucullo consulem Acilium, cui lege Gabinia Bithynia et Pontus data erant, missasque valerianas legiones esse; Lucullum pro privato habere cœperunt contemptui : nam et ipse Acilius vulgari per populos jusserat, *populum romanum Lucullo finisse imperium; discedere jussisse milites, pœna quoque addita, ut manentium bona publicarentur.* Has inter augustias, et quia, audito, Q. Marcium Regem proconsule per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere, cohortium aliquem numerum frustra ab illo petierat, Tigrani, qui cum maximis copiis juncturus se Mithridati ferebatur, statuit occurrere; ea potissimum spe, ut, si fatigatum itinere necopinantem vicisset, reperturum se aliquam ad placandos militum animos viam confideret.

CI. Sed milites aliquousque sequuti, postquam in Cappadociam iri viderunt, ne voce quidem ulla emissa retro verterunt agmen; et valerianæ legiones, impleta a se stipendia dicentes, Lucullum reliquerunt. Hic ille nihil non indignitatis subiit, prehendendo singulos, rogando universos, tentoria cum squalore et lacrymis obeundo, ut contumaciam eorum flecteret. At illi, manus tendentis preces aversati, vacuas ostentabant zonas, solum jubentes dimi-

§ XCIX. Cic. pro lege Manil. cap. 9. — Plut. — § C. Dio. — Sallust. Hist. V, 1, pag. 418 Edit. nostræ. Ed. — Appian. Mithrid.

care cum hostibus, ex quibus solus sciret ditescere; donec reliquo jam exercitu jungente preces, hactenus expugnati sunt, ut ea adhuc æstate mansuros promitterent: quod si nulli interea comparuissent hostes, discessuros a signis prædicerent.

CII. His oportebat acquiescere Lucullum, qui alias facile mederi acceptis incommodis potuisset; et interea vastari a Tigrane Cappadociam, recipi a Mithridate Pontum pati: quod tamen dedecus ita dissimulabat, ut, propinquo jam Glabrione, nullas in eo suas partes esse diceret; quum vicissim Glabrio, cognitis Luculli rebus, ex magna festinatione cunctator factus, in Bithynia desideret. Quintus etiam Marcius, nullis ad Lucullum missis militibus, quod eos ad illum nolle proficisci diceret, quum in Ciliciam venisset, Menemachum quemdam a Tigrane deficientem recepit; et Clodium, Lucullo deserto, ad se venientem præfecit classi; nam alteram Clodii sororem in matrimonio Marcius habebat.

CIII. Sed Clodius, captus a piratis, ad Ptolemæum Cypri regem misit, pretium redemptionis petens. Allatum est; sed adeo parcum, et illiberale (talenta duo erant), ut piratas accipere puderet. Igitur, remissa ad regem pecunia, Clodium sine pretio, Pompeii, ut creditur, metu dimiserunt: quæ res postmodum exitiosa Ptolemæo fuit, Clodio suam, ut putabat, injuriam in tribunatu crudeliter vindicante. Sed is quidem liberatus a prædonibus, quum quiescere turbulentus et audax animus nequiret, Antiochiam Syriæ pervenit, tanquam adversus Arabum regem Aretam bellum gerentibus auxilio futurus; atque ibi etiam quum seditiose ageret, propemodum interfectus est.

§ CI. Liv. Epit. — Plut. — § CII. Cic. pro lege Manil. cap. 2 et 5. — Dio. — § CIII. Strab. lib. XIV, p. 684. — Appian. Civil. lib. II. — Dio, lib. XXXV et XXXVIII.

JOANNIS FREINSHEMII

SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LXIV

IN LOCUM LIBRI XCIX LIVIANI.

EPITOME

LIBRI NONAGESIMI NONI.

Q. Metellus proconsul Gnosson, et Lyctum, et Cydoniam, et alias plurimas urbes expugnavit. L. Roscius tribunus plebis legem tulit, ut equitibus romanis in theatro quatuordecim gradus proximi ab orchestra assignarentur. Cn. Pompeius, lege ad populum lata, persequi piratas jussus, qui commercium annonæ intercluserant, intra quadragesimum diem toto mari eos expulit, belloque cum iis in Cilicia confecto, acceptis in deditionem piratis agros et urbes dedit. Præterea res gestas a Q. Metello adversus Cretenses continet, et epistolas Metelli et Cn. Pompeii invicem missas. Queritur Metellus, gloriam sibi rerum gestarum a Pompeio præripi, qui in Cretam miserit legatum suum ad accipiendas urbium deditiones. Pompeius rationem reddit, hoc se facere debuisse.

I. Interim in Creta Q. Metellus proconsul, prosperis rebus usus, multas in potestatem civitates redegit. Cydonia Cretæ metropolis, quæ hodie sub Caneæ nomine, Turcarum imperium, erepta Venetis, patitur, post obsidionem aliquamdiu toleratam a Panare est dedita, impunitatem veniamque delictorum pacto. Inde transductus Gnossum exercitus, ubi domicilium Lasthenes habebat. Sed ille, sedibus

cum omni supellectile concrematis, ex oppido profugit. Illo deinde similiter dedito, Lyctus, et hac recepta, pleræque aliæ civitates et castella in fidem venerunt. Sed in Asiam Pontumque missi a senatu populoque romano decem legati (quia debellatum cum Mithridate Lucullus scripserat) postquam in castra venerunt, res repererunt turbatas, et imperatorem præ militum insolentia ne sui quidem potentem.

II. Nam illi, postquam æstas, in quam promiserant operas, transiit, sumptis armis, strictisque gladiis egressi provocarunt hostem; et postquam comparebat nemo, diu enim ante ille se receperat, impletam testati fidem, quam Lucullo dedissent, præter exiguum aliquem numerum, castra reliquerunt. Lucullus, quod aliter se facere non posse videbat, valerianas legiones dimisit; cæterorum militum quod erat turbulentius, Glabrioni tradidit; alios, quibus nihil erat domi, quod neglecto plebiscito adimeretur, aliquanto æquiores sub signis continuit.

III. Eodem anno Romæ L. Roscius Otho tribunus plebis legem tulit, *ut equitibus romanis in theatro quatuordecim ab orchestra citimi gradus assignarentur; excepto tamen, si quis artem ludicram exercuisset, aut suo fortunæve vitio decoxisset, ut minorem quadringentis rem haberet.* Fuit illa lex gratissima plerisque equitum, cujus ordinis dignitatem adaugebat; populo graviter ferente discrimen sedis, quum antea promiscue plebs equitesque spectassent. A. Gabinii tribuni plebis lex de piratico bello, quemadmodum majorum rerum habebat molimina, sollicitum senatum habuit.

IV. Sane non erant exiguæ causæ, cur ad bellum istud summis viribus capessendum properari oporteret. Ita enim piratarum invaluerat quasi quædam respublica, ut jam multi magnis opibus et claro genere viri, ad hoc prudentiæ laude celebres, nomina societati darent. Igitur classes prædatoriæ

§ I. U. C. 685; A. C. 67. — Liv. Epit. — Flor. III, 7. — Appian. apud Fulv. Ursin. — Plutarch. in Lucullo, cap. 73. — Dio, lib. XXXVI. — § II. Cic. pro lege Manil. cap. 9. — Appian. Mithrid. — § III. Vell. II, 32. — Liv. Epit. — Dio. — Cic. Phil. II, 18, et pro Muræna, cap. 19. — Laber. apud Macrob. Sat. II, 7.

per maria oberrabant, non solum multitudine et robore sociorum navalium, et gubernatorum arte terribiles, sed etiam magnifica ornamentorum specie plus propemodum doloris offerentes intuentibus : aureis columellis, purpureis cortinis adornatæ naves, inargentatis remis movebantur : tibiæ cantusque et compotationes circum litora erant, et inter hæc principum virorum, interdum matronarum quoque ac virginum, captivitates, urbium oppressarum redemptiones, insignia imperii romani probra frequentabantur.

V. Usque ad mille naves numerabant; oppida plus minus quadringenta ceperant. Tum et ab omni antiquitate sanctæ inviolatæque ædes et oracula profanata ac direpta sunt : Colophone capta, Clarium, Didymæum apud Milesios, et in Samothrace Castorum, et juxta Hermionem in Peloponneso Chthoniæ Cereris fanum, et Æsculapii templum ad Epidaurum; tria quoque Neptuni, Isthmicum, Tænarium, et quod erat in Calauria; duo Apollinis, alterum Actii, alterum Léucade; tria Junonis, Samium, ipsa quoque urbe capta, Argivum, Lacinium.

VI. Nam non longinqua modo, sed etiam Italiæ intuta ora erat; et sæpe, exscensione facta, militares viæ latrociniis infestabantur, assitæque divitum villæ direptioni et prædæ erant; tantusque jam erat metus, ut etiam exercitus romani Brundisio nunquam, nisi summa hieme, transmitterent; legati populi romani pecunia redimerentur; duodecim secures, cum prætoribus Sextilio et Bellieno, in prædonum potestatem pervenirent; portus Caietæ celeberrimus atque plenissimus navium, inspectante prætore, diriperetur; ad Ostiam classis ea, cui consul populi romani præpositus esset, opprimeretur; ex Miseno abriperetur M. Antonii filia, ejus ipsius, qui cum prædonibus antea bellum gesserat, rus forte exspatiata.

§ IV. Cic. post Red. in Senat. cap. 5, et pro lege Manil. cap. 17. — Plut. in Pomp. cap. 37. — § V. Cic. pro lege Manil. cap. 12. — Plut. in Æmil. cap. 39. — Pausan. lib. II. — Arnob. lib. VI, fin. — § VI. Cic. — Plut. — Appian. Mithrid.

VII. Et acerbiora malis ludibria erant : quippe ubi quis exceptus romanum se civem esse testabatur, femur feriebant, tanquam timore perciti, genibusque ejus accidentes, orabant errori veniam : mox aderant, qui calceos inducerent homini, togamque darent, ne videlicet ignotus ultra civis romanus esset. Ubi tandem ludibriorum eos satietas cepit, scalis ab ora navis in mare dimissis abire jubebant incolumem; cunctatum et resistentem præcipitabant. Ob hæc pericula quotidie res frumentaria in Urbe fiebat deterior, et ingens erat in tanta hominum turba famis et inopiæ metus.

VIII. Nec erat facile bellum in homines subito magnis navigantes classibus, eosdemque, ubi voluissent, tanquam momento disparentes, et in latebras non inaccessas modo, sed etiam incognitas aliis, dilapsos. Neque Muræna igitur coercere, licet victos, potuerat; neque majori deinceps mole per aliquot continuos annos incumbens Isauricus. Igitur magno plebis applausu legem Gabinius promulgavit, *uti ex omni consularium numero unus deligeretur, cui imperium in triennium esset; idemque legatos, quotquot ex usu fore putaret, adscisceret.*

IX. Idne Pompeii voluntate Gabinius, an ultro fecerit, ut tanti viri aucuparetur gratiam, incertum est; illud certissimum, non esse inductum amore reipublicæ, quam homo pessimus in nullo numero ducebat. Licet autem nominatus in lege Pompeius non erat, dubitari tamen nequibat, quin ante omnes illum electurus populus esset : idque simul atque recitata lex erat, apparebat futurum esse, cunctis statim ad Pompeium respicientibus. Sed Patres, quanquam in M. Antonio similem ante potestatem tulerant, partim æmulatione, plures metu correpti, ne acceptum semel imperium Cn. Pompeius, quamdiu vellet, retineret, ita resistebant, ut potius omnia piratici furoris incommoda, quam istam legem, passuri viderentur.

§ VII. Appian. — Plut. — § VIII. Appian. — Plut. — Dio, lib. XXXVI. — § IX. Plut. — Zonar. — Vell. II, 31. — Dio.

X. Quippe totius pæne terrarum orbis imperium uni viro deferebatur, quod adscriptum legi erat, *uti toto mari, et ad quinquagesimum a mari milliarium proconsularem potestatem haberet; reges nationesque omnes auxilia petenti mitterent; pecuniæ, quantum vellet, ex ærario, et a publicanis sumeret; militum sociorumque navalium delectus suo arbitratu haberet.* Igitur tanta contentione pugnatum est, ut parum abfuerit, quin Gabinius in ipsa curia discerperetur. Quod ubi forensis turba comperit, impetu in senatum facto, cæteris salutem fuga tutantibus, C. Pisonem consulem corripuit, qui forte in altercatione Pompeio dixerat, *Romuli sequentem vestigia, non effugiturum illius exitum esse.*

XI. Territi periculo Patres, nam consulem exitio proximum vix servare Gabinius potuerat, abstinuere contentionibus; cæterum, sæpe usurpato remedio contra vim tribunitiam, ex collegio intercessores cœperunt quærere. Duo tantum reperti, cæteris metu deterritis, L.Trebellius, L.Roscius. Die comitiorum Pompeius, imperandi cupiditatem ficta modestia tegens, quum appetitam potestatem invidiosam fore, tanquam recusanti ingestam honestissimam cerneret, hujusmodi orationem orsus est :

XII. « Gratias equidem pro benevolentia vestra vobis ago, « semperque agam, Quirites, quorum in me ornando perpe- « tuo indefessa studia fuerunt. Cæterum et vobis in tribuen- « dis honoribus imperiisque, et mihi in accipiendis, modus « aliquis esse debet. Quæ populi romani principes omni ævo « vix post longam ætatem consequuti sunt, ea in me prope « puerum, certe adolescentem congessistis. Quibus annis « tirocinium esse aliorum solet, imperatorem agere coactus, « vix unquam postea interquievi, quum cæteras continuas « expeditiones gravissimum et diuturnum cum Sertorio bel- « lum excepisset. Neque annos meos computaveritis : sti- « pendia potius numerate; et quem longissimæ vitæ spatio « fructum ex homine sperare potuissetis, jam ex me captum « esse reputate.

§ X. Vell. — Appian. — Plut.

XIII. « Non potest a mortalium conditione postulari, ut « si ante annos robur aliquod ostenderunt maturitatis, idem « ad ulteriora vitæ tempora perferant. Etiam fructus paulo « præcociores minime durabiles sunt; et animalia, quorum « magnitudo viresque velox incrementum habent, citius « consenescunt. Quod si forte robur animi corporisque non- « dum ita consumptum esset, ut periculis laboribusque belli « hujus impar existimari deberet; invidiosum tamen erat, « inter tot egregios viros ad me potissimum populum ro- « manum respicere. Magnum est et intolerabile æmulationis « onus, cui se quum potest subducere, humeros nemo pru- « dens subjecerit.

XIV. « Igitur jampridem haud minus honorum laborum- « que, quam invidiæ satur, consul, ut meministis, juravi, « *nullam in provinciam ex eo magistratu iturum;* idque ser- « vavi. Nunc exsolutis, ut spero, quæ patriæ debebantur, rem « me non arduam, nec iniquam a vobis puto me petere, ut « aliquando bellicis laboribus vacuum, mihi meisque sinatis « vivere. Neque rempublicam prætexueritis : non ita oderunt « negliguntque Romam dii, ut non habeat multos, quibus « eadem sit peritia rei militaris, idemque in patriam amor : « quorum ego nominibus abstineo, et quia vos non possunt « fallere, et quia nolo dicta mea sic accipi, tanquam potius « in gratiam singulorum, quam ob utilitatem publicam, es- « sem loquutus. »

XV. Tacentem post ista Pompeium A. Gabinius tribunus plebis sic excepit : « Rem plane dignam moribus suis Pom- « peius facit, imperium, quod offertur, recusando. Nec enim « boni viri est, omnes promiscue honores appetere; nec « prudentis, nisi re probe considerata, tantæ molis suscipere « negotium. Igitur hunc ego quidem minime reprehendo, « Quirites; vos hortor, ut potius ad ea, quæ publice sunt « utilia, quam quæ gratiora Pompeio sunt, respiciatis. Sane « indulsit tibi patria, Cn. Pompei, ut confecto hispaniensi

§ XIV. Vell. II, 31. — Dio, lib. XXXVI.

« bello, quietum consulatum ageres; deinde jam tertium in « annum, non invidendo post tot labores otio reficereris.

XVI. « Sed tuæ vicissim virtutis, tuæque æquitatis est, « ut tam benignam atque indulgentem patriam iterum au- « dias, non ad translatitii cujusdam belli labores, quibus et « alii multi pares esse possunt, revocantem; sed ad liberan- « dum fame populum, ad exsolvendum ignominia impe- « rium, ad generis humani continendam confirmandamque « societatem, quæ piratarum audacia propemodum con- « vulsa his annis et interrupta est. Neque labores, fractum- « que iis animum corpusque objeceris : magna illa gloria, « ad quam genitus, quamque præstantissimis factis adeptus « es, neque quæri sine labore, neque conservari potest : « igitur exprobrare, quæ feceris, populo romano noli; ne « sit ei commemorare opus, quot et quanta ab eo acceperis.

XVII. « Neque persuaseris cuiquam, ea ætate, qua vulgo « homines animis corporibusque maxime valere consueve- « runt, te singularem ad omnia virum marcescere. Quod « si tamen unus ita fortasse sentis, otio debes, quod illa « pristina tua virtus languet; quam quia deperdere summa « calamitas et tibi videretur, et omnibus, excitanda tibi ne- « gotiis est, facile pristinum recuperatura vigorem, ubi digna « se negotia senserit. Sed alii quoque sunt, quibus ista recte « committantur! Jamprimum a te peto, Pompei, ut de te « tuisque laudibus populo potius romano permittas judi- « cium, quam tibi sumas : quid in unoquoque spei habere « debeat respublica, omnium, quam singulorum, æstima- « tionem esse æquius est.

XVIII. « An oblitos existimas, quid prima adolescentia « cinnano bello, quid deinde in Sicilia Africaque rerum « gesseris? Nam Sertorium hostem quum omnes nostri du- « ces reformidarent, propemodum ipsa tibi necessitas dedit; « eoque experimento populus romanus didicit, non esse « certius minusque fallax indicium, te unum præfici nego- « tiis oportere, quam ubi tanta eorum difficultas esse cœpit, « ut a nemine uno sustineri posse videantur. Tibi vero,

« pit perpetuum, ut magis in perpetuum aboleret. Nec enim « ipse diu sustinuit invidiam, nec tanta laboraturos insania « posteros crediderim, ut, donec sullanorum temporum ex-« stabit memoria, creare dictatorem concupiscant. Marii « quoque paucos intra annos multiplicati consulatus, quid « aliud, quam continuæ potestatis amorem, et per hunc « acerbissimas reipublicæ calamitates pepererunt? Prætereo « jam, quod ejusmodi leges statum convellunt civitatis: « nam si æqua libertate fruimur, laborum certe præmio-« rumque neminem haberi exsortem convenit.

XXV. « At non est præterea, qui negotiis sufficiat. Dura « profecto vox, et adversus tot excellentes viros injuriose « procax. Sed demus, esse paucos : jam etiam pauciores ef-« feceritis, si ad res gerendas nemini, præter unum aliquem, « relinquetur aditus : nemo enim imperator nascitur; ma-« gno labore, multis periculis, longo etiam tempore, ten-« tando, experiundo, facultas ea comparanda est. Quod si « adversus Sertorium dux nobis defuit (quanquam non pœ-« nitet Q. Metelli), minus equidem mirum est, quia tum di-« visa intestinis bellis civitate, multi suorum armis interie-« rant : nec adversus Sertorium duce habuissemus opus, si « retinere Sertorium respublica potuisset.

XXVI. « Tamen etiam tum fuissent haud dubie plures, « nisi superioribus annis tradita paucis hominibus respu-« blica, cæterorum virtus in otio, tanquam sub cineribus « flamma obtorpuisset. Quorsum autem magistratus creatis « annuos, si nullam ad rem insignem eorum opera estis « usuri? Majoremne vobis illi gratiam habebunt ob benefi-« cium, quod honore dignos habuistis, an succensebunt ob « injuriam, quasi in hoc eos creaveritis, ut majori dedecore « homini privato postponerentur? Sed hæ quidem civitatis « leges atque instituta sunt, quæ fortasse, si omnino volue-« ritis, moveri poterunt : at naturæ leges qui mutabitis, cu-« jus providentia sic sunt res ordinatæ, ut id negotium, cui « vos unum præficitis, multos postulet?

§ XXIV. Dio, lib. XXXVI.

XXVII. « Diffusum per omnia maria, per omnes prope « terras bellum, ab uno regi omnibus locis poterit? idem « Italiæ litora tutabitur? defendet Græciam? in Syria, quum « postularit usus, in Hispania, in insulis erit? idem eodem « tempore geret in Cilicia bellum? At habebit legatos præ- « fectosque: cur autem ille potius, quam populus romanus, « habeat? cur tot clari viri unum potius respiciant, quam « rempublicam? Si quidem eo redeundum est, et multorum « ingeniis manibusque res administranda, quippe ni jam ab « initio plures creentur, qui nullius alterius imperio obnoxii, « quum pro cujusque merito propriam sibi gloriam ignomi- « niamque futuram esse reputabunt, omnia diligentius cor- « datiusque gerent? quando natura ita comparatum est, ut « lubentius pro suis commodis homines, quam pro alienis, « laborem ac pericula capessant.

XXVIII. « Quæ omnia si minus apud vos habebunt pon- « deris, quam habere debebant, at ipsi tandem Pompeio « consulite, cujus paulo ante orationem audivistis. Tot pro- « fecto laboribus meruit, ut aliquando tempori ejus salutique « parcatis: nam certe iisdem, quibus cæteri homines, legi- « bus vivit; nec invulnerabile ferro corpus, nec inexpugna- « bilem morbis valetudinem gerit. Huic porro si quid humani « evenerit, in quo deinde spem estis habituri? » Hæc dicente Catulo, universa concio succlamavit, « In te, Q. Catule ». Quo ille tam honorifico testimonio delinitus, simul obstinatos hominum animos flecti posse desperans, e concione discessit.

XXIX. Multa quoque Q. Hortensius in senatu contra Gabinium, multa pro Rostris contra legem, pro summa sua facultate, graviter ornateque dixerat; sed vana omnis adversus populi favorem contentio fuit. Qua die suffragia laturæ tribus erant, Pompeius clam in prædium aliquod suum est profectus.· Audito deinde, perlatam jussamque rogationem esse, noctu introiit Urbem, ut gratulantium cœtus, et

§ XXVIII. Sallust. Hist. V, 2, p. 419 Edit. nostræ. Ed. — Cic. pro lege Manil. c. 20. — Vell. II, 32. — Plut. in Pomp. — Val. Max. VIII, 15, 9.

ex ea re invidiam declinaret. Prima deinde luce progressus in forum sacrificavit; et concione præbita, sic egit cum populo, ut lege datis multa adjicerentur, geminareturque propemodum apparatus: nam pro ducentis navibus quingentæ sunt concessæ, centum viginti millia peditum, equites quinque millia; pro legatis quindecim legit ex omni senatu quinque et viginti, quæstores duos; pecuniæ præsentis accepit millies quingenties.

XXX. Ejus tanti apparatus fama quum minime latere potuisset, jam tum ita terruit piratas, ut parcius excurrentes mercatoribus liberiorem navigandi copiam facerent. Unde subito decrescentia rerum venalium pretia magna Pompeium claritudine circumdederunt, tanquam solo nominis sui terrore belli partem profligasset. Sed ille, posthabitis inanibus, admirabili prorsus industria negotium complexus, quum suis et Rhodiorum socialibus navibus abundaret, in tredecim sortes distribuit maria, singulisque legatos præfecit, attributis navibus, peditibus, equitatu, et prætorum insignibus; ut unusquisque in parte sibi credita imperium haberet, ipse tanquam rex regum præesset omnibus, et summam rerum consilio præceptoque moderaretur.

XXXI. Hispaniam et quod circa Gades est mare, Tiberius Nero; Balearicum, Manlius Torquatus sortiti sunt; M. Pomponius Gallicum; Libycum Lentulus Marcellinus; P. Atilius Ligusticum sinum, et mare quod Sardiniam alluit et Corsicam. L. Gellius, Cn. Lentulus circa Italiam excubare jussi. Siciliam Ioniumque pelagus ad Acarnaniam usque Plotius Varus, M. Terentius Varro custodiebant. Achaiæ Macedoniæque L. Sisenna præsidebat. Insulas Ægæi maris, omnemque ejus ambitum cum Hellesponto, L. Tubero obtinebat. Bithyniam, Thraciam, Propontidem, et ipsum os Ponti, P. Piso. Lyciam, Pamphyliam, Cyprum, et Phœnicen Metellus Nepos. Cæterorum in obscuro res sunt. M. Varroni, tanquam homini doctissimo, hoc tribue-

§ XXIX. Cic. pro lege Manil. cap. 17. — Appian. Mithrid. — Plutarch.
§ XXX. Plutarch. — Flor. III, 6. — Vell. — Appian.

runt literæ, ut gestorum ejus meritorumque nonnullam servarent memoriam. Intervallum ab Italia Apolloniam versus, ubi tantum quinquaginta millibus passuum dirimuntur, ponte conjungere instituit; sed aliis curis, quominus destinata perficeret, est impeditus. Per idem tempus, quum Corcyræ esset exercitus, ac classis et omnes domus repletæ essent ægrotis ac funeribus, immisso fenestris novis aquilone, et obstructis pestilentibus, januaque permutata, cæteraque ejus generis diligentia, suos comites ac familiam incolumes reduxit.

XXXII. Insignis etiam virtutis documentum corona navalis est, quam ex illo bello Cn. Pompeius ei dedit; quod paucissimis omni ævo contigit decus. Sed Pompeius, rebus ita ordinatis, quum velut indagine cinxisset maria, brevi tempore piratarum perplurimas naves cepit; et intra dies omnino quadraginta mare Tuscum, Libycum, Sardoum, Corsicum, Siculum, totumque tractum Occidentis ita repurgavit, ut nulla præterea prædonum navis usquam compareret. Inde Romam recurrit, ubi consul Piso per invidiam et iram apparatus ejus impediebat; acceptusque est summa gratulatione populi, tanquam ex diuturna peregrinatione revertisset : jam enim pacato longe lateque mari, annona laxaverat.

XXXIII. Id enim præcipuæ curæ habuerat Pompeius, ut Siciliam, Africam, Sardiniam, tria frumentaria Urbis subsidia, confirmaret : et nondum tempestivo ad navigandum mari omnes illas provincias ipse adiverat; magnaque vi frumenti in naves imposita, quum ob tempestatem ortam gubernatores cunctarentur, primus conscendit, ancoramque velli jussit, nobili voce edita, « navigare necessum esse, « vivere non necessum ». Tanto major ex merito gratia apud populum fuit; eoque adversatus ei consul graviorem expertus est indignationem omnium; nihilque propius factum,

§ XXXI. Appian. — Plin. III, 11. — Varro, de R. R. I, 4. — § XXXII. Fest. in Naval. Coron. — Plin. VII, 30, et XVI, 4. — Flor. — Plutarch. — Liv. Epit. — Appian. — Dio, lib. XXXVI.

quam ut magistratu dejiceretur; eamque in rem conscriptam jam rogationem Gabinius habebat. Sed, deprecante Pompeio, res omissa: ipsi, quidquid voluerat, liberalissime jam etiam ab senatu quoque decretum est, postquam frustra et cum periculo, fortunæ gratiæque Pompeii se obniti sentiebat.

XXXIV. Neque tamen retinendi conscriptas in Ciliciam legiones prætextu consul carebat, quia coloniæ latinæ, quas bello marsico Cn. Pompeius Magni pater trans Padum deduxerat, instigante C. Cæsare, consilia de petenda civitate romana agitantes suspicionem rerum novarum exciverant. Pompeius haud diutius, quam necessum erat, Romæ moratus, Brundisium, ubi classem opperiri jusserat, et inde versus Orientem profectus est. At Rhodi, quanquam properaret, disserenti tamen Posidonio dedit operam; deinde in Ciliciam profectus, fontem caputque belli, undequinquagesimo die, quam Brundisio solverat, universam redegit in potestatem. Id adeo præter omnium et ipsius quoque opinionem factum est, ut potius gravissimum ibi bellum cum exercitatissimis mari hominibus, et arcibus munitissimis futurum videretur; ideoque navibus ex omni numero delectis sexaginta, magnoque armorum atque machinarum apparatu erat profectus.

XXXV. Sed duæ potissimum res maturum bello finem dederunt: altera, terror ex magnitudine famaque imperatoris; altera, spes propter lenitudinem, quam erga captos deditosque ostenderat. Igitur ab omni parte, vitata legatorum severitate, ad Pompeium veniebant oratores; et ille, receptis in fidem dedititiis, horum indicio latebras pessimorum discebat, qui conscientia scelerum salutem desperantes, conjugibus liberisque in castella montis Tauri sepositis, prope Coracesium Ciliciæ castellum ad ancoras stabant. Sed haud ultra primum congressum duravit his ani-

§ XXXIII. Plut. Apophth. Rom. cap. 37; idem in Pomp. — Dio. — Cic. pro lege Manil. cap. 22. — § XXXIV. Sueton. in Cæs. cap. 8. — Ascon. in Pison. — Plut. — Strab. lib. XI, pag. 492. — Flor. — Cic. — Appian.

mus : statim pari undique plausu signum ediderunt deditionis, simulque tela ac remos abjecerunt. Castella deinde maxima duo, Cragum et Anticragum vocant, tradentibus qui tenebant, recepta sunt; deinde cæteræ per asperam Ciliciam arces.

XXXVI. In his armorum naviumque inchoatorum effectorumque magna vis inventa est; ærisque et ferri, funiumque et linteorum, et omnigenæ materiæ incredibilis apparatus. Captivi quoque plurimi, quos, partim ut se redimerent pecunia, partim operis faciundi causa, vinctos piratæ habuerant, ad suos remissi sunt; eorumque haud pauci erecta interim domi, tanquam defunctis, monumenta repererunt. Piratarum viginti circiter millia in potestate victoris erant : eos quum interficere crudele, dimittere periculosum videretur, optimo consilio usus (quanquam ab obtrectatoribus reprehensum est), procul a conspectu maris in mediterraneis agris collocavit; futurum ratus, ut necessitate et occasione, duobus nequissimis consultoribus, remotis, quieti deinde pacatique viverent. Simul solitudini multorum oppidorum consulebatur; et inter cætera Mallus, et Adana, et Epiphanea, his cultoribus frequentata sunt.

XXXVII. In Soliorum etiam urbem, quam Tigranes nuper afflixerat, instauratam introduxit ex eo genere honestissimum quemque, deque suo nomine vocari *Pompeiopolin* jussit, immunitate concessa. Nonnullos etiam Dymen misit, quod Achaiæ oppidum, quum agrum latum et optimum haberet, habitatoribus infrequens erat; alios in Calabria, attributis ad colendum agris, collocavit. Hic fuit belli tam formidabilis exitus, quo naves expugnatæ duæ et septuaginta, deditæ trecentæ sex, narrantur, quo in numero rostratæ nonaginta fuerunt; oppida castellaque recepta centum viginti; prædonum repugnantium cæsa decem millia : quæ tanta opera trimestri spatio confecta sunt, ea felicitate, ut ne una quidem navis romana desideraretur; ea quoque per-

§ XXXV. Appian. — Plutarch. — Strab. lib. XIV, pag. 668. — Flor. —
§ XXXVI. Plut. — Vell. II, 32. — Flor. — Appian. — Dio.

petuitate victoriæ, ut postea longissima ætate piratas circum ea maria nemo viderit.

XXXVIII. Tam prosper externis rebus annus, totus ferme tumultibus et discordiis in Urbe transactus est. Inter alias causas turbarum ambitus erat, permultis proxima censura senatu motis, et ordinem quolibet modo recuperare properantibus. Idcirco C. Cornelius tribunus plebis, iratus senatui, quod relationem ejus, *ne quis legatis exterarum nationum pecuniam expensam ferret*, senatus repudiaverat, de ambitu ferebat legem, cum acerbissimis in delinquentes pœnis. Placebat ea res populo; sed Patres terribiliorem specie, quam effectu robustiorem, legem causati, consulem ferre jusserunt legem, *uti condemnati ambitus neque magistratus gererent, et senatu moverentur; mulctam quoque pecuniariam eo nomine penderent.* Interea, dum comitiorum dies exspectatur, nihilominus ambitus fervebat, tam impudentibus quorumdam studiis, ut etiam homicidio non abstineretur.

XXXIX. Factum igitur senatusconsultum est, *de his etiam quæri placere, consulique præsidium dari:* namque C. Piso, quum propter multitudinem adversariorum ejectus foro esset, extremi difficillimique temporis vocem miserat, *ut, qui rempublicam salvam esse vellent, ad legem accipiendam adessent.* Deinde majori manu stipatus, legis perferendæ causa progressus in concionem, negotium perfecit. Neque sponte legem eam tulisse consul juxta quosdam auctores putatur, ipse crimine eodem nocens, et vix gratia paucorum, ne causam diceret, ereptus; sed acerbiora timens senatus præceperat.

XL. Ut tamen ea de consulis infamia minus credam, cætera ejus gravitas et constantia facit, tempore comitiorum memorabili voce factoque testata. M. Palicanus, homo sordidus et seditiosus, consulatum petere ausus, miro sto-

§ XXXVII. Plutarch. in Pomp. et Sertor. — Strab. lib. XIV, p. 665. — Pomp. Mela, I, 13. — Serv. in Georg. IV, v. 127. — Cic. de Offic. III, 11. — Appian. — Flor. — § XXXVIII. Dio. — Ascon. in Cornel. — Cic. pro Muræna, cap. 23. — § XXXIX. Ascon. in Cornel.

lidæ plebeculæ favore sublevabatur. Sed et tribuni plebis ei aderant, ab hoc exemplo suæ ambitioni paraturi faciliorem viam. His Patres, et ante cæteros consul Piso, resistebant. Igitur tribuni modo non manibus suis sublatum pro Rostris statuerunt; et utrinque circumfusi interrogarunt, *essetne Palicanum renuntiaturus consulem, siquidem factus a populo foret?*

XLI. Ille, *non existimare futurum*, respondit, *ut eo indignitatis veniretur*. At urgentibus illis, dicentibusque, « Quid igitur, si ventum fuerit, renuntiabis? » « Non renun« tiabo, inquit ». Atque vocis hujus præcisa severitas Palicanum a summa spe impetrandi honoris removit. His occasionibus dissidiorum arreptis, C. Cornelius, ut senatus minueret auctoritatem, promulgavit legem, *ne quis, nisi per populum, legibus solveretur*. Id antiquitus quoque cautum, et in omnibus senatusconsultis, quoties legibus aliquis solveretur, adjectum erat, *ut ea de re ad populum ferretur*.

XLII. Sed paulatim fieri erat desitum, resque jam in eam consuetudinem venerat, ut postremo ne adjiceretur quidem in senatusconsultis de rogatione ad populum ferenda; eaque ipsa senatusconsulta per paucos admodum fiebant. Igitur eam Cornelii rogationem indigne tulerunt potentissimi quique, et quorum in senatu gratia magnopere minuebatur. His satagentibus, Publius Servilius Globulus tribunus plebis inventus est, qui C. Cornelio obsisteret. Is, ubi legis ferendæ dies venit, et præco, subjiciente scriba, verba legis recitare populo cœpit, et scribam subjicere, et præconem pronuntiare passus non est.

XLIII. Tum Cornelius ipse codicem recitavit. Quod quum improbe fieri C. Piso consul vehementer quereretur, tribunitiamque intercessionem diceret sublatam, gravi convicio a populo exceptus est. Et quum illos consul, qui sibi intendebant manum, prehendi a lictore jussisset, fracti ejus fasces cuncti, lapidesque etiam ex ultima concione in con-

§ XL. Val. Max. III, 8, 3; volum. I, p. 248 Edit. nostræ. Ed. — Dio. — § XLI. Dio. — Ascon.

sulem jacti: quo tumultu Cornelius perturbatus, concilium dimisit. Actum deinde ea de re in senatu est magnis contentionibus, quum Cornelius ita ferre rursus cœpit, *ne quis in senatu legibus solveretur, nisi ducenti affuissent; neve quis, quum solutus esset, intercederet, quum ea de re ad populum ferretur.*

XLIV. Hæc sine tumultu acta res est; nemo enim negare poterat, pro auctoritate senatus eam legem esse, quam populus habere ratam cogeretur: sed tamen eam tulit invitis optimatibus, qui paucis gratificari solebant. Aliam deinde legem Cornelius, etsi nemo repugnare ausus est, cum multorum tamen offensa tulit, *ut prætores ex edictis suis perpetuis jus dicerent:* quæ res gratiam ambitiosis prætoribus, qui varie jus dicere solebant, sustulit. Sic enim eodem omnibus modo jus reddere cogebantur, alias insigni nefandoque scelere, prout favebant, succensebantve litigantibus, aliter atque aliter pronuntiare soliti.

XLV. Alias quoque complures leges Cornelius promulgavit, quibus plerique collegæ intercesserunt; per quas contentiones totus tribunatus ejus peractus est. Ambitus judicio provisum erat, ne vulgo magistratus male caperentur: ea res excitavit attentionem hominum, ut etiam, ne male gererentur, exigerent. Ideo sub id tempus adeo severe sunt exercitæ repetundarum leges, ut præter noxiorum pœnas, etiam accusatoribus præmia decernerentur. Carbo equidem, M. Cotta damnato, quemadmodum exponere per occasionem occupavimus, licet adhuc tribunitius esset, consularibus insigniis est decoratus.

XLVI. At idem postea, quum eamdem obtinuisset Bithyniam, ex qua Cottam damnaverat, ab ejus filio, quo is die, sumpta virili toga, de Capitolio descenderat, judicio afflictus est. Igitur L. Lucullus, quum ex urbana prætura Sardiniam esset sortitus, ire in provinciam noluit, propterea quod participem se negabat futurum infamiæ, qua tum ob avaritiam

§ XLIII. Dio. — Ascon. — Cic. in Vatin. cap. 2. — § XLIV. Dio. — Ascon. — § XLV. Dio. — Ascon.

et rapinas plerique rectores provinciarum laborabant : erat enim vir justitiæ amans, et constantis ingenii, cujus in prætura sua clarum documentum ediderat. Quum enim sellam ejus confringi consul Acilius jussisset, cui forte prætereunti non assurrexerat, nihil commotus est, et deinde stans jus dixit; idemque cæteri prætores ut facerent, honori ejus tribuerunt.

XLVII. Inter hæc in Creta Q. Metellus cum Cretensibus simul piratisque dimicabat, qui oppresserant partem insulæ, alteramque ex ea post Ciliciam latrociniorum arcem fecerant, pluribus ea causa castellis per insulam exstructis. Ea quum Romanus expugnaret, ita severe in captivos animadverterat, ut reliqui partim veneno se conficerent, plerique prius omnia mallent experiri, quam ut illi se traderent : tantaque Cretensium eo bello pervicacia traditur, ut obsessi, quum siti fatigarentur, suam jumentorumque suorum urinam biberent; donec a Pompeio acciperent responsum, ad quem, audita viri mansuetudine, miserant oratores, in Pamphylia tum agentem.

XLVIII. Ille, obsidibus imperatis, unum ex legatis L. Octavium misit, qui eos in deditionem acciperet, scripsitque ad civitates, *ne dicto audientes Metello essent*. Hoc infestior Metellus, non alios tantum, sed etiam quibuscum antea fuerat pactus, ut, priusquam venire Pompeius posset, exigeret ab iis pœnas contumeliæ suæ, persequutus est. Nec Octavius obsistebat, inermis, et non ad bellandum missus; et Cornelius Sisenna, quem Pompeius Achaiæ præfecerat (venerat is quidem in Cretam), et cum Metello, ut populi romani deditiis parceret, egerat; sed præter inefficacia verba, nihil erat ab eo tentatum.

XLIX. Interim Metellus Eleutheram urbem proditorum opera cepit, qui firmissimam ex lateribus turrim, ut faci-

§ XLVI. Val. Max. V, 14. — Dio. — § XLVII. Plut. in Pomp. — Strab. lib. X, p. 477. —Val. Max. VII, 6. — Appian. ap. Fulv. Ursin. — Flor. III, 7. — § XLVIII. Cic. pro lege Manil. cap. 12. — Plut. in Pomp. cap. 48. — Flor. — Dio. — Appian.

lius arieti cederet, continuis aliquot noctibus aceto perfuderant. Pecunia hic imperata, Lappan petiit, ubi se L. Octavius incluserat. Metellus, eum nihil moratus, vi expugnavit locum, Octavioque non sine probris dimisso, quos secum habuerat Cilicas ad unum omnes interfecit. Hoc ægerrime ferens Octavius, assumptis Sisennæ copiis, nam ille morbo decesserat, auxilium quibusdam Cretensium tulit: revocatis deinde illis, Aristioni se conjunxit, Hieropydna munitum oppidum tenenti, quod Cydonia decedens, victo, qui se objecerat, L. Basso, nuper ceperat.

L. Sed ubi Metellus advenit, relictis munimentis, ambo se conjecerunt in naves: ibi in altum evectos atrox tempestas impegit litoribus, multique navalium sociorum naufragio desiderati sunt. De his rebus aculeatis invicem epistolis imperatores duo scripserunt. Metellus *datum a senatu populoque romano imperium, gloriamque rerum gerendarum eripi sibi a Pompeio, gestarumque pretium* querebatur, *qui ad accipiendas urbium deditiones legatum in alienam provinciam misisset*. Pompeius *id a se rite atque ordine factum* asserebat: *universam enim insulam, quum nulla pars ejus præfinitum Gabinia lege modum excedat, ad suam curam pertinere; nec officio se defuturum*. Sed hæc utcumque speciose dicta, non tegebant penitus insitam animo ambitionem, ut neque amicissimis ejus probarentur, nedum ut ab instituto revocare Metellum possent.

§ L. Liv. Epit. — Plutarch.

JOANNIS FREINSHEMII
SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM
LIBER LXV
IN LOCUM LIBRI C LIVIANI.

EPITOME
LIBRI CENTESIMI.

C. Manilius tribunus plebis, magna indignatione nobilitatis, legem tulit, ut Pompeio mithridaticum bellum mandaretur. Concio ejus bona. Q. Metellus, perdomitis Cretensibus, liberæ in id tempus insulæ leges dedit. Cn. Pompeius, ad gerendum bellum adversus Mithridatem profectus, cum rege Parthorum Phraate amicitiam renovavit; equestri prælio Mithridatem vicit. Præterea bellum inter Phraatem Parthorum regem, et Tigranem Armeniorum, ac deinde inter Tigranem filium patremque gestum, continet.

I. Postquam eo contentionis ventum inter viros amplissimos, civile bellum in exspectatione erat, quia Pompeius se parabat, ut in Cretam transmitteret, Metellus ei neutiquam cessurus videbatur; quum improvisa res a proposito Pompeium ad aliam uberioris gloriæ expeditionem avertit. C. Manilius, tribunatu plebis nuper inito, pridie kalendas januarias, quibus Æmilius Lepidus, L. Volcatius Tullus consulatum inchoarunt, inclinanti die legem Sulpiciam de libertinorum suffragiis retulerat, *uti pari cum patronis suis*

jure ferrent. Abusus ad hoc propositum erat Compitalium solenni, quod forte per eos dies celebratum, ex veteri consuetudine pro liberis agere sinens servos, occasionem præbebat, ut multi ejus generis ingenuæ plebi permixti jubere rogationem possent; eique actioni favisse quoque C. Cornelius putabatur.

II. Quum res per tumultum ageretur, ut factio tribuni clivum Capitolinum obsideret, L. Domitius Ahenobarbus quæstor perrupit ac disjecit agmen; multisque Manilianorum interfectis, plebi metum, Patribus animum addiderat. Igitur senatus, postridie statim quam consules inierunt, lege damnata, tribuno tantum incussit metum, ut primo legis auctorem M. Crassum fuisse diceret, et, postquam id credebat nemo, ipse quoque abjiceret legem. Sed quo firmiorem sibi compararet patronum, adulari Pompeium etiam invitum ac ignorantem cœpit; quum in magna apud eum gratia Gabinium esse cerneret, cujus rogatione maritimum imperium fuerat adeptus.

III. Nam illum, simul abiverat tribunatu, Pompeius, ut sibi legaretur, postularat. Idcirco legem C. Manilius, venalis alienæ potentiæ minister, de imperio Pompeii tulit, *ut manentibus, quæ Gabinia lex dedisset, Cilicia et Bithynia provinciæ, bellumque contra Tigranem atque Mithridatem reges adjicerentur; utique imperium in omnes populi romani exercitus extra Italiam haberet; utique jus ei ac potestas esset, quoscumque ei videretur, vel hostes populi romani judicandi, vel socios adsciscendi, sicut e republica et sua fide esse censuisset.* Maximam ea rogatio nobilitatis indignationem excitavit, quæ Gabiniam quoque legem ægerrime passa, quod supra cæterorum æqualitatem nimium efferri Pompeium videbat, nunc plane dominum imponi cervicibus suis existimabat.

IV. Hoc maxime stimulo, quanquam et Luculli injuria,

§ I. U. C. 685; A. C. 67. — Dio, lib. XXXVI. — Ascon. in Cornel. — Dionys. Halic. lib. IV. — § II. U. C. 686; A. C. 66. — Ascon. in Milone et Cornel. — Dio. — Cic. pro lege Manil. cap. 13. — Vell. II, 33. — Appian. Mithrid. — § III. Cic. pro lege Manil. cap. 17. — Appian. Mithrid. — Liv. Epit. — Dio.

et Glabrionis Regisque, quibus ante tempus adimebantur provinciæ, commoti Patres, mutuo se cohortabantur, ut huic rogationi resisterent. Sed ubi comitiorum dies affuit, et incitata populi voluntas constantiam excusserat; præter Q. Catulum et Q. Hortensium, qui Gabiniam quoque legem dissuaserant, ora omnes tenuerunt. Q. Catulus multa loquutus, quum moveret neminem, sæpe exclamavit, ad Patres conversus, *quærendam esse arcem tuendæ libertati in tanta desperatione rerum omnium, quemadmodum majores olim bello gallico, deserti a populo, in Capitolium confugissent.*

V. Sed scivit legem populus, et ipsius Manilii egregia concione inductus, et Cæsaris atque Ciceronis impulsus auctoritate, qui eam suaserant; Cicero quidem ea oratione, quam hodieque mirantes legunt. Cæsar etiam Gabiniam legem adjuverat; non quod Pompeio cuperet, sed ut populum, cujus tum erat potentior Patribus factio, haberet propitium, eumdemque ad sciscenda nimia et inusitata, sibi mox eadem pollicitus, assuefaceret. Cicero præ se optimatium amorem semper tulerat, eoque ædilitatem petierat, omisso tribunatu, ne populi studiosior videretur.

VI. Tum autem, sive gratiam Pompeii affectans, sive ut in se momentum esse, quibus accessisset, partibus ostenderet, plebi se applicuit. Erat autem tum præter eloquentiæ vim, magistratus etiam amplitudine potentior : præturam enim gerebat, secundo populi rumore, maxime postquam in judicio Q. Licinii Macri magnam integritatem constantiamque ostenderat. Vir ille prætorius, quum repetundarum esset postulatus, tantam in suis opibus gentilisque sui M. Crassi amicitia fiduciam reposuerat, ut, judicibus in suffragium missis, conferret se domum tanquam certus victor, tonsaque coma, et habitu priore, quem reus mutaverat, resumpto, in forum reverteretur.

§ IV. Plut. in Lucullo, cap. 74. — Dio. — § V. Liv. Epit. — Plut. — Dio. — § VI. Cic. pro lege Manil. cap. 24, et ad Attic. I, ep. 4. — Val. Max. IX, 12. — Plut.

VII. Sed Crasso damnari eum renuntiante, quum e Mœniano prætextam ponere prætorem, dum sententiæ dirigerentur, conspexisset; misit ad eum, qui diceret, *se ante damnationem perisse, nec bona sua hastæ subjici posse* : protinusque correpto sudario, quod forte habebat in manibus, et in os inserto interclusit spiritui viam. Cicero, re cognita, nihil de eo pronuntiavit. Ita patrimonium filio (Calvus is fuit, præcipui mox nominis orator) inusitati exempli mors patris conservavit. Manilia lege perlata, senatus in illum inflammata sunt odia; sed sacrosancta majestate tutum nihil interim potuerunt lædere : exacto tribunatus tempore accusator comparatus, ad Ciceronis tribunal eum forte postulavit.

VIII. Iniquius cum reo egisse Cicero videbatur; præsertim quod enise tempus ad defensionem postulanti, unam tantummodo diem concesserat. Ob eam rem raptus ad Rostra a tribunis, et invidiose ad populum traductus, postulata audientia, *semper se æquum ac benignum miseris, quatenus per leges liceret, fuisse* ostendit : *eamdem benevolentiam C. Manilio præstare voluisse, ut ante eam diem, quæ sola ei præturæ superesset, judicium ageretur : neque enim faventis esse, ad alius potius prætoris arbitrium quæstionem rejicere.*

IX. Hæc audita mirifice opinionem vulgi mutaverunt; faustisque acclamationibus exceptus Cicero, et rogatus est, ut Manilii amplecteretur causam. Atque ille populi studiis lætus, simul uti Pompeium demereretur, de integro concione habita, acriter in paucorum potentiam, Pompeiique æmulos invectus est. Sed manilianum judicium subito tumultu turbatum est, sollicita civitate ob conjurationem, P. Pœti et P. Sullæ opera conflatam, qui designati consules, deinde damnati ambitus fuerant, ut paulo post memorabimus, quum, expositis, quæ interim bello gesta sunt, ad res urbanas revertemur.

X. Q. Metellus, nullo jam impediente, quod ad alia conversæ erant æmuli curæ, redactis in potestatem, quæ re-

§ VII. Val. Max. — Dio. — Plutarch. — § VIII. Dio. — Plutarch.

stiterant, cretensi bello finem imposuit, iisdemque conditionibus recepto in fidem Lasthene, quibus et Panares antea se dediderat. Hic finis fuit libertati Cretensium, ad istud ævi illibatæ. Etiam instituta majorum mutare coacti, novas leges, præscribente Metello, acceperunt. Metellus, constitutis in Creta rebus, *Cretici* cognomento accepto, justius ille quidem, quam ante illum M. Antonius id gesserat, ad triumphum decessit.

XI. Dilatus tamen invidia Pompeii in tertium annum triumphus est, qui per addictos sibi tribunos subinde aliquid impedimenti objiciebat, ne triumphare Metellus posset. Ita, quidquid aliorum gloriæ accessisset, detrimentum esse putabat suæ, neque gestis rebus maximis, neque gerendis poterat exsatiari; quum interim cupiditatem quietis, et mirum imperii fastidium præferret. Nam, acceptis de Manilia lege literis, femur feriens, « Hem, inquit, adversariorum astutias, qui, ut aliquando me evertant, omnibus exponunt laboribus, omnibus periculis objiciunt! ecquando erit, ut privatus otiosusque possim in dulcissimorum pignorum conspectu atque comitatu rusticari? »

XII. Hæc adeo inepte fingebantur, ut familiarissimis stomachum facerent: neque diu fuit exspectandum, ut factis ipsis proderetur. Nam præter insitam ambitionem, æmulatio Luculli, ut gratissimum ei negotium esset, effecerat. Idcirco penitus abjecta Cretensium rerum cura, toto animo ponticum bellum complexus, præmissis edictis avocabat a Lucullo milites, regesque et principes civitatum sibi jubebat occurrere. Mox provinciam ingressus, acta Luculli rescindere cœpit; pœnas, præmia, ab illo, etiam de sententia decem legatorum decreta, auferre; denique summo studio hoc agere, ut præ se nullius momenti esse Luculli auctoritatem admiratoribus illius ostenderet.

XIII. Tandem, quum ille per amicos esset questus, con-

§ X. Appian. apud Fulv. Ursin. — Liv. Epit. — Oros. VI, 4. — Strab. lib. X, p. 484. — Vell. II, 38. — Dio. — § XI. Plut. in Pomp. cap. 49. — Sallust. Catil. cap. 30. — § XII. Dio. — Plut. in Lucullo, cap. 74.

venire ad colloquium placuit Danalis, quod Galatarum Trocmorum castellum erat. Res ibi levis in omen versa est, ex iis, quæ jam tum fiebant, minime difficili conjectura. Laureati fasces utriusque imperatoris erant : sed ut Lucullus ex amœniore venerat regione, illius erat laurus recentior. Igitur lictores ejus, Pompeianis parte concessa, dederunt ansam quibusdam, ut victoriarum Luculli ornamenta in Pompeium cessura dicerent. Congressus imperatorum come et benignum principium habuit, gratulantibus, et res ab utroque gestas invicem extollentibus.

XIV. Sed cito mutatus ad verum animi habitum sermo, gravibus querelis atque etiam conviciis inhorruit. Lucullus erat ætatis et consulatus tempore prior; Pompeii potior ex duobus triumphis et imperii amplitudine auctoritas. Neque deerat, quod objiceretur. Lucullus avaritiæ nomine male audiebat, et, quum patrare bellum posset, quo diutius opulentissimas provincias obtineret, Tigrani Mithridatique præbuisse effugium existimabatur. Hæc exagitanti Pompeio, Lucullus infinitam imperii cupiditatem exprobrabat, debellatum esse dicens cum regibus, neque nova expeditione opus : post acre jurgium vix ab amicis dirempti sunt.

XV. Exinde Lucullus, in Galatia resistens, captos ex hostibus agros arbitratu suo distribuebat; inter quæ nobile castellum Tomisa, quod Sophenæ regi, cujus regno adjacebat, centum talentis fuerat emptum, Ariobarzani restitutum est: contra Pompeius judiciorum ejus haberi rationem vetabat, nudabatque illum copiis, mille tantum et sexcentis ad triumphum relictis militibus, quos ex omni numero ferocissimos, Luculloque infensissimos esse compererat. Neque his contentus, operum ejus æstimationem verbis obterebat, *cum umbra regum et tragico quodam apparatu dimicasse Lucullum* dictitans; *nunc verum instare certamen, postquam illi, omissis ineptiis, ad arma virorumque robur se contulissent.*

§ XIII. Strab. lib. XII, pag. 567. — Plutarch. in Lucullo. — § XIV. Plutarch. in Pomp. — Vell. II, 33. — § XV. Dio, lib. XXXVI. — Plutarch. in Lucullo. — Strab. lib. XII, pag. 535, et lib. XIV, pag. 663.

XVI. Adversus hæc Lucullus, *non bellum Pompeio, sed imaginem belli umbramque relictam esse* jactabat; *idque oppido gratum esse homini, fœdæ alitis instar ab aliis prostrata corpora, et reliquias præliorum, sequi consueto. Sic in sertoriani belli, sic in lepidani, postremo spartacii titulos irrepsisse; quum primum a Metello Pio esset, alterum a Q. Catulo, tertium M. Crassi virtute confectum. Neque mirum esse, si ponticorum armeniorumque bellorum affectaret nomina, qui nihil non fecerit, ut in triumphum de fugitivis quovis modo se intruderet.*

XVII. Post hæc profectus est ex provincia Lucullus; Pompeiusque, præmisso, qui Mithridatem ad pacem petendam hortaretur, Metrophane, quum, classibus a Phœnicia ad Bosporum usque distributis, totum in potestate mare haberet, contra regem magna celeritate contendit. Ducebat secum etiam valerianas legiones, quæ missionem tantopere expetitam postquam impetrassent, in Pompeii gratiam spreverant: adeo ille ad animos militum alliciendos tenendosque aut aptior Lucullo, aut felicior imperator fuit! Mithridates initio spe parthicæ societatis Pompeium spreverat; sed audito postea, *Phraaten, renovata cum Romanis amicitia, in regnum Tigranis irrupisse*, territus, legatos ad Romanum de pace misit.

XVIII. Sed ille ante omnia transfugas reposcebat. Quod ubi in castris regiis est cognitum, et a transfugis, ne dederentur, et a Barbaris, ne spoliarentur horum auxilio (multi enim et manu prompti erant) tumultuatum est acriter, non sine periculo regis; donec progressus in medium juravit, *sibi propter avaritiam Romanorum inexpiabile cum illis bellum esse; neque traditurum eis quemquam; neque omnino facturum, nisi quod ex utilitate omnium esset. Neque vero missos a se oratores pacis petendæ fuisse, sed ut sub habitu legatorum castra romana specularentur.* Interim quæ Pom-

§ XVI. Plutarch. — Dio. — § XVII. Dio. — Plutarch. — Liv. Epit. — Appian. Mithrid. — Dio, lib. XXXV et XXXVI. — § XVIII. Dio. — Appian.

peio usui futura crediderat, vastabat urebatque, ut commeatuum inopia vim ejus impetumque frustraretur.

XIX. Sed ubi Pompeius in Armeniam minorem convertit agmen, metuens ei per absentiam suam Mithridates, eodem cum phalange triginta millium, et tribus millibus equitum movit. Veteranus hic erat, et ex omni regno cum cura lectus exercitus; quem tum in montem quemdam arduum munitumque subduxit, Dastira vocabant, in Acisilena situm. Ibi castris positis, hostem atterere mora sedendoque conabatur: nam, quod in amica regione consederat, promptius ipsi commeatus subvehebantur.

XX. Interea per equites, qua parte virium præstabat, planitiem subjectam incursando, subinde excipiebat quosdam, multis quoque ad illum ea de causa transfugientibus. Mutata deinde cum loco fortuna est, postquam omissum a Mithridate jugum Pompeius castris occupavit. Propter aquæ penuriam Mithridates reliquerat locum; sed Pompeius ex fruticum proventu, situsque indole, quod res erat suspicatus, puteos fodi jussit; tantaque mox aquæ affluentia fuit, ut tamdiu hoc ignorasse Mithridatem mirarentur. Accedebat aliud ex ingenio locorum commodum, quod obsita virgultis et arboribus regio tegebat Romanos, ne equitum et sagittariorum regiorum excursibus paterent. Eadem res admonuit Pompeium, ut insidias equitatui hostium, natis ad eam fraudem vallibus, strueret.

XXI. Igitur noctu tribus leviter armatorum millibus, cum equitibus quingentis, inter duo castra occultatis, prima luce paucos misit ad vallum regis equites, ita doctos, ut operam darent, quo universus equitatus hostilis eliceretur: eo facto, servatis ordinibus se subducerent, donec insidiis fecissent erumpendi opportunitatem. Omnia obedienter industrieque facta: successus etiam exspectationi par affuit. Regii, novo, unde minime putaverant, hoste emicante, conversis etiam, quorum paulo ante terga viderant, territi,

§ XIX. Oros. VI, 4. — Plut. — Appian. — Strab. lib. XII, p. 555. — Dio. — § XX. Plut. — Dio. — Front. II, 5.

quum utrinque cæderentur, et pedes etiam cominus suggressus equos confoderet, multis fortibusque viris amissis, ad castra refugerunt.

XXII. Sequuti sunt victores, irrumpebantque cum fugientibus, nisi Mithridates, re provisa, peditum phalangem opposuisset. Hoc prælium, detracta regi, quam habebat in equestribus copiis, fiducia, magnis commodis victorem exercitum auxit; brevique liberior ipsis, angustior hosti frumentatio, abundantiam romanis castris, inopiam et pæne desperationem regiis attulit. Nam in regionibus paulo ante per Lucullum vastatis exiguæ copiæ erant; neque acciri longius, equitatu magna ex parte amisso, poterant.

XXIII. Igitur crebra fiebant ad Pompeium transfugia; quibus efferatus Mithridates, quos eadem molitos cognoverat, acerbissimis suppliciis afficiebat. Inde pauciores jam, ob magnitudinem pœnæ deterritis plerisque, transfugiebant; sed non ideo cessabat penuria, quæ tandem etiam invitum ad interiora regni sui Mithridatem retrusit. Una spes erat, futurum, ut in locis omni clade belli vexatis non diu durare Romanus posset: eam irritam Pompeii providentia fecit, qui, dimissis ad longinqua frumentatoribus, maximam annonæ vim a tergo subvehi jusserat. Quum esset adeptus hostem, ad orientalem regni plagam redactum, circumvallare pugnam detrectantis castra cœpit, vallo viginti ferme milliarium, crebrisque in circumitu castellis exædificatis.

XXIV. Id opus Mithridates, sive prælium vitans, sive per imprudentiam, quæ ferme præcedere calamitatem solet, non impedivit. Fame mox urgente, quidquid in castris jumentorum erat, consumpsit; ne sic quidem ultra quinque et quadraginta dies sufficiente victu. Præterea multos ad Pompeium romanos milites venire quotidie, totumque Marcii Regis exercitum, didicerat. Igitur fugam meditans, quo consilium suum occultum foret, solito latius, et usque

§ XXI. Dio. — Appian. — Front. — § XXII. Appian. — Front. — Dio. — § XXIII. Front. I, 1. — Appian.

ad valles ante Pompeii castra sitas, pabulatus, colloquia quoque cum pluribus, avertendæ suspicionis causa, in posterum diem constituit.

XXV. Ignibus deinde frequentioribus per tota castra fieri jussis, secunda vigilia, nihil tale suspicante Pompeio, præter vallum ejus eduxit validam copiarum partem; quum antea, quod inutile et ægrum in castris fuerat, occidisset. Ad Tigranem habebat iter, ut illius opibus protegeretur: sed haud multo meliore in statu res Tigranis erant, Gordyenen repetente Partho, et, postquam non dabatur, armis vexante Armeniam; quodque omni externo bello erat gravius, Tigranes adolescens arma contra patrem ceperat. Tres omnino filios e Cleopatra Mithridatis filia Tigranes sustulerat; quorum duo a patre erant interfecti: Sariaster in prælio, quum, inita conspiratione cum amicis, haustoque dextrarum sanguine, vim parasset; alter in venatione, quod equi lapsu præcipitem patrem neque sublevarat, et jacentis adhuc diadema capiti suo imposuerat.

XXVI. Tertius Tigranes, quod patris casu indoluerat, corona ab eo donatus est. Sed idem postea, deducentibus quibusdam principibus Armeniorum, qui senis imperio gravabantur, ad Phraatem confugerat, ejusque ducta filia, præcipuus invadendæ Armeniæ auctor exstiterat. Igitur Phraates, deficientibus ad eum, aut vi subactis, quotquot ad Artaxata usque colebant (quia pater Tigranes metu Parthorum in montes refugerat), urbem obsidione cinxit: ea quum diuturnior futura videretur, ipse regni sui negotiis avocatus, partem copiarum genero reliquit. At rex Tigranes, discessu Phraatis cognito, relictum ad Artaxata filium egregie vicit. Juvenis ad avum Mithridatem prius intendit fugam; deinde, cognito, ipsum potius egere auxilii, quam auxiliari cuiquam posse, in Pompeii castra venit.

XXVII. Inter hæc reversus in Urbem Lucullus, fratrem

§ XXIV. Plutarch. in Pomp. cap. 52. — Dio. — Front. — Appian. — § XXV. Appian. — Plutarch. — Dio, lib. XXXVII. — Justin. XXXVIII, 3. — Liv. Epit. — § XXVI. Dio, lib. XXXVI. — Plutarch.

Marcum reperit a C. Memmio Gemello tribuno plebis, propter ea, quæ Sullæ jussu quæstor gesserat, accusari. Multi enim tum in judicium, ob illorum temporum delicta, vocabantur. Sed ille quidem absolutus est: at, facto in Lucium impetu, Memmius cum populo cœpit agere, *ut triumphum ei negaret, multa illum intervertisse, et bellum, quum finire posset, ultro duxisse* arguens. Contra Lucullus, ratione gestorum reddita, contra invidiam meritis pugnabat: neque eo minus Pompeii potentia tanta fuit, ut per venales homines, tanti viri justissimus triumphus in totum triennium differretur.

§ XXVII. Plut. in Lucullo, cap. 77. — Ascon. in Tog. Candid. — Nic. Damascen. apud Athen. — Sallust. Catilin. cap. 30. — Cic. Acad. Quæst. lib. IV, cap. 1.

JOANNIS FREINSHEMII
SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM
LIBER LXVI
IN LOCUM LIBRI CI LIVIANI.

EPITOME
LIBRI CENTESIMI PRIMI.

Cn. Pompeius Mithridatem, nocturno prælio victum, coegit Bosporon profugere. Tigranem in deditionem accepit, eique, ademptis Syria, Phœnice, Cilicia, regnum Armeniæ restituit. Conjuratio eorum, qui in petitione consulatus ambitus damnati erant, facta de interficiendis consulibus, oppressa est. Cn. Pompeius, quum Mithridatem persequeretur, in ultimas ignotasque gentes penetravit: Iberos Albanosque, qui transitum non dabant, prælio vicit. Præterea fugam Mithridatis per Colchos Heniochosque, et res ab eo in Bosporo gestas, continet.

I. Mithridates interea Pompeium fugiens ita profectionem instituebat, ut noctibus progrederetur, interdiu requiesceret. Neque multum itineris præceperat, et postridie statim, quam castra movisset, Romani erant extremum agmen consequuti: nec dubitabant amici regis, quin pugnandum esset; ipse alia omnia præferens, satis habebat, equitibus emissis, antecursores Pompeii repellere. Ita cedendo Mithridates, insequendo Romani, ad fines Tigranis usque processerunt. Neque enim cupido pugnandi Pompeio, aut dies opportuni erant, quod castris Mithridates tum se con-

tinebat; aut noctes, quod in locis ignotis temerarium videbatur inter tenebras confligere. Sed ubi ventum ad Euphratem est, quem si transmittere Mithridates occupasset, effugerat; non diutius cunctandum ratus imperator, ita se exercitumque paravit, ut proxima nocte dimicaret. Armenia minor erat, per quam ibatur : neque longe distabat amnis, terminus hujus et alterius Armeniæ, cui Tigranes imperabat.

II. Igitur quiescentibus sub meridiem Barbaris, Romanus silentio castris egressus antevertit hostem, et in via, qua transeundum regiis erat, locum editiorem occupavit, ut majori impetu in subjectos decurreret. Nocte cœpta Barbari ex priori instituto capessunt iter; adeo jam soluti cura, quod ad loca tuta perventum credebant, ut nulli speculatores præcederent agmen. Idcirco prius subjectam Pompeii castris vallem ingressi, quam hostem adesse putarent, ad subitam dimicationem sunt coacti. Magnus et multiplex is terror fuit, et astu Pompeii de industria auctus : primum enim omnes simul tubicines classicum canere jussi; eum clangorem militum lixarumque acerrimus clamor excepit, hastarumque sonitus ad clypeos allisarum, et quem inermis turba, saxis ærea vasa pulsans, haud minus terribilem auribus ciebat : eaque omnia montium repercussu in majus augebantur.

III. Hoc repentino tumultu propemodum debellatos hostes omni ex parte Romanus invasit, lapides sagittasque et pila, quamvis per densas tenebras, haud vanis ictibus ut in tantam multitudinem jaculatus. Barbari longo et mixto agmine, quod ad iter, non ad prælium, erant egressi, mutuo se impediebant, inter angustias locorum equis camelisque et vehiculis, quæ mulieres portabant, armatos turbantibus. Consumptis deinde missilibus, cominus congressus miles cædebat primos, turbabat sequentes; et cito fiebat ferro via, quod inermes plerique Ponticorum uno vulnere

§ I. U. C. 686; A. C. 66. — Dio, lib. XXXVI. — Appian. — Plut. in Pomp. c. 52. — § II. Eutrop. — Ptolem. V, 13. — Dio. — Front. II, 2,

sternebantur. Inter hæc emicans forte nubibus luna recreavit Barbaros, ut, si nihil aliud, visuros saltem hostem sperarent, et minore pugnaturos periculo, si, quale illud, et unde maxime timendum esset, agnovissent.

IV. Sed lunæ etiam fallax et perniciosus eis splendor fuit, quum adversos ipsorum perstringeret oculos, conspicuumque hosti agmen efficeret. Summa tamen noxæ in eo fuit, quod umbra, quæ a romanis corporibus per longum intervallum ad suos ordines pertingebat, decepti, tanquam in propinquum hostem tela miserunt. Eo Romani animadverso, cum clamore suggressi sunt, Ponticosque tot malis circumventos pepulerunt. Ad millia decem eo prælio cecidisse traduntur, neque pauciores esse capti. Romani milites viginti cum duobus centurionibus interfecti sunt, vulnerati mille. Sunt, qui regiorum capta cæsaque referant quadraginta millia; quot vix existimem in eo Mithridatis exercitu fuisse, præsertim quum multos etiam effugisse sit proditum, inter quos et Mithridates fuit.

V. Is jam ab initio pugnæ, cum equitibus octingentis, per romanam aciem se eripuerat; deinde diffugientibus metu cæteris, relictus ab omnibus, tres omnino comites retinuit : quo in numero pellex ejus fuit Hypsicratea, masculi animi roborisque mulier, quam ideo Hypsicratem nominare rex consueverat. Ea tum virilem vestem persicam induta, equo vehebatur : neque longinquitate fugæ, nec curando interim corpore et equo regis fatigata, quum eo ventum miseriarum esset, ut ipse plerumque per invia manu traheret equum; donec in globum equitum mercenariorum, et peditum tria ferme millia incidit, a quibus deductus est in castellum Synoria, sic appellata, quod ibi utriusque Armeniæ confinia coibant : quo loco Mithridates magnam pecuniæ vim habebat repositam.

§ III. Liv. Epit. — Front. II, 1. — Dio. — § IV. Front. — Flor. III, 5. — Oros. VI, 4. — Plut. — Eutrop. — § V. Plut. — Cic. pro Muræna, cap. 16. — Appian. — Strab. lib. XII, pag. 555. — Suid. in Pomp. — Eutrop. — Val. Max. IV, 6.

VI. Inde sumptis pretiosis vestibus, et inter præsentes distributis, stipendium annuum militi, donativo insuper adjecto, numeravit. Venenum etiam, quod in iisdem thesauris habuerat, dispertit amicis, ne cui necessum esset in manus hostium invito incidere. Sex deinde talentorum portans millia, quum ad Tigranem properaret, cognoscit, legatos a se præmissos in vinculis, suum in caput centum a Tigrane pronuntiata talenta esse, quod eum filio defectionis auctorem fuisse Tigranes autumabat. Igitur flectit ad fontes Euphratis iter, præteritis illis, Colchidem petiturus: quarto die contentissimo cursu pervenit ad fontes; triduumque moratus (nam interea veteres, et quæ postea accesserant, copias recensebat, armabatque), Cothenen, majoris Armeniæ præfecturam, ingressus est.

VII. Prohibebant aditum Cotheni, Iberis etiam quibusdam adjunctis. Sed hos glandibus ac missilibus pugnantes Mithridates submovit, penetravitque ad flumen Absarum. Deinde pacato per aliquot gentes itinere Dioscuriada venit, quam in Colchis condidisse Castorum aurigæ Amphistratus et Rhecas ferebantur. Interim Pompeius, qui ad persequendum Mithridatem partem equitum et levis armaturæ miserat, quum effugisse illum Phasi transmisso comperisset, in loco prælii novam urbem condidit. Hic, quod ætate morbisve fessum in castris erat, lixasque volentes collocavit; et accessit sponte finitimorum Barbarorum multitudo. *Nicopolis* ab argumento vocata est: inter duo flumina Euphraten Araxemque jacet, quæ ab eodem monte diversis tamen specubus prosiliunt, non amplius sex millium intervallo. Cursus non idem utrique; nam Araxes ad Orientem deflectens, in mare Caspium effunditur.

VIII. Hæc agentem Tigranes juvenis accessit, ex prælio, sicut supra dictum est, profugus; ductoremque se paternum regnum invadenti præbuit. Multis itaque populis metu Pompeii, partim etiam regii juvenis favore, deficientibus,

§ VI. Appian. — Plut. — Dio. — § VII. Plin. VI, 5. — Strab. lib. XI, p. 496. — Dio. — Oros. VI, 3. — Appian. — Plut. — Vell. II, 37.

rex lenitatem romanam, quam vim, experiri maluit; missoque caduceatore, legatos transdidit Mithridatis.

IX. Sed obsistente filio, quum æqui nihil impetrasset, et, Araxe transmisso, venire Pompeium audiret, quanquam evocatis amicis, cognatisque Artaxata præsidio muniverat, Romano se statuit dedere. Sextodecimo inde milliario castra Pompeius locaverat; auditoque Tigranis adventu, tribunos præfectosque honoris causa miserat obviam. Eos amici comitesque regis conspicati, in metum adducti sunt, quia Tigranes, nemine præmisso, neque potestate ea impetrata, veniebat, ne hostiliter exciperentur. Sed Tigranes, diffugientibus cæteris, nihilo secius institutum iter peregit. Quum vallum intraret eques, duo Pompeii lictores descendere jusserunt, *quod ita ingredi castra romana non liceret.*

X. Idcirco pedibus perrexit ad Pompeii tribunal, e tanto fastu rex modo regum ad pudendam humilitatem animo delapsus, habitu inter pristinam pompam et præsentem fortunam temperato. Imitatione persicorum regum tunicam albo colore distinctam, aliamque vestem purpuream totam (*Candys* hæc, illa *Sarapis* vocabantur) gestare consueverat : eas tum omisit, tiaram cum diademate retinuit. Sed progressus, ubi Pompeius erat, detractum capiti ad pedes illius deponere, ipse procumbens adorare imperatorem cœpit, *hoc uni se Pompeio dare* præfatus : *neque cujusquam alterius, aut Romani, aut Barbari, fidei se permissurum fuisse; neque turpe sibi existimare, ei viro subjici, quem Fortuna supra omnes extulisset.*

XI. Pompeius manu sublevatum, neque procidere ad genua passus, diadema suis manibus capiti ejus imposuit, regemque appellavit, et considere jussit : ipse inter patrem filiumque medius, benigna oratione compellavit : *neque excidisse ipsos Armenia, et insuper amicitia romana auctos esse*, confirmabat. *Se porro nihil ademturum eorum, quæ ad eam diem tenuissent; sed neque reddere dudum amissa*

§ IX. Plut. — Liv. Epit. — Eutrop. — Appian. — Dio. — § X. Curt. III, 3, 17. — Dio. — Eutrop. — Vell.

posse. L. Lucullo imputandum, quod carere oporteat Syria, Phœnicia, Cilicia, Galatia, Sophene; sibi, quod cætera relinquantur. Ea se, ut antea, patris imperio regenda permittere; Sophenen tamen filio proprium regnum dare. At quando bellum populo romano sine causa commoverit Tigranes, ideo se ei mulctam sex millia talentorum dicere.

XII. Omnem eam pecuniam, sicuti Pompeio moris erat, quæstores acceptam in publicas tabulas retulerunt. Neque enim Tigranes quidquam recusabat, quin, impetratis conditionibus, quinquagenas drachmas in milites romanos, millenas in centuriones, decuplum ejus in tribunos, hospitale munus pronuntiavit. Sed hæc ut seni, tali quidem in sorte, prospera lætaque, ita adolescenti indigna, acerba, intoleranda videbantur. Is neque venienti patri assurrexerat, neque ullum aliud reverentiæ, aut etiam translatitiæ humanitatis ediderat signum.

XIII. Vocatus deinde ad cœnam, quam patri Pompeius dabat, neque affuit; et *dixisse* dictus est, *Pompeio se honoris hujus gratiam facere; neque sibi alium romanum imperatorem defore, per quem cupita consequatur.* Pompeius, his nondum auditis, aut dissimulata injuria, postridie inter patrem filiumque controversiarum arbiter sedit. Senior Tigranes patrium regnum retinere jussus, ea lege, ut filio utique herede decederet; Sophene Gordyeneque juveni sunt attributæ. Sed is thesauros etiam, nam ibi asservabantur, retinere cupiverat: frustratus autem, nec enim aliunde promissa Romanis pecunia poterat exsolvi, tantum indignationis concepit animo, ut de fuga, atque etiam insidiis patri struendis deliberaret; incitantibus maxime proceribus, qui rege, dum ad Pompeium proficiscitur, deserto, pœnam metuebant.

XIV. Vanum id consilium fuit, quia Pompeius, indicio ad se delato, juvenem libera custodia attinebat; missis in-

§ XI. Plut. — Dio. — Val. Max. V, 1. — Cic. pro Sext. cap. 27. — Vell. — Liv. Epit. — Strab. lib. XI, p. 530. — Suid. in Pomp. — § XII. Plut. — Eutrop. — Vell. — Strab. — Appian. — § XIII. Dio. — Plut. — Appian.

terea circum castella, qui pecunias a custodibus patri Tigrani tradi juberent. Atque his jussa junioris exspectare obtendentibus, cujus in ditione regnum Sophenes esset, adductus ad castella juvenis, quum clausa reperisset, aperiri, quanquam invitus, imperabat : sed illi sic quoque recusare; *nam coacti, non volentis, id imperium esse.* Idcirco Pompeius, ira commotus, in vincula conjecit hominem : ita demum patris in potestatem thesauri sunt traditi.

XV. Atque ille liberaliter his usus ita devinxit Pompeium, ut mox *socium amicumque populi romani* appellaret, et gravem senectuti ejus discordemque filium interim haberet in vinculis, donec decedens secum ad triumphum abduceret. Id ne fieret, socer juvenis Phraates, missis ad Pompeium legatis, impedire studuerat, ad se remitti petens : simul terminum parthici romanique imperii Euphraten esse postulabat. De Tigrane responsum, *in patris potius potestate filium, quam in potestate soceri generum, censeri æquum esse; terminum imperiorum eum fore, quem jus et fas statuissent.* Armeniorum calamitas Ariobarzani commodo fuit, cui tum Cappadociæ regnum est redditum ; et adjectæ Sophene Gordyeneque, Tigranis filio ante datæ; quæ ex eo tempore Cappadociæ partes sunt habitæ, et dum regnum Cappadocum stetit, et postea quum Romanorum est facta provincia.

XVI. Eidem et civitatem Ciliciæ Cabala, cum nonnullis aliis, dedit. Meruerat hoc constanti adversus populum romanum fide, ob quam longissimo tempore aspera multa toleraverat, per Tigranem, per Mithridatem aliquoties regno pulsus. Igitur casuum socium, et filium videndi regem cupidus, rerum regimen in illum superstes adhuc transtulit, memorabili exemplo. Forte a Pompeio in tribunal invitatus, sella curuli sedebat; quum filium in cornu scribæ assidentem non ferens, descendit, eique diadema imposuit. Orto inde certamine, quum pari pietate senex offerret regni insignia, juvenis repelleret, auctoritas Pompeii finem dedit, confir-

§ XIV. Plut. — Dio. — Appian. — § XV. Dio. — Plut. — Appian. — Liv. Epit. LXXVI. — Strab. lib. XII, p. 559. — Val. Max. V, 7.

mato patris judicio, honoribusque novo regi exhibitis. Pompeius, his in Armenia gestis, relictoque ad tutelam pacatorum Afranio, persequi Mithridatem conatus, per gentes feras ignotasque Caucasum accolentes exercitum circumduxit. Frequentes ille tractus populos, sed præcipuæ potentiæ Albanos et Iberos habuit: illi ad Orientem et mare Caspium porrigebantur; Albani ad Pontum et Moschicos montes pertinebant.

XVII. Hæc ingressus loca Pompeius, quia periti fidique duces deerant, tanquam in mari, astris sequebatur viam. Satis pacatum ab initio iter fuit, transitum petente Pompeio, his concedentibus; donec in Tanaiticam regionem perventum: ibi propter frigoris asperitatem hiberna tribus locis sunt posita. Tum Orœses Albanorum rex, partim amicitia Tigranis adolescentis motus, cæterum sibi timens, ne aliorum regum exemplo ab his hospitibus opprimeretur, sub ipsa Saturnalia ad quadraginta hominum millia Cyrum fluvium transduxit; magna spe, fore, ut incautos per hiemem Romanos, et, diviso exercitu, aggredientibus opportunos, simul omnibus locis adortus, ne subvenire invicem possent, aliqua certe parte operæ pretium faceret.

XVIII. Non fefellit Barbari dolus Pompeium: igitur, licet prohibere trajicientem posset, exspectare, dum veniret in manus, maluit; nuntiisque in cætera hiberna missis, ut intenti paratique omnes essent, monuit. Orœses ita partitus erat copias et negotia, ut ad eripiendum Tigranem, quem in custodia Metellus Celer habebat, ipse proficisceretur; alios adversus Pompeii castra, reliquum exercitum ad opprimendos, qui cum L. Flacco erant, mitteret. Nusquam spei respondit eventus: ipse profligatus a Metello, ne ducibus quidem suis melius cessisse cœpta, triste nuntium accepit. Flaccus, majorem castrorum ambitum defensu difficilem ratus, interius munimentum struxerat; deinde simulato metu, attractos intra prius vallum hostes, subita eru-

§ XVII. Plutarch. — Dio. — Flor. III, 5. — § XVIII. Plutarch. — Dio.

ptione ceciderat, multis in prælio, neque paucioribus in fuga, interemptis.

XIX. Pompeius adversum se venientes obviam egressus, eo ipso exterruit; et qui necopinantem opprimi posse speraverant, in hoc incommodum ipsi inciderunt. At ille, post hanc victoriam nihil moratus, Orœsen petebat; sed Barbarus jam præverterat : magna tamen Albanorum multitudo in transitu Cyri occupata atque interfecta est. Orœses, legatis ad imperatorem missis, veniam pacemque petiit : *neque enim fas esse, fratres invicem agitare hostilia.* Hercules enim, quum boves Geryonis per Italiam ageret, ab Albano monte majores eorum in ea loca traduxisse credebatur : quemadmodum et Iberos ab Hispania, quam Iberiam Græci vocant, quantumvis ineptis fabulis læti, nullo nisi nominis argumento, venisse tradiderunt. Dedit tamen Albanis veniam Pompeius, non tam cognationis causa, quam quia per tempus anni, parum bello commodum, exercitum quiete refici convenientius judicabat.

XX. Iisdem temporibus, dum ad Orientem arma romana peregrinantur, periculosa domi conjuratio erupit, ab ambitu consularium comitiorum profecta : namque L. Catilina, quum ex prætura Africam obtinuisset, ad petitionem decesserat. Sed quia graviter vexaverat provinciam, afri legati jam tum de absente erant questi, multæque graves in senatu de eo sententiæ dictæ. Postulatus deinde a P. Clodio, non minus fœdo homine, contra testimonium Q. Metelli Pii, prævaricatione, ut putatur, accusatoris, est absolutus ab equitibus et tribunis ærariis, quum senatorum urna damnavisset.

XXI. Dolebat tamen, quod ea res, quum intra legitimos dies profiteri non posset, petituro consulatum impedimento fuerat : rationem enim ejus haberi non posse, referente ad consilium L. Volcatio Tullo consule, qui comitia habebat, erat judicatum. Forte acciderat, ut paulo ante designati

§ XIX. Justin. XLII, 3. — Appian. Mithrid. — § XX. Dio. — Flor. V, 1. — Liv. Epit. — Cic. in Tog. Cand. et ibi Ascon.

consules P. Antronius Pœtus, P. Cornelius, Servio Sulla dictatoris fratre genitus, lege Calpurnia postularentur; hisque damnatis, L. Cottæ, L. Torquato, consulatus destinaretur; nam Cotta Antronium, Torquatus Sullam reos peregerant.

XXII. Hi igitur, sociatis cum Catilina consiliis, paucos præterea participes adhibuerunt. De Cn. Pisone, nobili et audaci juvene, non dubitatur, quocum circiter nonas decembres rem Catilina et Antronius communicarunt. Sed M. Crassus consularis, et designatus ædilis C. Cæsar, venerunt in suspicionem; multis, tanquam rem haud dubiam, non tantum credentibus, sed etiam posterorum prodentibus memoriæ. Ii *convenisse* dicunt, *ut principio anni senatum adorirentur; et trucidatis, quos placitum esset, consulibus ante omnes, dictaturam Crassus invaderet, Cæsar ab eo magister equitum diceretur; constitutaque ad arbitrium republica, Sullæ et Antronio consulatus restitueretur.*

XXIII. Sed emanavit indicium rei, senatumque perpulit, ut consulibus magistratum inituris præsidium decernerent. Factum etiam contra conjuratos senatusconsultum erat; sed ei, tanquam re nondum satis cognita, tribunus quidam plebis intercessit. Kalendis januariis, quum L. Aurelius M. F. Cotta, L. Manlius L. F. Torquatus in Capitolium adscendissent, quo die locoque patraturi cædem conjurati fuerant, conspectum præsidium audaciam emovit mentibus, Crassusque pœnitentia, an metu, incertum, destituit socios; eoque ne Cæsar quidem signum, quod ab eo dari convenerat, dedit.

XXIV. *Convenisse* autem C. Curio pater in orationibus scriptum reliquit, *ut togam de humero dejiceret*. Idcirco rursus in nonas februarias consilium cædis transtulerunt, jam non consulibus modo, sed plerisque senatoribus, exitio destinatis. Erant autem nonis ex more Patres in senatu affu-

§ XXI. Sallust. Catilin. cap. 16. — Ascon. — Dio. — § XXII. Cic. de Fin. II, 19; idem pro Cornel. — Sueton. in Cæs. cap. 9. — Sallust. — § XXIII. U. C. 687; A. C. 65. — Dio. — Sallust. — Sueton. — Cic. pro Sulla.

turi. Sed tum etiam cessatum est a conjuratis, quia Catilina, quum nondum frequentes armati convenissent, signum præmature dederat. Neque tamen ideo spiritus sceleratorum conciderunt; præcipua Pisonis ferocia, prioribus consiliis non ita dissimulanter instantis, ut paulo diligentiores fallere posset.

XXV. Igitur quum M. Cicero ex prætura in provinciam ire nollet, Crasso annitente, Piso in Hispaniam quæstor pro prætore missus est; nec invito senatu, qui pestiferum civem procul Urbe tenere cupiebat; et quia Pompeii potentia multis erat formidini, hunc ejus inimicum cupidius ornabant. Tum quoque cum eo conspirasse Cæsarem, auctores habeo, ut foris Piso, Cæsar Romæ, ad res novas consurgerent. Sed id consilium inopinata mors Pisonis dissipavit, quem in itinere Hispani quidam equites peremerunt. Ea de re diversus in civitate rumor exstitit : plerique, propter injurias proprias id facinus ausos Hispanos, putabant; alii, equites illos e veteribus fidisque clientibus Pompeii fuisse, arguebant; neque tale facinus unquam antea patratum apud eam gentem, sæva et injusta imperia multa perpessam.

XXVI. Inter has sollicitudines anxiam civitatem religiones etiam, et haruspicum gravia responsa terruerunt. Tactum fulmine Capitolium fuerat, complures turres percussæ, lupa gemellos lactans icta, signumque Jovis cum columna, et statua vetus Pinarii Nattæ dejecta, et legum æra liquefacta : de his consulti haruspices, quum ex tota Etruria convenissent, *incendia templorum, interitum legum et imperii appropinquare*, dixerunt; *idque periculum a civibus, iisque nobili stirpe prognatis, imminere*. Itaque ludi per dies decem, aliaque placandis numinibus facta. Signum quoque Jovis majus faciendum, et in excelso collocandum, ita ut ad orientem spectans (nam prius contra fuerat) foro et curiæ obverteretur, consules locaverunt. *Sic enim fore, ut*

§ XXIV. Sallust. — Dio. — Cic. pro Muræna, cap. 38. — Ascon. in Tog. Candid. — § XXV. Cic. pro Muræna, cap. 20. — Sallust. et ibi Inscriptio vetus in not. apud J. Wasse. — Dio. — Sueton. — Ascon.

consilia contra salutem Urbis et imperii clam inita, senatui populoque romano conspicua fierent, iidem haruspices docuerant.

XXVII. Interea Cn. Pompeius, quanquam regnum Ponti possederat, nihil actum credens, donec rex viveret, suique juris animum ac corpus retineret, Mithridatem persequebatur, et obsistentes in itinere reges nationesque debellabat. Cum Albanis et Iberis maximum negotium fuerat : sed illi nuper victi quiescebant; Iberos antiquæ libertatis fiducia (neque enim Medis Persisque, neque postea Alexandro servierant) et Artocis regis infelix astutia, in belli calamitatem egit.

XXVIII. Nam is, post impetratam per legatos amicitiam, incautiores ideo Romanos adoriri statuerat. Sed Pompeius, re cognita, prius occupandum existimans, quam se ex suo commodo paravisset, ut cito agmine difficillimos gentis aditus præriperet, urbem Acropolin (sic vocabant) ignaro adhuc expeditionis hujus Artoce circumsedit, claustrum gentis, ad Caucasi fauces obstruendas conditum. Hæc fama regem ita exterruit, ut, Cyro amne superato, pontem exureret : eoque facilius potiti urbe Romani, præsidio imposito, transitus in potestate habuerunt; atque inde progressi, totam cis fluvium regionem subegerunt.

XXIX. Jam et Cyrum transcendere Pompeius parabat, quum legati ab Artoce affuerunt, pacem orantes, pontemque ad transeundum, et alia necessaria pollicebantur. His cum fide præstitis, Artoces, simul Pompeium transisse comperit, denuo timens, ad Pelorum amnem (is quoque per Iberos volvitur) se recepit. Pompeius, inconsultam hominis pravitatem admiratus, qui, quos arcere transitu potuerat, et tanquam amicos recepisset, et tanquam hostes vitaret, citatis itineribus cis flumen eum deprehendit : celeriterque invectus, quum arcubus utendi, quo genere pugnæ plurimum

§ XXVI. Cic. de Divin. I, 12, et in Catil. III, 8. — Jul. Obseq. — § XXVII. Cic. pro Muræna, cap. 16. — Liv. Epit. — Dio, lib. XXXVI et XXXVII. — Plut. in Pomp. cap. 57.

Iberi valebant, spatium abstulisset, acie victum Artocen trans Pelorum fugere coegit.

XXX. Magna tamen multitudo pugnando, aut dum flumen vado transmeare tentant, interiit: alii pro more gentium istarum densis nemoribus occultati, quum ab arboribus prælaltis jacularentur, excisis illis afflicti elisique sunt. Ad novem millia hominum interfecta, supra decem capta esse, traditum. Ea clades subegit Artocen, ut denuo legatos cum muneribus mitteret, serio jam pacis cupidus. Neque Pompeius ab ea abhorrebat, ad alia festinans; sed fidem Barbari, semel iterumque deceptus, idoneis pignoribus cupiebat obligare.

XXXI. Donis igitur acceptis, ne spem fœderum abrumperet, conventurum negavit, ni liberos Artoces obsidum loco mitteret. Ille rem anxia deliberatione traxit, donec Pelorum quoque, vado per æstatem reperto, Romani transierunt: tum demum abjecta cunctatione tradidit, qui postulabantur, obsides, pacemque impetravit. Pompeius, Phasin haud procul abesse cognito, in Bosporum, ubi Mithridates agebat, transiturus per Colchos finitimosque populos, partim voluntate eorum, partim vi pulsis, qui obstiterant, Colchis, invenit viam.

XXXII. Cæterum animo reputans, reliquum iter neque terra per multas bellicosasque nationes facile, mari etiam ob importuosa litora et feritatem accolentium periculosius fore, Servilio, qui classi præerat, negotium dedit *Mithridatem observandi, neque sinendi aut enavigare ipsum, aut quidquam ad eum portari.* Motis deinde castris, ut Albanos, qui interim defecerant, coerceret, non proximo itinere Cyrum petiit, quod Barbari, palis flumine defixis, impediverant; sed in Armeniam regressus, ubi minore adhuc aquarum copia vadari per æstatem poterat, aditum moliebatur.

XXXIII. Cyrus enim (quem nonnulli *Cyrnum* vocant, corrupte forsitan, quum et in propinquo fuerit Cambyses

§ XXX. Dio. — Appian. Mithrid. — Plut. — § XXXI. Flor. III, 5. — Dio. — § XXXII. Strab. lib. XI, p. 495. — Plut. — Dio.

amnis) Coraxicis montibus ortus, ab Iberis et Albanis Armeniam dividit; acceptoque, ut plures existimant, Araxe, duodecim ostiis in mare Caspium decurrit. Difficilis tamen sic quoque transitus fuit; quanquam repertum et vadum, et ab hoste otium erat, ob vim et rapiditatem fluminis. Idcirco Pompeius ita ordinavit agmen, ut equites supra, inferius jumenta sarcinaria, in imo milites transmitterent. Sic exceptus fractusque ab equitibus cursus aquarum, molliorem pediti transitum dabat; et, si quod jumentum vi fluctuum corriperetur, excipi statim ac sublevari a peditatu poterat.

XXXIV. Hinc ad Cambysen amnem perventum, quieto ab hostibus itinere, sed ob æstum sitimque infesto, quanquam ad hæc incommoda vitanda, noctu plerumque proficiscebantur : duces enim, quum ex captivis essent, de industria per difficilia loca circumducebant agmen. Ipsum quoque flumen, quod frigidissimas aquas veheret, damno majori, quam solatio, sitientibus fuit; et multi, quum affatim se ingurgitassent, in morbos inciderunt. Inde, quum adhuc hostile nihil appareret, per Cambysenam ad Abanta fluvium processum, nihil, præter aquam, deferente secum exercitu, quæ decem utrium millibus portabatur; nam arida illa et aquarum inops regio est : cætera benigne præbebantur ab incolis, eoque vicissim omnis ab iis injuria abstinebatur. Hoc flumen transgressis, Orœses cum ingenti exercitu adesse nuntiatur.

XXXV. Sexaginta millia peditum, duodecim equitum fuisse referuntur Albani Iberique, male plerumque armati, nec nisi ferarum tecti tergoribus. Igitur Pompeius longa magis itinera, et difficilem persequutionem, quam aciem hostium, timens, ut ad pugnam eos eliceret, equites in æquum locum præmittit; post illos juxta callem in angustiis locatum militem galeas, ne illarum fulgore proderentur, scuto tegere, et in genua se demittere, jubet. Orœses, solis equitibus conspectis, quo genere armorum prævalebat, con-

§ XXXIII. Plin. VI, 9 et 13. — Plut. — Appian. — Dio. — § XXXIV. Plut. — Strab. lib. XI, p. 501. — Front. — Dio.

temptim invectus, post levem pugnam (sic enim præceptum fuerat) refugientes strenue persequitur : at illi, quum ad peditatum suum pervenissent, in latera discurrentes, spatium legionibus aperuerunt : ab iis inopinato prælio excepti hostes, ab equitibus utrinque circumventi magnam suorum multitudinem amiserunt.

XXXVI. Reliqui quum in silvas se recepissent, Pompeius, exercitu circumdato, ignes admoveri jussit : pars pleraque incendio, qui erumpere tentaverant, excepti ab armatis perierunt : et gaudebat cædibus miles, ob tentatas nuper insidias infestus, quarum memoria continenter inclamabant ferientes, « Hem Saturnalia ! » nam sub eos dies opprimere Romanos Albani cogitaverant. Sed eo in prælio non tantum imperatoris, verum etiam militis, Pompeius explevit munia, fratre regis prostrato (*Cosin* vocabant), qui jaculo Pompeium petens, quum loricæ commissuram percussisset, hasta Romani transfixus cecidit.

XXXVII. Dum spolia leguntur, peltas cothurnosque repertos esse ferunt, qualibus Amazones usæ creduntur ; corpus tamen muliebre nullum repertum : alii fabulam augent, inter obsides captivosque multos generis ejus fuisse, honestis inter pugnandum acceptis vulneribus : adeo familiare hominibus est, per vaniloquentiam a veris ad mira et incredibilia desciscere. Cæterum Orœses hac clade, et, quæ illam excepit, vastatione regni domitus, missa legatione pacem petiit ; deditque Pompeius, jusso a montibus (nam sub ipso Caucaso castra posuerat) in plana descendere.

XXXVIII. Atque ille non paruit modo, sed ultro etiam cum epistolis munera misit, lectulum, mensam, solium, omnia aurea : quæ pro more suo Pompeius quæstori referenda in tabulas dedit ; regemque aliis quibusdam donis est remuneratus. Miserunt et reliqui plerique Caucasum inde ad Caspium usque mare accolentes populi de pace legatos :

§ XXXV. Dio. — Plut. — Front. Strat. II, 3. — Strab. lib. XI, p. 502. — § XXXVI. Appian. — Plut. — Zonar. — § XXXVII. Appian. — Dio. — Flor. III, 5.

quam haud gravate concessit, quia jam expeditionem hanc finire, et ad componendas, quas recens confecerat provincias, itemque Parthorum consilia speculanda, præverti statuerat.

XXXIX. Post pugnam enim cupiditas invaserat animum ejus ad mare Caspium penetrandi, quo termino romanum imperium ab Oriente finiret; sicut ad Meridiem Oceano, ad Occidentem Atlantico, rebus in Africa et Hispania gerendis terminaverat. Nec amplius tridui itinere aberat; sed multitudine et exitiali veneno anguium deterritus, in Armeniam regressus est, ne Mithridatem quidem ultra persequens, *cui se acriorem hostem relinquere, famem,* dictitabat. Edixerat enim, *ne quis negotiator commeatum ad ea loca deportaret; qui fecisset, eum se pro hoste habiturum :* et ne contemni posset, classis disposita erat, exceptura, qui contra ejus edictum navigassent.

XL. Dum his curis Pompeius distringitur, Mithridates a Colchis, ubi hibernaverat, per scythicas gentes, quarum multitudinem atque pugnacitatem vix florentibus rebus esset aggredi ausus, Bosporum petebat. Et Heniochi quidem transitum haud inviti dederunt : per Achæos vi et manu parandus fuit, qui, super insitam feritatem, paucos ante annos bello appetiti, iras retinebant. Græcorum id genus esse traditum est, ab Achæis, qui Phthiotæ vocati sunt, oriundum. Inde vel ab Jasonis exercitu, vel a bello trojano reliquiæ, quum navibus ad redeundum destituerentur, quæ tempestate ad ea litora ejectæ perierant, inter feras gentes humanitatem omnem exuerunt, ad latrocinia, etiamsi propositum abfuisset, locorum egestate coacti; quippe cunctis circum hostilibus, in verticibus asperorum et nivosorum montium sedes figere necessum habuerant.

XLI. At Mithridates, transducto per fines horum exercitu, quum mæoticas gentes attigisset, a regulis passim, ob

§ XXXVIII. Oros. VI, 4. — Vell. II, 37. — § XXXIX. Appian. — Plut. — § XL. Appian. — Liv. Epit. — Strab. lib. XI, p. 496. — Sallust. Incert. 19. — Marcellin. XXII, 15.

famam virtutis et potentiæ, et vires tum quoque non contemnendas, hospitaliter exceptus deductusque, acceptis datisque muneribus, societatem belli cum iis pepigit, multa et ingentia animo volutans : et quo firmior esset amicitia, filias (habebat enim multas ex diversis mulieribus, potentissimis eorum despondit. Hæc quum filius Mithridatis Machares, qui tum in Bosporo regnabat, cognovisset, tam brevi tempore tot indomitas gentes, et celebrata sermonibus Scythiæ claustra perrupta, suoque jam regno proximum patrem esse, misit ad eum legatos, necessitatem excusans, *quæ omnia alia cupientem romanas sequi partes adegisset*; ipse patris conspectum, implacabilem ejus iram sciens, vitabat.

XLII. Quoque tutior ab illius odio foret, plerisque concrematis, ut sequendi facultatem adimeret, cum cæteris navibus in Chersonnesum concessit. At Mithridates aliis repertis, misit certos, qui, promissa impunitate præmiisque, Macharis amicos ad tollendum herum incitarent. Quibus ille rebus cognitis, desperataque salute, sibi ipse conscivit necem. Mithridates amicorum eos, quos ipse addiderat filio, tanquam proditores affecit suppliciis; quos postea Machares sibi paraverat, iis pepercit, nihil contra se deliquisse dicens, cui nullo obstricti beneficio fuissent.

§ XLI. Appian. — Dio, lib. XXXVI. — § XLII. Appian. — Dio.

JOANNIS FREINSHEMII

SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LXVII

IN LOCUM LIBRI CII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI SECUNDI.

Cn. Pompeius in provinciæ formam Pontum redegit. Pharnaces, filius Mithridatis, bellum patri intulit. Ab eo Mithridates obsessus in regia, quum veneno sumpto parum profecisset ad mortem, a milite gallo, nomine Bituito, a quo, ut adjuvaret se, petierat, interfectus est. Cn. Pompeius Judæos subegit; fanum eorum in Hierosolyma, inviolatum ad id tempus, cepit. L. Catilina, bis repulsam in petitione consulatus passus, cum Lentulo prætore, et Cethego, et pluribus aliis, conjuravit de cæde consulum et senatus, incendiis Urbis, et opprimenda republica; exercitu quoque in Etruria comparato. Ea conjuratio industria M. Tullii Ciceronis eruta est. Catilina Urbe pulso, de reliquis conjuratis supplicium sumptum est.

I. Interea Pompeius in minorem Armeniam reversus, obvios Elymæorum Medorumque legatos habuit, amicitiam petentium; quibus ille respondit comiter, literasque plenas humanitatis ad reges dedit. Phraates etiam, Pompeii gesta fortunamque veritus (cujus et legati per absentiam imperatoris, quidquid in Armenia Pontoque fuerat reliquum, subegerant, et Gabinius, Euphrate transito, ad Tigrin perve-

nerat), de renovanda societate et amicitia legationem misit. Nihil impetratum, quia fidens sibi Pompeius superbe legatis responderat, etiam Gordyene repetita, de qua cum Tigrane Phraates dimicabat. Illis nihil ad hoc regerentibus, nec enim mandatum acceperant, literas dedit ad Phraatem; nec exspectato responso, cum exercitu Afranium misit.

II. Hic nullo negotio repulit Parthos, et jussu Pompeii Gordyenen Armenio restituit. Quum deinde fugientes per Mesopotamiam ad Arbelitin usque præfecturam insequeretur, ignorantia locorum aberravit a via, multaque per inopiam et hiberna frigora passus, haud procul abfuit exitio, nisi Carrheni, colonia Macedonum, excepissent eum, atque deduxissent.

III. Phraates, *contra pacta Romanos in suæ ditionis loca irrupisse*, causatus, gravem instituit per legatos querimoniam, illud etiam inter offensas numerans, *quod se*, Regem Regum *appellari solitum*, *Pompeius in epistolis tantummodo* Regem *nominaret*. Eadem hieme firmissimum castellum (*Symphoriutichos* vocabant), in quo thesauri Mithridatis erant, Romani tradente Stratonice receperunt. Ea in matrimonium regis ex humili fortuna venerat, quum psallens in convivio placuisset.

IV. Castoris enim senis et pauperculi erat filia; sed repente in cubile regis recepta, patrem quoque divitiis cumulavit. Nondum satis certa luce ministri regii vestes pretiosas, vasa aurea et argentea, cum alia supellectile plurima domum ejus attulerunt. Quibus conspectis, senex, et sua esse audiens, ludibrio se ratus haberi, proripere se per ostium voluit; donec retinentibus, docentibusque, *divitis cujusdam hereditatem beneficio regis donari*, *atque hæc initia tantum esse honoris et opum*, *quas mox esset habiturus*, vix tandem credidit; tanto perfusus gaudio, ut propemodum de potestate exiret.

§ I. U. C. 687; A. C. 65. — Plutarch. in Pomp. cap. 59. — Dio, lib. XXXVII. — § II. Plutarch. — Dio. — § III. Plutarch. — Dio. — § IV. Dio. — Appian. Mithrid. — Front.

V. Sane purpuram indutus, prosequente copiosa familia, per urbem obequitabat, clamitans, « Hæc omnia mea sunt »; et ridentibus obviis, *id mirum esse* negabat, *sed quod occurrentes sibi præ nimia voluptate lapidibus non incesseret.* Hoc sunt et possunt divitiæ, hisque interdum modis illuduntur et illudunt. Illa ergo Stratonice, relictam se et quasi neglectam a rege dolens, salutem Xipharis pacta, quem Mithridati pepererat, si forte venisset in potestatem Romanorum, castellum thesaurosque Pompeio tradidit, multis a se adjectis muneribus.

VI. Validum in arce præsidium Mithridates reliquerat; sed mulier composito dolo maximam ejus partem per causam advehendi commeatus emisit, deinde Romanis haud procul inde latitantibus aperuit portas. Pompeius, ablata pecunia, quæ subterraneo in specu vasis æneis ferro vinctis ignota vulgo servabatur, et ex muneribus quod ornatui templorum aut triumphi accommodatum videbatur, cætera habere Stratonicen jussit. Sed nec illam, nec quamvis aliam regiarum mulierum, quum captæ deditæque plurimæ essent, attigit, verum remisit eas ad parentes propinquosve.

VII. Regulorum enim et ducum pleræque filiæ aut uxores erant. Exinde profectus Amisum in hiberna, justa quadam ultione in eamdem reprehensionem incidit, qua criminatus Lucullum fuerat, ut manente bello (nam in Bosporo Mithridates haud exiguo instructus exercitu regnabat) res ordinaret, honoresque et præmia distribueret. Maximo ibi concursu principum Asiæ et Orientis, reges quoque barbari duodecim affuerunt. In hoc tam celebri conventu Armeniam, Colchos, Cappadociam et Syriam composuit; Pontum in provinciæ formam redegit; Armeniam minorem Dejotaro Galatæ, cujus maximis auxiliis erat usus, quemque ex animo amicum, vereque benevolum populo romano judicabat, dono dedit.

VIII. Paphlagoniam Attalo et Pylæmeni reddidit, unde

§ V. Appian. — Plutarch. — Dio. — § VII. Oros. VI, 4. — Liv. Epit. — Eutrop. lib. VI. — Cic. Philipp. XI, 13.

Mithridates eos expulerat; Colchis Aristarchum regem dedit. Comanis Ponticis sacerdotem præfecit Archelaum, Archelai, quem Sulla vicerat, filium; quod sacerdotium regias pæne opes ac dignitatem habebat. Bellona hic et Cappadociæ Comanis colebatur, paribus utrobique legibus, et antistitum opulentia. Pompeius Archelao, præter agrum antiquitus sacrum, duos adjecit in orbem schœnos, id est, passuum septem millia quingentos. His confectis, per Cappadociam in Syriam movit, quum, domitis per Afranium Arabibus Amani accolis, viam sibi patefecisset.

IX. In itinere quum præter Zelam duceret, ubi reliquiæ Triarianæ cladis insepultæ jacebant, tumulum iis struxit, et persolvit extrema magnifice; quod neglectum a Lucullo, sauciis antea militum animis, haud mediocris ad pristina odia cumulus accesserat. Dum eum ad modum Pompeius incrementa gloriæ potentiæque bello quærit, C. Cæsar civilibus artibus ad opes vastissimo animo concupiscendas struens aditum, splendida ædilitate fungebatur. Nam Romanis Megalensibusque ludis, præter comitium ac forum basilicasque, etiam Capitolium temporariis porticibus ornaverat, in quibus, abundante rerum copia, pars apparatus spectanda proponeretur.

X. Venationes autem ludosque et cum collega M. Bibulo, et separatim edidit; quo factum, ut communium quoque nomen et gratia penes eum solum esset, ut *evenisse sibi* Bibulus, *quod Polluci,* diceret : *ut enim Geminis in foro ædes posita, tantum Castoris diceretur, ita suam Cæsarisque munificentiam, unius Cæsaris dici.*

XI. Adjecit insuper et gladiatorium munus Cæsar, patris memoriam celebrans, paribus trecentis et viginti datis, quum aliquanto plura destinasset. Sub idem enim tempus senatusconsulto de numero gladiatorum cautum est, quo ne majorem cuiquam habere Romæ liceret, quia Cæsar,

§ VIII. Appian. — Strab. lib. XII, p. 557 et 558. — Hirt. de B. Alex. 66. — § IX. Sic apud Tac. Ann. I, 61, Germanicus erga Vari reliquias. Ed. — Plut. — Sueton. in Cæs. 10. — Dio. — § X. Plut. — Dio. — Sueton.

multis lanistarum comparatis familiis, inimicos, quasi ad vim his usurus, exterruerat. Gladiatorio muneri et epulum adjecit. Ob has largitiones, et quia dudum curator Appiæ viæ creatus, multum de suo impenderat, maximum sibi favorem populi conciliavit. Sed et illud lætum vulgo fuit, quod monumentum C. Marii de Jugurtha, deque Cimbris, quod Sulla disjecerat, a Cæsare est restitutum.

XII. Is statuas Marii et tropæa clam fabricata noctu in Capitolio posuit. Postridie quum auri splendor et artificis industria oculos hominum adverteret, momento per Urbem deditus rumor, ingentem ad id spectaculum concursum excitavit. Ad audaciam juvenis (neque enim quemquam fallebat ejus rei auctor), inter diversos laudantium reprehendentiumque motus, universi stupebant.

XIII. At inimici magnis clamoribus, id videlicet ambitione munerum quæsitum esse, testabantur, ut hoc palpo mansuefactus populus, instar ferocis equi, frænum sibi injici pateretur: nam ista profecto tentantis patientiam hominum, et viam ad regnum molientis esse.

XIV. Contra marianarum partium homines, ingens multitudo plausu complebat Capitolium, profusisque ad conspectum statuarum præ gaudio lacrymis, Cæsarem faustis vocibus ominibusque prosequebantur, unum omnium affinitate C. Marii dignum prædicantes. Coacto hanc ob rem senatu, Q. Catulus accusans Cæsarem, inter alia multa nobilem illam vocem misit, « Nec enim jam cuniculis Cæsar, « sed machinis, petit rempublicam ». Quum autem Cæsar ita respondisset, ut senatui probaret causam, faventium adeo sunt erecti animi, ut nemini se submittere juberent, ad omnia magna natum, et populi studiis consequuturum quidlibet.

XV. Eodem anno C. Cornelius majestatis reus, apud Q. Gallium prætorem, a Cicerone longissima oratione defensus est; quanquam Q. Hortensius, Q. Metellus Pius,

§ XI. Dio. — Plutarch. in Cæs. cap. 8. — Sueton. — § XII. Plutarch. — Propert. III, 11, v. 46.

M. Lucullus, M. Lepidus testimonium in eum infense dixerant, negantes, eo salvo stare rempublicam posse; præterea Q. Catulus, cujus eo anno censura, collega M. Licinio Crasso, parum concors aut utilis reipublicæ fuit.

XVI. Nulla enim re gesta (quippe neque senatus aut eques ab his recensitus, neque populi census actus est) magistratu se abdicarunt. Causa dissidii penes Crassum fuisse creditur, nota Catuli lenitate et modestia. Quidam de civitate Transpadanis danda discordes habuisse sententias ferunt; quos Cæsar, et hujus plerumque consiliis innexus Crassus, fovebant. Apud alios restitisse Catulum collegæ reperio, vectigalem facere Ægyptum molienti.

XVII. Cum hoc tanto et tam egregio viro per eadem tempora Catoni nata est dissensio. Is enim deprecanti mulctam clientis Catulo mira severitate inexorabilem se præbuit; eousque, ut molestius instanti diceret, « Turpe est, Q. Catule, « te, quum sis censor, a meis ministris hinc abripi discedere « nolentem ». Catulus ad hæc labra movens, nec reperto, quid responderet, prohibente pudore vocem, quam ira impellebat, tacitus se proripuit. Tam multiplices inter discordias potentium C. Papius tribunus plebis, haud vano metu multitudinem ignotorum hominum suspectam habens, peregrinos, exceptis, qui sedes haberent in Italia, et uno nominatim Glaucippo, Urbe submovit, lege in id lata.

XVIII. Jam L. Julius Cæsar, C. Marcius Figulus consules erant; quum C. Cæsar, ut se experiretur, et inimicis ægre faceret, eorumque diminueret auctoritatem, in exercenda de sicariis quæstione, eos quoque sicariorum numero habuit, qui proscriptione sullana ob relata civium romanorum capita præmium acceperant, quanquam excepti Corneliis legibus erant. Eorum hominum causam Cato tum quæstor præjudicio premebat, quod ab iis acceptam ob cæ-

§ XV. Ascon. in Corn. — Lactant. VI, 2. — Val. Max. VIII, 5. — Plut. in Crasso, cap. 24. — § XVI. Sueton. in Cæs. cap. 9. — Dio. — Ascon. in Tog. Cand. — § XVII. Cic. de Offic. III, 11, et in Rull. I, 4. — Plut. in Cat. min. et de vitioso Pudore, cap. 18.

des pecuniam, turpitudinem facti simul vehementer exprobrans, exegerat. Sic deinde trahebantur ad judices, et velut a Catone prædamnati, tristes sententias auferebant. Damnati sunt L. Luscius, notus centurio sullanus, et tam dives ex victoria factus, ut amplius centies rem haberet; itemque L. Bellienus, avunculus Catilinæ, qui Sullæ jussu Lucretium in foro confoderat; mirantibus, quibus improvisa res acciderat, ut, quos formidabiles prius omnibus vidissent, eosdem reos, humiles, sordidos, postremo sanctionibus pœnisque obnoxios cernerent.

XIX. Post paucos deinde menses a dissimili causa par admiratio fuit, quod, his damnatis, quorum alter infitiatus erat factum, alter imperio dictatoris paruerat, Catilina est absolutus; quem post repulsam in petitione consulatus, L. Lucullus, qui postea quoque eumdem honorem petiit, lege de sicariis postulaverat.

XX. Inter hæc Mithridates, Cerealia in Bosporo celebrans, repentino terræ motu est turbatus, quo violentioris non exstabat memoria: clades inde plurima fuit, oppidorum quoque haud pauca graviter sunt afflicta. Sed ille, Panticapæo recepta, quod ad ostium Ponti Europææ partis emporium est, quum trans fretum agere Stratonicen comperisset, communem filium, cujus illa salutem pacta a Pompeio fuerat, in conspectu mulieris interfecit, abjicique insepultum jussit; bonum patrem exuens, ut malum maritum ageret. Legatos deinde ad Pompeium misit, paternum sibi regnum concedi postulans, vectigali stipendiarioque populi romani futuro. Pompeius adhuc vivere Mithridatem miratus, ad se venire jussit, Tigranis exemplo. Quod ubi est relatum; « Facerem inquit, nisi essem Mithridates: ali« quot tamen filios et amicorum principes mittam ». Nec ideo segnius delectum habebat, ingenuos servosque promiscue sacramento adigens. Arma item, telaque, et machinas intente parabat, neque arboribus fructiferis parcens, neque bobus

§ XVIII. U. C. 688; A. C. 64. — Sueton. — Dio. — Plut. in Catone min, cap. 23. — Cic. in Tog. Candid. et ibi Ascon. — § XIX. Ascon. — Dio.

aratorum, qui ob nervos, quorum copia opus ad machinas erat, frequentes occidebantur.

XXI. Ob hæc, et quia tenuissimis etiam tributum erat impositum, invisum esse vulgo Mithridatis imperium cœpit; et ministrorum culpa crescebant offensæ, quod, latente propter morbum rege, per superbiam et avaritiam in populares multa delinquebant. Mithridates enim, ulcerosam abscondens faciem, a nemine patiebatur adspici, extra spadones, qui et medicabantur. Quum percuratus esset, jam sexaginta cohortes sexcenariæ sub signis erant, lecta juventus, præter inconditam multitudinem; naves etiam, et loca opportuna, interim a ducibus præoccupata, præsto erant.

XXII. Hoc animosior ad cætera, partem copiarum Phanagoream trajecit, ex adverso Panticapæi situm emporium, duobus his claustris os Ponti in potestate habiturus. Sed non diu perstiterunt in fide Phanagorenses, Castore quodam rebellionis auctore, qui tortus aliquando a Tryphone, regio eunucho, ingressum Phanagoream hominem occidit, populumque ad vindicandam armis libertatem excitavit. Regiam liberi Mithridatis obtinebant: eos Castor, congesta circum arcem incensaque materia, compulit ad deditionem.

XXIII. In his Artaphernes ferme quadragenarius erat: Xerxes, Oxathres, et Eupatra in ætatis flore. Sed altera filiarum Mithridatis Cleopatra, quum perire mallet, quam se dedere, tam generoso proposito fortius stimulavit patrem, ut quidlibet pro ejus salute conaretur. Itaque submissis ab eo plurimis dicrotis erepta, et Panticapæum revecta est. Cæteros Phanagorenses ad præsidia romana transmiserunt. Subinde Castoris successu et aliæ civitates animatæ a rege defecerunt; Chersonnesus, Theodosia, Nymphæum, cum aliis circa Pontum opportunis bello gerendo oppidis.

XXIV. Idcirco Mithridates, crebris defectionibus territus, quum exercitui, qui magnam partem ex invitis constabat, parum fideret, filias, scythicis regulis desponsas,

§ XX. Oros. VI, 5. — Dio. — Appian. Mithrid. — § XXI. Oros. — Appian. — § XXII. Plut. — § XXIII. Sueton. — Dio. — Plut. in Catone, c. 23.

quingentorum militum addito præsidio, misit, ut eos quam maturrime cum auxiliaribus copiis ad se pertraheret. Sed milites, occisis in itinere spadonibus, quod genus apud regem prævalidum et potentia sæpe abusum infestissime oderant, puellas seque Pompeio tradiderunt. Inter has calamitates adeo non deficiebant Mithridatis spiritus, ut potius augerentur: quum enim esset septuagenario major, fractum laboribus corpus, animi vigore sublevando, consilia vasta, inaudita, incredibilia agitabat.

XXV. Namque per Colchos et mæoticas gentes ad Istrum penetrare statuerat: inde sive per gallicas gentes, quarum amicitiam diu ante paraverat, tritamque Cimbris viam, tractis secum, qua transiret, auxiliis, superare Alpes; sive Thracia, Macedoniaque et Græcia raptim transitis in Italiam irrumpere. Quod si efficere potuisset, non dubitabat, quin in ipsa Italia contra Romanos arma et viros esset inventurus; quod et Hannibali successerat; et nuper Spartacus, homo nullius dignitatis, non caruerat adversus Romanos fautoribus: maxime autem socialis belli reliquias, et velut sub cinere latentes igniculos sperabat adventu suo excitari posse, quum haberet apud se generis ejus plurimos, et paucos ante annos ultro inde legationes venissent in Italiam eum vocantium.

XXVI. Sed exercitus a mentione tam longinquæ et duræ militiæ abhorrebat: neque enim se pares futuros Romanis in Italia sperabant, quos domi sustinere nequivissent; et regem desperatione ad audendum propelli rebantur, ut exactam ætatem regia potius morte clauderet, quam brevem lucis usuram perpetua ignominia mercaretur. Durabant tamen adhuc, et imperium patiebantur, reverentia regis, cujus tanta erat apud omnes gloria, ut ne quidem inter adversa contemptui facilis videretur.

XXVII. Jam in Syria Pompeius erat, quum hæc omnia circa Bosporum gerebantur: is enim, obiter superatis An-

§ XXIV. Oros. — Appian. — § XXV. Oros. — Appian. — Flor. III, 5. — Plut. in Pomp. — § XXVI. Dio, lib. XXXVII.

tiocho Commagenæ, Dario Mediæ regibus, quinquagesima, quam ex Ponto profectus erat, die, Ecbatana pervenerat. Duplicia fuerunt Ecbatana dispari nobilitate : nam altera Persarum, deinde Parthorum regum æstivis notissima sunt; Syriaca, præter mediocritatem opum, nomen quoque mutatum obscuravit, postquam a monte, in quo situm erat oppidum, *Carmelum* appellare cœperunt.

XXVIII. Ad hanc igitur Syriæ urbem venisse Pompeium, non ad Medicam, arbitror; quanquam aliter est ab Orosio traditum. Nec ideo, quia cum Medorum rege bellum habuit, ad Ecbatana pervenisse credendus est; nam illum, auxilium Antiocho ferentem, coegit fugere : neque vero Parthus quievisset, accedente Romano ad regni sui caput, quemadmodum ab eodem Orosio nominatur. Præterea notum est, parthica bella declinasse Pompeium, Syriæ partes omnes percurrisse, ut sub imperium cogeret. *Quidquid* enim *sub Tigrane fuisset, illo debellato, populi romani factum esse* autumabat; hocque factitabat lubentius, ut acta Luculli convellerentur.

XXIX. Nam Lucullus, victo Tigrane, reversum in Syriam, receptumque a suis, Antiochum Cyziceni filium, avito regno frui passus, *Regem* appellaverat. Sed ademit præsenti videntique regnum Pompeius, quanquam nunquam de populo romano male meruisset, quum hostem ejus Tigranem regnare pateretur. Nec speciosa dictu deerant : *recusare Syros hominem, a quo tot per annos deserti, alienigenæ regis jugum tulissent : neque vero æquum esse, quum sua tueri nequivisset, alieni laboris eum habere præmia. Paci quoque Syriæ consulendum, ne rursus Judæorum Arabumque latrociniis fiat opportuna.*

XXX. Sic velut justo rege vacans, in provinciæ formam Syria redacta est, Seleucidarumque imperium finem accepit : præter modicum Commagenæ regnum, quod illi Antiocho non modo reliquit Pompeius, sed etiam auxit, adjecta Me-

§ XXVII. Dio. — Appian. — Vell. II, 40. — Oros. VI, 4. — Plin. VI, 19. — § XXIX. Dio. — Appian. Syriac. — Justin. XL, 2.

sopotamiæ parte, quam raptim subegerat, castelloque Seleucia, in quo asservatam aliquamdiu Cleopatram cognomento *Selenen*, Syriæ reginam, Tigranes nuper interfecerat. Hoc modo constituenti Syriam Pompeio legati Phraatis Tigranisque regum affuerunt. Recruduerat inter eos bellum; victusque primo prælio Parthus, sequenti Armenios pepulerat.

XXXI. Igitur Tigranes Pompeium Syria arcessebat: Parthus accusabat Romanos varie, ut sentire Pompeius posset, si bellum cœptaret, cum potente et parato hoste certamen fore. Quapropter inconstantiam fortunæ reputans, nulla Tigrani auxilia misit, neque contra Parthos quidquam fecit hostiliter, negans, *injussu senatus populique romani bellum suscipi fas esse*. Legatis autem respondit, *esse Phraati non cum Romanis, sed Tigrane, de finibus controversiam; missurum igitur tres viros, qui dissidentes componerent*. Neque reges recusarunt, quin illos pro justis disceptatoribus admitterent; quanquam inter ipsos jam odio metuque Romanorum convenerat.

XXXII. Tigranes negatis suppetiis iratus, Phraates sibi metuens, si Tigranes perisset; ambo satis certum putantes, ad utrum quum exscidio alterius victoria venisset, illum hostes Romanos, et minus ad repellendum virium habiturum, in gratiam haud difficulter redierunt. Quum inter has res comitiorum dies adessent, magnam in Urbe novorum consulum exspectationem, multitudo competitorum, et suspecta quorumdam consilia moverunt: septem in eum annum candidati petebant; patricii duo, P. Sulpicius Galba, L. Sergius Catilina; totidem plebeii nobiles, C. Antonius, L. Cassius; præterea Q. Cornificius, C. Licinius Sacerdos, qui tantum non primi ex familiis suis magistratum gesserant.

XXXIII. Solus competitorum M. Tullius Cicero equestri loco natus, nullas ostentare imagines poterat. Sed hic elo-

§ XXX. Plut. — Vell. II, 37. — Appian. Mithrid. — Strab. lib. XVI, p. 749. — Oros. — § XXXI. Appian. — Dio. — Plut. — § XXXII. Ascon. in Tog. Candid. — Plut. Cic.

quentiæ præsidio, et integritate morum in id fastigium erat enisus, ut meliori spe, quam cæterorum quisquam, peteret. Quapropter Antonius et Catilina, pessimi omnium turpissimique, coitionem fecerunt, ut Ciceronem consulatu dejicerent, adjutoribus usi firmissimis M. Crasso, C. Cæsare, qui civilem Ciceronis potentiam rationibus suis adversam fore judicabant. Horum opera et factionibus ita palam fervere ambitus cœperat, ut, paucis adhuc comitiorum diebus reliquis, senatus legem ambitus, aucta etiam tum pœna, ferri juberet. Intercessit tribunus plebis Q. Mutius Orestinus.

XXXIV. Id quum graviter ferrent Patres, surgens Cicero loco sententiæ orationem habuit in toga candida, contra Catilinam et Antonium, cæteris competitoribus, qui modeste se gerebant, abstinens : Galba enim sine fuco et fallaciis prensabat, more majorum ; neque Q. Cornificium reprehenderes. Cassius tum adhuc iners potius ac stolidus esse, quam improbus, videbatur. Orationi Ciceronis et Catilina et Antonius contumeliose responderunt, quod unum poterant, invecti in novitatem ejus.

XXXV. Id telum erat ingens apud accensos invidia nobiles, qui velut pollui consulatum rebantur, si ad hominem novum, quantumlibet egregium, pervenisset. Et manilianis actionibus, tanquam ad popularem factionem deficiens, optimates offenderat. Sed cito mutati sunt, postquam industria vigilantiaque viri opus esse periclitanti reipublicæ viderunt. Quippe Catilina circiter kalendas junias cum multis nobilibus, aliisque pessimis et audacissimis hominibus, conjurationem fecerat, ut, consulibus trucidatis, senatuque deleto, incensa pluribus locis Urbe, ærarium diriperent, rempublicam constituerent arbitratu suo : in hoc fidem mutuo obligaverant, homine mactato, ejusque gustato sanguine: tantus furor mentes incesserat! Plerosque sequuta luxuriam egestas ad ultimi furoris consilia præcipitabat : erant et qui spe dominationis improbis cœptis occulte faverent.

§ XXXIV. Cic. ad Attic. I, 1. — Ascon. — § XXXV. Sallust. in Catil. c. 17, 22 et 23. — Cic. de Petit. Cons. — Plut. — Appian. Civ. lib. II. — Flor. IV, 1.

XXXVI. Mulieres quoque luxu ac libidine perditas, aut maritorum necem optantes, adsciverant, per quas servitia concitarent, aut viros illarum interficerent. Harum nec paucæ erant, corruptis civitatis moribus, et primariorum virorum conjuges, ex quibus Semproniam D. Bruti uxorem Sallustius nominat. Sed in eadem causa fuisse non immerito existimemus, quæ paulo ante aut postea sunt a viris repudiatæ, Clodia et Servilia Luculli, Mucia Pompeii, Catonis Atilia, Cæsaris Pompeia, Antonii Antonia, et M. Luculli, quacumque gente fuit, uxor. Juventus etiam pleraque, præcipue nobilium, licet nomen conspirationi non dederat, tamen audiens, hujusmodi quædam agitari, gaudebat, imbecillitate ætatis, et quia, corruptis olim moribus, ut quæque erant flagitiosissima, ita maxime probabantur.

XXXVII. Multum etiam ad perficienda cœpta in Pisone spei Catilina posuerat, qui tum, nondum audito ejus casu, Hispaniam citeriorem obtinere credebatur; itemque P. Sicio Nucerino. Nam is publico judicio postulatus, adscito in itinere pessimo quovis et levissimo eadem metuentium, aliisque, quos fors offerebat, per Italiam ac Hispaniam ad fretum transgressus, in Africam ductor exercitus sui transjecerat; ibique regulis inter se bellantibus auxilia ferendo, quum, quibus ille accessisset, superiores fierent, ad famam brevi pervenerat. Sed maxime sperabat, consulem se, collega C. Antonio, fore : *tum nullis domi provisis opibus, Pompeio bellum in ultimis gerente terris, in destitutam rempublicam impetum rectissime fieri posse*. Hæc ita occulte parari non poterant, quin se quibusdam, sed obscurioribus indiciis, proderent : cæca tamen res erat, donec per Fulviam est patefacta, nobilem mulierem, quæ ex amatore suo Q. Curio, perditæ luxuriæ juvene, compertam, tacito auctoris nomine compluribus enarravit.

XXXVIII. Id potissimum causæ fuit comitiis, cur consensu omnium, neque per tabellam, sed una voce populi,

§ XXXVI. Appian. Civ. lib. II. — Sallust. cap. 17 et 37. — Plutarch. —
§ XXXVII. Appian. Civ. lib. IV, p. 620. — Sallust. — Flor. — Plutarch.

Tullius renuntiaretur prior: ei collega C. Antonius additur, quum ob patris memoriam, paulo speciosiore manu suffragante, pauculis centuriis Catilinam superasset. Conjurati, licet hoc eventu perculsi, tamen arma parare, pecunias cogere, plures in societatem consilii adducere non omittebant: contra Cicero, gnarus, quod negotium suscepisset, omnes nervos intenderat, ne quid ad summam diligentiam, exactissimasque pro republica vigilias, reliqui faceret. Hic etiam annus censores habuit, quod proximis censoribus nulla pars populi censa, neque lustrum conditum erat. Sed horum etiam adeo opera nulla exstant, ut nomina vix eruantur.

XXXIX. Utrum enim Q. Metellus, an P. Isauricus censuram tum gesserint, ambigitur: eadem de L. Cotta dubitatio foret, nisi Ciceronis joco fuisset notatus. Nam is quum inter petitionem consulatus prensans de more homines, sitique correptus, circumstantibus et tegentibus amicis, biberet in foro, ubi L. Cotta censor consederat; «Jure inquit, «timebatis, ne succenseret mihi censor, quod aquam bibo». Erat enim Cotta vinosior, et eo nomine vulgo male audiebat. Huic igitur Cottæ, et collegæ, quisquis ille fuerit, senatum legere cupientibus, tribuni plebis restiterunt, ne ipsi quoque senatu moverentur veriti, ob fœdas et seditiosas actiones, quibus convellebant reipublicæ statum. Multæ enim tunc rogationes promulgabantur: inter cætera P. Servilius Rullus ferebat Agrariam, *uti decemviri coloniis deducendis, agros, qui ubivis publici essent, maxime Campanos, quemadmodum ex usu esse viderent, distribuerent:* eadem lege ad emendos, ubi opus foret, agros, omnis propemodum publica pecunia, et quæ cogi undecumque posset, decemvirorum subjiciebatur potestati. Dabatur et exercitus conscribendi potestas, quanto res indigeret.

XL. Et favebat legi C. Antonius, unum se fore sperans in decem. Igitur M. Cicero kalendis januariis, qua die consulatum iniit, ea de re verba fecit in curia, senatusque con-

§ XXXVIII. Sallust. — Plutarch. — Cic. in Rull. II, 2, et in Pison. 1. — Pigh. Annal. — § XXXIX. Dio. — Cic. in Rull. — Plutarch.

firmandi valida fundamenta jecit : neque deinceps destitit, donec, pro Rostris etiam causa exposita, rempublicam maximarum largitionum metu liberaret; tanta vi eloquentiæ mentibus admota, ut legem Agrariam, hoc est, alimenta sua, vocatæ in suffragium tribus abrogarent; tribuni vero plebis ita consternarentur, ut alias quoque nonnullas actiones abjicerent. Erant omnino ea tempora, ut et hoc consule respublica, et hoc ingenio consul, haberent opus; quum nihil abesse videretur, quod timere boni, sperare improbi possent. Tribuni plebis varie miscebant civitatem, favente in plerisque Antonio, facili inter prava ingenia ad deterius consensu. Alius, enise rem urgente Cæsare, proscriptorum liberis jus petendi magistratus reddere moliebatur; alius idem dabat P. Antronio et P. Sullæ de ambitu damnatis : neque deerat, qui novas tabulas meditaretur.

XLI. Quibus præcipua Ciceronis industria vigilantiaque occursum est : is consilia omnium magna solertia indagavit, pari constantia excepit, denique incomparabili eloquentia, tanquam fulmine, dejecit. Tantum enim dicendi copia et gravitate valuit, ut etiam homines ad ea probanda, quæ paulo ante insigniter odissent, posset adducere. Nam illo suadente, etiam Rosciam theatralem legem plebs æquo animo tulit, magnopere prius irata L. Othoni auctori legis, quod, discrimine sedis constituto, indignam, quæ cum equitibus sederet, habuisset. Forte acciderat, ut Othonem tum prætorem legis ejus dolore populus in theatro exsibilaret, equites contra plausu exciperent; deinde iterum inde sibilis, hinc plausu instaurato, maledictis atque conviciis inter se committerentur ordines, et res ad seditionem spectaret.

XLII. Igitur ubi Cicero consul comperit, accurrit propere, vocataque in æde Bellonæ concione, plebem objurgans, ita mutavit animos, ut reversa in theatrum, non

§ XL. U. C. 689; A. C. 63. — Agell. XIII, 23. — Cic. ad Famil. ep. 19, et ad Attic. lib. I, et in Pis. cap. 2. — Plin. VII, 30. — Dio. — Sueton. in Cæs. cap. 41. — Plut. — § XLI. Vell. II, 34. — Dio. — Plut.

minorem Othoni plausum ipsa, quam equites, darent. Majorem deinde dimicationem pro C. Rabirio subiit, cui subornatus a C. Cæsare tribunus plebis T. Labienus perduellionis diem dixerat, *quod ante sex et triginta annos L. Saturninum tribunum plebis occidisset.* Negabat factum Rabirius: sed non tam ille, quam senatus auctoritas petebatur; nihil deinceps valitura, ubi, quod ipsius jussu esset factum, post tot annos in disquisitionem vocari, pœnaque et supplicio vindicari posse constitisset.

XLIII. Quum summa ope restitisset melior pars senatus, ne judicium ea de re fieret, tribuni plebis, factione Cæsaris adjuti, vicerunt: ita duumviri non more antiquo, a populo, qui perduellionem judicarent, sed a prætore dati, sic ducta sorte, ut, res suspiciosissima, Lucius et Caius Julii Cæsares fierent: a Caio certe tam cupide condemnatus est, ut more majorum ad populum provocanti, nihil æque ac judicis acerbitas profuerit. Pro hoc reo Ciceronis exstat oratio, quæ ipso indice, quarta habitarum in consulatu fuit. Periclitabatur tamen reus, tanta vis adversæ factionis erat; quum Q. Metelli Celeris, qui prætor et augur erat, facto est liberatus. Centuriatis comitiis de perduellione populus judicabat: illa quum intra pomœrium fieri nefas esset, antiquitus erat statutum, ut, occupato in suffragiis ferendis populo, exercitus præsidii causa imperaretur: ita fiebat, ut cum armis exirent, nec simul universi cives, sed per partes, ferrent suffragia, quo semper idonea manus ad tutelam cæterorum et Urbis in Janiculo excubaret.

XLIV. Nam inter initia metus ab accolis, tenui adhuc re romana, desiderabat cautionem: is deinde mos, ut solet, quantumvis mutato rerum statu, pro lege servabatur. Vexillum igitur fixum erat in Janiculo, quamdiu comitia habebantur; eo dimoto, præsidium discedebat, neque deinceps agi cum populo poterat. Metellus igitur, quum frustra docere

§ XLII. Cic. ad Attic. II, 1, et pro Rabir. — Plin. — Dio. — Sueton. in Cæs. cap. 12. — § XLIII. Liv. I, 26. — Sueton. — Dio. — Cic. ad Attic. II, 1. — Rosin. Antiq. Rom. VI, 9. — Agell. XV, 27.

conatus esset, *contra majorum instituta judicium eo tempore perduellionis fieri*, omissa concione, priusquam suffragia ferrentur, in Janiculum contendit, vexilloque revulso, necessitatem solvendi comitia fecit. Neque ultra institit Labienus, quanquam alia die repetere reum potuisset. Supererat de proscriptorum liberis contentio, ideo tractatu asperior, quod adolescentes boni et fortes, nulla sua culpa, petitione magistratuum arcebantur; eratque hæc quum numero, tum opibus minime spernenda manus.

XLV. Sed ita tum rei acerbitatem oratione mollivit consul, et legibus Corneliis sic cohærere statum civitatis docuit, ut ipsos quoque honores petere puderet. L. autem Cæcilium tribunum plebis, P. Sullæ fratrem, eoque de mitiganda pœna ambitus ferentem, ut fratri reditus ad petendos honores esset, ita immutavit, ut et abjiceret rogationem, et, Agrariæ legis se fore intercessorem, profiteretur. Legationes quoque liberas, quanquam ad commodum senatus pertinere videbantur, frequentissimo senatu assentiente sustulisset, nisi fuisset a tribunis intercessum : tempus tamen minuit, et, quod infinitum fuerat, annuum fecit. Et quia proviso, quod imminebat, bello, rempublicam pecunia opus habituram putabat, misso Puteolos P. Vatinio quæstore, aurum et argentum vetuit exportari.

XLVI. Hæc atque talia consuli eo facilius procedebant, quod turbaturum alias cuncta collegam, ne contra rempublicam sentiret, patientia et obsequio mitigatum, postremo commutatione provinciæ perpulerat. Quippe Cicero Macedoniam sortitus, quum eam placere collegæ videret, cum Gallia commutavit, quæ C. Antonio evenerat. Inter hæc P. Lentulus Spinther ædilis curulis tanta magnificentia ludos edidit, ut superiores omnes novo invento vinceret, ar-

§ XLIV. Cic. ad Attic. pro Sulla, cap. 22 et 23, et pro Pis. — § XLV. Quintil. Inst. Or. XI, 1. — Plin. VII, 30. — Cic. de Legg. III, 8, et in Vatin. cap. 5. — § XLVI. Plutarch. — Sallust. in Catil. cap. 6. — Cic. in Pis. cap. 2, et de Offic. II, 16. — Valer. Maxim. II, 4, 6. — Dio. — Plin. IX, 39.

gentatis choragiis scenam adornans. Idem et dibapha tyria primus est usus, quod tum improbatum, mox vulgare fuit.

XLVII. Hic ferme status urbanarum rerum erat, quum, audito fine Mithridatis, grates diis actæ sunt, et ad omnia pulvinaria supplicatum, quum, referente Cicerone consule, quantum alias nunquam, in duodecim dies supplicationem senatus decrevisset. Tribuni plebis T. Labienus, T. Ampius privilegium tulerunt, *ut Pompeius ludis Circensibus corona aurea, toga picta, cultu triumphantium uteretur; scenicis, prætexta coronaque laurea.* Salutis etiam augurium, confectis bellis maritimis et terrestribus omnibus, celebrari posse creditum est. Id veteri more genus quoddam divinationis erat, quo maximus prætor explorabat, *salutemne dii populo romano annuerent:* neque fas erat alio die agi, quam qui ab omni negotio militari vacuus; eaque de re diu intermissum inter continua bella, civilesque discordias fuerat, nullum idoneum tempus ad pacificas cærimonias invenientibus.

XLVIII. Porro Mithridatis exitum operæ pretium est penitus exsequi. Calamitatibus, et, quæ calamitatem amat sequi, perfidia suorum irritatus, quum multos ob culpam, alios per suspicionem interficeret, omnium a se amicos tædio et metu abalienavit. Etiam Pharnaces, filiorum ad eam diem honoratissimus, et sæpe declaratus regni successor, sive fratrum occisorum dolore, sive sibi timens, insidias struere seni cœpit, priusquam destinatam in Italos expeditionem inchoasset. Nam id ubi esset factum, omnem ab Romanis præcidi spem veniæ existimabat, neque ad se ex opibus paternis quidquam esse perventurum.

XLIX. Non deerant, qui hæc referrent ad regem; multos enim filio apertos clandestinosque custodes apposuerat. Comprehensi igitur consciorum nonnulli, tortique sunt: nec dubitabat rex insidiatorem tollere, nisi Menophanes,

§ XLVII. Appian. Mithrid. — Cic. de Prov. Consul. cap. 11, et ad Attic. I, 18. — Vell. II, 40. — Dio. — § XLVIII. Eutrop. — Oros. VI, 5. — Appian. — Dio. — Liv. Epit. — Plut.

ostensis incommodis, quæ sub tempus tam longinquæ expeditionis occisum filium essent sequutura, perpulisset, ut veniam offerret. Sed ille, longius progressum existimans, quam ut tutus inde receptus esset, ad hoc animos militum a suscepta expeditione abhorrere gnarus, noctu ad primarios romanorum transfugarum, qui proxime regem tendebant, ingreditur; casum suum miseratur; laborem improbum, pericula, miserias, quæ per tanta marium terrarumque spatia, omnibus ubique infestis, Italiam petituros manerent, exaggerat; spem a se maximam, honoresque et opes in promptu ostendit, si regno ipse potiatur.

L. Facile persuadetur, omnia tristissima, si perducti in Italiam forent, metuentibus: mittuntur eadem nocte certi homines ad alia vicina castra sollicitanda: nec mora, simul cum luce transfugarum exoritur clamor; eum exceptum alii sequuntur, transmittuntque: sic brevissimo tempore totum ubique exercitum atque etiam nauticam turbam seditio percurrit. Nam et ab ignaris antea simul cognitum probatumque Pharnacis consilium est, lætis ad res novas plerisque; aliis, quod in defectione omnium soli frustra et cum exitio renisuri videbantur. Sic ad urbem pergitur; nam Panticapæi Mithridates tum agebat.

LI. Rex, tumultu audito, partem eorum, quos secum habebat, obviam mittit, cum cæteris ipse sequuturus. Sed et illi defecerunt ad Pharnacem, et urbs, non invitis oppidanis, ab eodem occupata est: Mithridates in regiam confugit. Inde quum misisset ad milites, quæsitum, *quid ergo sibi vellent?* aperte *Pharnacem* postularunt *regem, juvenem pro sene eunuchorum mancipio, filiorum amicorumque carnifice.* His auditis, Mithridates, ut spem ultimam tentaret, ipse alloquuturus eos prodiit. Tum intentis in illum digitis transfugæ, « En, inquiunt, qui transire ad nos satagitis, ubi « prius fidem faciatis animi propositique vestri ».

LII. Ad hanc vocem prosilientes complures, equum fugientis confoderunt, *Pharnacem regem* sublatis vocibus

§ L. Dio. — § LI. Appian.

acclamantes; et ne dubitari amplius posset, raptam aliquis extemplo papyrum, instar diadematis capiti Pharnacis circumposuit. Hæc ex altissimo muro miserabilis senex conspicatus, multis precibus oravit filium, *ut tutam sibi fugam concederet*, alios super alios ea de causa missitando. Postquam nemo revertebatur, atque ultimam adesse necessitatem sentiebat, exclamasse fertur : « Quoniam Pharnaces « mori jubet, vos, si estis, dii patrii, precor, ut quandoque « et ipse hanc vocem a liberis suis audiat ».

LIII. Collaudatos deinde satellites et amicos, qui pauci apud eum perstiterant, fide ad extremum præstita, suæ incolumitati consulere, et ire ad victorem, jubet : statimque descendens ad reliquas conjuges liberosque suos, venenum, quod semper cum gladio gestare consueverat, miscet. Erant ibi duæ filiæ virgines, duobus Ptolemæis, Ægypti Cyprique regibus, desponsæ, Mithridatis et Nyssa. Hæ enise rogarunt patrem, ut ipso superstite morerentur. Igitur his primum venenatam potionem, deinde reliquis dedit; ipse hausit novissimus.

LIV. Reliqui cito exstincti sunt : Mithridates, quanquam vehementissimi veneni magnum modum ebiberat, et vim potionis ambulando cuperet accendere, tamen, defendentibus vitalia, quæ sæpe sumpserat, remediis, metuere cœpit, ne in filii, et deinde Romanorum potestatem incideret; gladioque admoto, ne sic quidem invenit exitum, quia senecta malisque circumstantibus, ad hoc veneno debilitata manus aliquanto leviorem plagam fecerat. Igitur conspecto forte Bituito Gallo, qui, muro jam superato, cum aliis in regiam penetraverat, « Multum, inquit, dextræ tuæ, quum « miles meus esses, debui; plus debiturus, si extremum mihi « officium præstiteris, ne hac ætate, hisque rebus gestis, « ducis romani triumphalem currum Mithridates antecedam.

§ LII. Oros. — Appian. — § LIII. Dio. — Oros. — Eutrop. — Val. Max. IX, 2. — Flor. III, 5. — § LIV. Dio. — Oros. — Justin. XXXVII, 2. — Plin. XXV, cap. 2. — Appian. — Agell. XVII, 16. — Flor. — Liv. Epit.

« Expelle sis hunc spiritum, quem frustra sollicitavit mea « manus, quemque adversus venenum stultus ego medica- « mentis munii ».

LV. Ita Bituitus, quum et Pharnaci rem gratam factu- rus videretur, jugulum ultro præbentis hausit; simul ac- currentes alii gladiis ac lanceis accelerarunt ei mortem : sic interiit ultimus tum sui juris regum, præter Parthicos, post multas et illatas aliis, et acceptas aliunde calamitates, fortunæque miras vicissitudines, ne simplici quidem morte sublatus. Ætatis annos (nam dubitatur) paulo plus minusve septuaginta, regni quinquaginta septem exegerat.

LVI. Eo tempore Pompeius obibat Cœlen Syriam, lega- tos et munera gentium excipiens, quæ ex tota Syria Ægy- ptoque mittebantur : nam et Ægyptus inquieta seditionibus erat, adque eas comprimendas Pompeium rex advocabat, dona pecuniasque ipsi, et exercitui vestem mittens. Venit et ab Hyrcano Antipater, et Nicodemus ab Hyrcani fratre Aristobulo, de regno hierosolymitano certantibus. Ipsi oc- currere jussi ad disceptandum reguli; quum Aristobuli le- gatus, data ab eo prius Gabinio trecenta talenta, deinde Scauro quadringenta arguens, supra cæteras inimicitias, horum etiam odia comparasset.

LVII. Interea quum ver apparuisset, contracto ex hiber- nis exercitu, Pompeius in damascenos fines fecit expedi- tionem, multis in via excisis latronum castellis, supplicio- que affectis tyrannis, qui passim per civitates exstiterant. Primum in apameno agro capta ex itinere et diruta arx est, quam Antiochus Cyzicenus struxerat. Deinde in Ituræos transitum, qui sub Ptolemæi Mennæi ditione Libani par- tem habitabant, latrociniis dediti. Munitissima horum ca- stella, Sinnam et Borama, in monte sita, et inferius Botryn, et Gigartum, et speluncas juxta mare, et castellum in jugo, quod appellabant *Theu-prosopon*, Pompeius evertit : tyran- nus, Tripolitano Dionysio, qui paulo ante securi percussus

§ LV. Dio. — Vell. II, 40. — Appian. — Eutrop. — Plin. — § LVI. Xiphilin. — Joseph. Antiq. XIV, 5. — Appian.

fuerat, nihilo innocentior, mille talentis redemit supplicium: quibus ad stipendia militum usus imperator, Lysiada deinde ad lacum Apamenum cepit, munitam urbem, quam judæus quidam tyrannus nomine Silas obtinebat.

LVIII. Liberavit et Byblum, veterem Cinyræ regiam, quum et hujus urbis tyrannum securi percussisset. Heliopolin deinde et Chalcidem, Mennæi urbes, transiens, per Syriæ partem, quæ Libano et Antilibano montibus inclusa proprie *Cava* dicitur, Pellam, et hinc Damascum venit. Damascus, inter Seleucidarum calamitates, Arctam vocaverat Arabum Nabatæorum regem, eique se et omnem circa regionem tradiderat. Sed illam nuper, victo Arabe, Metellus atque Lollius receperant, quum ad Syriam pro sua defendendam Pompeius exercitum misisset. Mox eodem venit ex Armenia, ubi tum Tigranem bello Pompeius urgebat, ejusdem missu M. Scaurus, Aretamque Hierosolymas obsidentem, acceptis ab Aristobulo pecuniis, deterruit, inde Damascum reversus.

LIX. Has causas gerendi cum Arabibus belli adeptus Pompeius, Hyrcanum et Aristobulum, qui Damascum accesserant, miti responso dimisit; *in præsentia prævertendum sibi ad Nabatæorum castigandam insolentiam; inde iturum in Judæam, ut litem fratrum componat: interea mutuis injuriis abstineant.* Sed Aristobulus, qui se regem ferebat, velut herilium jussorum impatiens, insalutato Pompeio digressus, ita offendit virum, præcipue Hyrcani, et Antipatri, cujus postea filius Herodes in Judæa regnavit, obtestationibus augentibus iram, ut, dilato bello arabico, in Judæam converteret signa, et per Pellam Scythopolinque et Coreas Alexandrium duceret, in finibus Judææ situm, ubi se Aristobulus incluserat, dubius animi, et vicissim de salute ac dignitate anxius.

§ LVII. Appian. — Oros. VI, 6. — Strab. lib. XVI, p. 753, 755 et 756. — Joseph. — § LVIII. Joseph. Antiq. XIV, 5 et 13, et de B. Jud. I, 4. — Strab. lib. XVI, p. 756. — § LIX. Appian. — Dio. — Joseph. Antiq. XIV, cap. 5, et de B. Jud. I, 5.

LX. Omnibus tamen a bello dehortantibus, descendit in castra Pompeii, multaque de jure suo loquutus, concedente illo in castellum est regressus. Hoc iterum atque tertio quum fecisset, inter spem metumque ambiguus, se ita temperare cupiens, ut neque prodere dignitatem videretur, neque Pompeium offenderet; neutrum satis assequutus, jussu Romani scripsit ad præsidiorum præfectos, *ut castella quædam traderent*. Deinde bellum indignanti animo volvens, discessit Hierosolyma. Neque Pompeius distulit sequi, castrisque ad Hierichunta positis, palmarum balsamique proventu nobilem, extra vallum equitando exercebatur; quum citi accurrerunt equites, lætum, ut ex laureatis hastarum cuspidibus intelligi poterat, nuntium afferentes.

LXI. Concursu igitur exercitus, precibusque coactus, statim legit epistolas, et suggestu, non cæspitibus, ut moris erat, sed per festinationem militum comportatis jumentorum sarcinariorum clitellis effecto, *Mithridatem vixisse* pronuntiavit. Inde læti omnes ad sacrificandum epulandumque se converterunt; in uno corpore bellum exstinctum, infinitosque populi romani hostes deletos rati. Pompeius etiam minore, quam credidisset, labore suo debellatum gaudens, et in patriam, ut primum posset, rediturus, statim orta luce Hierosolyma progressus, Aristobulum terruit, ut descendens, pecuniis promissis, urbem et omnia in potestatem ejus dederet.

LXII. Pompeius, venia vicissim data, Gabinium ad accipiendam pecuniam misit. Sed Aristobuli factione claudente portas, ille datus in custodiam est, urbs obsessa: quam ubi Hyrcani partibus dediti aperuerunt, Piso legatus Pompeii, regia occupata, præsidium ibi posuit, domusque et alia, templo, quod rebelles occupaverant, vicina communivit; deinde templum, qua respiciebat Aquilonem, infirmius ea parte, quam cætero ambitu, videns, oppugnare cœpit. Erat tamen ibi quoque præceps et abrupta vallis, et

§ LX. Plut. in Pomp. — § LXI. Joseph. Antiq. et de B. Jud. — Cic. pro Muræna, cap. 16. — Oros. VI, 6. — Dio. — Hegesipp. I, 16.

pontem, qui templum urbi jungebat, obsessi revulserant. Murus etiam firmissimus, turresque prælatæ tantum non inaccessibilem efficiebant locum.

LXIII. Sed Pompeius abundanti multitudine, nam et a Damasco cæteraque Syria copias auxiliares adduxerat, voraginem comportata undique materia jussit expleri. Quum multi inter hæc Judæorum telis vulnerarentur, tardius procedebat opus, vix ad optatum finem perducendum, nisi septima die cessantes a jaculando obsessi, impune Romanos, quod placuisset, moliri paterentur. Quemadmodum enim ea gens ita cum deo suo velut dividere partes imperandi parendique consuevit, ut mandatis ejus ad suæ interpretationis modum obtemperent; tum solummodo, quum peteretur corpus, repugnare licitum putabant, alia hostilia agentibus per sabbatum obniti nefas.

LXIV. Igitur per eos dies Romani neque petebant hostem, neque petebantur; tantummodo fossis complendis, struendoque aggeri strenue admovebant manus. Machinæ deinde Tyro advectæ, quum continuo saxorum jactu propugnatoribus mœnia nudassent, spatium Romanis unam suffodiendi turrim præbuerunt. Per hujus ruinas tertio obsidionis mense captum est templum ipso die jejunii, quod tum incidit in quintilem. Faustus Sulla, dictatoris filius, primus adscendit murum; sequutique statim Furius et Fabius centuriones cum suis manipularibus.

LXV. Interea nihilominus sacerdotes munia sua, tanquam in altissima pace, obeuntes, neque strictos in se gladios, neque accepta vulnera pavescebant; multique inter ipsa sacra sunt interfecti: cæterorum quoque várium exitium fuit; multi ab hoste, multi a civibus discordibus cæsi, magna pars semetipsos præcipitarunt in abrupta; quidam etiam furentes calamitate conjuncta templo ædificia cremarunt, seque ipsos injecerunt ignibus. Ad millia duodecim periisse dicuntur: de Romanis oppido pauci; complures

§ LXIII. Plut. de Superstit. cap. 14. — Dio. — Strab. lib. XVI, p. 763. — Joseph.

tamen sunt vulnerati. In ea calamitate Judæis nihil acerbius fuit, quam quod inviolata ad eam diem fani arcana, solique principi sacerdotum, nec nisi semel quotannis, adspicienda profanis hominibus patuerunt.

LXVI. Sed præcipue Romanis admirationi fuit nulla intus deorum effigie vacua sedes, quum simulacrum aliquod, rem gentibus omnibus velut consensu receptam, quærerent. Inde multiplex de judaicis religionibus opinionum error apud gentes inolevit, tam pertinaciter, ut etiam, vulgatis per Christianorum incrementa Judæorum sacris, Plutarchus, tam diligens abstrusorum inquisitor, in clarissima luce cæcutiret, *Liberum Patrem a Judæis coli* multis argumentis ineptissime disputans. Absurda persuasio inde primum orta, quod sacerdotes judæi tibia tympanisque concinebant, hederaque vinciebantur; et ante omnia, quod reperta in templo vitis aurea fuisset.

LXVII. Pulcherrimum id opus, quingentis æstimatum talentis, sive Aristobuli donum, sive suas e templo manubias Romam deportante Pompeio, postea in Capitolini Jovis fano stetit, Alexandri nomen inscriptum habens, Judæorum regis. In templo præter candelabrum insigne, mensamque et vasa aurea, magna vis odorum reperta, sacræque pecuniæ ad duo millia talentum: quibus omnibus abstinuit Pompeius; alteroque post captum templum die, repurgari locum ab æedituis, solitoque ritu instaurari sacra voluit. Jusso deinde regnare Hyrcano, præcipuos belli auctores, in quibus et Absalomus fuit, Aristobuli socer, securi percussit; Faustum cæterosque virtutis causa donavit; Hierosolyma, dirutis oppidi mœnibus, Romanis stipendiaria fecit, procuratore imposito Antipatro.

LXVIII. Judæorum deinde gentem veteres intra terminos compescens, quos ab Syria populos urbesque superioribus annis avulserant, ademit. Gadara, quod oppidum

§ LXVI. Max. Tyr. Dissert. 38. — Plutarch. Sympos. IV, 5. — Tac. Hist. V, 5. — Joseph. — § LXVII. Euseb. Chronic. — Sulpic. Sever. — Hegesipp. I, 17. — Joseph.

paulo ante dirutum ab ipsis fuerat, instauravit, in Demetrii gratiam liberti sui; cujus tanta erat potentia apud patronum, ut, sæpe ad convivas excipiendos discurrente Pompeio, ipse accubuisse memoretur. Unde et apud alios ei adeo nimius honor, ut, quantum Catonem accipere puduisset, homo libertinus admitteret. Aiunt, per absentiam Pompeii Catonem ad Antiochiam visendam profectum, quum ante portam virorum agmen cum vestibus albis, et propter viam hinc quidem adultos, inde impuberes stare vidisset, honore nimio offensum cœpisse stomachari: quum accesserit ad eum dux pompæ, coronatus et virgam tenens, interrogans, « ubi Demetrium reliquissent? et anne cito esset « affuturus? » ibi amicis Catonis effuse ridentibus, Catonem hæc tantum effatum, « O miseram civitatem! » nec alio responso dato, præteriisse.

LXIX. Atque hoc idem tanto post tempore Julianus imperator Antiochensium posteris objecit. Hujus igitur Demetrii patriam liberam esse jussit Pompeius; et præterea in mediterraneis Hippam, Scythopolin, Pellam, Dium, Samariam, Marissamque et Azotum, et Jamniam, et Arethusam Sampsicerami Arabum phylarchi castellum, prioribus cultoribus restituit: ad mare vero Gazam, Joppen, Dora, Stratonisque turrim, quæ post *Cæsarea* fuit, potestate Judæorum liberatas suis legibus reddidit. His ita gestis, M. Scauro quæstori suo duas legiones reliquit, ut Syriam, qua Ægypto, et Euphrate terminatur, obtineret; ipse in Ciliciam discessit, vinctum abducens Aristobulum cum duobus filiis, filiabusque totidem; quorum e numero paulo post major fratrum Alexander, in itinere parum diligenter asservatus, effugit.

LXX. Festinabat enim Pompeius, ut, rebus Orientis constitutis, Romam recurreret. Idcirco celeriter pertransitis quæ Ciliciam et Pontum interjacent, provinciis, quum Amisum venisset, regios ibi liberos, qui capti interea fue-

§ LXVIII. Plut. in Pomp. cap. 66, et in Cat. min. cap. 17. — § LXIX. Julian. Misopogon. — Joseph. — Strab. lib. XVI, p. 753. — Appian. Syriac.

rant, et ab Pharnace munera reperit, cum cadavere Mithridatis, quod muria conditum parricida Pharnaces miserat. Pompeius, mortuo Sinopen amandato, ut sepulcro majorum inferretur, sumptu insuper ad regii splendoris exsequias liberaliter præbito, vestem, qua uti consueverat, armorumque elegantiam et pondus est admiratus. At vaginam gladii, quam aiunt talentis constitisse quadringentis, Publius quidam suffuratus, clam vendiderat; itemque cidarin miri operis, Caius Mithridatis collactaneus Fausto Sullæ : in quos deinde Pharnaces, re comperta, animadvertit.

LXXI. Idem obsides quoque multos græci barbarique generis misit ad Pompeium; adductis etiam, qui M'. Aquillium comprehenderant, orans, *ut sibi aut paternum Ponti regnum, aut saltem Bosporanum, quibus finibus Machares tenuisset, concederetur :* et Pompeius, illius sane opera Italiam maximo metu liberatam reputans, socium et amicum appellatum regnare in Bosporo jussit; exceptis in libertatem Phanagorensibus, qui defectione sua primi perculerant Mithridatem, causamque præbuerant periculis, quibus ad extremum est obrutus. Ab eodem merito Castor socius amicusque populi romani appellatus est, et, accepta Galatiæ parte, filiam Dejotari regis duxit: unde subitus ei domui, nec diuturnus splendor.

LXXII. Venerunt deinde præfecti castellorum, qui deditionem in adventum Pompeii distulerant, ne forte thesauros diriperent, quorum in manus traditi forent, et deinde ratio a se reposceretur. Incredibiles hic repertæ opes; quanquam diuturno et infelici bello maximam vim pecuniæ Mithridates absumpserat. Talaura præcipue referta omnis generis opulentia, quæstorem, dum inventa percenset, ad dies triginta attinuerunt. Duo inde millia poculorum ex onyche Romani sustulerunt, cum multis phialis, sellis lectis, equorum etiam phaleris aureis gemmatisque. Hæc partim a Dario

§ LXX. Plut. in Pomp. — Appian. Mithrid. — Dio. — § LXXI. Strab. lib. XII, p. 568. — Cic. pro Dejot. cap. 11. — Dio.

Hystaspis filio pervenisse ad ultimum Mithridatem ferebantur; pars cum Alexandro filio a Cleopatra in templo Æsculapii deposita, tradentibus Cois, facta illius erant: nec pauca ipse paraverat, elegantioris instrumenti percupidus.

LXXIII. Dum ad hunc modum res romana, tabidæ meretricis instar, insigni splendore et opulento cultu foris enitescit, peste intima propemodum vitalia exedente, in id periculum adducta est, ut parum abesset, quin, omnibus a se subactis conculcatisque urbibus, haberi deberet infelicior. Architectus ejus fraudis Catilina erat, cujus tum maxime, consularibus instantibus comitiis, conjuratio erumpebat: nam Catilina omni contentione pugnabat, ut prius designaretur, quam venire Pompeius in Italiam posset, cujus unius vires virtutemque maxime metuebat. Idcirco contracto consciorum concilio, quum sullani milites, spe novæ prædæ, quia veteres rapinas luxu et libidinibus dissipaverant, conjurationi faventes, ei totam, in qua plurimum poterant, Etruriam partibus adjuncturi viderentur; consilium ceperunt Ciceronem inter ipsa comitia trucidandi: hoc submoto, cætera facilius successura.

LXXIV. Hæc primo per literas, incertum unde datas, sunt cognita, quæ erant ad M. Crassum aliosque pari nobilitate scriptæ; quas ad Cicerone M. Crassus ipse cum M. Marcello et Metello Scipione detulit. Ob eam rem comitiorum dies, quæ suberat, agente Cicerone dilata est, ut de his rebus consuli senatus posset. Postridie Catilinam interrogavit in curia consul, « quid de illa causa diceret ? » atque ille aperte respondit : « Quum duo sint reipublicæ corpora, debile alterum, infirmo capite, alterum sine capite prævalidum, huic se vivo caput non esse defuturum ». Tum ergo tumultum esse decretum est ab senatu, et in auctores inquisitio jussa. Consul, ut metum et periculum cives animum adverterent, dissuta de industria tunica, loricæ ostendit particulam. Igitur ad præsidium ejus valida se aggregante

§ LXXII. Appian. — § LXXIII. Cic. pro Muræna, cap. 24 et 25. — Appian. Civ. lib. II. — Sallust. Catil. cap. 28. — Plut. in Crasso, cap. 24.

manu, comitia sine tumultu peracta, D. Silanus et L. Muræna designati. Sub hoc demum tempus dilatum inimicorum calumnia triumphum L. Lucullus de Mithridate et Tigrane regibus duxit; quæ ipsa res gloriam ejus miseratione injuriæ augebat.

LXXV. Pompa uti minime prolixa, ita delecto apparatu spectabilis fuit. Armis machinisque hostilibus circum Flaminium exornaverat : in triumpho paucos cataphractos duxit, decem currus falcatos, amicos ducesque regios sexaginta. Naves quoque rostratæ centum decem translatæ. Præterea Mithridatis effigies ex auro senum pedum, et distinctus gemmis clypeus. Fercula viginti vasorum argenteorum; duo et triginta poculorum, armorumve, aut nummorum ex auro. Lectos etiam aureos octo muli transtulerunt, et alii sex et quinquaginta argentum infectum, alii centum et septem signati paulo minus vicies septies centena millia drachmarum. Præferebantur et in tabulis summæ, quas Pompeio ad bellum piraticum, deinde quæstoribus ærarii dederat : adscriptum etiam erat, nongenas quinquagenas drachmas militibus divisisse.

LXXVI. Inde splendidum epulum populo dedit, in foro et per vicos tricliniis stratis; vinique græci congiario divisit millia cadum amplius centum. Statuas permultas in publico posuit ex manubiis, in quibus eximiæ artis Hercules fuit in fatali tunica suprema sentiens, et colossus Apollinis triginta cubitorum, centum quinquaginta talentis factus, quem ex Apolloniatarum Ponticorum insula advexerat.

LXXVII. Hic finis publicorum operum Lucullo fuit : postea, sive gloriæ opumque satis adeptum ratus, sive nequidquam applicari medicamenta desperatis patriæ morbis; abjecta semel rerum aliarum cura, in otio et luxu vixit : profusæ in ædificiis conviviisque luxuriæ, quæ mox in immensum crevit, primus auctor : quæ ob injectas moles mari, et

§ LXXIV. Cic. pro Muræna, cap. 25 et 26, et Acad. Quæst. IV, 1. — Dio. — Plut. — § LXXV. Eutrop. — Vell. II, 34. — Plut. in Lucullo. — § LXXVI. Plin. XIV, 14, et XXXIV, 7 et 8.

vicissim exciso ad Neapolim monte, mare admissum, Magnus Pompeius haud infacete *Xerxem togatum* appellavit. Atque ea res etiam incitamento conjuratis fuit, deplorante suam suorumque paupertatem Catilina, dum alii sursum deorsumque vexando opes suas, vincere tamen et consumere nequirent.

LXXVIII. Sed augente horum amentia, simul augeri consulis et Patrum vigiliæ cœperunt. Jam senatusconsultum factum erat ultimæ necessitatis : *darent operam consules, ne quid detrimenti respublica pateretur.* Post paucos deinde dies L. Senius senator literas in senatu recitavit, Fæsulis allatas, in quibus scriptum erat, *C. Manlium, qui sub Sulla duxisset ordines, bellatorem impigrum, postquam male partas divitias pejus etiam decoxisset, ante diem sextum kalendas novembres arma cepisse cum magna multitudine.* Trepidis inde vulgo omnibus, ut solet in tali re, prodigia nuntiabantur : ingenti motu quassata tellus, Spoletumque totum concussum erat, et quædam corruerant : crebra fulmina ceciderant, quibus decussa pleraque, et Vargunteius Pompeiis sereno cælo exanimatus fuerat : trabs ardens ab occasu ad cælum ferri visa ; multisque locis spectra hominum apparuerant.

LXXIX. Erant et qui salutis augurium rite factum negarent, quod eo tempore infaustæ aves visæ dicebantur. Nonnullos Claudius augur moverat, consuli bellum domesticum triste ac turbulentum prædicendo. Itaque certa incerta rumoribus adaugentes, *conventus factos, arma comportata, servile bellum in Apulia et Capuæ motum* loquebantur. Multa ob has res decreta in senatu facta. Q. Marcius Rex, Q. Metellus Creticus, qui duo imperatores adhuc ad Urbem erant, impediti ab adversariis, ne triumpharent, ille Fæsulas, Metellus in Apuliam ire jussi. Prætores Q. Pompeius Rufus

§ LXXVII. Plut. — Nicol. Damasc. apud Athen. lib. VI, fin. — Vell. II, 33. — Plin. IX, 54. — Sallust. Catil. cap. 20. — § LXXVIII. Sallust. cap. 29. — Dio. — Cic. in Catil. I, 2, et in Catone, III, 8. — Jul. Obseq. — Plut.

Capuam, Q. Metellus Celer in Picenum missi, cum mandatis, *uti pro tempore atque periculo exercitum compararent.*

LXXX. Gladiatoriæ familiæ Capuam, et in cætera municipia, pro cujusque opibus distribui, per totam Urbem minores magistratus vigilias agere jussi. Conjurationis indicibus præmia proposita; servo libertas et centena sestertia, libero impunitas et sestertia ducenta. Post hæc per aliquot dies, Catilina nihil auso moliri, tranquillæ res videri multis cœperunt, ut jam Ciceronis calumniam incusarent. Sed etrusci motus cito fidem fecerunt veri; et Catilinam L. Paullus lege Plautia de vi postulavit.

LXXXI. Atque ille conscientiam dissimulans, *vitandæ suspicionis causa apud M. Lepidum habitare velle* dixit, Paulli fratrem : nec receptus, venit ad Ciceronem, deinde ad Q. Metellum prætorem, et repudiatus ubique, M. Marcello custodiendum se tradidit. Postea quum in senatum venire ausus esset, qui tum in Jovis Statoris habebatur, et omnes subsellia, ad quæ sedendi gratia iste accesserat, vacua relinquerent, in aliam partem digressi; Cicero, sive præsentiam ejus timens, sive ira commotus, orationem in præsentem reum habuit, quam adhuc legimus, *excedere* jubens *Urbe, quam exitio destinasset : nam referre bonorum civium, ut inter se et hostem patriæ murus intersit.*

LXXXII. Ille, demisso vultu rogatis Patribus, *ne temere de se crederent, clarissimis majoribus orto,* deflexit ad convicia, *Ciceronem inquilinum Urbis* appellando. Plura deinde maledicta ingerenti quum omnes obstreperent, *hostem atque parricidam* vocando; furenti similis, « Quandoquidem, inquit, inimicorum conspiratione præceps agor, incendium « meum ruina restinguam ». Proxima deinde nocte cum trecentis armatis egressus Urbe, plerisque consularibus, præterea optimo cuique scribit ex itinere, *Massiliam se in exsi-*

§ LXXIX. Cic. de Divin. I, 47. — Sallust. — Plut. — Dio. — Appian. — § LXXX. Dio. — § LXXXI. Sallust. — Cic. in Vatin. cap. 10; in Catil. I, 5, 7, 8, et in Pis. cap. 2. — § LXXXII. Sallust. — Appian. — Val. Max. IX, 11. — Cic. in Catil. II, 7. — Plut.

lium proficisci, ne, si resisteret inimicorum calumniis, periculum inde reipublicæ oriretur.

LXXXIII. Interim cum præcipuis sodalium ita comparaverat, ut, *quamprimum se Fæsulas pervenisse cognossent, Lentulus atque Cethegus cum sicis domum Ciceronis irent, propter dignitatem minime excludendi, et specie secretioris colloquii seductum confoderent; L. Bestia* (is tribunatum plebis erat initurus) *subito concione vocata, Ciceronem accusaret, meticulosum hominem, et sui timoris implentem credulos : proxima deinde nocte, duodecim locis Urbs incenderetur* : ei negotio præter jam dictos L. Cassius, P. Gabinius Capito, L. Statilius erant præfuturi.

LXXXIV. Hæc vigilantissimi consulis cura in irritum omnia reciderunt. Is in forum progressus, Catilinæ fugam et consilia exposuit populo, ita moderans, ut negligentibus extrema omnia metuenda, intentis optimam spem ostenderet : neque falli eos pateretur ficta Catilinæ modestia, quem exsilii causa solum vertisse multi, literis ejus decepti, aut studio partium dictitabant : sed paucos post dies epistolam ejus in senatu Q. Catulus recitavit hoc exemplo :

LXXXV. « L. Catilina Q. Catulo salutem. Egregia tua « fides, re cognita, grata mihi, magnis in meis periculis, « fiduciam commendationi meæ tribuit : quamobrem defen« sionem in consilio novo non statui parare ; satisfactionem « ex nulla conscientia de culpa proponere decrevi ; quam « medius fidius veram licet cognoscas. Injuriis contumeliis« que concitatus, quod fructu laboris industriæque meæ pri« vatus, statum dignitatis non obtinebam, publicam mise« rorum causam pro mea consuetudine suscepi : non quin æs « alienum meis nominibus ex possessionibus solvere possem, « quum et alienis nominibus liberalitas Orestillæ suis filiæ« que copiis persolveret ; sed quod non dignos honore ho« mines honestos videbam, meque falsa suspicione alienatum « esse, sentiebam, hoc nomine satis honestas pro meo casu

§ LXXXIII. Appian. — Sallust. cap. 43. — § LXXXIV. Cic. in Catil. II.

«spes reliquæ dignitatis conservandæ sum sequutus. Plura «quum scribere vellem, nuntiatum est, vim mihi parari. «Nunc Orestillam tibi commendo, tuæque fidei trado: eam «ab injuria defendas, per liberos tuos rogatus: aveto.»

LXXXVI. Inter hæc ipse, quum aliquot dies apud C. Flaminium Flammam in agro reatino exegisset, vicinitate, quam per emissarios suos antea sollicitaverat, armanda; sumptis fascibus lictoribusque, signisque explicatis, ad paratas a Manlio copias contendit; liberis omnibus, adhuc enim servitia repudiabat, ad societatem armorum vocatis. Hæc ubi Romæ comperta sunt, senatus vestem mutat; Catilinam et Manlium hostes judicat; cæteræ multitudini diem statuit, ante quam sine fraude liceret ab armis discedere, præterquam rerum capitalium condemnatis: præterea decernit, *uti consules delectum habeant; Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet, Cicero Urbi præsidio sit:* qui providus futuri provinciam Galliam, senatus auctoritate, exercitu et pecunia instructam et ornatam, quod ita reipublicæ ferebant tempora, in concione, licet reclamante populo romano, deposuerat.

LXXXVII. Gallia, ne Catilinæ pateret, ipso maxime Cicerone annitente, Q. Metello Celeri, qui in Piceno exercitum habebat, commissa est. Cicero, qui ante etiam contra Catilinæ audaciam clientium amicorumque præsidiis dissimulanter se muniverat, tum vero palam custodiam circum se habuit equitum romanorum maxime: quod nomen, ipse equestri genere ortus, sic in consulatu stabilivit extulitque, ut ab eo tempore tertium hoc in republica corpus cum senatu populoque romano haberi cœperit. Quum inter hæc a Ser. Sulpicio competitore suo L. Muræna consul designatus legibus ambitus interrogaretur, Cicerone defendente est absolutus, quod nemo judicum sibi de ambitu audiendum esse putaret, quia, gerente bellum Catilina, sciebant kalendis januariis duos in republica consules esse oportere.

§ LXXXV. Sallust. cap. 34. — § LXXXVI. Plut. — Dio. — Sallust. — Cic. in Pison. cap. 2. — § LXXXVII. Cic. in Catil. II, 3; IV, 7, et ad Famil. V, ep. 2. — Plut. — Dio. — Plin. XXXIII, 2. — Quintil. VI, 1.

LXXXVIII. Dixerat etiam Cato in reum, vir nullius rei, quam legum et æqui, studiosior. Is, quum in petendo non obscure vidisset largitionem versari, in senatu dixerat, *accusaturum se, quicumque pecuniam dedisset;* unum excipiens Silanum, quod is in matrimonio Serviliam habebat, Catonis sororem. Cæterum quo tempore Catilina bellum orsus est, magnum severitatis documentum A. Fulvius senator dedit, filium necando, quem ad Catilinam euntem e medio itinere retraxerat; præfatus, *non se Catilinæ adversus patriam, sed patriæ adversus Catilinam, genuisse.* Cæterum Ciceronis in Urbe retinendi consilium salubre reipublicæ fuit: P. enim Lentulus, cæterique conjuratorum principes non cessabant de Catilinæ præcepto adjungere, quoscumque novis rebus idoneos judicassent.

LXXXIX. Idcirco quum forte duo legati Allobrogum venissent, de magistratuum romanorum injuriis questum; per P. Umbrenum, qui negotiatus in Gallia fuerat, sollicitantur. Neque parum commoti sunt feróces animi, quum spes libertatis, et ampla alia præmia ostenderentur. Tandem incerta certioribus posthabendo, Q. Fabium Sangam, quod civitas in tutela Fabiorum erat, adeunt, eique rem totam aperiunt : ab hoc Cicero edocetur : vocantur legati; veniunt cum Muræna consule designato, magnisque promissis inducuntur, ut, studio conjurationis diligenter simulato, id agant, uti quam certissima coarguendorum noxiorum argumenta indipiscantur. Interea non in Urbe solum, sed per Italiam magni motus erant, cæterum festinatione et amentia conjuratorum fere innoxii; quorum e numero multos Metellus Celer in Piceno, in citeriore Gallia C. Muræna, consulis designati frater, qui ei provinciæ præerat, ex senatusconsulto in vincula conjecerunt. Sed in Urbe quum a. d. IX kal. octobres senatus ob instantia pericula vocatus esset, novæ sollicitudinum causæ plerosque terruerunt. P. Nigidius Figulus, quo amico et consiliario intimo consul ute-

§ LXXXVIII. Cic. pro Muræna, cap. 37. — Plut. in Cat. min. — Sallust. Catil. cap. 39. — Dio. — Val. Max. V, 8.

batur, audito, C. Octavium *uxoris suæ puerperium* excusare, *quod in curiam tardius venisset*, exclamavit, *Dominum nobis genuisti*. Ea Figuli existimatio Romæ erat, ut inter doctissimos haberetur : mathematicarum autem rerum peritia sic excellebat, ut prohibitis artibus crederetur uti.

XC. Eo majorem in animis Patrum timorem ea vox peperit, præcipue quia paucos ante menses constanter jactatum fuerat, *naturam regem orbi terrarum parturire* : idemque Sibyllæ carminibus comprehensum dicebatur : præterea passim etiam, extremis ab oris, in eum sensum oracula afferebantur. Ob eas causas, maxime quod Romæ etiam factum prodigium esset, senatum exterritum censuisse, ne quis illo anno tolleretur; suppressumque fuisse senatusconsultum per eos, qui gravidas uxores habebant, Julius Marathus scripsit, Augusti libertus : nam ad Augustum hæc postea tracta sunt, cujus ille, quem diximus, natalis M. Tullii consulatum illustravit.

XCI. Sed tum quidem ad propiora pericula prævertendum senatui fuit. Lentulus et cæteri enses, sulphur, stupam in domum Cethegi clam comportari jusserant : Urbem in centum descripserant partes, quas totidem perditis hominibus assignarent sortito, ut multis simul locis incenderetur; paratique erant, qui aquæductus obstruerent, et aquam petentes trucidarent : cætera quoque, ut supra est expositum, administrarentur, et filii familias, quorum multi ex nobilitate inter conjuratos erant, patres suos, feminæ maritos occiderent : tantummodo liberis Pompeii parcere Lentulus decreverat, quos adversus iram hominis potentissimi, qui paulo post affuturus dicebatur, haberet obsides. Inter illum tumultum, cæde et incendio perculsis omnibus, ad Catilinam debebant erumpere.

XCII. Sed cæterorum cunctationem Cethegus sæpe in-

§ LXXXIX. Cic. in Catil. III, 2; pro Font. c. 12; pro Muræna, c. 41, et pro domo, c. 52. — Sallust. — Agell. XV, 7. — Sueton. Aug. c. 5 et 94. — Constantin. Manas. — Dio, lib. XLV. — § XC. Sueton. Aug. c. 79. — Cic. de Divin. II, 54. — Virg. Eclog. IV. — Vell. II, 36. — § XCI. Plut. — Sallust. cap. 24 et 43.

crepabat, præfervido ingenio, promptusque manu, et ad quodlibet facinus præsentis audaciæ; nam Lentulus et cæteri rem in Saturnalia proferebant. Jam Allobroges ex mandato Ciceronis cum conjuratis egerant : ab iis ad Catilinam cum Tito quodam Volturcio Crotoniense mittuntur : eidem literas dat perferendas Lentulus, hoc exemplo : « Qui sim, « ex eo, quem ad te misi, cognosces : cura, ut vir sis, et « cogita, quem in locum sis progressus; et vide, quid jam « tibi sit necesse : cura, omnium tibi auxilia adjungas, etiam « infimorum ». Ad hoc mandata verbis dat, *ne quod genus auxiliorum in hac necessitate spernat; neve cunctetur, paratis in Urbe omnibus, propius accedere.*

XCIII. His ita constitutis, quum noctu per pontem Milvium proficiscerentur, excepti sunt insidiis, quas ibi consulis jussu C. Pontinius, L. Valerius Flaccus prætores collocaverant. Ita his comprehensis, consul summo mane vocari ad se statim Gabinium, Lentulum, Cethegum, Statilium jubet, itemque Cæparium Terracinensem, qui in Apuliam ad sollicitandos pastores proficiscebatur. Reliqui venerunt. Cæparius, indicio cognito, ex Urbe profugit. Consul, senatu in ædem Concordiæ vocato, conjuratos cum custodibus adduci jubet; Lentulum (quia prætor iterum erat, post consulatum senatu motus, deinde ordine recuperato) manu tenens eodem adscendit. Ibi D. Silanus consul designatus dixit, *ex Cethego nonnullos audisse, fore, ut brevi consules tres, cum prætoribus quatuor, occidantur.* Similia C. Piso vir consularis afferebat. Interea C. Sulpicius, quem consul domum Cethegi miserat, redit, magnamque vim ibi telorum armorumque, plurimasque sicas et gladios recens exacutos, reperisse nuntiat.

XCIV. Postremo Volturcius, accepta fide publica, et post hunc Allobroges, omnia aperiunt. Auctores sceleris tot indiciis, testibus, literis, sua confessione, vultu denique ipso, gestu, colore, convincuntur. Lentulum dissimu-

§ XCII. Cic. in Catil. III, 4. — Plut. — Sallust. — § XCIII. Flor. IV, 1. — Cic. in Catil. III, 4, et pro Flacco, c. 40. — Appian. — Plut. — Vell. II, 34.

lantem sermonibus etiam, quos habere solitus erat, Allobroges coarguebant, quærentes ab eo, *nihilne secum esset de fatis Sibyllinis loquutus?* Nam ex libris earum et haruspicum responsis, *regnum Romæ tribus Corneliis portendi* confirmaverat: *ante se Cinnam et Sullam fuisse; se tertium, quem necesse esset Urbe potiri: præterea esse annum ab incendio Capitolii vicesimum, et post Vestalium absolutionem decimum, quem sæpe prædixissent haruspices bello civili cruentum fore.* Idcirco senatus Lentulum, abdicato magistratu, itemque cæteros, in libera custodia habendos quum censuisset, Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Cæparius, qui retractus ex fuga fuerat, Cn. Terentio senatori traduntur.

XCV. Supplicatio etiam nomine Ciceronis decreta, qui honor nemini ante eum togato contigerat, his verbis: *quod Urbem incendiis, cæde cives, Italiam bello liberasset.* Quum inter hæc agenda præterisset dies, obscuro jam consul, quid actum esset, populo exposuit, cujus magna pars paulo ante bello faverat. Tunc autem, subito commutata mente, Ciceronem ad cælum tollebant laudibus, incendium maxime detestati, quod sibi inprimis calamitosum fore non dubitabant. Forte eodem die, eademque hora diei, qua per forum conjurati in æde Concordiæ ducebantur, Jovis simulacrum ad ortum solis, in conspectu curiæ forique, altioribus, quam antea, columnis impositum est; quum biennio ante locatum, neque tamen ob tarditatem operis statutum ad eam diem esset. Igitur quod eodem tempore patefacta est conspiratio, quod futurum eo signo sic posito haruspices responderant, non sine numine deorum tantis periculis ereptam esse civitatem, crediderunt.

XCVI. Postridie, quum iterum senatus haberetur, introductus a consule P. Tarquitius, qui professus indicium fuerat, Crassum inter conjuratos nominavit, nobilitate,

§ XCIV. Sallust. — Plut. — Appian. — Cic. — § XCV. Quintil. II, 16. — Cic. in Pis. cap. 3, et in Catil. III, 8. — Sallust. — Dio.

divitiis, potentiaque summa hominem. Conclamant senatores, *falsum indicium esse*, deque ea re postulant ut referatur, pars ita sentientes; alii, quod periculosum putabant, potentissimum virum vel vero crimine præcipitem agi; multi privatim obnoxii. Igitur, consulente Cicerone, frequens senatus decrevit, *indicium falsum videri*. Quidam existimabant, machinatorem ejus indicii P. Antronium fuisse, quo Crassi potentia reliquis præsidio esset; alii Ciceronis dolum, ut Crassus a suscipiendo improborum patrocinio, quod ipsi frequens erat, absterreretur. Ipsum utique Crassum querentem audivisse Sallustius scribit, tantam illam contumeliam sibi ab Cicerone impositam; semperque postea fuit ab eo alienior.

XCVII. Cæsarem quoque nominari per Allobrogas, aut alium indicem, Q. Catulus, et C. Piso vehementer optarunt; sed nec prece, nec pretio persuaderi Ciceroni potuit, ut pateretur. Cum utroque graves inimicitias Cæsar alebat: Pisonem oppugnaverat modo in judicio, propter Transpadani cujusdam injustum supplicium, quo tamen judicio Piso est, defendente consule Cicerone, absolutus; Q. Catulus extrema ætate, maximis honoribus usus, victum se a Cæsare in petitione pontificatus impatientissime ferebat. Nuper enim Q. Metello Pio mortuo, quum pontificis maximi vacaret locus, T. Labienus legem tulerat, *ut, abrogata lege Cornelia, et revocata Domitia, populus sacerdotia mandaret*. Fiebat hoc in Cæsaris gratiam, quem ita fovebat populus, ut nihil non ad demerendum eum facturus videretur.

XCVIII. Itaque licet duo summi viri, Q. Catulus, P. Servilius Isauricus peterent, Cæsar nihil territus, se ostendit competitorem. Et Catulus, quanto major annis ac dignitate erat, impensius timens repulsam, per certos homines egisse cum Cæsare dicebatur, magna ostensa mercede, ut a petitione desisteret. Ille contra, longe majorem se impensam facturum in comitia, declaravit. Nec verbis abfuit fides; tan-

§ XCVI. Sallust. — Plut. in Crasso. — Dio. — § XCVII. Sallust. — Plut. in Cæs. — Cic. pro Flacco, cap. 39. — Vell. II, 43. — Dio.

taque largitione est usus, ut matri, descendentem ad comitia cum lacrymis osculanti, magnitudinem æris alieni reputando, dixerit: « Hodie, mater, aut pontificem habebis filium, aut exsulem ». Ideoque duos tam potentes viros ita superavit, ut plura in eorum tribubus suffragia, quam uterque in omnibus ferret. Piso igitur et Catulus, his odiorum causis, quum impellere consulem nequivissent, circumeundo tamen, et velut ex Volturcio aut Allobrogibus audita differendo, tantum illi invidiæ conflarunt, ut equites romani quidam ex eo numero, qui circum Concordiæ ædem armatus stabat, tanquam hosti publico gladiis minitarentur.

XCIX. Ibi Curio dicitur eum texisse toga sua, et consul, intuentibus in eum equitibus, abnuisse cædem; sive credebat innocentem; sive ille potentiam hominis metuebat, ne causa hujus et cæterorum mixta, potius illos ob Cæsarem servaret populus, quam cum illis interire Cæsarem pateretur. Territus tamen Cæsar, an ut invidiam conflaret inimicis, in reliquum anni tempus curia abstinuit. Inter hæc liberti et clientes conjuratorum, servitia et fæcem vulgi commovebant, ut vi Lentulum et cæteros eriperent. Qua re cognita, consul, cujus diligentiam nihil effugiebat, noctu Capitolium forumque præsidiis occupat; ipse in domo cujusdam amici præsentia insomnis ac sollicitus animo volvebat: nam suam domum intrare religione vetabatur, quod ibi tum Terentia uxor cum Vestalibus sacrum Bonæ Deæ celebrabat. Detecta conjuratione lætabatur; sed nobilissimi deprehensi cives angebant, si tollerentur, invidiam sibi, sin viverent, reipublicæ periculum allaturi.

C. Sub ortam lucem (nonæ decembres erant) confirmatus prodigio, et nuntio Vestalium *insistere* jubentium *consiliis, magnum ei lumen ad gloriam præferentibus, quod domi ejus inter sacrificandum ex favilla et cinere luculenta flamma proruperat;* populum sacramento per prætores adigit, *ubi*

§ XCVIII. Sueton. in Cæs. cap. 13. — Plut. — Sallust. — § XCIX. Plut. — Cic. — Dio. — Sallust.

militibus opus esset, arma capturum: ipse convocato senatu refert, *quid de iis fieri placeat, qui essent in custodias traditi.* Tum Decimus Junius Silanus consul designatus (hi enim ferme sententiam primi rogabantur) *de illis, et præterea de L. Cassio, P. Umbreno, P. Fulvio, Q. Annio, quum deprehensi forent, supplicium sumendum censuit.* Assentientibus aliis, Ti. Nero *debellandum antea Catilinam* dixit *videri; cæteros haberi in custodia, præsidiis additis, donec iterum ea de re referatur.*

CI. Ubi ventum ad Cæsarem est, qui tum erat prætor designatus, *mortem a diis immortalibus supplicii causa constitutam* negans, *sed potius portum quemdam miseriarum, et quietem laborum esse; vinculis, eisque sempiternis, coercendos* decrevit, *bona publicanda, ipsos in municipiis, quæ Cicero consul probasset, habendos; neu quis de iis postea ad senatum referret, neve cum populo ageret; municipibus, si quis eorum vincula rupisset, atroces pœnæ præstituerentur: sic effugi invidiam, ne quis civis indicta causa necatus videatur; reos interea gravius plecti, quam si supplicium paterentur.*

CII. Adeo commoverat animos tam facundia orationis, quam potentia viri, ut non modo cæteri deinceps eam sententiam sequerentur, sed qui sententiam prius dixerant, et ipse ante omnes Silanus, retractarent, quæ censuerant, aut interpretatione mollirent; quum post orationem insignem, a consule interpositam, pæne inter ultimos (adolescens enim adhuc, et tribunus plebis designatus erat) sententiam M. Cato rogatus, ita et Silani perstrinxit inconstantiam, et Cæsarem suspicionibus et invidia obruit, ut in ejus sententiam, *sumendum de conjuratis supplicium,* decerneretur.

CIII. Etiam bona publicari volebant plerique; sed Cæsar, *indignum esse* testatus, *id unum ex sententia sua retineri, quod erat asperrimum* (nec enim alii hoc censuerant) repu-

§ C. Cic. ad Famil. I, ep. 9. — Dio. — Plut. — Appian. — Sallust. — § CI. Sueton. — Dio. — Plut. in Cæs. — Cic. in Catil. IV, 5. — Sallust. — § CII. Appian. — Plut. in Cat. min. — Cic. in Catil. IV, et ad Attic. XII, 21. — Vell. II, 35. — Sallust. — Dio.

gnavit; illisque non desistentibus, appellavit tribunos : quum neque tribuni intercederent, consul sponte cessit, eamque sententiæ partem remisit. Magnam ea dies Catoni celebritatem attulit, adeo incomparabilem pro republica et honesto animum attulisse viso, ut major pars senatus abeuntem domum prosequeretur. Consul opperiri noctem, ne quid per eam novaretur, inutile ratus, triumviros capitales parare, quæ pertineant ad supplicium, jubet; et, præsidiis dispositis, Lentulum e palatio per Sacram viam mediumque forum ipse ducit.

CIV. Principes senatus consulem stipabant; populus, magnitudine rei attonitus, cum horrore et veneratione præteribat. Ut ventum ad carcerem est, demisso in Tullianum Lentulo, gula laqueo frangitur : idem fit Cethego, Statilio, Gabinio, et Cæpario, quos prætores adduxerant. Consul, spectato supplicio, digrediens, quum frequentem adhuc in foro videret turbam, velut noctem effringendi carceris causa exspectantium, alta voce pronuntiavit, *vixerunt :* hoc enim verbo ad mortis evitandum omen Veteres utebantur.

CV. Domum deinde jam cœpta nocte redeuntem cum plausu et lætis acclamationibus deduxit populus; matronis etiam honoris ejus causa, simulque servatorem Urbis videndi cupidine, de tectis efferentibus faces. Prosequebantur eum primarii viri, gestis præclare rebus, et triumphorum splendore nobiles; quibus non alius inter eundum sermo erat, quam, *se quidem et similes alios imperium protulisse populi romani; servatum populum romanum cum imperio et imperatoribus, unius Ciceronis opus esse : hunc non exercitu, neque vi militum, sed suis consiliis togataque nisum industria, tantum incendium, quo conflagratura opulentissima post homines natos civitas fuerit, quinque admodum noxiorum sanguine restinxisse.*

CVI. Neque deinceps aut in Rostris, aut in curia minus

§ CIII. Sallust. — Vell. II, 35. — Appian. — Cic. — § CIV. Sallust. — Plut. — § CV. Appian. — Cic. in Pis. cap. 3. — Plin. VII, 30. — Juven. Sat. VIII, v. 243. — Plut.

ei honoris ab optimo quoque delatum est. Cato certe pro concione, deinde Q. Catulus frequentissimo senatu, *parentem patriæ* nominarunt; non, ut postea Cæsares idem vocabulum, et quidquid tribuere adulatio potest, habuerunt, sed integra libertate. L. Gellius vir censorius, *civicam ei coronam deberi* dixit *a republica.* Quum hic bonorum omnium sensus esset, exortus est Q. Metellus Nepos, qui, tum tribunatu recens inito, cum L. Bestia collega, et designato prætore C. Cæsare, Ciceronis acta laceraret.

CVII. Is pridie kalendas januarias abeuntem magistratu, verba facere ad populum vetuit, *ei, qui in alios animadvertisset indicta causa, dicendi potestatem fieri non oportere,* dictitans; tantummodo jurare permisit. Tum Cicero, ut insultaret inimicorum pravitati, non solenne magistratum ejurantium carmen, sed hoc magna voce juravit, *rempublicam atque Romam urbem sua unius opera esse salvam.* Nec indelectatus ea calliditate populus, magna voce et ipse juravit, *vere hoc ab illo juratum esse.* Ea res adversarios ejus momordit vehementer, utque se magis etiam contra eum intenderent, stimulavit.

CVIII. Sed Ciceronis, ut ipse deinde in senatu dixit, is domum fuit e foro reditus, ut nemo, nisi qui cum illo esset, civium esse in numero videretur. Nec sane tanto viro nimius haberi honor poterat, cujus consulatui nullum alium omni memoria conferendum reperio : nam cæteri sæpe domi bellive egregiam operam navarunt reipublicæ, sed magnis plerumque præsidiis instructi : hic sibi præcipue innisus, adjutus a paucissimis, oppugnatus a magno audacissimorum hominum agmine, et adhuc amplius latentes adversarios timens, atrocissimam post homines natos, vaferrimamque conjurationem, eruit industria, debilitavit facundia, virtute constantiaque singulari superavit.

§ CVII. Cic. ad Famil. V, ep. 2. — Plut. — Dio. — § CVIII. Dio. — Cic. in Pison.

JOANNIS FREINSHEMII

SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LXVIII

IN LOCUM LIBRI CIII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI TERTII.

Catilina a C. Antonio proconsule cum exercitu cæsus est. P. Clodius accusatus, quod in habitu muliebri in sacrarium, in quod virum intrare nefas est, intrasset, et uxorem maximi pontificis stuprasset, absolutus est. C. Pontinius prætor Allobrogas, qui rebellaverant, ad Salonem domuit. P. Clodius ad plebem transiit. C. Cæsar Lusitanos subegit; eoque consulatus candidato, et captante rempublicam invadere, conspiratio inter tres principes civitatis facta est, Cn. Pompeium, M. Crassum, C. Cæsarem. Leges Agrariæ a Cæsare consule cum magna contentione, invito senatu, et altero consule M. Bibulo, latæ sunt. C. Antonius proconsul in Thracia parum prospere rem gessit. M. Cicero, lege a P. Clodio tribuno plebis lata, quod indemnatos cives necavisset, in exsilium missus est. Cæsar, in provinciam Galliam profectus, Helvetios, vagam gentem, domuit; quæ, sedem quærens, per provinciam Cæsaris Narbonem iter facere volebat. Præterea situm Galliarum continet. Pompeius de liberis Mithridatis, Tigrane, et Tigranis filio triumphavit; Magnusque a tota concione consalutatus est.

I. Turbulentum et atrocem annum excepit D. Junii M. F. Silani, L. Licinii L. F. Murænæ consulatus, sicut peri-

culorum oppressa majori parte tutior, ita reliquo adversus Catilinam bello, et gliscentibus in Urbe discordiis, futurorumque exspectatione haud minus laboriosus et minax. Kalendis januariis, quum senatum novi consules convocassent, Q. Metellus tribunus plebis, Ciceronem vellicans, vicissim acriter est ab illo reprehensus. Et C. Cæsar primo præturæ die Q. Catulum de refectione Capitolii ad disquisitionem populi vocavit, promulgata rogatione, qua curatio ea in alium transferretur, ut Catulum honore dedicationis depelleret.

II. Sive enim quædam adhuc, ut ex tanto opere, imperfecta restabant, et depressæ sub area cellæ plures gradus, paremque fastigio suggestum fieri non erant passæ, sive hoc fingebat Cæsar; id certe agebatur, ut, peculatus præscriptione remoto Catulo, Pompeii nomen operi absoluto præscriberetur. In ea contentione tam contumeliose tractavit primarium virum, ut purgare se volentem ex inferiore loco juberet dicere. Sed optimates, relicto novorum consulum officio, frequentes accurrisse videns ad resistendum, hanc quidem actionem deposuit: Metelli turbulentissimas actiones pertinaciter cœpit defendere, infimæ plebi totum se applicans, quæ res novare cupientibus in omni magna civitate paratissima semper materies fuit.

III. Igitur M. Porcius Cato, minime alias largitor, ut eriperet homini populum, auctor Patribus dividendi in egenos cives frumenti fuit. Ea res licet constaret trecenties sestertium annui sumptus, tamen quietam eo anno rempublicam a formidata Cæsaris prætura præstitit: atque is post aliquot experimenta, quum deseri se a turba videret, reliquum magistratus sui tempus modeste et civiliter exegit. Sed hæc paulo post referentur, ubi Catilinæ, et copiarum, quas secum habebat, exitum tradidero.

§ I. U. C. 690; A. C. 62. — Cic. ad Famil. V, 2. — Sueton. in Cæs. cap. 15. — Vell. II, 43. — Dio, lib. XXXVII. — § II. J. Ryck. Comment. de Capitol. Rom. — Dio. — Cic. ad Atic. II, 24. — Sueton. — Plut. in Cat. min. — § III. Plut. in Cæs. et Cat.

IV. Is jam ex omni numero hominum, quos aut ipse adduxerat, aut coactos repererat a Manlio, duabus expletis legionibus, eventum consiliorum suorum in Urbe exspectabat. Ubi deprehensa ea disturbataque, et principes conjurationis supplicio affectos, didicit, simul ob eam rem multis deficientibus, res suas quotidie fieri imbecilliores, priusquam relinqueretur ab omnibus, per montes arduos in agrum pistoriensem duxit, fugam in Galliam trans Alpes moliens. Sed, intellecto ejus consilio, Q. Metellus Celer, castris ex agro piceno propere motis, in radice montium, qua descendendum Catilinæ erat, consedit.

V. Interea et C. Antonius affuit, qui cum magno exercitu sequutus fugientem fuerat. Ibi Catilina, locorum ingenio, geminisque hostium castris clausus, quamprimum statuit decernere, in Antonium versus; quanquam ille dignitate præstabat, majoribusque et melioribus, quam Metellus, copiis erat instructus. Sed quia non alienum a pravis consiliis noverat, futurum aliquid sperabat, quo ille ultro victoriæ occasionem corrumperet. Neque dubitatum est, lentius periculosiusque futurum bellum fuisse, nisi M. Petreius, et P. Sextius cunctanti Antonio stimulos ad rem gerendam admovissent.

VI. Quæstor Antonii Sextius erat; Petreius legatus, vir mirifico rei militaris usu, qui amplius annos triginta tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor, cum magna gloria in exercitu fuerat : unde summa ipsi apud milites auctoritas; simul amor, quod noverat plerosque, et fortia eorum facta subinde commemorabat. Is igitur, exploratis omnibus (nam Antonius pedibus æger, aut simulato morbo, prælio non affuit) signum pugnæ proposuit. Nunquam certatum est pertinacius. Catilinæ exercitus, quanquam viribus impar, quum perire unusquisque prælio, quam supplicio, mallet, fugæ immemor, vita citius, quam loco, depelli potuit.

§ IV. Sallust. Catil. cap. 56. — Dio. — Plut. — Jul. Obseq. — Cassiod. Chron. — Appian. Civ. lib. II. — § V. Dio. — Cic. pro Sext. cap. 5. — § VI. Dio. — Sallust.

VII. Manlius in primo dimicans, post insignem editam pugnam, cecidit. Catilina post expletas boni militis imperatorisque omnes partes, ubi se relictum cum paucis vidit, in confertissimos hostes impetu facto, longe a suis occisus est; cæteri quoque omnes, tria circiter hominum millia, ad unum pugnando interfecti : neque quisquam ingenuus civis aut inter præliandum, aut in fuga captus est. Ex Antonianis quoque haud paucos pugna tam pertinax absumpsit. Antonius ex eo prælio, licet minore hostium interfecto numero, quam ob quem hic honor dari consueverat, *imperator* est appellatus; triumphum tamen non petiit.

VIII. At Q. Cæcilius Metellus Creticus ex Apulia reversus, ante diem kalendas junias triumphans Urbem iniit, serius, quam meruerat, ob ejusdem Pompeii invidiam, qua et Luculli fuerat triumphus retardatus. Quin et Panarem Lasthenemque, præcipuos Cretum duces, ne in triumpho currum Metelli præcederent, per quemdam tribunum plebis eripuit Pompeius, suos dedititios esse causatus. Cæterum in Urbe, capite Catilinæ viso (nam illud certæ securitatis pignus Antonii jussu allatum fuerat), supplicatio decreta, quod alias ex civili bello fieri non solebat; et, sagis positis, ad priorem vestitum civitas rediit.

IX. C. Antonius statim in provinciam suam Macedoniam, reliqui etiam in suas provincias sunt profecti. Galliam cis Alpes Metellus Celer habebat; Transalpina C. Pontinio cessit. Hispaniam C. Cosconius, Q. Pompeius Africam sortiti sunt. L. Valerius Flaccus in Asiam est missus. Reliquiæ deinde conjurationis, quum, ne quiescere possent, metu suppliciorum præcipites agerentur, diversis Italiæ regionibus sunt exstinctæ. Præcipui in his Caii Marcelli fuerunt, pater et filius : sed alterum in Pelignis, alterum in Bruttiis, M. Bibulus, Q. Cicero prætores oppresserunt. De his motibus L. Vettii equitis romani indicio fuerat cognitum; quod

§ VII. Appian. — Flor. — Sallust. — Dio. — Val. Max. II, 8, 7. — § VIII. Eutrop. lib. VI. — Fasti Capitol. — Sallust. Catil. cap. 30. — Vell. II, 34 et 40. — Dio, lib. XXXVI et XXXVII.

ab initio salutare, mox varie corruptum, magnas et ipsum in civitate turbas excitavit.

X. Multi enim affines conjurationi protracti sunt, partimque morte, alii pecunia condemnati, quod tempus ab inimicis Ciceroni postea objectum est, *quasi domi suæ judicia legis Plautiæ exercuisset cum uxore Terentia;* cujus alioquin id erat ingenium, ut cupide se publicis negotiis ingereret. Sed Vettius, quum tabulam senatui exhibuisset, qua socios Catilinæ dicebat contineri, ex intervallo eam repetiit, plures adscripturus. Enimvero Patres hoc anceps et fraudibus opportunum rati, tabulam, ne forte etiam nomina quorumdam expungeret, non reddiderunt; ipsum, si quos præterea indicaturus esset, voce jusserunt edere.

XI. Sic ille, pudore et metu perfusus, pauca addidit nomina. Sed apud Novium Nigrum quæstorem ab eodem Vettio C. Cæsar erat compellatus; quem etiam Q. Curius, cui primo catilinariæ conjurationis indici, decreta præmia erant, in senatu nominaverat. Id vero intolerabile Cæsari visum. Idcirco Ciceronem in senatu testatus, *ad quem ultro quædam de illa conjuratione detulisset,* effecit, ne præmia Curio darentur. Vettium, pignoribus captis, et direpta supellectile, male mulctatum, et pro Rostris in concione pæne discerptum, conjecit in carcerem; eodem et quæstorem Novium, quod majorem apud se potestatem compellari passus esset. Ab eodem indicio et per Italiam multa sollicitudo exstitit; dum etiam qui non erant nominati, ne essent, metuunt, aut aliorum suspicione notarentur.

XII. Idcirco senatus, publicata Vettii tabula, securitatem cæteris et quietem præstitit: at qui nominati erant, vocati in judicium, et præsentes et absentes condemnati sunt. Nec desinebat Ciceronem accusare Nepos, senatum oblique petens, cui negabat permissum, injussu populi civem occidere. Cæterum facto senatusconsulto, *ne cui pestilentes et in*

§ IX. Jul. Obseq. — Pigh. Ann. — Dio. — Oros. VI, 6. — Cic. ad Attic. II, 24. — § X. Plut. in Cic. cap. 36. — Dio. — § XI. Sueton. in Cæs. cap. 17. — Dio.

conjuratione deprehensos necasse fraudi foret; additoque, *si quis contra hæc periculum cuiquam faxit, eum senatui pro hoste futurum*: ista calumnia citra majorem tumultum conquievit. Illa Metelli ejusdem rogatio maximas turbas dedit, qua Pompeius una cum exercitu ad constituendam rempublicam vocabatur. Hoc maxime modo Ciceronis se potentiam infracturos rebantur, uti salutarem reipublicæ, ita novatoribus importunam.

XIII. Metello inter pertinacissimos propugnatores C. Cæsar aderat : Patrum seniores resistebant, et amplissimus quisque maxime. His firmissimum præsidium in animo Catonis erat, qui, jam a principio Metelli provisis consiliis, non alia de causa, quam ut his occurreret, tribunatum petierat. Forte cum amicis quibusdam et librorum supellectile proficiscebatur in Lucaniam, ubi prædia non contemnenda possidebat, quum, jumentorum sarcinarumque et servorum magna multitudine obvia, *Metellum Nepotem in Urbem ire* didicit, *tribunatus petendi causa.*

XIV. Idcirco quum paulisper restitisset cogitabundus, præcepit suis convertere iter. Mirantibus, qui aderant, « Non « intelligitis, inquit, stoliditatem Metelli, bonis ultro for« midabilem, nunc voluntate Pompeii velut amento conci« tatam, in rempublicam ferri? Minime vero hic cessandi « locus est, sed aut reprimendus ille mihi, aut pro libertate « moriendum ». Nam affinis Pompeii Metellus, omnia ex ipsius nutu facere facturusque videbatur : præterea moribus erat improbis, unde et cognomentum ei *Nepotis*, licet a majoribus acceptum, mire congruebat. Profectus tamen, hortantibus illis, quo intenderat, nec multo post reversus in Urbem, petiit tribunatum, et una designatus est.

XV. Hic igitur Metellum in senatu compellans, non egit vehementer et illo catoniano spiritu, sed præter morem lenis, etiam ad preces devolutus, admonuit, *ne familiæ suæ*

§ XII. Plut. in Cic. — § XIII. Sueton. in Cæs. cap. 16. — Dio. — Plut. in Cat. cap. 27. — Cic. pro Muræna, cap. 38. — § XIV. Cic. ad Famil. V, 2. — Val. Max. IX, 14, 4. — Plut. in Cat.

decus, quæ semper optimarum partium fuisset, abjiceret. At illi, postquam rogari sensit, crevit animus; Catonisque domitam libertatem cedere sibi et succumbere putans, eo prorupit temeritatis, ut *vel invito senatu cœpta exsequuturum* diceret. Tum vero mutato oris habitu, et vocem ac orationem a priori mansuetudine ad contentionem et vehementiam revocans, Cato acerrime cum illo disputavit de republica : postremo adjecit, *Pompeium armatum se vivo venturum in Urbem non esse.*

XVI. Ambo exivisse de potestate videbantur; sed Metellus quadam infernali rabie concitari, Cato cælitus afflatum furorem furere. Quum deinde cum populo agendi dies adesset, in quem Metellus atque Cæsar vim et arma paraverant, magnusque conflictus exspectaretur, domesticos anxios Cato confirmavit, cœnaque de more sumpta, quievit ita tranquille, ut a Q. Minucio Thermo collega arcte dormiens excitaretur. Cum hoc ad templum Castoris progressus, conspecta armatorum multitudine, « Homines, inquit, timidos « et nequam, qui contra unum et inermem tantum præsi« dium compararunt! » Hoc dicto, perrumpens per densam circumstantium turbam, Minucio comite, et Munatium amicorum intimum manu vix pertrahens, cæteris exclusis omnibus, medium se Metello et Cæsari interposuit, quo colloquium eorum dirimeret.

XVII. Ibi omnibus de vita ejus timentibus, cum Thermo collega intercessit legi. Metellus ferre perseverabat: illi recitare scribam vetuerunt. Tum, arrepto codice, Metellus instituit recitare; Cato ei extorsit codicem. Metellus, qui memoriter tenebat verba legis, nihilominus eam populo satagebat exponere; quum Thermus opposita manu compressit os homini, farique prohibuit. Ibi Metellus, constantia virorum cognita, signo dato excivit armatos. Hoc metu quum omnes diffugerent, solus Cato resisteret, saxis et fustibus petebatur.

XVIII. At consul Muræna, quanquam accusatus a Ca-

§ XVI. Sueton. — Plut. in Cat. — Cic. pro Sext. cap. 29.

tone nuper fuerat, obtenta toga pervicit, ut jacere cessarent, Catonemque secum in ædem Castoris abduxit. Metellus, vicisse ratus, et legem sine impedimento perferendam, discedere jussit armatos, iterumque cœpit civiliter cum populo agere. Sed adversarii, subito recollecti, cum magno plenoque fiduciæ clamore affuerunt; vicissimque Metelli opera, venire illos arreptis aliunde armis rati, fuga facta, vacuam ad Rostra viam reliquerunt. Igitur Cato populum docendo confirmandoque suam in sententiam adduxit; simul Patres, eum ob tumultum subito vocati, rempublicam consulibus tuendam permiserunt, addito, *ut omnes, qui salvam vellent, pestiferam legem oppugnanti Catoni adessent.*

XIX. Ergo Metellus, quanquam ipsum audacia non deseruerat, suis perterritis, imparem se factioni optimatium videns, celeriter convocata concione, multis invectus est in Catonem, *ejusque se tyrannidem, et principum contra Pompeium conjurationem (cujus futurum sit, ut brevi eos pœniteat) fugere* dixit; statimque contendit in Asiam, quum tribunus plebis esset, quibus ne quidem abnoctare licebat. Senatus, molestissimo tribunatu, Catonis opera et virtute excusso, decretum contra Metellum et Cæsarem fecit, quo ab administratione reipublicæ ambo removebantur. Cæsar primo resistens, deinde, postquam sibi vim paratam sensit, domi se continuit, plebemque biduo post sponte confluentem, operamque sibi in asserenda dignitate pollicentem compescuit.

XX. Hoc facto tam propitium sibi senatum effecit, qui ad tumultum concurrentis populi celeriter convenerat, ut gratias ei per primarios ageret, accitumque in curiam, et gravissimis verbis collaudatum, inducto priore decreto, in integrum restitueret. Eadem lenitas erga Metellum adhibita, non tam sponte senatus, quam Catonis precibus, qui nec insultare victo inimico cupiebat, nec utile putabat irritare Pompeium. Et Metellus, iis rebus auditis, eadem levi-

§ XVIII. Dio. — Plut. — § XIX. Dio. — Plut. — Sueton.

tate, qua ad Pompeium ex Urbe cucurrerat, a Pompeio in urbem rediit. Pompeius interea, constitutis Asiæ rebus, præter alia, quæ dederat amicis, præmia, Mithridatium, quod pontici juris fuerat, Brogodiatoro, Galatarum Trocmorum tetrarchæ dedit, qui Dejotari filiam in matrimonio habebat.

XXI. Eupatoriam, non eam, quæ conjuncta fuit Amiso, sed ubi Lycus et Iris fluvii miscentur, dirui a Mithridate cœptam, quod Romanos recepisset, refecit, appellavitque ex suo cognomento *Magnopolin*. Cabira quoque in urbis formam adornata, *Diospolin* postea vocari voluit. Sed et aliam Eupatoriam, quæ fuit Amiso juncta, simul cum eadem Amiso vocari *Pompeiopolin* jussit. Per eumdem Phazemon vicus urbs effecta, cognomento *Neapolis*: castella circum dejecta, præsertim quæ sita in editis jugis erant, ne prædonum receptacula fierent: putei quoque, qui inerant, obturati. Ad Amniam itidem fluvium, ubi victi a Mithridatis ducibus Bithyni fuerant, Pompeiopolin condidit. Interim ut otio liberaliter uteretur, Rhodum navigavit Posidonii causa, quem sapientiæ professorem etiam proficiscens ad piraticum bellum audiverat, tantumque studiis honorem detulit Orientis Occidentisque victor, ut intraturus domum ejus percuti ex more fores a lictore vetaret.

XXII. His per hiemem gestis, decessurus ex Asia, viritim militibus distribuit denarios millenos quingenos, et pro portione centurionibus et equiti. Sedecim millia talentorum ea largitione expensa dicuntur. Inde descendit Ephesum, et mox, exercitu in classem imposito, petiit Italiam. Sub idem tempus, præmissus ab eo M. Piso consulatum petebat: idcirco Pompeius literas misit ad senatum, *ut dies comitiorum proferretur, quo ipse præsens, commendare amicum posset:* nam hactenus eo legato erat usus. Tantis rebus gestis nihil sibi denegatum iri putabat; eratque plerisque

§ XX. Plut. in Cic. — Strab. lib. XII, p. 567. — Cic. de Harusp. Resp. cap. 13. — § XXI. Strab. lib. XII, p. 550. — Appian. Mithrid. — Plin. VI, 2, et VII, 30.

formidabilis, quod adhuc exercitum habebat, neque dimissurus credebatur. At Cato, ne hoc initio ad majora progrederetur, obstitit, persuasitque senatui, ut negaret: ne tamen queri Pompeius posset, M. Piso consensu omnium comitiis est designatus.

XXIII. Eodem tempore Pompeius uxori Tertiæ, Mucii Scævolæ filiæ, quanquam soror Metellorum erat, corruptam a Cæsare suspicatus, libellum repudii misit ex itinere, quod jam erat ingressus; quum, quo propius Italiam accedebat, eo plures et graviores de ea rumores exciperet. Id divortium a plerisque vehementer probabatur: quo iniquiore postea animo Pompeius tulit, M. Scaurum, ducta Mucia, judicium suum traducere.

XXIV. Sed quasi gentilis sui suamque vindicatura injuriam Pompeia Quinti filia, L. Sullæ neptis, adulterandam se P. Clodio tradidit, simul publicis violatis cærimoniis. Quum enim exeunte anno domi prætoris Cæsaris sacrum pro populo fieret, P. Clodius Ap. F. perditissimus adolescens, psaltriæ vestitu in sacrarium (opertum vocabant) accessit: neque enim virum interea, dum Vestales ibi sacrum Bonæ Deæ facerent, fas erat interesse, aut omnino sub eodem tecto versari; in tantum, ut picturas quoque masculorum animantium contegi mos esset. Inter hæc tam horribilia arcana, mater Cæsaris Aurelia, sororque Julia, cum cæteris matronis, P. Clodium ancillam Pompeiæ opperientem deprehenderant; velatisque continuo sacris, a mulieribus domo exactus est.

XXV. Eam rem eadem statim nocte viro quaque suo indicantibus, cum luce per totam Urbem percrebuit, magnum et atrox admissum piaculum esse. Sacrificium a Virginibus instauratum est: in senatu mentionem faciente Q. Cornificio, senatusconsultum factum, *ea de re ad Virgines et*

§ XXII. Appian. Mithrid. — Plut. in Pomp. et Cat. — Dio. — Ascon. in Scauro. — § XXIII. Cic. ad Famil. V, 2, et ad Attic. I, 12. — Sueton. in Cæs. cap. 60. — § XXIV. Sueton. in Cæs. cap. 4. — Cic. ad Attic. I, 12 et 16. — Liv. Epit. — Dio. — Plut. Quæst. Rom. — Senec. ep. 97. — Juvenal. Sat. VI, v. 338.

pontifices referri oportere; ab his, *nefas esse*, decretum est. Deinde senatus *quæstionem de pollutis sacris habendam* censuit, *consulesque* (jam M. Pupius M. F. Piso Calpurnianus, M. Valerius M. F. Messalla Niger iniverant) *rogationem ea de re promulgare* jussit. Cæsar uxorem, tanta coopertam infamia, dimisit.

XXVI. Quum deinde de provinciis ornandis ageretur, C. Antonio, qui multa facere injuste et illiberaliter dicebatur, successor dabatur, ni fuisset a Cicerone defensus. Sic ille Macedoniam retinuit; Q. Metellus Galliam citeriorem, C. Pontinius Transalpinam: utrobique bellum erat, ortum auctumve ex conjuratione catilinaria; et Helvetios novis rebus studere nuntiatum ab sociis. Igitur senatus censuit, *uti, quicumque Galliam provinciam obtineret, quod commodo reipublicæ facere posset, Æduos cæterosque amicos populi romani defenderet.*

XXVII. C. Cæsar Hispaniam citeriorem, Q. Tullius Cicero Asiam, sortiti obtinuerunt. Dum ista maxime fiunt, Pompeius ad Urbem venit, non ut plerique crediderant, armatus, sed Brundisii dimisso, sic tamen ut ad tempus triumphi præsto esset, exercitu. Vitare invidiam et certamina maluerat, quæ utraque prægravia et acerba imminebant: nam quæ esset omnium de Marii Sullæque actis sententia, non ignorabat; movebaturque, quod et M. Crassus, cum liberis et pecuniis, velut vim Pompeii timens, ex Urbe profugerat; et Cato, haudquaquam spernendus adversarius, tum alios principes, tum maxime Lucullum, ad resistendum Pompeio excitabat.

XXVIII. Ferunt, Catonis tantam jam tum fuisse Pompeii æstimatione auctoritatem, ut ad hunc conciliandum, sibi filioque duas Catonis propinquas in matrimonium peteret; repudiatusque a Catone est, qui pararium ejus Munatium nuntiare Pompeio jussit, *Catonem per feminas capi*

§ XXV. U. C. 691; A. C. 61. — § XXVI. Dio. — Sueton. — Plut. — Cic. ad Attic. I, 13. — Marian. Scot. — Ascon. in Milon. — § XXVII. Cic. ad Attic. I, 9; de Prov. Cons. cap. 13, et ad Famil. V, 6. — Cæs. de B. Gall. I, 2 et 35.

non posse; cæterum recte agenti ultro amicum et adjutorem fore. Sed hanc, undecumque profectam, Pompeii modestiam, tantus hominum favor excepit, ut cum paucis et inermibus, tanquam ex qualibet peregrinatione redeuntem, aggregata per viam maxima hominum multitudo deduxerit, nihil magnopere desideraturum pristinas copias, si quid novare cupisset.

XXIX. Ex Urbe quoque frequenter obviam itum: longissime a juventute; post hos, ut cujusque ætas aut dignitas tulerunt; proxime portam senatus occurrit. Non erat obscurum, quamcumque in partem vir eo robore inclinasset, momentum ingens fore: idcirco qui Clodium salvum volebant, non omiserunt ad hunc se protinus convertere. M. Piso consul, quam ipse ferebat ex senatusconsulto de religione violata rogationem, amicitia Clodii adductus, antiquatam cupiebat.

XXX. Ejus impulsu Q. Fufius tribunus plebis Pompeium in concionem produxit, quum die nundinarum in circo Flaminio maxima frequentia populi esset; quæsivitque, *placeretne ei, judices a prætore legi, quo consilio idem prætor uteretur.* Pompeius, *senatus auctoritatem semper sibi maximam visam esse, ejusque decretis obtemperandum*, respondit. Ad extremum Fufius obtinuit, ut de judicum genere (in quo erant omnia) ipsi concederetur.

XXXI. Accusavit Clodium tribunus plebis P. Lentulus Spinther, duobus ex eadem gente subscriptoribus usus. Q. Hortensius præcipue, ut hæc sineret, auctor senatui fuit; infensus Clodio, et nullis illum aut judicibus aut accusatoribus effugiturum putans. Itaque ne Fufius rogationi consulum intercederet, ita transactum, ut ipse ferret eadem omnia, præterquam ut judices a prætore legerentur. Testimonium in hoc judicio Cato et Cicero dixerunt: Clodius

§ XXVIII. Sueton. in Cæs. cap. 18. — Cic. ad Attic. I, 15. — Plut. in Pomp. in Lucullo, et in Cat. — Vell. II, 40. — Dio. — § XXIX. Cic. ad Attic. I, 13, 14 et 16. — § XXX. Plut. in Cæs. — Val. Max. IV, 2, 5. — Cic. de Harusp. Resp. cap. 17.

Interamnæ se fuisse pugnabat, *qua die incestasse sacra diceretur.* Sed Cicero vere quidem, sed impulsus, ut putant, a Terentia, ut eum testimonio læderet, *Romæ apud se fuisse* juravit. Multi præterea principum', perjuria ejus, testamenta supposita, Nisibenam seditionem, homines centuriatos, stupra matronarum atque virginum, suis testimoniis exposuerunt.

XXXII. Lucullus etiam ancillas produxit, *adulteratam a Clodio sororem germanam esse*, quam de tribus minimam idem Lucullus in matrimonio habuerat. Putabatur etiam cum duabus reliquis sororibus suis consuetudinem stupri habere, quarum Tertia Q. Marcio Regi nupta erat, Q. Metello Celeri major Clodia, profligatissimi pudoris femina, quam vulgus *Quadrantariam* cognominabat, quod ei quidam aliquando mœchus, quum aureos dare putaretur, loculos quadrantibus impleverat. Eamdem et Catullo poetæ sub Lesbiæ nomine fuisse adamatam, Apuleio prodente, cognovimus.

XXXIII. Inter hæc testimonia, Cæsar quoque citatus negavit, se quidquam comperisse; quamvis et mater Aurelia, et soror Julia, apud eosdem judices, omnia ex fide retulissent: interrogatusque, *cur igitur repudiasset uxorem?* « Quoniam, inquit, meos tam suspicione, quam crimine, judico « carere oportere. » At judices, quum initio se valde severos exhibuissent reo, præsidiumque ab senatu, non nisi damnaturis necessarium, postulassent; M. Crasso suscipiente negotium, pars major ita turpiter sunt corrupti, ut præter pecuniam noctes etiam certarum mulierum, atque adolescentulorum nobilium introductiones, nonnullis judicibus pro mercedis cumulo fuisse, Cicero scripserit.

XXXIV. Igitur Q. Catulus, quum vidisset eorum aliquem, « Quid vos, inquit, præsidium a nobis petebatis? an, ne

§ XXXI. Dio. — Senec. ep. 97. — Cic. pro domo, cap. 40. — Plutarch. in Cic. — § XXXII. Apul. Apolog. — § XXXIII. Dio. — Plutarch. in Cæs. et Cic. — Appian. Civ. lib. II. — Sueton. in Cæs. cap. 74. — Cic. ad Attic. I, 16.

« nummi vobis eriperentur? » Neque diu post Catulus senex admodum exstinctus est; vir summis honoribus in republica usus, optimarum semper partium, et incorrupta integritatis fama. Paulo ante mortem dedicato Capitolio, consummasse felicitatem vitæ visus est, præcipuo tum honore, et usque ad aliud incendium, Vespasianique tempora mansuro.

XXXV. Nec omiserim, quæ tum ei per somnium oblata futuri species dicitur: namque post dedicationem duabus continuis noctibus somniasse dicitur: prima, Jovem Optimum Maximum, prætextatis compluribus circum aram ludentibus, unum secrevisse, atque sigillum Romæ, quod manu gestabat, in ejus sinum deposuisse: at insequenti, animadvertisse se in gremio Capitolini Jovis eumdem puerum; quem quum detrahi jussisset, prohibitum monitu Dei, tanquam is ad tutelam reipublicæ educaretur.

XXXVI. Ac die proximo, quum adoraturus in Capitolium adscendisset, obvium sibi C. Octavium, qui postea Augustus est appellatus, nunquam antea visum, non sine admiratione contuitus, similem dixit puero, de quo somniasset. Quidam aliter somnium Catuli exponunt, sed eodem recidente significatu. Inter hæc pons Fabricius, ad insulam Tiberinam pertinens, exstructus est; qui ad nostram ætatem incorrupta structura hanc inscriptionem pertulit, *L. Fabricius C. F. Cur. Viar. faciundum curavit.*

XXXVII. Dum in Urbe ista fiunt, Allobroges, quam diu volverant animis, rebellionem cœptavere, facto in Galliam Narbonensem impetu. Sed C. Pontinius idoneo loco castra metatus, ut ad omnia, quæ tempus postularet, præsto esse posset, Manlium Lentinum cum copiis ad oppidum Ventiam recipiendum misit. Ventini, repentino hostium adventu territi, oppidum reliquerunt; qui relicti erant, missis oratoribus, petierunt pacem. Interea totis agris ad auxilium

§ XXXIV. Senec. ep. 97. — Plutarch. in Cic. — Tac. Hist. III, 72. — § XXXV. Sueton. in Aug. cap. 94. — § XXXVI. Tertullian. de Anima, cap. 46. — Dio, lib. XLV, init. — Pigh. Ann.

concurritur: fit in Romanos ex improviso impetus, oppidumque in potestatem Allobrogum redit.

XXXVIII. Agrum tamen impune Romanus populabatur, donec multi ad Isaram flumen accolentium cum Catugnato, gentis universæ duce, affuerunt. Ibi Manlius, quum transitu prohiberi hostes propter multitudinem navigiorum non possent, veritus, si aperte strueret aciem, ne conferti unitique incumberent, in propinquis flumini nemoribus occultus consedit, ut dissipatos et sine metu trajicientes exciperet. Satis feliciter processit aliquamdiu dolus. Sed ubi fugientes quosdam insequutus, in ipsum Catugnatum temere incidit, cum omnibus suis perierat, ni repentina tempestas hosti suam occasionem eripuisset.

XXXIX. Postea Catugnato longius abscedente, rediit ad Ventiam Lentinus, obsessamque et oppugnatam vi cepit. Servius autem Galba, et L. Marcius legati, Rhodano transmisso, populabundi agros Allobrogum, Solonium oppidum pervenerant, castello munito haud procul inde potiti. Occurrentes deinde hostes prælio fuderunt, oppidique partem incenderunt; nam pleraque ædificia ligno exstructa fuerant: ne universum caperent, Catugnati superventu prohibiti. His rebus auditis, Pontinius cum toto exercitu movit, obsessosque hostes, præter Catugnatum, in deditionem recepit.

XL. Dum hæc geruntur, Romæ comitiorum fervebat ambitus, non sine gravi culpa Pompeii, qui, ut Afranium Metellumque consules efficeret, largitione magis, quam vel auctoritate, vel gratia pugnabat. In eo negotio M. Pisone consule uti credebatur. Contra hæc tam adulta vitia parum aut veteribus legibus, aut novis profectum est. Nam Lurco tribunus plebis de ambitu ferebat hoc novum, *ut, qui nummos in tribu pronuntiarit, si non dederit, impune sit; sin dederit, ut, quoad vivat, singulis tribubus sestertium terna millia debeat.* Sed minime lex perlata.

XLI. Comitia in a. d. XI kalend. sextiles dilata sunt. Cato, ut semper, pugnabat pro republica, eodemque tem-

§ XXXVII. Liv. Epit. — Dio, l. XXXVII. — § XL. Cic. ad Attic. I, 16.

pore propinquis, maxime mulieribus, quæ repudiatam Pompeii affinitatem ægre tulerant, probavit consilium suum; ostenditque, *siquidem accepta conditio foret, nunc ipsis una subeundam fuisse tantæ turpitudinis infamiam;* quod, in hortis Pompeii dividi pecuniam, crebro vulgi rumore jactabatur. Ciceronem quoque mordebat, in Afranii honore consulatum suum sugillari; quem magistratum, velut usucaptum a nobilibus, duo novi homines Arpinates, C. Marius excellente belli gloria, M. Cicero pacis artibus, meruissent: at Afranium neutro præstantem æquari sibi ægre ferebat.

XLII. Sed potior his omnibus pecunia, consules, quos volebat Pompeius, designavit, Q. Metellum Celerem, L. Afranium. Censores eo anno quinam fuerint, haud dixerim; fuisse certum est: nam et senatus recensitus est, solito quidem numerosior, quod omnes, qui magistratum quandoque gessissent, allecti erant; et vectigalia locata a censoribus. Lustrum neque tum, neque post Cn. Lentulum, L. Gellium censores factum est, donec Augustus sextum consul fecit. Eodem anno L. Domitius Ahenobarbus ædilis curulis ursos numidicos centum, et totidem æthiopas venatores in circo dedit, a. d. XIV kal. octobres.

XLIII. Sic quidem in annalibus annotatum: at leones intelligi putant, quod constet, Africam ursos non gignere. Sed et in nummis Domitii leonum, non ursorum, expressa effigies cernitur. Ludis tum populus primum prandendi causa surgere instituit, prius sine interruptione perspectare solitus. Triumphum deinde tertium Pompeius biduo duxit, a. d. III et pridie kalend. octobres, quum una dies tot transvehendis opibus non sufficeret. In id tempus incidebat natalis ejus, ut consulto huc distulisse pompam videatur. Biduum quoque non cepit magnitudinem apparatus; et quantum alii cuilibet instruendo triumpho fuisset satis, relictum et omissum est. Ejus triumphi hæc fuit præfatio:

§ XLI. Plut. in Cat. — Cic. ad Attic. — § XLII. Dio, lib. XXXVII. — Pigh. Annal. — Cic. ad Attic. I, 17 et 18. — Plin. VIII, 36. — Infra lib. CXXXIV; cap. 80.

Quum oram maritimam a prædonibus liberasset, et imperium maris populo romano restituisset, ex Asia, Ponto, Armenia, Paphlagonia, Cappadocia, Çilicia, Syria, Scythis, Judæis, Albanis, Iberia, insula Creta, Basternis, et super hæc de regibus Mithridate et Tigrane, triumphum ducere.

XLIV. At in concione, quum de rebus suis dissereret, cum duobus et viginti regibus bellum se gessisse dixit, et Asiam, quam provinciarum ultimam accepisset, mediam patriæ reddidisse. Cæterum in templo Minervæ, quod ex manubiis dicabat, hunc inscripsit titulum : *Cn. Pompeius Magnus imperator, bello triginta annorum confecto, depressis aut captis navibus DCCCXLVI, oppidis, castellis MDXXXVIII in fidem receptis, terris a Mæotis lacu ad Rubrum mare subactis, votum merito Minervæ.* Cognomen ex tot victoriis nullum adscivit, quanquam plurima offerrentur, contentus appellatione Magni, quam olim meruerat: sed tum a tota concione sic consalutatus est; hactenus familiaris magis assentatio, quam consentientis famæ judicium, fuerat.

XLV. Nunquam antehac tanta spectata Romæ opulentia fuit, neque tam exitiosa moribus, ad margaritarum gemmarumque studium hinc præcipue inclinatis; quarum rerum maximam ille copiam conspicuæ magnitudinis æstimationisque in triumpho tulit. In acta relatus est alveus lusorius e duabus gemmis, latus pedes tres, longus quatuor: in eo fuit Luna aurea pondo XXX. Præterea lecti tricliniares tres, in quibus unus Darii fuisse dicebatur, Hystaspe geniti; vasa ex auro et gemmis abacorum novem; signa aurea tria, Minervæ, Martis, et Apollinis; coronæ ex margaritis triginta tres; mons aureus quadratus cum cervis et leonibus, et pomis omnis generis, circumdata vite aurea, Aristobuli donum.

§ XLIII. Juven. Sat. IV, 99. — Val. Max. VIII, 15. — Solin. cap. 29. — Fulv. Ursin. — Dio. — Plut. in Pomp. — Vell. II, 40. — Plin. VII, 26, et XXXVII, 2. — § XLIV. Plut. — Dio. — Liv. Epit. et lib. XXX, 45. — § XLV. Eutrop. lib. VI. — Plin. XXXVII, 1 et 2. — Appian. Mithrid.

XLVI. Museum ex margaritis, in cujus fastigio horologium erat. Imago Cn. Pompeii e margaritis. Tituli quoque præferebantur pecuniæ, quam impenderat: *reipublicæ causa, legatis et quæstoribus, qui oras maris defendissent, datum mille talentum, militibus singulis sena millia sestertiorum.* Erat adscriptum, *universos populi romani reditus antea fuisse bis millies; nunc suis victoriis Pompeium adjecisse millies quadringenties*. Præter hæc translata est Mithridatis regis dactyliotheca, quam mox dedicavit in Capitolio, cum illa, quam modo diximus, aurea vite, aliisque donis.

XLVII. Naves in portum adduxit integras septingentas. Transvexit et sellam ac sceptrum Mithridatis, cum effigie illius aurea cubitorum octo, quanquam non totus, sed pectore tenus expressus erat; itemque statuam argenteam Pharnacis, qui primus regnavit in Ponto; currusque aureos et argenteos. Arborum etiam genera tum primum ostensa Romæ, ebenus, quam sola ferre putabatur India; et uni quondam terrarum Judææ concessa, balsamum. Inter hæc innumeri currus transvehebantur arma portantes, et, navium rostra. Captivorum deinde ingens multitudo, sine vinculis, patrio habitu cultuque.

XLVIII. Proxime currum reges aut liberi regum ducesque ibant, capti bello, aut obsidum loco traditi. Horum illustrissimi Tigranes minor, ejusque conjux et filia, et regina Zosime, patris Tigranis uxor; et Artaphernes, Cyrusque, et Oxathres, et cum Dario Xerxes, sororesque eorum Orsabaris et Eupatra, Mithridatis liberi. Sed et Olthaces ducebatur, qui in Colchis regnaverat; et Judæorum rex Aristobulus cum Antigono filio, et puellis duabus: præterea Cilicum tyranni et archipiratæ; Scytharum regiæ mulieres; tres Iberorum, duo Albanorum duces, earumdemque gentium, et Commagenis regis obsides; itemqne Laodicensis Menander, qui præfectus equitum Mithridatis fuerat. Absentium quoque imagines, Tigranisque ac Mithridatis pu-

§ XLVI. Joseph. Antiq. XIV, 4. — Plut. in Pomp. — Strab. lib. XII, pag. 556. — Appian. — § XLVII. Plin. XXIII, 12. — Appian.

gnas et clades pictura repræsentabat. Omnium item præliorum, quibus per se legatosve victor exstiterat, tabulæ antelatæ. Mithridatis præcipue postrema obsidio, et nocturna fuga, sed et exitus spectabatur, virginesque mortis paternæ comites. Etiam reliquorum ejus filiorum filiarumque ante patrem mortuorum, nec non deorum barbaricorum, effigies transferebantur.

XLIX. Titulus quoque visebatur conditarum urbium: octo in Cappadocia Pontoque ædificaverat; in Cilicia et Cava Syria viginti; in Palæstina quoque aliisque regionibus nonnullas; in universum undequadraginta. Reges victi memorabantur *Tigranes Armenius, Artoces Iberus, Oræses Albanus, Darius Medus, cum Areta, qui Nabatæis Arabibus, et Antiocho, qui Commagenæ imperabat.* Ipse triumphator, junctis exemplo Liberi elephantis, gemmato curru vehebatur, chlamyde, ut ferebatur, Alexandri Magni amictus, quam apud Coos in thesauris Cleopatræ Mithridates invenerat.

L. Currum socii ministrique victoriæ sequebantur, legati tribunique pedites partim, alii in equis: nam exercitum diu ante dimissum non acciverat; quanquam veteri more romano, sine exercitu triumphare imperatorem, bello confecto, absurdum habebatur. Mitior hic solito triumphus in captivos fuit: omnes dimissi sunt ad suos sumptu publico, præter Aristobulum et Tigranem, in custodia servatos, ne ille fratris, hic patris, pacem turbarent. Majorem hic triumphus pecuniam in ærarium, quam ulla ætate quisquam intulit: non comprehensa, quæ ex manubiis est in Capitolio reposita, signati argenti septingenties quinquagies semel centena millia drachmarum translatum, Appianus auctor est: Plutarchus, in auro et argento facto signatoque in ærarium illata ad viginti talentorum millia.

LI. Multis novis inusitatisque ornamentis insignis iste

§ XLVIII. Plutarch. — Appian. — Joseph. Antiq. XIV, 8. — Dio, lib. XXXVII. — § XLIX. Plin. VIII, 2. — Dio. — Appian. — § L. Appian. — Dio. — Vell. II, 40.

triumphus quum haberetur, nihil illustrius visum, quam quod tribus triumphis totidem terrarum orbis partes devictæ causam titulosque præbuerunt. Ter enim et alii triumphantes Capitolium adscenderant; hic, quod antea contigerat nemini, primum triumphum ex Africa, secundum ex Europa, tertium ex Asia duxit. Ob tam celeres grandesque victorias a plerisque Magno Alexandro conferebatur; et quo similior ei videretur, ut fit, ubi suis inventis homines blandiuntur, quatuor et triginta annis minorem finxerunt quidam, quum quintum atque quadragesimum explevisset: felix opinione hominum futurus, si quem gloriæ, eumdem et vitæ finem habuisset, neque vertentem fortunam esset, jam ætate profectior, expertus.

LII. Mense decembri cœpit agitari in senatu causa publicanorum, qui, redemptis Asiæ vectigalibus, ut induceretur locatio, postulabant. Erat res invidiosa, et turpis confessio temeritatis. Tamen Crassus, ut peterent, fuit auctor: Cicero adjuvit petentes, ut concordiam ordinum retineret, quam in consulatu stabiliverat. Sed Cato, semper adversus iniqua flagitantibus, summopere resistebat: idemque præterea, quod alterum ab senatu valde abalienavit equites, censuit, assentiente senatu, *ut de iis, qui ob judicandum pecuniam accepissent, quæreretur.*

LIII. Ea de re certatum et olim fuerat, honestissimis equitum *hanc conditionem* recusantibus, *ut in dispari fortuna, dignitate, honoribusque ac præmiis, paria ipsis atque senatoribus pericula proponerentur; quum præsertim ita lex Sempronia primum, dein Cornelia, conceptæ essent, ut senatores complexæ, de cæteris non cogitasse viderentur.* Sed tum hoc agebatur, ut etiam equites nova lege illigarentur. Placebant hæc et Metello, qui designatus tum consul, quum potestate nondum uteretur, auctoritate permultum poterat: adeo quidem, ut sub finem hujus anni, Compitalicios lu-

§ LI. Val. Max. VIII, 15. — Cic. pro Balbo, cap. 4, 6, et pro Sext. cap. 6. — Albin. in Corp. Poet. p. 1542. — Vell. II, 53. — § LII. Juven. Sat. X, 283 et seqq. — Cic. ad Attic. I, 17, 18, et II, 1. — § LIII. Cic. ad Attic. I, 17, et in Pis. cap. 4.

dos, quos auctore tribuno quodam plebis magistri vicorum facturi erant, privatus adhuc fieri prohiberet.

LIV. Eodem anno M. Æmilius Scaurus, qui relictus a Pompeio cum legionibus in Syria fuerat, Petram Arabum Nabatæorum metropolin aggressus, quum famem exercitus pateretur locis difficilibus, Antipatrum ad Aretam misit, qui deditionem suaderet. Hoc internuntio pactum, *ut trecenta talenta Romanò darentur:* bellum Areta Scauroque volentibus diremptum est; idque adjumento fuit Scauro, ut destinatam M. Pisoni provinciam, in alterum annum, annitente Cicerone, retineret. L. deinde Afranius A. F., Q. Cæcilius Q. F. Metellus Celer consules inierunt, pro quibus, uti designarentur, maximis largitionibus pugnavisse Pompeium narravimus.

LV. Sed illi plus molestiæ et impedimenti, quam, quod speraverat, auxilii, tantis impensis quæsitum est: nam horum opera, tum alia, quæ vellet, assequuturum rebatur, tum uti acta sua confirmarentur; eo magis, quod legati sui ad exercitum operum summorum præcipui ministri iidem illi fuerant. Cæterum Afranius saltandi, quam negotiorum, peritior, nihil ei profuit. Metellus etiam obfuit ab ira dimissæ Muciæ, quam sororem Metelli, quum haberet ex ea liberos, Pompeius repudiaverat. Accedebat excellentis gloriæ perpetua comes invidia; præterea simultates cum maximis viris Lucullo Metelloque, graves potius, quam iniquæ, quos prior et sine causa offenderat.

LVI. Igitur Lucullus, qui de cætero se penitus otio ac voluptatibus tradiderat, præter pristini doloris stimulos ab optimatibus nonnullis incitatus, in senatum venit, Pompeioque, *rata haberi acta sua* postulanti, acerrime restitit; *æquum esse prius, ut senatus cognoscat de singulis,* dictitans: *nam ut promiscue omnia ignaris, qualia quæque sint, Patribus confirmanda objiciantur, id vero incivile prorsus, et do-*

§ LIV. U. C. 692; A. C. 60. — Joseph. Antiq. XIV, 9, et de B. Jud. I, 6. — Hegesipp. I, 18. — Cic. ad Attic. I, 16. § LV. Dio, lib. XXXVII. — Vell. II, 40. — Flor. IV, 2.

minationi proximum. Præterea, quod a se constituta pleraque Pompeius labefactaverat, arbitrari jubebat *senatum, utrius potiora esse decreta deberent.* Hæc quum per se non iniqua principes senatus M. Crassus, duoque Q. Metelli, Creticus et consul, sed et M. Cato enise defenderent, inferior in curia Pompeius, ad tribunos plebis confugit, ut, quod per senatum nequiverat, populi favore consequeretur.

LVII. Idcirco quo infimi vulgi promptiora et plura suffragia quærerentur, L. Flavius tribunus plebis promulgavit rogationem, *uti pompeianis militibus certus agri modus daretur; utque, quibus civitatis, iisdem et suffragii jus omnibus esset.* Ea tota ratio senatui displicebat. Cicero, ut populo simul, Pompeioque, et possessoribus satisfaceret, secunda concionis voluntate tollebat ex lege, quæ ad incommodum pertinebant privatorum; *ne quid mutaretur de agro, qui P. Mucio, L. Calpurnio consulibus publicus fuisset,* quo anno Ti. Gracchus Agrarias leges tulerat; *neve sullanorum hominum possessiones moverentur.*

LVIII. Volaterranos etiam et Arretinos, quorum agrum publicarat Sulla, neque diviserat, defendebat; id solum concedens, ut ex ea pecunia, quæ ex novis vectigalibus per quinquennium redigeretur, agrorum emptiones fierent. Sed hæc contentio, quum maxime ferveret, gallici belli metu paulisper remissa fuit: nam Helvetii in armis esse, atque excursiones in provinciam facere nuntiabantur. Idcirco senatus decrevit, *ut consules duas Gallias sortirentur; delectus haberetur; vacationes ne valerent; legati cum auctoritate mitterentur, qui adirent Galliæ civitates, darentque operam, ne se cum Helvetiis jungerent.*

LIX. Quum in sortitione legatorum, prima de consularibus sors Ciceronis, deinde Pompeii exisset; senatus una voce, *retinendos hos in Urbe*, censuit: legati sunt Q. Metellus Creticus, L. Flaccus, et Lentulus Clodiani filius. Pacata

§ LVI. Plut. in Pomp. cap. 75, et Cat. cap. 44. — Dio. — Appian. Civil. lib. II. — Cic. ad Attic. I, 15 et 16. — § LVII. Dio. — Cic. ad Attic. I, 18 et 19. — § LVIII. Cæs. de B. Gall. I, 5. — Dio. — Cic. ad Attic. I, 19.

tamen provincia mansit, quum victoria C. Pontinii facilem ad reliquias pacandas viam paravisset; atque ille, contentus domuisse, qui rebellaverant, non lacessivit quietos. Igitur quum motuum gallicorum vanus rumor fuisset, et otium e Gallia nuntiaretur, ad civiles contentiones acrius reditum, tam vehementi concertatione, ut Q. Metellus consul, lapidibus appetitus, percuteretur a seditiosis, deinde a tribuno in carcerem duceretur.

LX. Sed neque consul eo terrore flecti potuit; neque tanti viri causam deseruit senatus, quin apud illum in carcere convenire cuperet. Ibi Flavius, sella tribunitia ad fores collocata, jure inviolabilis potestatis clausit aditum, per murum intrare jubens senatum, si vellet; tam pertinaciter obluctans, ut eodem loco pernoctaturus videretur. Tum vero Pompeius pudore ductus, et quia res perquam invidiosa etiam ad populum erat, discedere Flavium jussit, id a se petiisse Metellum mentitus. Sed notam animi magnitudinem Metellus effecerat, quum eum reliqui tribuni eximere vellent e carcere, id beneficium recusando: postea quoque, quum Flavius denuntiasset, non passurum, ut in provinciam iret, nisi legi consensisset, quanquam cupidior triumphi haberetur, manere potius in Urbe, quam de sententia dimoveri, sustinuit.

LXI. Pompeius igitur, principum invidia potentiam suam urgeri videns, interdum pœnitentia ducebatur, quod exercitum dimisisset; postremo, quamlibet rationem inimicos reprimendi honestam arbitratus, plane descivit ab optimatibus, stulto consilio, ut dignitatem tueretur, stolidis turbulentisque adolescentulis indigne se submittens; quæ potissima ipsi seque et rempublicam perdendi causa exstitit. Commodum sub ea tempora P. Clodius ab siciliensi quæstura reversus, conceptum ex judicio suo adversus optimates odium, tribunatus viribus exsequi gestiebat: et ne

§ LIX. Cic. de Prov. Cons. cap. 13; ad Attic. I, 20, et pro domo, cap. 5. — Dio. — § LX. Cic. ad Attic. I, 20, et pro Cœl. cap. 24. — Dio. — Plut. in Pomp. cap. 75. — Liv. Epit. — Sueton. in Tib. cap. 2.

propterea, quod erat patricius, impediretur petere, per C. Herennium tribunum plebis legem promulgandam curaverat, ut *universus populus in campo Martio suffragium ferret, quo P. Clodius, ejurato patriciatu, plebeius esset.*

LXII. Hoc perfecto, jam pro plebeio se gerens, quum omnes semper Claudii patriciæ gentis acerrimi propugnatores assertoresque juris optimatium fuissent, tribunatum cœpit petere; sed Q. Metellus consul, vir egregius, et patriæ amans, impediebat, tanta contentione animi, ut *eum sua se manu interfecturum* diceret, quanquam frater ejus patruelis erat. Sed maximum ei contra Herennii rogationem argumentum erat, quod negabat, *nisi Curiata lege, recte de illa causa ferri potuisse.*

LXIII. Igitur tribunis aliis intercedentibus, tum quidem irrita P. Clodii astutia fuit. Lex deinde, auctore Q. Metello Nepote, qui præturam gerebat, *de abrogandis Urbis et Italiæ portoriis* perlata est. Quum grata lex esset omnibus, non tam ob portorium, quam nonnullas injurias portitorum, tamen auctor displiceret; eo senatus inclinàbat, ut exemplo Lacedæmoniorum, qui commodam sententiam, ab improbo viro dictam, repeti a probato, atque huic adscribi, jusserunt, alterius quam Nepotis nomen legi præscriberetur. Sed id quidem omissum; voluntas tamen spectata senatus est.

LXIV. Eodem anno Faustus, Sullæ dictatoris filius, munere gladiatorio, quod in patris honorem edebat, populo magnificentissimum epulum, balneumque et oleum dedit. Apollinares quoque ludi magnifice facti; primusque tum P. Spinther theatralia vela ex carbaso duxit: ostendit et amphoras ex onyche, Chiorum magnitudine cadorum; quod magnæ tum admirationi, nec diuturnæ fuit, quum intra quintum deinde annum, columnæ triginta duorum pedum magnitudine ex eodem lapide monstrarentur.

LXV. Dum hæc in Urbe gerebantur, Cæsar Lusitanos

§ LXII. Cic. ad Q. fratr. I, 1, 11, et in Vatin. cap. 13. — Dio. — Plut. Præc. Polit. — Plin. XIX, 1. — § LXIV. Sueton. in Cæs. cap. 18. — Plut. — Appian. Civ. lib. II.

insulasque nonnullas in Oceano sitas subegit, quum in ulteriorem Hispaniam ex prætura venisset, M. Crassi ope profectione maturata, qui sibi Cæsarem contra Pompeii prægraves opes cupiebat adjungere. Igitur quum a creditoribus retineretur Cæsar, Crassus pro eo spopondit ducenties: nam per ambitionem effuso patrimonio, contractoque gravi ære alieno, multo plus debebat, quam redigi ex bonis ejus potuisset; auditaque vox est dicentis, *opus sibi esse millies, ut habeat nihil.*

LXVI. At tum Crassi opera onerosissimo quoque importunissimoque creditorum levatus, priusquam provinciæ ornarentur, contra morem ita celeriter profectus est, ut ambiguum relinqueret, metune judicii, an quo maturius sociis implorantibus subveniretur, festinarit. Aiunt, in itinere per Alpes, quum ad conspectum pauperis vici comites ejus per jocum inter se controverterent, *an illic etiam sit ambitioni locus?* serio dixisse Cæsarem, *malle se ibi primum, quam Romæ secundum esse.* Nam ingenium dominationis avidum, ne quidquam cogitare aliud posset, ominibus variis erectum in spem potiundi fuerat.

LXVII. Quum adhuc quæstor in eadem Hispania conventus circumiret, jussu Veteris Antistii prætoris sui; visa Gadibus in Herculis fano Alexandri Magni imagine, ingemuit, nec sine lacrymis dixit, ad amicos conversus, « Me « miserum! qui hac ætate, qua iste terrarum orbem subegit, « nihil adhuc gesserim memorabile ». Neque distulit missionem efflagitare, quo regressus in Urbem, majorum rerum captaret occasiones; maxime, postquam absurdo proximæ noctis somnio, et conjectorum promissis inflatus majorem in modum animus fuit.

LXVIII. Quod enim ille cum matre concubuisse per quietem sibi visus erat, *imperium orbis terrarum portendi, quod omnium mater terra esset,* interpretati sunt. Spem deinde confirmavit insolitæ figuræ ac ingenii equus, quem

§ LXVI. Sueton. — Plut. — § LXVII. Auct. de B. Hisp. fin. — Sueton. in Cæs. cap. 7. — Vell. II, 43.

erat nactus, fissis prioribus ungulis, neque sessoris, nisi Cæsaris, patientem. Idcirco quum latrocinia, locis illis solennia, minore negotio compescere prætor posset, bellum maluit; novaque legione paucos intra dies supra priores duas conscripta, contendit ad Herminium montem, et habitatores, situ loci ad prædas agendas incitari causatus, in plana jussit descendere.

LXIX. Sic initio belli quæsito, et hos armis domuit, et vicinos populos, qui, relictis oppidis suis, trans Durium amnem cum uxoribus liberisque fugiebant, oppressit. Rebellantes deinde montis Herminii incôlas, quum iterum subito adortus profligasset, atque illi, fuga ad Oceanum facta, in quamdam insulam transjecissent; partem militum, ratibus impositam, quia navigia deerant, immisit. Sed ille, cui commissum hoc negotium fuerat, in scopulo quodam vicinæ insulæ exposuit copias, pedestri deinde itinere percursurus ad hostem; ipse, priusquam faceret exscensionem, abreptus ab æstu recurrente, relinquere expositos coactus est.

LXX. Ibi milites circumventi cæsique sunt, quum fortiter aliquamdiu se defendissent: neque præter P. Scævam, prodigiosæ virtutis hominem, quisquam servatus est. Is quum diu magnam hostium multitudinem sustinuisset saucius fessusque, scuto, quod jam inutile innumeri excepti ictus fecerant, relicto, se conjecit in æstuarium, et interim, ubi profundior aqua occurrebat, natando vix evasit in litus; conspectoque Cæsare, qui hæc omnia cum admiratione viderat, genibus accidens, veniam amissorum armorum supplex petiit. Cæsar, non modo virtute hominis, sed etiam disciplinæ reverentia probata, centurionatum ei præmii loco dedit. Sed hoc quidem alii britannico factum bello tradiderunt: quod si ita esset, vix fuisset a Cæsare prætermissum.

LXXI. Cæterum Cæsar, classe Gadibus advehi jussa, totum trajecit exercitum, hostesque penuria rerum omnium pressos in deditionem accepit. Inde in Gallæcos transtulit

§ LXVIII. Plut. — Dio. — § LXX. Val. Max. III, 2, 23. — Dio.

bellum, qui Brigantium oppidum habebant; hominesque, non ante visa classe, sic exterruit, ut imperata prompte facturos pollicerentur. Sic pacata provincia, gentibusque aliquot novis imperio adjectis, juri dicundo conventibusque dedit operam, ut concordiam civitatum stabiliret, quæ propter æris alieni magnitudinem plerisque locis convellebatur.

LXXII. Igitur constituto, ut *ex debitorum reditibus bessem creditores perciperent, donec dissolutum æs alienum esset*, cum magna gratia sociorum, se exercituque locuplete præda aucto, præterea imperatorium nomen bello adeptus, non exspectato successore, ad triumphi simul consulatusque petitionem decessit. Et quidem, quod grandem pecuniæ summam ad ærarium miserat, decretus ei triumphus est: sed erat improba hominis et intricata ambitio; nam postulaturo triumphum extra Urbem manendum, candidato honoris petendum in urbe erat.

LXXIII. Igitur ab senatu contendit, ut *absentis, et per amicos petentis, rationem haberi, liceret*. Neque deerant, qui faverent, nulla id lege prohibitum, præterea et aliis concessum jactantes: sed multi contradicebant, et ante omnes Cato, qui, ne decretum ea de re fieret, diem, quæ postrema erat temporis, intra quod profiteri candidatos oportebat, dicendo exemit. His cognitis, Cæsar, ne consulatu excluderetur, unde plus sibi virium, et ampliorem triumphi materiam pollicebatur, dimisso triumpho, Urbem ingressus, eam continuo suscepit actionem, qua rempublicam captans invadere, præter Catonem atque Ciceronem, omnes fefellit.

LXXIV. Namque Pompeium et Crassum, æmulatione potentiæ discordes, inter se et sibi conciliavit, his legibus, *ut omnibus in rebus adjumento invicem essent; ne quid, quod cuilibet horum displicuisset, in republica ageretur*. Hæc liber-

§ LXXI. Dio. — Plutarch. — § LXXII. Dio. — Sueton. — Appian. Civ. lib. II. — § LXXIII. Appian. — Cic. in Rull. II, 9. — Sueton. — Plutarch. in Cæs. et Cat. — Liv. Epit.

tatem Urbis deglutiit triceps conspiratio; quam exinde velut infernale monstrum, cerbereo rictu absorbentem omnia, M. Varronis satira, sub titulo Tricareni, perstrinxit; qui sub id temporis ædilis cum C. Muræna Lacedæmone excisum lateritiis parietibus opus tectorium, propter excellentiam picturæ formis inclusum, ad comitium exornandum deportavit: quod opus per se mirum hominibus; sed magis admirationi fuit, transferri potuisse.

LXXV. Cæterum tres illi principes, suis quisque causis, societatem inierant: Pompeius, ut tandem acta sua confirmarentur: Cæsar, nondum adultum robur committere cum viro tantis radicibus immaturum ratus, ipsius illius opibus, ut se muniret, abutebatur, omni interim illi delegata invidia; simul Crassi retinebat studia graviter adversaturi, si Pompeium sibi antepositum a Cæsare vidisset: M. Crassus, cupidus primi loci, sed retinendo impar, ad rem pertinere credebat, si duorum potentissimorum viribus fulciretur; sperabatque Cæsaris crescentem potentiam, cum matura Pompeii auctoritate ita commissurum, ut, his mutuo se atterentibus, majores ipse opes consequeretur.

LXXVI. Nam huc omnia sua consilia olim retulerat; neque optimatibus prorsus addictus, neque vicissim ita popularis, ut oblitus curiæ videretur: tantum hoc agebat, ut quidquid utrislibet gratum accidisset, id se auctore; quæ contra essent, invito at ignaro, facta censerentur. Atqui reliquorum etiam principum nemo sincerum ad rempublicam studium, nullis admixtis ambitionis avaritiæve sordibus, afferebat; uno excepto Catone, cujus invicta ad extremum constantia, quanquam nudata præsidiis omnibus, in tuenda republica perstitit. Cæterum, quo majores acquireret vires tardius animadversa conspiratio, dederunt diligentem operam, ut tegerent eam dissimularentque: neque eo secius communicabant consilia, et quidquid conducere suis rationibus visum erat, conjunctis opibus exsequebantur.

§ LXXIV. Cic. in Phil. II, 10. — Dio. — Appian. — Plin. XXXV, 14. — § LXXV. Vell. II, 44. — Dio. — Plut. in Pomp. Cæs. et Crasso.

LXXVII. Jam primum in petitione consulatus, quum haberet competitores duos Cæsar, L. Lucceium historiarum scriptorem, et M. Bibulum, per Arrium cum Lucceio coivit, pactus, *ut is, quia gratiæ, quam Cæsar, minus, pecuniæ plus habebat, nummos de suo, communi nomine per centurias pronuntiaret.* Contra optimates, nihil non in consulatu Cæsaris timentes, si concordem collegam nactus esset, auctores Bibulo fuerunt tantumdem pollicendi: ac plerique contulerunt pecunias, ne Catone quidem infitiante, esse e republica, largitionem eam fieri: hæc tum erant tempora. Cæsar cum Bibulo designatur. Igitur optimates dederunt operam, ut provinciæ futuris consulibus minimi negotii, id est, silvæ callesque decernerentur.

LXXVIII. Interim C. Octavius ex prætura, summa cum laude gesta, Macedoniam sortitus (quod C. Antonio male provinciam administranti successorem mitti placuerat), negotio sibi ab senatu extra ordinem dato, agrum thurinum purgavit, jam olim infamem latrociniis, residuamque ex Spartaci et Catilinæ copiis fugitivorum manum delevit. Sequitur jam non consulatus C. Cæsaris, sed regnum, quo tempore collegam potestatis M. Calpurnium Bibulum nomine, re et opere Cn. Magnum, M. Crassum habuit. Idcirco nullo jam veteris et probi moris respectu, tantum ea, quæ ad fundandas conjurationis opes pertinebant, ingenio Cæsaris, auctoritate Pompeii, divitiis Crassi perficiebantur: neque Romanis fiebat injuria libertatem amittentibus, quam ingratus stolidusque populus, accepta mercede, vendiderat.

LXXIX. Prodigia tum multa, non sine minis et horrore malorum imminentium, nuntiata aut visa sunt. Procella repens in Urbe et circum arbores exstirpavit, ædificia scidit, naves in Tiberi juxta urbem et ad ostia fluminis mersit, pontem sublicium rupit: theatrum quoque, ad ludos quosdam e ligno structum, corruit; omnibusque his cladibus

§ LXXVII. Sueton. — Cic. ad Attic. I, 17. — Appian. Civ. lib. II. — — § LXXVIII. U. C. 693; A. C. 59. — Cic. ad Q. fratr. I, 1, 7. — Sueton. Aug. cap. 3. — Dio, lib. XXXVIII.

magna hominum absumpta multitudo est. Sed prima honoris initi, antiquitatis specie decora, aut latente adhuc Cæsaris proposito, pro innoxiis fuerunt: ut quo mense fasces non haberet, accensus ante eum iret, lictores pone sequerentur, quod ex vetustate relatum; ut tam senatus, quam populi diurna acta conficerentur et publicarentur, quod ipse instituit primus, quo per provincias et exercitus nosceretur, nihil agi Romæ, nisi ex voluntate trium principum, posse.

LXXX. Inter hæc Bibulum, ut concorditer secum rempublicam gerere velit, in senatu rogans, ab intentione muniendi sese avocatum, ipse, clam paratis subsidiis, fallacibus blanditiis mulcebat; donec provisis, quæ voluerat, ad majora itum, legesque promulgari a consule cœptæ, quales vix tribunus plebis paulo modestior tulisset; Agrariæ ante omnes, quæ maximam contentionem, quod invito senatu ferebantur, habuerunt. Sed nimirum Cæsar, ita se fore popularem, semper erat professus, ut nihil esset acturus, quod non ad senatus quoque commodum pertineret. Igitur sic conceperat verba legis, ut nihil in his reprehendendum videretur; et tamen, ne sic quidem laturum, testabatur, nisi senatu auctore.

LXXXI. Sed optimates non fallebat, hæc omnia non alia causa fieri, quam ut abductam a Patribus plebem Cæsar hac largitione sibi auctoraret: ideoque hoc ipsum erat dolori, quod ita scripta lex esset, ut, qui eam impedirent, non tam voluntati plebis, quam æquitati manifestissimæ utilitatique publicæ, refragari viderentur. Namque multitudo illa, numero et egestate Urbi intoleranda exhauriebatur; frequentabantur Italiæ regiones, inopia hominum desertæ; consulebatur annonæ instaurata passim agricultura; et hæc sine impensa reipublicæ, sine incommodo principum fiebant: immo his ultro honor et emolumentum adjicieba-

§ LXXIX. Dio. — Sueton. in Cæs. — Liv. II, 1. — Agell. II, 15. — § LXXX. Appian. — Plutarch. in Cæs. et Cat. — Liv. Epit. — Dio, lib. XXXVIII.

tur, quod ex eorum numero viginti viros dividundis agris creabat Cæsar, seque nominatim excipiebat, ne scilicet suum in usum aliquid ferre existimaretur.

LXXXII. Cætera quoque ita complexus erat, ut neque prudentiam, neque æquitatem desiderares. Publicum agrum omnem dividebat, Campano, ob præstantiam regionis, ad subsidia reipublicæ reservato: privatum non nisi a volentibus emi jubebat, neque minoris plurisve, quam æstimatus in censu esset. Pecuniam autem affatim subministrabat quum triumphus Pompeii, tum recens ab eo constituta vectigalia; quæ civium usibus, quorum et periculis parta forent, non immerito dicebat impendi. Hæc utrumne placeret ferri, singulos interrogabat, correcturum, si quid secus scriptum videretur, aut plane deleturum, pollicitus.

LXXXIII. Illi, quum nec incusare legem possent, nec ferri vellent, promisso, auctorem senatum fore, quæsitis impedimentis morabantur. At Cato pro libertate ingenii sui palam, quæ sentiret, præferens, legem non damnabat; cæterum negabat, ex his, quæ antea constituta essent, moveri quidquam oportere: ducebatque dicendo diem, ne perfici res ea posset; quippe sententiam rogato senatori licebat etiam aliis de rebus, quoad vellet, disserere. Tum Cæsar, ira commotus, simul ut cæteris incuteret metum, Catonem extrahi curia per lictorem, ducique in carcerem, jussit: nam illum tribunos appellaturum sperabat. Cato, nulla voce missa, sequebatur: neque pauci, relicto senatu, comites ei ibant; quorum M. Petreius, objurgatus a Cæsare, quod, nondum misso senatu, discederet, « Malo, inquit, esse cum « Catone in carcere, quam tecum in curia ».

LXXXIV. Ob hanc invidiam, et quia plebem quoque gravatim hæc ferre animadvertebatur, destitit Cæsar, submissoque tribuno plebis, dimittendum Catonem curavit. Eo tempore quum senatum mitteret, lætus contigisse, quem optaverat, ad plebem se applicandi colorem, hoc tantum

§ LXXXIII. Agell. IV, 10. — Sueton. — Plut. in Cæs. et Cat. — Val. Max. II, 10. — Dio.

adjecit: « Equidem vos et judices legis, et auctores esse vo-« lui, priusquam cum populo agerem, Patres couscripti; « sed quoniam vobis tam bona conditio displicet, et pro ho-« nore, quem vobis habebam, tantum injurias rependitis, « age, jubebit populus, quod ei videbitur ». Exinde, senatu prorsus neglecto, ferre ad populum cœpit. Quo tamen honestiores haberet auctores, in concione interrogavit collegam, *ecquid ei in lege displiceret?* ille nihil, nisi *non permissurum, ut aliquid novetur se consule:* tum Cæsar rogare illum cœpit, idemque faciundi auctor populo fuit: nec mollior inde Bibulus, sublata voce, *Ne si omnes quidem volueritis, legem habebitis;* et cum dicto discessit.

LXXXV. Cæsar, reliquos magistratus interrogare intutum putans, quum hujus esset contra spem expertus constantiam, Pompeium Crassumque produxit, privatos quidem, sed opibus et auctoritate principes. Ibi Pompeius, « Ego vero, Quirites, omnia hæc summopere probo; nec « ego solum, sed jam tum universus probavit senatus, quum « et meis et Metelli militibus agrum decerneret. Sed eo qui-« dem tempore propter inopiam reipublicæ ea largitio dilata « est; eadem nunc beneficio deorum, et opera mea, locu-« pletior, et illis præstare promissa, et reliquis reddere fru-« ctus communium laborum, potest ».

LXXXVI. Hæc loquutus, singula legis capita recensens dilaudabat. Id quum cupientissimo populo fieret, adjecit Cæsar: « Quæro igitur ex te, Magne Pompei, quoniam le-« gem probas, an ei defensor sis futurus, si quam adversa-« rii vim fecerint? » Simul versus ad plebem, *orare Magnum* hortabatur. Pompeius, hoc honore valde elatus, quod consul populi romani, atque ipse populus ad auctoritatem privati confugeret, multa de rebus suis magnifice loquutus, postremo dixit, *si quis sumere gladium ausus esset, se cum scuto et gladio affuturum:* quo uno dicto nihil unquam exciderat Pompeio immodestius. Et offendebantur quidem haud perfunctorie optimates: sed quum hæc omnia M. Crasso

§ LXXXIV. Plut. — Dio. — § LXXXV. Plut. in Cæs. et Pomp. — Dio.

probarentur, alii quoque minus tetenderunt in re populo gratissima, hisque duobus accesserunt, qui et boni viri, et Cæsari non amicissimi putabantur; adhuc enim conspirationem suam occultabant.

LXXXVII. Sed eruperunt paulo post ejus rei manifesta indicia, quum Cæsar filiam, Cæpioni Servilio, cui desponsa fuerat, cujusque præcipua opera Bibulum impugnaverat, ademptam Pompeio collocavit; Pompeii filiam Cæpioni pollicitus, quanquam et illa sponsum haberet Faustum Sullam. Hæc faciebat, provinciam cogitans; simul, ne, se absente, Pompeius aliquid novaret per Gabinium fœdissimum adulatorem suum, qui consul in sequentem annum destinabatur: ipse Calpurniam duxit, ut patrem ejus L. Pisonem, quem alterum facturi consulem erant, hac affinitate pignoratum haberet; non dissimulante Catone, talibus nuptiis dotem a republica imperium et exercitus dari.

LXXXVIII. Post hanc affinitatem, Cæsar in senatu Pompeium primum sententiam rogare cœpit, quum M. Crassum soleret; cujus rei rationem senatui reddendam putavit, quia moris erat, ut, quem quis rogandi sententias kalendis januariis instituisset ordinem, eum toto anno servaret: id quoque novo more, quum olim, qui princeps in senatum esset lectus, etiam sententiæ dicendæ esset princeps. Ne sic quidem mutavit sententiam Bibulus, quin ope trium tribunorum plebis, Cn. Domitii, Q. Ancharii, C. Fannii, suffultus, legem impediret tanta pervicacia, ut, consumptis omnibus moræ causis, ad extremum in singulos consulatus sui reliquos dies ferias indiceret; ne enim feriis coiret populus, legibus vetabatur.

LXXXIX. Sed Cæsar, spreto Bibulo, nihilominus prædixit comitiis, legis ferendæ causa, diem; inque idem tempus Pompeius, jam ducta Julia, Cæsaris gener armatis Urbem compleverat. Adfuit et Bibulus, instigantibus Patri-

§ LXXXVI. Plut. in Cæs. et Pomp. — Dio. — § LXXXVII. Cic. ad Attic. II, 17. — Sueton. in Cæs. c. 20. — Appian. — Dio. — Vell. II, 44. — § LXXXVIII. Agell. IV, 10, et XIV, 7. — Dio. — Cic. pro Sext. c. 53.

bus, qui domum consulis venerant, quod altero impediente consule convocari senatus nequibat; ut potius aliena improbitate victus esse, quam sua sponte cessasse, videretur, et per densam multitudinem, quæ, sicas sub vestibus ferens, forum de nocte occupaverat, ad ædem Castoris, Lucullo et Catone comitantibus, contendit; aliis reverentia potestatis, multis, quia sententiam mutasse crediderant, viam dantibus. Sed ubi ex superiore loco impugnare legem cœpit, tanta est commota seditio, ut ipse de gradibus deturbaretur, cophinus stercore repletus in caput consulis effunderetur, fasces frangerentur, multi comitum, atque inter alios duo tribuni, verberibus vulneribusque afficerentur.

XC. Inter hæc Bibulus insigni constantia nudabat jugulum, offerebat, ad cædem magna voce invitabat Cæsaris satellites, « Ego vero, inquiens, si Cæsarem, ut juste agat, « movere nequeo, id saltem efficiam, ut mea mors scelestio« rem invisioremque omnibus reddat ». Hæc vociferantem in vicinam Jovis Statoris ædem amici rapuerunt. Tum in Catonem versus impetus, qui, ut erat juvenis, et robusto corpore, per medium agmen via facta, quum verba cœpisset facere, sublimis a factione Cæsaris est elatus. At ille, diversa fori parte recurrens, convicia Cæsari ingerebat; donec iterum priorem ad modum est elatus. Ita per vim perlata lege, jurare populum jussit Cæsar, perpetuo ratam fore: idem deinde jusjurandum a senatu exegit.

XCI. Bibulus, ægre vitato exitio, postridie in curia conqueritur, rescindere acta parat : Pompeio Crassoque resistentibus, plerisque metu aut errore quietis, nihil promovetur. Igitur Bibulus, in reliquum anni tempus (menses autem octo supererant) domi se continens, tandem agenti aliquid Cæsari *ferias esse* obnuntiabat per edicta. Sed P. Vatinius tribunus plebis levissimus, qui et nuper consulem in vincula ducere conatus erat, viatorem misit, qui eum domo vi extraheret : nam hic se ad omnia Cæsaris cupita

LXXXIX. Plutarch. in Cæs. et Pomp. — Appian. Civ. lib. II. — Dio. ...ton. — § XC. Appian. — Plutarch. in Cat.

signiferum præstabat; unde Cicero, occultius ad Atticum de his temporibus scribens, *Athenionem* vocat, cum illo servorum in Sicilia duce, vilissimæ plebis concitorem Vatinium comparans.

XCII. Nec ex toto illo collegio quisquam illo anno legem tulit, quum nemo non haberet promulgatas, præter Vatinium, qui nec auspicia, nec Æliam Fusiamque leges curabat. Cæterum collegis Vatinii intercedentibus, Bibulus omissus in præsentia, nihil postea neque ipse, neque tribuni, qui cum eo senserant, publicæ rei egerunt. Adhuc in legem aliqui senatorum non juraverant, Q. Metellus Celer, exemplum Numidici referens, M. Cato, et hujus imitationem affectans M. Favonius. Idcirco Cæsar legem tulit, *ut, qui certam ante diem non jurasset, capitalem fraudem fraususs esset*. Hic metus, an quia, lege jam perlata, nihil ex sua calamitate commodi perventurum ad rempublicam erat, et illos, et tribunos plebis ad jurandum adegit.

XCIII. Sic ille non modo agrum, de quo pugnatum erat, divisit; sed etiam, qui exceptus antea fuerat, Campanum Stellatemque extra sortem dedit patribus familias, quibus terni aut eo plures liberi essent : horum ad viginti millia reperti; et ab eo primum tempore coloniis romanis connumerata Capua est, quum circiter annos centum quinquaginta præfecturæ formam nomenque habuisset. His legibus ingenti ad populum quæsita gratia, quo equestrem ordinem adjungeret, publicanis (erant enim ex eo ordine) trientem plebiscito remisit; hactenus enim resistentibus quibusdam, et præcipue Catone, nihil ab senatu impetraverant.

XCIV. Sic in ordinem redactis Patribus, reliqua civitate devincta, quidquid voluit, cui voluit, dedit. Acta Pompeii, ne ipso quidem ultra renitente Lucullo, quem ita calumniarum metu exterruerat, ut ad genua sua accideret, ne-

§ XCI. Plut. in Pomp. — Sueton. in Cæs. c. 20. — Dio. — Cic. in Vatin. c. 9. — § XCII. Cic. in Vatin. c. 7. — Dio. — Plut. in Cat. — Appian. — § XCIII. Cic. ad Attic. II, 16 et 17. — Appian. — Dio. — Sueton. — Vell. II, 44.

dum aliis, confirmavit: provincias, ut Spintheri Hispaniam, dandas, quibus ipse cuperet, curavit: de variis rebus, ex suo conjuratorumque arbitratu leges tulit, de majestate, de sacerdotiis, de provinciis, de repetundis; paratis in quodlibet populi suffragiis, quæ, præter cætera, ludorum et venationum mercede quæsiverat. Totam denique rempublicam, latente collega, solus administravit. Unde homines urbani, quæ gesta eo anno essent, non ut solitum duobus consulibus, sed ejusdem nomine ac cognomento signabant, *Julio et Cæsare consulibus.*

XCV. Hunc rerum statum quum multi gravarentur, et aliquando Cæsar in senatu *de infrequentia* quereretur, Q. Considius, *arma nimirum et milites timeri*, respondit. «Quin «igitur te, inquit Cæsar, eadem formido non continuit do«mi?» Tum ille, «Hoc metu senectus me liberat, quæ «gladiis tuis parvam reliquit vitæ, nec dignam cautione, «particulam». Inter quæ Q. Fusius Calenus prætor, animadverso, in suffragiis promiscue latis, bene consulta sibi quemque adscribere, deteriorem culpam transferre in alios, legem tulit, uti *singulorum corporum suffragia seorsim colligerentur*, quo intelligi possit, si non, quid viritim unicuique, nam id ad leges solvendas tabellarias pertinebat, certe quid cuilibet ordini placuisset.

XCVI. Nihil id Cæsaris intererat, qui, se præsentibus abunde contentum ferens, quidquid cupiebat, aliorum opera, nec a plebe solum, sed postea etiam a senatu, consequebatur. Nam Illyricum Galliamque Cisalpinam, quam ex omnibus provinciis elegerat, socero generoque suffragantibus, cum legionibus tribus in quinquennium accepit rogatione Vatinia; mox quarta legio, et quæ trans Alpes est Gallia, senatusconsulto accessit. Verebantur enim Patres, ne, cunctantibus ipsis, et hanc populus daret, qui jam contra legem Semproniam juris hujus usurpationem primam gustaverat.

§ XCIV. Sueton. — Cæs. de B. Civ. I.—Cic. ad Famil. I, 9. — Appian. — Sueton. — Dio. — § XCV. Plutarch. in Cæs. — Dio. — § XCVI. Sueton. — Vell. — Oros. VI, 7. — Cic. in Vatin. c. 15, et pro domo, c. 9.

XCVII. Neque dissimulavit hujus victoriæ gaudium, paucisque interjectis diebus, frequenti curia, *omnium se capitibus illusurum* jactavit; ac negante quopiam, *facile hoc ulli feminæ fore*, respondit, *in Assyria quoque regnasse Semiramin, et magnam Asiæ partem olim paruisse Amazonibus.* Neque contentus domesticis præsidiis, regna sociorum omnibus modis studuit adjungere, Ariovistum Suevorum regem, itemque Ptolemæum, cui et magnam pecuniæ summam crediderat, *socium et amicum* appellandum, et lege et senatusconsulto, fœdusque cum eo in Capitolio feriendum curavit. Inter hæc consules designati sunt, uti convenerat, L. Piso, A. Gabinius. Gabinium de ambitu interrogare C. Cato adolescens cupiebat. Sed quum per aliquot dies copiam sui prætores non facerent, in concionem adscendit Cato, et Pompeium privatus *dictatorem* appellavit. Unde magnus exortus tumultus est, propiusque nihil factum, quam ut homo temerarius et nullius consilii occideretur.

XCVIII. Sed acriores sub idem tempus turbas excitavit L. Vettius, catilinariæ conjurationis index, qui, subornatus a Cæsare, sollicitatum se a quibusdam de inferenda Cn. Pompeio et C. Cæsari nece, dicebat. Ea fabula aliquanto aliter, quam ornata putabatur, acta est. Vettius enim cum pugione, servique ejus cum telis in foro deprehendi, mox Vettius indicium profiteri debuerat. Sed ille, quo Curionem adolescentem in suspicionem adduceret, familiaritate ejus affectata, dixerat sibi certum esse cum suis servis impetum in Pompeium facere, idque ille ad patrem, pater ad Pompeium detulerat. Erat autem Curioni filio Cæsar offensus, quod aperte triumvirorum nimias opes traducens, assensum habere multitudinis videbatur, eique ludis Apollinaribus equites stantes plauserant, quum, ingrediente theatrum Cæsare, quievissent.

XCIX. At Vettius, in senatum introductus, *fide publica*

§ XCVII. Cæs. de B. Gall. I. — Dio, lib. XXXVIII et XXXIX. — Cic. pro Sext. cap. 26, et ad Q. fratr. I, 2. — § XCVIII. Cic. ad Attic. II, 18, 19 et 24. — Sueton. — Dio.

postulata, exposuit, *manum fuisse juventutis, duce Curione, in qua Paullus initio fuisset, et Q. Cæpio Brutus et Lentulus Flaminis filius, conscio patre: postea C. Septimium scribam Bibuli, pugionem sibi a Bibulo attulisse.* Quod totum irrisum est, Vettio pugionem defuisse, nisi dedisset eum consul; præsertim quum ipse Bibulus Pompeium, ut caveret insidias, monuisset, eoque nomine Pompeius ei gratias egisset. Introductus Curio filius refellit Vettium eo maxime, quod Paullum ille dixerat afferre manus Pompeio voluisse, quo tempore Paullum constabat fuisse in Macedonia. Fit senatusconsultum, *uti Vettius, quod confessus esset, se cum telo fuisse, in vincula conjiceretur; qui eum emisisset, eum contra rempublicam esse facturum.*

C. Non obstitit senatusconsultum Cæsari, quominus postero die produceret in Rostra Vettium, et tribuno plebis P. Vatinio secundas agente, dicere juberet ex eo loco, ad quem consuli Bibulo non licebat accedere, quemque Cæsar in prætura Q. Catulo præcluserat. Igitur Vettius auctores impulsoresque sceleris nominavit M. Bibulum, C. Curionem cum filio, L. Paullum, qui tum quæstor in Macedonia aberat; præterea L. Lucullum, L. Domitium, quos in senatu ne tenuissima quidem suspicione adsperserat. Contra Cæpionem, quem ibidem acerrime nominaverat, in foro omisit; ut appareret, noctem, et nocturnam deprecationem intervenisse Serviliæ, quæ mater Cæpionis cum Cæsare habere consuetudinem putabatur.

CI. Ciceronem non nominavit, sed dixit, *consularem disertum, vicinum consuli, sibi dixisse, Ahalam Servilium aliquem, aut etiam Brutum opus esse opperiri.* Deinde quum jam descendisset de Rostris, colloquutus cum eo Vatinius, revocavit, interrogavitque, *ecquosnam alios posset nominare?* tum ille C. Pisonem generum Ciceronis, et M. Laterensem conscios edidit. Quanquam in his multa erant, quæ falsum indicium proderent, tamen promulgata lex est a

§ XCIX. Cic. ad Attic. II, 24, et in Vatin. c. 10. — § C. Cic. in Vatin. et ad Attic.

Vatinio, *ut Vettio præmia decernerentur, deque nominatis ab eo quæstio haberetur*. Interim Vettius apud Crassum Divitem, de vi postulatus, quum fraudis architecti consilii tam præcipitis eventum desperarent, in carcere occisus est; Cæsare suspicionem in alios transferre niso, quanquam ipse necis auctor crederetur.

CII. Impetravit tamen ab addicta plebe, ut illius voluntate jussuque præsidium sibi circumdaret: verbo adversus insidias; revera, ut opprimendis inimicis se muniret. Erat plane miserabilis temporum status, quum paterentur homines, quæ nollent; omitterent mederi, quum possent; et tamen ne taciti quidem sortem suam indignarentur. Ludis Apollinaribus maxime perspecta populi voluntas est, quum neque Cæsari præsenti plausum, et in Pompeium (coloniam enim Capuam deducebat) petulantissime invectus Diphilus tragœdus ita placuit, ut sæpius a populo juberetur repetere, « Nostra miseria tu es magnus »; et, « Virtutem « istam, veniet tempus, quum graviter gemes ».

CIII. Edicta vero Bibuli, probrorum in illum et Cæsarem plena, tam erant jucunda populo, ut locum, ubi proponebantur, præ multitudine legentium, transire nemo posset. Quum ista maxime fierent, C. Antonium ex provincia reversum accusatores corripuerunt L. Caninius Gallus, Q. Maximus Æmilianus, et M. Cœlius admodum adolescens apud Cn. Lentulum Clodianum. Catilinariam conjurationem objiciebant; nec eo crimine convictus, ob alia, quæ proprie in judicium deducta non erant, est condemnatus, male gestis in Thracia rebus. Macedoniam provinciam obtinuerat, eoque statim, ut in agro pistoriensi victus fuerat Catilina, cum laureatis fascibus profectus (quæ res post eventum in omen tracta est, quasi victoriam hostibus, ad quos laurum victricem tulerat, portendisset), multa sociis

§ CI. Sueton. — Dio, lib. XXXVIII. — Cic. — Appian. — § CII. Cic. ad Attic. II, 19, 20 et 21, et in Vat. cap. 15. — Sueton. — Val. Max. VI, 2. — § CIII. Val. Max. IV, 2. — Cic. in Vat. cap. 11, et pro Cœl. cap. 7 et 31. — Liv. Epit. — Jul. Obseq. — Dio.

finitimisque tum adhuc pacatis incommoda per avaritiam intulerat.

CIV. Non tulerunt Dardani prædas ex suis finibus agentem; suoque et vicinorum contracto exercitu, iverunt obviam. Sed ille non ausus exspectare, quos lacessiverat, tanquam ad alia prævertens, cum equitatu profugit: pedestres copiæ cæsæ fugatæque sunt; præda omnis amissa. Simili causa eventuque commovit timuitque Mysiæ bellum, postquam ad Istrianorum urbem Scythæ Bastarnæque incolis auxilio advenerant. Hujus damnatione Catilinæ sepulcrum floribus ornatum, justaque ei a perditissimis hominibus facta sunt. Ipse Cephalleniam legit exsilii sedem, ibique urbem instituit condere, totam insulam, tanquam suam possessionem, tenens; ut jam tum appareat majora fuisse exsulum viatica, quam fuerint principum antiquorum patrimonia.

CV. Hujus deinde filiam accusator ejus Caninius duxit. Sed Antonium in consulatu collegam Cicero defenderat, quanquam adspersum se suspicione gravatus, quod inter rapinas suas partem quæri Ciceroni jactaverat. In eo judicio forte quædam de præsenti reipublicæ statu questus erat Cicero, quæ ad Cæsarem Pompeiumque delata, graviter eos offenderunt. Et erat jam ante iratus Ciceroni Cæsar, quod in viginti viris dividendo agro campano esse noluisset: magnum enim inimicitiarum argumentum putabatur edere, qui ne honorem quidem delatum ab illo accipere vellet. Igitur nihil ultra cunctandum rati, ut simul potentiam suam vimque adversariis ostentarent, eadem adhuc die, horaque nona, quum illa sub sextam a Cicerone dicta essent, acerbissimum ejus inimicum P. Clodium ad plebem transduxerunt.

CVI. Id olim agitabat Clodius; sed varie frustrato proposito, nihildum promoverat. Nuper autem Q. Celer, qui

§ CIV. Cic. pro Flacco, cap. 38. — Strab. lib. X, p. 455. — Val. Max. IV, 2. — § CV. Dio. — Cic. ad Attic. I, 12; II, 19; IX, 2; de Prov. Cons. cap. 17, et pro domo, cap. 16. — Vell. II, 45. — Sueton.

fortissime proposito Clodii restiterat, morte subductus erat, tam opportune et velociter, ut scelus uxoris, quæ fratri et in aliis nimis dicebatur esse morigera, plerique suspicarentur. Tum vero agente Cæsare, inventus est P. Fonteius quidam ex plebe romana, qui lege Curiata Clodium adoptaret, statimque emitteret manu; quod per se evidens erat elusarum legum commentum, et sane quam rationi et juri repugnans, quod major natu Clodius à minori adoptabatur.

CVII. Exhinc multa injecta sunt in rempublicam et integerrimos quosque custodes ejus fulmina, patefacto ad tribunatum aditu, quem mox petiit Clodius, et designatus est. Petierat et M. Laterensis egregius adolescens: sed quia lex de agro campano *exsecrationem* habebat *in coitione candidatorum, si mentionem fecerint, quo aliter ager possideatur, atque ex legibus Juliis;* petere destitit, ne juraret. Post Antonii damnationem reus ex Asia L. Valerius Flaccus, ab eodem Cicerone, apud T. Vettium felicius est defensus, et opportunitate joci cujusdam absolutus. Eodem quoque patrono bis hoc anno judicum suffragiis liberatus est A. Minucius Thermus. Inito deinde tribunatu, P. Clodius M. Bibulum verba facere in deponendo magistratu incipientem prohibuit, et solenni jurejurando jussit esse contentum.

CVIII. Eodem anno Q. Metello Celeri, quum in Galliam proconsule profectus esset, rex Suevorum Ariovistus homines quosdam ex India dono dedit, qui, quum e patria commercii causa navigarent, tempestatibus èrant in Germaniam abrepti. Marcius Philippus, qui Syriam ex prætura obtinebat, cum Arabum prædonibus, provinciam incursantibus, parum prospere bellum gessit, alioquin etiam haud optima fama agendo; ut clarissima C. Octavius, qui Macedoniæ non minore justitia, quam fortitudine, præerat. Atque is, Bessis, ferocissimis Thracum, magno prælio, fusis, *Imperator* appellatus est. At Clodius, omni ad opprimendum

§ CVI. Cic. pro Cœl. cap. 24, et pro domo, cap. 13 et 14. — § CVII. Cic. pro Sext. cap. 7; ad Attic. II, 18, et pro Flacco, cap. 34, 38 et 39. — Macrob. Sat. II, 1. — Dio.

Ciceronem intento nisu, favorem sibi ordinum prius parandum rogatione ratus, Annonariam legem, itemque aliam de instaurandis collegiis tulit, triduo postquam L. Calpurnius L. F. L. N. Piso Cæsoninus, A. Gabinius A. F. consulatum inissent.

CIX. Erant hæc summe popularia: nam frumentum populo, quod antea semissibus et trientibus in singulos modios dabatur, gratuitum fiebat; et collegia non tantum, quæ senatus sustulerat, restituebantur, sed multa præterea, quæ nunquam fuerant, ex fæce plebis constituebantur. Ut autem senatu placato uteretur (nam consules, Pisoni Macedonia, Gabinio Syria datis provinciis, emerat), tulit, *ne quem censores in senatu legendo præterirent, neve notarent, nisi qui apud eos accusatus, et utriusque censoris sententia damnatus esset.* Ne autem cum plebe acturo, de cælo servantium obnuntiatio noceret, unam maximam perniciosarum legum remoram, Fusiam et Æliam leges, quæ erant de auspiciis latæ, abrogavit; cauto, *ne quis magistratus per eos dies, quibus tribunus plebis cum populo ageret, de cælo servaret.*

CX. Nam antiquitus obtinuerat, ut quum plurimum auguriis ominibusque Romani tribuerent, infinita haberent singulis negotiis, ut putabant, significantia eventum. Sed augurium de cælo præcipuum habebatur, idque semel captum in totam eam diem et ad omnia negotia valebat. Eadem rogatione Clodii comprehensum, *ut omnibus fastis diebus legem ferre liceret, etiam intercessione sublata:* ne quid divini humanive juris morari præcipitem hominis furorem posset. Nec fallebat Ciceronem, adversus se omnes istas machinas comparari; quapropter L. Mummium Quadratum tribunum plebis invenit, qui clodianis actionibus intercederet.

CXI. Hic et kalendis januariis, quum in id tempus Com-

§ CVIII. U. C. 694; A. C. 58. — Sueton. Aug. c. 3. — Plin. II, 67. — Pomp. Mela, III, 5. — Cic. ad Q. fratr. I, 2, et in Pis. c. 9. — Vell. II, 59. — Marmor. apud Pigh. — Appian. Syriac. — § CIX. Cic. passim in Orat. — Ascon. in Pis. — Dio. — § CX. Cic. post Redit. in Sen. et de Har. Resp. et pro domo. — Dio.

pitalitiorum dies incidisset, Sex. Clodium, operarum clodianarum ducem, prohibere tentaverat, ne ludos faceret; et P. Clodio se adversarium ubique intendebat. Idcirco Clodius, et qui occulte in perniciem Ciceronis conspiraverant, Pompeius atque Cæsar, dolum instruunt. Pompeius, cui Cicero fidem habebat, *Clodium a se, uti ne in tribunatu contra Ciceronem faciat quidquam, omni cautione, fœdere, exsecratione devinctum* confirmat; præterea præclare atque magnifice omnia pollicetur: his uti color constaret, ipse jam Clodius remissius leniusque incessere Ciceronem; magis incusare Terentiam; sæpe desiderium instaurandæ gratiæ profiteri.

CXII. Ita decepto Cicerone, et quiescente Mummio, leges istæ perferuntur. Continuo promulgatur, *uti aqua ignique interdiceretur eis, qui civem indemnatum occiderent, occidissent.* Hoc crimine, si crimen esset, totus senatus tenebatur; sed Cicero solum se, aut primum peti gnarus, qui Lentulum cæterosque catilinariæ conjurationis antesignanos de sententia senatus supplicio affecerat, priusquam cum eo nominatim agi cœptum esset, vestitu mutato, populum rogare cœpit; quod consilium, sejuncta causa sua, perniciosum fuisse postea ipse agnovit. Mutavit cum eo vestem omnis pæne romanorum equitum multitudo: nec minus viginti millia juvenum promisso capillo cum eo circumibant rogabantque, P. Crasso M. F. auctore ac duce.

CXIII. Sed omnibus viis, qua incederet, Clodius cum ingenti perditorum hominum agmine occurrebat, perculso insultantium, lapidesque et cœnum in eum jactantium. Senatus quoque *vestem mutare populum, velut in publico luctu,* jubebat; sed consules refragabantur, et cum armatis curiam obsidens Clodius. Sic quoque erupit magna pars Patrum, scissis vestibus, invidiam adversariis cum clamore cientes. At ubi ne ista quidem tam lamentabilis facies ad

§ CXI. Cic. in Pis. cap. 4, et ibi Ascon. — Dio. — Vell. II, 54. — Plut. — § CXII. Dio. — Plut. in Crasso. — Appian. — Cic. ad Attic. III, 15, et post Redit. ad Quirit. cap. 3.

movendum aut misericordiam plebis, aut pudorem, satis efficax fuit; cedendumque Urbe Ciceroni, aut pugnandum armis apparuit: tum Cicero, crescente anxietate, intentius etiam rogabat primores civitatis, noctu atque interdiu circumiens domos; sed cæteris plus voluntatis, quam potentiæ, aderat: Crassus palam oppugnabat eum; Pompeius atque Cæsar scelestius tegebant odia, quam fovebant, certique illum perdere, quo magis illicerent in fraudem, quanquam ipsi unanimes, discordia consilia dabant.

CXIV. Cæsar secum ire jubebat in Gallias, legatione oblata; sic honeste declinaturum pericula. Pompeius id quidem magnopere dissuadebat, fugam appellando, neque consilium aliunde, quam ab inimico animo, profectum subinnuens: *quin ille pro se atque senatu fortiter propugnaret; nec suum ei, nec cæterorum bonorum auxilia defutura, quibus haud ægre superaturus Clodium esset.* Accessit haud invitus huic sententiæ Cicero, semper in Pompeium pronior: præterea opes ejus, quibus supra omnes eminebat, intuitus, per hunc maxime retineri Clodium posse putabat, qui affinis ei per Muciam, et sub ejus imperio diu in exercitu fuerat. Consules autem, Gabinium quidem, totum noverat esse Pompeii; Pisonem non inhumanum, et propter affinitatem sui studiosum rebatur. Ergo resumpta fiducia, se parabat ad pugnam, multorum adjutus insignibus studiis.

CXV. Nam per ea tempora equites romani frequentes in Capitolio congressi, deprecatores ad consules et senatum quum alios ex suo ordine, tum principes civitatis, Q. Hortensium, C. Curionem miserunt: L. Mummius tribunus plebis, præter alia, quæ studiose pro Cicerone factitaverat, etiam plebem ad vestem mutandam est adhortatus; quod senatores itidem plerique fecerunt, donec edicto consulum ad vestitum redire compulsi sunt. Major enim adversariorum potentia fuit; et, intercessione sublata, parum L. Mummii valebat auctoritas; et equites per Gabinium consulem

§ CXIII. Appian. — Plut. — Dio. — Cic. — § CXIV. Plut. — Dio. — Cic. ad Attic. II, 18, 19; ad Famil. V, 2, et ad Q. fratr. I, 2.

aditu curiæ sunt prohibiti : Lucius etiam Ælius Lamia, quod vehementius institerat, relegatus; Hortensius et Curio, ad populi concionem a Clodio rapti, per homines ad id præparatos, contumelias et verbera, susceptæ legationis præmium retulerunt.

CXVI. Igitur rebus ad extrema deductis, Cicero ipse, aut per amicos, Pompeio supplicabat. Ille, quo pudorem improbe deserti amici saltem absentia tegeret, in Albano degebat. Eo primum Ciceronis gener C. Piso, deinde ipse quoque Cicero venit; quum ille hominis ante amicissimi, et qui pro se multas contentiones suscepisset, vultum non sustinens, ne in conspectum veniret, per alias fores se subduxit. Postremo accesserunt ad eum L. Lentulus tum prætor, Q. Fabius Sanga, et ex consularibus L. Torquatus, M. Lucullus; sed remissi sunt ad consules, negante Pompeio, *se, nisi relatum ea de re, senatusque consultum factum esset, arma capturum.* Itur ad consules, quorum non erat ignota Pompeio sententia. Gabinius duriter respondet; lenius in speciem, sed eodem animo, L. Piso, *nihil opus esse contentione; posse iterum a Cicerone servari rempublicam, si cedat; ni faxit, infinitam cædem, et ipsi inevitabile periculum fore.*

CXVII. Jam dies a Clodio perferendæ legi dicta aderat; et concio, quo Cæsar, qui jam paludatus profectus ex Urbe fuerat, interesset, extra pomœria habebatur. Ibi producti ad populum consules, et interrogati, *quid de lege sentirent?* Piso respondit, *nunquam sibi placuisse crudelitatem;* Gabinius non Ciceronem modo, sed etiam equites ac senatum, incusavit. Cæsar deinde jussus dicere, *Lentulum Cethegumque et cæteros jure necatos videri* negavit; *neque obscurum cuiquam esse, quid de ea causa semper sensisset: pœnam tamen ejus facti non probare; præterita mala oblivione sepelienda.*

§ CXV. Cic. pro Sext. cap. 11, 12, et in Pis. cap. 5, 8 et 27; idem ad Attic. et pro Mil. cap. 14. — Dio. — § CXVI. Cic. in Pis. cap. 31. — Plut. — Dio. — § CXVII. Cic. in Pis. cap. 6, et post Redit. in Sen. cap. 5.

CXVIII. At Crassus, quanquam filium suum quam posset opem ferre Ciceroni pateretur, ad populi sensum, ut solebat, accommodavit orationem. Pompeius ore magis, quam animo, verecundo per simulationem aliorum negotiorum abfuit. Inter hæc Ciceronem, consilii incertum, Lucullus vim vi repellere hortabatur; cæteri, et maxime M. Cato, Q. Hortensius, Q. Arrius bellum civile abnuebant. Cato tum in Cyprum proficiscebatur, arte tyrannorum, qui, non nisi duobus his publicæ libertatis amotis assertoribus, consiliorum suorum, qualem volebant, eventum opperiebantur.

CXIX. Neque enim dubio illorum impulsu P. Clodius, de Ciceronis oppressione desperans, donec in Urbe Cato esset, hanc ejus per speciem honoris amoliendi astutiam est commentus. In Cypro Ptolemæus regnabat, omnibus contaminatus morum vitiis: cæterum nec id ad populum romanum pertinebat; neque is erat Clodius, ut alienas vitas, omni ipse turpitudine coopertus, castigare deberet. Sed ille Ptolemæum oderat, quod se captum a piratis redimere neglexisset; promulgabatque de Cypro ei adimenda. Magna paupertas erat tum ærarii, magna cypriarum opum fama; civitatis corrupti mores, populus injustus, principes avari: his omnibus de causis injustissima rogatio cupide accepta est.

CXX. Ea de re cum Catone, non multo post initum tribunatum, colloquutus, *ei se curationem illam daturum* dicebat, *quem Romanorum omnium innocentissimum, ideoque beneficio illo dignum arbitraretur*. Reclamante Catone, *se vero insidias et injuriam, non beneficium Clodii agnoscere*; tum ille arroganter et aspere, « Quando igitur volentem, « inquit, emittere nequeo, nolentem expellam » : continuoque profectus in concionem, legem tulit, *uti Cato quæstor cum jure prætorio, adjecto etiam quæstore, ad exuendum regno Ptolemæum, in Cyprum mitteretur; idemque Byzanti-*

§ CXVIII. Sallust. Incert. I. — Dio. — Plut. — Cic. ad Q. fratr. I, 3, et pro domo, cap. 9. — § CXIX. Cic. pro Sext. cap. 27 et 28. — Vell. II, 45. — Strab. lib. XIV, p. 684. — Marcellin. XIV, 27. — Plut. — Dio.

norum reduceret exsules : quo nimirum diutius absens in tribunatu grassandi locum Clodio daret.

CXXI. Hoc igitur tam firmo propugnaculo quum se destitutum Cicero reputaret, signo Minervæ, quod diu habuerat domi, in Capitolium cum inscriptione *Custodis Urbis* posito, nocte profectus ex Urbe, deducente amicorum præsidio, Siculos petiit, publice privatimque devinctos plurimis beneficiis, et quia provinciam eam C. Virgilius obtinebat, vir meliorum partium, et vetusta amicitia Ciceroni conjunctus : in illo itinere, dum in villa quadam Atinatis agri diversatur, primam ei meliorum temporum spem oblatus per quietem C. Marius cum laureatis fascibus obtulit, a quo consulatus insignibus ornato interrogari se putavit, *quid ita tristis incerto itinere pergeret?* deinde proximum sibi lictorem ab eo datum, *qui se in monumentum Marii deduceret*, adjecto, *in eo salutem fore.*

CXXII. Id somnium quum fugæ comiti Sallustio narrasset, *reditum ei celerem et gloriosum paratum esse* Sallustius exclamavit. Et eventu comprobatam rem ferunt; idque senatusconsultum, quo reditus Ciceroni procuratus est, in æde Jovis Mariana factum esse. Sub idem tempus obtinenti Asiam fratri Ciceronis Quinto, visus per quietem Marcus erat equo ad ripam magni fluminis advehi, deinde lapsus in flumen disparere; postremo redditus esse mœrenti lætus, eodemque equo adversam adscendisse ripam et venisse in fratris amplexus. Cognito Ciceronis discessu, Clodius *exsilium* ei scivit, *aqua et igni interdicto*, vetitoque, *ne a quoquam intra quingentesimum ab Urbe milliare tecto reciperetur; si quis intra eos fines ipsum, aut a quo receptus tecto esset, occidisset, ut impune esset* : quæ tanto omnium metu perlata rogatio est, ut etiam strenuissimi quique Ciceronis defensores assentirentur.

§ CXX. Vell. II, 45. — Plut. — § CXXI. Dio. — Cic. pro domo, c. 57; pro Planco, c. 40, et de Divin. I, c. 28. — Val. Max. I, 7. — § CXXII. Val. Max. — Cic. pro Sext. c. 54; de Divin.; pro domo, c. 18; ad Attic. III, 4, et ad Famil. XIV, 4. — Dio.

CXXIII. Senatus tamen publice regibus civitatibusque commendavit virum. Ob eam rem, et propria merita famamque, plurimorum obviis studiis exceptus adjutusque, tamen quum Vibonem venisset, a Vibio, quem multis affecerat beneficiis, præfectumque fabrum habuerat in consulatu, domo exclusus, etiam a C. Virgilio literas accepit, abstinere Sicilia jubentes : igitur a Brundisio transmittens, ventoque rejectus, iterato cursu Dyrrhachium tenuit : ibi quia inter exscendendum terra tremuerat, et reciprocaverat æquor, celerem ei reditum vates prædixerunt. Ipse tamen tristis et abjectus animo, quanquam Græciæ civitates studiis in eum certabant, privatimque amicorum officia supererant; non aliorum consolationibus, non sapientiæ monitis, quanquam id studium præcipue jactare solitus, allevabatur.

CXXIV. Interea Clodius bona ejus subjecerat hastæ, nec sectorem reperiebat: incendit ergo villas; diruit, velut publicatam, domum, area libertati consecrata. Hæc omnia quum, territis optimatibus, tam celeriter ex voto confecisset, præfidens animo, neminemque superiorem potentia ratus, in Pompeium insurgere, et ipsius sollicitare acta cœpit. Præterea Tigranem, qui ductus in triumpho tum adhuc in custodia apud L. Flavium, amicum Pompeii, detinebatur, acceptis pecuniis liberavit emisitque. Erat eo anno prætor L. Flavius, a quo forte super cœnam Clodius petiit, *ut Tigranem adduci juberet*, cupidum se videndi ejus simulans. Adductum deinde collocavit in convivio, neque Flavio statim, neque postea Pompeio repetenti reddidit; sed apud se aliquamdiu habitum, imposuit in navem, et profugere jussit.

CXXV. Sed ille tempestate relatus, quum a Sex. Clodio missu tribuni receptus ad Urbem reduceretur, Flavius, re cognita, ad eum diripiendum excucurrit : ad quartum ab

§ CXXIII. Appian. — Cic. ad Attic. ad Terent. ad Q. fratr. et pro Plauco, cap. 32 et 40. — Plutarch. — § CXXIV. Dio. — Appian. — Cic. pro domo, c. 25 et 43. — Ascon. in Mil. — Plutarch.

urbe lapidem pugna facta, multi ex Clodianis, plures a parte Flavii ceciderunt; inter quos et M. Papirius, eques romanus, publicanus, familiaris Pompeii. Flavius sine comite Romam vix perfugit. Tum demum deserti Ciceronis pœnitentia Pompeium subiit, dolentem, ita sibi cecidisse nequiter omnia, ut cliens modo suus Clodius, ad se opprimendum tribunatus a se restituti viribus abuteretur; statimque cœpit revocandi Ciceronem agitare consilia: estque eo res perducta, quum, atrociter repugnante Clodio, perfici nihil posset, ut tamen senatusconsultum fieret, *ne quidquam prius publicæ rei, quam de reditu Ciceronis, decerneretur.*

CXXVI. Ob eas res quotidiana in Urbe prælia fiebant, Pompeium, Gabiniumque consulem, qui pro Pompeio stabat, fœdissimis conviciis proscindente Clodio: multi mortales inter eas rixas verberati vulneratique sunt; fasces consulis fracti, bona a tribuno consecrata. Contra L. Mummius, adjutus a collegis septem, resistebat acriter. Hic enim kalendis juniis de reditu Ciceronis retulit (quæ res intercessione P. Ælii Liguris est sublata), et bona P. Clodii, illius exemplo, Cereri consecravit. Pompeius, sive contumeliarum impatiens, quod a Clodianis in medio foro sæpe conviciis spurcissimis exagitatus erat; sive metu insidiarum, post deprehensum in turba cum gladio Clodii servum; quamdiu fuit in tribunatu Clodius, domi suæ se tenuit.

CXXVII. Ibi quoque obsessus est ab homine audacissimo, liberto Clodii, Damione, qui et L. Novium tribunum plebis ferro vulneravit. Sed nec a Cæsare vellicando Clodius abstinens, leges Julias contra auspicia latas in concionibus jactabat; quanquam in his esset Curiata illa, qua adoptio Clodii continebatur; interrogabatque productum in Rostra M. Bibulum, *utrumne, leges ferente Cæsare, semper de cælo servasset?* interrogabat augures, *quæ ita lata*

§ CXXV. Cic. ad Attic. III, 24; in Pis. c. 13, et pro Mil. c. 7 et 14. — Ascon. — Vell. — Plut. — Dio. — § CXXVI. Cic. in Pis. c. 12; pro Sext. c. 31, 32; de Har. Resp. c. 23, et pro domo, c. 47 et 48. — Plut. in Pomp. — Dio.

essent, rectene lata essent? Interea Cæsar, qui proficisci noluerat, donec relegatos a republica Ciceronem Catonemque vidisset, alterius ingenium, alterius animum, non fraude, non vi superabilia, metuens, sub initium aprilis in provinciam iit.

CXXVIII. Pacatissima ibi erant omnia, minime ex voto Cæsaris; qui rebus turbatis, ex ditissimis nationibus prædam, et de pugnacissimis materiam triumphorum quærebat. Igitur de motu Helvetiorum lætus audivit, qui ab Orgetorige principe gentis incitati, quanquam, illo defuncto, consilium, cujus auctorem damnaverant, exsequuti, incensis sedibus suis, alias quæsitum ad ripam Rhodani contendebant. His Cæsar auditis, tanta festinatione peregit iter, ut octavo die, quam erat ab Urbe profectus, ad Rhodanum flumen perveniret: cujus adventu cognito, legatos Helvetii mittunt petitum, ut sibi per provinciam eundi copiam faciat, sine maleficio transituris.

CXXIX. Cæsar, quasi deliberabundus, reverti legatos a. d. idus apriles jubet: interim contrahit strenue copias, provinciæ indicit delectum, murum fossamque a lacu Lemano ad montem Juram ducit, quo Helvetiis Rhodanum ad Genevam transmissuris iter præcluderet. Igitur illi, quum se delusos intelligerent, et vim tentantes repellerentur, per Sequanos et Æduos in Santonum fines penetrare instituunt. Hoc impediturus Cæsar, T. Labieno legato ei munitioni, quam ad Rhodanum fecerat, imposito, celeriter in Italiam regressus, duas legiones novas conscribit, easque cum tribus, quæ circa Aquileiam hiemabant, per Alpes non sine certamine transduxit in Galliam.

CXXX. Inter hæc Helvetii, Æduorum agros populando, coegerunt illos, Ambarrosque, et Allobrogum, quæ trans Rhodanum colebat, partem, auxilium a Cæsare petere. Nec abnuit ille, quo potius his sociis bellum adversus Helvetios,

§ CXXVII. Ascon. in Mil. — Cic. pro domo, cap. 15, et de Har. Resp. cap. 23. — Plut. in Cæs. — § CXXVIII. Cæs. de B. Gall. I. — Dio. — Sueton. — Appian. Celtic. — Oros. VI, 7. — Liv. Epit. — Flor. III, 10.

quam neglectis et alienatis, adversus hos simul illosque gereret. Ad Ararim sive Sagonam (utroque enim nomine appellatur flumen) prima commissa pugna est; ubi quarta ferme pars Helvetiorum (pagus Tigurinus erat), quum cæteri amnem transissent, a Cæsare profligata est. Cæteri per Diviconem legatum, qui bello cassiano dux Helvetiorum fuerat, pacem a Cæsare postulando verius, quam petendo, conditiones ferebant, *uti sibi sedes oonstitueret; ibi futuros, ubi ipse voluisset*: recusanti minas ingerunt, *pristinarum populi romani cladium* admonent, *neque magni facere* ostendunt, *quod nocturno Cæsaris furto partem suorum desiderent, virtute reparaturos, quod hostili dolo damnum captum sit.*

CXXXI. Cæsar, ad hæc dato, quali opus erat, responso, *si quidem dent obsides, facturum, quæ peterent*, ostendit. Helvetii contra, *sic se a majoribus suis institutos, ut obsides accipere, non dare, consueverint.* Sic abjecto pacis negotio, quum hostes progrederentur, Cæsar sociorum equitatum præmittit, exploraturum hostium iter. Quatuor millia equitum erant, qui, numero confisi, cum longe paucioribus Helvetiis alieno loco pugnam conseruerunt: paucis cadentibus, fit fuga a Dumnorige, præfecto equitatus, quem Ædui auxilio Cæsari miserant, quique, Orgetorigis ducta filia, clam rebus Helvetiorum studebat.

CXXXII. Helvetii, quod eorum equites quingenti admodum multitudinem tantam fuderant, majore cum fiducia cœpta prosequuntur. Subsequitur iter facientes cum suis copiis Cæsar, ita ut per dies præterpropter quindecim, inter novissimum hostium, et primum illius agmen, non amplius quinis, aut senis millibus passuum interesset. Quum ita ad duodevicesimum milliare ab oppido Æduorum Bibracte perventum esset, Cæsar, rei frumentariæ causa eo digressus, opinionem injecit hosti, timore correptos Romanos, et adversi prælii memoria discedere. Igitur omisso itinere, insequi Cæsarem atque lacessere cœperunt. Ille, sub-

§ CXXX. Dio. — Cæs.

ductis in collem copiis, dum aciem instrueret, equitatum ad sustinendos hostes emittit; sarcinas in summo colle unum in locum conferri, eumque ab auxiliaribus copiis, ad viginti hominum millia erant, duabusque nuper conscriptis legionibus muniri jubet.

CXXXIII. Interea Helvetii, cum omnibus suis carris suggressi, postquam seorsim impedimenta collocassent, rejecto Cæsaris equitatu, ad collem instructa phalange processerunt. Cæsar, suo primum equo, deinde omnium, e conspectu amotis, ut æquato periculo spem fugæ tolleret, quatuor veteranis legionibus prælium committit: ab hora septima, usque ad vesperam ita certatur, ut terga neutri verterent; Helvetii, pars major in montem se quemdam reciperent vulneribus onerati; Boii Tulingique ad impedimenta carrosque se referrent. In hos ad mediam usque noctem pugnatum, non viris tantum, sed feminis atque pueris acerrime se defendentibus: postremo tamen capta impedimenta, et cum his Orgetorigis filia, atque unus e filiis ejus. Hostes, qui prælio superfuerunt, ad centum triginta hominum millia, quanquam labore et vulneribus fessi, tota nocte continenter ierunt; et quartum intra diem in fines Lingonum sunt delati.

CXXXIV. Cæsar, qui propter vulnera militum et sepulturam occisorum tridui moram fecerat, literas ad Lingones mittit: Helvetios frumento, ullave alia re juvari vetat; secus facientes pro hostibus habiturum minatur. Ea res quum ad extremam inopiam Helvetios redegisset, legatos ad Cæsarem de deditione mittunt. Cæsar eodem loci adventum suum præstolari jubet: ubi venit, arma, obsides, servos, qui ad eos perfugissent, postulat. Inter hæc conquirenda quum nox incidisset, Verbigeni pagi homines, sex circiter millia, ad Rhenum finesque Germanorum ituri, clam excesserunt castris. Hoc ubi Cæsar rescivit, iisdem, per quorum agros incesserant, denuntiat cum minis, ut illos reducant: reductis pro hostibus utitur; reliquos om-

§ CXXXIII. Plutarch. — Cæs.

nes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accipit.

CXXXV. Helvetios, Tulingos, Lacobrigos ad sua reverti jussit, pristinasque sedes instaurare : Allobrogibus imperat, ut frumenti copiam his faciant, quod nihil haberent domi, quo famem tolerarent. Nolebat enim Helvetiorum vacuos fines a Germanis occupari, quos graves provinciis romanis futuros accolas metuebat. Boios, quod egregia virtute erant, petentibus Æduis dedit, quos in finibus suis præsidium contra Germanos collocarent : eosque postea Ædui in partem juris atque libertatis conditionem, qua ipsi agerent, receperunt. In castris Helvetiorum tabulas repertas esse græcis literis confectas Cæsar tradidit, harumdem rerum auctor idem, scriptorque incomparabilis, quibus ratio contineretur generum capitumque Helvetiorum et sociorum, quæ domo exissent. Summa erat Helvetiorum millia ducenta sexaginta tria; Tulingorum millia triginta sex; Lacobrigorum quatuordecim; Rauracorum tria et viginti; Boiorum duo et triginta; horum, qui arma ferre possent, ad millia duo et nonaginta : ex omni hoc numero tantum centum et decem millia domum redierunt.

CXXXVI. Hoc primum Cæsaris in Gallia bellum fuit; unde mox alia aliaque sequuta, quibus ille per annos novem, totam ad Rhenum Oceanumque perdomuit; etiam semel iterumque trajecto Rheno Germaniam ingressus. Hæc omnia quo facilius meliusque noscantur, regionum illarum situs, et quibus sub ea tempora gentibus inhabitatæ fuerint, operæ pretium est exponere. Galliam Romani duplicem antiquitus fecerunt, Alpibus discretas. Harum, quæ ab Roma est remotior, ea hoc vocabulo hodieque censetur; at quam illi *Togatam* vocarunt, eam posterior ætas ab novis incolis nominavit *Longobardiam*, quæ nunc Italiæ pars est.

CXXXVII. Veram Galliam vetus ætas in Braccatam Comatamque divisit. Braccata, quæ et Narbonensis, vetus

§ CXXXV. Strab. lib. IV, p. 193. — Cæs. — § CXXXVI. Sueton. in Cæs. cap. 25. — Eutrop. lib. VI.

populi romani provincia fuit. Comatam Cæsar triplicem fecit, Belgas a Rheno ad Sequanam, Celtas inter Sequanam et Garumnam; reliquam partem, quæ Garumna, Pyrenæisque et Oceano clauditur, attribuit Aquitanis. Sed ea quum videretur ineptior divisio, quod et Narbonensis excludebatur provincia, et Aquitaniæ fines, cæterarum comparatione partium, nimis exiles viderentur; Augustus Cæsar, quidquid intra Alpes, mare mediterraneum, et Oceanum, et Rhenum terrarum jacet, uno Galliarum nomine complexus, Aquitaniæ nationes adjecit quatuordecim: universæ Galliæ provincias constituit quatuor, Narbonensi addita; quæ iterum sub tempora Constantini discesserunt in partes septemdecim; quæ deinde partitio a Romanis semper est retenta.

CXXXVIII. Ejus hæc est notitia: Viennensis, Lugdunensis, Germania prima, Germania secunda, Belgica prima, Belgica secunda, Alpes maritimæ, Alpes Penninæ et Graiæ, Maxima Sequanorum, Aquitanica prima, Aquitanica secunda, Novem populorum, Narbonensis prima, Narbonensis secunda, Lugdunensis secunda, Lugdunensis tertia, Lugdunensis Senonia. Harum Viennensis hodie *Delphinatus* vocatur, inter fluvios Isaram Rhodanumque ad fines Allobrogum sita; cujus etiamnum caput Vienna est, archiepiscopi sedes, sicut olim consularis fuit. Pleræque enim omnes urbes, quas romanum imperium metropoles fecit, archiepiscopales postea exstiterunt.

CXXXIX. Cæterum urbes Viennensis provinciæ in itinerario, quod Antonini vocant, notantur quatuordecim: Vienna metropolis, civitas Genevensium, Gratianopolitanorum, Albensium seu Vivariorum, Deensium, Valentinorum, Tricastinorum, Vasionensium, Arausicorum, Carpentoractensium, Caballicorum, Massiliensium, Avennicorum, Arelatensium: quæ omnes suis adhuc, aut paulum deflexis nominibus noscuntur, totidem nunc episcopatus, præter duas ultimas, archiepiscopalibus infulis insignes. Gratiano-

§ CXXXVII. Scalig. Notit. Galliæ.

polis etiam tribunal habet, *Parlamentum* vocant. Sequitur Lugdunensis, in quatuor tributa partes, universa nomen a metropoli habens.

CXL. Prima partium præter metropolin, quatuor habebat civitates, quæ et ipsæ nunc episcopatus sunt, civitatem Æduorum, hoc est Augustodunum, Lingonum (nunc *Langrensem episcopatum* vocant) castrum Matisconense et Cabillonense. *Germanias duas* in Rheni ripa citeriore vocarunt Romani, quod eam Galliæ partem germanicæ nationes insederant. Earum quæ prima vocabatur, a meridie Burgundos respicit, et montem Juram, Rhenum ab ortu habet; ad occasum Lugdunenses Senones colunt. Metropolis huic est Maguntiacensium civitas; reliquæ, præter alia municipia, Argentoratensium, Nemetum, qui nunc *Spirenses* sunt, et Vangionum, in quorum urbe hæc scribebamus, quæ hodie *Vormatia* vocatur (Borbetomagum fuisse opinantur): et hæ quoque omnes præter metropolin archiepiscopalem, episcopos suos habent.

CXLI. Inferior Germania post metropolin Coloniam, civitate Tungrorum, quam Cæsar *Atuaticum* vocat, insignitur. Belgica fluminibus Mosella, qui et *Obrima* vocabatur, et Sequana terminatur; Mosa dividitur. Primæ Trevirorum est civitas metropolis, mox Mediomatricum, id est, Metis, Leucorum sive Tullo, et Verdunensium. Secunda Belgica nobiles civitates antiquitus habuit duodecim : civitatem Remorum, quæ nunc etiam est metropolis; Suessonum, Catalaunorum, Veromanduorum, Atrebatum (nunc *Arras* vocant), Cameracensium, Tornacensium, Silvanectum, quæ nunc *episcopatus Senlisiensis* est, Bellovacorum, Ambianensium, Moriporum (*Teroanensis episcopatus* intelligitur) et Bononiensium, ubi Gessoriacum fuit.

CXLII. Ad Oceanum deinde Britannicum secunda Lugdunensis, Rotomago metropoli, et sex præterea civitatibus nobilis : Baiocassium, Abricantum, Sajorum, Eburovicum, Lexoviorum, Constantiensium. Tertiam deinde Lugdunensem, cui caput Turonum, constituebant civitates Cenomanorum (*Mansensis episcopatus* hodie) Rhedonum, Andega-

vorum, Nannetum, Curiosopitorum (is est *Cornovallensis episcopatus*), Ciantium, id est, Venetorum (*Vennensis episcopatus*), Osismiorum, Diablintum, quas duas civitates ignoramus. Quarta Lugdunensis, quæ et Senonia, inter Sequanam et Ligerim has amplectebatur civitates, Senonum metropolin, Carnutum, Altisiodorum, Tricassium, Aurelianorum, Parisiorum, Melduorum, quos hodie *Meausenses* pronuntiant.

CXLIII. Alpium maritimarum civitates obscuri hodie nominis *Rigomagensium*, *Solliniensium*, *Cemelevensium* referuntur: notiores præterea, Ebrodunensium metropolis, *Ambrunum* hodie vocant archiepiscopalem urbem; Diniensium, Saniciensium, *Senas* appellant vulgo; Glanatenna, et Venciensium, quæ *S. Paulli Venciensis episcopatus* nunc usurpatur. At in Penninis Graiisve Alpibus, ubi sunt Allobrogum Sabaudi, et Helvetiorum particula, metropolis Centronum, id est, Tarantasia locatur, et præter hanc Vallensium civitas Octodurus, hodie *S. Mauritii* nomine notior. Maxima Sequanorum, Burgundiam Helvetiosque complexa, Crispolinorum civitatem agnoscebat metropolin, quæ Vesontio est, vel ut hodie pronuntiant, *Besansonensis archiepiscopatus*.

CXLIV. Huic civitates octo suberant, Equestrium, id est, Noviodunum ad lacum Lemanum, quæ Genevam et Lausannam interjacens, hodie *Nion* appellatur; Elvicorum, id est, Aventicum, nunc *Avanches;* Basiliensium Castrum; Viridunense, Castrum Ebrodunense, Castrum Argentariense, cujus ex ruinis Colmaria surrexisse putatur; Castrum Rauracense, cæteris oppidis tum illustrius, hodie nomen Augustum, sed sine specie, retinens, prope Basileam, in quam vetustioris et dignitas et appellatio translata videtur sub græcis imperatoribus: et portus Abucina. Hi Belgarum Celtarumque nobiliores populi fuerunt. Aquitaniam, ad mare sitam, eoque vetusta incolarum lingua appellatam *Aremoricam*, Oceanus ab occasu claudit; boreale litus ortumque solis Ligeris fluvius terminat; a meridie Pyrenæis montibus et Narbonensi Gallia finitur. Hoc spatium terra-

rum Garumna fluvius, ex Pyrenæo monte delapsus, in duas provincias secat.

CXLV. Primæ caput Biturigum Cuborum civitas est, nunc *Burgensis archiepiscopatus*; quanquam Biturigas Lugdunensi primæ Marcellinus accensuit. Huic junguntur civitates Arvernorum, Rutenorum, Albigensium, Cadurcorum, Lemovicum, Gabalorum, Velaunorum. Quod deinde a ripa Garumnæ ad Ligerim fluvium protenditur, sub Aquitaniæ *secundæ* vocabulo sex civitates habuit, Agennensium, Encolismensium, *Angulema* hodie est, Santonum, Pictavorum, Petrocoriorum, cum metropoli Burdegala. Novem populos prope Aquitaniam, propterea que *tertiam* a multis dictam, in qua Vascones habitant, Auscii commendant et Vasatæ: reliquorum septem hæc fuerunt nomina, Vibisci, Meduli, Boatæ, Convenæ, Consaranni, Bigerriones, Tarbelli.

CXLVI. Horum duodecim recensentur in veteri itinerario civitates; Ausciorum metropolis, Convenæ, quæ duæ jam ætate Strabonis jus Latii habebant; Aquensium, Lactoratium, Consarannorum, hodie *Conserans*, Boatum, Benearnensium, Aturensium, nunc *Aire*, Vasatica, Tarba vel castrum Bigerra, nunc *episcopatus Tarba-Bigorrensis*, Elоronensium, id est, *Oleron*, Elusatium, id est, *Eause*, quam Narbonensis partem facit Ammianus. Sed alii Narbonensem et ipsam duplicem ita distinguunt, ut primam, quæ a Varo flumine usque ad Rhodanum versus ortum porrigitur, a meridie mare Gallicum habet, tredecim insigniant civitatibus.

CXLVII. Nam præter metropolin Narbonensium, civitates ei tribuunt Tolosatium, Beterrensium, Agatensium, Nemausensium, Magalonensium, Lutensium, sive castrum Luteva, Ucetiensium. Secunda Narbonensis, cui metropolis est Aquensium civitas, Pyrenæis, et Cebennis montibus ab Aquilone, mari Gallico a meridie inclusam: sex præterea civitates honestabant, Aptensium, Reiensium, Forojuliensium, Vapincensium, Segestoriorum, Antipolitana. Hæc

§ CXLIV. Plin. IV, 17.

ferme fuit Galliarum sub initia constantinopolitani imperii descriptio: sed idem situs gentium, plerarumque civitatum eadem fuisse nomina, Cæsare bellum gerente, apparet; quanquam gentium numerus, ut solitum est, cresceret, aut contraheretur.

CXLVIII. Nam ara, quæ apud Lugdunum Augusti Cæsaris fuit, inscriptionem habuit gentium sexaginta : nec multis post annis universæ Galliæ quatuor et sexaginta civitates numerabantur. Sed Appianum, qui sub Adriano Cæsare scripsit, pacatos a C. Julio populos quadringentos, oppida octingenta, tradidisse putant : mihi numerorum potius errorem intervenisse liquet, ut pro ν′ aut ο′ Græcorum litera, quarum illa quinquaginta, hæc septuaginta notat, υ′, quæ est quadringentorum nota, temere scripta lectave videatur; idque tum ex consensu veterum, tum adjecto numero oppidorum, quæ tantæ gentium multitudini pro portione parum respondet, haud difficile arbitratu est. Cæterum tractus ille terrarum soli bonitate, et incolarum abundantia, maximarum opum famam, nec falso adeptus, invitavit Cæsarem, ut hanc unam, præ cæteris omnibus provinciis, suo proposito commodissimam crederet. Nam divitiis ad emendum imperium indigebat : militem duraturus erat ad civilia bella; famam reportaturus ex victoria clarissimam, periculisque et laboribus ampliorem, quod tum adhuc durabat gallicæ fortitudinis opinio, virtus paulatim deficiebat.

§ CXLVIII. Strab. lib. IV, pag. 192. — Serv. Æn. I, v. 290. — Appian. Celt. et de B. Civ. II, pag. 523. — Sueton. in Cæs. cap. 54. — Tac. German. cap. 28, et Ann. XI, 23.

JOANNIS FREINSHEMII

SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LXIX

IN LOCUM LIBRI CIV LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI QUARTI.

Prima pars libri situm Germaniæ moresque continet. C. Cæsar, quum adversus Germanos, qui Ariovisto duce in Galliam transcenderant, exercitum duceret, rogatus ab Æduis et Sequanis, quorum ager possidebatur, trepidationem militum, propter metum novorum hostium ortam, allocutione exercitus inhibuit, et victos prælio Germanos Gallia expulit. M. Cicero, Pompeio inter alios orante, et T. Annio Milone, tribuno plebis, agente, ingenti gaudio senatus ac totius Italiæ, ab exsilio reductus est. Cn. Pompeio per quinquennium annonæ cura mandata est. Cæsar Ambianos, Suessiones, Veromanduos, Atrebates, Belgarum populos, quorum ingens multitudo erat, prælio victos in deditionem accepit: ac deinde contra Nervios unius civitatis cum magno discrimine pugnavit, eamque gentem delevit; quæ bellum gessit, donec ex sexaginta millibus armatorum trecenti superessent, ex sexcentis senatoribus tres tantum evaderent. Lege lata de redigenda in provinciæ formam Cypro, et publicanda pecunia regia, M. Catoni administratio ejus rei mandata est. Ptolemæus, Ægypti rex, ob injurias, quas patiebatur a suis, regno pulsus, Romam venit. C. Cæsar Venetos, gentem Oceano junctam, navali prælio vicit. Præterea res ab legatis ejus eadem fortuna gestas continet.

I. C. Cæsar, Helvetiorum gente perdomita, quod ea fortissima totius Celticæ habebatur, ingentem apud Gallos gloriam meruit: idcirco passim ex civitatibus gratulatum venerunt principes; simul petitum, *ut bona cum ipsius gratia concilium totius Galliæ sibi liceat indicere.* In illo, ut postea apparuit, de Germanorum amoliendo jugo deliberatum; et ab iisdem principibus flentibus et ad pedes prostratis rogatus est Cæsar, *ut oppressis auxilium ferret.* Ariovistus, Suevorum rex, per Arvernorum Sequanorumque contentiones, cum centum viginti millium exercitu Galliæ partem occupaverat; Æduos eorumque clientes semel iterumque magnis præliis vicerat: iis quoque gravis, a quibus erat accitus, universæ Galliæ imperio imminebat.

II. Cæsar, quum in suo consulatu petentem cupide Ariovistum socium amicumque populi romani appellandum curasset, causam belli a se removens, Ariovistum ad se venire jubet, ut de præsentibus colloquantur; ratus, quod accidit, regem moleste laturum, atque inde causam belli exstituram: nam Ariovistus Cæsarem, si quid vellet, ad se jussit accedere. Tum Cæsar postulata sua per legatos edidit: *ne quos præterea Germanos trans Rhenum arcesseret; ne sociorum populi romani fines armatus ingrederetur; obsides etiam ab illis acceptos redderet.* Ad hæc ferociter ab Ariovisto responsum; oblataque Cæsari conditio, *amico se, an hoste, uti mallet.* Sub idem tempus, quo hæc sunt renuntiata Cæsari, Æduorum etiam et Trevirorum legati adfuerunt.

III. Illi querebantur, Harudes, nuper in Galliam transportatos, fines suos populari; Treviri, centum pagos Suevorum ad Rheni ripam consedisse, nuntiabant, hoc animo, ut amnem transirent. Igitur Cæsar, minime differendum ratus, ad Ariovistum, priusquam novæ copiæ cum veteribus ejus se conjungerent, magnis itineribus contendens, Vesontionem Sequanorum, ne ab hoste occuparetur, præce-

§ I. U. C. 694; A. C. 58. — Cæs. de B. Gall. I, 1 et 30. — Plut. in Cæs. cap. 27. — § II. Dio, lib. XXXVIII. — Cæs. — Plut.

pit. Quæ deinde gesta sunt, quoniam multorum Germaniæ populorum mentionem continent, obscuram molestamque futuram legentibus, nisi commoda explicatione illustrentur; locus hic desiderat, ut veteris Germaniæ situm moresque exponamus.

IV. Igitur Germaniam ad Occidentem a Gallis Rhætisque Rhenus, ad Orientem a Pannoniis Danubius, certissimi limites separabant; septemtrionale latus vocatus inde Germanicus Oceanus ambit; a Meridie montes claudunt Alpibus ita propinqui, ut pars earum videantur appellenturque. A Sarmatis versus solem orientem montium, qui proprie Sarmatici vocabantur, asperitate, et amne Vistula dirimebatur: eodem pertinebat et Hercynia silva, quæ tum novem dierum iter habebat in latitudine, et ab Helvetiorum, et Nemetum, et Rauracorum finibus, secundum flumen Danubium, ad fines Dacorum Anartiumque pertinebat; deinde sinistrorsum flexa multos attingebat propter magnitudinem populos, ultra sexaginta dierum iter porrecta.

V. Hoc spatio multæ tum gentes coluere, veteribus non satis cognitæ, quod asperæ bellis, in pace commerciorum negligentes, ab aliis populis haud facile adibantur. Quod tamen inter antiquos constat, initium Germaniæ, qua Sarmatas attingebat, mons Sevo fuit, sinum Codanum, id est, Danum sive Danicum, efficiens, insulis refertum. Quarum clarissimam nominabant Scandinaviam, tria borealia regna amplectentem, ideoque veteribus incompertæ magnitudinis, falso tamen insulam creditam; cujus partem Hellevionum gens, sic rupium incolas indigenas sermo vocabat, quingentis pagis, scribente Plinio, obtinebat. Ab eodem auctore Germanorum genera quinque sic ponuntur, ut excludi Scandinaviæ gentes appareat: primum *Vindilos* vocat, *quorum pars Burgundiones, Varini, Carini, Guttones fuerint.* Vandalos intelligi putant, quorum sedes a Poloniæ finibus atque Vistulæ capite per Megaloburgensium, Pomerano-

§ III. Cæs. — Flor. III, 10. — Dio. — § IV. Dio. — Liv. Epit. — Tac. G. I, 1.

rum, Prutenorumque regiones, et Marchiam, Saxoniæque partem extentæ fuerunt.

VI. Alterum genus Peucini Bastarnæque, Peucen insulam ad ostia Danubii positam, et vicina inter Sarmatas Dacosque loca occupabant. Cætera Germaniæ tres habebant ex situ loci habitatorum differentias, totidemque nomina. Ingævones qui scribuntur apud Plinium, eos Vigævones non absurda conjectura Beatus Rhenanus intelligit, sic appellatos, quod ad sinum maris incolerent. Ejusdem Plinii Istævones, Occiduos interpretantur, quod ea parte fluit Rhenus, quem accolebant. Inter hos intercepti veteribus Hermiones vocabantur, incertum unde; et qui detorquendis vocabulis sine alio indicio conjecturæ nimis indulgent, eos proclivius est in mille errores incidere, quam unam veritatem.

VII. Ex his gentes nobiliores ad Rheni ripam, præter quas in Galliæ descriptione retulimus, Batavi non multum ex ripa, sed insulam Rheni amnis colebant, Cattis orti. At dextrum Rheni latus, quod Germaniæ prætexitur, incertæ olim possessionis fuit; eoque notitia illius obscurior. Rhenus ipse a Rhæticis Alpibus et monte Gothardo, per abrupta devolutus, Curiensem agrum percurrit; mox duos efficit lacus, Acronium et Venetum; hinc modico flexu in occidentem pronior, juxta Rauracos ad septemtriones redit, agrum helvetium a germanico dividens; quæ res olim perpetuis duarum gentium bellis occasiones præbuit: nec alia major causa fuit, cur Helvetii, sedibus suis incensis, alias instituerent in Gallia interiori quærere.

VIII. Ibi jam antiquitus initium Germaniæ fuit; sed ea loca incerti erant juris, quod nunc a Gallis invadebantur, nunc recipiebantur a Germanis. Ibi Decumates agri fuerunt, postea trans Rhenum Danubiumque; cujus in propinquo fontes sunt, vix duorum milliarium a ripa Rheni spatio dirempti. Hegoviam nostrates vocant, oppositam Helvetiorum Turgaviæ. Infra Hegoviam Clecgovia jacet, Martiano nemore (quod Hercyniæ silvæ caput est) et Rheno amne terminata. In illis regionibus, et quæ præterea usque ad Cattorum fines

descendunt, Decumates agros fuisse intelligo, sinum imperii et Rhæticæ provinciæ partem.

IX. Ultra hos Catti tenuerunt iis finibus, quibus nunc Thuringi sunt, Hassique, et ad Rhenum fluvium porrecta Westphalorum portio. Eorum pars Mattiaci, quum Tacitus scriberet, Romanis subditi, dictum ab oppido Mattio agrum coluerunt; cujus oppidi nomen adhuc et vestigia servare tenuis ad Adranam vicus traditur. In eorum agro calidissimi fontes visebantur, quos hodie frustra, nisi apud Visbadenses contra Moguntiam sitos, requiras. Neque moveor, quod apud Ptolemæum Mattiaci et Moguntiaci ad millia passuum centum septuaginta disjungi videntur. Nec enim ignotum est, ne auctori culpam imputemus, quam proclivis sit in notis numerorum, atque in illius præcipue scriptoris opere frequens librariorum aberratio.

X. Cattos penitus fuisse deletos, quorumdam opinio est: mihi verius videtur, Hassos nunc esse, qui olim Catti fuerunt; neque aliud nomen, sed tantummodo pronuntiatione differens, non aliter, quam et alia multa vocabula, quæ apud ejusdem gentis varios populos aliter atque aliter efferuntur. Sub Cattis Usipios Tencterosque ad Rhenum locans Tacitus, haud dubie tractum illis assignat, ubi nunc Franci colunt, ad Salam Mœnumque flumina; inter Bohemos Noricosque et Rhenum, a meridie Sueviam spectantes, ab aquilone Thuringiam: sed et Clivensium fines tenuisse videntur; et quæ ad Rhenum inde loca versus Francofordiam usque pertinent, Hassorum hodie ditio.

XI. Juxta Tencteros Bructeri occurrebant, quorum agrum inter Amisiam Luppiamque amnes a Germanico vastatum Tacitus retulit. Hi tum ultimi Bructerorum erant: pars alia late terras inter Salam, Westphaliæ fluvium, ac Rhenum interceptas possidebat. Ita Juliacensis Bergensisque et Clivensis ditionum partes, comitatumque Marcanum, et Lippensem, usque in Westphaliam a Bructeris habitatum fuisse, non absurda opinio est. At Ubiorum sedes Colonia monstrat, certum clarumque monumentum. Ab his juxta Rheni

hostia et Frisios Sicambri, mox Chamavi et Angrivarii, deinde Tubantes, postea Usipii, tum Franci, ad extremum Westphali, Monasteriensem agrum Cliviæque et Geldrorum partem tenuerunt.

XII. Ab Angrivariis certe Angriæ ducatus ad Visurgim amnem, qui nunc inter titulos archiepiscopi Coloniensis est, nominatus creditur. A quibus diversi Ansibarii, quondam a Chaucis pulsi, vacuos juxta Frisiorum regiones agros insederunt; quos deinde Francis Marcellinus accensuit. Angrivarios a tergo Dulgibini et Chasuarii claudebant; in fronte Frisii usque ad Oceanum pertingunt, populosum genus, in majores minoresque distinctum; nunc Orientalium et Occidentalium nominibus dividuntur. Hæc ad occidentem solem veteris Germaniæ tabula est; a septemtrione Chaucorum gens a Frisiis incipiens, partemque litoris occupans, terga gentium Rhenanarum claudit, usque dum in Cattos ingenti sinu redeat.

XIII. Hi quoque majores minoresque appellabantur: majores prope Angrivarios, ultra Visurgim, ad Albim usque tenuerunt; quorum oppidum fuit Fabiranum, quæ hodie Brema putaturi: mnores a Visurgi ad Rhenum Westphaliæ Frisiæque partem versus Issalam Rheni amnis ostium sedes habuerunt. Cherusci, mediterraneus populus, Hercyniæ partem, quæ vulgo *Hartz* nuncupatur, accoluerunt, cis Albim fluvium, ubi nunc Misni Thuringique et Ascanienses, sive Anhaltini, habitant. Cheruscis conterminos fuisse Fosos, ex uno Tacito discimus; quo latere fuerint, incertum.

XIV. Sed Cimbri proxime Oceanum colebant, et inter duo maria, orientale Germanicum, et occidentale Britannicum, peninsula Cimbricæ Chersonnesi nomine nobilitata est. Præ cunctis istis populis uti maxima potentia, ita nomen quoque clarissimum Suevorum fuit, majorem Germaniæ partem occupans, et multas in nationes distributum. Nam a Rheno usqne ad Albim protenta, parte sui etiam trans Albim jacentes campos obtinuit. Generis suevici gentes quatuor et quinquaginta suo tempore numerabat Orosius.

Olim centum pagos habere dicebantur; ex quibus quotannis singula millia, bellandi causa, suis ex finibus educerent.

XV. Mari Suevico nomen haud dubie ab accolis fuit; hicque eorum olim terminus. Igitur ab Holsatia et Julia, Cimbrorum sedibus, ad Bohemicam usque silvam, Pomeraniam, Marchiam, Saxoniam late repleverunt; mox etiam ad Danubium et Rhætiæ partem transgressi, Sueviæ, quæ nunc est, appellationem cultoresque dederunt. Sed et præcipua Saxoniæ nobilitas suevicæ est originis. Cæterum inter suevicas gentes nobilissimi olim Semnones fuerunt, Lusatiam et Marchiæ partem, ad Suevi fluminis utramque ripam habitantes. Hæc copiosa gens fuit; Longobardica virtute, quam numero, potior, cis Albim in agro Luneburgensi, reliquisse nominis sediumque suarum memoriam in oppido Bardunvigo creditur, quod Henricus, cognomento Leo, delevit.

XVI. Post hos Reudigni, et Aviones, et Angli, et Varini, Eudosesque, et cum Suardonibus Nuithones a Tacito memorantur: quorum Reudignos et Avionas in aquilonari et maritima Saxoniæ plaga collocat Andreas Althamerus, cujus diligentiam tota hac descriptione plurimum sequor (Cluverium enim, qui hæc copiosissime est exsequutus, adipisci non licuit), ubi nunc Megaloburgensis ducatus nominatur. Anglorum autem veterem habitationem inter Saxonas Vitarumque gentem fuisse, Beda tradidit, inde migrasse in Britanniam. Sed hos arguit Vecta insula, cui vocabulum hoc impositum est ab his incolis.

XVII. Pro Vitis alii scriptores Jutas ponunt, notius nomen. Quidam putant, habitasse Anglos ad mare Germanicum et Albim fluvium eas partes, quas hodie Luneburgensis atque Brunovicensis ditiones occupant. Cæterum peninsula inter Sliam et Flensburgum Balthici maris sinus, incorrupta adhuc appellatione, veteris Angliæ situm commonstrat. Cæteris, quos memoravimus, per Germanici maris litora versus orientem, a Pomerania in Prussiam, a con-

§ XIV. Cæs. de B. Gall. IV, 1.

jectura potius, quam notitia, sedes assignantur. Nam ætate Strabonis Germania Transalbiana prorsus erat incognita; quum Tacitus scriberet, is quoque fluvius adiri ab Romanis nequibat. Plinius autem Varinos Vandalorum fecit partem.

XVIII. Paulo certiora sunt, quæ de gentibus ad Danubium scriptores prisci tradiderunt. Ex his Hermundurorum terra, Albis ortu notata, et vicinia Semnonum Cattorumque, quibuscum de fluvio Sala magno prælio decertarunt, minus ignoratur; Misniam et Bohemiæ partem fuisse, indiciis illis declarantibus. Juxta Hermunduros Narisci, deinde Marcomanni et Quadi agebant. Nariscos Voitlandiam superioremque Palatinatum habuisse putant, cum Transdanubiana Boiariæ portione. Nec absonum est, ab his esse vocabulum regioni, quam Nordgaviam vocant, quum ab incolarum vulgo *Narca* nominetur.

XIX. Moraviam Marcomannis fuisse patriam, priusquam in Bohemiam immigrarent, vix dubitatur. His ferme conjungi Quadorum natio solet, ad Danubium flumen colens: Moraviæ Silesiæque partem, deinde Austriam obtinuisse, non inepta conjectura existimatur. Superest orientalis Germaniæ portio, qua Pannoniam Sarmatasque respiciebat. Ex his Marsigni Buriique suevico sermone habituque testabantur originem; Gothinos gallica, Osos pannonica lingua, teste Tacito, coarguebat non esse Germanos, et quia tributa patiebantur. Omnes eæ gentes terga Marcomannorum Quadorumque claudebant, inter hos et Sarmatas intercepti; ut Silesiæ Moraviæque partem habitasse appareat; Buriis etiam ad Vistulam fluviam pertinentibus.

XX. At post hos Lygiorum multæ civitates ad Danubium, qua nunc Austriæ Hungariæque trans amnem partes incoluntur, late tenuerunt. Arios, Helveconas, Manimos, Elysios, Naharvalos vetus ætas appellavit, sequens oblita est. Gothonum sedes, quos et Guttones scribunt, succinum ostendit, quod tantum Prutenico litore legitur: hos Vandalis adscripsit Plinius; Rugiorum insula sedes anti-

quas ejus populi nomine nihildum mutato satis demonstrat. His quia finitimi fuerunt Lemovii, Pomeraniæ cultores fuisse, non immerito quis arbitretur. Extremos Suevorum in ipso Oceano statuit Suionas Tacitus, Sitonumque gentes, quorum illi nomen atque potentiam antiquam hodieque retinent; sermone etiam, quia penetrare eo Romani aliique externi non potuerumt, propius accedente ad veterem, ut ex antiquissimis monumentis germanicæ linguæ certo cognoscitur.

XXI. Sitonas Norvegiam possedisse argumento est, quod Suionibus similes contiguique tradantur; ac apud eos videatur ætate Taciti regnasse soror Hasmundi, minor annis fratre, sed audacia superior: nec multo post Sticla et Russa virgines, cum Trando fratre diutissime de regno certaverunt. Qua tamen re distingui a Suionibus non debuerunt: nam et apud illos antiquitus utrique sexui præstans virtus affuit; et modo virginis regnum fuit, qualem æquari sibi magnitudine animi, rerumque gestarum gloria, et imperandi artibus, nemo vel maximorum regum indignetur. Neque enim animis, uti corporibus, differentia sexus inest: neque, pars ea, quæ servire in singulis hominibus debet, ubi de imperio in quamplurimos agitur, respicienda est.

XXII. Ut nisi culpam istam Tacitus aliis meritis redemisset, notandus eo nomine haud perfunctorie fuerit, quod, qui mulieris imperio regantur, eos etiam a servitute descivisse judicavit; homo Nerones atque Othones et Domitianos passus, quorum mollitie atque flagitiis pleraque pars vel abjectissimarum feminarum erubesceret. Sed ad descriptionem Germaniæ redeo; supersunt enim ad dextrum Suevici maris litus Æstyorum gentes, quorum hodie durat apud Finnones appellatio, et per Livoniam sermo usurpatur: antiquitus in Prussiam usque pertingebant, argumento succini, quod soli omnium ea ætate legebant, *glesum* appellantes, quo nomine vitrum Germani vocamus.

§ XX. Tacit. — Ptolom. II, 11. — Plin. XXXVII, 2. — § XXI. Krantz. Norveg. I, 27. — § XXII. Tacit. Germ. 45. — Plin. XXXVII, 3.

XXIII. Bastarnas fuisse Germanos, sed mixto Sarmatis sanguine, veteres auctores prodiderunt: horum *Peucini* ex insulæ, quam habitabant, nomine vocantur: Roxani magis pertinebant ad aquilonem, inter Tanaim et Borysthenem pascere soliti. At Venedos Fennosque, licet quædam ex germanicis moribus traxissent, Sarmatis potius adscribendos crediderim, maximo certissimoque linguæ argumento, quæ nulla parte germanicæ est similis. Hellusios veterum in Gothlandia putant habitasse; Oxionas in Livonici sinus insula ponit vocabulum Oxiliæ (nunc *Œsiliam* frequentius vocant), et quod ovis avium vescebantur; inde a quibusdam *Oones* appellati; quæ nota nostris etiam temporibus durat: nam avium innumerabilium agmina sub maium mensem iis locis fœtificant; earum dispoliant incolæ nidos, ovaque sale condita ad diuturniorem victum recondunt.

XXIV. Hactenus Cornelii Taciti maxime sequuti ductum, Germaniam ex obscuro vetustatis situ eruimus: restat, ut de moribus earum gentium pauca referantur. In universum æstimanti liquet, cæli terrarumque genio Germanos ad feritatem et arma inclinari debuisse. Tanta enim erat antiquitus partium istarum asperitas, ut maximo mihi argumento sit, tam incredibilis facta mutatio, præter cognitos siderum cursus, certo quodam, sed nos fallente motu, naturæ partes invicem conjungi, aut discedere.

XXV. Sed ista subtiliorem indagationem desiderant. Cæterum Germanis corporum magnitudo roburque, et copiosus sanguis, pugnarum aviditatem et vulnerum contemptum attulit. Valida et ingentia membra, truces et cærulei oculi, rutilæ comæ, communis olim omnibus habitus, nunc quoque manent, ubi minus peregrini sanguinis immixtum est. Nam hæc nostra Germania, maxime quæ Rheno est propinquior, peragrata romanis exercitibus, insessa coloniis, conjugiis innexa, quantum a cognatione priorum, tantum a similitudine, recessit. Sed et pacis arti-

§ XXIII. Plin. IV, 13. — Mela, III, 6. — § XXIV. Liv. Epit. — Cæs. de B. Gall. VI, 23.

bus cultior, morumque longe meliore temperamento, agit. Nam pristina Germanorum feritas latrocinia, dum extra fines cujusque civitatis fierent, in laude ponebat; eadem, uti mos Barbaris, ratione non multum, superstitione plurimum moveri, mulierum vaticiniis incendebatur aut interquiescebat; nec sumi prælia, nisi his annuentibus, in morem verterat.

XXVI. Mortem extimescebant minus, quod se redituros ad vitam existimabant. Illud etiam, e natura regionis, quæ multis passim lacubus fluminibusque finditur, profectum, auctores mirantur, quod rapidissimos amnium vortices tranare Germani cum armis potuerunt. Pecuniæ antiquitus spretores, mox avidissimi facti, postquam Romanorum commerciis utilitatem ejus intellexerunt. Alia multa, quæ de moribus eorum Tacitus retulit, procuranda Belgica vicinus illis notusque (et quæ accurato opere Philippus Cluverius), propterea quod omnium manibus auctoris eximii opera teruntur, prætereo. Cum hujusmodi gentibus tum primum sub nomine Germanorum dimicaturus populus romanus, qui domi, quique militiæ erat, haud tralatitia cura sese affligebat.

XXVII. In castris multi erant adolescentes nobiles, per amicitiam sequuti Cæsarem, et quia mollem sub eo quæstuosamque militiam speraverant; quibus ille tribunatus præfecturasque dederat. Hi partim per varias causas commeatum petebant a Cæsare; partim pudore prohibiti, tamen non dissimulabant metum, fatique instantis acerbitatem soli, aut inter familiares deflebant, *quod immanissimis gentibus, quibus nulla resisti vi humana posset, objicerentur.* Ergo et alia indecore fiebant, et timorem incitabat militum, quod passim etiam in principiis testamenta scribe-

§ XXV. Cæs. de B. Gall. I et VI. — Appian. Celt. — Tac. Germ. 4, 6, et Hist. IV, 61. — Dio, lib. XXXVIII. — § XXVI. Tac. Hist. II, 35, et Germ. 5. — Dio, lib. LX. — Herodian. lib. VI. — Plin. VII, 16. — § XXVII. Plutarch. — Cæs. de B. Gall. I. — Dio, lib. XXXVIII. — Flor. III, 10.

bantur. Cæsar, trepidatione exercitus cognita, alienum a præsenti statu putavit, in concionem eum advocari, priusquam ductores confirmarentur.

XXVIII. Igitur concilio convocato, omnibusque adhibitis centurionibus, « nullam esse causam timendi docet, ne « Ariovistus solvat amicitiam tam diligenter quæsitam et cu« pide initam. Quod si maxime ille insaniat, non ideo de« spondendos animos, tanquam ob rem novam et atrocem, « esse. Cimbros et Teutonos, clade sua satis docuisse, nec « invictam esse Germanorum ferociam, nec valde difficilem « vinci : sperare se, non deterioribus usurum militibus, « quam Marius habuisset; nec ipsos multo inferiorem co« gnituros imperatorem. Etiam Spartaci bello deletas Ger« manorum maximas copias a ducibus non maximis esse. « Cum his ipsis hostibus per eos annos sæpe Helvetios pu« gnasse, eosque non in suo tantum, sed etiam in illorum « solo vicisse : quorsum igitur timeant ab aliis expertos, « quum haud magno negotio superiores victoribus eorum « fuerint?

XXIX. « Quod autem quidam timori tegendo difficultates « itinerum, et angustias frumentariæ rei obtendant; id ipsos « arroganter facere, qui suum jus esse putent, de his rebus « consulendi, quæ totæ imperatoris officio contineantur. « Igitur illa sibi curæ et fuisse, et fore. Neque putare vera « retulisse, qui milites propter timorem, ubi castra moveri « jussisset, signa deserturos esse renuntiarint. Non ita se « virtutis felicitatisque suæ, ac præterea innocentiæ pœni« tere, ut, quod malis atque avaris ducibus aliquando ac« cidisset, id sibi metuendum a militibus suis existimaret. « Atque ut statim periculum faceret animorum, quod antea « in dies aliquot fuisset dilaturus, eadem nocte de quarta « vigilia profecturum.

XXX. « Desererent sane, quorum in animos potentior « formido, quam romani nominis et sacramenti memoria « esset : sibi abunde fore, si decima sequatur legio, de qua

§ XXVIII. Liv. Epit. — Dio. — Cæs. — Plut.

« non dubitaret, quamque prætoriam esset cohortem habi« turus. » Hac oratione mirifica commutatio animorum facta; et quum in vulgus militum, quæ erant dicta a Cæsare, emanassent, pars laudibus imperatoris alacriores redditi sunt, cæteri ad æmulationem ejusdem decoris incitati. Statim et decima legio per tribunos militum gratias egit, *quod bene de se judicasset imperator:* et reliquæ satisfacere studuerunt, *neque dubitasse unquam, aut timuisse; neque de summa belli suum, sed imperatoris, esse judicium existimavisse.*

XXXI. Ita Cæsar, eodem, quo prædixerat, tempore castris motis, quum iter nullo die intermisisset, septimo copias Ariovisti non longius passuum quatuor et viginti millibus abesse intellexit. Ariovistus etiam celeri Cæsaris accessu, quem suum adventum vix præstolaturum putaverat, non nihil commotus est. Idcirco legatis missis, *quod antea petitum a Cæsare colloquium esset, ejus nunc venisse opportunitatem*, ostendit, *propius inter se congressis, et remota suspicione periculi.* Convenit, ut in diem quintum colloquerentur. Interea quum ultro citroque legati commearent, Ariovistus negabat, se venturum ad colloquium esse, si pedites Cæsar adduxisset.

XXXII. Cæsar, quod neque tolli colloquium volebat, neque suam salutem gallis equitibus credere, jussit eos præbere militibus e legione decima equos, quibus militibus quam maxime confidebat. Unde nec absurde quidam decumanorum, *plus, quam pollicitus esset, facere Cæsarem*, dixit; *pollicitum in cohortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum, ad equum rescribere.* Congressi sunt in conspicuo tumulo, quem patens undique planities ambibat: equitatus utrinque ad passus ducentos abstitit; dein ad colloquium adducti sunt. Quum Cæsar imperare quidlibet, Ariovistus concedere nihil vellet, et interim Germani tela conjicere in Cæsarianos inciperent, diremptum sine fructu colloquium est.

§ XXX. Plut. — Dio. — Front. IV, 5, 11. — Cæs. — § XXXI. Plut. — Dio. — Cæs. — Appian. apud Fulv. Urs.

XXXIII. Biduo post redintegrari Ariovistus colloquium postulat, aut aliquem ex legatis Cæsaris ad se mitti. Cæsar, suos objicere periculo nolens, C. Valerium Procillum ex principibus Gallorum, unaque M. Mettium mittit, qui hospitio Ariovisti usus fuerat: eos Germanus speculatum venire causatus, in catenas conjecit, statimque cum exercitu propius accessit ad Cæsarem; mox præteritis ejus castris, ad duo millia passuum ultra consedit, quo commeatum impediret, qui ab Æduis Sequanisque supportabatur. Ex eo die dies continuos quinque Cæsar, eductis in aciem copiis, potestatem pugnandi fecit. Ariovistus equestri prælio contentus concurrere, peditatum intra castra continebat.

XXXIV. Eo genere pugnæ potiores erant Germani, quum ad sex millia haberent equitum, quos lecti vir a viro totidem mira velocitate pedites comitabantur, sic exerciti, ut, quoties esset properandum, jubis equorum sublevati cursum adæquarent; de cætero pugnantibus equitibus pro munimento essent, ad quod se reciperent, aut ipsi ultro subvenirent laborantibus. Igitur Cæsar, ne diutius commeatu intercluderetur, circiter passus sexcentos longius, quam Germanorum stativa erant, castris delegit locum, eumque, frustra prohibentibus Germanis, communivit; ac duas ibi legiones cum parte auxiliorum reliquit, quatuor reliquas in castra majora reduxit.

XXXV. Ariovistus, quum ex more Cæsaris productæ in aciem copiæ circiter meridiem in castra revertissent, partem suorum minora castra oppugnatum misit: multum utrinque sanguinis fusum. Germani, re infecta, sub occasum solis recesserunt. Cæsar, quæsita ex captivis causa, propter quam de summa rerum Ariovistus decernere fugeret? eam esse intellexit, quod matresfamilias, quarum prædictione multum Germani utebantur, negarent fas esse vincere, si novam ante lunam acie decertassent. Erat his ea disciplina divinandi, ut ex fluviorum vorticibus, undarumque sonitu futura se prospicere arbitrarentur. Eo magis Cæsar inci-

§ XXXIII. Plut. in Cæs. — Front.

tatus est, ut quam maturrime contenderet, suo tempore usurus, si quidem vera mulieres dicerent; aut saltem facilius debellaturus impeditum religione hostem, et de victoria desperare jussum.

XXXVI. Igitur acie instructa, quum ad castra hostium succederet, irritati ignominia Germani processerunt et ipsi, nationatim distributis copiis. Præter Suevos, ex quibus ipse erat, Marcomannos in exercitu Ariovistus habebat, et Triboccos et Vangiones, Nemetasque, ac Harudes et Sedusios, ignobiliora reliquis nomina, et vix certarum sedium, nisi quod Harudes ad lacum Acronium, quibus locis condita Constantia est, habitasse putant; Sedusios, aut ut legi volunt, Sepusios, ad fines Nemetum in ripa Rheni. Cæsar, a dextro cornu, quod ibi imbecilliorem esse hostem senserat, commissa pugna, tanta Germanorum alacritate exceptus est, ut spatium pila in hostes conjiciendi militibus non daretur.

XXXVII. Abjectis pilis, res acerrime gladio geritur; et quum, phalange facta, Germani testudine se tegerent, multi Romanorum super ipsa scuta salierunt, manibusque ea revellentes, desuper intulerunt vulnera. Interim ab altero cornu Romanus urgebatur; quam tum rem conspicatus P. Crassus, qui equitatui præerat, tertiam aciem subsidio misit: hæc res plenam Romanis victoriam dedit. Ariovisto cum equitibus Rhenum versus fugiente, pedites, qui consequi non poterant, densatis agminibus restiterunt. Eos quum sine magno labore ac periculo militum cædi non posse Cæsar videret, emitti jussit, ratus futurum, quod evenit, ut in fuga sparsi facilius opprimerentur. Ariovistus, naviculam ad ripam deligatam nactus, transmisit amnem: simili ratione aut nando evasere perpauci; cæteros romani equites consequuti interemerunt.

XXXVIII. Ne mulierum quidem infantiumque cædibus

§ XXXV. Dio. — Cæs. — Frontin. II, 1, 16. — Clem. Strom. lib. I. — Plut. — § XXXVI. Ortel. Thesaur. et Cellar. Geogr. Antiq. II, 5. — Cæs. — § XXXVII. Dio. — Flor. — Oros. VI, 7. — Frontin. II, 6.

temperatum est: duæ conjuges Ariovisti occisæ cum una filiarum; altera pervenit in potestatem hostis. Cecidisse Germanorum octoginta millia feruntur. Quum maxima victoriæ tantæ lætitia esset, haud minus gaudium Cæsari fuit C. Valerius Procillus, Marcusque Mettius recepti. Valerius, ter se præsente sortibus de se consultatum, narrabat, utrum statim igni combureretur; sortium beneficio superesse. Clades Ariovisti quum Suevis, qui ad Rhenum venerant, terrorem fecisset, Ubiis animos, domum revertentes illos Ubii insequuti, magnam multitudinem ceciderunt. Cæsar, duobus ingentibus bellis eadem æstate confectis, aliquanto maturius solito exercitum in hiberna deduxit; Labienoque his præposito, in Cisalpinam Galliam ad conventus agendos profectus est.

XXXIX. Tanta Cæsaris felicitas quum adversariorum odia metumque acrius stimularet, reducendi Ciceronis consilio magnis studiis cœperunt incumbere. L. Domitius Ahenobarbus professas cum Cæsare inimicitias gerebat. Ab hoc et C. Memmio prætoribus relatum ad Patres de superioris anni actis fuerat, priusquam in provinciam Cæsar iret: et quum ille, cognitione senatui delata, nec a senatu suscepta, profectus esset, statim quæstorem ejus in consulatu legibus in præjudicium Cæsaris interrogandum curaverunt. Vatinio quoque dicta dies, quo legato Cæsar utebatur; sed et ipsum Cæsarem L. Antistius tribunus plebis postulavit. Cæsar, appellato collegio, *quod reipublicæ causa aberat*, ne reus fieret, obtinuit; Vatinius, quum eadem exceptione posset uti, maluit in ipso judicio pæne deteriora scelera facere, quam quorum causa erat accusatus.

XL. Nam ubi dies venit, nominatim appellato P. Clodio, ne causam diceret, illoque adjuvante, in tribunal sui quæsitoris adscendit, eumque vi deturbavit, dissipavit subsellia, urnas disjecit. Sic in fugam conjectus est prætor, accusatores ejus vix e manibus Vatinianorum erepti. Horum

§ XXXVIII. Cæs. — Plut. — Appian. Celt. — § XXXIX. Sueton. in Cæs. cap. 23, et Ner. cap. 3. — Cic. in Vatin. cap. 14.

intemperie stimulati, quicumque aut Ciceronis, aut omnino quietis atque legum cupidi erant, illum sibi virum omni conatu restituendum in priorem locum esse statuerunt. Sed deerat, qui referret ad senatum, quamvis adeo pronum, ut nullis de rebus ante consuli vellet: sed consules, quum essent inter inimicos Ciceronis, *cupere se* dicebant, *sed lege impediri;* nam id caput legis Clodius in curiæ poste fixerat, *ne quis ad senatum referret, ne quis decerneret, ne disputaret, ne loqueretur, ne pedibus iret, ne scribendo adesset.*

XLI. Idcirco Domitius prætor *se* dixit *relaturum, si consules nollent.* Nihil tamen perfici eo anno potuit, quanquam præterea studiosissimi Ciceronis homines in magistratibus agerent, tribuni octo, P. Nigidius, L. Lentulus, prætores; eratque inexplicabilis in Urbe consternatio, quum senatus propensissimam voluntatem consules per causam legis morarentur; plebs et facta improbaret Clodii, et eumdem, quo faceret quotidie plura, adjuvaret. Is populi sensus maxime in theatro et spectaculis erumpebat: eoque Clodius toto suo tribunatu spectando abstinuit; licet multi eo tempore magnifici ludi, et super omnes a M. Scauro apparatissimi ederentur.

XLII. Ille enim ædilitio munere (noscenda enim hæc quoque est insania, quo minus ruinam libertatis admiremur) theatrum tantummodo ad temporarium usum fecit, triplici scena: ima pars e marmore fuit, media e vitro, summa tabulis inauratis. Columnas ea structura habebat trecentas sexaginta duodequadragenum pedum: signa ænea inter columnas tria millia; duplum nempe ejus, quod Pompeianum theatrum, sub eadem tempora structum. Sicyone olim præstantissimi pictores fuerunt; eorum opera omnia, quotquot in publico servabantur, propter æs alienum civitatis addicta, ad ornamentum theatri sui transtulit Romam Scaurus; choragiumque, antea translatitie cultum, exqui-

§ XL. Cic. pro Sext. cap. 31; in Pis. cap. 13, et pro domo, cap. 26; idem ad Attic. III, 15, et post Redit. in Sen. cap. 2 et 4. — § XLI. Cic. pro Sext. cap. 31, 32, 54, et ad Q. fratr. I, 2.

sito genere vestis induxit; tanta quidem attalicæ vestis copia, tabularumque pictarum, et cæteri apparatus, ut in Tusculanam villam reportatis, quæ superfuerant, incensa ab iratis servis villa, conflagraret sestertium millies.

XLIII. Iisdem ludis ab hujus magnificentia cœpisse certamen athletarum dicitur, antea insuetum Romæ. Idem Euripum fecit temporarium ludis suis, et in eo hippopotamum et quinque crocodilos ostendit, animalia nunquam antehac Romæ visa; postea perquisita tam intemperanter, ut hippopotami defecerint in Ægypto, ad hanc vitandam molestiam, pro sagacitate naturæ suæ, migrasse crediti in Blemmyas. Circensibus pantheras varias centum quinquaginta universas primus ostendit, itemque ossa longitudine pedum quadraginta, altitudine costarum majore, quam sit elephantis indicis, spinæ crassitudine sesquipedali; quæ belluæ fuisse dicebantur, quam ad oppidum Judææ Joppen (inde exportaverat Scaurus) liberator Andromedæ Perseus interfecisset.

XLIV. Non igitur mirum, si per hunc furorem in æs alienum grande se immersit stultissimus adolescens, non sufficientibus opibus, quas pater diu princeps civitatis, et sub justitiæ larva minime in rapiendo segnis, quasque mater Metella, mariti Sullæ proscriptionibus ditata, amplissimas reliquerant. Eodem anno, novum et inusitatum antea, designatorum consulum provinciæ ornatæ sunt. P. Lentulus, Q. Metellus erant; alter amicissimus Ciceroni, alter, deposita, quam cum eo gesserat, simultate, non vehementer adversus. Igitur octo tribuni plebis a. d. IV kalendas novembres promulgaverunt de reditu Ciceronis legem, eaque de re postea retulerunt ad senatum.

XLV. Ibi Lentulus, nihil territus lege Clodia, sententiam libere dixit, sed, Pisone et Gabinio repugnantibus,

§ XLII. Plin. XXXIV, 7; XXXV, 11, et XXXVI, 15. — Val. Max. II, 4. — § XLIII. Val. Max. — Plin. VIII, 5, 17 et 26. — Solin. cap. 35. — Themist. Or. X. — Ammian. Marcell. lib. XXII. — § XLIV. Plin. XXXVI, 15. — Ascon. in Scauro. — Cic. ad Attic. III, 24; pro Sext. cap. 32, 33. 34; ad Famil. V, 4, et post Redit. in Sen. cap. 2 et 3.

nihil effectum, donec novi consules magistratum iniverunt. Cujus ipso principio, kalendis januariis, agente consule P. Lentulo, sententiæ de reditu Ciceronis in senatu, præsente etiam et approbante Pompeio, dictæ sunt. Sed et Q. Nepos consul susceptas cum Cicerone inimicitias Patribus conscriptis et temporibus reipublicæ dixit esse remissurum. Varia tamen ludificatione senatus impedita est auctoritas. Idcirco Q. Fabricius tribunus plebis, rogatione proposita, cum populo ante diem VIII kalendas februarias agere statuit. Sed id quoque vanum inceptum Clodianorum efficiebat audacia, qui multa de nocte curiam, forum, comitium armati occupaverant.

XLVI. Ab his Q. Fabricius repellitur, itemque collega ejus M. Cispius : cædes in foro editur maxima. Q. Cicero, qui nuper ex provincia Asia decesserat, quum ad supplicandum pro salute fratris venisset, pulsus a Rostris, inter cadavera latuit, ut opinione mortis mortem evitaret. Idemque non multo post P. Sextio tribuno plebis in templo Castoris accidit; cujus tamen periculum contrariæ factionis tribuno Quintio propemodum exitiosum fuit: nam clodiani furoris satellites, quod occisum a se tribunum putabant, hunc, licet suarum partium, ad necem quæsiverunt, ut similis facinoris suspicione adversarios onerarent : nec ante hic timere mortem desiit, quam rescitum est, Sextium vivere.

XLVII. Studiosissimus Ciceronis hic Sextius erat, qui et designatus, iter suscepit ad Cæsarem, ut illum induceret ad causam, aut saltem a voluntate resistendi abduceret; et inito magistratu, rogationem scripsit, et suis copiis, clientelis, vitæ etiam periculo amicum constantissime juvit. Præminebat tamen T. Annii Milonis studium, qui Clodium modis omnibus acerrime vexatum, postremo lege Plotia de vi reum fecit. Sed elusum id judicium est edictis magistratuum, qui Clodio favebant. Consul Metellus, nondum satis placatus Ciceroni, ad hæc propinquus Clodio, itemque frater

§ XLV. U. C. 695; A. C. 57. — Cic. pro Sext. cap. 35. — Plut. in Cic. — § XLVI. Cic. pro Sext.

Appius prætor, unusque de collegio tribunorum, vetabant judiciorum fieri mentionem, priusquam quæstores crearentur, apud quos sortitionem judicum fieri oportebat.

XLVIII. Hoc ideo fiebat, ut inter hanc moram petere Clodius ædilitatem posset, et magistratum adeptus, quod factitatum ab aliis fuerat, judicium effugeret. Igitur Milo, sublata judicia cernens, et auctoritate senatus accusatione se prohiberi, cœpit et ipse gladiatores, aliamque secum sentientium turbam, circumducere : unde quotidianæ propemodum inter factiones pugnæ, cædesque tota Urbe fiebant. Domus etiam L. Cæcilii prætoris, et postea domus Milonis atque Ciceronis a Clodianis sunt oppugnatæ. Inter has inflammata Q. Ciceronis. Cum Milone Pompeius sentiebat, adeoque spe consulatus excitasse illum putabatur, ut reducendo Cicerone de Clodio se vindicaret.

XLIX. Idem, coacto ingenti agmine, quum rogationem suam Milo perlaturus esset, Clodianis fugatis, forum ei liberum præstitit; ut ejusdem hominis intentissima cura Cicero restitueretur, cujus proditione eversus profligatusque fuerat. Jam impar consensui tot potentium Nepos, impugnare Ciceronem desierat; et, P. Lentulo referente, Pompeioque sententiam de scripto dicente, senatus decreverat reditum : eo facilius accepta rogatio est, ut quidquam unquam tanto consensu populi rogatum negent. Eodem tempore senatus decrevit, *ut civitatibus, quæ in Ciceronem officiosæ fuissent, itemque privatis, qui ex municipiis salutis ejus causa convenerant, gratiæ agerentur; atque domus ejus et villæ publico sumptu reficerentur, solo, quod Libertati dedicaverat Clodius, religione per sententiam pontificum liberato.*

L. Exstat adhuc disertissimi viri pro domo sua oratio, ex qua, et aliis sub eosdem annos habitis, multum luminis

§ XLVII. Cic. pro Sext. cap. 33, 39; pro Mil. cap. 13; de Har. Resp. cap. 24, et post Redit. in Sen. cap. 8. — Liv. Epit. — Dio, lib. XXXIX. — § XLVIII. Cic. pro Sext. cap. 42, 44; pro Cœl. cap. 32; ad Attic. IV, 3, et pro Mil. cap. 14. — Dio. — Appian. Civ. lib. II. — Plut. in Pomp. et Cic. — § XLIX. Vell. II, 45. — Cic. pro Sext. cap. 61, 62; pro domo cap. 32, et post Redit. in Sen. cap. 10 et 11. — Plut. in Cic.

illorum temporum historiæ adspergitur. Dixit pro eadem domo M. Calidius, qui tum præturam gerebat. Postridie quam apud pontifices Cicero dixerat, kalendis octobribus senatusconsultum factum est, *placere domum ei restitui:* ei senatusconsulto tribunus plebis Sex. Atilius Serranus Gavianus intercessit; sed consensu senatus et Cn. Oppii Cornicini soceri, ad pedes ejus procumbentis, precibus victus remisit. Sic post menses ferme sedecim, quam fuerat Urbe expulsus, Cicero rediit, tanto favore hominum, ut, quum ipse *humeris Italiæ se reportatum* diceret, rem minuere potius aliquanto, quam augere, videretur.

LI. Quum ad Urbem accederet, tanta gratulantium obviamque prodeuntium multitudo fuit, ut vix totus dies illis officiis sufficeret. Fuit inter illos et M. Crassus, inimicus antea, sed tum in gratiam filii magno studio redeunti se offerens: sic inter hos reconciliata, magis tamen in speciem, quam vere et penitus, est gratia; diciturque in illum et Cæsarem scripsisse librum de consiliis suis Cicero, refertum in hos probris, ideoque nec ab auctore editum. Cum Pompeio meliori fide reversus est in gratiam, et, ne pœnitere eum suæ voluntatis posset, statim beneficium reddidit, senatu inducto, ut ei per quinquennium annonæ cura, Sex. Clodio improbo et audacissimo homini erepta, mandaretur.

LII. Ingenti enim Urbem premente fame, plebs insanis tumultibus fremebat. Et primum Apollinaribus ludis, quos L. Cæcilius Rufus prætor faciebat, tanta infimæ multitudinis concursatio fuit, ut omnes, qui spectandi gratia consederant, theatro pellerentur. Deinde in Capitolium, quum ibi senatus haberetur, concursus factus incendium templo, necem senatui minitantium. Inter eam consternationem auctor Patribus Cicero fuit, Pompeio curam illam decernendi: proconsulare imperium per Italiam omnesque terras, quale prius piratico bello tenuerat, datum. Pompeius,

§ L. Cic. pro domo, et in Pis. cap. 22; idem post Redit. in Sen. cap. 9, et Attic. IV, 2. — Quintil. X, 1. — § LI. Cic. ad Attic. IV, 1, et pro domo, 7 et 10. — Vell. II, 45. — Plut. — Appian. — Dio.

accepta curatione, legatos postulavit quindecim, et in his principem Ciceronem : quibus passim per provincias dimissis, in Siciliam, Sardiniam, et Africam ipse navigavit.

LIII. Inde cum onustis navibus reversurus, inter cunctationem gubernatorum, qui tempestatem timebant, primus, conscenso navigio, solvere jussit, nobilissima voce edita, « navigare necessum esse, vivere non esse necessum ». Absente Pompeio, quum nihilominus ferveret Milonis atque Clodii contentio, civitasque et senatus in partes scinderentur, referente P. Rutilio Lupo, qui recens tribunatum inierat, frequentiore curia, quam mense decembri sub dies festos putari potuisset, de judiciis agitatum est. Marcellinus consul designatus sententiam dixit, *uti prætor urbanus ipse sortiretur judices; judicum sortitione facta, comitia haberentur*. Id quum probaretur, C. Cato, C. Cassius, tribuni, comitia prius habenda, contenderunt. Hæc sententia vicit; et comitia, non sine maximis certaminibus, obnuntiante Milone, perfecta, Clodiusque ædilis curulis factus est.

LIV. Dum hæc in Urbe fiunt, C. Cæsar gravissimum in Gallia bellum habuit. Belgarum populi, Rhemis exceptis, omnes conjuraverant; incredibili hominum multitudine armata; quippe Bellovacos millia sexaginta pollicitos Cæsar ipse prodidit, quinquaginta Suessiones, totidemque Nervios : at Ambianos, Caletes, Bajocasses, Vellocasses et Veromanduos dena millia; quindecim Atrebates, quinque et viginti Morinos, septem Menapios, et Atuaticos undeviginti : præterea Condrusos, Eburones, Cæræsos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellabantur, armatorum præbuisse millia circiter quadraginta; ita ut non injuria de fide auctoris dubitaverit quidam Galliæ regum, quod ex universo regno tantam hominum bello utilium multitudinem (trecentis enim millibus plures fiunt) cogi posse minime arbitraretur, quanquam refertum habitatoribus esset.

§ LIII. Ascon. in Mil. — Plutarch. Apophth. Rom. — Cic. pro domo; ad Q. fratr. II, 1, et ad Attic. IV, 1. — § LIV. Cic. ad Attic. IV, 3. — Dio. — Cæs. de B. Gall. II, 3. — Oros. VI, 7. — Appian. Celt.

LV. Sed olim, ut arbitror, quia pacis artes minus frequentabantur, uberior militum copia fuit : nunc eo res deducta est, ut magnæ eruditionis cum insigni patriarum rerum peritia Gallus scribere non dubitarit, *citius ducenta millia scribarum, quam triginta millia militum, reperiri hodie in Gallia posse*. Causa bellandi præcipua fuit, quod Belgæ, successibus Cæsaris territi, nec ambitionis ignari, ad se quoque perventura arma imperiumque romanum sentiebant : ad hoc a quibusdam Celticorum Gallorum diversis de causis incitabantur : initium armorum a populatione agrorum ortum, in Rhemos effundente se Belgarum ira, quorum etiam oppidum Bibrax, acriter ab his oppugnatum est. Sed quia haud longius, quam ad octo millia passuum castra Cæsaris aberant, et inde subsidia Rhemis mittebantur, relicto Bibracte, Belgæ protinus ad castra romana contenderunt.

LVI. Axona flumen per extremos Rhemorum fines labitur, ad quod Cæsar eo tempore consederat, castris diligenter munitis, quod propter multitudinem hostium et virtutis eximiæ famam, non statuerat prælium, præterquam ex commodo suo, committere. Sed postquam in transitu fluminis impeditos didicit (nam ut Q. Titurium legatum cum sex cohortibus in altera ripa relictis opprimerent, aut, si hoc non possent, Rhemorum vastarent agros, partem suorum transducere conabantur), cum omni equitatu ac levi armatura pontem transgressus, multos occidit; alios per suorum corpora transire conantes, multitudine telorum repulit; aliquem numerum, qui jam transmiserat, equitatu circumvenit.

LVII. Hostes, sibi sua consilia parum feliciter succedere experti, ad hoc audito, concitatos a Cæsare Æduos Bellovacorum fines hostiliter intrasse, secunda vigilia nullo certo ordine neque imperio ad sua proficisci instituerunt : sic inter se pacti, ut qui eorum primi a Cæsare petiti essent, ad horum defensionem universi concurrerent. Cæsar, dis-

§ LV. *Pasquier, Recherches de la France*, I, 3. — Dio. — Cæs.

cessu hostium per speculatores cognito, milites tamen, quod in re inexspectata metuebat insidias, castris continuit: prima deinde luce misit, qui hostes moraretur, universum equitatum, cum Q. Pedio, L. Aurunculeio Cotta legatis. Labienum cum legionibus tribus subsequi jussit. Quum hostium ea ratio esset, ut novissimi se converterent, et impressionem Romanorum sustinerent, cæteri interim contente fugerent; illos superveniens Labienus disjecit, et fugientibus immissus eques, ingentem stragem edidit.

LVIII. Nec moratus Cæsar, quin postridie statim in Suessiones duceret. Ii se statim, neque multo post Bellovaci, dediderunt. Cæsar utrumque populum, Suessiones Rhemis, Bellovacos Æduis deprecantibus, conservavit. Mox Ambianis receptis, ad fines Nerviorum perventum. Hi neque miserant ad Cæsarem legatos, et ferocissimi Belgarum omnium habebantur, institutis virtutem roborantibus, cujus vigorem, prohibitis in fines ingredi mercatoribus, vinoque et peregrinis deliciis præcluso aditu, tuebantur. Vetus genti adversus finitimorum incursiones præsidium in silvarum munimentis erat, quas arte quadam, ita implicatis arboribus, rubisque et sentibus inter eas serendis, densaverant, ut non modo pedibus inaccessæ atque inviæ, sed ne visu quidem penetrabiles essent.

LIX. Ex his veluti lustris subito Nerviorum et Veromanduorum ac Atrebatum, quibus eadem Nervii persuaserant, sexaginta millia proruperunt, impetuque in Cæsarianos castra metantes facto, cruentam ediderunt pugnam. Tanta enim fortitudo et celeritas hominum fuit, ut objectum Cæsaris equitatum momento funderent, flumen interpositum (Sabis erat, *Sambram* vocant hodie) superarent, et in adversum collem, ubi castra Cæsaris erant, eniterentur. Ibi quum maximum discrimen esset, septimæque et duodecimæ legionum centuriones propemodum omnes cecidissent, Cæsar, ut nutantem exercitum confirmaret, rapto e manu militis scuto, in primam aciem provolat, præliumque restituit; donec duæ legiones, quæ impedimentis relictæ præsi-

dio fuerant, et ab Labieno, qui castra interim hostium ceperat, missa decima, succurrere laborantibus potuerunt.

LX. Harum superventu mutata fortuna est, hostiumque totus ferme exercitus pugnando deletus. Hoc prælio facto, majores natu Nerviorum, quos cum pueris atque mulieribus in loca paludibus invia miserant, Cæsari se dediderunt: horum legati in exponenda civitatis calamitate dixerunt, *de sexaginta millibus armatorum, non amplius quingentos superesse, et tres admodum senatores de quadringentis*. Cæsar misertus, suis eos finibus oppidisque jussit uti; finitimisque imperavit, ne quam facerent populi romani dedititiis injuriam. Atuatici, Cimbrorum Teutonorumque progenies, ex iis orti, qui a properantibus in Italiam relicti cum impedimentis in Gallia fuerant, quum ad auxilium Nerviorum serius moti essent, eorum cladis nuntio accepto, retulerunt se domum, desertisque cæteris oppidis atque castellis omnibus, in unum, quod omnium natura munitissimum erat, se incluserunt; accedentesque Romanos crebris excursionibus morati, ad vallum duodecim pedum, circuitu quindecim millium, crebraque castella excitanda Cæsarem compulerunt.

LXI. Postquam ea facta sunt, et procul ædificari turrim viderunt, ridicula res ignaris visa, increparuntque de muro, *quorsum homines inepti tanta opera molirentur? anne sperarent tantillis corporibus* (nam præ magnitudine sua staturam Romanorum despiciebant Galli) *tantam molem in muros posse attollere?* Sed ubi moveri turrim, simulque armatos in ea stantes viderunt, exterriti velut miraculo, miserunt legatos, *existimare se, non nisi deorum ope bellare Romanos, qui tantæ altitudinis opera tam celeriter promoveant: itaque se suaque illorum fidei permittere: unum deprecari, ne arma tradere cogantur, sine his prædæ vicinis populis futuri, quibus hactenus dominari consuevissent.*

LXII. Cæsar omnino *tradi arma* jubebat: *se, quod in Nerviis fecisset, imperaturum finitimis, ut injuriam ac vim*

§ LIX. Plut. — Flor. III, 10. — Val. Max. III, 2, 19.

ab his abstineant. His in oppidum nuntiatis, tanta vis armorum in fossam dejecta est, ut propemodum summam muri atque aggeris altitudinem adæquaret; portisque patefactis, romani milites in oppidum recepti sunt. Ast ubi Cæsar sub noctem milites egredi, portasque claudi jussit, ne quam injuriam oppidani acciperent; illi de tertia vigilia, correptis armis, quæ celaverant, aut subito compararant, munitiones Romanorum adorti sunt. Sed quia Cæsar adversus omnem casum mature providerat, celeriter concursum e castellis, et post acrem pugnam Atuatici repulsi sunt, quatuor ferme amissis hominum millibus.

LXIII. Postridie refractis portis, nemine ultra defendente, captum oppidum atque subhastatum est : quinquaginta tria millia capitum numerum sectores ad Cæsarem retulerunt. Sic omni pacata Gallia (nam sub idem tempus legatus Cæsaris P. Crassus, Venetos, Osismios, Curiosolitas, cæterosque ad Oceanum populos in deditionem populi romani redegerat) tanta fuit Cæsaris gloria, tantusque omnium circa terror, ut etiam a transrhenanis gentibus legati mitterentur; quibus ille ad initium æstatis proximæ jussis occurrere, legiones in hiberna deduxit, ipse in Italiam est profectus. His rebus in Urbem nuntiatis, decreto senatus supplicatio in dies quindecim, ob res a Cæsare in Gallia gestas, fuit; qui numerus nulli antea decretus unquam fuerat.

LXIV. Sed ferocissimæ maximæque gentes erant domitæ, ut honorem mereretur Cæsar : præterea summa ejus erat in senatu potentia, apud populum favor, ut res per se amplissimæ, quia ab hoc erant gestæ, majores etiam gratioresque haberentur. Eadem æstate, qua hæc sunt gesta, Ser. Galba cum legione duodecima et parte equitatus, in Nantuates, Veragros, Sedunosque missus a Cæsare, prosperis aliquot factis præliis, pacem petentibus dedit. Gentes illæ a finibus Allobrogum, et lacu Lemano, et flumine Rhodano ad summas Alpes colebant; cupiebatque pacatas

§ LXIII. Cic. de Prov. Cons. cap. 11. — Cæs. — Plut.

Cæsar, quo tutius per Alpes minusque sumptuosum mercatoribus iter foret, a quibus illi populi magna portoria exigebant.

LXV. Igitur Galba de sua legione duas cohortes in Nantuatibus, octo in vico Veragrorum Octoduro in hibernis collocat; altéram oppidi partem (nam torrens medium dividebat) suis cohortibus occupat, in alteram commigrare jubet oppidanos. Ibi Veragri Sedunique collecti ad triginta hominum millia, subito, quæ Octoduri erant, hiberna oppugnare cœperunt; donec nullo, nisi in virtute, reliquo præsidio, auctoribus Sextio primipilari, et Voluseno tribuno, eruptio facta, et amplius tertia pars hostium concisa est. Galba, incenso vico, incolumem legionem per Nantuates in Allobrogum fines deduxit, ibique reliquam partem hiemis exegit. Per eadem tempora M. Cato, lege Clodia ad redigendam in provinciæ formam Cyprum missus, reductis Byzantinorum prius exsulibus, in insulam venit, morte Ptolemæi vacuam, qui neque paratus ad resistendum, neque, regno amisso, vivere sustinens, veneno epoto perierat.

LXVI. Pollicitus erat præmissus a Catone Canidius, populum romanum ei, si lubens cessisset, sacerdotium Veneris Paphiæ concessurum esse; verum ille mortem potiorem eo ludibrio habuit, stulta tamen avaritia conservatis opibus. Quum enim aliquando, ut vicissim prædonibus suis ægre faceret, omni pecunia in naves imposita, provectus in altum esset, eo consilio, ut secum omnia mergeret, non sustinuit perdere, propter quæ se periturum intelligebat. A Cypriis Cato prompte acceptus est, mitiorem sub jure romano, quam in servitute regia habuissent, sortem sperantibus: idcirco Catoni nihil fuit reliquum, quam ut ordinaret provinciam, et pecuniam regiam, et quod ejus ex instrumento Ptolemæi vendito redigi potuit, reportaret.

LXVII. Vendidit enim omnia, una solummodo excepta

§ LXIV. Cæs. de B. Gall. III. — Oros. VI, 8. — § LXV. Plut. in Cat. cap. 49. — Dio. — Liv. Epit. — Appian. Civ. lib. II. — Strab. lib. XIV, p. 684. — Vell. II, 45. — § LXVI. Val. Max. IX, 4. — Dio.

Zenonis statua, non propter æris, aut artis excellentiam, sed in honorem philosophiæ. Hæc quum ab illo integerrima fide acta essent, summa longe major, quam sperare quisquam potuisset, redacta est. Paulo minus septem millia talentorum navibus impositum est: ita distribuente adversus naufragiorum pericula Catone, ut singulis vasis, qualia ad condendam pecuniam multa magnitudine æquali paraverat, corticem suberis longo funiculo alligaret, ut si forte mersum navigium esset, locum amissæ pecuniæ cortex indicaret. Ita præter Asiam Cycladasque et Epirum vectus, tantum ubique abstinentiæ præstitit, ut in locis amœnissimis, omnique genere deliciarum famosis, tantarum opum compos, ab omni non lucro tantum, sed etiam Venere abstineret.

LXVIII. Quum primum Tiberim liburnis subiret, consules, senatus, sacerdotes, tota ferme civitas obviam effusa est, turpi confessione avaritiæ; qua sine si fuisset, ob unius tribuni plebis furiosas iras, vivus vidensque rex amicus, neque ullius in rem romanam injuriæ reus, neque rebus, ut solet, repetitis, causa incognita, non esset cum bonis omnibus publicatus. Huic tanto dedecori publico qui ministerium, quanquam invitus, præbuerat Cato, tam diligens commissi custos fuit, ut ad occursum senatus et cæterorum non ante exscenderet, neque inhiberet cursum, quam ad locum perventum est, ubi erat exponenda pecunia. Inde translata per forum admirationem excitavit spectantium: nec erat res triumpho absimilis, frequentia et gaudio celebrantium; et plus inferebat ærario, quam factum ex ullo triumpho fuerat.

LXIX. Actæ ob hæc Catoni in senatu gratiæ, consulibusque referentibus prætura illi, et jus spectandi ludos prætextato, extra ordinem data. Ea quum decreta magnam Catoni gloriam conferre viderentur, majorem spreta illi at-

§ LXVII. Plin. VII, 30, et XXXIV, 8. — Plut. in Cat. — Val. Max. IV, 3, 2. — § LXVIII. Plutarch. — Strab. — Cic. pro domo, cap. 8, et pro Sext. cap. 28 et 29. — Flor. III, 9. — Sext. Ruf. cap. 13. — Marcellin. XIV, 27. — Vell. II, 45.

que repudiata dederunt: quippe extraordinariis potestatibus semper adversus, quod in aliis non probabat, ejus in se conspici exemplum non patiebatur. Cum Clodio mox contentionem habuit ob servos regios, quorum magnum ex Cypro numerum adduxerat: eos, quod ex sua lege adducti essent, *Clodianos* appellandos ille dicebat. Cato nec id concessit, neque *Porcios* a suo nomine vocari, quod nonnullis placebat, voluit: *Cyprii* nominati sunt.

LXX. Ab hoc initio Clodius acta vellicare Catonis instituit, et rationes acceptæ pecuniæ postulare: nec erat ulla contra clarissimam viri notissimamque integritatem suspicio; sed quia commentarii, quos diligentissime confecerat, naufragio erant amissi, calumniæ color aliquis dabatur. Hanc ad instruendam accusationem conferre operas Cæsar dicebatur, epistolas ad Clodium ea de re missitando. Inter alia criminabantur dimissam velut a recusante præturam, quum ipse fuisset relationis consulibus auctor, deinde rem obtineri non posse sentiens, sponte a se omissam simulasset.

LXXI. Priusquam in Cyprum Cato navigaret, rex Ægypti Ptolemæus, suorum injurias fugiens, Romam properabat. Quum Rhodum venisset, ubi tum adhuc Cato agebat, misit ad illum, et uti ad se accederet petiit: Cato vicissim ad se venire jussit, si vellet, in valetudine curanda occupatus. Id quum factum esset ab rege, nec prodiit obviam, nec assurrexit venienti, sed translatitie salutatum considere jussit. Unde regem magnus invasit stupor, in tanta vilitate cultus, tantum supercilium admirantem. Sed ubi ille reprehendere consilium cœpit, certa commutantis cum incertissimis, et, omissa patria, romanorum principum avaritiæ se permittentis, quos vix tota in argentum conversa satiare Ægyptus posset; jussitque reverti, et redire in gratiam cum civibus, comitem ad hoc et adjutorem se offerens: libertate atque prudentia hominis perspecta, ut consilium ejus sequeretur motus est; deinde iterum revocatus a familiaribus, Romam contendit.

§ LXIX. Dio. — Val. Max. IV, 1. — Cic. pro domo, cap. 9. — § LXX. Plut. — Dio. — § LXXI. Liv. Epit. — Dio. — Plut. in Cat.

LXXII. Sed ubi primum ad unius e magistratibus domum accessit, intellecto fastu romano, recordatus est Catonis, deflevitque imprudentiam suam, per quam vinci se passus esset ad contemnendum non tam hominis sapientis consilium, quam dei cujusdam prædictionem. Impulsum a Theophane Mitylenæo Ptolemæum, uti ob causas non maximas Ægyptum desereret, Timagenes scripsit, novas quærente imperiorum et opum occasiones Pompeio suo; auxitque suspicionem Pompeius, hospitio regem excipiens: neque amici ejus ac familiares voluntatem hominis obscuram esse passi sunt. Cæterum causæ, propter quas discesserit ex Ægypto Ptolemæus, non aliæ traduntur, quam quod, magna in Romanos profusa pecunia, ut socius et amicus appellaretur, eam extorquere a popularibus non poterat, ultro rem incusantibus, repetique jubentibus ab omni memoria subjectam Ægyptiis Cyprum, aut amicitiæ illud inane nomen abjicere.

LXXIII. Sane etiam ob morum infamiam invisus contemptusque erat, super alia indecora regibus tibiæ ita studiosus, ut palam in regia certamina institueret, et inter certantes ipse esset, unde et nomen ei *Auletes* hæsit. Alexandrini, nondum cognito regis itinere, quum morte sublatum existimarent, Berenicen regnare jusserunt, Ptolemæi filiam, de tribus natu maximam, et solam ex legitimo matrimonio natam. Aderant et filii duo; sed propter imbecillitatem ætatis posthabebantur. Igitur ut reginæ maritum quærerent, Menelaum et Lamponem, et Callimandrum mittunt, Antiocho delaturos conditionem, qui non ita pridem Syriæ regno exciderat, et propter matrem Selenen Ægypti regnum ad se putabat pertinere.

LXXIV. Sed mors illius quum vanam hanc quidem exspectationem effecisset, tamen ex eadem domo matrimonium petendum rati, Seleucum quemdam arcessunt, qui se stirpe syriacorum regum editum ferebat. Sed quum esset

§ LXXII. Plut. in Pomp. — Dio. — Cic. ad Famil. I, 1. — § LXXIII. Porphyr. apud Euseb. p. 226 et 227. — Strab. lib. XVII, p. 796. — Dio.

moribus sordidis et illiberalibus, *Cybiosactes* (quasi salsamentarium diceres) ab Alexandrinis appellatus, paucos intra dies periit; quum Alexandri Magni loculum aureum, substituto vitreo, rapuisset, neque quidquam ante studium pecuniæ poneret, jussu reginæ, quæ perferre sordes ejusmodi non poterat, strangulatus.

LXXV. Comperto deinde, Romæ Ptolemæum degere, legatos et ipsi centum miserunt, qui ad crimina responderent regis, et ultro ipsum accusarent. Sed ex eo numero plerique in itinere, pars in ipsa urbe Ptolemæi dolis occisi sunt; quum ille, multis Romanorum pecunia corruptis, insidias locis omnibus posuisset. Hæc omnia tam et aperte et impune committebantur, ut si M. Favonius, catonianæ libertatis æmulus, tacuisset, nemo relaturus de tanto scelere fuerit. Illo accusante peregrinam temeritatem, domesticam avaritiam, species aliqua pristini pudoris, neque diuturna, incessit, ut princeps legationis Dio, haud incelebris academicæ sapientiæ professor, vocaretur in senatum, de rebus illis interrogandus.

LXXVI. Hoc adeo sine cura veri et honesti factum, ut paulo post ipse etiam Dio occideretur, tantumque pecunia regis posset, ut, donec ipse Romæ fuit, nulla sit instituta de tantis criminibus quæstio. Desperabundus tamen de negotii eventu, concessit Ephesum, ut ibi velut in religiosissimo loco tutius, minusque contra dignitatem regiam, degeret. Inter hæc, ut magistratum tribuni inierunt, C. Cato, turbulentus adolescens et audax, nec imparatus ad dicendum, concionibus assiduis invidiam et Ptolemæo, qui jam profectus ex Urbe erat, et P. Lentulo consuli, paranti jam iter, concitare, secundo quidem populi rumore cœpit.

LXXVII. Igitur Ptolemæus, quum illo anno promovisset nihil, sequenti, quo Cn. Cornelius P. F. Lentulus Marcellinus, L. Marcius L. F. Philippus magistratum gesserunt,

§ LXXIV. Cic. in Verr. IV, 27. — Dio. — Strab. lib. XVII, p. 794. — § LXXV. Dio, lib. XXX. — Strab. lib. XVII, p. 796. — § LXXVI. Fenestella, Ann. XXII apud Nonium.

per legatos atque literas enise instituit agere, uti tandem reduceretur. Huic ejus desiderio multa obstabant; æmulatio maxime principum, quod idem negotium Cn. Pompeius, et P. Spinther, cui ex consulatu Cilicia cum Cypro provincia evenerat, ambibant: et utrisque adversabatur magna pars senatus, per legatos reduci regem convenientius publicis, an suis rationibus rata. Accesserunt et aliæ a religione tricæ, quod ob statuam Jovis in Albano monte fulmine tactam decemviri adire libros jussi, Sibyllæ carmen invenerant, cujus hæc sententia fuit: « Quum ad vos rex « Ægypti opem petens venerit, neque denegate amicitiam, « neque cum multitudine auxilium ferte; sin vero, labores « vos et pericula manent ».

LXXVIII. Hac de re quum esset a C. Catone tribuno plebis relatum, carmen ita congruere præsentibus, tanquam sub eadem tempora scriptum esset, admirati Patres, fecerunt senatusconsultum, *regem alexandrinum cum exercitu reduci, periculosum reipublicæ videri.* Quum varia de Sibyllino carmine existimatio esset, neque deessent, qui obtrectatione et invidia aliquorum inductam esse fictam religionem crederent, C. Cato veritus, ne res omnino supprimeretur, advocatos in concionem decemviros oraculum coegit exponere: idque recusantibus, summa contentione populi extortum, eo cupidius instantis, quo magis *hoc non licere* sacerdotes testabantur; nam ad eam diem Sibyllinum carmen nullum populo recitari consueverat, nisi senatus decrevisset.

LXXIX. His rebus intellectis, Ptolemæus optavit a Pompeio reduci, codicillosque, sub nomine regis passim per forum et in curia sparsos, populo A. Plautius tribunus recitavit: dicebanturque ab amicis Pompeii similes in senatu sententiæ. Sed veriti Patres, ne potentia viri, hac imposita curatione, in immensum augeretur, per honestam causam restiterunt, *non esse vitam hominis necessarii tot exponen-*

§ LXXVII. U. C. 696; A. C. 56. — Cic. ad Famil. I, 1, 7, et ad Q. fratr. II, 2. — Dio. — § LXXVIII. Cic. ad Q. fratr. II, 2, et ad Famil. I, 4. — Dio.

dam casibus, præsertim quum illius incolumitate res tota frumentaria niteretur. De cæteris quoque nihil convenit. P. Lentulo multi dabant negotium, sed sine exercitu; Crassus tres legatos decernebat, ita ut non excluderetur Pompeius: volebat enim etiam ex iis esse, qui cum imperio essent.

LXXX. Id plures abnuebant, ex privatis censentes legi oportere. Unus consularium P. Servilius omnino negabat reducendum; et in eam sententiam, quum intercessum esset, prescripta est senatus auctoritas. Paulo post tribuni plebis promulgarunt, Cato de imperio Lentulo abrogando; Caninius Gallus de Ptolemæo, uti eum Cn. Pompeius Magnus cum duobus lictoribus reduceret. Quum his rebus nimium sollicitaretur Urbis quies, Clodii furiosis actionibus plane præcipitata et exstincta est. Is, ædilitate inita, Milonem vicissim de vi postulabat, turbam ab eo coactam gladiatoresque insimulans, et alia, quæ ipse prior, et proposito deteriore fecerat. Hæc non tam spe opprimendi Milonis agebat, quam cupiditate exagitandi suos adversarios, a quibus ille defendebatur.

LXXXI. In Pompeium præcipue convicia et maledicta congesturus, quibus illum sciebat acerrime pungi, sic cum sua turba comparaverat, ut quoties, aliquo crimine aut probro prolato, *quis eo teneretur,* interrogaret, *Pompeius* acclamaretur. Igitur a. d. VIII idus februarias, quum pro Milone Pompeius perorasset, surgensque ad dicendum Clodius clamore adversariorum impediretur, interrogabat suos in clamore ipso, « quis esset, qui plebem fame necaret? » respondebant operæ, « Pompeius ». « Quis Alexandriam ire cu- « peret? » respondebant, « Pompeius ». « Quem ire vellent? » respondebant, « Crassum ». Nam et Crassus aderat, haud satis æquus Miloni. Denique interrogante Clodio, « quis « esset, qui vir virum quæreret? qui caput uno digito scal-

§ LXXIX. Cic. ad Famil. I, 1 et 2. — Dio. — Plutarch. in Pomp. c. 82. — § LXXX. Cic. ad Q. fratr. II, 3, et pro Sext. c. 44. — Plutarch. — Dio. — § LXXXI. Cic. ad Famil. I, 5, et ad Q. fratr. II, 3. — Plut.

«peret?» et si quæ alia protervіæ hominis occurrebant, *Pompeius* nominabatur.

LXXXII. Et hac viri contumelia delectabantur ejus adversarii; Catonemque tribunum inimicum Pompeii suscitabant: pecuniam Clodio dabant, quo esset ad vexandum illum instructior. Igitur in concione populi a Clodio, in senatu a Catone acerbe jactabatur; ingentemque percipiebat dolorem, qui nec facere talia, nec ferre didicisset. Inter hæc in Albano parvum templum Junonis, qualia ex argento, aut alia materia fiebant, mensæ impositum, ab Oriente ad Septemtrionem conversum est: lupus in Urbem intravit: in cælo fax a meridie ad Boream visa ferri: cives aliquot romani, deorumque simulacra fulmine percussa; et in agro latiniensi strepitus cum fremitu armorum sub terra auditus est.

LXXXIII. Ob hæc prodigia consulti haruspices, quum *Urbem lustrandam, Jovi, Saturno, Telluri, diis cælestibus postulationes esse* respondissent, addiderunt: *irasci deos ob fidem et jusjurandum neglectum, oratores contra jus et fas interfectos, ludos minus diligenter factos, sacrificia vetusta occultaque minus diligenter facta pollutaque, loca sacra et religiosa occupata et profanata. Ob hæc periculum esse, ne per optimatum discordiam, dissensionemque, Patribus principibusque cædes, pericula creentur, auxilioque deminuti deficiant: qua re ad unum imperium provinciæ redeant, exercitusque pulsus deminutioque accedat; ne occultis consiliis respublica lædatur, ne deterioribus repulsisque honos augeatur.*

LXXXIV. Hac Clodius occasione arrepta graviter ad populum traducendi Ciceronis, *ob hunc iram deorum gravem atque formidabilem incumbere* inculcabat: *hunc enim in area, quæ consecrata Libertati esset, ædificare.* Nec mora, pergit ad ædes illius cum multitudine, et disturbare opus,

§ LXXXII. Cic. de Har. Resp. cap. 24, et ad Q. fratr. — Dio. — Plut — Act. Apost. XIX, 24. — § LXXXIII. Cic. de Har. Resp. cap. 10. — Jul. Obseq.

domumque iterum a fundamentis diruere instituit. Sed Milone cum armatis occurrente, non sine multorum cæde, domus Ciceronis servata est. Cicero, ut hanc injuriam ulcisceretur, assumpto Milone ac tribunis quibusdam, adscendit in Capitolium, avulsasque tabulas Clodianæ legis, quas ille de Ciceronis exsilio fixerat, domum deportabat, nisi eas cum Caio fratre, qui tum prætor erat, accurrens Clodius vi recuperasset.

LXXXV. Postridie in senatu, quum de *haruspicum responso* consules ex senatusconsulto retulissent, vehementem orationem Cicero habuit, « omnium eorum, quæ arguerentur a diis, aut unum, aut principem reum Clodium agens. « Ab illo, corruptis judicibus, fidem jusjurandumque sublatum; ab illo et conjuratis, sociorum legatos interfectos, « Megalesia servorum incredibili multitudine immissa polluta, vetusta occultaque Bonæ Deæ sacra violata esse. Loca « autem religiosa non a se, cujus ædes a pontificibus religione liberatæ, ex auctoritate senatus, publica pecunia « ædificarentur; sed a L. Pisone, a Sex. Serrano, ab ipso « denique Clodio possideri. Dissensioni porro, cujus mentionem fecerint haruspices, non ab alia Furia facem majorem « atque horribiliorem admotam fuisse ».

LXXXVI. Quum ita vetus inter hos odium vehementiore motu recruduisset, Ciceroque, absentiam inimici speculatus, tabulas Clodianarum legum ex Capitolio sublatas detulisset domum; nihil postea tam grave, aut contumeliosum dictu factuque fuit, quod non alter in alterum conaretur. Sed in senatu, quum de tabulis detractis Clodius quereretur; Cicero tribunatum Clodii totum tolleret, *quod contra auspicia esset adoptatus*, *tribunum plebis fuisse* negans; exsurgens Cato, *nihil a Clodio recte atque ordine in tribunatu gestum esse*, pronuntiavit; *cæterum, si acta ejus rescindantur, etiam, quæ ipse in cyprico negotio egisset, rescindi, quum ex ejus tribuni lege missus in Cyprum esset, qui legi-*

§ LXXXIV. Cic. de Harusp. Resp. cap. 5. — Dio. — Ascon. in Mil. —
§ LXXXV. Cic. de Harusp. Resp. — Dio.

bus tribunus esse non potuisset. Justum immo tribunum fuisse, qui exisset de patriciis, lege Curiata, priusquam tribunatum petisset adeptusque esset.

LXXXVII. Ex ea causa refrixit paulisper inter Catonem atque Ciceronem prior dilectio; non ad manifesta tamen odia, sed ut per aliquod tempus mutua consuetudo intermitteretur. His principum discordiis quum tota civitas et plebs involveretur, erat etiam alioquin exulcerato animo propter caritatem annonæ; quæ, licet cura Pompeii sustineretur, tamen ob sterilitatem agrorum, et inopiam frugum nondum sane laxaverat. In causa erat potissimum nummariæ rei difficultas, quod factionibus potentium decretæ nuper Cæsari, Pisonique, et Gabinio maximæ pecuniæ ærarium exhauserant.

LXXXVIII. Idcirco nonis aprilibus difficilior acriorque de tota re disceptatio fuit: et quum, decreto ad frumentum coemendum quadringenties, publica paupertas de variis rebus admonuisset, factum est senatusconsultum in sententiam Ciceronis, *uti de agro campano frequenti senatu idibus maiis referretur*: qui revocari eum ad jus publicum gravissima oratione jusserat, *eo uno omnium certissimo vectigali, subsidium belli, horreum legionum, solatium annonæ contineri* demonstrans. Eamdem causam P. Rutilius Lupus tribunus plebis urgebat, qui priore jam anno, simul inisset tribunatum, de agro campano accurate in senatu egerat. Nihil ea re moveri tunc adhuc Pompeius videbatur, jam suspecta habens incrementa Cæsaris, et, ut infida est potentiæ societas, suarum rerum anxius.

LXXXIX. Idcirco, quas ipse extulerat auxeratque Cæsaris opes, tanta securitate, ut in decernendis supplicationibus ampliorem ei honorem tribueret, quam ipse accepisset; eas, animadverso errore, citra suam invidiam minui vehementer

§ LXXXVI. Plut. in Cat. et Cic. — Dio. — Cic. pro domo, cap. 15. — § LXXXVII. Cic. de Har. Resp. cap. 24, et ad Q. fratr. II, 5. — Plut. in Pomp. — Dio. — § LXXXVIII. Cic. ad Famil. I, 9; de leg. Agrar. II, 29, et ad Q. fratr. II, 1. — Dio.

cupiebat. Urebat hominem, principi loco propemodum a juventute assuetum, suam magnitudinem apud populum vilescere ipsa assuetudine videndi : Cæsarem, ut nova gratiora sunt veteribus, quum rebus gestis magnificum, tum ultra gestorum amplitudinem, in admiratione et amore hominum esse; præterea tantum ei in senatu quæsitum auctoritatis esse, ut per illum consequeretur, quæ ne per populum quidem sine seditione assequuturus putabatur.

XC. Nam et stipendium ei decretum erat ex ærario, et decem legati, quod non nisi confecta provincia solet; et ne lege Sempronia ei succederetur. Atque hæc omnia, non quidem palam repugnante Pompeio, fiebant, sed tamen per cuniculos conante spem eludere Cæsaris : cum consulibus enim egit, ne de rebus iis ex literis Cæsaris referrent; utque successor ipsi etiam ante tempus Vatinia lege comprehensum mitteretur. Nec deerant inimici Cæsari, satis potentes ad impediendum, si concordes fuissent : nunc invicem obtrectantes suspectantesque pars prætermisit occasionem oppugnandi; cæteri pauci rem susceptam perficere nequiverunt.

XCI. Igitur Pompeius, unam retinendæ potentiæ rationem optimam ratus, si cum M. Crasso consilia conjunctiora haberet, hominem eadem omnia agitantem animo facile permovit; communiterque ambobus placuit, petendum consulatum, et obtinendas provincias esse, quo novis gerendis rebus refricarent in animis hominum veteris gloriæ admirationem, iisdemque modis, quibus augeri Cæsarem videbant, se suasque opes tuerentur. Quum hæc ita placuissent, reliquumque negotium esset, ut Cæsari petitionem consulatus probarent, quod, eo renitente, nulla spes adipiscendi supererat; ipsi ad eum proficisci per quamlibet causam statuerunt.

XCII. Neque erat difficile, quum hoc instituto Cæsar uteretur, ut, quoties per bella poterat, præberet se adituris,

§ LXXXIX. Cic. de Prov. Cons. cap. 11, et ad Famil. I, 7. — Dio. — § XC. Dio. — Cic. ad Famil. I, 7. — § XCI. Plut. in Crasso.

in magno negotio habens, obligare semper annuos magistratus, neque pati alios pervenire ad honorem, quam qui suas rationes defensuri essent: quod ut obtineret, nullum largitionis aut officiorum genus in quemquam prætermisit; neque vulgatius ea tempestate quidquam erat, quam in petendis magistratibus emi suffragia tribuum ea pecunia, quam pro candidatis suis Cæsar pronuntiandam curavisset. Ille igitur sub initium hiemis profectus in Illyricum fuerat, quod eas quoque nationes adire, et regiones cognoscere volebat, sicut ipse scribit; major tamen, quam tacet, itineris causa fuit, cum suæ factionis hominibus de republica colloquendi cupiditas, ut illam per suos conjuratos domi moderaretur, foris exercitus provinciasque manu obtineret.

XCIII. Sed ante omnes Pompeium Crassumque cupiebat, in eadem consilia, quæ inter se illi conceperant, diversam ob utilitatem pronus: namque L. Domitius palam minatus fuerat, *consulem se contra Cæsarem effecturum, quod prætor nequivisset;* isque in annum sequentem erat petiturus. Igitur Cæsar cum his egit, ut consulatum detrudendi Domitii causa ambo peterent; eumque adepti, sibi prorogarent imperium in aliud quinquennium. Prior ad eum Crassus Ravennam, inde Pompeius Lucam, mense aprili profecturus in Africam, venit. Eodem et Q. Nepos, Hispaniam sortitus ex consulatu, et Ap. Claudius, in Sardiniam ex prætura proficiscens, multique alii summi viri confluxerant; adeo quidem cupide, ut uno tempore senatores amplius ducenti, lictores centum et viginti apud Cæsarem conspicerentur.

XCIV. Ab illo maxime conventu exstingui libertas Urbis, vis senatus populique procumbere, omnisque unum in Cæsarem, non jam inclinare, sed ruere potentia cœpit. Idcirco neque idibus maiis, uti prædictum fuerat, de agro campano actum; neque omnino quidquam, quod Cæsari adversum videretur. Atque ille, effectis, quæ voluerat,

§ XCII. Sueton. in Cæs. cap. 23 et 26. — Plutarch. in Cæs. et Pomp. — — Cæs. III, 7. — § XCIII. Sueton. in Cæs. cap. 24. — Plutarch. in Crasso, Cæs. et Pomp. — Cic. ad Famil. I, 9. — Appian. Civ. lib. I.

confirmataque supra modum potentia, quum rebellasse quidam populi nuntiarentur, ad componendos motus in Galliam rediit. Maritimæ civitates, missos a P. Crasso ad frumentum accipiendum, equites romanos retinuerant, per quos sperabant suos se obsides recuperare posse. Principes potentiæ audaciæque Veneti erant, ad Oceanum colens populus.

XCV. Cum his Osismii, Curiosolitæ, Lexobii, Nannetes, et aliæ nationes arma junxerant: a Menapiis etiam ad Rhenum colentibus, et ex opposita Venetis Britannia auxiliares manus parabantur. Cæsar quum multa hostium oppida magno labore, modico operæ pretio cepisset, commutandam sibi gerendi belli rationem, et classe confligendum, judicavit. Etenim in promontoriis linguisque sita pleraque oppida erant, perangusto aditu, et accedente æstu, quod bis accidit horarum duodecim spatio, impenetrabili: ne navibus quidem adiri tuto poterant, quas relabens æstus inter aspera et vadosa loca destituebat.

XCVI. Igitur quoties summo militum conatu opera acta, et mare aggeribus exclusum erat; obsessi, desperato teneri locum posse, rem significabant suis. Illi, magno repente numero navium adhibito, quod facere sine periculo poterant, quia naves ad locorum patientiam erant ædificatæ, homines omnes cum copiis atque armis in aliud oppidum deportabant: quo si admovere Cæsar exercitum vellet, eædem de integro difficultates omnes superandæ erant. His gestis, quum major pars æstatis præterisset, tandem cum classe, quam Cæsar in Ligeri fluvio ædificandam curaverat, D. Brutus adolescens advenit.

XCVII. Exiverunt contra circiter ducentæ viginti hostium naves, prælioque commisso, rebus omnibus inferiores Romani, præterquam quod virtus militum et celeritas navium aderat, falces præacutas longuriis affixas adhibuerunt, et funes, quibus antennæ ad malos destinatæ erant,

§ XCIV. Cic. ad Q. fratr. II, 8. — Cæs. lib. III. — Dio. — Oros. VI, 8. — Flor. III, 10.

amputarunt. Id quum esset factum, et vela armamentaque gallicarum navium, in quibus omnis spes fuerat, inutilia fierent; plurimæ naves expugnatæ, quod subita malacia et tranquillitas maris etiam fugæ facultatem præciderat. Hanc pugnam deditio gentis sequuta. Senatus omnis necatus; cæteri sub corona venditi sunt. Per eadem tempora res ab legatis Cæsaris pari fortuna in aliis Galliarum partibus gestæ. P. Crassum cum duodecim legionariis cohortibus, et magno numero equitatus in Aquitaniam miserat, ne ex his nationibus auxilia ad rebelles Gallos venirent.

XCVIII. Is pugna cum Sontiatibus victor, oppidum eorum totamque gentem in deditionem accepit; inde maximas Aquitanorum Cantabrorumque copias, quamvis militiæ duces haberent peritissimos, qui sub Sertorio diu meruerant, ita cecidit, ut ex quinquaginta millium numero vix quarta pars superesset. Ea victoria pleramque Aquitaniam redegit ad Cæsaris obsequium : paucæ civitates tempore anni, quod hiems instabat, et quia erant ab hoste remotissimæ, legatos obsidesque mittere neglexerunt. Ab alia parte C. Titurius Sabinus, quem Cæsar, tribus legionibus datis, in Unellos, Curiosolitas, Lexobiosque proficisci jusserat, ut illas gentes destineret, quum simulatione timoris eo adduxisset hostem, ut ad castra oppugnanda succederet, subita eruptione profligavit : civitates omnes statim se Titurio dediderunt : ea Gallorum erant ingenia, ut ad suscipienda bella prompti, ad toleranda molles impatientissimique mortalium essent. His ita gestis, quum etiam Morinorum Menapiorumque in silvas recedentium agmina Cæsar insequutus, tempestatibus ulterius procedere vetaretur; exercitus in Aulercos, Lexobiosque, et reliquas civitates, quæ nuper in armis fuerant, ad hibernandum deductus est.

§ XCVIII. Diodor. — Cæs. — Oros. — Flor. III, 10.

JOANNIS FREINSHEMII

SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LXX

IN LOCUM LIBRI CV LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI QUINTI.

Quum C. Catonis tribuni plebis intercessionibus comitia tollerentur, senatus vestem mutavit. M. Cato in petitione præturæ, prælato Vatinio, repulsam tulit. Idem, quum legem impediret, qua provinciæ consulibus in quinquennium, Pompeio Hispaniæ, Crasso Syria et parthicum bellum, Cæsari Gallia et Germania dabantur, a C. Trebonio tribuno plebis, legis auctore, in vincula ductus est. A. Gabinius proconsul Ptolemæum reduxit in regnum Ægypti, ejecto Archelao, quem sibi regem adsciverant. Cæsar, victis Germanis in Gallia cæsisque, Rhenum transcendit, et proximam partem Germaniæ domuit: ac deinde Oceano in Britanniam, primo parum prospere tempestatibus adversis trajecit; iterum parum felicius, magnaque multitudine hostium cæsa, aliquam partem insulæ in potestatem redegit.

I. Bellorum ea conditio quum esset, ut tamen interdum post gravia et atrocia damna pace aut induciis interquiescerent, aut saltem hieme remitterentur; in Urbe, non conditionibus, non tempore leniente iras, sine intermissione certabatur. Nova et ingens contentio ex eo surrexerat, quod Cn. Pompeius, M. Crassus, quos ullius bonæ rei causa

cum Cæsare fuisse nemo credebat, consulatum petituri dicebantur; quæ res haud dubie ad opprimendam libertatem pertinebat. Et occultabant illi consilium suum, quia in eo negotio, quod quum re insolens, tum tempore alienum erat (non enim erant legitimis diebus professi), metuebant, ne validius oppugnarentur.

II. Nam Cn. Lentulus Marcellinus egregium præstabat consulem; et quia ille comitia erat habiturus, nec alioquin imbecillis erat, haud immerito timebatur. Jam M. Cato, per affinitatem consulis L. Philippi, cujus filiam Marciam duxerat, auctoritatem prope consularem obtinebat. Idcirco parum confisi viribus, hoc agebant, ut dolo rem obtinerent; id adeo putabant processurum, si toto illo anno comitia impedirentur: sic enim necessario decurrebatur ad interregnum, ipsisque spatium dabatur, quo petere secundum leges et consequi magistratum possent. Idoneus audacia, et adversus senatum odio, C. Cato tribunus plebis ad hoc ministerium videbatur, quem multa de Cæsare ferre parantem consul, aliique principes impediebant.

III. Facile hic transductus in partes, palam concionabatur, comitia haberi non siturum, si sibi cum populo agendi exempti dies essent. Propter hæc et ex his orta certamina, quum senatus vestem mutasset, neque tamen Cato quidquam remitteret; Marcellinus consul luculentam ad populum orationem de præsentibus habuit, reipublicæ deplorans statum, quæ non ab aliis, quam per quos defendi eam verum esset, acrius premeretur. Mœsti adstabant Patres, positisque dignitatis insignibus, illacrymantes atque gementes, haud minorem tacendo commiserationem hominum, quam dicendo consul, excitabant.

IV. Neque ulli tum contradicendi animus, aut fiducia fuit; tam et graves querelarum causas habere consulem, et concionem faventem, apparebat. Quippe quum nimiam

§ I. U. C. 696; A. C. 56. — Plut. in Crasso, c. 27. — Dio, lib. XXXIX. — Vell. II, 46. — § II. Cic. ad Q. fratr. II, 6. — Dio. — Plut. in Cat. c. 56. — § III. Cic. — Liv. Epit. — Dio.

Cn. Pompeii potentiam accusaret, universus ei populus clara voce assensus est. Atque ille, « Acclamate, inquit, « Quirites, acclamate, dum licet; mox enim impune facere « non licebit ». His actis, quum reversi in curiam essent, P. Clodius, servato vestitu, in concionem populi progressus, consulem et cæteros acerrime insectatus est; cum Pompeio gratiam redintegrans, cujus auxilio legationem liberam, quam captabat, se credebat assequi posse.

V. Quum eam rem permoleste senatus ferret, abrupto sermone perrexit in curiam Clodius, ut ibi quoque adversariis conviciaretur. Sed repulsus a quibusdam senatoribus, cinctus ab equitum globo, perisset inter manus, nisi plebs appellata cum facibus accurrisset, incendium curiæ minitans, si quid acerbius Clodio accidisset. Ea vis et tum servavit Clodium, et senatum ad cæterum certamen effecit molliorem. Pompeio postea non difficile fuit, venire in curiam, et decernentibus, quæ nollet ipse, resistere. Unica spes Marcellino suberat, quod semper vultum ac sermonem ad modestiam componere Pompeius studuerat, fronte, quam mente verecundior, futurum, ut interrogatus publice *verene consulatum petere constituisset*, non auderet confiteri. Sed ille in senatu, consule et L. Domitio candidato interrogantibus, *fortassis petiturum*, respondit, *fortassis destiturum a petitione*: et instantibus illis, adjecit, *bonorum civium causa non esse, cur petat; esse, quo resistat malis.*

VI. Simul interrogatus Crassus fuerat: ille, *se facturum*, dixit, *quod ex usu reipublicæ fuisset visum*. Crassi responsum moderatius, Pompeii superbum et incivile quum existimaretur; Marcellinus invectus suo more in Pompeium est, per hæc tempora eum et in curia et ad populum aspere tractare suetus. Respondit Pompeius, « malam sibi a Mar« cellino referri gratiam, qui suo beneficio factus ex elingui « facundus esset; et antea jejunus ac famelicus, nunc quoti« die vomeret ». At Marcellinus, hoc velut ultimo conatu

§ IV. Val. Max. VI, 2. — Dio. — Cic. ad Q. fratr. II, 9. — § V. Cic. ad Attic. IV, 9 et 15. — Plut. in Crasso et Pomp. — Dio.

edito, in posterum abstinuit curia, majorque cum eo pars Patrum, adeo ut nunquam ad numerum reliqua ejus anni parte convenirent: cæteri neque vestem senatoriam resumere volebant, neque ullis adesse solennibus: itaque nec in Albanum montem iverunt, quum feriæ latinæ instaurarentur. Sic absumpto, quod reliquum ex eo anno fuerat, quum, circumacto consulum imperio, interreges creari cœpissent, Pompeius cum Crasso consulatum aperte petere decrevit.

VII. Hos præter propriam potentiam amici Cæsaris adjuvabant, ad quos ille scripserat; sed et milites plurimos cum P. Crasso M. F. per causam commeatuum, in Urbem idem Cæsar miserat. His rebus deterriti cæteri candidati mature cesserunt. L. Domitium sororis suæ maritum M. Cato confirmavit, *ne susceptam de libertate verius, quam consulatu, contentionem metu defugeret.* Neque deerat multorum favor, *quid ita Pompeius Crassusque iterum, quid una peterent,* mirantium: *neminem igitur præterea dignum eo magistratu in civitate esse, qui cum alterutro horum declarari possit?* Igitur adversaria factio, quum timeret inclinationem plebis, ad vim conversa, Domitio ante lucem in campum eunti posuit insidias; puerque prælucens ei, cum quibusdam aliis occisus est.

VIII. Retinebat tamen Domitium Cato, ipse quoque, vulnere in dextrum cubitum accepto, saucius; sed quum omne illorum agmen diffugisset, timens Domitius ægre domum rediit: Pompeius Crassusque, repugnante jam nemine, facti. Inter hæc L. Piso Macedoniam, A. Gabinius Syriam cum finitimis provinciis, adversa uterque fama, tenuerant. Piso per avaritiam accolis Macedoniæ Thracibus ac Dardanis pacem magna summa vendiderat. Ea ipsa res in bellum egit Barbaros, ut replerent bellica præda domos, quas pretio quietis exhauserant. Igitur non vexata solum et spoliata Macedonia est, sed etiam exercitus romanus,

§ VI. Cic. ad Q. fratr. II, 6. — Plutarch. in Pomp. — Dio. — § VII. Plut. in Crasso, Pomp. et Cat. — Dio.

vi hostium, aut imperatoris injuria, fame, morbo consumptus.

IX. Thessalia et Achaia, sicut ab hoste longius aberant, cladibus intactæ, pacis injurias sentiebant, magnam vim pecuniæ Pisoni pendere coactæ. Gravius adhuc Byzantini vexabantur, quos ob merita mithridatici belli senatus populusque romanus nuper liberaverat. Missæ tamen eo cohortes in hiberna sunt; contra leges senatusque consulta exercita jurisdictio; avaritia, vis, ac libido fœdissime grassata. Nam et statuæ urbisque ornamenta multa abrepta sunt, et cædes factæ; et virgines nobilissimæ, quum ad stuprum raperentur, in puteos abjectis corporibus voluntaria morte interierunt. Neque mitius Agriani Dolopesque et Ætolia vexata.

X. In Syria Gabinius adversis rebus nocebat reipublicæ; prosperis consulebat sibi: primo adventu parte equitatus, deinde cohortibus aliquot amissis, quum reliqua felicius procederent, bella non ex necessitate aut bono publico sumebat, sed inferebat quibuslibet etiam pacatissimis, quorum opes spem opimæ prædæ rapacissimo eidem profusissimoque mortalium facerent. In Judæos tamen, cum Alexandro Aristobuli filio rebellantes, expeditione suscepta, non instrenuum imperatorem egit. Quum enim Alexander, exercitu collecto, muros hierosolymitanos eversos a Pompeio instaurare cœpisset, deinde ab hoc instituto repulsus, Machæruntem et alia quædam castella communiret, Gabinius, præmisso M. Antonio, quem equitatui præfecerat, cum legionibus subsequutus, haud procul Hierosolymis signa cum Judæis contulit.

XI. Ibi quum tria millia interfecta hostium, capta totidem essent; reliqui cum duce suo Alexandriam confugerunt, castris ante ipsa munimenta positis. In hos, quia veniam delictorum oblatam a Gabinio adspernabantur, iterum

§ VIII. Cic. pro Sext. de Prov. Cons. et in Pis. — § X. Cic. de Prov. Cons. cap. 4, et pro Sext. cap. 33 et 43. — Joseph. Antiq. XIV, 10, et de B. Jud. I, 6. — Plut. Anton. cap. 3.

factus impetus, et, plerisque cæsis, cæteri intra muros compulsi sunt. Hoc prælio clara M. Antonii virtus exstitit, multique hostium ipsius manu interfecti. Nec diu postea restitit Alexander: quo in deditionem accepto, Gabinius castella, quæ nominavimus, et præterea Hyrcanium, ne res novantibus receptui essent, diruit; contra dirutas olim urbes restituit multas, Scythopolin, Samariam, Anthedonem, Azotum, Raphiam, Dora, Marissam, Apolloniam, Jamniam, Gamala, Gazam, et alias præterea non paucas. Judæam deinde ita composuit, ut reducto Hierosolymam Hyrcano sacerdotium redderet; gentem optimates regerent, quinque conventibus institutis.

XII. Ob has res quum, missis in Urbem literis, supplicationem petisset, idibus maiis frequenti senatu denegata est; quod præter T. Albucium acciderat nemini. Eam Gabinius ignominiam Ciceronis inimici opera putaretur accepisse, nisi per absentiam Ciceronis id esset actum. Publicanorum potentissima factio plurimum ei nocuisse videtur, cui se in provincia perquam iniquum adversumque exhibuerat. Quum deinde Cn. Pompeius Cn. F. Sex. N. Magnus, M. Licinius P. F. M. N. Crassus, altero collegio consulatum inissent, ante omnia cæterorum magistratuum comitia curæ habuerunt; intentis in hoc animis, ne quisquam, nisi qui de factione illorum esset, crearetur.

XIII. Præcipue referre arbitrabantur, Catonem repelli, qui providus futuri præturam petebat, ut auctoritatem magistratus, velut arcem defendendæ libertatis, obtineret. Igitur multa præter morem et honestum commenti sunt, quo tam gravem futurum adversarium amolirentur. Jam primum per infrequentiam senatusconsultum faciendum curaverunt, *uti prætores, qui creati essent, extemplo inirent;* quanquam sententiæ dictæ erant, *prætores ita creari placere, ut dies sexaginta privati essent.* Quum ita providissent, ne ambitus judicio esset ante magistratum initum locus, amicos suos

§ XI. Cic. ad Q. fratr. II, 8, et de Prov. Cons. cap. 5 et 7. — Dio. — § XII. U. C. 697; A. C. 55.

clientesque commendarunt populo, tam inverecunde, ut ipsi palam præberent pecunias, ipsi præessent suffragiis.

XIV. Ne sic quidem plus largitio et fraus consulum, quam virtus atque existimatio Catonis, potuit; fiebatque haud dubie prætor, ni Pompeius, cæteras tribus auctoritatem prærogativæ sequuturas, metuens, turpi mendacio comitia dissolvisset, tanquam audito tonitru obnuntians: nec enim Jove tonante cum populo agi licebat. Iterum deinde mercedem augentes, atque saniore populi parte vi pulsa, quum Cato, ut erat legum servantissimus, suarum partium studiosos vim vi opponere vetaret, effectum est, ut pro Catone P. Vatinius renuntiaretur, quanquam nuper repulsam in petitione ædilitatis tulerat.

XV. Hoc ubi factum est, ferunt, partem populi, talium suffragiorum sibi consciam, fugæ simili discessu disparuisse: ad cæteros, dante concionem tribuno (sive C. Ateius Capito, sive P. Aquillius Gallus fuit; cæteri enim consulum erant asseclæ), verba fecisse Catonem, non præsentia modo, uti se haberent, clare docentem, sed etiam vaticinantem de futuris: *Pompeio Crassoque* haud leviter perstrictis, *qui rempublicam et consulatum ita gerere constituissent, ut timendus eis prætor Cato fuerit.* Domum inde digredientem major hominum multitudo deduxit, quam eos simul omnes, qui erant prætores declarati. Ædilium mox comitia turbulentiora fuerunt: cædes ibi facta, tamque propinquus periculo Pompeius fuit, ut vestis ejus multo sanguine respergeretur.

XVI. Is adspectus, quum, remissa domum veste, alia postularetur, Juliam, Pompeii conjugem, tum prægnantem ita perterruit, ut, abortu facto, gravem in morbum incideret: valde enim amabat virum, isque ei in amore respondebat. Unde mox criminati sunt inimici, *provinciam obtinere per legatos, ipsum sedere ad Urbem, ut fomenta præberet*

§ XIII. Dio. — Plut. in Cat. cap. 59. — Cic. ad Q. fratr. II, 9. — § XIV. Liv. Epit. — Dio. — Plut. in Pomp. et Cat. — Val. Max. VII, 5. — § XV. Cic. in Vatin. cap. 15 et 16. — Plut. — Appian. Civ. lib. II. — Val. Max. IV, 6. — Dio.

seditionibus, et Juliæ suæ deliciis homo uxorius frueretur. Comitiis magistratuum, uti voluerant consules, perfectis, ipsi nullius rei cupiditatem præferentes, in speciem quiescebant. At C. Trebonius, tribunus plebis, suum nomen rogationi commodabat, qua consulibus provinciæ in quinquennium, Syria et Hispania (nam et Hispaniam aquitanici belli vicinia commoverat) destinabantur : adjiciebatur, uti copias civium sociorumque conscriberent, quantas e republica et fide sua ducerent; belli etiam et pacis arbitrium cum finitimis regibus atque nationibus penes ipsos esset.

XVII. Hæc ab initio non aliis modo, sed etiam amicis Cæsaris parum placebant, quod jam pleraque pars temporis, quo imperium ejus finiebatur, transierat, ne a Pompeio Crassoque, tantam potentiam adeptis, opprimeretur; donec hi nova pactione, de prorogando Cæsari imperio ferendum curaturos, adstrinxerunt fidem. Ita quiescentibus Cæsarianis, reliquo populo obnoxio, aut desperante, nemo magnopere Treboniæ legi, præter Catonem atque Favonium, repugnabat, duobus tribunis plebis hos adjuvantibus. Sed adversus tantarum factionum opes, parum roboris in tam paucis erat; legemque dissuadere volentibus ne tempus quidem idoneum concessum est.

XVIII. Unicam horam Favonio dederat Trebonius, vix ad querendum de temporis angustia sufficiens spatium: duas Cato quum accepisset, frustra de negotio dicturum intelligens, multa monendo prædicendoque tempus eximebat; donec interpellatus, et, quia nihilo secius pergebat dicere, de Rostris detractus est. Quum sic etiam ex inferioribus loco vociferanti populus auscultaret, iterum missus a tribuno viator, foro eum eduxit. Nec quievit ille, quominus statim reverteretur, et populum ad præstandam sibi secundum mores et leges audientiam inclamaret.

XIX. Id quum sæpius esset factum, æstuans dolore et cura Trebonius adduci eum in carcerem jussit. Sed populus

§ XVI. Plut. in Crasso, c. 28, et in Pomp. et Cæs. — Dio. — Appian. — Vell. II, 46 et 48. — § XVII. Dio. — Plut. in Cat. — § XVIII. Plut.

sequebatur, auresque præbebat inter eundum de legis incommodis disserenti. Unde metus incessit Trebonium, missumque fieri Catonem jussit. Sic ea dies exempta est, ut nemini tribunorum verba ad populum facere vacaret. Obtinebat enim, ut de legibus privati primum, qui vellent, deinde magistratus dicerent; ne, si priores hi essent auditi, auctoritatem horum privati sequerentur. Idcirco P. Gallus, ne postridie foro excluderetur, in curia pernoctare statuit, tutissimum hunc receptum ratus, et commodissimum una cum luce in concionem prodituro.

XX. Sed C. Trebonius, omnibus occlusis curiæ januis, præsidioque armatorum opposito, totam ibi noctem et sequentis diei partem magnam otiosum consumere coegit: Ateium cum Catone et Favonio, et horum amicis, alia multitudo, præoccupato de multa nocte loco, concione prohibuerunt. Illi tamen omnia conati, Favonius et Ninnius clam reperto aditu, Cato et Ateius aliorum humeris sublati, obnuntiaverunt. Cæterum vis adversariorum validior fuit: submotis his a foro, pulsatisque, atque etiam interfectis aliorum haud paucis, quum etiam L. Annali senatori Crassus ipse faciem pugno contudisset, per vim perlata lex est.

XXI. Ecce autem, populo jam incipiente dilabi, recurrit in forum Ateius, collegam Gallum manu ducens, qui e curia in concionem venerat, ibique fuerat vulneratus. Id ostendens multitudini Ateius, reique convenientem orationem orsus, magnopere plebem commovebat; quum, re nuntiata, consules (nec enim procul inde magna stipati manu aberant) repulerunt tribunos; vocataque statim concione, etiam de provinciis Cæsaris, in quinquennium ei prorogandis, pertulerunt legem. Ibi quoque repugnatum est ab iisdem; et Cato, non jam ad populum, sed ad Pompeium, sermone converso, « ipsum non intelligere, quæ « faceret, testabatur: nunc enim in cæterorum magis capi« ta, quam suos ipsius humeros, Cæsarem attollere; cum

§ XIX. Plut. in Crasso, sub finem. — Dio.

« eo deinceps onere, quum mox gravius ipsius culpa esset « factum, quam ut ferendo amoliendove esse possit, in « rempublicam procubiturum. Tum demum, ubi præter « pœnitentiam nihil sit futurum reliqui, Catonis cogniturum « consilia, qui non minus tuta et salubria, quam justa et ho- « nesta, suasisset ».

XXII. Atque id vaticinium paulo post comprobavit eventus. Tum vero Pompeius, inflatus magnitudine sua, neque commutationem fortunæ timens, cum Crasso provincias, tanquam oppressæ captæque reipublicæ spolia, dividebat. Sortem adhiberi placuerat: ea Syriam Crasso, Africam omnem et Hispanias, cum legionibus quatuor, Pompeio dedit. His ita confectis, ad emendandos civitatis mores, egregii auctores se contulerunt.

XXIII. Nihil erat civitatis judiciis corruptius, nihilque frequentius, quam ut atrocissimorum criminum manifesti, per gratiam, aut pecuniam, absolverentur. Præcipue erat invidiosum, quod, accepta a Ptolemæo rege pecunia, multi occidendos curaverant legatos alexandrinos, aut eos, qui eo crimine postulati frequenter fuerant, sibi timentes eripiebant. Etiam P. Ascitius, qui conscius et adjutor occidendi Dionis fuisse credebatur, judicio erat liberatus. Aurelia lege cautum erat, *ut ex tribus ordinibus judices legerentur:* id mutari non placuit; modus legendorum immutatus, latumque, *ut amplissimo ex censu lecti e centuriis judicarent trecenti sexaginta viri.* Paupertatem plerisque fuisse ad accipienda munera prætextum videbant; sed nec fallebat eos, non fore innocentiores, qui per scelera ad divitias pervenissent.

XXIV. Sed in ea morum fœditate nihil aliud fieri poterat; ipsique auctores legis tales erant, ut severis incorruptisque judicibus sibi nihil opus esse existimarent. Nec enim crimina aut accusatores vel Magno Pompeio deerant, si ju-

§ XXI. Appian. — Vell. — Plutarch. in Cat. — § XXII. Plutarch. in Pomp. et Crasso. — Appian. — Dio, p. 61. — § XXIII. Cic. pro Cœl. c. 10. — Ascon. in Pis. — Vell. II, 76. — Plutarch. in Pomp.

dicia rite et libere exercerentur. Neque dissimulatum hoc a Cn. Pisone, qui Manilium Crispum accusans, quum evidenter reum a Pompeio videret eripi, juvenili temeritate multa crimina præpotenti defensori objecit. Ad hæc quum Pompeius dixisset, « Cur igitur me quoque non accusas? » respondit : « Da prædes reipublicæ, te, si postulatus fueris, « civile bellum non excitaturum : etiam de tuo, priusquam « de Manilii capite, in consilium judices mittam ».

XXV. Laudanda tamen est in his Pompeii moderatio, qui etiam infimorum hominum convicia civiliter tulit; in quibus et Helvium Manciam Formianum, libertini filium, importunissimum senem, et a juventute magnorum virorum inimicitias rabiosa dicacitate provocare solitum. Talis Pompeius tum erat, quum legibus constitueret civitatem : ex quibus, quæ de parricidiis fuit, hodie quoque vim aliquam obtinet; cæteræ exoleverunt. Nam et de ambitu tulerat, aucta largitionum pœna, quas nemo fecerat impudentius. Sumptuaria quum esset promulgata, celeriter concidit; Hortensio speciosis nominibus tuente luxum, consulesque ipsos laudante, *quod, cultu sumptuque magnifici et lauti, vitam convenientem majestati principis populi, suæque ipsorum dignitati ac opibus, degerent.*

XXVI. Et pervaserat ea tempestate in omnes ferme intolerabilis luxus, multique civitatis principes mira sumptuum insania notabantur. Philippi, Hortensii, Luculli, decora et ornamenta senatus, luxu diffluebant : quos ob insanum in has ineptias studium *piscinarios* vocare Cicero solebat; *negligi præ his rempublicam* arguens, *dum illi principes digito cælum putent attingere, si multi mulli barbati in piscinis sint, qui ad manum accedant.* Eratque inveteratum hoc malum, et lege Cornelia sumptibus magis, quam luxui, detractum, permissis ciborum deliciis, et minore tantum rebus venalibus imposito pretio.

§ XXIV. Dio, p. 67. — Val. Max. VI, 2, 4. — § XXV. Val. Max. VI, 2, 4, 8. — Cic. de Orat. II, 65 et 66. — Quintil. VI, 3. — Pigh. Ann. — Dio. — § XXVI. Macrob. Saturnal. II, 15. — Plin. IX, 54. — Cic. ad Attic. I, 19, et II, 1.

XXVII. Æmiliam deinde legem Lepidi consulis, primo pravitas auctoris, postea calamitas enervavit: Antiam, a Restione perlatam, quum esset optima, solus servavit, qui tulerat, in cæteris rationem et metum vincente consuetudine. Igitur post hæc experimenta morbum remedio validiorem esse prudentes judicabant; et quum severam aliquis in senatu orationem habuisset, reprehensus ab alio est, *quod divitiis Crasso, luxuria Lucullo similis, tanquam Cato loqueretur.* Etiam consules, ne invidere aliis dicerentur, quod ipsi usurparant, omissa lege, plane diversis negotiis dederunt operam. Jam ille temperantiæ et frugalitatis magister theatrum suum absolverat, idque post hominum memoriam apparatissimis magnificentissimisque ludis volebat dedicari.

XXVIII. Antiquitus stans populus spectare erat solitus; deinde scena gradusque subitarii, finito spectaculo tollendi, struebantur: primus Pompeius mansuram theatri sedem posuit, admirabili opere, nisi quod admirabilius est, sumptum a Demetrio subministratum fuisse, liberto Pompeii, sed qui nimio illius favore factus fuerat patrono ditior. Theatro circumjecta haud minoris impensæ alia ædificia erant; inter quæ templum Veneris Victricis eminebat. Id adstruxisse creditur, ne severior aliquando censura opus suum tolleret, sicuti patrum memoria factum auctore Nasica noverat. Igitur et ad dedicationem edicto populum vocans, non theatrum, sed Veneris templum nuncupavit, « cui subjecimus, inquit, gradus spectaculorum ».

XXIX. Cæterum id templum tertio demum ejus consulatu perfectum atque dedicatum est: maximum enim opus erat, et ad hoc toto, qua patebat, imperio, ornamenta conquisita: inter quæ memorantur effigies variarum gentium, itemque certorum hominum, qui mirabili aliqua fortuna ad famam pervenerunt, ob id magnorum artificum

§ XXVII. Plut. Lucul. c. 83. — Dio. — Cic. in Pis. c. 27, et ibi Ascon. — § XXVIII. Tac. Ann. XIV, 20. — Cassiodor. Variar. IV, 51. — Dio. — Senec. de Tranq. Animi, c. 8. — Plut. Pomp. 86. — Tertullian. de Spectac.

ingeniis diligentius elaboratæ. Sed hoc tempore spectacula musica, ludique gymnici scenicique sunt editi, et circenses, cum ejusmodi venationibus, ut spatio quinque dierum leones quingenti occiderentur.

XXX. Elephantorum extremus dies fuit, plus miserationis, quam delectationis, habens. Quippe pugnavere in circo duodeviginti, commissis more prælii noxiis hominibus, et præterea jaculatoribus gætulis. Quum aliquot essent vulnerati, tentaverunt eruptionem universi, non sine metu populi; sed clathros ferreos, qui erant circumdati, non potuerunt perfringere. Tum vero porrecta in cælum proboscide, tam miserabili habitu sonoque veluti complorationem ediderunt, ut dolore ardens populus consurgeret, Pompeioque dira omnia imprecaretur. Pervaserat opinio, proximum humanis sensibus animal, poscere vindictam deos ob violatum jusjurandum, quo decepti in Africa, naves conscendissent, non aliter facturi. *Esse profecto belluæ illi cum humano genere societatem; eamque sermonem horum intelligere.*

XXXI. Sane ab his, quæ Veteres tradiderunt, non abhorrent testimonia plurimorum, qui, postquam Indiæ Africæque interiora penitius sunt cognita, maxima belluarum istarum armenta viderunt. Cæterum amœnissimi vir ingenii Justus Lipsius in Epistolis, elephantorum admiranda diligenter suaviterque descripsit. At populus romanus, non tam Pompeii munificentia delinitus, quam offensus delectu, quem consules instituerant agere, Catonem, et qui cum eo senserant, efferre laudibus; cæteros incusare modis pessimis, cœpit.

XXXII. Unde resumpta fiducia tribuni duo judicium minari amicis consulum, criminibus in ipsos consules expetituris. Tum consules ad invidiam tribunorum vestem mutarunt; idemque a parte senatus, quæ consulum sectam sequebatur, factitatum. Cito tamen resumpta est, tam sine

§ XXIX. Cic. ad Famil. VII, 1. — Sueton. in Nerone, cap. 46. — Plin. VII, 3. — Agell. X, 1. — § XXX. Dio. — Plut. — Sen. de Brev. Vitæ, cap. 13. — Plin. VIII, 7. — Cic. — § XXXI. Dio.

causa, quam posita modo fuerat. Sed dispar consulibus sicut apparatus et consilium, sic etiam animus erat. Pompeius, qui ad Urbem manere malebat, vel uxoris gratia, vel ut res hispanas per legatos, urbanas præsens in potestate haberet, levius ferebat tribunorum voces, consules urbe egredi passuros negantium; atque ultro struebat morandi causas, imposita rei frumentariæ curatione obtentui sumpta.

XXXIII. Crassus dies noctesque nil nisi parthicum bellum, Bactrosque et Indos, et ultimi Orientis opes effreni cupiditate cogitabat. Nihil horum lege, quæ de imperio consulum erat lata, diserte jussum fuerat; sed in omnem sententiam interpretari verba legum non erat his arduum, quibus facile fuerat curare, ut, qua ipsi conceptione verborum voluissent, leges rogarentur. Crassi amentiam Cæsar, incertum quo consilio, augebat; propositum ejus dilaudans, et quidlibet pollicitus. Idcirco et ipse arma opposuit tribunorum actionibus, et quum illi, adversus vim invalidi, ad invidiam et detestationes se contulissent, oravit collegam, ut quo die paludatus profecturus erat, adesset, seque prosequeretur.

XXXIV. Maxima erat in foro collecta turba mortalium, ita præparatis animis, ut exeuntem Crassum convicio et jurgiis retinerent. Sed ubi Pompeium ante illum incedere composito vultu viderunt, ejus honori gratiæque datum, ut cum silentio decederent de via. Unus Ateius, qui et vota in Capitolio nuncupanti obnuntiaverat, manere jubebat, deos hominesque testatus, *illam contra fœderatos populos expeditionem lugubrem et ignominiosam populo romano fore.* Quum nihilo secius videret pergere Crassum, viatore misso, duci eum in vincula jussit: ubi id quoque, tribunis aliis intercedentibus, irritum fuit, præcurrit ad portam, foculoque ibi posito, vetustas et arcanas devotiones peregit; quarum nunquam vanas fuisse imprecationes, superstitiosa antiqui-

§ XXXII. Dio. — Cic. — Plutarch. in Pomp. et Crasso, cap. 29. — § XXXIII. Appian. Parthic. — Plutarch. — Dio. — Flor. III, 11. — Vell. Paterc. II, 4.

tas credidit, sed devotis pariter devoventibusque calamitosas.

XXXV. Unde vulgo reprehendebatur Ateius, quod eum, cui propter rempublicam factus erat inimicus, diris in rempublicam casuris consecrasset. Crassus, Brundisium profectus, quum inde non exspectato cursu transmitteret, multas naves tempestatibus amisit, deditque diras metuentibus occasionem sermonum, *jam omen atque initium adesse calamitatis, quæ devotum caput certa atque inevitabilis maneret*. Nam et fortuita in præsagium trahebantur, quod, imponente exercitum Crasso, quidam in portu caricas Cauno advectas vendens *Cauneas* proclamaverat; quasi disertis verbis monente Crassum sollicito numine, *caveret ire*.

XXXVI. Causam festinandi haud postremam A. Gabinii præbuerat insolentia, qui legato Crassi tradere exercitum, quantumvis finito imperii tempore, spreverat. In biennium ille Syriam in consulatu, L. Piso collega Macedoniam, lege Clodia acceperant; eratque in ordinandis provinciis decretum, ut successores utrique mitterentur. Et Piso quidem jam decesserat, redieratque in Urbem : Gabinius ultra tempus retinebat imperium eadem improbitate, qua ultra præfinitum legibus modum exercuerat. Erat tum latrociniis infesta Syria; sed plus a proconsule patiebatur injuriarum, qui non aliam ob causam infestius videbatur prædones persequi, quam ne qua pars spoliorum ab aliis interciperetur.

XXXVII. Elapsus e custodia, Romaque profugus Aristobulus, qui apud Judæos regnaverat, cum Antigono filio redierat in Palæstinam, et confluentibus ad eum, quibus præsentia parum placebant, Alexandrium nuper a Romanis dirutum instaurare cœperat. Gabinius, his auditis, partem equitatus Antonio præfecto misit, Sisenna et Servilio cum cohortibus subsequi jussis. Horum metu Aristobulus Machæruntem versus instituit cedere; octo millium agmen trahens, quod aliam inermium turbam, plus in ea impe-

§ XXXIV. Dio. — Plut. — § XXXV. Cic. de Divin. II, 40. — Plin. XV, 19. — § XXXVI. Dio. — Cic. in Pis. et de Prov. Cons.

dimenti, quam auxilij fore ratus, dimiserat. Sed Romani, priusquam ad castellum pervenire posset, assequuti, manus conserere coactum, verterunt in fugam. Quum ad millia quinque cecidissent, Aristobulus, cum mille admodum viris per objectam hostium aciem eruptione facta, Machaeruntem, reliqui in collem quemdam perfugerunt : castellum biduo expugnatum; Aristobulus, cum filio captus, ad Gabinium, et ab hoc Romam remissus est. Senatus Aristobulum in vincula dedit; filios dimisit, quia Gabinius, ita cum matre eorum pepigisse, scripserat, quum se, et quæ tenebat, in fidem romanam dederet.

XXXVIII. Judæis ad hunc fere modum pacatis, expeditionem Gabinius in Arabas Nabatæos adornabat. Hi enim toto illo biennio, quo L. Marcius Philippus primum, deinde Cn. Lentulus Marcellinus, prætorio imperio rexerant Syriam, vicina incursantes colorem P. Clodio præbuerant, ut consularem cum Macedonia provinciam Syriam faceret, et illam L. Pisoni, hanc A. Gabinio, præmium proditi Ciceronis, cum exercitu et pecunia daret. Forte per idem tempus Arsacidarum domus, discordiis atque parricidiis vexata, haud longo intervallo duos reges Phraatem atque Mithridatem amiserat.

XXXIX. Phraates scelere filiorum interfectus erat : nec ipsis inter se plus pietatis et concordiæ. Orodes, qui patri successerat, Mithridatem Media, quam ille tenebat, expulit; Mithridates, cum Orsane nobilissimo Parthorum ad Gabinium profectus, venalem ducem muneribus et pollicitationibus magnis induxit, ut, omissis Arabibus, in Parthos arma converteret. Jam ad Euphratem Gabinius cum exercitu venerat, quum Ptolemæus occurrit, literas a Pompeio afferens. Gabinius et literis movebatur, quod auctore Pompeio faceret, impune facturum sperans; et, quum Ptolemæus talentorum decem millia promitteret, magnitudine merce-

§ XXXVII. Joseph. Antiq. XIV, 11, et de B. Jud. I, 6. — Plutarch. in Anton. cap. 3. — Dio. — § XXXVIII. Appian. Parthic. et Syriac. — Cic. passim in Orat.

dis : sed quia provinciæ finibus egredi, bellumque injussu populi gerere, legibus vetabatur, magnaque asseveratione nuper ex Sibyllinis libris erat decretum, *ne exercitus in Ægyptum duceretur*, trepidabat.

XL. Re in consilio proposita, quum plerique tutiora suaderent, M. Antonius auctor suscipiendæ expeditionis fuit, juvenili audacia, et quod Ptolemæo cupiebat gratificari. Gabinius igitur, negotio ita decreto, majoris prædæ spem sequutus, quum et ipsi et militibus multa statim dilargiretur Ægyptius, plura promitteret; rebus Mithridatis insuper habitis, in Ægyptum properavit, dum adhuc idoneo defensore regnum careret. Nam occiso Cybiosacte, quum Alexandrini maritum reginæ suæ Philippum, Grypi et Tryphænæ filium, e Syria evocassent; deinde Archelaum, filium Archelai, sed qui se Mithridate ferebat genitum : Gabinius, quid ageretur suspicatus, Philippum ire prohibuerat, Archelaum, expeditionis parthicæ comitem, in custodiam dederat.

XLI. Sed ille paulo post elapsus, ignaro Gabinio, an dissimulante conscientiam, incertum; nisi quod hominis mores fidem adstruunt tradentibus, metu, ne pauciora Ptolemæus daret, si citra negotium esset restitutus, simul acceptis ab Archelao magnis muneribus, Gabinium sponte passum, ut in Ægyptum ille perveniret. Archelao dimisso, Gabinius, quum Judæis pecunias, armaque et frumentum imperasset, per eorum regionem ad Pelusium et Ægypti claustra processit. Magno illi tum usui Antipater fuisse traditur, Herodis pater, quum ad cætera pleraque strenuus administer, tum ad aperiendas itineris difficultates unicus.

XLII. Quum enim haud minus viarum impedita, quam belli adversa, timerentur; quippe per altum sabulum et sitientes arenas, sub quibus crebri serpentes occultabantur,

§ XXXIX. Appian. — Joseph. — Dio. — Plut. in Anton. — Cic. pro Rabir. et in Pis. cap. 21. — § XL. Plut. — Appian. — Dio. — Porphyr. apud Euseb. p. 227. — Strab. lib. XVII, p. 796, et lib. XII, p. 558. — § XLI. Strab. lib. XVII. — Dio. — Joseph. — Hegesipp. I, 21.

Serbonitis circumeunda palus erat, Typhonis formidata nomine, cujus ea esse spiramenta dicebantur. Sed Antipater Judæos, Ægyptiorum milites, auctoritate sua permovit, ut aditus, quos custodiebant, seque ipsos traderent Romanis. Ita nemine arma opponente, M. Antonius, qui præmissus cum equitatu fuerat, non modo occupavit angustias, sed etiam Pelusium, amplam urbem præsidioque munitam, recepit. Ea res saluti fuit Pelusiotis, quibus et Romani pepercerunt; et quum sævire Ptolemæus vellet, non est ab Antonio situs.

XLIII. At postquam Gabinius supervenit, rebus Pelusii constitutis, bipartito exercitu Alexandriam petentibus Ægyptii occurrerunt. Acriter aliquamdiu certatum est, mox, quia M. Antonius necopinato terga hostium invaserat, victoria penes Romanos fuit. Crebra deinde et magna certamina variis commissa locis, donec duobus magnis præliis, quorum alterum in flumine classibus depugnatum est, Alexandrinorum temeritas comprimeretur. Erat enim id ei populo ingenium, ut projectus ad audendum, seditionibus continuis ad vilitatem corporis, et spernenda pericula exercitus, nihil non promptissime susciperet : idem mutabilis, et laboris moræque impatiens, ubi primus impetus deferbuisset, qualibet conditione redimebat tam contemptam antea pacem.

XLIV. Narrant, eductas ex urbe copias, quum vallo et fossa cingere castra juberentur, succlamasse universas, ut id opus pecunia publica locaretur. Igitur et Alexandriam Gabinius, et totum Ægypti regnum paucis mensibus cepit, quum magnam eorum hominum multitudinem cum Archelao rege occidisset. Corpus tamen Archelai requisitum ab Antonio, propter jus hospitii, et regio sumptu funeratum est. Libet, alexandrinæ temeritatis, cum fœda superstitione conjunctæ, documentum hoc tempore editum, in re haud satis per se memorabili exponere. Nondum erat certum, quo animo accepturus ista populus romanus esset, nec ab

§ XLII. Plut. in Anton. — Joseph. — Dio. — § XLIII. Plut. — Dio. — Val. Max. IX, 1, 6 extr.

senatu amicus adhuc appellatus Ptolemæus erat; quum a gabiniano milite forte felis occisa immensam populi turbam concivit. Nihil tum erat Ptolemæo, atque ipsis etiam Alexandrinis antiquius, quam ne quis Romanus offenderetur; et animal, non voluntate militis, sed casu, interfectum esse constabat: attamen neque Romanorum terror, neque hospitii necessitudo, ne missi quidem a sollicito rege magistratus, compescere populum potuerunt, quominus a furentibus miser discerperetur.

XLV. Porro Ptolemæus, recuperato regno, ante omnia filiam Berenicen, deinde splendidissimum quemque supplicio affecit; multos per iram et odium, plerosque divitiarum causa, quibus ad mercedem Gabinio præstandam indigebat. Interea Judæus Alexander, recuperato per vim principatu, Romanis, quotquot adipisci potuerat, occisis, reliquos in monte Garizeno obsidebat. Nec obviam ire Sisenna poterat, cui admodum adolescenti Syriam pater Gabinius commiserat, nec usum rerum, nec auctoritatem rebus tantis parem habenti. Idcirco Gabinius, raptim ex Ægypto reductis copiis, Alexandrum triginta millibus hominum stipatum offendit; quanquam præmissus ad populares Antipater, haud paucos a defectione retraxisset.

XLVI. Ad Itabyrium montem ingenti prælio concursum est: decem millia Judæorum cæsa. Gabinium, rebus hierosolymitanis ex Antipatri voluntate constitutis, ne victoriam consummaret, arabicum bellum avertit. Id quoque feliciter ab eo gestum est, fusis prælio Nabatæis; neque confectum, quod jam Crassus aderat, provinciam et exercitum a Gabinio accepturus. Cupiebat et Parthos exsules; sed illos, sive pecunia accepta, sive Crasso invidens, clam dimisit Gabinius, fuga subductos ementitus. Restituto hunc ad modum Ptolemæo, quum Roman rem fama pertulisset, quod Gabinius ad senatum scribere metuebat; indignatio

§ XLIV. Cic. in Pis. cap. 21. — Appian. — Liv. Epit. — Joseph. — Dio. — Strab. lib. XII, p. 558. — Plutarch. — Diodor. lib. I, p. 53. — § XLV. Dio. — Strab. lib. XVII, p. 796. — Porphyr. apud Euseb. p. 226. — Joseph.

dolorque civitatis in immensum exarsit. Spretæ haud dubie religiones, neglectæ leges, conculcata senatus, conculcata populi romani auctoritas erat; eaque provinciæ etiam et equitum romanorum querelis aggravabantur.

XLVII. Syri, spoliatos se a latronibus, spoliatos a proconsule; publicani, jus sibi non dictum, pactiones rescissas, vectigales multos liberatos, iisque rebus rationes suas remque familiarem afflictam eversamque esse, quiritabantur. Gabinius enim, ut Judæis atque Syris se venditaret, a quibus multas accipiebat pecunias, ita se durum publicanis præbuerat, ut, quo in oppido ipse esset, aut quo veniret, ibi publicanum, aut publicani servum esse non pateretur. Inter fremitus plurimorum, judicia et pœnas legum poscentium, Ciceronis maxime tonitrua audiebantur. Is in rempublicam studio, adversus inimicum ira, quum nihil eorum, quæ ad irritandos animos pertinebant, intactum omitteret, præcipue instituit, *ut Sibyllini libri denuo inspicerentur, et ex iis carmen de regis alexandrini restitutione rursum ederetur.*

XLVIII. Adjunctum enim ibi sperabat aliquid de pœna spretæ religionis esse. Cæterum Pompeius Crassusque consules, alter auctor reducendi regis, Crassus accepta a Gabinio pecunia (tum enim adhuc in Urbe erat), nihil decerni sinebant : res in annum sequentem extracta. Interea C. Cæsar Usipetes Tenchterosque Rhenum transgressos in Gallia vicit. Causa illis transeundi fuit, quod pluribus annis bello Suevorum exagitati, patrios fines ultra tueri non poterant. Igitur quum per varias Germaniæ partes vagati, postremo ad Rhenum amnem pervenissent, qua Menapiorum gens utramque ripam ædificiis vicisque obtinebat; non sunt admissi a Menapiis, qui, retractis in gallicam ripam suis omnibus, transitum amnis custodiebant.

XLIX. Germani, simulato discessu, quod tridui spatio

§ XLVI. Dio. — Cic. in Pis. cap. 21. — § XLVII. Cic. de Prov. Cons. cap. 5. — Dio. — § XLVIII. Plutarch. in Cæs. — Oros. VI, 8. — Liv. Epit. — Dio. — Flor. III, 10. — Cæs. de B. Gall. lib. IV.

iter confecerant, una nocte cum equitibus remensi, quemadmodum speraverant, Menapios ad pristinas sedes reversos oppresserunt. Navibus deinde captivis transvecti, quum colentes in altera ripa inscii omnium essent, tota regione occupata, per reliquam hiemis partem ibi substiterunt. Mox a quibusdam Galliæ civitatibus clandestinis nuntiis exciti, in fines Eburonum et Condrusorum, qui tum in clientela Trevirorum erant, processerunt. Cæsar, postquam de his rebus certior factus est, timens, ne Gallos pro mutabilitate animorum hæc occasio in rebellionem ageret, exercitu coacto, iter ad ea loca facere cœpit.

L. In eo itinere legati Germanorum occurrerunt, neque deprecantes bellum, et *amicitiam malle* professi, *modo daret agrum Cæsar, aut tenere, quem occupassent, pateretur:* addiderunt, *sese unis Suevis concedere, quibus ne dii quidem immortales pares esse possint; reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint.* Cæsar ad hæc negavit, *pacem sibi cum his esse posse, donec sint in Gallia; si velint in fines Ubiorum concedere, acturum se cum Ubiis, ut eos recipiant, eorumque opera contra aggressores Suevos utantur:* ipse cum exercitu progreditur.

LI. Quum jam haud amplius passuum duodecim millia inter utrosque interessent, legati reverterunt. Horum oratio eo pertinebat, *ut tridui sibi spatium daretur, intra quod tempus de voluntate Ubiorum cognoscerent. Ubiis annuentibus, oblata a Cæsare conditione usuros.* Quæ deinde sequuntur, sic habent ambiguam æstimationem culpæ, ut perfidiam potius Cæsaris, quam Germanorum, fuisse, sit verosimilius. Nam, sicut ipse fatetur, responsum dedit legatis, *se non amplius millia quatuor eo die processurum: petere, ut postridie adsint quam frequentissimi, quo de postulatis eorum cognosceret: missurum ad præfectos, qui cum equitatu omni processerant, ne interea prælium inciperent.* Miseritne, et dicto audientes præfecti fuerint, aut utrorum culpa commissum sit prælium, quum minime liqueat, vix est credibile,

§ L. Appian. apud Fulv. Ursin. — Cæs.

Germanos, qui omnem equitatum suum, præter octingentos, superioribus diebus trans Mosam prædatum miserant, pugnam equestrem facturos fuisse contra quinque millia, nisi coacti atque lacessiti fuissent.

LII. Eventus is fuit, ut a tanto paucioribus Romani fœda fuga usque ad conspectum castrorum suorum repellerentur. Postridie Germanorum principes majoresque natu omnes, uti convenerat, ad Cæsarem uno agmine venerunt. Ille, his comprehendi hostiliter jussis, statim educit suos, Germanosque, nihil tale cogitantes, improvisus aggressor ad internecionem cædit. Quantus armatorum numerus perierit, non traditur : *capitum quadringenta triginta millia fuisse*, Cæsar scripsit, multitudine puerorum mulierumque computata. Cæsar perquam fragili defensione factum hoc tuetur. *Germanorum principes per simulationem ad sua castra venisse, nihil aliud acturos, quam ut tempus obtinerent, intra quod equitatus suus reverti posset : se neque audiendos putasse, qui, per dolum petita pace, bellum ultro intulissent; et summæ dementiæ judicasse, exspectare, donec hostium augerentur copiæ.*

LIII. Sane causam suam ne Romanorum quidem optimis probavit; adeoque Tanusius Geminus historiarum scriptor a M. Catone dictam tradit sententiam, quo tempore ex literis Cæsaris supplicationes decernebantur, *dedendum illum hostibus esse, ob legationis violatæ nefas.* Suetonius addit, aliquando a senatu decretum fuisse, *ut ad explorandum statum Galliarum legati mitterentur; quod infestas ac feras gentes a Cæsare lacessi, parum e republica videretur.* Interim equites Tenchterorum et Usipetum, audita suorum clade, per alias vias ad Rhenum venerunt, eoque transmisso, sunt a Sigambris recepti : eodem pauci eorum, qui prælio interfuerant, ex fuga penetrarunt.

LIV. Eos quum Cæsar dedi postularet, Sigambri, *populi romani imperium Rheno finiri*, responderunt : *si ipse nollet in Galliam venire Germanos, vicissim et sibi juris aut pote-*

§ LIII. Sueton. in Cæs. 9 et 24. — Plut. in Crasso sub fin.

statis nihil arrogare debere in Germania. Inde causas sibi struens Cæsar, per quas Rhenum transmitteret (cupiebat enim nemini Romanorum tentatæ rei gloriam adipisci) lubens audivit Ubiorum oratores, qui *adversus Suevos* implorabant *opes Cæsaris, Rhenumque trajecturo magnam navium copiam* pollicebantur. Cæsar ponte transgredi maluit; quo intra dies decem effecto, traduxit exercitum, et proximam Germaniæ partem vastare cœpit. Sed ubi se Sigambri in loca impedita receperunt, Suevique, missis quaquaversum nuntiis, cogere exercitum nuntiabantur, Cæsar satis et ad laudem, et ad utilitatem profectum arbitratus, reduxit in Galliam copias, pontemque rescidit, dies omnino duodeviginti trans Rhenum commoratus.

LV. Inde, quum exigua pars æstatis superesset, etiam in Britanniam navigandi cepit impetum, ut insulam, ne vicinis quidem cognitam, adiret; quod nemo adhuc Romanorum fecerat. Tempus ad exigui maris transitum, cognoscendosque Britannorum animos, sufficiebat : idem obtentum præstabat bello omisso redeundi, si difficilius spe sua negotium reperisset. Nam ad id tempus adeo Græcis Romanisque ignota fuerat Britannia, ut alii magnitudinis argumento continentem esse dicerent, opinione hac usque ad imperium Vespasiani obtinente; vetustiores nomen atque fabulam sine re, quidquid de illa diceretur, existimarent.

LVI. Dum naves apparantur, Morinorum legati dedendæ gentis ergo venerunt. Gratum id Cæsari fuit, quod in alium velut orbem transituro, nullus a tergo hostis relinquebatur. Igitur præmisso ad speculandum cum una nave C. Voluseno, quum navibus duas omnino legiones imposuisset, paucis horis Britanniam attigit, peditatu tantum stipatus; quod equites alio loco conscendere jussi tardaverant. Britanni quanquam, Cæsaris expeditione cognita, legatos in Galliam miserant, obsequium et obsides polliciti; tamen frequentes armati, ad prohibendum exscensu militem, opperiebantur :

§ LIV. Cæs. — Sueton. in Cæs. c. 25. — Dio. — § LV. Vell. II, 46 et 47. — Strab. lib. IV, p. 199 et 200. — Sueton. — Tac. Agric. c. 13.

et loci situs ille erat, ut angusto inter montes aditu tela utrinque adjici in egredientem possent. Igitur ad octo millia passuum inde litus planum apertumque petiit.

LVII. Eo quoque loco Britannorum equitatus et essedarii se opposuerunt. Essedariorum pugnandi ratio ferme similis fuit ei, quæ temporibus heroicis apud poetas adscribitur. Quum esset diu certatum, Romanos, quanquam iniquitate loci et novo genere pugnæ turbabantur, longæ naves, et emissa inde tormentis tela, victores effecerunt. Britanni, magis terrore, quam damno compulsi, quod equitatu destitutus Cæsar insequi fugientes nequiverat, legatos miserunt. Cum his et Comius Atrebas venit, quem a Cæsare præmissum, ut Britannos ad amicitiam populi romani cohortaretur, et ab se comprehensum, post infelix prælium liberaverant.

LVIII. Cæsar leni oratione castigatis, *quod pacem ultro petitam bello non necessario mutavissent*, *obsides* imperavit: hisque adductis, in faciem amicitiæ quietæ res esse cœperunt, haudquaquam solida aut diuturna fide. Nam ubi tempestate disjectæ naves, quibus equites erant impositi, Britanniam tenere nequiverunt; navesque Cæsaris, ignotis locis ad ancoras stantes, eadem tempestas confregit, aut ad navigandum reddidit inutiles; coire Britannis, miscere consilia, postremo resumere arma placuit, quod exercitum sine commeatu, sine navibus in hostili solo iniquo anni tempore deprehensum, facile superaturos se putabant: victoriæque præmium non intra præsentia tantum commoda staturum rebantur, sed, his deletis copiis, nemini postea veniendi ad Britannos audaciam fore.

LIX. Igitur legionem septimam, quæ missa frumentatum fuerat, subito maximus numerus aggressi totam concidissent, nisi pulvis, solito major ex iis locis conspectus, Cæsarem advertisset. Hoc celeriter subveniente, servata legio est: hostes, alio deinde prælio victi, quum iterum misissent legatos; Cæsar, infirmis navibus non esse diutius differen-

§ LVI. Cæs. — § LVII. Strab. — Tac. Agric. cap. 12. — Cæs.

dam navigationem putans (nam dies æquinoctii suberat), prompte veniam præteritorum dedit. Obsidum tantummodo numerum duplicavit, præcepto, ut in continentem sibi mitterentur. Ita quum discedere Cæsar, Britanni dimittere advenas cuperent, illi multum imperare, horum in potestate relinqui, quatenus obedirent, videretur, haud operosum componendæ pacis negotium fuit.

LX. Cæsar, in Galliam regressus, quum obiter Morinos, a quibus trecenti milites, qui in eo litore expositi castra sua repetebant, oppugnati fuerant, per T. Labienum domuisset, per Q. Titurium, L. Cottam legatos Menapiorum vastasset culta, in Belgis hiberna legionum constituit. Eo duæ omnino Britannorum civitates miserunt obsides; reliquæ id facere neglexerunt. Cæsar, his gestis, quanquam operæ pretium aliud factum non erat, quam quod ad ignotas prius regiones, ipsisque domitoribus orbis, ut ferebantur, Herculi Bacchoque, et cæteris heroibus intactas, arma romana pervaserant, de rebus suis magnifice, verbis extollens, ad senatum scripsit.

LXI. Quum adversæ, ut ante retulimus, sententiæ aliquot fuissent, studiis et adulatione plurium, supplicatio dierum viginti a senatu decreta est. Dum hæc a Cæsare geruntur, Q. Metellus Nepos in Hispania populos aliquot fudit, qui, vaccæis ducibus, rebellionem cœptaverant: necdum erant satis ad bellum parati. Ea res Nepoti patefecit viam, ut multas obeundo nationes, aliquem numerum ignobilium oppidorum in deditionem acciperet. Sed ubi Cluniam obsidere aggressus est, validam urbem, Hispanis, cum maximo exercitu supervenientibus, prælio impar cessit. Et quanquam meliore denuo fortuna depugnasset; ob nimiam multitudinem hostium (quod iis temporibus Hispania gentium omnium longe populosissima erat) satis deinceps habuit, si se et exercitum præstare salvum posset.

LXII. Hæc in Urbe audita fuerant, quum nondum ornatæ

§ LX. Dio. — § LXI. Cæs. — Plut. in Cæs. — Dio. — Cic. de Harusp. Resp. cap. 9.

provinciæ essent; moveruntque senatum, ut Hispanias alteri consulum provinciam lubentius decerneret, Pompeioque sortem illam obvenisse lætaretur. His ferme rebus domi forisque circumactus annus est, quo Cn. Pompeius, M. Crassus consules iterum fuerunt. Sequens deinde L. Domitio Cn. F. Ahenobarbo, Ap. Claudio Ap. F. Pulchro consulibus, magnas dissensiones in republica, magnas exercituum strages in provinciis tulit. In Urbe propter Gabinium, a quo contra religiones reductus in regnum Ptolemæus fuerat, acribus animis inter principes certabatur.

LXIII. Et Gabinii causam Cn. Magnus hactenus utcumque sustinuerat : tum autem, duorum consulum inimicis accedente auctoritate, cœpit labascere. Domitius semper adversus pompeianæ factioni fuerat : Appium, antea non alienum, studia plebis mutabant, et spes lucri, accumulaturo mercedem patrocinii Gabinio, si prius in magnam adductus trepidationem fuisset. At Cæsar, obsides a Britannis missos non esse causatus, cæterum insulæ, si posset, domandæ cupidus, et quolibet prætextu morem gesturus cupiditati, per hiemem magnam navium multitudinem opera legatorum, quos hibernis præposuerat, effici jussit, forma præscripta, quam judicabat esse ad illius maris naturam consueta commodiorem.

LXIV. Ipse, Pirustarum compressa natione, Illyricum incursantium, et deinde in Galliis concitore Trevirorum Indutiomaro, cum legionibus ad portum Itium pervenit; inde, simul patiens navium Oceanus foret, iterum in Britanniam trajecturus. Itium plerique fuisse putant, ubi nunc Caletum est maritimum oppidum; sed hæc auctoritate Ptolemæi refellitur opinio : propius fidem est, juxta Bononiam quærendum huic nomini locum esse. Dum ibi ventum exspectat Cæsar, Dumnorix Æduorum princeps, qui cum equitibus suis ad Cæsarem venerat, quum impetrare nequi-

§ LXII. U. C. 698; A. C. 54. — § LXIII. Cæs. de Bello Gall. lib. V. — Dio, lib. XI. — § LXIV. Cellar. Geogr. Antiq. lib. II, cap. 3. — Cæs.

visset, ut in Gallia relinqueretur, invito Cæsare domum cœpit discedere.

LXV. Cæsar, motum Galliarum veritus, postpositis rebus omnibus, mittit, qui Dumnorigem retrahant : ab his repugnans interficitur; Ædui equites ad Cæsarem omnes revertuntur : cæteris hoc ad parendi necessitatem exemplum est. Igitur legionibus quinque, duobus equitum gallorum millibus assumptis, eodem loco, ubi nuper appulerat, per summum otium exponit suos; quod multitudine navium Britanni perterriti (nam ad mille navigia habebat), prohibere exscensionem non audebant. Cæsar, cognito per captivos, quo se recepisset hostis, quanquam munitis locis se tenentem, profligavit; fugientem propter locorum ignorantiam insequi supersedit.

LXVI. Postridie tripartito agmine profectus in expeditionem, naves suas ea nocte tempestatibus vehementer afflictas esse cognoscit. Hoc nuntio revocatus ad classem, in reficiendis subducendisque navibus, castrisque sic communiendis, ut eadem munitione naves quoque defenderentur, decem ferme dies consumpsit. Interea temporis Britanni, sociis passim evocatis, majores contraxerunt copias, summæque rerum Cassivellaunum præfecerunt; cujus inter regulos præcipua virtus ac potentia erat. Cum his crebra prælia facta, nullo ad summam belli profectu : Britannorum tamen exercitus, revocantibus auxilia sua civitatibus, disparuit; quærendumque Cæsari bellum fuit.

LXVII. Idcirco ad flumen Tamesin, ubi Cassivellauni fines erant, exercitus ductus est. Trans amnem hostium magnæ copiæ consederant, munita præacutis sudibus ripa, et aliis in ipso alveo ita defixis, ut aqua tegerentur. Sed, perruptis obstantibus omnibus, virtus romana patefecit viam, tanto ardore militum, ut licet solis capitibus exstarent, tamen nec flumine, nec sudibus, nec telis hostium terreri aut retardari possent. Fertur et alia, nec absurda fabula, perculsos adspectu elephanti Britannos, equosque eorum fugisse; quod belluam unam secum transportaverit Cæsar,

eamque in flumine constituerit, armatis e turri, quam dorso elephantus portabat, tela spargentibus.

LXVIII. Cassivellaunus adverso prælio, deinde Trinobantium defectione territus, quos statim Cenimagni, Segontiaci, aliæque nonnullæ nationes imitati sunt, copia pugnandi minime facta, in oppida sua se recepit. Oppida Britanni tum vocabant, quum silvas impeditas vallo atque fossa munivissent. Ibi, dejectis arboribus, tuguria sibi, et pecori stabula ponebant ad usum exigui temporis. Interea quatuor ex Cantio reguli, Cassivellauni nuntiis exciti, castra Cæsaris navalia de improviso adoriuntur. His strenue occursum a Romanis, qui ibi præerant; subitaque eruptione magna cum clade rejectus hostis : dux quoque nobilis Lugotorix captus est. Hæc tot adversa (nam et munitissimum interea oppidum amiserat) perpulerunt Cassivellaunum, ut per Comium Atrebatem legatos ad Cæsarem de pace mitteret. Cæsar, qui propter repentinos Galliæ motus in continenti hiemare constituerat, magna hostium multitudine interfecta, parte aliqua insulæ, qua litus attingit, accepta in deditionem, satis pensatum expeditionis laborem ratus, haud gravatim pacem dedit; obsidibus imperatis, adjectoque, ne quid Cassivellaunus Trinobantibus noceret. Præsidium imponi feris gentibus, et Oceano divulsis, metus amittendorum militum prohibuit : tributa, si non essent per quos exigerentur, jubere vanum erat : igitur his abstinere Cæsar maluit, modico vectigali contentus, quum et merces minime pretiosæ essent, quæ inter Gallos et Britannos permutabantur.

§ LXVII. Polyæn. Strat. lib. VIII. — § LXVIII. Dio. — Cæs. — Strab. lib. IV, et ibi Casaub. — Flor. III, 10. — Tac. Agric. c. 13. — Diod. V, 21.

JOANNIS FREINSHEMII
SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM
LIBER LXXI
IN LOCUM LIBRI CVI LIVIANI.

EPITOME
LIBRI CENTESIMI SEXTI.

Julia, Cæsaris filia, Pompeii uxor, decessit; honosque ei a populo habitus est, ut in campo Martio sepeliretur. Gallorum aliquot populi, Ambiorige duce Eburonum, defecerunt; a quibus Cotta et Titurius, legati Cæsaris, circumventi insidiis, cum exercitu, cui præerant, cæsi sunt: et quum aliarum quoque legionum castra oppugnata magno labore defensa essent, interque eos, qui in Nerviis præerat, Q. Cicero; ab ipso Cæsare hostes prælio fusi sunt. M. Crassus, bellum Parthis illaturus, Euphratem fluvium transiit, victusque prælio, in quo et filius ejus cecidit, quum reliquias exercitus in collem recepisset, evocatus in colloquium ab hostibus, velut de pace acturis, quorum dux erat Surenas, comprehensus, et, ne quid vivus pateretur, repugnans interfectus est.

I. Rerum ita gestarum gloria, et perpetua indulgentia fortunæ (namque tot navigationibus, nullam omnino navem, quæ milites portaret, amiserat) exsultantem Cæsaris animum luctu repleverunt urbanæ literæ, nuntiato Juliæ obitu, quam Pompeio Magno collocaverat. Obierat ex partu: moxque duplicatus est dolor, decedente puella, quam

enisa fuerat. Corpus matronæ quum in foro propositum esset, post funebrem laudationem rapuit populus, et in campo Martio sepelivit, tribunis incitantibus, qui ad hoc ab amicis Cæsaris atque Pompeii conducti fuerant, aut sponte captabant hac adulatione præpotentium virorum gratiam.

II. L. Domitius reclamabat, *in locum sacrum inferri mortuum, nefas esse* dictitans : neque tamen ratio valuit apud occupatos affectibus; et consulis auctoritatem pro nihilo haberi translatitium erat. Sed prudentiores, et quibus aliqua publicæ, aut etiam suæ rei cura erat, gravis incessit metus, fore, ut, hoc inter duos sublato concordiæ pignore, ambitio æmulorum civilibus armis collidatur. Nec fraudandus virtutis et gravitatis suæ laude Cæsar, qui intra tertium diem, quam hæc nuntiata erant, ad imperatoria munia rediit.

III. Inter hæc A. Gabinii causa, vario et pudendo judiciorum eventu agitabatur. Ille periculi sui non ignarus, quum magnam vim auri ad conciliandos sibi homines præmisisset, exeunte septembri noctu introivit in Urbem; paucosque post dies a C. Memmio tribuno plebis ad populum acriter est accusatus. Quum damnaretur reus, Sisenna, Gabinii filius, ad pedes Memmii procubuit, pro patre deprecabundus. Eum Memmius truci vultu aversatus, aliquamdiu humi jacere sivit. Hæc species, et quod excussus e manu adolescentis annulus visebatur, ita mutavit animos, ut, approbantibus cunctis, a tribuno plebis Lælio Gabinius dimitteretur. Postea quoque tanta in judicibus rogandis contentio Cn. Pompeii fuit, Cæsaris eam amicis enise opitulantibus, ut a L. Lentulo, flaminis filio, apud C. Alfium prætorem majestatis postulatus Gabinius, summo dedecore judicum absolveretur.

§ I. U. C. 698; A. C. 54. — Cæs. de B. Gall. lib.V. — Plutarch. in Cæs. et Pomp. — Dio, lib. XXXIX. — Liv. Epit. — § II. Plutarch. — Appian Civ. lib. II. — Vell. II, 47. — Lucan. I, v. 111. — Val. Max. IV, 6. — Senec. Consol. ad Marc. cap. 14. — § III. Cic. ad Q. fratr. III, 1, 2, 3, 4, et ad Attic. IV, 16. — Val. Max. VIII, 1. — Dio.

IV. Permoleste rem eam populus tulit, adeo pridem concitatus, ut parum abfuerit, quin ipso in judicio discerperet reum, et inter diribendas tabellas judicibus ipsis mortem minaretur. Igitur frustra obnitente Pompeio, Sibyllinum carmen denuo invulgari pervicerunt; et sub idem tempus fortuita res, sed velut ex compacto in illum temporum articulum veniens, tam valide commovit homines, ut, licet nulla statuta in libris pœna fuerat, atrocissimo supplicio Gabinius voluntate singulorum et senatus destinaretur. Forte sub eosdem dies Romæ, et maxime Appia ad Martis, mira proluvies, exundante Tiberi fluvio, et usque ad piscinam publicam magna vis aquæ fuit; oppletisque partibus inferioribus omnibus, ne editiora quidem intentata fluctibus manserunt.

V. Magna ædificiorum strages sequuta, quæ lateritia quum essent, vi aquarum solvebantur: ingens jumentorum numerus, homines quoque multi, suffocati aquis, aut oppressi ruina, perierunt. Hæc omnia infensi ad iram deorum referebant, spretas religiones vindicantium. Igitur ad M. Catonis tribunal, qui de repetundis judicabat, adduxerunt reum, minus jam timentem, quia maximam adversariorum tempestatem incolumis pertulerat. Sed a judicibus, qui et populum timebant, et a reo acceperant nihil, condemnatus, solum vertit. Erant enim tanta ejus tamque manifesta crimina, populique indignationem ita vehementem commoverant, ut nullis præsidiis, quum habere videretur longe firmissima, servari posset.

VI. Pompeius, qui rei frumentariæ causa in Italia erat, quum ad primum judicium Gabinii occurrere studuisset, sub eosdem dies, quibus repetundarum postulatus fuerat, ad Urbem venit; nihilque ad summam diligentiam fecit reliquum, quo nocentem eriperet. Ideoque et Ciceronem, non sine probro utriusque, permovit, ut in quem priore judicio testimonium acriter dixerat, eum nunc defenderet:

§ IV. Dio. — Cic. ad Q. fratr. III, 7. — § V. Dio. — Ascon. in Scaur.

ipse, quia proconsulare imperium habenti Urbem ingredi non licebat, evocato populo verba pro Gabinio accurate fecit, Cæsaris etiam recitatis epistolis, quibus salutem Gabinii enise commendaverat.

VII. Eodem ferme tempore pro M. Scauro felicius inter alios patronos Cicero dixit. Postulatus et iste repetundarum fuerat ex Sardinia, C. Triario C. F. accusante. Causa hominis tam erat perdita, ut accusator diceret, *lege sibi centum atque viginti hominibus denuntiare testimonium licere : se vero non recusare, quominus absolvatur reus, si totidem nominasset, quibus in provincia nihil abstulisset.* Tam bona conditione quum reus uti non posset, tamen propter favorem splendidæ ædilitatis, et patris Scauri memoriam, frequentibus suffragiis est absolutus. Hæc judicia, quum calido adhuc anni tempore agerentur, M. Cato sine calceis et tunica exercuit, campestri sub toga prætexta cinctus.

VIII. Id alii tanquam sordidum et indignum majestate jus dicentis accusabant; aliis repetitum ex vetustate exemplum placebat, quod eodem habitu in Capitolio et Rostris Antiquorum statuæ visebantur. Sed Cato, talibus et reprehensionibus et laudibus superior, tantum de republica dies noctesque cogitabat. Ambitus, et nundinationes magistratuum ad extremum impudentiæ processerant, quum, positis in medio mensis, palam largitiones fierent, et a mercenaria plebecula honores emerentur. Igitur, auctore Catone, senatusconsultum factum, *ut designati magistratus, quibus accusator nullus esset, ultro se offerrent juratis judicibus, rationemque adepti honoris redderent.*

IX. Magnus inde timor candidatorum : dolor incredibilis forensis turbæ, quæ, vitiis reipublicæ pasci solita, si res ad bonos mores redisset, sibi jejunium indici cernebat. Idcirco postridie prodeuntem ad tribunal Catonem promiscua

§ VI. Cic. pro Rabir. ad Q. fratr. et ad Attic. — Val. Max. IV, 2. — Dio. — § VII. Cic. ad Q. fratr. III, 1, et ad Attic. IV, 16. — Ascon. in Scaur. — Val. Max. III, 6, et VII, 1. — § VIII. Ascon. — Plutarch. — Lucan. I, v. 178. — Petron. Carm.

multidudo conviciis, mox etiam lapidibus, appetivit, ut diffugientibus, qui eum deducebant, vehementer contusus atque jactatus vix in Rostra penetraret. Inde conversus ad turbam, constantia vultus illico seditionem clamoremque compressit; mox apta tempori oratione sic disseruit de præsentibus, ut tumultus omnis semel conquiesceret. Legi tamen, quum a consulibus ex senatusconsulto ferretur, ne ipsis quidem nolentibus, intercessum est.

X. Nec ideo minus tribunitii candidati, depositis apud M. Catonem quingenis sestertiis, compromiserunt *petere magistratum legitime; qui contra fecisset, arbitratu Catonis condemnaretur, depositamque pecuniam perderet.* Unum ex eo numero quum Cato damnasset, competitoribusque pecuniam jussisset solvere, illi judicio Catonis contenti, pecuniam damnato remiserunt. Ea res ut illustrem Catoni gloriam, ita acerbissimam invidiam attulit, quod unus plus omnibus et legibus et judiciis valuisse videretur. Exclamasse tum Ciceronem ferunt, « O te felicem, M. Porci, a quo « rem improbam petere nemo audet! »

XI. Cæterum Cato adversus tantam vim perditorum hominum plerumque frustra luctabatur, multique ejus conatus in irritum cadebant; quemadmodum et in C. Pontinio, quem, se vivo, triumphaturum Cato negaverat. Nam ille supra triennium, post devictos Allobrogas, ad Urbem hærebat triumphum postulans; donec Ser. Sulpicius Galba prætor, qui legatus in Gallia Pontinio fuerat, de imperio ejus ad populum sub ipsam auroram tulit, quum ante horam primam agi cum populo soleret. Igitur Cato et P. Servilius prætores, cum tribuno plebis Q. Mucio Scævola, prohibere triumphum conabantur, quem ante diem III non. novembr. erat ducturus: fuitque non levis ea die contentio, ut etiam ad cædes perveniretur.

XII. Sed plerosque prætorum atque tribunorum secum Pontinius habebat, et consulem Appium: a quo insigniter

§ IX. Cic. ad Attic. IV, 16, et ad Q. fratr. II, 15. — Plin. Præf. Hist. nat. — § XI. Cic. ad Attic. IV, 16. — Dio.

adjutus, nequidquam tumultuantibus adversariis, Urbem triumphans iniit. Majores in eadem Gallia res iisdem temporibus C. Cæsar gerebat, Eburonum rebellione excitus, qui, nuntiis Indutiomari Treviri impellentibus, duce Ambiorige L. Aurunculeium Cottam, Q. Titurium Sabinum legatos Cæsaris cum cohortibus occiderunt. Id infortunium culpa atque temeritate Q. Titurii accidit; quo impellente, castra feliciter defensa reliquerunt milites, ad proxima suorum hiberna transituri.

XIII. Nam fraudulento hostis consilio crediderunt, amicum se ferentis, neque sponte ad oppugnanda castra profectum, sed quia Gallorum omnium ea esset conspiratio, cui ipse non posset resistere: inveniebatque fidem ex eo, quod contempta et ignobilis Eburonum civitas, nihil per se attentatura videbatur, nisi plurium et opulentiorum fiducia armaretur. Ambiorix, hac victoria multoque auro ex direptione castrorum potitus, statim cum equitatu in Atuaticos, deinde in Nervios pervenit, ubi legionis unius hiberna erant. Ad hæc expugnanda omnes hi populi, aliis quoque vicinis adjectis, magna cum multitudine armatorum accesserunt.

XIV. Hibernis Q. Cicero præerat, neque dum audito Titurii casu, vacuus curis. Itaque milites nonnulli, quos lignationis munitionisque causa in silvas dimiserat, subito hostium adventu sunt excepti. Hinc castrorum per complures dies continuata oppugnatio, sed summa virtute Ciceronis et militum hostes repulsi; donec Verticonis Nervii fideli opera (nam is servo suo magnis præmiis persuaserat, ut literas perferret) Cæsar, præsentibus rebus cognitis, succurrere periclitantibus potuit. Is igitur solita celeritate cum legionibus duabus, quia Labienum Treviri, cum omnibus copiis ad ejus hiberna profecti, retinebant, in Nervios contendit, adventumque suum Ciceroni græca epistola,

§ XII. Cic. ad Q. fratr. III, 4, et ad Famil. III, 10. — Plutarch. in Cæs. — Dio, lib. XL. — Flor. III, 10. — Oros. VI, 10. — Liv. Epit. — Cæs. de B. Gall. V.

ne intercepta intelligeretur ab hostibus, nuntiat : eam gallus quidam eques, per popularium castra sine suspicione transgressus, alligatam tragulæ intra vallum misit.

XV. Galli, Cæsaris adventu per exploratores cognito, relicta obsidione, cum omnibus copiis, hominum millibus ferme sexaginta, obviam procedunt. Romanus viribus impar, consilio potior, ut hostem in contemptum sui adduceret, castra per se propter paucitatem armatorum exigua, etiam de industria contrahit. Ea simulatio timoris decepit Gallos, ut tanquam ad facilem prædam, in locum iniquum succederent castra oppugnaturi; mox, erumpente portis omnibus romano exercitu, tanquam subito casu attoniti, majore consternatione percellerentur, quam paulo ante fiducia exsultaverant. Magnus primo impetu interfectus est numerus; cæteri, armis abjectis, fugerunt.

XVI. Victoriæ rumor, incredibili celeritate perlatus in Rhemos, Indutiomarum, qui postero die castra Labieni oppugnare constituerat, ita perterrefecit, ut eadem nocte profugeret. At longe diversa in simili proposito fortuna M. Crasso fuit. Is quoque Cæsaris æmulatione, magni ducis nomen potentiamque bellis serendis aucupari certus, postquam pacatam Syriam videt, arma Parthis, licet neque causa esset belli, neque senatus auctor exstitisset, inferre cœpit. Sed neque alia ei suppetebant ad cæsarianæ indolis modum, et homo major annis sexaginta, nihil satis ad tanta negotia vegetum, præter cupiditatem, afferebat; idque nuper ducenti per Gallogræciam urbane exprobratum a rege Dejotaro fuerat.

XVII. Hunc Crassus, exacta jam ætate, condentem oppidum quum offendisset, « Duodecima, inquit, hora ædi« ficas, Dejotare ». Tum ille, « Ne tu quidem, imperator, « satis matutinus surrexisti in Parthos ». Sed ille sitiens auri, quo Parthos abundare intelligebat, et novum regem, nec sine turbis in solium Arsacidarum enisum, superatu facilem

§ XV. Front. Strat. III, 17. — Cæs. — § XVI. Dio. — Appian. Parth. — Plut. in Crasso.

figurans, ponte junxit Euphraten, transgressusque læta belli initia habuit, quia Parthi adversus improvisam irruptionem parum providerant. Occurrit tamen ad Ichnas (id castello nomen est) cum paucis equitibus unus ex purpuratis Silaces; victusque prorsus contendit ad regem, præsentia nuntiaturus.

XVIII. Interim Crassus impune diripiebat Mesopotamiam, civitatesque et castella in deditionem accipiebat, lubenter deficientibus Græcis, quorum ibi frequentes colonias Magnus Alexander, et postea successores ejus constituerant. Illi, Parthorum imperium gravati, quorum dominos fuisse majores suos audierant, auspicia Romanorum, apud quos in pretio Græcos esse norant, haud gravatim sequebantur. Zenodotium tamen, cujus tyrannus erat Apollonius (Osrhoenæ ea civitas fuit; Osrhoena porro præfectura Mesopotamiæ), quum accivisset præsidium Romanorum, centum milites occidit, et ob eam noxam direptum est, oppidani sub hasta venditi: Crassus *imperator* appellatus. Is ob res tam exiguas cupide acceptus honor, valde existimationem ejus imminuit, quasi desperatione majorum ex levium gestorum successu summos adipisci honores properaret.

XIX. Nec enim quidquam præterea cruentum aut hostile tota ea expeditio habuit, sponte ad eum deficientibus multis. Neque dubitabatur, quin magnum operæ pretium fecisset, si eodem impetu inter terrorem Barbarorum ad Babylonem et Seleuciam, urbes nunquam diuturna fide pacatas Parthis, signa romana promovisset. Sed ille, contentus sponte oblatis, ne illa quidem tueri, pro magnitudine periculi, curæ habuit. Septem millibus peditum, equitibus mille per præsidia distributis, recessit in Syriam, spatiumque dedit hosti comparandi sese, et recuperandi amissa.

XX. Ne armis quidem parandis, aut exercendo milite consumpsit hibernorum tempus; sed pecuniæ cogendæ in-

§ XVII. Flor. III, 11. — Dio. — Plut. — Oros. VI, 13. — § XVIII. Plut. — Cellar. Geogr. antiq. lib. III, cap. 15. — Dio. — § XIX. Dio. — Plut.

tentus, imperabat auxilia, quæ mox pretio remitteret; civitatumque reditus, et donaria templorum computabat. Hierosolymis etiam auream trabem ex templo sustulit, Eleazaro dante, ne quid præterea de sacro thesauro tolleret. At Crasso potior pecunia fide jurisque jurandi religione fuit. Igitur et duo millia talentorum, quæ Pompeius reliquerat, et quidquid præterea auri inventum in fano est, detraxit. In cava Syria urbs fuit multis nominibus; nam et Bambycen et Edessam appellant; et ab Syris Magog, a Græcis propter celebritatem delubri Hierapolis vocabatur. Deam Syriam ibi colebant prodigiosa forma: superne mulier, inferiore parte corporis in piscem desinebat. *Derceto* aut *Atergatis* vocabatur.

XXI. Semiramidis matrem fuisse quidam fabulantur. Græci Venerem eo nomine, aut *Junonem*, pars *Naturam* coli putabant. In antiquissimis Hebræorum libris *Dagon* est, piscem significante vocabulo. In hujus æde Crasso factum omen ferunt appropinquantis interitus. Erat cum eo Publius filius, qui nuper a Cæsare lectos equites mille adduxerat, donis militaribus propter virtutem ab eo multis honoratus. Quum exirent fano, primum ad fores impegit adolescens, mox pater super corpus jacentis provolutus est. Nec omen tantum mortis ea ædes Crasso, sed etiam causam dedisse videtur; quod hac maxime injuria credibile est commotum Edessæ principem Abgarum, exitiali romanis legionibus proditione, consilia cum Parthis sociasse.

XXII. Idem annus crebras illustrium virorum accusationes habuit, et præter memoratos antea, M. Cœlius apud Cn. Domitium, C. Messius apud P. Servilium prætores, itemque Drusus et Vatinius a Cicerone defensi sunt. Præterea C. Cato, Sex. Sufenas, qui in tribunatu, sublatis comitiis, magnas turbas dederat, a. d. non. quintiles, favore trium-

§ XX. Joseph. Antiq. XIV, 12, et de B. Jud. I, 6. — Hegesipp. I, 21. — Plin. V, 23. — Strab. lib. XVI, p. 748 et 785. — Lucian. de Syr. Dea. — Horat. Art. Poet. 4. — § XXI. Ovid. Metam. IV, 45. — Lucian. — Diodor. II, 4. — Reg. I, 5. — Plutarch.

virorum absoluti sunt. L. Procilium, qui patremfamilias domi suæ occiderat, quum multi absolverent, paucis suffragiis major pars judicum condemnavit. Sed hic ludus et jocus erat præ judiciis, quæ ad summum impudentiæ provectus ambitus pepererat. Candidati consulatus quatuor fuerunt; totidem ambitus sunt postulati.

XXIII. C. Memmius Cn. Domitium, C. Memmium Q. Curtius reos fecerant; a Q. Pompeio M. Messalla, a C. Triario vetere inimico M. Scaurus accusabantur. Consules quoque flagrabant invidia, quod turpissimam cum Memmio ac Domitio pactionem fecerant, *ut ambo sestertia quadringena consulibus darent, si essent ipsi consules facti.* Dederant operam consules, ut quam primum comitia haberi senatus decerneret. Sed comitiorum singuli dies quotidianis obnuntiationibus tollebantur. Sub finem hujus anni, quum peregrinas religiones invalescere senatus comperisset, *uti fana Serapidis Isidisque a privatis in Urbe facta diruerentur*, decrevit.

XXIV. Inter hæc exacto consulum magistratu, neque designatis dum aliis, res ad interregnum rediit. Sex et triginta interreges fuerunt, continuatis ad septenum usque mensem interregnis. Per tantum igitur spatium neque consules Romæ, neque prætores ulli fuerunt. Auspiciorum enim et ostentorum intervenerant moræ: bubones lupique in Urbe visi, canum ululatus flebiles auditi erant; simulacrum Martis sudaverat; fulmen tota urbe pervagatum signa deorum tetigerat, homines permultos exanimarat. Sed hæc quidem portenta, quibus aut terris, aut hominibus minarentur, ambiguum multiplex terror faciebat.

XXV. Nam et in Urbe turbatum erat, et Gallia rebellabat, et cum Parthis, ignorante populo romano, bellum exstiterat; sed quæ objecta Crasso Euphratem transeunti mox memorabimus, ipsi exercituique haud dubium interitum

§ XXII. Cic. ad Q. fratr. II, 13, 16; ad Attic. IV, 15, 16, et ad Famil. I, 9. — § XXIII. Cic. ad Q. fratr. III, 2, 3, et ad Attic. IV, 15, 16, 17 et 18. — Dio, lib. XL. — § XXIV. Cic. ad Q. fratr. III, 3, et ad Famil. VII, 11. — Dio. — Jul. Obseq.

portenderunt. Hæc ergo quum impedimenta comitiis objicerentur, longe majus atque difficilius tribunorum plebis contumacia afferebat. Illi enim præcipue turbis his delectabantur, per quas multis se rebus, ad suum officium non pertinentibus, ingerebant, quum alii magistratus nulli essent; adeo ut ludos quoque facerent prætorum loco, quorum comitia, priusquam consules essent creati, haberi non poterant.

XXVI. Sed offensus hac audacia senatus Q. Pompeium Rufum, tribunum plebis, quanquam dictatoris Sullæ nepotem, in carcerem duci jussit; eadem pœna et aliis turbatoribus præstituta, Pompeioque Magno tradita ejus rei potestate. Sed Rufus, uti socium ejus ignominiæ haberet, paulo post M. Favonium ædilem plebis in carcerem conjecit, M. Catonis unicum admiratorem, et ejus contentissimo studio ædilitatem adeptum. Inter hæc moventem ex hibernis Crassum legati regis Orodis adierant, cum his mandatis : *si quidem jussu senatus populique romani arma intulisset, nullum finem bello, nisi internecione partis alterutrius, fore; sin vero privato consilio Crassus ea fecisset, misereri senectutis ejus magnum regem, et percussorum cum Sulla, Lucullo, Pompeioque fœderum memorem, milites romanos, qui potius in captivitate sint apud Mesopotamiam, quam in præsidio, remissurum.*

XXVII. Crassus ad hæc *Seleuciæ se responsurum esse* quum diceret, arridens Vagises (is legatorum erat ætate maximus), volamque sinistræ manus percutiens dextra, « Prius « hic, inquit, pili nascentur, Crasse, quam tu Seleuciam « videas ». Hæc ubi renuntiata Partho sunt, Surenam præfectum ad recipiendas Mesopotamiæ civitates misit; ipse in Armeniam signa illaturus, ne Tigranis filius Artabazes ad opem Romanis ferendam vacuus esset. Is enim ad Crassum cum sex equitum millibus venerat, alia decem millia cataphractorum equitum, et triginta peditum millia, stipen-

§ XXV. Dio. — § XXVI. Ascon. in Mil. — Dio. — Plutarch. in Cat. et Crasso. — Flor. III, 11. — Oros. VI, 13.

diumque in has copias pollicitus. Hæc res mirifice excitavit Crassum, sponte festinantem, et diversa suadentibus iniquum.

XXVIII. Quod enim quidam ex Mesopotamia milites, per magna pericula reversi, vim Parthorum experti nuntiabant, cataphractorum omnia perrumpentem molem, levis equitatus inevitabilia tela, inopinatos superventus, et nocentiorem prælio fugam, nulla humana ope sustineri; quidam tribunorum præfectorumque, et cum his C. Cassius Longinus quæstor, is, qui paucos pòst annos, occiso Cæsare, magnam, sed antiquam famam nactus est, de integro consultandum de præsentibus censebant. Nam exercitum his sermonibus percelli animadverterant; et haruspices semper tristia exta nuntiabant. Sed festinabat ad interitum Crassus; repudiatoque Artabazis consilio, qui per Armeniæ colles ducere jusserat, necessaria ex regno suo affatim præbiturus, in Mesopotamiam duxit.

XXIX. Ad Euphratem Zeugma est oppidum, ex eo appellatum, quod ibi bello persico pontem Magnus Alexander struxerat: nam quod alii de patre Libero narrant, fabulam puto. Ibi transducente exercitum Crasso, aquilam, quæ prima sublata ab aquilifero erat, sponte fuisse conversam in contrariam, ac ferebatur, partem aiunt; aliam vix convelli potuisse, tanquam adnata terræ foret. Aureum aquilæ simulacrum legionis romanæ signum erat: id inter proficiscendum exiguo velut sacello inclusum hastæ imponebatur in acutam cuspidem desinenti, ut in solum defigi posset. Talis tum mucro tam contumaciter hæsit humi, ut vix multorum simul nisu evelleretur.

XXX. Præterea signum militare, quod inscriptam puniceis literis exercitus imperatorisque notitiam habebat, signifero ereptum in Euphratem projecit ventus. Quo viso, Crassus cætera ejus magnitudinis, vela enim fere æquabant, præcidi jussit, ut minus obnoxia turbinibus essent. Profi-

§ XXVII. Oros. — Plut. — Dio. — § XXIX. Dio. — Plin. XXXIV, 15. — Pausan. lib. X. — Sext. Ruf. cap. 16. — Plut. — Val. Max. I, 6.

ciscentibus per pontem, crebra et atrocia fulgura, cum ingenti fragore cæli, inter densam nimborum caliginem in adversa militum ora micuerunt, ut inter se trudentes ruentesque vix in hostilem terram eniterentur : et unus equorum imperatoris insigniter ornatus cum equisone gurgite haustus disparuit : locus, ubi castra metaturi erant, bis de cælo tactus est.

XXXI. Et priusquam omnes transirent, pontis partem magnam repens procella perfregit. Nihil cæterorum tam terruit milites; reditum enim sibi apertissime præcisum interpretabantur. Igitur Crassus, ut consolaretur trepidantes, advocata concione, « Desinite, inquit, turbari, milites. Nihil hic casus triste præsagit; nec enim hac, sed per Armeniam, juratus dico, reducere copias decreveram ». Quum sub hæc erecti paulisper animi essent, validius statim, quam unquam antea, perculsi sunt voce, quam adjecit imperator : « Hac, ait, nostrum nemo revertetur ». Neque curavit Crassus, re animadversa, corrigere dictum, aut interpretatione lenire; unde nec cætera ejus verba pondus ullum habuerunt, quum elevaret Barbarorum potentiam, præmiaque alia promitteret, alia repræsentaret.

XXXII. Tum quoque, ne quidquam occurreret terrore vacuum, qui exercitui cibaria dividebant, lentes et salem prima præbuerunt; quæ feralia sunt apud Romanos, et vita functis apponuntur. Interea sacrificio apparato, quum exta porrigerentur, elapsa sunt imperatoris manibus : atque ille consternari cernens, qui aderant, « Sunt hæc, inquit, senectutis incommoda; cæterum arma haud quaquam excident manibus ». Postquam ita superatus est Euphrates, proxima, qua iretur, deliberatio fuit. Cassio et prudentissimo cuique videbatur, *non esse, nisi explorato, proficiscendum; interim in aliqua urbium, quas præsidiis teneret, refici exercitum posse; aut certe juxta ripam Euphratis pergendum Seleuciam. A flumine et commeatuum copiam, et ne circumiri ab hostibus possent, munimentum tergo fore. Seleuciam ob*

§ XXX. Plut. — Jul. Obseq. — Dio. — § XXXI. Dio. — Plut.

Græcos incolas haud difficulter accessuram ad partes; inde penetrari ad Ctesiphontem (ea tum Parthorum regia erat) *posse.*

XXXIII. Salutare consilium, quum imperatori non displiceret, dolus ac perfidia Osrhoeni hominis irritum fecit. Sicut inter arma potentiorum, qui sunt intercepti, sollicitam semper vitam degunt, et, quo se continuis periculis evolvant, eumdem perpetuo cursum consiliorum retinere non possunt, sed velut in maritima tempestate fluctibus ventisque obsequuntur: parvorum quorumdam populorum principes, inter quos præcipui Abgarus Osrhoenus, et Alchaudonius Arabs, pompeiana expeditione in amicitiam recepti, digressis Romanis, ad Parthos redierant. Sed Arabis, quia professus hostem erat, levior injuria fuit.

XXXIV. Abgarus, amicitia simulata pestilentior, quum Parthis studeret, Crasso adduxit auxilia, et pecuniam, quo ille visco facillime capiebatur, liberaliter dedit: quibus rebus quum ita se insinuasset, ut consilia de summa rerum cum eo communicarentur; homo astutus, nec infacundus, « Miror, inquit, imperator, quod, hoc tam et numeroso et « firmo exercitu instructus, apparare adhuc victoriam, quam « rapere mavis. Hostes fugæ, quam prælio paratiores, nisi « maturas, jam in Hyrcanos aut Scythas pretiosissima rerum « suarum et corporum transtulerint, tibi solitudinem re- « licturi. Quod si cessando speciem timentis præbueris, re- « sument animos; et mox cum tota mole virium rex aderit, « qui nunc anxius metu, non quasi pares vobis Surenam et « Sillacem objecit, sed ut ab insequendo vos remorentur, « donec ille res suas in tutiorem reposuerit statum ».

XXXV. Credidit homini Crassus, quod amicum et fidum putaret; confirmatusque est in errore, postquam longe lateque neminem hominem usquam, sed tantum equorum aversa vestigia apparere exploratores nuntiarunt: eaque res militi restituit animum, fidentioremque, tanquam fugientibus Parthis, fecit. Primum iter, relicto amne, per campos

§ XXXIII. Plut. — Flor. — Sex. Ruf. — Dio. — § XXXIV. Plut.

virentes pergentibus, satis amœnum atque facile fuit; mox excepit arida et nuda planities, militemque, cum siti et arenæ luctantem, ipse quoque locorum adspectus horrore perfudit, quum in vasta solitudine, quam terminare visu nequibant, nihil terra gignentium, non herba, non stirps ulla virens, nusquam aut rivus aquæ, aut montis supercilium appareret.

XXXVI. Id quum per se suspectum plerisque fieret, supervenerunt ab Armenio rege nuntii, excusante *non missa auxilia, quod in suum regnum Parthus Orodes irrupisset.* Suadebat autem, *ut ad se veniret Crassus, conjunctisque secum copiis propelleret hostem; aut si aliter videretur, saltem edita sectaretur loca, neque in patentibus campis equitatui parthico statarium militem exponeret.* Crassus ad hæc cum stomacho respondit, *in præsentia non vacare, ut cogitet de Armenia; postea tamen venturum, ut proditionis ab Artabaze expetat pœnas.* Hæc tam sinistre cogitata consultaque moverunt iterum Cassio bilem. Sed quia libertate sua Crassum offenderat, ultra monere non ausus, Abgarum increpavit. « Quis te, ait, pessime mortalium, malus ad nos per« duxit genius, ut Crassum fascinares, ipsumque et exercitum « perderes? »

XXXVII. At ille, blande castigata juvenis vehementia, *durare paulisper* jubebat, *in salute communi mox agniturum innocentiam ejus, quem nunc tanti sceleris suspectum haberet.* Milites etiam, itineris molestia gravatos, sublevabat, simul quasi per jocum deridens, tanquam *homines assueti mollibus Campaniæ diversoriis, easdem delicias in finibus Assyriorum Arabumque desiderarent.* Sed postquam ad exitium Crassi omnia mature sunt disposita (nam Abgarus per speciem explorandi sæpe cum Surena congrediebatur), Crasso, *Parthos in propinquo esse cum modicis copiis,* persuasit, *seque ire, ut aliquid ipsis noxæ et perturbationis inferret.*

XXXVIII. *Eo die pullum paludamentum datum esse Crasso* tradunt, *quum album aut purpureum in prælium exeuntibus dari soleret.* Sed id mutavit Crassus; irridensque eos, qui

signa convelli vix posse nuntiabant, cum magna festinatione processit. Occurrerunt ibi pauci speculatores, *occisosque sodales suos, hostium immensam multitudinem adesse*, retulerunt. Ibi Crassus instruxit aciem, primum ex Cassii consilio productis, ne circumvenirentur, ordinibus; deinde mutavit contraxitque in quadratum, duodenis ad unumquodque latus collocatis cohortibus. Legiones enim romanas septem, neque pauciores sociorum cohortes habebat; equitum et levis armaturæ ad quaterna millia: quæ et ipsa distribuit, ut singulis cohortibus gravis armaturæ alam equitum adderet.

XXXIX. Quum, ita ordinata acie, Cassius alterum cornu, alterum P. Crassus imperatoris filius, imperator ipse medium agmen duceret; ad modicum flumen, Balisso nomen erat, perventum. Ibi raptim ex siti recreatus exercitus, festinante Crasso, in conspectum hostium magno gradu adductus est. Illi, maxima copiarum parte post primam aciem abscondita (et erat locus inæqualis, tegendis insidiis arborum objectu aptus), neque numero formidabilem, neque specie magnum objecerunt; nam ex præcepto Surenæ rutilantia arma pellibus et tunicis obtexerant. Sed dissimulata primum, deinde subito ostensa, exercitus armorumque moles majorem ex improviso terrorem injecit Romanis.

XL. Jam primum horribili strepitu sunt exterriti: nec enim tubis aut cornibus pugnam accendunt Parthi, sed tympana simul multis locis pulsantes, velut ululatu belluarum et tonitru mixtum mugitum cient: dein rejectis integumentis, galeæ loricæque ex Margiano ferro fulserunt: ipsi etiam equi, ferreis æneisve squamis muniti, formidabilem obtulerunt speciem visentibus. Inter eos Surenas proceritate cultuque conspicuus exsultabat, acer idem bellator, et propius Medicum luxum fucatus comptusque: nam cæteri Parthi tum etiam scythico more germanoque, crinibus ad verticem reflexis, in altitudinem comabantur.

§ XXXVIII. Val. Max. I, 6. — Plutarch. — § XXXIX. Dio. — Plutarch. — § XL. Justin. XLI, 2. — Plutarch. — Tac. Germ. cap. 38.

XLI. Parthi, primum ordines infestis contis perturbare nisi, postquam eorum viderunt firmitudinem, momento dilapsi, priusquam Romani animadverterent, illorum aciem circumdederunt, emissamque a Crasso levem armaturam, grandine telorum obrutam, repulerunt ad suorum agmen; idque initium pavoris legionibus fuit, quum aculei sagittarum pari violentia per armatas corporum partes, ac per nudas, adacti cernerentur. At Parthi, diductis ordinibus, amplexi romanam aciem, sagittas eminus mittebant in confertos atque ita densatos, ut vix ullum cadere sine noxa telum posset, etiamsi de industria aberrare voluissent. Affligebat Romanos anceps malum, quod et stantes impune vulnerabantur, et si qui procurrerent, neque attingere poterant velocissimum hostem, et a Parthis, inter fugiendum nihilominus tela spargentibus, ut mos erat genti, nihilo mitius petebantur.

XLII. Hunc tam gravem casum una hac spe solabantur, fore, ut exhaustis Parthorum pharetris, ea sagittarum tempestas cesset: at ubi multos illis camelos præsto esse telis onustos cognitum est, Crassus, majore metu perculsus, filio per nuntios mandat, *ut, priusquam circumiretur, manum conserere properet*. Adolescens, præter equites mille, quos adduxerat e Gallia, trecentis aliis assumptis, cum octo cohortibus, et sagittariis quingentis, quum evectus esset, Parthi, sive quod in uliginosa loca inciderant, sive, ut alii prodiderunt, astu, ut quam longissime a suis abriperent Crassum, versis habenis abierunt. Nec caruit successu dolus: incitat equum adolescens, hostem fugere clamitans; sequuntur æquales Censorinus senator ex disertis, et robore corporis animique præcellens Megabocchus: ne pedites quidem morantur, quin spe et gaudio victoriæ cursum equitum prope adæquent.

XLIII. Sed postquam repente et qui fugerant substiterunt, et præterea recentes accurrerunt alii, sperabat tamen pugnam Publius; ad manus venturum, ut contra paucos,

§ XLII. Appian. — Plutarch.

hostem ratus. At Parthi, cataphractis in prima acie oppositis, cætero equitatu disperso circumvecti, magnam vim pulveris de industria concitarunt, quo conspectum et spiritum Romanis adimerent. Atque illi ferales inter umbras, et triste silentium (nam et vocem intercluserat pulveris nubes), jaculis temere incidentibus figebantur. Miserabili morte consumptis plerisque, quia vellere hamata spicula conantes, per venas, per nervos penitus adacta, sua ipsi corpora fœde laniabant; ne superstites quidem ad pugnam erant apti; Publioque, ut impetum facerent in cataphractos, hortante, manus scutis, pedes solo affixos ostentabant.

XLIV. Igitur Publius cum equitibus cursu invectus est, haudquaquam pari certamine, quum nuda corpora Gallorum, nam id roboris erat, firmissimis contis percuterentur; Parthos, crudo corio, aut ferrea lorica tectos, breves et imbecilles lanceæ parum offenderent. Ergo Galli, abjectis lanceis, contos prehendebant manibus, et ad corpora hostium evadebant; correptosque deturbabant ex equis, armorum pondere ad resurgendum inhabiles. Alii, relictis suis, hostium subibant equos, ventresque eorum fodiebant, ut rabie mortis correpti excuterent sessores, suisque et hostibus, ut quisque occurrerat, promiscue obtritis commorerentur. Tandem siti atque æstu, quod utrumque genti est infestissimum, coacti Galli, ad suos se pedites receperunt, in medium accepto Publio, qui fortissime dimicando graviter erat vulneratus.

XLV. Quum in collem quemdam evasissent, religatis in medio equis, clypeos opposuerunt Barbarorum telis, auxilium ex loco habituros rati; quod contra fuit: nam in plano a prioribus ordinibus sequentes utcumque teguntur; acclivis tumulus, quia posteriores semper altiore vestigio tolluntur, omnes ex æquo nudat. In ea necessitate Græci duo Carrhas incolentium adolescentem hortabantur, ut *cum ipsis se subduceret Ichnas, quod in propinquo romanarum partium oppidum esset*. At juvenis eos, *qui propter ipsum huc malorum pervenissent*, *deserturum* negans, dimisit comiter

Græcos : ipse, quia manus trajecta officium negabat, armigero præbuit latus. Exemplum hoc Censorinus imitatus est; cæteri nobiles, quos inter et Megabocchus, sua sibi manu consciverunt necem : cæteros adorta Parthorum multitudo, confodit contis ; neque amplius quingentis vivi capti sunt.

XLVI. Filio imperatoris hunc ad modum pæne sub oculis patris interfecto, Parthi in ipsum signa converterunt, jam accepto nuntio periculi, ad opem filio ferendam profectum. Ubi in conspectum agmina venerunt, quidam Parthorum, hasta suffixum caput ostentantes, obequitabant Romanis, quæritabantque, *quibus natalibus iste juvenis ortus esset? non enim se credere, tantam indolem, ab ignavissimo hominum Crasso procreari potuisse.* Id spectaculum vehementissime permovit milites, non ut accenderentur in ultionem, sed ut plane torpore et desperatione demitterent animos. At Crassus, nunquam clarius ostensa animi magnitudine, *suum hunc dolorem, suam cladem esse* vociferabatur; *populo quidem romano, salvis legionibus, nihildum accidisse calamitosum, unius militis jactura.*

XLVII. *Resumerent modo pristinam alacritatem, et, quod sæpe duris temporibus copiæ romanæ fecissent, dubitantem Fortunam ad suas partes virtute cogerent.* Sed jacebat omnis militum vigor, mœstique et taciti adstabant; mox edere clamorem jussi, tenuem et inæqualem sustulerunt, quum a Parthis ingens et animorum plenus redderetur. Nec alia fortuna pugnæ utrisque, quam animis præceperant, fuit. Romanos ambigua sors leti terrebat, quod servantibus ordines molesti arcus Parthorum erant; eruptionem tentantes contis figebantur adeo validis, ut interdum duos simul viros idem impetus transverberaret. Laborantibus undique Romanis, novus repente hostis exortus, quum haud parum detrimenti daret, plus etiam doloris intulit.

XLVIII. Nam cum Osrhoenis Abgarus, quem sibi amicum arbitrati fuerant, terga adversus Parthos pugnantium

§ XLVI. Plutarch. — Val. Max. I, 6. — Flor. III, 11. — Oros. VI, 13. — Dio.

cædebat. Unde plena omnia consternationis et tumultus: et quia sæpe convertebantur ordines, ut aliqua ex parte clamor acciderat, multi se induebant in commilitonum gladios; præsertim, quia vi hostium, et vitandi sagittas studio, coacti in arctum erant. Sustinuerunt tamen ad noctem usque; qua appropinquante, Parthi cædendo fessi se receperunt, *id dare se Crasso tempus ad lugendam filii mortem*, dictitantes; *nisi postridie seque et exercitum in fidem Arsacis dederet*. Patrium id Parthis fuit, ut noctes procul ab hostibus agerent; quia neque castra munire consueverant, et inter tenebras equitum et sagittariorum nullus propemodum usus est.

XLIX. Digressis Parthis, miserabilior apud Romanos, quam inter ipsam pugnam, luctus fuit, quod et acceptam calamitatem noscere vacabat, et impendentem deflere. Crassus, in tenebris abditus, vix a legatis tribunisque in principia adductus est. Neque dubitabatur, quin evadi Carrhas oporteret. Idcirco silentio eductus exercitus, quanquam sequebatur nemo, sæpius tamen acie facta constitit, quia saucii et ægri, quum se relinqui sentirent, mixto ejulatu ac clamore magnum tumultum excitaverant. Et quidam, ut poterant, suorum iter consequebantur; hisque vicissim aut sustollendis, aut deponendis, lente præcedebat agmen; nisi quod cum Egnatio equites trecenti, abrupti a cæteris, nocte concubia venerunt Carrhas. Coponius ibi præsidio romano præerat; cui Egnatius nuntiari quum jussisset, *ingenti prælio cum Parthis pugnatum esse*, nihil ultra moratus, ad Zeugma cum suis pervenit incolumis.

L. Coponius nihil ex his, quæ allata erant, læti suspicatus, armat extemplo milites, et, præmissis exploratoribus, quum venire Crassum audisset, occurrit ei, deducitque in urbem, nihil per tenebras moventibus Parthis, quanquam hostium fugam sensissent. At ubi diluxit, relictos in castris, haud pauciores millibus quatuor, quotquot sua manu non invenerant mortem, qui numerus amplus fuit, truci-

§ XLVIII. Plutarch. — Dio.

darunt; palantes per campos exceperunt; quatuor cohortes cum legato Vargunteio in colle quodam conciderunt, præter milites viginti, quibus per medios hostes strictis gladiis ruentibus, admiratione virtutis dederunt viam, Carrhasque pervenire passi sunt.

LI. Interim Surenas, ut certior fieret, ubi Crassus atque Cassius essent, Carrhas mittit certos homines Osrhoenos, qui in castris romanis utrumque sæpe viderant, una cum quodam latinæ linguæ perito, qui Surenam colloqui velle cum Crasso, fœderis feriendi causa, diceret. Ita cognito, Carrhis eum esse, postero die admovit exercitum muris, internecionem denuntians omnibus, nisi Crassum atque Cassium vinctos tradidissent. At illi videntes, se deceptos, nec in oppido tutos, et longe Armeniorum auxilia fore, decreverunt fugere. Id consilium, quum enuntiari Carrhenorum nemini oportuisset, pessimo omnium et perfidiosissimo Crassus exponit Andromacho, qui flagrantem imperatoris gratiam, non alia magis arte, quam fœdissima adulatione, meruerat.

LII. Neque is prodere omnia Parthis differebat, tyrannidem patriæ pactus, quam et mox obtinuit; sed in pœnam, a civibus suis cum universa familia concrematus. Sed Crassus adeo confidebat homini, ut illo maxime duce itineris uteretur. Exspectata nocte illuni, Crassus cum exercitu processit, et a proditore varie circumductus, postremo in loca paludosa, et fossis concisa detrusus, non multum confecit viæ. Cassius, animadverso dolo, repetiit Carrhas; monentibusque ducibus itineris *exspectare, donec luna scorpionem transisset, plus se timere sagittarium* dicens, cum equitibus quingentis evasit in Syriam.

LIII. Legatus Octavius, vir fortis, fidos nactus duces, quinque circiter millia militum habens, montosis locis, Sinnaca vocabant, in tutum se receperat; sed in subjecto colle Crassum urgeri ab hostibus videns, decurrit ad opem ferendam, paucis primo, deinde omnibus sequentibus. Dis-

§ LI. Nicol. Damasc. apud Athen. lib. VI, cap. 13. — § LII. Plutarch.

jectis horum impetu Parthis, in medium acceptus imperator est, non scuta magis, quam corpora sua strenue pro eo opponentibus cunctis. Igitur Surenas, ne, iterum producto ad noctem prælio, Romanis in montes deinde evadendi copia fieret, ad dolum se convertit, quem jam dudum struxerat, ut simulatione pacis deceptos circumveniret. Hunc in usum ex composito in parthicis castris sermones iis locis, ubi excipi a captivis possent, seri jusserat, *beneficio magis illigare Romanos, quam internecivo bello delere, constituisse regem.*

LIV. Id captivi, de industria negligentius asservati, deferebant ad suos : simul pugnam remittebant Barbari, et cum nobilissimo quoque sensim ad collem advectus Surenas, nervo arcus remisso, *invito rege virtutem se parthicam ostendisse Romanis*, aiebat; *nunc illo volente daturum et humanitatis specimen, ictoque fœdere salutem præstiturum abeuntibus.* Hæc non secus ab Romanis accipiebantur, quam si ab ipso rege dicerentur. Surenas enim non viri, sed dignitatis nomen, eoque inferioris etiam ævi Persis usurpatum, magistrum vexilli, sive militiæ, significante vocabulo, proximus auctoritate et potentia regi erat; et qui tum eo honore fungebatur, opibus et genere præcellebat.

LV. Gentilitia ei prærogativa erat, ut regi Parthorum diadema primus imponeret. Ad hæc uti statura et pulchritudine corporis, ita virtute et consilio, facile erat omnium princeps, licet tricesimum ætatis annum nondum implevisset. Ipsum, qui tum regnabat, Oroden, pulsum a Parthis reduxerat; et magnam Seleuciam redegerat in potestatem, primus omnium conscenso muro, et repulsis defensoribus. Quoties iter faceret, mille cameli cum sarcinis, et rhedæ ducentæ pellicum sequebantur; equites cataphracti mille stipabant, leviter armatorum multo major numerus. Clientium etiam et servorum (nam et servos armabant Parthi) habebat haud intra decem millia.

LVI. Sed Crassus, toties deceptus, cunctabatur habere

§ LIV. Marcellin. XXIV, 5. — Plut. — § LV. Justin. XLI, 2.

verbis Surenæ fidem, donec clamore et conviciis militum armis concrepantium omnium coactus, «Vos, inquit, Octa-«vi, Petronique, et quotquot adestis legati tribunique ro-«mani, testor, indigne et violenter me in ordinem cogi. «Vos autem circumventum ab hostibus, non a civibus de-«ditum, perisse, quocumque perveneritis, dicetis». Pactus deinde cum Partho, *uti certo loco, qui æqualiter ab utroque exercitu distaret, pari numero comitum congrederentur*, in planitiem descendit. Ibi Crasso, quum romano more pedes processisset, Surenas equum adduci jussit, tanquam a rege muneri missum; stratoresque, signo dato, corripuerunt Crassum, imposueruntque: tum admoverunt equo virgas, ut in cursum concitarent.

LVII. At Octavius, viso, quid ageretur, manum injecit freno, aliique mox Romani circumsteterunt. Hinc orto certamine, percussit equisonem Octavius, et vicissim a tergo percussus ab alio cecidit; tum accurrentibus ex composito Barbaris, Romani, quibus tam celeriter succurri a suis, peditibus plerisque, non poterat, superati sunt. Crassus quoque, ne quid vivus pateretur, repugnans interfectus est; incertum, hostiline, an romana manu. Tum vero romanarum copiarum reliquiæ partim de colle digressæ permiserunt se victori; partim noctu tentarunt fugam, sed evaserunt omnino pauci. Hæc est nobilis illa Romanorum in Mesopotamia clades, qua M. Crassus cum filio, clarissimo et præstantissimo juvene, pulcherrimisque legionibus interiit.

LVIII. Plurimi etiam senatores cum aliquot consularibus et prætoriis desiderati sunt. In universum cecidisse viginti millia, decem capta referuntur; quod de Romanis tantummodo copiis intelligendum arbitror, quum Appianus de centum millibus hominum, non tota decem millia redisse in Syriam narret; Florus, sparsas in Armeniam, Ciliciam, Syriamque reliquias, vix nuntium cladis retulisse. Magnum inter hos Lucanorum fuisse numerum annotatum est, pro-

§ LVII. Plutarch. — Dio.

pter prodigium, quod anno superiore in Lucanis pluisse ferro nuntiatum erat, et, cavenda superna vulnera, haruspices responderant; quasi de Parthorum sagittis monuissent, quas illi solebant imbris instar spargere, non directis ictibus, sed in altum emissis, unde temere inciderunt subjectis hostium agminibus.

LIX. Cadaver imperatoris inter cætera corpora feris et alitibus relictum; caput cum dextera manu relatum ad regem, tum maxime epulas cum Artabaze Armenio celebrantem. Pacem enim interea pepigerant, Pacoro filio Parthi desponsa Artabazis sorore. Forte tum Jason tragœdiarum actor, Agaven recitans, corripuit Crassi caput, quassansque, carmina, quæ de Pentheo fecerat Euripides, recitavit. Post hoc deinde ludibrium, in rictum oris aurum liquefactum infuderunt Parthi, cum exprobratione avaritiæ, *ut satiaret se tandem eo, quod infinitis modis sitisset:* erat enim appetentissimus pecuniæ, quanquam tantas haberet opes, ut eum pro paupere miseraretur, qui ex suis facultatibus exercitum alere non posset. Hic fuit opum et potentiæ, tam laboriose et nequiter comparatæ, Crasso terminus; cujus etiam interitus, tanquam remoto, quem ambo respicerent, socios tyrannidis inter se commisit, ut et hos velox pœna comprehenderet, et tres terrarum partes, Crassus in Asia, Pompeius in Africa, Cæsar in Europa interfecti, pro imperio, quod contra fas partiti fuerant, cadaveribus, et vix sepulcris, obtinerent. Sed neque Parthis impunita perfidia et crudelitas fuit. Surenam paulo post invidia gloriæ ejus Orodes interemit: Orodes procedente tempore a Phraate filio est sublatus.

§ LVIII. Appian. Parth. — Flor. III, 11. — Plin. II, 56. — Val. Max. I, 6. — § LIX. Val. Max. I, 6. — Flor. IV, 2. — Plut. — Dio. — Cic. Paradox. 6. — Vell. II, 46.

JOANNIS FREINSHEMII

SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LXXII

IN LOCUM LIBRI CVII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI SEPTIMI.

C. Cæsar, Treviris in Gallia victis, iterum in Germaniam transiit; nulloque ibi hoste invento, reversus in Galliam, Eburones et alias civitates, quæ conspiraverant, vicit, et Ambiorigem in fuga persequutus est. P. Clodii, a T. Annio Milone, candidato consulatus, Appia via ad Bovillas occisi, corpus plebs in curia cremavit. Quum seditiones inter candidatos consulatus Hypsæum, Scipionem, et Milonem essent, qui armis ac vi contendebant, ad comprimendas eas Cn. Pompeius legatus a senatu consul tertium factus est, absens et solus, quod nulli alii unquam contigit. Quæstione decreta de morte P. Clodii, Milo judicio damnatus in exsilium actus est. Lex lata est, ut ratio absentis Cæsaris in petitione consulatus haberetur, invito et contradicente M. Catone. Præterea res gestas a C. Cæsare adversus Gallos, qui prope universi, Vercingetorige Arverno duce, defecerunt, et laboriosas obsidiones urbium continet; inter quas Avarici Biturigum, et Gergoviæ Arvernorum.

I. Dum ad Orientem hoc vulnus accipit respublica, non minore in metu legiones erant, quæ per Gallias sub imperatore C. Cæsare merebant. Quanquam enim defensa nuper Ciceronis castra, defensa T. Labieni erant, non ideo

terror omnis exoleverat: quin ad Cæsarem quotidie veniebant nuntii, *diversis Galliæ partibus parari arma, cogi juventutem, conjurare inter se principes et magnos ubique motus esse.* Tasgetium a Cæsare sibi regem impositum Carnutes nuper interfecerant: id exemplum sequuti Senones, valida civitas, Cavarinum ejecerunt; et vocatus ad imperatorem senatus eorum, dicto audiens non fuit. Nervii, Atuaticique, sed ante omnes in Treviris Indutiomarus omni conatu instruebat bellum: et quanquam permovere Germanos nequiverat, ut denuo Rhenum transirent, Gallorum undique venientibus ad se nuntiis excitabatur.

II. Initium belli facere ab oppugnatione castrorum Labieni, quæ erant in Rhemis, constituerat; sed idem etiam finis ei tumultuandi simul et vivendi fuit. Quippe Labienus, utili consilio, quanquam munitione castrorum tutus, metum eo usque simulavit, donec nihil metuentibus Treviris, et post convicia, conjectaque suo more intra vallum tela, secure sparsimque abeuntes, immisso repente equitatu turbavit. Sed quia præceperat suis, ut nemo prius peteretur, quam interfectus Indutiomarus esset, in hunc tota vis omnisque contentio persequentium versa, in ipso fluminis vado intercepit transiturum: caput in castra relatum. Ea res cognita non modo repressit Treviros; sed Nerviorum etiam et Eburonum disjecit jam contractas copias, pauloque quietiorem ad tempus Galliam præstitit.

III. Hoc Cæsar intervallo ad sarcienda detrimenta usurus, per M. Silanum, C. Antistium, et Sextium legatos delectum habebat: simul ad Cn. Pompeium mittit, ut, quos ex Cisalpina Gallia consul is sacramento rogasset, ad Cæsarem juberet proficisci: ita ante exactam hiemem tres ad eum legiones venerunt; una recens conscripta; reliquas Pompeius commodabat. His copiis auctus, ut inferret potius bellum, quam exspectaret, per hiemem adhuc contendit in Nervios, imparatosque venire in deditionem, et ob-

§ I. U. C. 699; A. C. 53. — Cæs. de B. Gall. lib. V. — Dio, lib. XL. — Flor. III, 10. — Oros. VI, 10.

sides dare cogit: primo deinde vere Senones, deinde Carnutes, illos Æduis, hos Rhemis deprecatoribus, quæ solæ Cæsari per ea tempora fidæ civitates fuisse videbantur; in gratiam recepti, obsides dederunt.

IV. Cæsar hac parte curarum exoneratus, omnes deinde cogitationes ad opprimendum Ambiorigem vertit. Is post Indutiomari mortem cum propinquis ejus, ad quos delatum a Treviris erat imperium, fœdere facto, Menapios, qui soli Gallorum ad Cæsarem de pace nunquam miserant legatos, in societatem adsciverat; Germanosque cis et ultra amnem sollicitare non desinebat. Igitur Cæsar Menapios primum tripartito exercitu intrat, magnisque detrimentis affectos ad pacem petendam cogit, obsides imperat: Ambiorigem et legatos ejus suis finibus recipere vetat.

V. Inter hanc expeditionem Treviri Labienum cum una legione, quæ iis locis hibernaverat, petierant; sed edocti, duas missu Cæsaris supervenire legiones alias, donec Germanorum auxilia accessissent, castra intra spatium quindecim millium a romanis castris posuerant. Horum consilio cognito, Labienus, occasionem dimicandi se inventurum sperans, cum quinque et viginti cohortibus, magnoque numero equitum, obviam egressus, non amplius mille passuum relicto spatio, consedit. Inter utraque castra flumen præruptis ripis intererat. Mosellam fuisse consentaneum est: id flumen, tam propinquo hoste, neque ipse erat transitu, nec Gallos transituros rebatur.

VI. Idcirco ut eliceret hostem, convocato consilio, palam in hunc sensum disseruit: *quum propediem affuturi Germani nuntientur, se rem in tantum discrimen commissurum non esse: parati intentique ad signum omnes essent, ut postridie prima luce proficiscantur.* Quod magna gallorum equitum multitudo in castris Labieni erat, res cito defertur ad hostes. Sed Labienus noctu tribunis militum primique pili centurionibus consilium suum exponit: *sibi in animo esse, simulatione timoris fallere hostem, ut, non exspectatis Ger-*

§ III. Cæs. de B. Gall. lib. VI. — Oros. — Plutarch. in Cæs.

manis, transeat flumen, alieno loco congressurus. Igitur majore, quam opus aut consuetudo esset, strepitu motis castris, quum id quoque subito nuntiatum hostibus esset, ad insequendum eos illiciunt.

VII. Spe victoriæ prædæque, et ne fugienti scilicet Romano spatium evadendi darent, flumen transgrediuntur. Id ubi ex voto atque exspectatione Labieni factum: « Habe« tis, inquit, milites, quam postulastis, pugnandi copiam, et « ut locus pro nobis esset, feliciter curatum est: vos modo, « quam soletis, operam præstare memineritis ». Sic converso agmine, quum impetus in Treviros fieret, illi, novitate rei attoniti, ne primam quidem impressionem tulerunt. Equitatus, immissus ad silvas, fugientium ingentem cædem edidit. Ita motus Trevirorum repressus, civitas a Labieno recepta. Germani, qui auxilio veniebant, audita re, ut erat gesta, domum regressi sunt: cum iis propinqui Indutiomari trans Rhenum abiverunt. Civitatis imperium Cingetorigi, quem ob studium erga Romanos socer Indutiomarus nuper expulerat, est traditum.

VIII. Victis ad hunc modum Treviris, Cæsar de Rheno iterum transeundo deliberabat, duplici stimulatus utilitate: altera, ut puniret, qui contra se auxilia Treviris miserant; altera, ne receptus apud eos Ambiorigi esset. Idcirco in finibus Trevirorum haud multo supra, quam prius erat transgressus, pontem paucis diebus effecit, nota tum militibus ratione, sed ad hodiernam segnitiem nunc prorsus incredibili. Quippe non in præliis modo, sed magis in opere romani militis invicta durities erat. Inter cætera pontibus struendis ita erat exercitus, ut quemlibet latum et profundum amnem facillimo negotio transmittere posset. Cujus rei per illa et sequentia tempora, in Danubio, in Rheno, in Euphrate frequentia documenta dederunt.

IX. Ratio autem jungendorum pontium hæc fuit usitata. Lato alveo naves, superiore, quam ubi pons destinaretur,

§ VII. Liv. Epit. — Cæs. — § VIII. Lips. de Milit. Rom. lib. V, Dial. 11 et 13, et Poliorc. lib. II, Dial. 5. — Suid. — Dio. — Cæs.

loco constituebantur. Signo dato, primum una earum, secundo flumine demissa, quantum poterat applicabatur citimæ ripæ; deinde storea saxis repleta mergebatur fundo, ancoræ vicem firmatura deligatam valido rudente navem. Continuo materia, cujus ipsa navis copiam præbebat, tota consternebatur : eadem cæterarum deinde navium adjungendarum erat ratio, quas et demissæ in amnem moles, et vicinis utrinque navibus innexa vincula retinebant. Quum ad alteram ripam deductus pons erat, in extrema nave turres cum machinis et catapultis, et ad egrediendum porta struebatur.

X. Cæterum nihil ultra gloriam bis transcensi fluminis hac expeditione quæsitum est. Paucos dies moratus in Germania Cæsar, quum Suevi se in silvas recepisse dicerentur, *inopiam*, ut ipse ait, *frumenti veritus*; ut Dio, *Suevos timens* (nam et frumentum ex Gallia subvehi nullo negotio potuisset); pontem in longitudinem pedum ducentorum rescindit, atque in extremo turrim tabulatorum quatuor constituit; præsidiumque tuendo ponti reliquit in Treviris, ut Germanis sæpius transituri speciem faceret.

XI. Sed ipse, capiendi Ambiorigis causa, per silvam Arduennam, quæ per quingenta millia passuum, a ripis Rheni finibusque Trevirorum ad Nervios usque pertingebat, Minucium Basilum cum equitatu misit: nihilque propius factum, quam ut comprehenderetur : effugit tamen, misitque nuntios, qui populares monerent, *ut sibi quisque consuleret.* Multi tamen hostili ferro, aut incommodis fugæ perierunt : Cativulcus, rex dimidiæ partis Eburonum, gravis ætate, quum fugere non posset, devoto diris Ambiorige, venenum, quod ex arboribus taxis in Hispania et Gallia exprimi solebat, sumpsit. Cæsar, Ambiorigem frustra et cum vexatione suorum persequutus, ut nomen Eburonum tolleret, neque tamen milites adduceret in discrimen, quorum per ignotas silvas subinde quidam desiderabantur, consilium iniit, suam injuriam gallico sanguine vindicandi. Missis igitur circum civitates nuntiis, Eburones, si vellent, diripiendi

potestatem omnibus facit. Ea res mirifici cujusdam causa fuit, et inopinati eventus.

XII. Quippe Sicambri, transrhenana natio, quæ nuper Tenchteros fugientes receperat, prædam ex infortunio Eburonum facturi, duo equitum millia, Rhenum navibus ratibusque transiverunt. Hi, quum a captivo didicissent, profectum longius Cæsarem, totius exercitus impedimenta cum modico præsidio reliquisse Atuaticæ, quo loco ante annum hiberna Titurii et Aurunculeii fuerant; protinus eodem captivo duce, ad castra Romanorum contenderunt.

XIII. Forte Q. Cicero cohortes aliquot frumentatum emiserat: eodem tempore veniunt Germani, portaque decumana conantur irrumpere. In re subita (nihil enim tum hostile metuebatur), quum interfecti aut sparsi hostes, et cum novem victricibus legionibus in propinquo Cæsar esset, vix defendi castra potuerunt. Inter hæc reversæ cohortes, quum et ipsæ improviso incidissent in hostem, multis amissis, ægre perruperunt ad suos. Germani, spe castrorum expugnandorum amissa, cum præda, quam ceperant, impune trans Rhenum redierunt, quod illos persequi tempore anni, et cura rerum urbanarum, et cupiditate capiendi Ambiorigis, Cæsar prohibebatur. Sed ille, quanquam Cæsariani tanta diligentia sequebantur, ut sæpe in conspectu fugientem aliquando pæne in manibus haberent; effugit tamen, quatuor equitibus comitatus, quibus solis vitam suam audebat credere. Interea Cæsar, Durocortori Rhemorum concilio Galliæ habito, de Accone Senonum principe, qui defectionis auctor civitati fuerat, supplicium sumpsit; deinde distributis per hiberna legionibus, per causam conventuum agendorum in Italiam profectus est, de rebus urbanis sollicitus, quæ continuis certaminibus seditionibusque supra solitum ingravescebant.

XIV. Tribuni plebis, exemplo superiorum, comitiis, quorum iterum tempus aderat, moram injiciebant; tribunos militum, sicut olim, fieri oportere dictantes, quod res-

§ XI. Flor. IV, 2. — Cæs. — § XIII. Dio. — Cæs.

publica pluribus magistratibus indigeret. Sed ejus rei mentione, quia vix auribus admittebant homines, deposita, C. Lucceius Hirrus tribunus plebis, consentiente collega M. Cœlio Liciniano, rogationem promulgarat, *uti Cn. Pompeius reipublicæ constituendæ dictator diceretur*. Sed invisum hoc et detestabile Romanis nomen Sullæ crudelitas effecerat. Igitur sic invectus est in Hirrum M. Cato, ut parum abfuerit, ne abdicare cogeretur. Erat tamen anxius ob potentiam Pompeii senatus, nec audebat satis quidquam ei, quod appeteret, denegare. Amici quidem ejus (ipse enim tum aberat) negabant, *Cn. Pompeio placere nimios honores;* et per Ciceronem, petente Pompeio, Crassum Junianum, ne auctor fieret, dudum deterruerunt. Sed nihilominus ingenium ejus tectum, et alia cupiens, alia simulans, metuebatur.

XV. Tandem ipse adventu suo composuit omnia; quum a Catone laudatus, aliud facere, quam quod honestum esse intelligebat, erubesceret. Ita consularibus comitiis auxilio ejus habitis, Cn. Domitius M. F. Calvinus, M. Valerius Messalla creati, mense demum quintili. Itaque simul inierunt, de comitiis habendis actum, non faciliore, quam proximis annis fuerat, negotio: namque per candidatorum ambitum et factiones turbabantur; adeo ut, velut in magno et atroce luctu, consules lato clavo posito, senatum in equestri habitu convocarent. Salubre tum decretum factum est, *ne magistratus ante quintum annum, quam consules prætoresque fuissent, provincias sortirentur:* sic aliquantum reprimi posse ambitionem putabant, si sperata potentia longum in tempus, et varios admissurum casus, differretur.

XVI. Nam eo turpitudinis audaciæque res venerat, ut candidati tam largitionibus, quam ferro certarent, et aliquando consul Cn. Domitius vulneraretur. Unde sic turbata sunt in Urbe omnia, ut initio sequentis anni, neque consules, nec urbani alii magistratus essent; et kalendis januariis, nundinæ agerentur: quæ res infaustum luctuo-

§ XIV. Plut. in Pomp. — Cic. ad Q. fratr. III, 8, 9, et ad Famil. VIII, 4. — Dio. — § XV. Plut. — Dio.

sumque casibus annum præsagire putabatur: idemque Lepidi tumultu acciderat. Sed hoc tempore et alia evenerant, quæ stolidos, et tam divinorum, quam naturalium operum nescios, territabant. Bubo visus erat: simulacrum quoddam triduo continuo sudaverat: fax in cælo a meridie ad orientem transcurrerat: glebæ, lapides, testæ inter pluvias frequenter ceciderant.

XVII. Crebræ interea per factiones candidatorum in Urbe cædes edebantur; quum tamen comitia non haberentur, licet multis consulatum petentibus. Erant inter competitores T. Annius Milo, per quem P. Clodii audaciam Pompeius represserat, Ciceronemque patriæ restituerat. Idcirco Clodius, qui eumdem in annum petebat præturam, ne ab inimico consule premeretur, P. Plautio Hypsæo, et Q. Metello Scipioni contra Milonem summe studebat. Unde tribus quotidie exercitibus forum obsidentibus, crebræ inter hos pugnæ committebantur, audacia omnium pari, causa meliore Milonis.

XVIII. Atque is quamprimum comitia haberi cupiebat, et bonorum confisus studiis, pro quorum partibus steterat, et populari favore, quem profusis largitionibus ludorumque magnificentia venatus fuerat, ita quidem animose, ut tria his consumeret patrimonia, præter relictas a naturali patre Papio, et adoptivo C. Annio hereditates, etiam uxoris Faustæ facultatibus abusus. Sed competitores ejus trahi rem volebant; non invito Pompeio, et hoc dissimulanter agente, ut, perturbato rerum statu, dictatore opus haberet respublica, quem se utique futurum esse nihil dubitabat.

XIX. Præterea gratificari cupiebat Metello, qui filiam ei desponderat Corneliam, P. Crassi viduam, ejus quem Parthi nuper interfecerant. Idcirco quum a. d. III kal. februarias interregem creari moris esset, auctore Pompeio, T. Mu-

§ XVI. Ascon. in Mil. — Dio. — Macrob. Sat. lib. I, cap. 13. — § XVII. Liv. Epit. — Dio. — Plutarch. in Pomp. Cat. et Cæs. — Ascon. — Cic. pro Mil. 9. — § XVIII. Ascon. — Cic. ad Famil. II, 6; pro Mil. 35, et ad Q. fratr. III, 9.

natius Plancus intercessit, ne ad senatum referretur de patriciis convocandis, qui interregem proderent. Inter eas moras Milo, moleste ferens, a Pompeio se perfidiose ludi, simul quia Lanuvii, ex quo municipio erat, flaminem a dictatore prodi ante certum diem oportebat, eo profectus est: erat enim tum dictator Lanuvii Milo.

XX. Forte per idem tempus P. Clodius Ariciæ fuerat. Igitur postridie factum, ut in Appia via paulo ultra Bovillas inimicissimi homines sibi occurrerent; exitusque hic rei fuit, ut, pugna oborta, percussus a gladiatore Milonis Clodius in tabernam proximam deportaretur. Hoc ubi rescivit Milo, subeundum æque vulnerati hominis atque occisi judicium cogitans, ad hoc in omnem casum ex inimici morte solatium habiturus, accurrit, eruique Clodium atque jugulari jussit. Hac re patrata, statim manumisit servos, ne præbere quæstioni cogeretur; ipse præmium bene meritis, vita domini defensa, inimico sublato, datum asseverabat. Sed cadaver interfecti, relictum in via, Sex. Tedius senator forte rure rediens, lecticæ suæ imposuit, Romamque deportandum curavit.

XXI. Ante primam noctis horam perlatum in atrio domus, quam paucis ante mensibus de M. Scauro sitam in Palatio emerat, uxor Fulvia constitui jussit; statimque infinita multitudo, servorum præcipue et infimæ plebis, cui generi propter amorem seditionum carissimus ille fuerat, mœrens lugensque circumstetit. Sed et integri a factionibus, quanquam odissent Clodium, humanitatis intuitu, et effusa lamentatione Fulviæ, vulnera invidiose ostentantis, movebantur: et erant, qui per hanc causam, Milonem quoque, haud minus turbulentum civem, exturbari posse sperarent.

XXII. Postridie quum vix dum luceret, major eodem concursus fuit, ut noti homines, et inter hos C. Vibienus

§ XIX. Ascon. — Plutarch. in Pomp. — Cic. pro Mil. 10 et 19. — § XX. Appian. — Dio. — Ascon. — Cic. pro Mil. 21 et 22. — § XXI. Ascon. — Appian. — Dio.

senator, in turba eliderentur. Sic affectam rem tribuni plebis Q. Pompeius, T. Plancus nacti, quum et ipsi Milonem odissent, in Clodii domum accurrerunt: horum conspectu magis incitatur temeritas vulgi, corripitur mortuus, et uti nudus in lecto jacebat, ut conspici vulnera possent, defertur in forum, et in Rostris proponitur. Plancus et Pompeius in Milonem concionantur: nihil, quod ad concitandam invidiam commiserationemque fieri potest, prætermittitur. His quum ultra solitum imperitæ multitudinis indignatio exarsisset, Sex. Clodio scriba duce, qui præcipue clodiani furoris signifer semper fuerat, corpus infertur in curiam Hostiliam; neglectisque funerum ritibus, sine imaginibus, sine cantu, sine exsequiis, rogo ex subselliis, et tribunalibus, et mensis, et codicibus librariorum congesto concrematur. Hoc igne et curia hausta est, et vicina aliquot ædificia privatorum: comprehendit etiam Porciam basilicam, quam censor Cato sub curia in foro struxerat.

XXIII. Hoc tumultu excitati Patres, sub vesperam ejusdem diei in Palatio convenerunt, creatoque interrege M. Lepido, illi, tribunisque et Pompeio, qui proconsul ad Urbem erat, curam reipublicæ mandaverunt. Sed clodiana multitudo ad oppugnandam absentis Milonis domum cucurrit cum facibus; sed sagittis repulsa, fasces ex lecto Libitinæ raptos ad domum Scipionis et Hypsæi, tanquam, Milone jam amoto, certorum consulum, attulit: mox cum iisdem in hortos profecta Pompeii, modo *consulem* illum, modo *dictatorem* inclamavit.

XXIV. Eadem nocte Milo, qui profectus in voluntarium exsilium putabatur, fidenti animo rediit Romam, quod, auditis, quæ acciderant, majorem inimicorum, quam suam injuriam fore sperabat. Itaque non segnius, quam antea, consulatum petens, propitiandæ multitudinis causa tributim singula millia assium populo dedit. Igitur Scipionis et

§ XXII. Dio. — Ascon. — Appian. — Cic. pro Mil. 13 et 33. — Plutarch. in Cat. Maj. — Liv. XXXIX, 44. — § XXIII. Cic. pro Mil. 33. — Ascon.

Hypsæi factio, ut recenti adhuc Milonis invidia uterentur, a M. Æmilio Lepido, qui erat interrex proditus, haberi comitia postulant. Id quum facturum se Lepidus negaret (nec enim moris erat, per primum interregem haberi comitia), domus ejus per omnes interregni dies (fuerunt autem ex more quinque) a multitudine obsessa et oppugnata est, janua vi expugnata, dejectæ majorum imagines, et uxoris Corneliæ, cujus castitas pro exemplo habita est, lectulus fractus.

XXV. Actum erat de Lepido, si tantum ab unis partibus oppugnaretur : supervenit Milonis manus, et ipsa haberi comitia postulans : ita licet eamdem rem omnes flagitarent, tamen omissa est, conversis ab interregis oppugnatione ad consueta certamina inimicis factionibus. Cæterum simul atque redisse Milonem innotuit, concionem ei M. Cœlius tribunus plebis dedit; sed iram simulans, *nolle se concedere dilationem reo* præferebat, *quin apud populum statim diceret causam*. Porro ipse favens Miloni, sic egerat cum populo, ut *insidias ei factas a Clodio* diceret. Quum silentio auditus esset, incepit Milo dicere, *forte, aut dolo Clodii commissam esse pugnam, se nescio; ejusque rei evidens argumentum esse, quod impedimenta et uxorem in comitatu habuisset, res minime commodas pugnaturo*. Deflexit deinde ad vituperationem Clodii, *facinorosum et perditum hominem, suique similium signiferum, caput et facem* fuisse.

XXVI. Quum adhuc loqueretur, contrariæ factionis tribuni cum sua multitudine irruperunt in forum. Jam gladii micabant, cædesque fiebant, quum Milo et Cœlius servili habitu evaserunt; aliorum magna strages edita, multique ignoti pro Milonianis, libidine magis, quam ira, occisi : nam infima plebs et servorum magna multitudo arma corripuerant; et per causam quærendorum Milonis amicorum, effractis domuum et insularum foribus, prædas agebant. Per multos inde dies continuato tumultu, quum ignibus,

§ XXIV. Dio. — Ascon. in cap. 5 Orat. pro Mil. — Cic. pro Mil. 23. —
§ XXV. Appian. — Ascon. in Mil. — Cic. pro Mil. 33.

saxis, ferro dimicaretur, senatus vestem mutavit, *omnes Italiæ juniores conjurare, Pompeiumque delectus ex iis habere* jussit; iterato decreto, *videret, ne quid respublica detrimenti pateretur.*

XXVII. Atque is quum, summa celeritate comparato præsidio, ad Urbem venisset, extra pomœrium ad theatrum Pompeii senatus est habitus in porticu, ut interesse Pompeius posset; factumque senatusconsultum, *ut ossa P. Clodii legerentur; curiam Faustus Sulla instauraret, eaque deinceps Cornelia de nomine Sullæ vocaretur,* quia prius etiam pater Fausti eamdem refecerat. Inter has turbas, quum alii ex aliis interreges fierent, neque tamen comitia haberentur, misit ad Pompeium Milo, *desistere se petitione, si ita ei videretur.* Nam ob affinitatem Q. Metello summe studebat Pompeius; neque minus Hypsæo, quod quæstor suus fuisset.

XXVIII. Responsum a Pompeio dicunt, *nemini se neque petendi, neque desistendi, auctorem esse; neque populi romani potestatem, aut consilium, aut sententiam interpellaturum.* Idem deinde Cn. Lucullum familiarem Ciceronis, atque ideo Milonis amicum, rogasse dicebatur, *ne se hac de re invidia oneraret.* Crebrescebat interea rumor, *dictatorem creandum Pompeium esse, nec aliter sedari mala civitatis posse :* aliis Cæsarem fieri consulem placebat, cujus sub idem tempus maxima erat fama, propter amplissimas res gestas, sæpius et plurium dierum, quam cuique unquam, supplicationibus decretis.

XXIX. Neutrum eorum senatui gratum erat : igitur, ne aut Pompeius dictator, aut Cæsar iterum consul habendus esset, M. Bibulus, qui primo loco rogatus erat sententiam, *Cn. Pompeium, licet absentem, consulem faciendum esse* censuit, *sine collega. Sic enim aut evasuram ex his malis rempublicam; aut si dominus tolerandus sit, optimo servi-*

§ XXVI. Appian. — Dio. — Cæs. de B. Gall. lib. VII. — Cic. pro Mil. 23. — Ascon. — § XXVII. Ascon. — § XXVIII. Dio. — Sueton. in Cæs. cap. 24. — Appian. — Plut. in Pomp. Cæs. et Cat.

turos. Eá sententia quum et re, et ob auctorem, nova videretur, quod Pompeii dignitati adversatus antea semper Bibulus fuerat, Cato exsurrexit, omnium opinione repugnaturus, quod et antea Pompeium comitiis præficiendum jubentibus, *non legibus in Pompeio, sed Pompeio in legibus præsidium esse oportere*, responderat. Sed ille, « Hanc, inquit, sententiam non eram dicturus prior; sed dictam ab « alio sequor, et approbo : quemlibet in Urbe magistratum, « quam nullum, esse præstat; et Pompeium quolibet alio « rectius usurum hac potestate confido ». His auctoribus reliqui Patres haud gravatim annuerunt : salubriter temperasse visi, ut præsentibus coercendis turbis Pompeius imperium solus haberet, tanquam dictator; rationi tamen reddendæ, tanquam consul, esset obnoxius.

XXX. Simul futurum rebantur, ut a Cæsare et populo Pompeium abstraherent, senatui se daturum, a quo tot ornatus novis honoribus esset. Neque tribuni plebis repugnabant, ipso sic volente Cæsare : nam eum tribuni collegam Pompeio destinarant : Cæsar ad populum ferri malebat, *ut in secundo petendo consulatu, ratio absentis haberetur*. Igitur senatusconsulto in sententiam Bibuli facto, per interregem Ser. Sulpicium Cn. Pompeius tertium consul creatus est solus, a. d. V kal. martias mense intercalari, hac adjecta conditione, *siquidem collegam desideraret, ut suo arbitratu*, dum ne intra bimestre, *allegeret*.

XXXI. Pompeius, statim inito magistratu, Catoni egit gratias, consiliumque ejus expetivit. Ille, *non defuturum se petenti privatim*, respondit, *consilio suo; publice etiam non petenti*. Sed erat ad componendum reipublicæ statum novis legibus opus. Igitur in his omnis consulatus ejus vis consumpta est. Post diem tertium magistratus initi, quum de legibus ad senatum consul retulisset, *duas esse promulgandas*, senatus censuit : *alteram de vi, qua nominatim cædes*

§ XXIX. Appian. — Dio. — § XXX. Vell. II, 47. — Sueton. in Cæs. cap. 26. — Ascon. — Plutarch. in Pomp. et Cat. — Liv. Epit. — Val. Max. VIII, 15. — § XXXI. Ascon. — Vell. — Cic. Philipp. I, 7.

eadem ei dies a T. Manlio prædicta erat, apud quem de ambitu postulabatur. Igitur ipse venit ad tribunal Domitii; a Torquato per M. Marcellum obtinuit, ne prius causam de ambitu diceret, quam esset de vi judicatum. Judicio constituto, quum prima die productum testem C. Cassinium Scholam, qui se cum Clodio fuisse, quum is occisus esset, dicebat, M. Marcellus interrogaret; tantum clodiana multitudo excitavit tumultum, ut ultima timens Marcellus, in tribunal a Domitio reciperetur.

XXXVIII. Igitur M. Cœlius tribunus, et ipse Milo præsidium abs Domitio, Domitius a Pompeio postularunt. Ille quum ad ærarium sedens eodem clamore fuisset perturbatus, promisit Domitio, se postridie cum præsidio affuturum. Ita proximo biduo quietius auditi testes. Ultimæ testimonium dixerunt Sempronia Tuditani, amentis illius filia, socrus P. Clodii, et uxor Fulvia; coronamque fletu muliebri magnopere commoverunt. Igitur dimisso circa horam decimam judicio, T. Munatius populum adhortatus est, *ut frequens adesset, et elabi Milonem non pateretur, judiciumque et dolorem suum ostenderet.* Postero die, sortitione facta judicum unius et septuaginta, iisque protinus sessum euntibus, Appius major, et M. Antonius, qui mox viduam duxit, et P. Valerius Nepos accusationem horis duabus, ad dicendum datis e lege, peregerunt.

XXXIX. His unus erat responsurus Cicero, tribus omnino horis ad dicendum datis. Igitur ille, et brevitate temporis circumscriptus, et adspectu territus armatorum, quos circa forum Pompeius disposuerat, non eadem, qua solitus erat, constantia et facundia, causam oravit. Nam quæ inscripta pro Milone legitur Ciceronis oratio, postea scripta est : puto, ostendere cupiente oratore, non sua culpa, sed ob novam judiciorum faciem, variosque terrores, deterius defensum reum fuisse.

§ XXXVIII. Ascon. — Cic. Philip. III, 6, et Acad. Quæst. IV, 28. — Val. Max. VII, 8. — § XXXIX. Cic. Philipp. II, 5, et pro Mil. 1. — Plut. in Cic. — Dio. — Ascon.

XL. Nam clausis tota Urbe tabernis, immensa vis populi accurrerat; et dicere incipientem horribili clamore Clodiani terruerunt, ne militum quidem circumstantium metu cohibiti. Ergo Pompeii jussu gladiis eductis, quosdam, nec ut sauciarent, sed lato ferro percusserunt; deinde, quum eo facto magis etiam incensa vulgi petulantia, velut in re ludicra, convicia pro verberibus regereret; vulnerati complures a militibus, quidam etiam interfecti sunt. Hic metus tranquillum de cætero judicium præstitit : causa utrinque dicta, quum accusator et reus ex numero judicum quinos senatores, totidem equites et tribunos ærarios rejecissent, unus et quinquaginta sententiam tulerunt : absolverunt tredecim; cæterorum omnium suffragiis damnatus est.

XLI. Quidquid de vulnerato Clodio fuisset, occisum jussu Milonis constabat; ejusque nota audacia reprimenda videbatur; præsertim quum in ipso etiam judicio non remitteret spiritus, tonsus nitidusque, sicco vultu, constanti voce susque deque periculum suum habere visus. Ferunt tamen, Catonis palam lata sententia eum esse absolutum; idque si fuisset aliquanto maturius factum, non fuisse defuturos putant, qui exemplum sequerentur. Damnatum autem opera maxime Ap. Claudii pronuntiatum est, a quo et lege ambitus apud Torquatum postero die postulatus, damnatus est absens : cæteris etiam judiciis (pluribus enim factus reus fuerat) tristem abstulisse sententiam, reperio : de sodalitiis apud M. Favonium; de vi apud L. Fabium.

XLII. Igitur intra paucissimos dies Massiliam, exsilii causa, profectus est. Ubi quum orationem Ciceronis, quæ postea conscripta est, missam ad se legeret, dixisse dicitur : « Bene, quod ita non sum defensus in judicio; nunc enim « tantos mullos Massiliæ non ederem ». Bona damnati, propter æris alieni magnitudinem, semiuncia venierunt : sestertium enim debuisse dicitur septingenties, quod ad summam accedit nostratis pecuniæ vicies centena thalerorum impe-

§ XL. Dio. — Ascon. — § XLI. Cic. pro Mil. 34. — Plutarch. in Cic. — Ascon. — Vell.

rialium millia; adeo novum non est, ut plures summæ fortunæ speciem alienis, quam suis, facultatibus sustineant.

XLIII. Post Milonem M. Saufeius M. F. postulatus est, qui dux expugnandæ apud Bovillas tabernæ, occidendique Clodii fuerat. Ille tamen, licet pejor ejus causa, quam Milonis, esset, bis adductus in judicium, semel lege Pompeia, iterum Plautia de vi, quam tum quæstionem M. Considius exercebat, absolutus est. Damnatione Milonis satisfactum erat publicæ indignationi; locusque iterum apertus inveterato hominum in clodianam improbitatem animo. Igitur et Sex. Clodius, qui auctor inferendi in curiam cadaveris fuerat, magno consensu damnatus est. Alii præterea multi causis diversis eamdem sortem subierunt; ex quibus maxima pars Clodianorum fuit propter incendium curiæ : quo crimine Plancus etiam Rufusque, simul potestate abierunt, condemnati sunt.

XLIV. Rufum alius Rufus damnavit, M. Cœlius orator : Plancum nobilior adhuc orator, M. Cicero, iratus, ab eo se oppugnari, quem defenderat. Sed id quidem judicium omnino singularis exempli fuit : quippe Pompeius legum, quas ipse tulerat, subversor, ut eriperet reum, incredibili contentione incubuerat. Sed accusatoris diligentia, et constantia judicum, superior potentissimi viri studiis fuit. Jam primum M. Cato, quum missa a Cn. Pompeio laudatio legeretur, obturatis auribus, recitari prohibuit; indignans, legem tam recentem, et ab ipso auctore violari. Et quanquam rejectus a reo, præjudicio lædebat; quod virum justissimum nemo rejecturus, nisi nocens videbatur : præterea, quia jam damnata in C. Rufo eadem causa fuerat, judices, ne servi esse Pompeii dicerentur, contra tantas opes ejus, a quo ipsi lecti erant, reum condemnarunt.

XLV. In ambitus quoque judiciis notata Pompeii iniquitas et inconstantia fuit. Duo competitores Milonis qui fuerant,

§ XLII. Ascon. — Dio. — Plin. XXXVI, 15. — § XLIII. Ascon. — Dio. — § XLIV. Val. Max. IV, 2, 7. — Cic. ad Famil. VII, 2. — Tac. Ann. III, 28. — Dio. — Plut. in Pomp. et Cat.

Q. Metellus Scipio, P. Hypsæus postulabantur. Hypsæus egressum balneo Pompeium, prostratus ad pedes, quum rogasset; reliquit jacentem, hoc tantum responso, *nihil eum aliud agere, quam ut convivium suum moraretur*. Sic ille quidem damnatus est. At pro socero suo Scipione venire in forum, et coram rogare judices non erubuit, veste quoque mutata; quod et nonnulli judicum imitati sunt. Id ubi C. Memmius vidit (is spe secundum legem Pompeiam recuperandi, quæ damnatus ipse nuper amiserat, Scipionem accusabat), reipublicæ statum invidiose miseratus, accusatione destitit.

XLVI. Erat ea res quum per se parum probabilis; tum etiam inter tot illustrium virorum ruinas, magis eminebat impunitas unius. Multi enim et alii per idem tempus damnationem passi erant; et inter hos M. Scaurus. Pro Scauro quum populus deprecaretur, per præconem Pompeius edixit, *judicum sententiam exspectari oportere*; deinde, quum sic quoque accusatoribus molesta multitudo esset, pompeiani milites immissi, audacissimo quoque interfecto, ut damnari tuto reus posset, effecerunt. Quum inter hæc anni pars magna præterlapsa esset, Pompeius socerum suum Scipionem, mense sextili, collegam in reliquum tempus consulatus assumpsit.

XLVII. Is Scipio Corneliæ gentis erat, P. Nasicæ filius; sed adoptione Q. Pii transierat in Metellorum domum : eoque interdum quolibet istorum nominum, et quoties plura exprimerentur, Q. Cæcilius Q. F. Metellus Pius Scipio vocabatur. Quum hæc ita essent a Pompeio gesta, ut, exceptis, quæ retulimus, virtute illius res urbanas vel inimicorum testimonio commodiorem in statum pervenisse constaret : prorogatæ sunt ei in aliud quinquennium provinciæ, et stipendii ducenties quadragies in singulos annos attributum. Nec puduit eum accipere, quum sub idem tempus ex sena-

§ XLV. Plut. in Pomp. — Dio. — Appian. — § XLVI. Dio. — Appian. — Plut. in Pomp. — § XLVII. Appian. — Dio. — Cic. ad Famil. VIII, 8. — Cæs. de B. Gall. VII, 6. — Plut.

tusconsulto *de provinciis* legem ferret, *non ante quintum a gesto magistratu annum cuiquam decernendis.*

XLVIII. Scripserat et de comitiis legem, *ne cujus absentis ratio in petendo magistratu haberetur;* sed quum ea res amicos Cæsaris mirifice offenderet, addidit, *præterquam si quis nominatim exceptus esset.* Igitur, ut fit corrupta republica, legibus invalidi tantum coercebantur; potentium cupiditates nullis adstrictæ vinculis erant: et Pompeius, quæ optabat, sumebat; et neque Cæsar deerat sibi, quominus opum suarum securitati prospiceret. Qui nuper erant Pompeii legibus damnati, quum exsulare cogerentur, ad Cæsarem confugerant; ipsumque peti iisdem illis cassibus inculcabant.

XLIX. Cæsar, uti solebat, illorum voluntate magnis congiariis auctorata, de Pompeio quidem honorifice loquebatur; cæterum per amicos cum tribunis plebis agebat, *ut absenti sibi petere consulatum liceret.* In ea tota causa talem se Pompeius gerebat, ut simulare magis amicitiam cum Cæsare, quam præstare videretur. Nam in senatu, quum M. Cato, perpetuus legum defensor, venire Cæsarem ad comitia juberet, restitit aliquando Pompeius, amicisque Cæsaris, eximia viri merita réspici orantibus, assensit. Sed acrius instante Catone, tanquam argumentis victus, conticuit. Obtinuit tamen Cæsar, quod petierat; inter cæteros Cicerone adjuvante, qui M. Cœlium ei adjunxit, tribunum plebis, etiam a Pompeio rogatus.

L. Igitur ea de re ad populum a decem tribunis plebis concorditer latum est. Quum ita crebritate judiciorum et novis legibus omnia streperent, Q. Scipio consul censoriam potestatem, abrogata Clodia lege, restituit; haud magna utilitate civitatis. Quia enim proximis annis, sublata animadversione censoria, multi et in senatorio, et in equestri ordine maculosi homines manserant, quos simul ag-

§ XLVIII. Sueton. in Cæs. cap. 27 et 28. — Dio. — Appian. — § XLIX. Appian. — Plutarch. — Liv. Epit. — Sueton. in Cæs. cap. 28. — Cic. ad Attic. VII, 1 et 3.

gredi periculosum, relinquere turpe erat futurum; quanto quisque prudentior vir erat, tanto magis a petitione honoris ejus abhorrebat. Sed et auctor restituendæ censuræ talis erat, ut vix exsistere posset alius nota dignior. Sub idem enim tempus ad Gemellum tribunitium viatorem in convivium venit, a quo et tribuni quidam (haud dubie illi, quos Scipioni favisse supra ostendimus) invitati fuerant.

LI. In eo convivio Gemellus Scipioni et tribunis duas illustres matronas, a patribus et viris abductas, itemque nobilem puerum Cn. Saturninum nefarie prostituit. Interea Cæsar, quum et motus urbanos satis ex sententia sua compositos accepisset, et crebris suorum nuntiis excitaretur, in Transalpinam Galliam ex Italia profectus est. Galli, Cæsarem civilibus discordiis distineri putantes, propemodum universi rebellaverant, Carnutibus Arvernisque auctoribus. Genabi (nunc Aurelianum appellant), romani negotiatores a Carnutibus interfecti sunt. Arvernos, deinde horum ope Senones, Parisios, Pictones, aliosque complures populos Vercingetorix commovit.

LII. His deinde continuo Bituriges adjunxit, cum parte exercitus in fines illorum profectus. Nam a Romanis defendi nequiverant; et ab Æduis, qui cum exercitu eo venerant, metu an perfidia incertum, omissa res, reductæque domum copiæ fuerant. Etiam Lucterius Cadurcus, a Vercingetorige missus in Ruthenos, eam civitatem, prætereaque Nitiobriges et Gabalos conciliaverat; et erumpere in provinciam romanam cogitabat. Idcirco Cæsar nihil antiquius habuit, quam ut Narbonem, Tolosamque et reliquas circa urbes confirmaret, præsidiisque opportune dispositis hostem submoveret.

LIII. Id ubi feliciter et cito effectum est, Cebenna monte transito, in fines Arvernorum pervenit; majore terrore hostium, quanto improvisior adventus fuerat: quippe duris-

§ L. Dio. — Val. Max. IX, 1. — § LI. Cæs. de B. Gall. lib. VII. — Dio, lib. XL. — Plut. in Cæs. — Oros. VI, 11. — Flor. III, 10. — Liv. Epit. — Cellar. Geogr. Antiq. lib. II, cap. 1.

simum erat anni tempus, quo tantis tegi nivibus Cebenna solet, ut vix expeditis et singulis eo tempore anni sit superabilis. Quod tamen nondum satis ad bellum virium habebat, biduo moratus, quo Vercingetorigem ex Biturigibus attraheret, summa celeritate Viennam, deinde per fines Æduorum in Lingones contendit. Inde ad reliquas legiones misit, atque ita ex distantibus hibernis contracto exercitu, Vellaunodunum movit, iter aperturus in Boiorum fines, quorum oppidum Vercingetorix oppugnabat.

LIV. Vellaunoduno Senonum intra triduum recepto, Genabum exercitus ducitur. Genabenses, quod diutius ad Vellaunodunum pugnatum iri putaverant, imparati ad resistendum, noctu trans Ligerim tentarunt fugam : sed Cæsar duas legiones, quas paratas in hunc usum tenuerat, incensis portis, intromisit; oppidoque occupato, paucis elapsis, cæteros omnes redegit in potestatem, quod angustiæ pontis et itinerum fugam morabantur. Oppido propter crimen occisorum civium romanorum incenso, præda militibus concessa, Ligerim Cæsar transduxit exercitum, in Biturigum fines. Noviodunum in ea via situm erat : quod oppidum quum dederetur, jamque pars obsidum esset tradita, Vercingetorix affuit, qui, Cæsaris audito adventu, Boios oppugnare omiserat.

LV. Hujus procul viso equitatu, Bituriges Novioduni incolæ denuo clauserunt portas. Interea Cæsar, equestri prælio commisso, postquam suos urgeri videt, germanos equites circiter quadringentos, quos habere semper circum se consueverat, impetum facere jubet : ab his Galli funduntur fuganturque. Oppidani, eventu pugnæ conspecto, auctores recipiendorum armorum vinctos adduxerunt ad Cæsarem, seque ei dediderunt. Inde Cæsar Avaricum movit, tum quoque Biturigum caput, quorum de nomine postea *Bourges* appellatum est. At Vercingetorix, convocato suorum concilio, *non esse aliam spem victoriæ* docet, *nisi ut inopia pabuli frumentique Cæsar maceretur : id autem obtineri nullo pacto posse, donec stent tot oppida, quæ nec defendi omnino queant, et sint quasi totidem Romanorum horrea,*

unde, ut quodlibet eorum ceperint, in multos dies alimenta sumant.

LVI. Ita persuasum est Gallis, ut non modo vicos et agrestia ædificia, sed etiam oppida sua ultro incenderent; quorum uno die tantummodo in Biturigum civitate amplius viginti deleta sunt. Avaricum tamen ne cremaretur, Biturigum precibus datum est, dissentiente primo, deinde concedente Vercingetorige; majore tamen præsidio delectorum muniri placuit. Interim gallicus equitatus, incensis ædificiis, Romanos inopia rerum necessariarum premere satagebat, et frumentatum pabulatumve euntibus insidiabatur. Sed Cæsar, tametsi his incommodis non leviter fatigabatur, strenue oppugnationem urgebat.

LVII. Cæterum a magno hominum numero, situ atque opere munitum oppidum haud ægre defendebatur; donec immenso labore militum, diebus quinque et viginti agger factus est, pedes trecentos triginta in latitudinem patens, erectus in altitudinem pedum octoginta. Sed et hunc suffossum cuniculo succenderunt Galli; et eruptione facta, cum Romanis a tertia vigilia, usque ad redditam lucem conseruerunt manus. Neque prætermiserim, quod a se visum Cæsar memoriæ tradendum putavit.

LVIII. Ut maximam Romanorum turrim incenderent Galli, per manus sevi ac picis tradebant glebas, quas acceptas qui proxime ardentem jam ignem stabat, ad augendum incendium injiceret. Sed hic scorpione a turri ictus concidit: ergo jacentem transcendit alius, ut idem munus perficeret: hunc etiam telo dejectum excepit tertius, et tertium quartus; neque vacuus ille relictus est locus, priusquam omni ex parte finis pugnandi fieret. Quum a Romanis defensa opera essent, propugnatores consilio Vercingetorigis relinquere locum voluerunt: sed feminarum conclamatione atque etiam vocibus prodita Romanis fuga est; ut qui misericordia suorum non potuerant, saltem suo periculo absterrerentur. At ea res omnibus exitio fuit. Sequenti enim die, quum exorta pluvia Romanos ab oppugnatione in castra reverti coegisset, Gallique, velut defuncti periculo, domos

abirent, Cæsar dispositas legiones subito vim facere ad muros jussit.

LIX. Ita quum vineæ, quas in occulto habuerat expeditas, celeriter admoverentur, et hostilium machinarum amenta nervique pluvia resoluti languerent, oppidum vi captum est : homines, citra discrimen sexus ætatisque, cæsi. De quadraginta millibus, vix octingenti, ad castra, quæ in proximo, sed locis tutis, Vercingetorix habebat, evaserunt. Inde Gergoviam itum est, in altissimo monte positum Arvernorum oppidum. Sed amnis Elaver prius erat transeundus, cujus pontes omnes Vercingetorix abruperat, et, ne transeundi spatium Cæsari concederet, ab altera semper ripa e regione Romanorum castra metabatur.

LX. Tandem Cæsar, silvestri loco positis castris, postridie cum viginti cohortibus occultus eodem loco substitit; cæteras copias cum impedimentis, quemadmodum prioribus diebus omnibus facere consueverat, dimisit. Hostes, movisse cum toto exercitu Cæsarem arbitrati, suo more insequuntur. Ut enim falleret, non totas legiones, sed quartas quasque cohortes retinuerat : ita constabat legionum numerus, et, diductis ordinibus, species prioris multitudinis non ægre efficiebatur. Ita Cæsar, digressis hostibus, subitario opere pontem refecit, militesque transduxit; eademque nocte progressas reliquas copias revocavit.

LXI. Quintis deinde castris ad Gergoviam ventum : eodemque statim cum omnibus copiis Vercingetorix accessit. Quum hic locorum situs esset, ut in plano castra metatum Cæsarem, ex superioribus locis Galli plurimum infestare, Cæsar vicissim nocere iis nihil posset; collem e regione urbis situm, noctu dejecto præsidio Arvernorum, occupavit, unde ad cætera quoque castella, urbemque ipsam aditum pararet. Sed eum ab hoc conatu, sollicitati a Vercingetorige Ædui abstraxerunt. Auxilium ab his postulaverat Cæsar decem millia. His ut præficeretur ipse, fratresque ejus cum aliis principibus ad Cæsarem præmitterentur, Li-

§ LVIII. Oros. — Cæs.

tavicus curaverat, Arvernorum partes animo propositoque amplexus. Hujus astu iter facienti exercitui, quidam, velut evitatis Romanorum insidiis, occurrerunt; principes suos interfectos Cæsaris jussu nuntiant : ipse convenientem fraudi orationem habet.

LXII. Ita concitati milites, continuo cives quosdam romanos, qui una faciebant iter, interficiunt; rem eam, dimissis tota civitate Æduorum nuntiis, Litavicus vulgat; mendacium de principibus occisis repetit; hortatur, ut vindictam quisque hoc exemplo sumat, quod exercitus jam edidisset. Hæc ubi media fere nocte Eporedorix, quem interfectum Litavicus finxerat, ad Cæsarem detulisset; permotus magnitudine rei statim legiones quatuor omnemque equitatum eduxit, ut Æduis in itinere occurreret. Ubi in conspectum venerunt, equitatu objecto, qui progredi eos vetaret, Eporedorigem et Viridomarum, quos illi putabant interemptos, appellare suos jubent.

LXIII. Ergo Ædui, fraude Litavici cognita, projectis armis, fidei Cæsaris se permiserunt. Litavicus cum clientibus Gergoviam profugit. Ad civitatem Æduorum nuntii de his rebus ab Cæsare mittuntur. Interea castra cæsariana totis viribus oppugnaverant Galli, multosque Romanorum vulneraverant; putabanturque postridie redituri fuisse, nisi celeri reditu imperatoris essent ab hac spe dejecti. Sed Æduorum vulgus, et qui gallicarum partium inter principes erant, partim temeritate, alii, ne esset sibi dicenda proditionis causa, ad primum a Litavico nuntium cives romanos occidere, bona diripere, alios, qui se defendebant, oppugnare atque obsidere cœperant.

LXIV. Mox ubi suos milites teneri a Cæsare didicerunt, ut hos recuperarent, decretum fecerunt, *uti de bonis direptis quæstio haberetur; Litavici et fratrum bona publicarentur; legati satisfactum Cæsari mitterentur.* Cæsar legatis benigne respondit, ne alieno tempore potentissimam civitatem irritaret. Nam desperata Gergoviæ expugnatione, quemadmodum citra dispendium exercitus aut famæ discederet, cogitabat. Attamen inter eas cogitationes aliquando

hostium castra propemodum vacua conspicatus, quod ii ad certum communiendum locum milites eduxerant; parum a capiendo oppido abfuit.

LXV. Nam celeri impressione tria hostium castra cepit: prosequentibus victoriam spe prædæ Romanis, nonnulli muros oppidi conscenderunt. Sed propter summam iniquitatem loci, quemadmodum Cæsar præviderat, facile rejecti detrimentum acceperunt: centurionibus sex et quadraginta, manipulariumque promptissimis amissis circiter septingentis. Cæsar, hoc accepto incommodo, castigatisque simul atque in posterum confirmatis militibus, id tantum moratus, donec timoris opinionem repelleret, instructa acie, copiam pugnandi hostibus per triduum fecit. Deinde quum a Vercingetorige tantum equitatus emissus, isque levi prælio iterum repulsus esset, quemadmodum constituerat, obsidione relicta, profectionem in Æduos instituit.

LXVI. Quum ad flumen Elaver venisset, Eporedorix et Viridomarus commeatum petunt: *intelligere se, ad commovendam civitatem Litavicum cum omni equitatu in Æduos profectum; opus esse sua præsentia, ut in fide contineant cives.* Ita dimissi, postquam Noviodunum venerunt, ad Ligerim positum Ædui nominis oppidum, aperte desciverunt, nuntiis suorum et præsente præda incitati. Quippe Noviodunum Cæsar obsides e tota Gallia, frumentum, pecuniam, impedimentorum partem, et coemptos in Italia ac Hispania equos contulerat. Igitur comperto, Litavicum Bibracte, præcipuæ potentiæ oppido, receptum, et principes civitatis ad illum venisse, publico nomine legatos ad Vercingetorigem mitti; occisisque, qui Novioduni erant, Romanis, equos et pecuniam inter se dividunt, obsides deducendos Bibracte curant, oppidum incendunt, commeatus quod asportare non poterant, in flumen projiciunt. Quum ita omne nomen Æduum defecisset, prorsus redintegratum bellum videbatur, quod victorias Cæsaris et detrimenta Gallorum, his adjuncta opulentissima civitas haud difficulter adæquabat.

JOANNIS FREINSHEMII

SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LXXIII

IN LOCUM LIBRI CVIII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI OCTAVI.

C. Cæsar Gallos ad Alesiam vicit, omnesque Galliæ civitates, quæ in armis fuerant, in deditionem accepit. C. Cassius, quæstor M. Crassi, Parthos, qui in Syriam transcenderant, cecidit. In petitione consulatus M. Cato repulsam tulit, creatis consulibus Ser. Sulpicio et M. Marcello. C. Cæsar Bellovacos cum aliis Gallorum populis domuit. Præterea contentiones inter consules de successore C. Cæsari mittendo, agente in senatu M. Marcello consule, ut Cæsar ad petitionem consulatus veniret, quum is lege lata in tempus consulatus provincias obtinere deberet; resque a M. Bibulo in Syria gestas continet.

I. Quum inter hæc Labienus, relicto Agendici præsidio, cum legionibus quatuor Lutetiam Parisiorum occupare statuisset, dispersa celeriter omissæ ad Gergoviam obsidionis fama, defectionisque Æduorum, magnum ei periculum præter exspectationem creavit. Nam præter finitimas civitates, quæ Camulogeno Aulerco duce magnas copias paraverant, ab alio latere Bellovaci, quorum præcipua erat inter Gallos virtutis opinio, repente desciverunt. Idcirco Labienus, omisso longius progrediendi consilio, quemadmodum

copias incolumes Agendicum reduceret, agitabat. Sed huic proposito duo maxime obstabant, Sequana magnum flumen, et, qui cum Camulogeno erat, hostium exercitus. Audendum erat tamen, quod esset spes omnis in celeritate posita; et si cunctaretur, plures difficultates, majoraque pericula affutura apparebat.

II. Transductis nocte copiis, quum hostes prohibituri serius advenissent, signis collatis dimicatum est. Romani magna cæde hostium, duce etiam oppresso Camulogeno, ferro aperuerunt iter: profectusque Agendicum Labienus, inde cum omnibus copiis ad Cæsarem pervenit. Interea vocatus ab Æduis Vercingetorix ad communicanda consilia venerat, et quia de summa imperii controversia erat ab Æduis mota, totius Galliæ concilium Bibracte indictum est. Ibi consensu omnium Vercingetorix imperator constitutus, equitum millia quindecim contrahit, ut frumentationibus pabulationibusque Romanos arceret.

III. In Allobrogas, itemque altera ex parte in Helvios, aliosque Cæsaris socios, copias mittit, quæ his bellum inferant. Cæsar, interclusis omnibus in Provinciam et Italiam itineribus, adversus gallicum equitatum, auxilia Germanorum trans Rhenum colentium evocat, ab iis civitatibus, quas superiore anno pacaverat. Hi ubi cum delectis peditibus una præliari solitis affuerunt, quod equos parum idoneos habebant, Cæsar iis sumptos a tribunis militum equitibusque romanis distribuit: et quo provinciæ facilius opem ferre posset, in Sequanos per extremos Lingonum fines proficiscitur. Hæc agenti supervenit cum ingentibus copiis Vercingetorix; et quum tribus locis equestri prælio dimicatum diu fuisset, tandem virtute Germanorum vincit Cæsar; multisque hostium interfectis, principibus aliquot captis, Vercingetorigem ad Mandubiorum oppidum Alesiam cedentem insequitur.

IV. Sed principium ejus pugnæ durum Romanis fuerat; suspenderuntque Arverni in sanctissimo templo gladium,

§ I. U. C. 700; A. C. 52. — Dio, lib. XL. — Cæs. de B. Gall. VII.

quem de Cæsare tum captum dicebant: feruntque, postea Cæsarem, conspecto eo, arrisisse, amicisque detrahi jubentibus, non paruisse, quod sacrum illum esse duceret. Quin et in ephemeride sua prædicasse Cæsarem accepimus felicitatem suam, quod captum in prælio Gallus, quum in equo portaret, dimiserit, propter occurrentis alterius Galli vocem, insultantis Cæsari, eaque verba latine, credo, proferentis, quæ Gallorum lingua dimitti Cæsarem juberent.

V. Ad Alesiam deinde iterum equestri prælio certatum est, ubi par Germanorum virtus Cæsari victoriam denuo dedit. Ergo Vercingetorix, postquam equitatum suum Germanis imparem videt, simul frumenti paucis diebus inopiam veritus, priusquam a Cæsare circumvallaretur, equites omnes a se dimittit, mandato, ut suam quisque civitatem excitaret, et omnes, qui ferre arma possent, præsto esse cogeret. Ipse cum delectis octoginta millibus ad urbem defendendam substitit: et quo tantæ multitudini diutius alimenta suppeterent, Mandubios, qui oppido suo eos receperant, cum liberis et uxoribus exire coegit.

VI. Sed illos Cæsar, quum ultimis precibus in servitutem recipi orarent, non admisit: ita inter urbem ac castra conclusi derelictique, miserabili morte consumpti sunt. Interea Galli, audito, quo apud Alesiam loco res esset, non uti Vercingetorix censuerat, omnes puberes, sed certum e civitatibus numerum contrahunt, equitum circiter octo millia, peditum ducenta quadraginta. Postquam hic ad Alesiam exercitus venit, rursum equestri prælio certatum est: neque tum etiam Germanis resistere Galli potuerunt. Igitur prope desperationem adducti hostes eruptionem tentare statuerunt, dum eodem tempore munitiones Romanorum a cæteris oppugnantur.

VII. Sed ea fuit Cæsaris ad omnia consilii celeritas, eaque peritia, ut quoslibet hostium conatus efficeret irritos. Quum,

§ IV. Plut. in Cæs. — Serv. ad Æn. XI, v. 743. — § V. Dio. — Plut. — Liv. Epit. — Oros. VI, 11. — Flor. III, 10. — Vell. II, 47. — Cæs. — § VI. Polyæn. Strat. lib. VIII. — Cæs. — Plut. — Dio.

interfecto maximo Gallorum numero, reliquos e conspectu abstulisset fuga; convocato suorum concilio, Vercingetorix, *omnia se bona fide fecisse*, demonstrabat, *quo publica libertas sarta tecta foret; sed quoniam vi vincantur, offerre se corpus suum ad utramlibet conditionem, sive morte sua satisfacere Romanis, sive dedere vivum malint.* Quum deditio placuisset, sumptis speciosissimis armis eximioque equo, venit in castra Cæsaris, sedentemque circumvectus, dimisit equum; phalerisque et armis ante victoris genua projectis, eodem et ipse accidit, nulla voce edita, sed gestu supplex. Cæsar commemorato, quantis suis beneficiis quam malam ille gratiam retulisset, in vincula conjici jussit, triumphoque servari.

VIII. Omnibus deinde civitatibus, exceptis Bellovacis, de pace mittentibus legatos, res ex suo usu composuit; Arvernisque et Æduis, ut potentissimas civitates præcipuo beneficio adstringeret, viginti millia captivorum reddidit, quum ex aliis populis, singula capita, toto exercitu, prædæ nomine divisisset. Propter has res a Cæsare gestas, Romæ supplicatio dierum viginti decreta est. Sub idem tempus irrumpentes in Syriam Parthos C. Cassius, qui M. Crassi quæstor fuerat, feliciter repulit.

IX. Hic, adhuc vivo Crasso, delatum sibi in Mesopotamia imperium, nec receptum, post mortem imperatoris necessario receperat, Antiocho quodam concitante Syriam, et Parthis, quasi nudatam duce et exercitu provinciam incurrentibus. Sed ea ipsa fiducia saluti Romanis et Syriæ fuit. Quippe velut ad facile bellum modica cum manu Parthi venerant : unde major militibus animus accessit; Cassiique diligentia et virtute rejectus cum clade hostis est : Antiochus interfectus. Sub idem tempus, e Græcia nuntiatum est, inter ipsa solennia ludorum, Olympii Jovis statuam, admirandi operis, fulmine petitam percussamque esse.

X. Hic etiam annus consulatus tres candidatos habuit;

§ VIII. Cæs. — Liv. Epit. — Vell. II, 46. — § IX. Dio. — Oros. VI, 13. — Euseb. Chronic. et Præpar. Ev. lib. IV.

sed quanto meliores viri erant, tanto civilius magistratum petebant. Ser. Sulpicius Rufus, M. Claudius Marcellus erant; quibus tertius accesserat M. Cato, non honoris cupidine, sed reipublicæ cura adductus ad petendum. Eo enim procedi videbat, ut Pompeii Cæsarisque supra modum auctæ opes, sive concordes opprimerent rempublicam, sive dissidentes bellis civilibus involverent. Ut igitur nimiam horum potentiam destrueret, quia privatus frustra contenderat, consulatu sibi opus esse rebatur. Nec tamen irascebatur competitoribus; et quum taxari Sulpicium audisset, quod Catonis amicitia provectus, ei tamen cedere recusaret; « Non « est mirandum, ait, si, quod summum quisque bonum esse « existimat, id alteri nolit concedere ».

XI. Senatui tamen persuasit, ut tolleret morem, quo propinqui et amici petitoris pro eo ambibant prensabantque; juberetque quemlibet candidatum per se tantum petere. Sed eam rem populus indignanter tulit, omne suum jus a Catone eripi questus, qui lucrum ex petitionibus nuper ademisset; nunc etiam, accisa rogandi populum consuetudine, honorem et gratiam. Idcirco quum et amici Cæsaris ac Pompeii populum ei inconciliarent (semper enim mali viri diffidunt bonis), et Cato, minime factus ad ambitum, gravitate magis et integritate in petendo, quam precibus et blanditiis, uteretur, repulsam tulit: Sulpicius Marcellusque designati sunt; ille peritia juris, hic eloquentia, uterque comitate, favorem hominum meritus. Postquam hi consulatum iniverunt, C. Cæsar, domitis subita impressione Biturigibus, deinde Carnutum gente, in Bellovacos venit.

XII. Cum his Ambiani, Aulerci, Calletes, Velocasses, Atrebates conjunxerant copias, Correo Bellovaco, et Comio Atrebate præcipuis ducibus; et locum paludibus silvisque munitum, et ad omnia opportunum, castris ceperunt. Hos ut ad pugnandum eliceret Cæsar, cum quatuor tantum, sed spectatæ virtutis, legionibus in conspectum venit. Deinde

§ X. Plutarch. in Cat. — Dio. — § XI. U. C. 701; A. C. 51. — Dio. — Cic. in Bruto, cap. 71. — Hirt. de B. Gall. lib. VIII.

quum illi nihilominus loco se suo tenerent, et præter levia certamina fieret nihil; quia neque castra hostium oppugnari sine maximo periculo, neque circumveniri a tam paucis poterant, C. Trebonium cum tribus legionibus arcessit, magnumque sociorum equitatum evocat, quem pabulatoribus præsidio mitteret.

XIII. Ex eo numero Rhemi, Bellovacorum insidiis circumventi, Vertisconem principem civitatis, eumdemque præfectum equitum, cum magna multitudine suorum amiserunt. Vicissim tamen Bellovaci a germanis equitibus fusi fugatique, quum etiam accedere cum novis copiis C. Trebonium legatum cognovissent, trepidare cœperunt; et ne uno loco inclusa innumerabilis multitudo fame interiret, quidquid ætate, aut viribus, fessum, aut armis parum instructum aderat, cum parte impedimentorum statuerunt dimittere. Sed Cæsar, animadverso hostium consilio, ad insequendum se parabat: huic rei ut moram afferrent Galli, tutioremque suis discessum præberent, instructas et ipsi copias pro castris ostenderunt.

XIV. Idcirco Cæsar, per difficilia loca suis in jugum montis transductis, unde tela tormentorum pertingere ad hostium cuneos possent, castra ibidem posuit. At Bellovaci, quum neque discedere auderent, vicini hostis metu, neque diutius permanere sine cibariis possent, plenum calliditatis consilium capiunt. Mos erat Gallorum, ut in acie non starent instructi, sed sederent; quo minus ante prælium vires consumerentur. Tum etiam fasces stramentorum atque virgultorum, quorum summa erat iis copia, effecerant, quibus insiderent: hos per manus inter se traditos ante primam aciem coacervarunt, et sub vesperam diei, quo tempore se recepturi erant, simul ab omni loco incenderunt.

XV. Quum sublatus maximus ignis esset, isque conspectum Gallorum Cæsari adimeret, ille tamen, quid ageretur, sollerti conjectura assequebatur. Sed persequi fugientes, tanto objecto incendio, non poterat; et, ne forte alicubi in

§ XII. Oros. VI, 11. — Dio. — Hirt.

insidiis lateret hostis, timebat. Bellovaci, hoc vaframento impune digressi, non longius inde millibus decem munitissimo loco castra posuerunt. Quum subsequutus Cæsar esset, Galli, locorum adjuti peritia, crebra pabulatoribus damna inferebant : eo successu animosior Correus, delectis ex omni copia sex peditum millibus, cum equitibus mille, quo loco futurum putabat, ut Romani frumentandi causa accederent, quod omnia circa jam desecta erant, in insidiis consedit.

XVI. Campus erat haud amplius mille patens passus, quem impeditissimæ silvæ a cæteris partibus, ab una flumen altissimum cingebat. Sed e captivo quodam Cæsar cognita fraude, insidiatorem suo astu petiturus, equitatum, interposita levi armatura, præmittit; ipse cum legionibus citato gradu subsequitur. Ubi primum in campo conspecti sunt equites, Correus cum paucis occurrens, conserit manum; deinde plures, postremo pedites ex silvis erumpunt. Repugnant fortissime Cæsaris equites, levis armaturæ præsidio adjuti; donec crebris nuntiis ipsi hostesque certiores facti sunt, Cæsarem cum instructis legionibus adesse.

XVII. Eadem res et Romanorum auxit, et hostium fregit animos; et majore parte suorum amissa, Bellovaci in fugam se conjecerunt : sed irretiti eisdem locorum fraudibus, quas in exitium Romanorum delegerant, paucis exceptis, ceciderunt. Dux eorum Correus, æque fugam atque deditionem turpem ratus, fortissime præliari non omisit, donec Romanos, qui vivum capere maluissent, vulnerando, tela in se conjicere coegit. Hoc prælio debellatum; missique ad Cæsarem oratores civitatum, obsides, quos ille imperaverat, adduxerunt. Pacatis omnibus aliis, solus Atrebas Comius arma retinebat, nulla resistendi spe, sed desperatione salutis, quia nemini se Romanorum audebat committere.

XVIII. Nam superiore anno sub specie colloquii petitus insidiis, auctore Labieno, vulnere accepto vix evaserat. Cæsar, eo bello confecto, in fines Eburonum proficiscitur, eosque crudelissime devastat; eo consilio, ut Ambiorigem,

quem capi posse desperarat, in summum odium suorum adduceret, qui propter istius perfidiam tam atrocia paterentur. Sed Comium, in Britanniam fugientem, insequutus deprehendere non potuerat, egregio hominis astu delusus. Nam is quum ad Oceanum veniens, ventum quidem secundum, sed æstum recedentem, invenisset, et in siccis æstuariis naves hærerent, pandi nihilominus vela jussit.

XIX. Ergo Cæsar, quum eminus tumentia vento videret, jam in cursu esse putans, ne frustra periret sibi tempus, recessit. Interea in Pictonibus, Duracii atque Dumnaci discordia novum bellum ortum. Duracius, qui semper romanarum partium fuerat, in oppido Limono obsidebatur. Igitur C. Caninius Rebilus, duabus, quas habebat, legionibus adductis, quum ad dimicandum haud satis firmas copias haberet, munito loco consedit. Sed Dumnacus, castris per aliquot dies frustra oppugnatis, quum redisset ad obsidionem Limoni, certior factus de adventu C. Fabii legati, ne hinc ab exercitibus romanis, inde ab obsessis invaderetur, Ligerim statuit copias transducere.

XX. Sed jam pontem C. Fabius occupaverat; isque, equitatu in nescios et ex itinere fessos immisso, magnam stragem edidit. Cedentem deinde Dumnacum insequutus ita profligavit, ut plus quam duodecim hominum millia conciderentur; Dumnacus, expulsus finibus, nudatus exercitu, errans, latitansque, in extremas Galliarum partes profugere cogeretur. Ad quinque ferme hominum millia ad Drapetem Senonem ex fuga convenerunt, cum quibus ille Provinciam erat petiturus, assumpto etiam Luterio Cadurco, summæ audaciæ viro. Igitur romani duces, divisis partibus, C. Caninius in Provinciam contendit, ut his occurreret; C. Fabius in Carnutes reliquasque civitates, quæ auxilia Dumnaco miserant, impetum fecit.

XXI. Atque illæ, viribus accisis, terrore aucto, datis obsidibus celeriter in deditionem venerunt. At Drapes et Luterius Uxellodunum, in Cadurcis munitissimum oppidum,

§ XVIII. Front. Strat. II, 13. — § XIX. Hirt.

occuparant. Eodem et Caninius cum duabus legionibus procedit, visoque loci situ, tribus circa castris positis, paulatim munitionibus claudere oppidum instituit. Erat in animis omnium recens Alesiæ calamitas; ideoque, ut rei frumentariæ ratio haberetur, Drapes et Luterius, modico in urbe relicto præsidio, cæteras copias frumenti comportandi causa educunt. Id quum, castris intra decimum milliare positis, per angustas silvestresque semitas in oppidum importare cœpissent, strepitu prodente, a Caninio sub ipsam lucem sunt circumventi. Luterius, qui cum frumentatoribus erat, cum paucis ita effugit, ut eorum nemo in castra reverteretur.

XXII. Igitur Drapes, ignarus omnium, subito Germanis irruentibus, turbatur : multi occiduntur hostium; cæteri, atque inprimis ipse dux, capiuntur. Caninius ad obsidionem Uxelloduni redit; eodem et Fabius accedit postridie : ita pluribus ex partibus opera administrantur. Interea Cæsar, relicto in Bellovacis quæstore M. Antonio, Carnutes adiit, concitoremque belli Guturvatum supplicio affecit. Cognita deinde crebris nuntiis Uxellodunensium pervicacia, faciundum sibi statuit, ut ipse eo proficisceretur, ne, si unum oppidum diutius restitisset, universam Galliam ad vires iterum tentandas sollicitaret.

XXIII. Postquam Uxellodunum Cæsar venit, inspectisque omnibus, situm loci inexpugnabilem, frumenti copiam in longum tempus oppidanis suppetere, nec omitti rem posse, clauso operibus oppido, cognovit; unam spem victoriæ in eo verti credidit, si aqua prohibere oppidanos posset. Et flumine quidem, quod imis radicibus montis ita ferebatur, ut nullam in partem derivari posset, per sagittarios funditoresque prohibere non erat difficile : cæterum sub ipsius oppidi mœnibus fons magnus prorumpebat, quem adimi obsessis posse, quum reliqui tantum optarent, Cæsar unus vidit, remque effectam dedit.

XXIV. Namque ex adverso fontis vineas agi et aggerem strui jussit : et quanquam ex superiore loco multi milites vulnerabantur, tanta tamen constantia fuit, ut agger sexa-

ginta pedum altitudine efficeretur. In eo turrim erexit Cæsar tabulatorum decem: ita non quidem altitudo mœnium adæquabatur, quod nullis obtineri operibus poterat; sed tamen fontis fastigium vincebatur, telaque tormentis ad ejus aditum mitti poterant, ne sine periculo aquarentur. Eodem tempore cuniculi ad fontis caput aguntur; cujus rei oppidani nescii, tantum, quod ob oculos erat, malum formidabant.

XXV. Igitur ut hoc averterent, cupas sevo, pice, ac scandulis repletas, et igne immisso, in opera Romanorum devolvunt. Ibi quum ad prohibendum incendium concursum esset, acre prælium exstitit, quum Romanos virtus, oppidanos locus adjuvaret. Sed ubi multos suorum vulnerari Cæsar vidit, ex omni parte scandi montem cum clamore jubet. Ita ad speciem oppugnandorum mœnium Uxellodunenses, omisso prælio, revocant in oppidum armatos, et in circuitu muri disponunt: Romanus iniqua prælii conditione liberatur. In hoc statu quum oppidani, licet multis sibi pereuntibus, tamen resisterent, repente fons, quo solo utebantur, cuniculis interceptus exaruit. Ea res, quod non humani consilii, sed deorum ira accidisse, putaretur, velut miraculo exanimavit hostes; deditionemque omni ope destitutis necessitas extorsit.

XXVI. Cæsar omnibus, qui arma tulerant, amputari manus jussit, vitam relinqui, ne pœnam eorum ex conspectu reliquorum amoveret. Nec enim crudelitate, a qua plurimum abhorrebat, supplicium hoc irrogaverat; sed in exemplum, quo cæteri a rebellando retinerentur. Quum enim unam tantum haberet imperii æstatem reliquam, eamque ipsam inimici cuperent eripere; nulla alia ratione rebatur obtineri, quam tantis laboribus quæsierat, pacatæ Galliæ famam posse. Consilium Cæsaris solita ejus felicitas adjuvit. Sub idem tempus Luterius, qui novas concitare turbas potuisset, ab Epasnacto Arverno vinctus ad Cæsarem missus est. Drapes aliquot dierum inedia se confecit.

§ XXIV. Hirt. — Front. Strat. III, 7.

XXVII. Surus, virtutis et generis fama nobilis, qui solus Æduorum arma retinuerat, in Treviris a Labieno captus est equestri prælio, quo et Treviri et Germani Trevirorum socii superati sunt. Tota Gallia pacata, quum nondum Aquitaniam adisset Cæsar, sed per P. Crassum nonnullas civitates subegisset, eo profectus est, omnibusque legatos et obsides mittentibus, Aquitania universa in fidem accepta, Narbonem rediit, conventuque ibi habito, in Belgas abiit, ut Nemetocennæ hibernaret.

XXVIII. Ibi lubenter cognovit, ne quid deinde turbarum in Gallia metueret, etiam Comium Atrebatem in fidem venisse. Is enim post factas sibi insidias, ad ultionem semper intentus, occasione tandem reperta, arma posuerat. Nam C. Volusenus Quadratus equitum præfectus ad id colloquium, per cujus simulationem Comii mors petebatur, missus a Labieno fuerat. Igitur quum hinc magnum inter eos odium intercederet, Volusenus, Comii sæpe interceptis equitibus, postremo capiendi ipsius cupiditate, eum cum paucis vehementissime est insequutus.

XXIX. Ibi Comius, longe a suis abreptum videns, repente comitum invocat fidem, conversoque equo Volusenum petit; cæteri strenue sequuntur ducem : Romani, re improvisa territi, terga vertunt. Comius Quadrati medium femur lancea trajicit : præfecti vulnus Romanos pudore sistit. Ab his denuo vertuntur in fugam Galli. Hac re perpetrata, Comius, sive quod multos suorum amiserat, sive dolori suo satisfactum rebatur, legatos ad M. Antonium misit, imperata facturum pollicitus, dum ne Romani cujusquam in conspectum veniret. Antonius, ab justo metu proficisci postulata Comii ratus, obsidibus acceptis, veniam actorum omnibus, qui cum eo fuerant, et ipsi, quam petierat, vitandi Romanos facultatem concessit.

XXX. Atque hic bellorum eorum finis fuit, omni Gallia cis Rhenum, atque inter mare mediterraneum, et Oceanum, nisi qua paludibus invia fuit, perdomita. Dum his rebus Cæsar occupatur, M. Marcellus consul edictum proposuit, *de summa se republica acturum;* proximoque senatu de mul-

tis rebus contra Cæsaris rationes retulit; maxime de provincia, quam a. d. kalend. martias jubebat terminari, Cæsaremque ad petitionem consulatus venire. *Nam et bello confecto, dimitti victorem exercitum debere; et absentis rationem comitiis non habendam, quia lege Pompeia, quo capite absentes honorum petitione submovebantur, ne Cæsar quidem exceptus esset.*

XXXI. Namque Pompeius, quum Cæsarem excipere nominatim debuisset, sive per oblivionem, seu consulto, Cæsaris mentionem nullam fecerat; et demum, lege jam in æs incisa, et in ærarium condita, correxerat errorem. Item Marcellus de civitate Novocomensibus adimenda retulit, quam coloniam rogatione Vatinia Cæsar deduxerat; per ambitionem et ultra præscriptum datam causatus. Donata autem jure Latii Novum Comum colonia fuerat: quo jure quæ erant coloniæ, in iis, qui magistratum annuum gessisset, eo ipso civitatem adeptus romanam intelligebatur. Talem aliquem Marcellus nactus virgis cecidit, qua pœna Romæ civis romanus nullus afficiebatur; jussitque Cæsari vibices ostendere.

XXXII. Hæc agenti Marcello, summa ope Cæsar per addictos sibi tribunos plebis et Ser. Sulpicium collegam Marcelli resistebat: neque plerisque cæterorum probabatur, alicui, priusquam tempus lege datum exisset, provinciam auferri. Sed et ipse Pompeius, qui, simulato ad hispanienses exercitus itinere, tamen in Italia substiterat, in eadem sententia fuit. Clam tamen intendit animum, ut exarmaret Cæsarem, et statim, atque elapsum imperii tempus foret, privatum in Urbem redire cogeret. Hoc ut facilius assequeretur, C. Marcellum fratrem patruelem Marci, qui simultatem gerebat cum Cæsare, consulem fecit; Caiumque Curionem, in locum Servii, qui damnatus post designatio-

§ XXX. Sallust. Hist. I, 2. — Sueton. in Cæs. cap. 28. — Appian. Civ. lib. II. — Dio. — Hirt. — Cic. ad Attic. VIII, 3. — Liv. Epit. — Sueton. — § XXXI. Strab. lib. V, p. 213. — Sueton. — Appian. — Plut. in Cæs. — § XXXII. Sueton. in Cæs. cap. 29. — Dio. — Appian. — Cic. ad Famil. VIII, 4.

nem fuerat, petentem, ut tribunus plebis crearetur, adjuvit.

XXXIII. Plurimum enim præsidii in eo ponebat, si adolescens nobilis, disertus, audax, inimicissimus Cæsari, tribunitia potestate armaretur. Inter hæc crebro relatum de Galliis, et graviter actum fuerat. A. d. XI kal. sext., quum senatus ad Apollinis haberetur, essetque mentio facta de legione, quam Cæsari Pompeius expensam ferebat, itemque de successione C. Cæsaris, Pompeius respondit, abducturum sese legionem eam : de provinciis placuit, ut quam primum ad Urbem Pompeius reverteretur (Ariminum profecturus ad exercitum erat), eoque præsente de successione provinciarum ageretur. Intervenit deinde judicium C. Marcelli consulis designati, quem M. Calidius postulaverat, competitor ejus, sed repulsam passus, et insuper accusatus a duabus Galliis.

XXXIV. Tandem assentiente Pompeio, a. d. prid. kal. octobres senatusconsulta sunt in hæc verba perscripta : « Quod M. Marcellus consul verba fecit de provinciis consu-« laribus, de ea re ita censuerunt, uti L. Paullus, C. Marcel-« lus consules, quum magistratum inissent, de consularibus « provinciis ad senatum referrent; neve quid prius ex kalen-« dis martiis, neve quid conjunctim de ea re referretur a « consulibus : utique ejus rei causa per dies comitiales sena-« tum haberent, senatusque consultum facerent; et quum ea « de re ad senatum referretur a consulibus, equitum romano-« rum, qui in trecentis judicibus essent, sex adducere lice-« ret. Si quid de ea re ad populum plebemve lato opus esset, « ut Sex. Sulpicius, M. Marcellus consules, prætores, tri-« bunique plebis, quibus eorum videretur, ad populum ple-« bemve ferrent: quod ii non tulissent, uti, quicumque « deinceps essent, ferrent ».

XXXV. Adscriptum erat : « senatum existimare, neminem « eorum, qui potestatem habeat intercedendi, impediendi,

§ XXXIII. Vell. II, 48. — Dio. — Appian. — Cic. ad Famil. VIII, 4 et 9. Plutarch. in Pomp. et Cæs.

« moram afferre oportere, quominus de republica quam « primum ad senatum referri, senatusque consultum fieri « possit : qui impedierit, eum senatum existimare, contra « rempublicam fecisse ; si quis huic senatusconsulto inter- « cesserit, senatui placere, auctoritatem perscribi, et de ea « re ad senatum populumque referri ». Huic senatusconsulto intercesserunt C. Cœlius, L. Vinicius, P. Cornelius, C. Vibius Pansa, tribuni plebis. Item : « Senatui placere, de mili- « tibus, qui in exercitu C. Cæsaris sunt; qui eorum sti- « pendia emerita, aut causas, quibus de causis missi fieri « debeant, habeant, ad hunc ordinem referri, ut eorum « ratio habeatur, causæque cognoscantur ».

XXXVI. Itemque : « senatui placere in Ciliciam provin- « ciam et in octo reliquas provincias, quas prætorii pro « prætore obtinerent, eos, qui prætores fuerunt, neque in « provincia cum imperio fuerunt, quos eorum ex senatus- « consulto cum imperio in provincias pro prætore mitti « oporteret, eos sortito in provincias mitti placere : si ex eo « numero, quos ex senatusconsulto in provincias ire opor- « teret, ad numerum non essent, qui in eas provincias pro- « ficiscerentur; tum uti quodque collegium primum præ- « torum esset, tum deinceps proximi cujusque collegii, qui « prætores fuissent, neque in provincias profecti essent, in « sortem conjicerentur, quoad is numerus effectus esset, « quem ad numerum in provincias mitti oporteret ».

XXXVII. His etiam senatusconsultis quum intercessum a C. Cœlio, C. Pansa tribunis esset, auctoritates perscriptæ sunt. Attamen hoc postremum senatusconsultum lege Pompeia nitebatur, qua etiam eodem anno duo consulares M. Cicero in Ciliciam, M. Bibulus in Syriam cum imperio missi fuerant. Sed ante Bibulum in provinciam Parthi venerunt. Submoti superiore anno a C. Cassio cum justo exercitu reverterant, Pacoro deducente, regis Orodis filio, ut nomen ducis hic haberet; cæterum Osaces, adolescentulo custos additus, administraret bellum. Hi quum, omnibus in itinere redactis in potestatem, Antiochiam venissent, oppugnare urbem cœperunt, magna cum spe, ultro suas ad partes ac-

cessuram Syriam, pertæsam romani imperii, et quemadmodum locis, ita moribus, Partho propiorem.

XXXVIII. Sed adversus homines, oppugnandis urbibus ineptissimos, facile defensa Antiochia est. Et animos Cassio, timorem Parthis M. Cicero addiderat, qui in Amano, quo monte Cilices a Syris discriminantur, re bene gesta, imperator appellatus, transiturus in Syriam credebatur; præsertim quod magnus equitum parthorum numerus, quum in Ciliciam irrupisset, ab equitibus Ciceronis, et cohorte prætoria, quam Epiphaneæ præsidii causa collocaverat, erat concisus. Ducebat autem Cicero exercitum non pœnitendum, peditum duodecim millia, duo millia sexcentos equites. Præterea firma habebat et prompta sociorum auxilia, quos lenitate imperii amiciores, quam fuissent, populo romano effecerat.

XXXIX. Etiam Ariobarzanem Cappadociæ regem præsentibus insidiis liberaverat; Dejotarum autem ita habebat amicum, ut, relicto regno, cum omnibus copiis ad eum proficisceretur. Habebat autem is peditum millia duodecim, romano armatu, equitum millia duo. Rejecti ab Antiochia Parthi, Antigoniam petierunt, quam haud procul inde Philippi filius Antigonus condiderat. Suburbium erat ibi frequentibus arboribus consitum. Id Parthi metu insidiarum ingredi non ausi, succidendis arboribus aperire locum instituerunt. Sed ubi homines huic labori non assuetos, etiam assidue Cassius carpebat, relicta et hac obsidione, discesserunt.

XL. Cassius, itinere hostium mature cognito, quum per confragosa loca transeundum Parthis esset, omni peditatu in insidiis locato, cum equitibus, quorum habebat haud magnas copias, se ostendit. Celeriter contemptu paucitatis ad pugnam, deinde ad insequendum refugientem, moti ho-

§ XXXVII. Pigh. Ann. — Dio. — Oros. VI, 13. — Strab. lib. XVI, pag. 748. — § XXXVIII. — Cic. ad Attic. V, 18, 20, 21, et ad Famil. II, 10; XV, 1, 2, 3, 4. — Plutarch. in Cic. — § XXXIX. Hirt. de B. Alex. — Dio. — Stephan. — Strab. lib. XVI, p. 750.

stes, priusquam animadvertere, quo progrederentur, spes et cupiditas sineret, locis iniquis a peditatu circumventi sunt. Illa clades (nam et magna pars exercitus ceciderat, et ipse dux Osaces paucis post diebus interierat ex vulnere) expulit Pacorum Syria; diuque post a Parthorum armis quietam provinciam præstitit.

XLI. Interim M. Bibulus, quem aliquamdiu in obsidione Parthi habuerant, Antiochiam venit. Atque is quidem, quamdiu cis Euphratem fuit hostis, pedem porta non extulit: neque tamen, legatis et amicis ac quæstore suo Ciceronem ad subsidium vocantibus, ea de re literas scribere voluit; omnia perpeti malle, quam videri auxilio Ciceronis eguisse, præ se ferens. Atque hoc ut malevoli animi, sic quod sequitur, constantissimi moderatissimique specimen fuit. Duos simul egregiæ indolis filios amiserat, occisos a quibusdam eorum equitum, qui cum A. Gabinio Ptolemæum in regnum reduxerant, deinde consederant Alexandriæ.

XLII. Id ille infortunium ingenti animo tulit. Quippe nuntiata morte filiorum, postridie processit ad solita munia; posteaque remissos ad se interfectores a Cleopatra, quæ parenti recens defuncto successerat, *intactos reduci* jussit *ad reginam;* addito, *potestatem hujus vindictæ, non suam, sed senatus, esse debere.* Is igitur Bibulus quum Antiochiam venisset, accepto exercitu, in Amano monte, qui plenus erat hostium sempiternorum, materiem triumphi cœpit quærere. Sed contra, quam speraverat, res cecidit, amissa cohorte prætoria, et Asinio Dentone, qui primi pili centurio fuerat.

XLIII. Felicior in eodem monte Ciceronis expeditio fuit; nam communem ille cum Bibulo Amanum habebat, aquarum divortiis dividentibus provincias. Magna ille multitudine hostium occisa, Eranam, quod erat Amani caput, præterea Sepyram, et Commorin, cum aliis aliquot castellis

§ XL. Front. Strat. II, 5, 35. — Dio. — Cic. ad Attic. V, 20. — § XLI. Cæs. de B. Civ. lib. III; ad Attic. VI, 8; VII, 2; et ad Famil. II, 17. — Val. Max. IV, 1. — § XLII. Sen. Consol. ad Marc. c. 14. — Val. Max. — Cic. ad Famil. II, 10; VIII, 4, et XV, 4; idem ad Attic. V, 20.

cepit. Hinc ad oppidum Eleutherocilicum Pindenissum admoto exercitu, locum munitissimum, aggeribus, vineis, turribus oppugnavit, vallo et fossa cinxit, magnoque labore, post septimum atque quinquagesimum diem, in potestatem redegit. Inde Tibarenos petiit, qui finitimi Pindenissensibus, similiter receperant fugitivos, Parthorumque adventum exspectabant.

XLIV. Sed hi obsides dare, quam bellum pati, maluerunt. His rebus gestis, per loca dubia aut recens pacata M. Cicero exercitum distribuit, Quintumque fratrem præfecit hibernis; ipse ad conventus agendos in provinciam profectus est. Jam erant ad Urbem imperatores duo, qui ex eadem Cilicia triumphare cuperent, Appius Claudius, cui Cicero successerat, et P. Lentulus, qui provinciam ante Claudium obtinuerat. A multis enim annis inquietæ ibi res fuerant, vicinitate Parthorum, et ferocibus Cilicum accolarumque ingeniis. Et Lentulus, rebus bene gestis, quum ante biennium decessisset, his consulibus triumphavit. Sed Appius majestatis reus a P. Dolabella factus, abjecta postulatione triumphi, Urbem ingressus est. Causam pro eo dixerunt M. Brutus Appii gener, et Q. Hortensius, ille adolescens, hic quarto et sexagesimo ætatis anno, paucis ante mortem diebus. Nec illo solum judicio, sed etiam ambitus postea absolutus, censuram petiit, censorque designatus est.

§ XLIV. Cic. ad Attic. V, 21, et ad Famil. III, 10, 11, 12; VIII, 6; idem in Bruto, cap. 94. — Sigon. in Fast. Capitol. — Pigh. Ann.

JOANNIS FREINSHEMII
SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM
LIBER LXXIV
IN LOCUM LIBRI CIX LIVIANI.

EPITOME
LIBRI CENTESIMI NONI.

Causæ civilium armorum et initia referuntur, contentionesque de successore C. Cæsari mittendo, quum se dimissurum exercitus negaret, nisi et a Pompeio dimitterentur. Et C. Curionis tribuni plebis primum adversus Cæsarem, dein pro Cæsare actiones continet. Quum senatusconsultum factum esset, ut successor Cæsari mitteretur, M. Antonio et Q. Cassio tribunis plebis, quoniam intercessionibus id senatusconsultum impediebant, Urbe pulsis, mandatum est a senatu consulibus et Cn. Pompeio, ut viderent, ne quid respublica detrimenti caperet. C. Cæsar, bello inimicos persequuturus, cum exercitu in Italiam venit; Corfinium cum L. Domitio et P. Lentulo cepit, eosque dimisit: Cn. Pompeium cæterosque partium ejus Italia expulit.

I. Quum inter hæc novi tribuni plebis inissent, C. Curio statim in principio acceptæ potestatis ferventissime concionari instituit, quasi reipublicæ cura et amore tangeretur. Sed ille C. Cæsarem non aliam ob causam oderat, quam quia contemptus erat ab homine, qui servulos etiam libertosque potentium paulo gratiosiores, qualibet impensa sibi solebat adjungere. Id acrius urebat adolescentem; et quod voluptatibus atque libidinibus, et comparandis quorumlibet

studiis effuso patrimonio, magnum æs alienum contraxerat: nam sestertium sexcenties aliquando debuisse legitur.

II. Idcirco Cæsar, necessitate ac ingenio hominis cognito, venalem linguam, ne sibi noceret, omnino redimendam ratus, æs alienum ejus omne dissolvit; eoque transduxit ingenium nequam, ut simulatione pro republica, contra Pompeium et Cæsarem, sed revera pro Cæsare staret. Hac re perfecta, consulibus L. Æmilio M. F. Paullo, C. Claudio C. F. Marcello, easdem machinas admovit. Sed Marcello quidem firma adversus pecuniam constitit integritas: Paullus hactenus flexus, ut adversari desineret, acceptam mercedem, septuagies quinquies sestertium, basilicæ suæ impendit, quam post anni sequentis incendium juxta forum exstruxit, quo loco prius Fulvia steterat; quasi perituram timeret pessimi facinoris memoriam, nisi admirandi operis dedicatione consecraretur.

III. His consulibus lana pluit circa castellum Cossanum, ubi loci non multo post occisus est Milo: mula pariens, bonorum interitum, mutationem legum, turpes matronarum partus significasse credita est: sed non erat prodigiis opus, quum pericula et libertatis interitus jam oculis hominum obversarentur. Quotidianæ enim de successione Cæsaris contentiones erant; quum adversus Pompeii potentissimam factionem, ille haud minore robore resisteret; neque plus illi prodessent, qui amicitiam profitebantur, quam qui simulabant odium. Cujus rei summus artifex Curio minabatur in speciem Cæsari, consilia communicabat cum Pompeianis; et ut illorum perdisceret intimos sensus, et donec animum nudare opportunum videretur, plus ex occulto noceret.

IV. Maximum hominis vaframentum in eo erat, ut multis, sed inanibus, effusis in Cæsarem dictis, sensim ad ea,

§ I. U. C. 701; A. C. 51. — Dio. — Sueton. in Cæs. cap. 27. — Vell. II, 48. — Val. Max. IX, 1. — Liv. Epit. — Cic. ad Famil. VIII, 4. — § II. Lucan. lib. I, v. 270. — Sueton. in Cæs. cap. 29. — Dio. — Plut. in Pomp. et Cæs. — Appian. Civ. lib. II. — Vell. — Plin. XXXVI, 15. — Jul. Obseq. — § III. Plin. II, cap. 56. — Jul. Obseq. — Dio. — Appian.

quæ Pompeium et optimates offensura erant, progrederetur; tanquam neutrarum partium, et libertatis custodiam cuivis gratiæ anteponens. Nec eo animo ista proponebat, ut decretum iri speraret, aut omnino cuperet decerni; sed his negatis, ansa dabatur ei, et quæ contra Cæsarem parabantur, citra suspicionem impediendi. Igitur his contentionibus quum temporis permultum esset consumptum, indigne se id ferre simulans, ut intercalaretur postulare cœpit, tanquam spatio indigens ad perferenda quæ vellet.

V. Erat autem intercalandi apud Romanos, ex magno veterum errore in anno constituendo orta necessitas; deinde ex ambitione aut ignorantia sacerdotum, quibus ea commissa cura fuerat, mirabilis confusio. Quum enim ad lunæ cursum institutus a Numa Pompilio annus esset, cito apparuit legibus universi hunc ordinem non congruere; futurumque, ut, quibus mensibus bruma fuisset, iisdem post annos haud plurimos messis esset futura. Igitur dies, qui ad solarem annum deerant, inseri constituto jam anno oportuit.

VI. Hæc insertio *intercalatio* appellabatur, ex eo, quod nova luna pontifex, calata, hoc est, vocata, in Capitolium plebe, quot numero dies ad nonas superessent, indicabat; unde etiam dies, qui primus calabatur, *kalendarum* nomen retinuit: et quoniam aliorum mensium quintanæ sunt nonæ, aliorum septimanæ; calabatur cum hoc discrimine, ut pro ratione mensis, aut, *dies te quinque calo Juno novella*, aut, *septem dies te calo Juno novella*, pronuntiaretur. Cæterum non singulis annis, sed per octennia moris erat intercalari: eaque ipsa res quandoque propter superstitionem omissa erat; nonnunquam vero intempestive usurpata, quum publicanorum cupiditati quidam pontifices gratificati, productiorem aut breviorem annum ex illorum commodo facerent.

VII. Non alio autem mense, quam februario, intercalari

§ IV. Cic. ad Famil. VIII, 6 et 8. — Appian. — Dio. — § V. Macrob. Saturn. I, 13. — § VI. Varro, de L. L. lib. V. — Macrob. — Dio.

fas erat, Terminalibus jam peractis. Id eo quoque anno fieri Curio quum postularet, non ignorans alienum esse, nam et ipse erat eo sacerdotio prædítus, cæteri pontifices reclamabant. Igitur quum obtineri non posse de intercalatione, neque etiam hoc volebat; quasi per iram, ne cæterarum quidem rerum quidquam agi passus est. Mox apertius pro Cæsare loqui cœpit, et quo agitaret optimates, multas jactare leges; non quod perferri posse speraret, sed obtentui habiturus ad intercessiones, quas parabat. *Alimentariam* inprimis, qua numerus definiebatur vehiculorum et comitum iter facientibus, prætextu, opinor, clodianæ necis, aliaque de muniendis sternendisque viis continebantur; utque ea curatio soli in quinquennium daretur, ferebat.

VIII. Atqui hoc caput contra Liciniam Æbutiamque leges pugnare non ignorabat, ideoque Rullum, Agrariæ legis auctorem, quum similia peteret, vehementer exagitatum fuisse; sed consulto promulgabat, quod a Pompeianis reprehensum, justam sibi causam istis partibus irascendi dedisse videretur. Quum inter hæc kalendæ martiæ venissent, quibus ex senatusconsulto referri de successione Cæsaris oportebat, Caiusque Marcellus ea de re verba fecisset; plerisque assentientibus collega Marcelli Paullus siluit: Curio, laudato Marcelli animo, *addendum* monebat, *ut pariter Pompeius provincias et exercitus suos dimitteret.*

IX. Sciebat hoc minime facturum Pompeium Curio; sed prætextum quærebat, per quem Cæsar, quæ habebat, excusatius retineret. Igitur *iniquam rem postulare Curionem* Patres dicebant, Scipio præsertim, qui et nuper sententiam dixerat, *ne quid conjunctim referretur;* quod tempus imperii Pompeio nondum exierat. Contra Curio, *summam rempublicam agi*, vociferabatur; *neque aut pacem aut libertatem in tuto fore, nisi aut ambo deponerent imperium, aut ambo retinerent: nam et ab inermibus nihil periculi, et si uter-*

§ VII. Dio. — Cic. ad Famil. VIII, 6. — Appian. — § VIII. Cic. de leg. Agrar. II, 8. — Appian. — Cic. ad Famil. VIII, 8 et 9. — Plut. — Dio. — § IX. Appian. — Dio. — Plut. — Cic. ad Famil. VIII, 9.

que haberet exercitum, contra alterius cupiditates, in altero præsidium fore.

X. Hæc in speciem tam honesta populo mire probabantur, cui alioquin ob legem ambitus, qua largitiones accisæ fuerant, cœperat Pompeius esse vilior. Sed apud cæteros mortales auctoritas ejus et fama longe erat maxima; idque hoc tempore apparuit, quum Campaniam obiens, Neapoli graviter ægrotare cœpisset. Tum enim, auctore Praxagora, Neapolitani pro salute ejus publice vota susceperunt, qui ante eum honor nemini Romano contigerat; et hoc exemplum, aliis amore, multis per simulationem paria facientibus, universa imitata Italia est. Deinde, postquam convaluit, inaudita passim lætitia et gratulatio orta, coronati Neapolitani, coronati Puteolani, feriæ ubivis per multos dies fuerunt.

XI. Quocumque adisset, infinita multitudo procedebat obviam; vici portusque sacrificantium epulantiumque agminibus complebantur; excipiebatur cum facibus, in deducendo floribus spargebatur. Atque ea res mirifice inflavit Pompeium, ut jam valde inciperet contemnere Cæsarem, minusque se pararet ad tam grave certamen. Præmisit tamen ad senatum literas, et, Cæsaris honorifica facta mentione, ad suarum rerum enumerationem transiit, quas ab initio ad ea usque tempora gessisset.

XII. *Neque se affectasse nimios honores; sed tertium consulatum, exercitumque et provincias ultro delatas, quo præsidium constituendæ reipublicæ haberet, accepisse. Nunc autem, quæ ingesta recusanti essent, volentem se reddere repetentibus, licet nondum exactum imperii tempus haberet.* Hoc eo pertinebat, ut et suam modestiam commendaret, et invidiam faceret Cæsari, qui ne finito quidem imperio decederet. Mox ad Urbem quum venisset, in eamdem sententiam loquutus, *idem etiam placere Cæsari* affirmabat, *post tot exantlatos pro republica labores, victoriarum suarum*

§ X. Plut. in Pomp. — Vell. II, 48. — Cic. Tusc. I, 35, et ad Attic. VIII, 16; IX, 5. — Dio, lib. XLI. — Juven. Sat. X, v. 283. — Appian.

præmiis in urbano otio, honoribusque et sacerdotiis frui desideranti.

XIII. Sed astutiam ejus Curio coarguit, siquidem eo esset animo, statim deponere potestatem jubens, neque hoc agere, ut, ipso retinente imperium, Cæsari successor mittatur : postremo aperte invectus in Pompeii cupiditatem, nisi nunc metu Cæsaris cogatur in ordinem, nunquam deinde abiturum imperio, dictitabat. *Idcirco sibi placere decerni, uti ambo simul accipiant successores; utique, nisi voluntati senatus paruerint, hostes judicentur; legionesque scribantur ad bellum.* Hac sententia maxime texit fraudem, ut æqualiter animatus in utrumque, neque emptus a Cæsare crederetur. At Pompeius supra modum irritatus, cum multis in Curionem minis, ad suburbana prædia se recepit.

XIV. Senatus jam utrumque suspectum habere cœperat : modestiorem tamen Pompeium judicabat, et, quam esset contemptim a Cæsare consule habitus, recordabatur. Igitur multi ea in sententia erant, non ante dimittendos a Pompeio exercitus, quam Cæsar provincia decessisset, cujus absentiam et spiritus minus civiles vehementius perhorrescebant. Adversus hos quum pugnando nihil efficere Curio posset, ne quid forte contra Cæsarem decerneretur, pro tribunitia potestate senatum dimisit. Tum primum serio doluisse Pompeium ferunt, quod eam potestatem, a Sulla propemodum abolitam, restituendi auctor fuisset.

XV. Nihil igitur decretum, nisi *singulas legiones a Cæsare et Pompeio in Syriam ad Bibulum mitti, propter parthicum bellum amplioribus copiis egentem.* Non fallebat Cæsarem, hoc ab inimicis agi, ut duabus ipse legionibus spoliaretur : quippe Pompeius, quam post Titurii cladem ad Cæsarem miserat, tanquam ex suo numero dabat. Tamen et hanc remisit incunctanter, et ex suis quintam decimam, quam in Gallia citeriore habuerat : militibus ducenos quinquagenos denarios dono dedit. Hos qui adduxerant, dolo an stultitia incertum, mire deprimebant Cæsarem, *nihil eo apud exercitum odiosius esse, cunctis finem laborum, conspectum patriæ, et ab diuturna domina-*

tione libertatem et otium respicientibus: neque dubitare, transituros ad Pompeium universos, simul atque reducti in Italiam forent.

XVI. Id quoque negligentiorem effecit Pompeium, cuncta sibi, simul annuisset, proclivia fore existimantem. Legiones, quia Parthi recessisse nuntiabantur, retentæ nihilominus in Italia, Capuæ hiemarunt: namque Bibulus provinciæ suæ pacem, conflato inter Parthos civili bello, procuraverat. Ornodapantes satrapa, infestus regi Orodi, ut receptum apud Romanos haberet, cum Bibulo amicitiam instituerat. Hunc igitur crebris nuntiis impulit, ut, Pacoro rege constituto, bellum Orodi faceret. At Cæsar neque lubenter positurus imperium, cui tamdiu assueverat, et, si deponeret, in potestate futurus inimicorum, omnes rationes suas ita parabat, ut si volentibus obtinere, quod cupiebat, nequiret, vel invitis omnibus assequeretur.

XVII. Igitur jam a multo tempore nihil, quod aut ad gratiam hominum parandam, aut ad opes suas stabiliendas pertineret, prætermiserat. Forum inchoaverat de manubiis, solo tantum sestertium millies empto; munus populo epulumque pronuntiarat in filiæ memoriam, quum in mortibus matronarum id adhuc nemo fecisset; legionibus stipendium in perpetuum duplicaverat; frumentum sæpe sine modo ac mensura præbuerat; mancipia, prædia viritim distribuerat; regibus captivorum millia dono dederat, et citra senatus populive jussum auxilia, quoties et quo petissent, miserat; Italiæ, Galliæ, Hispaniarum, Asiæ quoque et Græciæ urbes munitissimas præcipuis operibus exornarat.

XVIII. Tum vero et milites conscripsit, et pecuniis coacervandis studuit, omnique modo exercitum sibi quam benevolentissimum efficere. Inter hæc et provinciam ordinavit summa humanitate; nisi quod, imposito tributo, victam se fateri Galliam coegit. Id quoque, pro magnitudine et

§ XV. Hirt. de B. Gall. VIII. — Plutarch. — Appian. — § XVI. Cic. ad Famil. II, 17. — Dio, p. 85 et 93. — § XVII. Sueton. in Cæs. cap. 26 et 28. — Plutarch. in Cat. et Cæs. — Plin. XXXVI, 15. — Dio.

opibus provinciarum, modicum, quadringenties in singulos annos stipendii nomine conferri jussit. Deinde per speciem commendandi M. Antonii, qui auguratum petebat, in Galliam Togatam transgressus, municipia et colonias appellavit; haud minoribus exceptus honoribus, quam antea Pompeio fuisse exhibitos scripsimus.

XIX. Hæc omnia Cæsar eo fecerat studiosius, quod adversarii ejus valde exsultabant consulibus designatis L. Lentulo, C. Marcello, et Ser. Galba repulso, qui legatus Cæsaris fuerat; quanquam is gratia suffragiisque plus valuisset. Quippe plurimum in Urbe Pompeius poterat, plerisque suffragantibus, et inter hos Ap. Claudio censore : nam et postremam liberæ reipublicæ censuram Appius hic, collega L. Pisone, exercuit. Et Piso quidem studebat genero Cæsari : Appius inimicus dum nocere conatur, plus etiam invitus insciusque proderat. Nam Piso ob affinitatem Cæsaris, et alioquin negotiorum minime appetens (quippe opinionibus Epicureorum deditus, ne censuram quidem suscipere voluerat) notabat neminem : Appius multos equites senatoresque notando, ut postmodo Cæsaris partibus cupidius se applicarent, efficiebat.

XX. Jam primum libertini generis quotquot erant, movebat senatu ; deinde multis etiam nobilibus eamdem impingebat ignominiam. Hos inter et Sallustius Crispus curia exactus est; quum censoribus in senatu, *se non matronarum, sed libertinarum, sectatorem esse*, respondisset. Notavit et C. Ateium, virum bonum et civem egregium, qui M. Crasso ad bellum parthicum proficiscenti tribunus plebis obnuntiaverat. *Ob eam causam*, subscripsit censor, *populum romanum calamitatem maximam accepisse.* Similis ejusdem, sed justior, severitas in eos, qui signa tabulasque ad ornamenta munerum a sociis mutuati, postea pro suo retinuerant.

§ XVIII. Hirt. — Sex. Ruf. — Vell. II, 39. — Sueton. in Cæs. cap. 25. — Eutrop. lib. VI. — § XIX. Dio. — Cic. in Pis. cap. 25. — § XX. Acron in Hor. Sat. I, 2. — Cic. in Sallust.; de Divin. I, 16; ad Attic. VI, 8, et ad Famil. VIII, 14. — Dio.

XXI. Sed maxima cum Curione dimicatio fuit. Notaturus enim et hunc Appius, quanquam Pisone collega et cognato Curionis Paullo deprecantibus, sententiam suam in senatu palam ostenderat; quæ res acerrimos excitavit motus: quippe Paullus præ dolore vestem scidit. At consul Marcellus, sperans, hac occasione contra Cæsarem aliquid decretum iri, ea de re statim referre cœpit. Curio primum repugnare, *nec jure nec more facturum* dicere, *si de se sententias roget*; mox animadverso, magnam præsentium partem Cæsaris totam esse, cæteros plerosque, ne quid adversus illum audeant, metu prohiberi; «Ego vero, inquit, vitam actio« nesque meas ita institui, ut illius non pudeat; hæ ad pa« triæ pertineant utilitatem.

XXII. «Neque recuso vobis rationem omnium reddere, « Patres conscripti. Vos, uti videbitur e republica et fide « vestra, de me statueritis.» Ibi C. Marcellus consul ita Curionem accusavit, ut damnatum iri plane confideret. Sed postquam plurium sententiis absolvi reum, atque adeo defendi ornarique vidit, ira correptus, senatu se proripuit. Plane is erat animorum habitus, ut proniores in Pompeii causam Patres essent; sed tamen sæpe Cæsarianorum violentia superati, his utiliora decernerent. Et consules quidem designati pompeianarum partium erant. Igitur Cæsar literas ad senatum misit, *ne sibi beneficium populi adimeretur; aut saltem reliqui etiam imperatores ab exercitibus discederent.*

XXIII. Erant hæc astutissime excogitata: quidquid enim esset factum, pro Cæsare futurum erat. Nam si tam æqua conditio repudiaretur, favorem hominum erat habiturus, tanquam ab inimicis contra fas et æquitatem premeretur: relicta potestate, magis confirmabatur; sin et Pompeius dimitteret exercitum, celerius se convocaturum veteranos suos, quam Pompeium novos milites, sperabat. Has literas quum pro concione recitasset Curio, seque diceret enise laboraturum, ut rempublicam omni metu liberaret; maximo

§ XXII. Sueton. in Cæs. cap. 29.

favore plausuque populi exceptus est, floresque et serta in eum jacta.

XXIV. At ubi est his de rebus in senatu relatum, Cæsari plerique omnes abrogarunt imperium; relinquebant Pompeio: nam astutia consulis seorsim de utroque relatum erat. Igitur Curio denuo conjunctim referre cœpit, *placeretne discedere utrumque ab armis, exercitusque dimittere?* Ibi duobus tantum et viginti renuentibus, trecenti septuaginta in sententiam Curionis discesserunt. Hoc ubi factum est, C. Marcellus, senatum dimittens, « Vincite, exclamat, ut « dominum habeatis Cæsarem ». Intercessione tamen amicorum Pompeii, adjuvante consule, res effectu caruit.

XXV. Sed et falso rumore venientis cum exercitu Cæsaris Urbs exterrita trepidabat: quo usus C. Marcellus, senatu coacto, retulit de legionibus, quas retentas fuisse Capuæ diximus, uti contra Cæsarem mitterentur. Sed obsistebat C. Curio, frustraque hæc dici credique testabatur. Ergo consul, « Quandoquidem, inquit, de communi senatus sen- « tentia reipublicæ consulere prohibeor; at ego saltem pro « potestate mea consulam ». Simul exsiliens curia, in suburbium, ubi Pompeius agebat, procurrit; porrectoque ei gladio, « Jubemus te, inquit, contra Cæsarem bellare pro « patria, copiasque tibi tradimus, et quæ nunc Capuæ, aut « per cæteram Italiam sunt, et quas ex novis parare delecti- « bus voles ».

XXVI. Nam una secum consules designatos adduxerat, ne res, a se solo suscepta, parum haberet momenti. Jam enim in exitu consulatus ejus erat; sub quod tempus designatorum jam multum valebat auctoritas, quibus et literæ tradebantur ad senatum scriptæ, et alia quædam gerere pro consulibus licebat. At Pompeius, quum semper fuisset in ejusmodi rebus accuratus et diligens, cupidius quam prudentius oblatum accepit imperium, neque a quibus sibi, neque quomodo mandaretur, considerans : in speciem ta-

§ XXIII. Plut. in Cæs. — Appian. — § XXIV. Plut. in Pomp. — Hirt. — § XXV. Hirt. — Appian. — Plut. — Dio.

men modestiæ, hic quoque illud suum, *Nisi quid melius*, subjecit. Hoc pacto palam susceptis cum Cæsare inimicitiis, quum segnius cætera, quam pro magnitudine rei, administraret, nihil profecit ultra, quam ut Cæsari retinendarum legionum honestiorem prætextum conciliaret; simulque laxaret vincula spei et pudoris, quibus hactenus retenta cupiditas ejus, ambiguis inter pacem et arma consiliis fluctuaverat.

XXVII. Sed Curio, cognitis, quæ essent acta, quum aliud pro Cæsare nihil posset, continuis concionibus apud populum tempora reipublicæ deflebat, Pompeium et consules accusans; jubebatque hos edicere, ne quis nomen daret conscribenti milites Pompeio. Quod ubi frustra tentatum est, atque interea tribunatus tempus exivit; sibi quoque timens, ad Cæsarem excurrit, qui tum recens cum peditum millibus quinque et equitibus trecentis (tertia decima legio erat) Ravennam pervenerat; quæ extrema provinciæ ejus urbs, eademque Italiæ proxima erat. Ne tamen inimicos Pompeius in Urbe desideraret, M. Antonius, inito tribunatu plebis, rogationem promulgavit, *ut legiones duæ, parthici belli causa in Italiam deductæ, ad M. Bibulum mitterentur; Pompeio scribendi militis jus ne esset; neve quis delectum habenti respondere ad nomen cogeretur.*

XXVIII. Quin et in concione populi a. d. X kal. jan. habita in Pompeium invectus, omnia ejus acta jam usque a toga pura petulantissime traduxit. Interea Cæsar comiter exceptum Curionem in consilium adhibuit de præsentibus. Neque dubitabat ille, quin arcessendus propere exercitus, et experiundum armis esset. At Cæsar, speciem præferens æquitatis et clementiæ, quum interim nihilo segnius pararet bellum, ad amicos in Urbem scribit, *uti cum adversariis paciscantur, quo, dimissis octo legionibus, Transalpinaque Gallia, Cisalpinam et Illyricum cum duabus legionibus retineret, donec consul iterum factus esset.*

§ XXVI. Appian. — Dio. — § XXVII. Appian. — Dio. — Hirt. — Plut. in Anton. — § XXVIII. Cic. ad Attic. VII, 8. — Appian. — Plut. in Cæs.

XXIX. Simul Curioni dedit ad senatum literas, quibus, post commemorationem eorum, quæ per tot annos pro republica strenue fortiterque gessisset, purgabat objecta sibi crimina; paratum ostendens ab exercitu discedere, si Pompeius idem faciat: sin vero, neque se commissurum, ut inermis objiciatur inimicorum crudelitati, sed affuturum impigre, quo reipublicæ suamque injuriam defendat. Has literas a. d. kal. jan. quo die C. Claudius M. F. M. N. Marcellus, L. Cornelius P. F. Lentulus inierunt, C. Curio consulibus tradidit, triduano cursu ad centum sexaginta millia passuum emensus. Sed neque pacta cum adversariis, neque literæ quidquam ad concordiam valuerunt.

XXX. Sane M. Cicero, qui, recens reversus e provincia triumphi petendi causa ad Urbem erat, magnopere conabatur his malis mederi; jamque eo profecerat, ut Pompeius flecteretur, neque Cæsaris amici recusarent, quominus *una legione cum Illyrico provincia contentus Cæsar esset.* Sed mirus invaserat furor hominum mentes, ut potius civili bello collidi cuperent: Lentulo præsertim implacabili, qui, salva republica, salvus esse non poterat; et M. Catone, negante, facturum ullas de republica pactiones. Quin neque literas Cæsaris in senatu recitare consules volebant; quanquam Curio, ne supprimerentur, in ipsa curia exhibuerat; donec Q. Cassius Longinus, M. Antonius tribuni plebis, recitari publice jusserunt.

XXXI. Erant illæ cætera quidem lenissime scriptæ; sed postrema verba effecerant, ut minaces et acerbæ viderentur. Sane quum recitarentur, *bellum haud obscure denuntiari* conclamatum est. Secessionem deinde facere consules cœperunt, veriti, ne forte, si voce sententiæ dicerentur, multi verecundia, plures metu Cæsaris, mitius censerent. Ibi quum de Cæsare referretur, *ipsumne ponere imperium vellent?* in eam partem omnes discesserunt: Pompeium nemo

§ XXIX. U. C. 703; A. C. 49. — Dio, lib. XLI. — Appian. — § XXX. Plut. in Cæs. Cic. et Anton. — Cic. ad Famil. XVI, 11, 12. — Vell. II, 49. — Cæs. de B. Civ. lib. I. — Dio.

sustinuit offendere; armatus enim hic, et ad Urbem erat. Marcus tamen Marcellus non ante referendum de republica censuit, quam præsidium senatus haberet, tuto et libere, quæ vellet, decernendi.

XXXII. M. Calidius Pompeium jubebat in suas provincias proficisci, ne qua esset armorum causa; eamdemque sententiam M. Cœlius Rufus, modo ædilitate perfunctus, sequebatur. Præterea C. Curio haud dissimulanter pro Cæsare pugnabat. Sed horum sine magistratu studium levioris operæ fuit. M. Antonius, tribunitia potestate subnisus, quemadmodum Curio nuper, de utroque conjunctim referendum esse clamitabat cum assensu Patrum; et erant, qui discessionem flagitarent. Sed ea quidem res a consulibus impedita est: senatusconsulto, quod fiebat in sententiam Metelli Scipionis, *uti ante certam diem exercitum dimitteret Cæsar, aut pro hoste esset,* tribuni plebis intercesserunt.

XXXIII. Postridie, quum iterum senatus haberetur, L. Piso censor, itemque prætor L. Roscius, quorum alter socer erat Cæsaris, alter legatus in Gallia fuerat, ad Cæsarem ituros obtulerunt, ut eum docerent de rebus omnibus: fuerunt et ab aliis sententiæ dictæ, legatos mitti ad Cæsarem oportere, qui ei voluntatem exponant senatus. Sed his omnibus pompeiana factio, Cæsarisque inimici, consul præcipue Lentulus, Scipioque et Cato restiterunt. Quum iterum hic dies sic abivisset, ut decerni nihil posset, senatus vestem mutandam censuit: tribunis tamen intercessionem non remittentibus, fieri senatusconsultum nequivit; auctoritas perscripta est.

XXXIV. At pompeiani Patres, veste lugubri sumpta, redierunt in curiam; confestimque referri de intercessione tribunorum postularunt, pompeianum exercitum præsidium suum, Cæsarem hostem reipublicæ, appellantes. Quum acerbissimæ sententiæ dicerentur, et consul Lentulus, prius-

§ XXXI. Cic. ad Famil. XVI, 11. — Appian. — Dio. — § XXXII. Plut. in Cæs. et Anton. — Cæs. — § XXXIII. Cæs. de B. Gall. V, et de B. Civ. I. — Dio.

quam perrogatum esset, exire tribunos, sibique consulere juberet, ne longe ab his sacrosancta potestas esset; exsurgens Antonius, magno clamore vim incusans, ipsisque et Cæsari, et juri tribunitio illatam, ad postremum quasi furibundus imprecari diras, vaticinari, bella, cædes, exsilia, proscriptiones denuntiare ausus, ex curia profugit.

XXXV. Exeuntem collega Cassius, Marcusque Cœlius, et C. Curio sequuti, ultimum discrimen haud multo anteverterunt. Jam enim armati e Pompeianis ventitabant, cincturi curiam. At illi proxima nocte, servili habitu sumpto, meritoria rheda ad Cæsarem perfugerunt. Exactis ex curia tribunis, sententiæ dicuntur, *ne illi atque eorum satellites pro senatoribus habeantur* : ad illud extremum atque ultimum senatusconsultum, quo nisi in summo omnium periculo descensum non fuerat, decurritur, *dent operam consules, prætores, tribuni plebis, qui pro consulibus sint ad Urbem, ne quid respublica detrimenti capiat.*

XXXVI. Post paucos dies senatu extra Urbem habito, uti Pompeius interesset, tumultum esse decreverunt. Pompeium delectus habere tota Italia jusserunt, veteranorum præcipue, donec ex eo genere centum triginta militum millia conficerentur; sed et ex vicinis nationibus, uti quæque virtute præstaret, mercede conducere : in eos usus pecunias ex ærario sumere. Magnæ tamen summæ a privatis offerebantur; et per oppida missi, qui festinanter et acerbe conquirerent. Provinciæ quoque privatis datæ; duæ consulares, reliquæ prætoriæ. Scipioni Syria obvenit, L. Domitio Gallia ulterior; nam citerior prætoria Considio Noniano obtigerat : in reliquas prætorii mittuntur, quum neque ad populum ex more latum de imperio illorum esset, neque paludati votis nuncupatis exirent.

XXXVII. Sed Pompeius ad omnia satis se spatii habitu-

§ XXXIV. Cæs. — Appian. — Dio. — § XXXV. Plutarch. in Anton. et Cæs. — Appian. — Dio. — Oros. VI, 15. — Cic. ad Famil. XVI, 11. — § XXXVI. Plutarch. in Pomp. et Cæs. — Appian. — Cæs. — Cic. ad Famil. XVI, 12.

rum rebatur, donec exercitum Cæsar e provinciis arcesseret. Et ille quidem miserat adducturos; sed interim plus in celeritate, quam viribus, esse reputans ad primos belli terrores, apud milites, quos habebat Ravennæ, concionatur: omniumque temporum injurias inimicorum in se commemorat (placet enim, quæ a se tum dicta tradit, ipsius verbis exponere), « a quibus deductum et depravatum Pompeium queritur invidia et obtrectatione laudis suæ, cujus « ipse honori et dignitati semper faverit, adjutorque fuerit: « novum in republica introductum exemplum, ut tribunitia « intercessio armis notaretur, atque opprimeretur, quæ superioribus annis esset restituta.

XXXVIII. « Sullam, nudata omnibus rebus tribunitia « potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse: Pompeium, qui amissa restituisse videatur bona, etiam quæ « ante habuerit, ademisse. Quotiescumque sit decretum, « darent magistratus operam, ne quid respublica detrimenti « caperet (qua voce et quo senatusconsulto populus romanus « ad arma sit vocatus) factum in perniciosis legibus, in vi « tribunitia, in secessione populi, templis locisque editioribus occupatis: atque hæc superioris ætatis exempla expiata « Saturnini atque Gracchorum casibus docet: quarum rerum « illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem, nulla lex « promulgata, non cum populo agi cœptum, nulla secessio « facta: hortatur, cujus imperatoris ductu novem annis rempublicam felicissime gesserint, plurimaque prælia secunda « fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacaverint, ut « ejus existimationem dignitatemque ab inimicis defendant. »

XXXIX. Auctore Lælio primipili centurione, conclamant milites, *sese paratos esse imperatoris sui tribunorumque plebis injurias defendere*. Igitur Cæsar tribunis centurionibusque imperat, *uti, relictis armis aliis, gladio tantum accincti cum delectis pergant Ariminum, eamque coloniam, quanto possint silentio, occupent*. Ita clam præmisso Q. Hortensio, oratoris filio, cum cohortibus decem, qua tantula manu *ter-*

§ XXXVII. Plutarch. in Cæs. — Cæs.

rarum orbem (ut ait Livius) *adortus est;* ipse, ne qua suspicio oriretur, gladiatores perspectavit, et formam, qua ludum erat ædificaturus, inspexit, et ex consuetudine convivium frequens ingressus est; sed incipiente nocte discedens, tanquam leviter affecto corpore, et rediturus, comiter compellatis convivis, paucos amicorum secreto monuit, ut cum equitibus alius alia via sequerentur: mulisque e proximo pistrino ad meritorium vehiculum junctis, quum, aliud iter ingressus, paulo post ad Ariminensem viam exstinctis luminibus deflecteret, per impedita loca diu oberravit.

XL. Sub lucem deinde duce reperto, per angustissimos tramites pedes evasit, præmissasque cohortes circa Rubiconem assequutus est. Fluviolus is modicus est inter Ravennam et Ariminum, hodie vocatur *Pisciatello.* Sed majoribus hoc termino Galliam ab Italia discriminare placuerat. Viso Rubicone, primum substitit Cæsar, quantam bellorum molem transitus hic exciturus esset, reputans; conversusque ad proximos, quos inter et Asinius Pollio aderat, «Etiam «nunc, inquit, regredi possumus; quod si ponticulum «transierimus, omnia armis agenda erunt. Sed quid agam, «si transitus meus humano generi calamitosus est futurus, «reditus mihi?»

XLI. Dum ita cunctatur Cæsar, repente quidam apparuit in proximo canens arundine: quem ad audiendum videndumque (nam erat magnitudine et forma non vulgari) quum multi ex stationibus milites accurrissent, interque eos et æneatores; rapta ille tuba procurrit in flumen, et ingenti spiritu classicum exorsus, in alteram ripam evasit. Tum Cæsar, «Eatur, inquit, quo deorum ostenta, et ini«micorum iniquitas vocat. Jacta alea est». Statimque trajectis militibus, nihil moratus tenebras, Ariminum pergit; idque oppidum sub lucem ingressus occupat.

§ XXXIX. Lucan. I, 356. — Cæs. — Plutarch. in Cæs. — Appian. — Oros. VI, 15. — Sueton. in Cæs. cap. 31. — § XL. Jo. Bocatius de Flumin. — Lucan. I, 213. — Plutarch. in Cæs. et Pomp. — Appian. — Sueton. — § XLI. Appian. — Sueton. — Plutarch. — Dio.

XLII. Ibi concione militum advocata, tribunos plebis, qui Urbe pulsi supervenerant, adhibuit, ut erant servili habitu tecti. Hæc tam fœda species mirifice inflammavit militum animos, quum præsertim neque Cæsar ipse, neque tribuni deessent, rem per se satis tristem exaggerare verbis. Curio etiam, ut erat promptæ eloquentiæ, jussu Cæsaris acta docuit milites, vehementer accendens ad vindictam animos : *nihil enim ultra rite ac ordine Romæ geri; non fas respici, non jus; sacrosanctam potestatem conculcari; penes malos omnem potentiam, melioribus aut tacitam servitutem, aut, si loqui ausint, fugam, cædem, pericula, esse proposita.* Et quo vehementiores adhiberet mentibus faces, flens Cæsar, et a pectore discissa veste, fidem militum invocabat. Assensere milites ingenti fremitu, quum ad omnia promptos imperatori liberalitas ejus et fortuna faceret; errore quoque concionis extremæ adjuvante, quæ promissum omnibus jus aureorum annulorum cum equestri censu inde credidit, quia Cæsar, ad satisfaciendum militibus annulum quoque æquo animo sibi detracturum dicens, sæpius digitum lævæ manus ostenderat. Sic incitatis cohortibus, ad vicina quæque porrigens manus, quantum pro copia præsente poterat, opportuna loca recipere instituit.

XLIII. Sed hæc non qualia erant, sed multis modis majora, terror subitus, et agrestium fuga per Italiam, ac in Urbe vulgaverat, venire Cæsarem cum omni exercitu, Gallorumque et Germanorum ingentibus auxiliis. Ergo sævius, quam ullo gallico cimbricove tumultu, perculsi omnium animi, sine consilio, sine spe, trepidabant. Neque vulgi tantum hæc vecordia, sed magis etiam Patrum erat; quorum pavore et querelis Pompeius quoque, ne pro sua virtute et peritia rebus præsentibus consulere posset, turbabatur.

XLIV. Alii præterita objiciebant, quæ jam emendari non poterant : nunc dare ipsum pœnas spreti optimorum virorum consilii, qui Cæsaris amicitiam ipsi patriæque fune-

§ XLII. Sueton. — Dio. — Appian. — Plutarch. — Lucan. I, 273. — § XLIII. Sueton. — Plutarch. — Lucan. — Appian.

stam fore prædixissent. Hæc exprobranti Catoni Pompeius respondit, *illum melius divinasse, se egisse simplicius et amicius.* Plures erant, quos conditiones Cæsaris non admisisse pœniteret : plerique cum Pompeio expostulabant, *quid ita, quum esset tam flagitiose imparatus, acerrimum ducem exercitumque provocasset?* Nam quærenti L. Volcatio Tullo viro consulari, *ecquid paratas haberet copias?* hæsitanter responderat, *duas legiones, quæ essent missæ a Cæsare, paratas esse; arbitrari et de novis delectibus legiones quinque cogi posse.*

XLV. Ibi exclamavit Tullus, « Decepisti nos, Pompei! » nuper enim in senatu legiones habere sese paratas decem confirmaverat. M. Favonius adjecit, *nunc esse tempus pede percutiendi terram;* quod aliquando jactabundus dixerat, *ubi pede terram pulsasset, affatim exsilituras equitum peditumque copias.* Et vincebat ille quidem adhuc Cæsarem militum numero, adjunctis Hispaniensibus; sed a suis consiliis, trepidatione Patrum, velut fluctu auferebatur. Tullus, mittendos de pace legatos, censere : abnuere Cato, et Pompeio summam imperii decernere, *eorumdem esse, magna mala et facere, et comprimere,* dictitans.

XLVI. In hanc sententiam itum; et Pompeius, *non esse in parietibus rempublicam* ferens, sequi jussis magistratibus omnique senatu, et, si quis remansisset, pro hoste habiturum denuntians, Urbem reliquit. Consules statim, ne sacris quidem solennibus factis (quod ante id tempus acciderat nunquam), sequuti sunt. Reliqui Patrum inopes consilii stupentesque in curia pernoctarunt : diluculo demum, paucis, qui Cæsaris aut neutrarum partium erant, manentibus (quanquam et ex illo numero quidam dicuntur profecti), excesserunt.

XLVII. Ergo tanquam ex hostili terra fit fugæ similis profectio; complentur agminibus exeuntium viæ, comple-

§ XLIV. Plut. in Cat. et Pomp. — Appian. — Cic. ad Attic. VII, 15. — § XLV. Cæs. de B. Civ. I, 6. — Plut. in Pomp. et Cat. — § XLVI. Cic. ad Attic. VII, 11. — Dio. — Appian. — Plutarch. — Cæs.

tur clamoribus tumultuque cælum; fit deserentium emittentiumque suos comploratio; moram caritas, festinationem metus imperat; nemini non res misera, acerba, atrox videtur. Nam et qui cum tota familia egrediebantur, desperato reditu, vix poterant ab extremo patriæ conspectu avelli; et qui suos relinquebant, plus angebantur, carissima pignora mox in potestate ejus futura reputantes, contra quem ipsi ferrum stringerent. Plebs autem romana consiliis armisque orbam, et expositam lubidini victoris Urbem reputans, superiorum civilium bellorum mala, direptiones, cædes, incendia loquebatur; majori timore, quod a Cæsare magna Barbarorum adduci multitudo diceretur.

XLVIII. Aggravabant augebantque horrorem nuntiata nuper prodigia, numero et fœditate terribilia. Nam in ipsa Urbe lupi noctuæque frequentes apparuerant: sanguineæ pluviæ, terræ motus crebri cum mugitibus, etiam Romæ, simulacrorum sudores, multis ex locis nuntiabantur: sed et fax ab Occidente in Orientem ferri conspecta erat: multa fana fulmine tacta; ipsum Capitolium, ubi et sceptrum Jovis et galea Martis percussa sunt, itemque æra legum: ædificia multa, quæ inter et Quirini fanum, incendio hausta: sol totus obscuratus est: monstrosi animalium partus editi: minacia carmina pro Sibyllinis vulgata; passimque furore correpti dira multa cecinerunt: in Cumano arbor subsedit, paucis ramis eminentibus.

XLIX. Ob eam rem aditi libri, repertumque, internecionem hominum fore, tantoque majorem, quanto propius ab Urbe ostentum factum esset. Sed et ominibus accensa est moris antiqui prætermissio, quod nullus feriarum latinarum causa præfectus Urbi creatus fuit; idque anno sequente pariter omissum, vices præfecti prætoribus interim obeuntibus. Eodem anno M. Perperna mortuus est, novissimus omnium, quos consul in senatu sententiam rogaverat: ne-

§ XLVII. Appian. — Plutarch. in Cæs. et Pomp. — Lucan. — Petron. Carm. — Dio. — § XLVIII. Appian. — Dio. — Lucan. — Petron. — Plin. XVII, 5.

que plus septem in vita reliquit ex iis, quos ante septimum et tricesimum annum cum L. Philippo censor in senatum legerat.

L. Ea quoque res, quemadmodum et cætera, quæ acciderant, finem senatus mutationemque reipublicæ visa portendere. In hoc metu quum plerique mittendos ad Cæsarem legatos dicerent, non abnuente Pompeio, quin et mandata privati officii addente, L. Cæsar, cujus pater legatus erat Cæsaris, et L. Roscius prætor, Ariminum profecti, Cæsarem orare instituerunt, discederet ab armis, suasque injurias reipublicæ donaret. Cæsar paulo diversa ab his, quæ per epistolam postulaverat, respondit. *Pompeius eat in Hispaniam; delectus et præsidia contra se comparata dimittantur: se ulteriorem Galliam Domitio, citeriorem M. Considio Noniano traditurum: ad consulatus petitionem venturum; neque jam velle rationem haberi absentis; trinundinum petiturum:* et quo facilius conveniret, petiit, ut colloquendi causa propius accedat Pompeius, aut se accedere patiatur.

LI. Cum his mandatis reversi, Pompeium et consules Theani repererunt, ante diem VIII kal. febr. quo die ad eos T. Labienus, damnata Cæsaris causa, venerat. Is diu ab inimicis Cæsaris sollicitatus, a quo maximis auctus honoribus, omnibusque nuper trans Alpes copiis præfectus fuerat, fortunam imbecillo animo ferens, Cæsarem, jam et ipsum propter insolentiam hominis in amore frigidiorem, reliquerat, speciem magis, quam vires, ut exitus docuit, prælatis partibus afferens.

LII. Huic tamen Cæsar, pro solita animi magnitudine, pecuniam, cujus ille prædives erat, et sarcinas omnes remisit. Conditiones Cæsaris nec rejectæ omnes, nec probatæ sunt: de colloquio dissimulatum: scripta mandata per eosdem remissa ad Cæsarem, *ut ille de his oppidis, quæ extra suam provinciam occupavisset, præsidia deduceret. Id si fe-*

§ XLIX. Dio. — Val. Max. VIII, 13. — Plin. VII, 48. — § L. Dio. — Cæs. — Cic. ad Famil. XVI, 12, et ad Attic. VII, 13. — § LI. Cic. ad Attic. VII, 13 et 14. — Hirt. de B. Gall. VIII. — Dio. — Plut. in Cæs.

cisset, ad Urbem redituros Patres, ut de iis ipsis conditionibus, quas obtulerat, senatus haberi Romæ posset. In Hispanias iturum Pompeium esse. Neutri ducum satis pax placebat. Pompeius, si populo romano potestas omnis restitueretur, haud dubie inferiorem se gratia Cæsaris rebatur; Cæsar, ab ineunte ætate cupidissimus imperandi, prætermittere occasionem nolebat, gnarus, non aliud sibi ad principatum iter, quam per conculcatum Pompeium, esse.

LIII. Itaque mala fide secum agi cavillatus, quod, ante quam diem iturus in Hispaniam Pompeius esset, expressum non fuerat, toto animo in bellum versus, per omnem Italiam literas mittebat, sive jure secum, sive armis ageretur, paratum ad disceptationem ostendens; simul hortatus omnes, bono essent animo, neque se conjungerent res turbare cupientibus: non minus se his consulturum pro suis, qui in neutra, quam qui in sua castra venissent; quanquam Pompeius, auctore solo principum Domitio, pro hostibus se habiturum, qui reipublicæ defuissent, edixerat.

LIV. Interim non exspectato legatorum reditu, acerrime delectum habere Arimini, opportuna loca occupare, præsidia imponere. M. Antonius cum quinque cohortibus Aretium mittitur, ibique præsidium imponit: fugit in Campaniam Scribonius Libo, qui tutari debuerat Etruriam: Pisaurum, Fanum, Anconam, ab Arimino Cæsar singulis cohortibus occupat. Curionem cum tribus cohortibus ad Iguvium recipiendum ire jubet, validum Umbriæ oppidum, quod a Quinto Minucio Thermo quinque cohortibus tenebatur: sed ille, voluntati diffisus Iguvinorum, quos addictiores Cæsari esse sciebat, profugit: milites ejus in itinere discedunt, domumque se conferunt.

LV. His rebus et municipiorum voluntate cognita, Cæsar aucta fiducia cum legione tertia decima Auximum pro-

§ LII. Cic. ad Famil. XVI, 12. — Cæs. — Dio. — Sueton. in Cæs. c. 30. — Plut. in Cæs. et Anton. — § LIII. Dio. — Sueton. in Cæs. c. 75, et in Ner. c. 2. — Plut. in Pomp. — Appian. — § LIV. Cic. ad Attic. VII, 12, 13; et ad Famil. XVI, 12. — Flor. IV, 2. — Lucan. II, 462. — Plin. III, 14. — Cæs.

ficiscitur, Piceni urbem, quam P. Accius Varus præsidio tenebat, agendis in Piceno delectibus intentus. Auximates Varum terrent, et decedere oppido cogunt. Fugientem per impedita loca, quidam Cæsaris milites assequuti consistere cogunt: post brevem pugnam deseritur a suis Varus: alii domum, plerique ad Cæsarem pergunt. Hæc Romam perlata, quum jamjam adesse Cæsar, conspicique equites ejus falso dicerentur, sic exterruerunt Lentulum consulem, qui ex mandato Pompeii, quod a. d. VII id. febr. per C. Cassium tribunum plebis Capuam erat allatum, ad pecuniam promendam Pompeio venerat, ut, aperto sanctiore ærario, protinus ex Urbe profugeret.

LVI. Delectus intra urbem omittitur; neque ullo inter Romam ac Capuam fiditur loco: Capuæ demum se confirmant, ibique delectum instituunt agere, parum prolixe respondentibus Campanis, quod beneficio et lege Cæsaris deducti eam in coloniam fuerant. Gladiatores, quos ibi Cæsar alebat (ad duo millia fuisse putantur), Lentulus attributis equis sequi se jusserat: sed posteaquam id reprehendebatur sermonibus, singulis patribusfamiliarum binos Pompeius distribuit custodiæ causa.

LVII. Sed Cæsar, Auximo progressus, totum Picenum, volentibus præfecturis omnibus, recepit. Etiam Cingulo, quanquam id oppidum Labienus sua pecunia exædificaverat, legati ad Cæsarem venerunt. Quum interim legio duodecima accessisset, Cæsar cum duabus legionibus Asculum Picenum contendit, ubi Lentulus Spinther curabat, vir consularis, cum cohortibus decem. Sed neque hic cæteris constantior, profugit ex oppido; desertusque a majore parte militum, reliquos L. Vibullio Rufo tradit, a Pompeio forte venienti, ad Picentes retinendos in partibus. Vibullius, acceptis militibus, ex his et delectibus Pompeianis aliquot cohortes conficit; mox venit ad eum C. Lucceius Hirrus

§ LV. Plin. III, 13. — Cæs. — Cic. ad Attic. VII, 21. — § LVI. Cic. ad Attic. VII, 14. — Cæs. — § LVII. Cæs. — Ep. Pomp. ad Cic. lib. VIII; ad Attic. ep. 11.

cum quinque cohortibus, Camerino fugiens, ubi in præsidio fuerat.

LVIII. Hi magnis itineribus Corfinium proficiscuntur, quo loco L. Domitius Ahenobarbus consederat. Nam ille, successor Cæsari missus, cum quatuor millibus ex novo delectu Galliam versus iter instituerat; deinde, occursu Cæsaris cognito, deflexerat in Pelignos Marsosque. Harum ex nationum delectibus quum copias suas ad numerum cohortium duodecim adauxisset, jamque ad eum Vibullius et Hirrus cum undeviginti cohortibus accessissent, observare Cæsarem instituit, repugnaturus, si propius ad se accessisset; sin vero secundum mare ad Pompeium ire cœpisset, confestim ducturus in Samnium, ut cum Pompeio se conjungeret.

LIX. Sed Cæsar, Asculo recepto, conquiri milites, qui a Lentulo discesserant, institui que delectum jubet: nec amplius uno die moratus, Corfinium pergit. Occurrunt præmissæ a Domitio quinque cohortes, pontemque fluminis ad tertium ab urbe milliare conantur interrumpere; sed levi prælio rejectæ ab antecursoribus Cæsaris, in oppidum se recipiunt. Cæsar, flumine superato, castra juxta murum Corfinii ponit. Domitius, magno proposito præmio, regionum peritos ad Pompeium cum literis mittit, rogans et obtestans, ne se cum tot cohortibus, magnoque senatorum et equitum romanorum numero, recidere in potestatem Cæsaris sinat.

LX. Ea res summa sollicitudine Pompeium affecit: nihil enim tam contrarium consiliis ejus fieri potuisset. Tironi non audebat confidere: duas legiones, quæ nuper prætextu parthici belli abductæ a Cæsare fuerant, proniores illis partibus rebatur. Igitur omnes undique copias ad se convenire maluisset: at quoniam id propter vigilantiam atque celeritatem adversarii nequibat, quatuordecim cohortes ex duabus illis legionibus contraxerat Luceriam, eo consilio, ut,

§ LVIII. Appian. — Ep. Pomp. ad Coss. et ad Domit. lib. VIII; ad Attic. ep. 12. — § LIX. Cæs. — Dio. — Lucan. II, v. 481.

si propius accederet Cæsar, Italiam relinqueret, ut paulo post factum est. Sed accepto, Domitium obsideri, sive dissimulans mentem suam, sive putans tot et tales viros deseri non oportere, scribit ad Lentulum consulem, magni interesse reipublicæ, omnes copias primo quoque tempore in unum locum convenire: quod ab omnibus ita est acceptum, cum universis viribus Pompeium ad Corfinium venire constituisse.

LXI. Hac opinione paulisper recreati sunt hominum animi, nuntiataque Domitii constantia, qui sane suos cohortatus, tormenta disposuerat in muris, et cætera tanquam ad tolerandam obsidionem administrabat. Etiam, ut promptiore exercitu uteretur, militibus quaterna jugera agri, centurionibusque et evocatis pro rata parte promiserat ex suis possessionibus: nam occasione sullanorum temporum ad maximas opes pervenerat. Sed accidit ei, quod futurum Pompeius ei scripserat, ut nec expedire posset copias, tribus in oppidis distributas (partem enim Albæ, partem Sulmone collocaverat), nec cum iis, quas habebat secum, satis firmus ad resistendum esset.

LXII. Namque Sulmonenses, missu Cæsaris venienti Antonio aperuerunt portas, universique et oppidani et milites (septem ibi cohortes Domitius collocaverat, quum Antonius quinque tantum adduceret) obviam gratulantes exierunt. Q. Lucretius senator et C. Attius Pelignus, qui oppidum præsidio tenuerant, de muro se dejecerunt: Lucretius effugit; Attius ab Antonio deductus ad Cæsarem, et ab eo incolumis dimissus est. Pompeiani proditum ab eo fuisse Sulmonem crediderunt. Cæsar, quum et illis cohortibus auctior esset, et ad eum legio octava, cohortesque ex novis Galliæ delectibus duæ et viginti venissent, cum trecentis circiter equitibus, quos ei rex Noricus miserat, altera castra ad alteram oppidi partem ponit, Curione præfecto, qui cum

§ LX. Ep. Pomp. ad Coss. et ad Domit. — Cic. ad Attic. VIII, 9, ep. Pomp. — § LXI. Cæs. — Dio. — Ep. Pomp. ad Coss. et ad Domit. — § LXII. Oros. VI, 5. — Cæs. — Cic. ad Attic. VIII, 4.

præsidiis, quæ in Umbria et Tuscis fuerant, ad eum accesserat.

LXIII. Inde circumdare obsessos operibus instituit: quorum parte maxima perfecta, literæ Domitio redduntur, quibus negabat Pompeius ire se subsidio posse; jubebatque, si ulla ratione etiam tunc efficere posset, explicaret sese, et Brundisium veniret. Sed hoc jam serum erat, obsesso atque circummunito oppido. Igitur Domitius clam cum paucis familiaribus de fuga colloqui cœperat: sed quanquam voce consilium non prodebatur, ex trepidatione vultuque, et hoc genus indiciis patuit. Idcirco milites inter se colloquuti, Domitium publice custodiunt; legatosque mittunt ad Cæsarem, *paratos esse portas aperire, et L. Domitium vivum tradere.*

LXIV. Sed quia serum diei erat, veritus Cæsar, ne per nocturnam licentiam oppidum diriperetur, id quod suis rebus erat futurum alienissimum, quas opinione clementiæ confirmare cupiebat, asservari interea oppidum a domitianis militibus jubet: ipse suorum vigilias stationesque densas circumponit, non adversus eruptionem modo, sed etiam adversus furtivos egressus singulorum. Circa quartam vigiliam Lentulus Spinther de muro Cæsarianos inclamat, deducique ad Cæsarem petit: deductus orat, ut se pro pristinis suis beneficiis incolumem velit, omnia enumerans, quod per Cæsarem in collegium pontificum venisset, quod ex prætura Hispaniam habuisset provinciam, quod in petitione consulatus fuisset ab eo adjutus.

LXV. Cæsar, plura commemorari non passus, neminis odio, sed ut tribunos plebis in suam dignitatem, et populum romanum, paucorum factione oppressum, in libertatem restitueret, arma cepisse interfatur. Ergo Lentulus, jam securus de salute sua, petit, ut in oppidum reverti liceat, quo ex sua incolumitate cæteri ad spem revocentur: *esse enim nonnullos, qui de morte consciscenda deliberent.*

§ LXIII. Ep. 3 Pomp. ad Domit. lib. VIII; ad Attic. ep. 12. — Cæs — Dio. — Appian.

Sane Domitius, Cæsaris iram metuens, cui semper fuerat adversatus, a medico eodemque servo suo venenum poposcerat. Sed idem, lenitate cognita victoris, deplorare conditionem suam cœpit, quod quam relicturus fuisset inimicus, sibi ipsi vitam homo temerarius stultusque præcidisset.

LXVI. Ibi medicus, qui adolescenti Domitio rem aperuerat, seque jusserat asservari, donec eventus docuisset, utrumne venenum datum patri foret, tantummodo soporiferam potionem se dedisse indicavit. Hac re exhilaratus (neque enim Lucano credendum est, in gratiam Neronis, cujus hic Domitius abavus fuit, omnia alia fingenti) manumisit medicum; atque ita, postquam illuxit, cum cæteris ad Cæsarem deductus est : erant senatorii ordinis Domitius et Lentulus, consulatu functi; præterea L. Vibullius Rufus, Sex. Quintilius Varus quæstor, L. Rubrius; præterea multi adolescentes nobiles, equitumque romanorum, et decurionum, quos Domitius ex municipiis evocaverat, magnum agmen.

LXVII. Hi a Cæsare increpiti, quod neutiquam convenientem meritis suis gratiam retulissent, incolumes omnes dimittuntur, seque ad Pompeium recipiunt. Aurum etiam, quod secum Corfinium deportaverat Domitius, sestertium sexagies, quanquam pecunia publica esse diceretur, Domitio redditum; quia Cæsar non minus fugiendam sibi inopiæ, quam crudelitatis famam judicabat. Ita Cæsar, septem omnino dies ad Corfinium commoratus, domitianas cohortes protinus in Siciliam mittit. Ipse in Apuliam ducere instituit. His rebus auditis, Scipio Luceriam omisit, militibus Brundisium transductis, quo Pompeius expeditus legiones antecesserat.

LXVIII. Eo conduci jusserat, quidquid habebat copiarum, nullum auxilii genus aspernatus; nam et ex pastoribus

§ LXV. Plutarch. in Cæs. — Sen. de Benef. III, 24. — Plin. VII, 54. — Sueton. in Ner. cap. 2. — § LXVI. Lucan. II, v. 509. — Sen. — Cæs. — Sueton. — § LXVII. Cic. ad Attic. VIII, 3 et 9. — Vell. II, 50. — Dio. — Cæs. — Liv. Epit. — Lucan. II, v. 472.

servisque equites circiter quadringentos effecerat. Sed Cæsaris per Apuliam cursus majorem ei delectuum partem, passim relictis præsidiis fugientium, abscidit. Alba L. Manlius Torquatus prætor cum sex cohortibus discesserat; Tarracina, cum tribus, prætor Rutilius Lupus. Sed rutilianæ cohortes, quum equitatum Cæsaris conspexissent, cui Vibius Curius præerat, ad eum signa transtulerunt : idem reliquis itineribus, a nonnullis cohortibus, quæ in Cæsarem aut equites ejus inciderant, factum.

LXIX. Venit et in potestatem Cn. Magius, præfectus fabrum Pompeii; quem Cæsar cum mandatis ad Pompeium remisit, *interresse reipublicæ, ut, quoniam iturus Brundisium esset, una colloquerentur.* Neque diu cunctatus, cum legionibus sex a. d. VIII. id. mart. Brundisium venit; cujus exercitus magna pars ex recentibus delectibus, et iis, quos in itinere exceperat, confecta erat. Sed Pompeius jam Cn. filium, majorem ex duobus, cum socero Scipione in Syriam, auxilia gentium ac regum concituros, consules autem Dyrrhachium præmiserat, cum triginta cohortibus. Ea res abrupit negotium pacis : nam et Lentulus consul a Cornelio Balbo, cujus pater Lentuli erat familiarissimus, mandata Cæsaris habente, conveniri non potuit; et quum Scribonius Libo, qui erat Sex. Pompeii socer, a Caninio Rebilo inductus, cum Pompeio de conditionibus egisset, responsum est, quod consules absint, sine illis de compositione agi non posse.

LXX. Nec deerant, qui existimarent, dimissos a Pompeio consules fuisse, ne quid novi consilii contra suas rationes caperent; suspecta præsertim levitate Lentuli. Sed neque Magius remissus ad Cæsarem est, si Cæsari credimus. Cæterum ille multa, suæ causæ serviens, de industria perperam edidit; quod et Pollio Asinius affirmare est solitus, qui cum eo transiit Rubiconem, rebusque his interfuit. Ex

§ LXVIII. Cic. ad Attic. IX, 6. — Cæs. — § LXIX. Epit. Cæs. ad Opp. lib. IX; ad Attic. ep. 8. — Plutarch. in Pomp. — Lucan. II, 631. — Cic. ad Attic. VIII, 9, 15, et IX, 9. — Dio, lib. XLVIII.

iis hanc de Magio querelam esse puto, quum ipse Cæsar iisdem diebus ad Oppium et Cornelium Brundisio scripserit, a Cn. Pompeio missum esse Cn. Magium de pace; se, quæ visa fuissent, respondisse.

LXXI. Sic pacis cogitatione quibuscumque de causis penitus abjecta, hoc agere cœpit, ut aut Pompeium quamprimum trajicere cogeret, aut exitu prohiberet. Igitur castris ad portas oppidi positis, opus magnum et multorum dierum, propter altitudinem maris, instituit, ab utroque portus cornu moles jaciens. Ejus operis ratio non melius exponi, quam ab eo ingenio potest, a quo excogitatum jussumque fuit. Qua fauces erant angustissimæ portus, molem atque aggerem ab utraque parte litoris jaciebat, quod his locis erat mare vadosum : longius progressus, quum agger altiori aqua contineri non posset, rates duplices, quoquoversus pedum XXX, e regione collocabat; has quaternis ancoris ex quatuor angulis destinabat, ne fluctibus moverentur : his perfectis, collocatisque, alias deinceps pari magnitudine rates jungebat : has terra atque aggere contegebat; ne aditus atque incursus ad defendendum impediretur, a fronte atque ab utroque latere cratibus ac pluteis protegebat : in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu navium incendiisque defenderet.

LXXII. Contra hæc Pompeius naves magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat : ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easque multis tormentis, et omni genere telorum completas, ad opera Cæsaris appellebat, ut rates perrumperet, atque opera disturbaret : sic quotidie eminus utrinque fundis, sagittis, reliquisque telis pugnabatur. Quum ad hunc modum dies exacti novem essent, naves, quæ consules transportaverant, Brundisium redierunt. Harum adventu Pompeius, sive Cæsaris operi-

§ LXX. Dio, lib. XLI. — Cic. ad Attic. VIII, 15. — Vell. II, 51. — Cæs. — Sueton. in Cæs. cap. 56. — Ep. Cæs. ad Opp. et Corn. lib. IX; ad Attic. ep. 13. — § LXXI. Cic. ad Attic. IX, 14. — Cæs.

bus permotus, quorum ferme dimidia pars effecta erat, sive quia jam ab initio consilium Italiæ relinquendæ ceperat; una de re sollicitus, quemadmodum tuto discederet, portas obstruit, partemque viarum parietibus inædificat, aliis fossas transversas præducit, easque stipitibus præacutis replet, cratibus humoque aggesta insidias tegens.

LXXIII. Aditus autem duos, qui extra muros ad portam ducebant, maximis acutissimisque trabibus, in densum ordinem structis, obsepit. Brundisinos, quibus parum confidebat, domi se continere jubet. His paratis, milites silentio conscendunt naves : tum expediti, quos ex evocatis sagittariis atque funditoribus, ad speciem retinendæ urbis in muro disposuerat, certo signo revocantur; relictis actuariis navibus, quibus per itinera nota digressi, suos assequerentur. Dum hæc geruntur, Brundisini ex tectis profectionem Pompeianorum nutu significabant. Ergo Cæsariani scalis positis muros transgressi, in fossas et sudes incidissent, nisi moniti ab oppidanis, et longo itinere circumducti ad portum forent.

LXXIV. Ibi duas adhuc naves, cum militibus, qui inerant, ad molem Cæsaris hærentes lintribus scaphisque circumvenerunt; injectisque ferreis manibus retraxerunt ad litus, repugnantibus aliquot interfectis. Sic expulsus Italia Pompeius, non modo rempublicam, sed omnem gloriam suam, omnem virtutem perdidisse, factusque plane alius esse videbatur, pristina ejus facta cum hoc recenti comparantibus. Urbem, quam defendi totius imperii periculo æquius erat, adversario reliquerat, pecunia refertam, præsidio vacuam, Themistoclis usus consilio, quum tempora Periclem magis poscerent.

LXXV. Nunc etiam Italiam, sedem imperii, robur et seminarium romanæ militiæ, deserebat; ex eodem portu

§ LXXII. Dio. — Appian. — Plutarch. in Pomp. — Frontin. I, 5. — § LXXIII. Dio. — Lucan. II. — Cæs. — Appian. — Frontin. — Plutarch. — § LXXIV. Plutarch. — Dio. — Cic. ad Attic. VII, 11, et VIII, 2, 3, 7. — Lucan. II, v. 726.

legiones et opes, quas poterat, avehens, contra cives usurus, in quem olim captivum aurum et Orientis spolia locupletandæ patriæ invexerat, dimissis eodem loco militibus, ut timere cives sui desinerent. Et qui antea Barbarorum immensas regiones populo romano subjecerat, is nunc ibat illorum copias excitum, ut Italiam et Romam vastaret atque premeret; jam olim hoc consilio dimissis, qui classem Alexandria, Colchis, Tyro, Sidone, cæterisque omnibus insulis, maritimisque civitatibus aut regnis, quorum ille studia habebat, ad intercludendos commeatus Italiæ, et ad occupandas frumentarias provincias cogerent. Ergo etiam, priusquam excederet Brundisio, magna pars optimatum in Urbem redierat, prætoresque et ædiles partibus suis, tanquam in pace, fungebantur. Nec hi tantum dolores Pompeium urebant, sed futuri metus et sollicitudo plus angebant hominem, prodigiis etiam terrificis et minacibus : ut enim primum Dyrrhachium appulit, priusquam litus tangeretur, milites quidam fulmine percussi; signa telis aranearum sordidata sunt : et quum Pompeius exscendisset, euntis vestigia serpentes advoluti delerunt.

§ LXXV. Lucan. II, v. 633. — Cic. ad Attic. IX, 1 et 12. — Dio.

JOANNIS FREINSHEMII
SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM
LIBER LXXV
IN LOCUM LIBRI CX LIVIANI.

EPITOME
LIBRI CENTESIMI DECIMI.

C. Cæsar Massiliam, quæ portas ipsi clauserat, obsedit; et, relictis in obsidione urbis ejus legatis, C. Trebonio et D. Bruto, profectus in Hispaniam, L. Afranium et M. Petreium, legatos Cn. Pompeii, cum septem legionibus ad Ilerdam in deditionem accepit, omnesque incolumes dimisit, Varrone quoque legato Pompeii cum exercitu in potestatem suam redacto. Gaditanis civitatem dedit. Massilienses, duobus navalibus prœliis victi, post longam obsidionem potestati Cæsaris se permiserunt. C. Antonius, legatus Cæsaris, male contra Pompeianos in Illyrico rebus gestis, captus est. In quo bello Opitergini Transpadani, Cæsaris auxiliares, rate sua ab hostilibus navibus clausa, potius, quam in potestatem hostium venirent, inter se concurrentes occubuerunt. C. Curio, legatus Cæsaris in Africa, quum prospere adversus Varum, pompeianarum partium ducem, pugnasset, a Juba rege Mauritaniæ cum exercitu cæsus est. C. Cæsar in Græciam trajecit.

I. C. Cæsar, intra sexaginta dies in potestatem Italia redacta, quum propter inopiam navium sequi Pompeium, priusquam ille transmarinis auxiliis confirmaretur, non posset; sed nec Italiam propter duces pompeianos, qui erant in Hispania, tuto relinqui putaret; Brundisii, Tarenti,

Sipontique singulas legiones collocavit, ad maritimos exitus adventusque claudendos : ipse quamprimum in Urbem decurrere statuit, ubi jam olim, ut quam plurimi senatores essent, enise contenderat, quo nimirum speciem aliquam auctoritatis publicæ suis armis circumdaret; ea re perfecta profecturus in Hispaniam, *ut veterem Pompeii exercitum*, quemadmodum inter suos erat professus, *donec esset sine duce, opprimeret; inde reversurus ad ducem sine exercitu.* Sed ut rei frumentariæ provideret, duo Italiæ horrea, Sardiniam a Q. Valerio legato, Siciliam a Curione occupari jubet; quorum Valerio legionem unam, Curioni tres attribuerat.

II. Hunc enim pro prætore mittebat, cum sex fascibus laureatis, et mandato, recepta Sicilia protinus in Africam transmittendi. His rebus auditis, priusquam venire Valerius in Sardiniam posset, Caralitani M. Cottam, qui eam provinciam obtinebat, oppido suo ejiciunt; atque ille, Sardorum mente cognita, statim in Africam profugit. Siciliæ Cato præerat, atque hactenus egregie se compararat ad bellum, habendis in insula et vicina Italia delectibus, et classe conficienda; ita ut spes magna esset, teneri Siciliam nullo negotio posse. Sed ubi præmissus Asinius Pollio interroganti, *utrumne senatus, an vero populi jussu, venisset? mandatu ejus adesse* respondit, *qui tum Italiam haberet in potestate,* simul Pompeii fugam, et Curionis nuntiavit adventum: pro concione ostendit, *satis sibi virium esse ad expellendum Sicilia Pollionem; sed quia cum aliis copiis Curio exspectetur, se innoxios exitioso bello implicaturum non esse : cæterum mirari consilia deorum, et perplexas abstrusasque rationes, qui Pompeio multa prava incipienti semper favissent; nunc pro libertate patriæ pugnantem desererent.* Pauca deinde questus est de Pompeio, *qui rebus omnibus imparatissimus,*

§ I. U. C. 703; A. C. 49. — Plutarch. in Pomp. et Cæs. — Dio, lib. XLI. — Appian. Civ. lib. II. — Ep. Cæs. ad Cic. lib. IX; ad Attic. ep. 6, et ep. Balbi et Oppii ad Cic. IX. — Sueton. in Cæs. 34. — Lucan. III, 55. — Flor. IV, 2.

tantas turbas commosset, senatuique persuasisset, omnia ad bellum egregie provisa et comparata se habere.

III. Hæc in concione loquutus, Corcyram abnavigavit, ut Pompeio se conjungeret. Interea Cæsar, militibus in proxima municipia deductis, ut a labore reficerentur, ad Urbem profectus, de republica cum Patribus, qui tum aderant satis frequentes, egit. Quippe senatum M. Antonius, Q. Cassius tribuni plebis, extra pomœrium coegerant. Ibi Cæsar, commemoratis *inimicorum injuriis, suaque lenitate, in eos, qui civibus suis præter necessitatem facerent bellum,* non sine gravi imprecatione invectus est. *De se vero sperare omnes omnia* jussit, *qui et alios permultos adversariorum conservasset, et præcipue L. Domitium dimisisset, cum magna pecunia.* Fuit et auctor mittendæ senatus nomine legationis ad Pompeium et consules : *neque enim se reformidare, quod Pompeius dixisset, ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui, timoremque eorum, qui mitterent, significari.*

IV. In eamdem sententiam cum populo quoque, qui et ipse ad eum ex Urbe confluxerat, loquutus, miserrima necessitudine excusata, quod adversariorum armis ad arma cogeretur, frumentum promisit ex insulis, et trecentos nummos viritim. Ita specie reversa pacis, senatus ad vestitum rediit. Cæterum neque satis levatus hominum timor est, similia Marium olim, similia Sullam pollicitos esse reputantium, donec cupita assequerentur; præsertim quum Urbs plena Cæsaris militibus esset. Irrita quoque fuit de legatis mittendis deliberatio; nec enim reperiri poterant, qui mitterentur : et qui delecti fuerant, id munus ancipiti metu subterfugiebant: nam et Pompeium timebant, ne tanquam relictus sæviret; et Cæsarem, ne aliud, quam quod præ se ferret, intime cuperet: idque postea magis est creditum, ubi Pisonem, licet socerum, offendisse fama fuit, quod ea de legatione verba liberius fecisset.

V. His disputationibus excusationibusque triduum periit:

§ II. Cic. ad Attic. X, 12 et 16. — Plut. in Cat. — Appian. — Dio. — § III. Cæs. — Plut. — Dio. — Appian. — § IV. Dio. — Cæs. — Plut.

quæ res ubi festinanti Cæsari cœpit esse fastidio, nihil jam nomen Patrum, aut juris antiqui moratus imaginem, cætera ex usu præsenti administravit. Igitur, contempta L. Metelli tribuni plebis intercessione, quam inimici Cæsaris comparaverant, « Quas tu leges advocas, ait, non belli, sed pacis, « respiciunt tempora : nunc reipublicæ consulendum est. « Nec opus est tibi reddi rationem factorum meorum, in « quem animadvertere, sicut et in cæteros, quos cepi, ad- « versarios, jure meo potuissem ». His dictis, ad ærarium profectus, quod erat in æde Saturni, quia claves ablatæ a consulibus fuerant, effringi jubet. Eodem et Metellus accurrit, ut vim prohibeat a foribus. Ibi vero tribuno mortem minatus est Cæsar, hac voce addita : « Atqui, adolescens, « non te latet, factu hoc mihi, quam dictu, esse facilius ».

VI. Perterritus hac denuntiatione Metellus, non ægre auscultavit monenti Cottæ tempori cedere. Quod nisi esset factum, non dubitatur, quin itum in cædes foret, semel deposita simulatione pacis : nam et iratus ultro Cæsar erat, et a multis incitabatur. Amoto tribuno, quum adhuc obstare religio videretur, quia sanctius ærarium recludi, prætterquam tumultus gallici causa, magnis additis exsecrationibus atque diris, majores vetuerant, *abivisse jam tempus istius curæ*, dixit; *sua enim opera provisum esse, ne Gallos ulterius Roma timeret.* Protulisse tum ex ærario Cæsar dicitur auri pondo quatuor millia centum triginta quinque; argenti prope nongenta millia apud Orosium leguntur; majorem longe summam Plinius indicare videtur, laterum aureorum sex et viginti millia commemorans : etiam laserpitium, pondo centum undecim, inde prolatum a Cæsare idem scriptor annotavit. Offendit ea res plebis animos; nec obscurum id Cæsari fuit.

VII. Idcirco quum ei certissimum fuisset, antequam proficisceretur, concionem habere, non est ausus. Igitur rebus, ut poterat, constitutis, Aristobulum Judæum cum

§ V. Dio. — Cæs. — Plut. Apophth. Rom. cap. 43, et in Pomp. cap. 103. — Lucan. III, v. 115. — Appian. — § VI. Cic. ad Attic. X, 4. — Appian. — Oros. VI, 15. — Plin. XIX, 3, et XXIII, 3.

duabus legionibus in Syriam mittit, pompeiana consilia turbaturum. Proscriptorum a Sulla liberis jus honores petendi reddit : M. Æmilium Lepidum Urbi præficit ; M. Antonium tribunum Italiæ, et, quas in ea relicturus erat, copiis. Hujus fratri Caio Illyricum, Licinio Crasso citerior Gallia traditur. Paratur et gemina classis, ad superum inferumque mare tutandum : alteri harum, quæ ad Adriaticum mare excubabat, P. Cornelius Dolabella ; alteri Q. Hortensius filius oratoris præficitur. At Cæsari primum ad legiones iter Ariminum fuit ; inde trans Alpes in ulteriorem Galliam profectus, cognovit, Vibullium Rufum, quem Corfinii dimiserat, Pompeii mandato in Hispaniam isse ; L. Domitium ad occupandam Massiliam profectum.

VIII. Quippe Domitius, quum diu incerti de eo rumores fuissent, in Cosanum suum se contulerat, ibique et in objecta Cosæ insula Igilio, naves actuarias septem a privatis coactas, servis, libertis, colonis suis compleverat. Forte sub idem tempus Massiliensium legati revertebantur, quos ab Urbe discedens Pompeius erat hortatus, ne nova Cæsaris officia veterem suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Horum adventu Cæsaris in Hispaniam festinantis expeditionem Massilia moratur ; portas claudit ; omnibus viribus ad tolerandam, si opus foret, obsidionem se comparat. Cæsar, evocatis quindecim primis, cum his agit, *ne initium inferendi belli a Massiliensibus oriatur*. Illi, quum ad suos fuissent reversi, ex auctoritate publica memorabile responsum referunt, *esse se socios populi romani, omnibusque gallicis hispanisque bellis communia cum illo populo fata habere voluisse. Nunc etiam eamdem sibi mentem, idem propositum manere, si contra externos hostes aquilæ romanæ moveantur : sed intelligere, populum romanum in partes discessisse, Pompeio et Cæsare ducibus, patronis civitatis suæ. Utrius causa sit æquior neque se inquirere curiose, neque tantarum rerum arbitria peragere posse.*

§ VII. Cic. Philipp. II, 23, et ad Attic. X, 4 et 7. — Dio. — Joseph. XIV, 13.—Appian. — Oros. VI, 15. — Cæs. — § VIII. Cæs. —Vell. II, 50. — Dio. — Lucan. lib. III. — Liv. Epit. — Flor. IV, 2.

IX. *Igitur pari utrinque jure, paribus beneficiis, uter venisset inermis, ei se aditum in urbem suam, honoremque et beneficia deferre. Sed neutrum duorum contra alterum juvare, oppidoque aut portubus recipere.* Non erat difficile sentire, Cæsaris animum hoc responso mirifice offensum fuisse, neque æquo animo passurum, excludi se Massilia, cui caput terrarum Roma patuisset. Igitur hoc metu, et quia proniores in Pompeium erant, L. Domitium advenientem recipiunt, urbique præficiunt : onerarias naves, quas ubique possunt, exceptas in portus suos deducunt, frumentum in publicum conferunt, reliquas merces recondunt. Ergo Cæsar, tribus adductis legionibus, urbem obsidet, turres vineasque agere instituit; naves longas duodecim Arelate fieri imperat : his intra tricesimum diem, quam cæsa materia fuerat, ædificatis armatisque D. Brutum præficit.

X. Erat haud procul muris tumulus, æquali fastigio, et satis ad castrorum spatium patenti, ubi Cæsar consederat. Inter hunc et adversam oppidi partem, quæ pari altitudine erat conspicua, profunda vallis intercedebat. Id spatium explere Cæsar decreverat, insani laboris opus; sed ille jam multa talia, inausa aut inaudita cæteris, perfecerat. Prius tamen visum, urbem, qua terræ committitur (nam tres fere oppidi partes mari alluuntur), circumvallare, ductis utrinque a loco castrorum ad mare fossis aggeribusque, et per idonea spatia turribus interpositis. Ad hæc opera quum materia deesset, antiquæ religionis lucum exscindi jussit; militibusque superstitione cunctantibus, primus arripuit securim. Cæterum prospiciens, longioris moræ negotium esse, quam ipsius rationes paterentur, C. Trebonium obsidioni præfecit, in Hispaniam profecturus, quo jam C. Fabium legatum cum legionibus sex præmiserat.

XI. Massiliensium factum quum et per se luculentum esset, et prope certam spem faceret, in Hispaniis pro Pompeio esse omnia, quia si secus esset, homines et vicini et diligentes minus animi habituri videbantur; M. Cicero,

§ IX. Cæs. — Dio. — § X. Cæs. B. Civ. II, 1. — Lucan. — Oros.

post longam et ancipitem dubitationem, ad Pompeium abnavigavit; ejusque exemplum alii quidam senatores, qui nondum excesserant Italia, sequuti sunt. Itaque his ad eos adjunctis, qui ante transgressi fuerant, major in castris Pompeii, quam in Urbe, species senatus erat, et quasi de sententia Patrum multa decernebantur : quorum illud plurimum favoris adjunxit partibus, quod, Catonem sequuti, *civem romanum præterquam in acie neminem occidi, neque oppidum ullum, quod populo romano pacatum esset, diripi debere*, sanxerant. Ciceronem tamen clam corripuisse Cato dicitur, *quod præter necessitatem in castra venisset, plus profuturus patriæ, si medium se gessisset; idoneum conciliatorem habituris partibus, quandocumque redire ad sanitatem cæpissent.*

XII. Inter hæc C. Fabius, adhibita celeritate, præsidium L. Afranii ex Pyrenæo saltu dejecerat, magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendebat. Sed Afranius cæterique legati adventu Vibullii Rufi, qui fuerat a Pompeio missus, ita composuerant, *ut Petreius cum omnibus copiis ad Afranium proficisceretur, Varro cum duabus legionibus Hispaniam ulteriorem omnem obtineret.* Petreius et Afranius, Asturum Vettonumque et Celtiberorum coactis auxiliis, cæterarumque gentium, quæ ad Oceanum colunt, Ilerdam (quæ hodie, leviter transpositis elementis, *Lerida* vocatur) belli sedem deligunt, propter opportunitatem loci.

XIII. Quippe in colle modico ad Sicorim amnem posita, pontem lapideum habebat, camposque circa patentes, et fertile solum; nec longe abinde Cinga fluvius, in Iberum evolvens aquas. Juxta tumulus erat paulo editior : eum ceperunt castris locum, omnibus eo contractis copiis. Afranius tres habebat legiones, duas Petreius; auxilia magna Hispanorum coegerant, cohortes circiter octoginta, equitum utriusque provinciæ circiter quinque millia. Duces communi consilio parique jure administrabant omnia, et alternis si-

§ XI. Cic. ad Attic. X, 12. — Plutarch. in Cic. Pomp. et Cat. — Dio. —
§ XII. Cæs. — Lucan. IV, 7 et 11.

gnum toti exercitui dabant. Fabius, contra hos castra metatus ad Sicorim, duos in flumine pontes effecerat, inter se distantes millia passuum quatuor : his pontibus pabulatum crebro mittebat : quod idem quum et ab hostibus fieret, crebræ velitationes erant; nec sine magno præsidio emitti pabulatores poterant. Accidit igitur, quum legiones fabianæ duæ flumen transissent, impedimentaque et omnis equitatus sequeretur, ut pons, vi jumentorum et aquæ magnitudine interruptus, maximam partem equitum a legionibus divelleret. Hoc ubi ex aggere et cratibus, quæ prono flumine deferebantur, hostibus cognitum est, Afranius celeriter equitatum omnem legionesque quatuor suo ponte transduxit.

XIV. Ergo L. Plancus, qui legionibus fabianis præerat, locum superiorem occupat, cujus auxilio adversus multitudinem hostium se tutaretur. Prælio ab equitibus commisso, procul visa sunt signa duarum legionum, quas C. Fabius, id quod erat suspicatus, subsidio suis ulteriore ponte miserat. Harum adventu prælium dirimitur; copiæ utrinque in castra revertuntur, quum aliquammulti Fabianorum essent desiderati. Eo biduo Cæsar supervenit cum equitibus nongentis, quos sibi præsidio retinuerat; et, ponte noctu refici jusso, cum omnibus copiis, præter sex cohortes, quæ ponti castrisque præsidio relinquebantur, ad Afranii castra proficiscitur, pugnandique potestatem hostibus facit. Quum hostes pugnare nollent, Cæsar ad quadringentos passus ab imis radicibus collis, quo in colle castra hostium erant, castra ponere statuit; sed veritus, ne vallum eminus conspiceretur, tantummodo fossam pedum quindecim a fronte duci jussit : idque opus quum, prima et secunda acie in loco, ubi erant instructæ, perstantibus, tertia acies faceret, ignaro hoste perfectum est.

XV. Intra hanc munitionem nocte transacta, postridie, quia longius agger petendus erat, tota castra, quemadmodum instituerat, permunit, singulis legionibus singula la-

§ XIII. Cæs. — Lucan. — § XIV. Cæs. — Front. Strat. I, 5.

tera tribuens; ipse cum reliquis tribus Afranium Petreiumque, ad turbandum opus venientes, absterret. Ita castris permunitis, impedimenta et cohortes, quæ superioribus in castris reliquerat, eodem transduci jubet. Erat inter oppidum et afraniana castra planities passuum circiter trecentorum, et in medio fere spatio tumulus surgebat, quem si occupasset Cæsar, oppido et ponte prohibiturus hostes videbatur. Igitur eductis instructisque tribus legionibus, unius antesignanos cursu contendere ad capiendum locum jubet. Sed Afraniani propiore spatio præcipiunt collem; ortaque pugna, Cæsaris milites repelluntur. Igitur subsidio adducta legio nona, quum invicem pepulisset hostes, fervore certaminis cedentes insequuta iniquum in locum successit.

XVI. Quinque horis ibi dimicatum est, magno Julianorum periculo, in quos ex superioribus locis tela certa jactu adigebantur. Multo tamen plus vulnerum, quam cædis fuit: hostium supra ducentos ceciderunt; Cæsar amisit circiter septuaginta. Victoriam utraque pars adscribebat sibi: Pompeiani propter tumulum retentum, qui pugnandi causa fuerat, et coactos terga vertere hostes; hi, quod numero et loco impari prælium tot horis sustinuerant, et ad extremum virtute connisi adscenderant montem, adversariosque inde in oppidum fugaverant. Majus inter hæc periculum, resolutis montium nivibus, aquarum subita inundatio interminata est; quæ una die utrumque Cæsaris pontem interrupit. Castra erant inter duo flumina Sicorin et Cingam, quod spatium erat passuum circiter millia triginta. Inter hos conclusus tantus exercitus, neque juvari ab amicis civitatibus, quæ trans flumina erant positæ, nec ab iis comitatibus, qui permagni ex Gallia Italiaque veniebant, adiri poterat; et qui longius erant pabulatum egressi, ne ad castra reverterentur, magnitudine fluminum excludebantur.

XVII. Ex proximis autem locis frumentum olim ab Afra-

§ XV. Cæs. — Dio. — Lucan. — § XVI. Lucan. — Dio. — Appian. — Cæs.

nianis comportatum Ilerdam fuerat; reliquum superioribus diebus copiæ Cæsaris absumpserant. At hostibus frumentum ante provisum erat : adhuc quotidie undique comportabatur; eratque pabuli et rerum omnium magna copia, quum ponte saxeo ad Ilerdam secure uterentur, et loca trans flumen integra, quo pervenire Cæsar non poterat, sine periculo haberent in potestate. Idcirco magnis in difficultatibus Cæsar erat, multosque amittebat quotidie, qui pabulandi frumentandive causa progressi, ab Hispanis facile excipiebantur. Hispani enim, quia sine utribus in bellum ire non consueverant, in hos vestimenta conjiciebant, ipsi cetris suppositis facile superabant flumina. Aliquot dies manserunt aquæ. Per quos comitatum, qui ex Gallia veniebat ad Cæsarem, Afranius subito aggressus, intercepit sagittarios Ruthenorum circiter ducentos, cum equitibus gallis paucis, quum reliqui in montes proximos refugissent.

XVIII. Inter hæc ingravescebat in castris Cæsaris fames, tanta jam caritate annonæ, ut denariis quinquaginta in modios frumentum emeretur. Hæc quum etiam inflatiora, quam erant, Romam perscriberentur, multi eorum, qui adhuc in Italia hæserant, ad Pompeium profecti sunt : alii, ut principes hoc perferrent nuntium; alii, ne post omnes venisse viderentur. At Cæsar, frustra sæpius tentata pontium reficiendorum spe, quum irritus ejus conatus aquarum et hostium vi redderetur, naves facere instituit, quales Venetis ac Britannis in usu sunt, Pado aut mari stagnantibus. Carinæ fiebant ex levi materia; reliquum corpus viminibus contextum, coriis integebatur. Has idoneo numero profectus Cæsar carris junctis noctu ad millia passuum duo et viginti a castris deportat; ibique militum aliquo numero trajecto, continentem ripæ collem communit, priusquam adversarii rem cognoscerent.

XIX. Eo postea transducit legionem, et utraque ripa potitus, pontem sine molestia perficit biduo. Sic ad eum perveniunt, qui ex gallico comitatu evaserant, quique fru-

§ XVIII. Plut. in Cæs. — Flor. IV, 2. — Cæs. — Dio. — Lucan.

mentandi causa profecti ex prioribus castris fuerant. Eodem die transmittit equites; et per hos maximam hominum jumentorumque multitudinem, quæ pabulatum egressa fuerat, intercipit; et de cetratis cohortibus, quæ subsidio suis venerant, unam longius procurrentem, secludit a reliquis, atque delet. Ita res frumentaria paulatim expeditur. Eodem tempore D. Brutus Massilienses navali prælio vicit. Longas illi habuerant septemdecim, e quibus erant undecim tectæ. His complura minora navigia addiderant, terrorem ipsa specie multitudinis illaturi. Inerat magnus sagittariorum numerus; magnus Albicorum, qui supra Massiliam incolunt, montanum durumque genus, et exercitatum in armis. Suos quoque servos et pastores L. Domitius in naves imposuerat, si bene et gnaviter se gererent, libertate promissa.

XX. Brutus pauciores quidem naves ducebat, sed firmiores, delecto virorum robore repletas : quippe Cæsar fortissimos ex antesignanis legionum, id muneris poscentes, in classem imposuerat. Igitur hi, virtuti confidentes, et quia celeritate navium et arte gubernatorum vincebantur, manicas et uncos præpararunt, quibus hostium naves retinerent. Massiliensium ea ratio fuit, ut, donec liceret, maritimis artibus uterentur; quoties deprehensi essent, armis montanorum fiderent, qui non multum inferiores Romanis erant. Igitur post acrem pugnam, quum singulæ ferme romanæ naves, binis hostilibus prehensis, in utrumque latus dimicarent; hic pugnæ fuit exitus, ut, magno Albicorum et pastorum amisso numero, Massiliensium naves caperentur, aut deprimerentur novem. Nescio, an isto prælio (bis enim pugnatum est classibus), illo certe bello, memoranda C. Acilii virtus exstitit; qui decimæ legionis miles, abscissa dextra, quam in puppim hostium injecerat, læva retinuit navem; deinde in eam insiliens, umbone propulit hostes, neque prius pugnare destitit, quam captam profundo mergeret.

§ XIX. Sidon. Apoll. Carm. XXIII, v. 13. — Dio. — Lucan. III. — Cæs. — § XX. Cæs — Sueton. in Cæs. cap. 68. — Val. Max. III, 2. — Plut. in Cæs. — Lucan.

XXI. His ad Ilerdam nuntiatis, ubi jam pontem Cæsar effecerat, omnia repente mutantur: hostes ex maxima fiducia in maximum metum veniunt, Cæsaris res omnibus modis fiunt superiores. Igitur aliquot Hispanorum populi, qui pompeianarum partium semper fuerant, ad Cæsarem defecerunt. Oscenses, et his contributi Calagurritani, Tarraconenses, Jacetani, Ausetani, Illurgavonenses, quinque magnæ civitates. Ab his frumento adjutus Cæsar, difficultates omnes pulchre explicat: quibus rebus permoti alii populi longius colentium, et quia falsum fuisse rumorem apparebat, Pompeium cum legionibus per Mauritaniam venire, ad Cæsaris amicitiam se transtulerunt. Perterritis hinc adversariis ut acrius instaret Cæsar, fossas pedum triginta ducere instituit, quibus pars aliqua fluminis averteretur; quo vado transiri posset, neque longo circumitu per pontem transmittendi equites forent.

XXII. Hoc opere prope confecto, Afranius et Petreius timentes, ne prævalido Cæsaris equitatu penitus frumento pabuloque intercluderentur, bellum ad Iberum fluvium in Celtiberiam transferre statuunt. Igitur ad Octogesam, quod ad Iberum est oppidum, pontem fieri imperant; legionibusque duabus Sicorim transductis, castra muniunt. Hæc ubi sunt Cæsari per exploratores cognita, noctes diesque labore continuato eo rem deducit, ut jam, licet ægre, possent tamen atque auderent equites ejus flumen transire. Igitur hostes, festinandum rati, præsidio Ilerdæ imposito, omnibus copiis Sicorim transeunt, et se cum præmissis legionibus conjungunt. Cæsar legiones immittere non poterat, amne interposito; et si per pontem duceret, interea hostes evadebant, non amplius viginti passuum millibus distante, quam petebant, Octogesa, quæ confici ab exercitu eodem die poterant.

XXIII. Igitur, quod solum erat reliquum, equites transire, et morari agmen jubet. Hi, transmisso flumine, com-

§ XXI. Dio. — Lucan. IV. — Appian. — Flor. — Plutarch. in Cæs. — Oros. — Liv. Epit.

modum superveniunt, ut noctu moventibus tumultum facerent, iterque prohiberent. Ea res spectari luce reddita ex collibus, qui conjuncti Cæsaris castris erant, poterat. Accensi ergo milites tanta occasione victoriæ, per tribunos et centuriones Cæsarem orant, *ut se trans flumen duceret; qua equitatus transisset, ea se quoque audere transmittere.* Cæsar etsi timebat exercitum tantæ magnitudinis et rapiditatis flumini objicere, tamen alacritate suorum, et spe bene gerendæ rei excitatus, magnum jumentorum numerum infra supraque constituit: medio spatio transferre milites jubet. Erat adhuc ea fluminis altitudo, ut tantummodo humeris et summo pectore exstarent: transducti tamen sunt incolumes, quum paucos, qui fluminis vi abrepti fuerant, equitatus excepisset.

XXIV. Strenue deinde pergentes, ut simul corpora frigore aquarum affecta cursu refoverent, ad horam diei nonam assequuti sunt eos, qui de tertia vigilia exiverant. Hostes, viso Cæsaris exercitu, locum superiorem ceperunt, aciemque instruxerunt. Cæsar interim suos requiescere jubet; deinde iterum progredientes hostes insequitur. Illi quum haud amplius quinque millia passuum abessent a montosis et angustis locis, quæ si modico præsidio occupassent, immunes ab equitatu Cæsaris, ad Iberum pervenire, eumque tuto transmittere poterant; tamen, totius diei pugna et itinere defatigati, castra posuerunt. Nocte proxima excepti ab equitibus aquatores, Cæsarem certiorem fecerunt, adversarios silentio proficisci. Idcirco signum dari, vasa militari more conclamari, et præter adversariorum castra mulos agi cum fremitu, sonumque continuari, jussit: hoc astu adeptus, quod quærebat, ut sine fatigatione sui militis hostes detinerentur, nam illi, audito tumultu, nocturnam pugnam, aut Cæsaris equitatum veriti, consilio mutato, copias in castris tenuerunt.

XXV. Postero die quum Petreius locis exploratis redisset, deliberatum a ducibus est, quando exeundum castris

§ XXIV. Cæs. — Front. Strat. I, 8.

foret. Tandem nocturno itinere damnato, quo neque fallere Cæsaris diligentiam, neque vim repellere possent, prima luce sequentis diei constituerunt proficisci. Quod ubi tempus advenit, Cæsarem cum omnibus copiis retrocedere viderunt, tanquam Ilerdam reverteretur. Id propter inopiam fieri reputantes, quod sine jumentis impedimentisque profectum animadverterant, læti procurrebant ex castris, contumeliosisque vocibus Julianos prosequebantur. Sed alia longe mens Cæsari fuit; qui ad præoccupandos montes festinans, quia castris adversariorum præclusum iter erat, per transversas valles, et aspera saxa enitebatur, ut, his superatis, haud longo circumitu in destinatam partem flecteret. Id ubi est ab Afranianis animadversum, tam segnis nemo fuit, quin effuso cursu eosdem petendos esse montes putaret.

XXVI. Eo res erat deducta, ut, si prævenisset Cæsar, omnia in ejus potestate essent futura; præventus ab hostibus, impedimentis tamen, et cohortibus, quæ in castris eorum erant relictæ, potiretur. In hoc certamine celeritatis Cæsarem difficultates viarum male habebant; Afranius et Petreius per Cæsaris equites impediebantur. Hæc molestior mora fuit; priorque Cæsar, itinere confecto, aciem in planitie inter magnas rupes sita struxit. Afranius a Julianis se circumventum videns, in colle quodam constitit; emissisque cohortibus cetratis quatuor, montem, qui erat in conspectu excelsissimus, occupari jussit, castra ibi positurus. Sed cetrati ab equitatu Cæsaris ad unum omnes interficiuntur. Hoc facto, pugnandi cupiditate Cæsaris copiæ accenduntur, præliumque postulant: si hæc prætermittatur occasio, se postea, quum Cæsar vellet, non esse pugnaturos, minantur.

XXVII. Cæsar tamen neque suos objicere vulneribus et periculo volens, neque cives occidere, quibus clementiam suam omnibus modis approbare studebat, abstinuit prælio, futurum sperans, ut sine pugna bellum conficeret, quod

§ XXV. Front. Strat. II, 5. — Cæs.

et aqua et re frumentaria hostes intercluserat. Igitur castra quam proxime hostem posuit; et postridie, quum Pompeiani frequentes aquatum exivissent, immisso equitatu nihil eis tutum aut tranquillum esse passus est. Ea re cognita, Afranius atque Petreius id consilii capiunt, ut, a vallo ad aquam brachiis ductis, aquationem expediant. Hujus operis causa quum longius paulo discessissent, liberam colloquendi facultatem nacti milites, de pace agere incipiunt; paulatimque eo progrediuntur, ut incolumitatem ducibus pacti, per primores centurionum Cæsari pollicerentur, se signa ad eum translaturos esse.

XXVIII. Quum jam omnium voluntate pro confecta pax haberetur, tanquam una ex duobus castra facta essent, permixti milites, ut quisque suos in tentoria abduxerat, aut sequuti fuerant, multa lætitia et gratulatione noctem celebrabant. His rebus auditis, Afranius in castra recurrit, ita comparatus, ut, quidquid accidisset, laturus non iniquo animo videretur. At Petreius familiam armat, et cum hac et prætoria cohorte, et paucis barbaris equitibus beneficiariis suis, subito advolat, et quotquot deprehendere Cæsaris militum potest, obtruncat; tanto furore, ut etiam tribunum e suis, qui retinere impetum ejus voluerat, confoderet. Deinde flens circumit manipulos, ne se, neu Pompeium absentem deserant prodantque, obsecrat. Miles, subito immutatis animis, in prætorium concurrit. Ibi jusjurandum concipit Petreius, *se exercitum ducesque non proditurum, neque deserturum, neque sibi separatim a reliquis consilium capturum:* in hæc verba jurat ipse prior; adigit et Afranium in eadem; tribuni centurionesque, deinde manipuli sequuntur.

XXIX. Juliani, qui adhuc in castris essent, produci jubentur; qui producti sunt, interficiuntur in prætorio: plerosque tamen ii, qui receperant, celant; noctuque per vallum emittunt. Cæsar tamen admissam in se perfidiam non sustinuit imitari, quamvis multos sane suorum amiserat;

§ XXVIII. Cæs. — Appian.

sed conquisitos, qui Pompeianorum sua in castra venerant, remisit omnes, exceptis aliquot tribunis et centurionibus, qui sponte apud eum remanserunt. Renovato bello, Afraniani pabuli et aquarum inopia premebantur : frumenti nonnullam copiam habebant, quod ab Ilerda cibaria dierum duodecim extulerant. Sed auxiliares, quod unius diei se inire iter putabant, neque ad portanda onera erant assuefacti, fame infestabantur : idcirco ex eo genere crebra ad Cæsarem transfugia fiebant. In his angustiis nihil erat pompeianis ducibus reliquum, quam ut vel Ilerdam reverterentur, vel Tarraconem pergerent. Tarraco longius aberat; et Ilerdæ nonnihil frumenti erat relictum : igitur hoc probato consilio, profectionem instituunt.

XXX. Cæsar cum legionibus sequitur; equitatu carpit novissimos : ad hunc repellendum sæpe se convertunt hostes : ita simul inceditur; simul sine intermissione pugnatur. Quum ægre ad millia quatuor confectæ viæ esset, montem excelsum capiunt, et a fronte muniunt, quasi castra metarentur. Sed onerata jumenta retinuerant; et postquam Cæsarem castra posuisse, et equites pabulatum dimisisse, sensissent, sub meridiem subito discesserunt, ut, priusquam revocare Cæsar equites posset, aliquantum itineris conficeretur. Is quoque vanus eis conatus fuit. Cæsar statim cum legionibus subsequutus, et post paucas horas equitatus superveniens, castra, ubi minime voluissent, metari coegit. Substitit etiam in propinquo Cæsar; sed tabernacula poni non est passus, quo paratus esset ad insequendum, quandocumque movissent : nam prælio abstinere superioribus de causis decreverat.

XXXI. Afraniani tota nocte castra proferunt, commodiorem captantes locum : sed quo plus procedebant opera, longius ab aqua discedebatur; eoque res deducta erat, ut priora mala non nisi aliis malis corrigi possent. Ea nocte aquatum nemo profectus est. Postero die, præter castrorum

§ XXIX. Cæs. — Sueton. in Cæs. cap. 75. — § XXX. Front. Strat. II, 13. — Cæs.

præsidium, universus exercitus ad aquam educitur: pabulatum it nemo. Tum Cæsar, ut his incommodis vexatos ad deditionem sine pugna cogeret, vallum fossamque circumducere cœpit, ne qua possent erumpere. At illis omnis in hoc uno spes erat reliqua: idcirco et inopia pabuli, et quo expeditiores essent, omnibus sarcinariis jumentis interfectis, tertia die, quam circumvallari cœperant, circiter horam octavam, aciem pro castris constituerunt. Eduxit et Cæsar suos, sed ita paratus animatusque, ut lacessentibus repugnaret, signa non inferret prior.

XXXII. Præter pristinas rationes alienum dimicationi tempus arbitrabatur, quod adversarios ira et necessitas stimulabant; quæ res etiam ignavis animum viresque facere consueverunt. Accedebat ad hæc, quod in tanta vicinitate castrorum, vix enim mille passus intererant, nihil ad summam erat profecturus; parato hostibus, si pellerentur, receptu. Sic neutris pugnam incipientibus, quum ad noctem usque perstitissent acies, in castra reductæ sunt. Postridie, dum Cæsar operibus suis perficiendis instat, Afraniani vadum Sicoris tentare cœperunt. Cæsar, ut hanc quoque spem illis amputaret, Germanos levis armaturæ cum equitum parte transire flumen, crebrisque stationibus observari ripas, jubet. Quum ita quartum in diem equi hostium pabulo carerent; ipsi aqua, lignatione, frumentatione prohiberentur, et in maxima siti terram fodiendo, frustra puteos intra castra quæsivissent: colloquium defessi duces petunt, et id, si fieri posset, remoto a militibus loco.

XXXIII. Colloquium concessum est, de loco negatum. Igitur utroque exercitu coram, Afranius excusare incipit, *quod, fidei suo imperatori servandæ causa, contra Cæsarem tetendissent. Id se adeo nullo Cæsaris odio fecisse, sed præoccupatos legatione a Cn. Pompeio, priusquam ulla civilis belli suspicio exstitisset. Omnia expertos eo devenisse necessitatis, ut victos se esse fateantur: tandem misericordiam Cæsaris* suppliciter appellat.

§ XXXII. Front. Strat. II, 1. — Cæs. — Lucan. IV, 292.

XXXIV. Cæsar ad hæc, leviter exprobrans *ducum pertinaciam, qui neque Cæsaris lenitatem, neque suorum ipsi militum desiderium reveriti, quæsitam confectamque pacem pati noluissent, accidere ipsis* ait, *quod soleat hominibus nimiæ arrogantiæ, ut, quod paulo ante contempserint, flagranter expetant. Se tamen neque illorum culpa, neque opportunitate temporum posse permoveri, uti ab sua pristina mansuetudine discedat. Igitur, quantumlibet sibi in manu sit, retinere victas legiones; idque etiam facere debeat, si easdem illas contra se et paratas, et tot per annos retentas esse reputet; tamen se contentum fore, si effecerit, ne hoc exercitu adversarii contra se amplius uti possint. Unam igitur hanc esse conditionem pacis, ut Afranius et Petreius Hispaniis excedant, copiasque dimittant: id si fiat, nemini se nociturum.* Ea res acceptissima militibus afranianis fuit, quod ultro commodum haberent missionis, qui a victore pœnam timuissent: idcirco, quum de loco et tempore dimittendi cœptum esset agi, gestu ac voce significarunt, *statim mitti velle: nec enim postea fidem promissorum præstituros duces, si præsens necessitas abscessisset.* Tandem ita convenit, ut, qui possessiones haberent in Hispania, statim; reliqui ad Varum flumen, qui Galliarum et Liguriæ terminus est, dimitterentur.

XXXV. Proximo biduo milites, si quas inter se controversias haberent, ultro ad Cæsarem in jus adierunt. Interea tertia ferme copiarum dimissa parte, Q. Fufio Caleno legato Cæsar deducendos reliquos dedit: profectio sic instituta est, ut duæ legiones Cæsaris antecederent, cæteræ sequerentur, in medio Afraniani essent, et terna castra in vicino ponerentur. Ubi perventum ad Varum, reliquus exercitus dimissus est. Duces cum insignioribus centurionum et militum ad Pompeium profecti sunt; aliorum magnus numerus, feliciora auspicia sequi certus, sacramento apud Cæsarem dixit. Cæsar, his rebus gestis, quanquam multis magnisque causis in Italiam revocabatur, tamen, nisi perpacata Hispania, excedere nolebat; veritus, quia in citeriore pro-

§ XXXV. Plutarch. — Dio. — Cæs. de B. Civ. lib. II.

vincia maximas clientelas Pompeius habebat, ne iterum bellum ingens exsisteret.

XXXVI. Idcirco Q. Cassio Longino tribuno plebis cum duabus legionibus præmisso, ipse sexcentos equites magnis itineribus ducit Cordubam, quo convenire magistratus principesque provinciæ jusserat. Nulla fuit civitas, quæ detrectaret imperium. Contra Varroni, qui hactenus eam provinciam obtinuerat, et completis duabus legionibus triginta cohortes alarias adjecerat, subito infesta omnia fiunt. Cordubenses præsidium ab eo missum, in sua potestate habent; Carmonenses ejiciunt. Varro Gades ire destinaverat, in ea insula, frumento navibusque comparatis, duci bellum posse ratus; oppidoque C. Gallonium familiarem Domitii præfecerat. Sed is, Gaditanorum minis territus, profugit. Varroni quum Gadium atque Italiæ præclusus aditus esset, et una legio ex duabus, ipso inspectante, discessisset e castris, alteram, cum publicis rationibus, et pecunia, quam habebat, Cæsari transdidit.

XXXVII. Cæsar, Gades profectus, pecunias monumentaque referri in templum Herculis jubet, quæ erant inde jussu Varronis deprompta. Gaditanis civitatem romanam dat; idque beneficium postea populus romanus habuit ratum. Provinciæ Q. Cassius præficitur, quod quæstor olim Pompeii gentis mores perdidicisse credebatur; eique legiones quatuor attribuuntur. Nemini ulla fit a Cæsare injuria, præterquam quod pecunia ubique grandis exigebatur. His rebus ita constitutis, Cæsar varronianis navibus Tarraconem revertitur, ibique conventum provinciæ citerioris agit; et, quemadmodum in ulteriore fecerat, publice privatimque præmia bene meritis distribuit. Pedestri deinde itinere Narbonem digressus, quum per Pyrenæum pergeret, tropæum nullum posuit, quod ea res Pompeio quoque crimini erat data; sed aram haud procul pompeianis monumentis ingenti mole ex polito lapide struxit, Alexandrum imitatus,

§ XXXVII. Liv. Epit. — Dio. — Appian. — Cæs. — Q. Curt. VIII, 11, et IX, 3. — Vid. et Freinsh. Ind. in Curt. in voce *Aræ*.

qui ad imitationem Herculis et Liberi multis locis, ad propagandam victoriarum suarum memoriam, aras erexisse ferebatur.

XXXVIII. Quum Narbonem pervenisset, cognitis, quæ interim erant ad Massiliam gesta, eo proficisci statuit. Quippe Massilienses, nihil damno navalis pugnæ deterriti, C. Trebonio, quem obsidioni præfecerat Cæsar, strenue restiterant; et maxima ejus opera tormentorum multitudine, et loci natura ac munitione adjuti, perruperant, ea machinarum violentia, ut asseres pedum duodecim ferreis præfixi cuspidibus, ingentibus balistis per quatuor ordines cratium transacti, in terram penetrarent. Interim L. Nasidius imprudente Curione per Siculum fretum, cum navibus septemdecim, ad Massiliensium castellum Tauroenta pervenit; auctorque fuit civitati, ut denuo maritimæ pugnæ fortunam tentaret. At Brutus, ad priorem classem additis navibus, quas de Massiliensibus nuper ceperat, iterum eos profligavit, navibus demersis quinque, quatuor captis : una cum Nasidianis navibus discessit, quæ vix cœpto certamine profugerant.

XXXIX. Nec tamen eo secius in defensionis suscepto proposito perseveratum fuit; quanquam, Cæsari jam Hispanias accessisse, fama tulerat. Ingentia deinceps opera Trebonii et incensa ab hostibus, et a Trebonio refecta sunt; quorum annotare rationem nihil attinet, quum Cæsaris Commentarii vivant, quibus tota ista obsidio inimitabili nostris temporibus elegantia describitur. Ad ultimum omnibus defatigati malis, nam ad incommoda belli e victu tenui et corrupto (hordeo et panico vetere alebantur) pestilentiæ malum accesserat, Cæsaris fidei se permiserunt. Fuerat iis Cæsar, nec sine causa, iratissimus : igitur præter vitam et libertatem nihil ferme reliquit victis : arma, naves, pecuniæ statim, cætera mox adempta sunt. Postea tamen subinde remisit aliquid iræ, nomini parcens et vetustati civitatis.

§ XXXVIII. Cæs. — Dio. — § XXXIX. Flor. IV, 2. — Cæs. — Cic. Philipp. VIII, 6. — Oros. — Dio. — Strab. lib. IV, p. 181.

XL. Sed paucis ante diebus, quam in potestatem Cæsaris Massilia concederet, L. Domitius cum una nave profugerat. His rebus ita gestis, Cæsar, præmissis aliquot legionibus in Italiam, proficisci ad Urbem statuit, quod se dictatorem esse dictum Narbone cognoverat. Rem tantam temporum potius licentia, quam jure et more majorum, M. Æmilius Lepidus prætor perfecerat, is, qui postea cum Antonio et Octaviano Cæsare triumviratum invasit. *Falso credi* jactabat, *nisi a consule dictatorem dici non posse; nam et olim a tribuno militum A. Cornelio Mamercum Æmilium dictum esse de sententia collegii, quum itidem propter intempestivam quorumdam dubitationem augures consuli senatus censuisset.* Ita cæteris invitissimis propositum Lepidus tenuit, senatus tamen obtendens auctoritatem populique jussum; quum in his nominibus nihil tum, præter ipsa nomina, foret.

XLI. Sed arma hostium atque jura civium pari impetu proterentem, pars exercitus, quo adjutore hæc omnia egerat, terrere seditionibus cœpit. Nona legio, præmissa cum aliis in Italiam, postquam Placentiam attigerat, tumultum movit, *missionem* postulans, *quam olim etiam decreto senatus jussam, tot iniquis laboribus vulneribusque abunde meruissent. Præterea sibi ad Brundisium denarios quingenos promissos, neque dum repræsentatos esse.* Verior tamen causa erat, militum cupiditas et ira; quod, prædæ suæ cuncta cessura sperantes post victoriam, ab omni injuria temperare cogebantur: simul ea opinione ferociam augebant, quod, armato adhuc Pompeio, suæ opis egere Cæsarem arbitrabantur. At ille insolens cogi, semperque in maximis periculis maximum animum habere suetus, minime cessit tumultuantibus; quanquam eo jam esset provecta seditio, ut in perniciem imperatoris eruptura videretur.

XLII. Vocatos igitur in concionem milites (nam, audito hoc motu, celeriter Massilia advolaverat) simul adesse jus-

§ XL. Appian. — Cæs. — Cic. ad Attic. IX, 8. — Dio. — Liv. IV, 31. — Plut. in Cæs. — § XLI. Lucan. lib. V, v. 237. — Sueton. in Cæs. cap. 69. — Appian. — Dio. — Cic. ad Famil. VIII, 8. — Front. Strat. I, 9.

sis, quos ipse adduxerat præsidii causa, et, ut plures discerent, quam immotum adversus ejusmodi terrores imperatorem haberent, ita circumfusos affatus est: « Quis novus « hic incessit animis vestris furor, ut omnibus his bellis tran- « quilli et obsequentes, hoc maxime tempore seditionem « captetis, quo ego, fine jam instante laboris, de præmiis « vestris attentissime cogitabam? quæ vos omnia vecordis- « sima audacia corrumpitis: priora merita obliteratis: me, « quem semper vestri cupidissimum estis experti, ex im- « peratore vestro inimicum atque hostem redegistis. An enim « stolidas illas minas, et temerarias voces vestras, terrore « potius, quam ira, pectus hoc repleturas putavistis? Sci- « licet, qui Barbarorum ferocissimos domui, civium poten- « tissimos coegi in ordinem, non timui Pompeios, non timui « Scipiones, militum meorum voces, militum meorum ma- « nus timeam?

XLIII. « En adsum C. Cæsar; nudumque pectus et para- « tum percussuris offero: peragite scelus, et, cujus ante « hanc fortunam imperio semper paruistis, nunc omnium « late victorem, si audetis, contemnite! Quod si vero, uti « res docet, tantum animorum non est, ut vel conspectum « meum ferre possitis; quanto intervallo meam vestramque « conditionem fata discreverint, discite. Missionem postu- « latis, tanquam carere vobis hoc tempore nequeam. Ecce « autem do, quod petitis, vosque a signis meis discedere « jubeo. An enim existimatis, si a vobis deseror, defuturas « mihi manus, quibus paucas has bellorum reliquias pro- « fligam? Bonus et felix imperator ubivis reperit milites, et, « si nulli usquam essent, abducerem vel ex hostium castris. « Utrum ego vobis, an vero vos me magis indigeatis, hæc tam « recentia, tam certa documenta admonere vos non potuerunt?

XLIV. « Nuper tantum bellum cum paucis cohortibus « orsus, intra vicesimum diem supra quatuor legiones ho- « stium meas feci: atque illi milites læti lubentesque impe-

§ XLII. Dio. — Appian. — § XLIII. Lucan. V, 319. — Sueton. — Frontin. — — Appian. — Dio.

« rata faciunt; et quod me potius imperatore ferunt arma, « fortunæ suæ gratulantur. Vos quoque, si aliis sub ducibus « merentes in meam venissetis potestatem, idem faceretis. « Nunc secunda tantum, imperatoris vestri virtute, non « vestra (ne erretis) experti; neque cui militetis, neque, « qui vos ipsì sitis, agnoscitis. Agite, si placet, et vel ad « Pompeium transite: ecquis vestrum tam est arrogans, ut « non multis modis T. Labieno se fateatur inferiorem? At « ille meis auspiciis ubique magnificus, ubique victor, cum « imperatore mutavit fortunam, et, quasi repente factus « esset alius, ignarus antea timoris et fugæ, nunc nusquam « locorum audet consistere. Ite, ite, et hoc exemplum se- « quimini, quando vos felicitatis vestræ piget.

XLV. « Stipendia vobis justo tempore dantur; annona « nunquam defuit; nihil operæ vobis, nihil periculi injun- « ctum est, cujus vos pœnitere debeat. Majore sudoris, « quam sanguinis impensa, res omnium pretiosissimas, se- « curitatem, gloriam, victoriam quæsivistis: neque dona « vobis atque præmia defuerunt, quæ semper larga manu « distribui, in pœnis parcior, nec temere ultra verborum « castigationem progressus. At nunc, ut sentiatis, quem pro- « vocaveritis, utque vestræ pœnæ exemplum a pari insania « romanos exercitus absterreat, morem majorum, et claris- « simorum ducum instituta sequutus, legionem decimabo. « Sane amari semper a militibus meis, quam timeri malui. « Sed quoniam alterum, quum præstare deberetis, omisi- « stis; alterum, quod effecistis necessarium, subite. »

XLVI. Quum hanc ad vocem orta militum comploratio esset, tribuni centurionesque, exquisitissimis precibus placare Cæsaris iram nisi, vix tandem effecerunt, ut flecti videretur. Igitur resumpto sermone, « Nihil quidem concedi, « ait, oportebat, ita meritis; sed tamen contentus pœna « paucorum, dabo multitudini pœnitentiæ locum. Vos au- « tem, quibus hæc venia conceditur, quid actum sit hodie, « et qua spe pactoque dimittamini, diligenter mementote.

§ XLV. Appian. — Lucan. ibid.

« Nam si postea vel minimi motus aut auctores aliis, aut « socii fueritis, veteris simul recentisque delicti pœnam non « effugietis. Militem non solum indefessum ad labores, im« pigrum ad prælia, sed etiam vel maxime morigerum duci « esse oportet : hoc si absit, reliqua sæpius in perniciem « omnium, quam cujusquam commodo cedunt. Majores « nostri, penes quos aliquot seculis summa belli gloria per « homines fuit, nullius rei diligentiores, quam disciplinæ « militaris, custodes fuerunt. Iisdem illis certum immotum« que semper fuit, plus in duce, quam in exercitu reponere.

XLVII. « Atque hoc universa rerum natura docere pau« lisper attentos debuisset : ubique minoris est, quod regi« tur, quam quod imperat : ideoque Jovem, cujus in potestate « omnia esse credimus, optimum maximumque vocamus ; et « in homine, membris omnibus totoque corpore, una mens, « a qua reguntur, potior est. Hæc prius intelligere vos vo« luissem, et erat melius : ut tamen simul et necessariæ se« veritatis, et solitæ clementiæ meæ ratio habeatur, in pau« cos edam exemplum, quod in totam legionem oportuisset. « Centum et viginti seditionis auctores deposco, unde duo« decim ad pœnam sorte vocentur ; et erit aliquod pœniten« tiæ signum, si pessimos homines obedienter tradideritis. » Sortes ita de re industria sunt temperatæ, ut seditiosissimus quisque duceretur. Sed quum ex hoc numero unum tempore seditionis abfuisse constaret, centurionem, cujus calumnia nomen delatum innocentis fuerat, pro illo Cæsar occidi jussit. His securi percussis, exauctorata legio non ferens ignominiam, quum repudiari suam operam cerneret, non destitit satisfacere imperatori, donec multis et supplicibus precibus exorato, pristinum in sacramentum reciperetur.

XLVIII. Placentina seditione composita, Cæsar legiones maximis itineribus in Apuliam et Bruttium mittit, navium undique contrahendarum causa ; ipse Romam in faciem pacis cum inermi comitatu profectus, dictaturam iniit, ut

§ XLVII. Dio. — Appian. — Front. Strat. IV, 5. — Sueton. — Lucan. l. c.

roganti scilicet populo romano gratificaretur. Cæterum ille consul in annum sequentem creari voluerat, ut tyrannicam potestatem, quam usurpabat, legitimi magistratus vocabulo obtegeret. Simul servari speciem reipublicæ volebat; et quia consules ambo sequuti Pompeium fuerant, nec prætoribus creandi consules jus esse dicebatur, necessario faciundum putavit, ut comitiorum habendorum causa dictaturam assumeret.

XLIX. In hoc magistratu exsulibus, præter T. Annium Milonem, reditum decrevit; et proscriptorum a Sulla liberis jus petendorum honorum contra legem Corneliam dedit. Aristobulum quondam Judææ regem, deinde triumphatum Pompeio, remisit daturum in Syria turbas. Sed ille quidem a Pompeianis veneno esse interceptus traditur: filium Alexandrum, acceptis ea de re Pompeii literis, L. Scipio securi percussit Antiochiæ, latrocinia objiciens. Habuit deinde comitia, seque et P. Servilium designavit consules: is enim erat annus, quo consulatum ei gerere per leges licebat; quarum vim quum vi majore solveret, speciem ubivis magna veneratione sectabatur. L. Pisonem collegam assumpturus videbatur. Sed quia legatos ad Pompeium mittendos Piso censuerat, eratque eam ob causam increpitus ab Isaurico; illi honorem libertas abstulit, huic adulatio dedit. Comitia cæterorum quoque magistratuum sunt habita; pontificum etiam, in loca demortuorum; feriæque Latinæ celebratæ.

L. Oppressis deinde ære alieno consulendum putavit; sed ita, ne subruere fidem, et, dum aliorum necessitati cupidius consulit, aliorum juri vim facere intolerandam videretur. Constituit igitur, *ut arbitri darentur* (nam ipsius verba lubentissime pono) *per quos fierent æstimationes possessionum et rerum, quanti quæque earum ante bellum fuisset, atque eæ creditoribus transderentur.* Hi arbitratores, ne

§ XLVIII. Lucan. V, 374. — Plut. — Appian. — Dio. — Cic. ad Attic. IX, 9. — Cæs. de B. Civ. lib. III. — § XLIX. Appian. — Plut. — Dionys. Halic. lib. VIII. — Dio. — Joseph. Antiq. XIV, 13 et 15. — Cæs. de B. Civ. lib. III. — Sueton. in Cæs. cap. 41. — Lucan.

quis alteri parti addictiores electos quereretur, sorte creabantur. Hac conditione quarta fere pars crediti deperibat; sed facile patiebantur homines, quia timor novarum tabularum, quæ vulgo postulari cœperant, tollebatur. Quia deinde rumor percrebuerat, multos aurum argentumque, ne creditoribus solverent, supprimere; horum nequitia adductus, legem tulit, *ne quis supra sestertia sexaginta in numerato haberet:* sic providebatur, ne quis magnarum opum fiducia adjicere ad res novandas animum posset. Plebs ad hæc addi postulabat, ut præmia servis, qui dominos in hanc legem peccantes detulissent, decernerentur; sed abnuit Cæsar, juratusque negavit, servis adversus dominos crediturum.

LI. Inter hæc tam prospera, non modicam accepit per duces suos in Illyrico cladem. P. Cornelium Dolabellam, quum a Cæsare naves haberet, M. Octavius et L. Scribonius Libo, quos liburnicæ atque achaicæ classi Pompeius præfecerat, victum, exutumque copiis Dalmatia expulerunt. Sed ille quidem, amissa classe, perfugit ad C. Antonium, qui ad Curictam (Japodum litoribus adsita est insula, ad maris Adriatici fauces) castra habebat. Sed ipsum quoque Antonium, quum ulcisci Dolabellam cuperet, cum Q. Hortensio, qui ab infero mari classem adduxerat, pompeiani duces superarunt; quanquam ei L. Minucius Basilus, C. Sallustius Crispus, ex singulis legionibus, quibus præerant, cohortes aliquot subsidio misissent.

LII. Antonius Curictam refugit, asperitate situs, et incolarum virtute confisus. Sed ubi Octavius et Libo cum ingentibus copiis classicorum affuerunt, desertosque a sociis urgere fames cœpit, et ad pompeianas partes palam transgressus vir fortissimus T. Pusio sollicitare, Antonius se cum quindecim cohortibus dedidit; omnesque ad Pompeium a Libone deducti sunt. Evasere tamen prius pauci

§ L. Sueton. in Cæs. cap. 42. — Cæs. — Appian. — Dio. — § LI. Oros. VI, 15. — Sueton. in Cæs. cap. 36. — Flor. IV, 2. — Strab. lib. VII, p. 315. — Ptolem. II, 17. — Dio. — Lucan. IV, 402.

ad Basilum, qui copias instructas ex adverso litore ostenderat. Ea spes audaciam parti militum fecit, ut nova ratione tentarent per mare fugam: namque refluxu exspectato, rates conscenderunt ita contextas, ut geminatis cuparum ordinibus incumberent, quo inter utrumque ordinem occulto remigio proveherentur. Series cuparum ad firmitudinem catenis ferreis colligabantur: in medio ratis erecta turris erat; unde, sicubi vim faceret hostis, defendi posset.

LIII. Ex tribus ejusmodi ratibus prima et sequens, æstus beneficio, litus optatum tenuerunt: tertia, quæ vehebat Opiterginos, in occultos quasi casses incidit, quos Pompeiani Cilices, usitata sibi, quum adhuc piraticam facerent, arte, funibus sub mari circumductis paraverant. His deprehensa ratis, et ad scopulos, unde religata vincula fuerant, attracta, quum ab hostibus terra marique oppugnaretur, defensa tamen est, quia supervenientes tenebræ prælium diremerant. Præerat Opiterginis tribunus, Vulteius nomine. Hic, quum neque vincula rumpere tentantibus res succederet, neque aliud sperari effugium posset, « Parvum, inquit, deliberandi spatium noctis hujus mora præstat, milites: neque etiam multa deliberandi aut anceps materia est. Si possemus et mortem et ignominiam effugere, hoc nimirum prorsus esse faciundum nemo ambigeret.

LIV. « Nunc quoniam alterutrum necessario legendum est, utrum sit optabilius, aliqua esse dubitatio timidis et ignavis, et Cæsarem prodituris posset. Nobis quidem neque ingratis esse adversus eum, cujus maximis beneficiis sæpe usi sumus, libeat; neque virtutis nostræ gloriam turpi commaculare infamia. Quid igitur afferri potest, quominus libertate, donec adest, utamur, et in præstantissimam conditionem nos vindicemus, ut neque adversariis quidquam in nos liceat, et facinus nostrum æterna fama sequatur? præsertim quia fortes ab ignominia mors absolvit; post ignominiam nihilominus subeunda mors est. Promit-

§ LII. Dio. — Cæs. de B. Civ. lib. III, cap. 68. — Liv. Épit. — Appian. — Oros. — Lucan. V, 417. — § LIII. Flor. — Lucan. V, 475.

« tent haud dubie vitam : sed quid nobis opus est vita « agenda precario? quid si vero fallant fidem? et qui mori « per virtutem potuimus, turpes irrisique alieno arbitrio cer« vicem demus? quid si ad longius neque simplex suppli« cium servati, ad Pompeium adducamur, tam inimicum « nobis semper, quam propitius Cæsar fuit? ad Marcellum, « cujus animum supplicio Novocomensis illius experti su« mus?

LV. « Hos videre, his supplicare, Transpadanus quisquam « poterit? Hoc ne conjuges quidem liberique nostri velint; « ob quæ nomina quandoque consilium mutarunt, qui de « se decreverant. Pro Cæsare perire omnes optent, quàm « vel regnare cum hujus inimicis. Sed neque in eo res est; « quin omnia sunt in potestate Cæsaris, et, si hunc offen« dimus, illi perierunt. Sic eadem via, quæ nobis ad gloriam « et libertatem patet, a civitate nostra famam proditionis, « iram victoris, metum, periculum, cladem avertimus, Cæ« saremque magis etiam ei conciliamus : cujus equidem quia « notissima nobis est liberalitas, quis futurum ambigat, quin « et nos ille laudet, et ob nostrum factum universæ genti « pretium tribuat. » Nec fefellit eum animus : quippe Cæsar, ubi propter ipsum mille circiter Opiterginos, ut fidem ei servarent, in eadem rate mutuis vulneribus concidisse didicit; priusquam ab Urbe proficisceretur, non illi solum oppido, sed omnibus omnino Transpadanis civitatem romanam dedit.

LVI. Caii deinde Curionis referenda clades est, sub idem tempus in Africa occisi. Sed illi quidem principia nimis læta fuerunt : recepta sine certamine Sicilia, sicut jussus erat a Cæsare, in Africam transjecit legiones. Provinciam eam obtinere L. Tubero debuerat, ex senatusconsulto sortitus : sed illo cunctante, P. Attius Varus, qui Auximo profugiens Uticam pervenerat, clamore multitudinis ad se delatum imperium arripuit; Tuberonemque venientem,

§ LIV. Quintil. lib. III, cap. 8. — § LV. Liv. Epit. — Dio. — Flor. — Lucan. V, 512, ad fin.

quanquam earumdem partium esset, exclusit provincia, ne filium quidem valetudine affectum exponere, sed nec aquam haurire passus. Atque iste quidem Varus provinciam eam prius ex prætura obtinuerat; quo facilius ei fuit, propter hominum locorumque notitiam, delectus agere, et alia tuendæ provinciæ parare. Igitur duas jam legiones habebat sub signis : nec minus reponebat spei in Mauri regis amicitia, cui transditum a patre Hiempsale erat hospitium cum Pompeio, et maxima cum Curione simultas, qui in tribunatu legem de publicando Jubæ regno promulgaverat.

LVII. Adversus hos duas legiones Curio transportavit, et quingentos equites, navibus longis duodecim, et multis onerariis. Ad hujus classis conspectum L. Cæsar adolescens, qui ad Clupeam adventum Julianorum cum decem rostratis opperiebatur, multitudine velorum territus, Adrumetum perfugit. Curio præter Uticam ad flumen Bagrada progressus, exscensione facta, castra locat. Inde ad exploranda castra Cornelia (nobilitatem nomenque loco prioris Africani expeditio fecerat) cum equitatu pergit; levique prælio victis Numidis, qui, ut tutum agrestibus receptum facerent, ex castris Vari oppido conjunctis excurrerant, et adventu longarum navium audacior, pronuntiat navibus onerariis, quæ numero circiter ducentæ stabant ad Uticam, *pro hostibus se habiturum, qui non extemplo cursum ad castra Cornelia direxisset.*

LVIII. Obsequuti sunt universi, exercitumque Curionis omnium rerum copia repleverunt. Mox iterum in castra ad Bagradam se recepit Curio, quia adversarii, castra Cornelia occupaturum suspecti, aquas veneno infecerant; et acclamatione totius exercitus appellatus *Imperator*, postero die movet Uticam, et castra prope oppidum ponit. Nondum perfectis operibus, fit certior, adesse magna Jubæ regis auxilia, Uticamque sine timore pergere : igitur equitibus

§ LVI. Dio. — Sueton. in Cæs. — Appian. — Cæs. B. Civ. lib. I et II. — Cic. pro Ligar. 1 et 76. — Oros. — Liv. Epit. — Lucan. IV, 668. - § LVII. Appian. — Cæs. — Dio. — Lucan. IV, 655.

immissis hos disturbat, et magnum interficit peditum numerum, qui tam celeriter in oppidum se recipere nequiverant. Sed proxima nocte quum centuriones Marsi duo cum manipularibus aliquot ad Varum perfugissent, in spem ille venit, totum corrumpi Curionis exercitum posse. Igitur eductis legionibus, ut inter se et Curionem una tantum vallis interesset, tentare milites per Sex. Quintilium Varum cœpit, qui L. Domitii quæstor ad Corfinium fuerat. Igitur notos sibi centuriones militesque compellans, *ut ad prius sacramentum redirent*, obsecrabat, *relinquerentque illos, a quibus capti perfugarum in numero haberentur, et per summam contumeliam hoc vocabulo notarentur*. Postremo largitionem a se et P. Attio ostentat, si prioribus partibus concilientur.

LIX. Ad hæc neutram in partem significatione voluntatis facta, exercitus in castra reducti sunt. Sed tentati militum animi castra Curionis timore et suspicione compleverant : nam paucis mutatis centurionibus, iidem ordines manipulique manebant, quales eo tempore fuerant, quum ad Corfinium a Cæsare caperentur; præterea genus erat hominum, ex municipiis Pompeio addictissimis, Peligni Marsique. Hæc omnia non parum magnas timendi causas afferebant, et quod superiore nocte inter transfugium paucorum excepti graviores quidam militum sermones, nonnulli et conficti erant. Igitur in principiis de summa rerum sententiæ dicebantur : alii regrediendum in castra Cornelia censebant; quidam oppugnanda hostium castra. Neutrum consilium Curioni placuit : alterum abjecti nimis animi, alterum temerarii videbatur.

LX. Igitur dimisso concilio, milites ad concionem vocat : *quantum eorum fidei Cæsar credat*, exponit : *non debere hunc deseri, a quo maxima sint exspectanda præmia; præsertim dijudicata jam fortuna belli, duabusque Hispaniis receptis. Frustra jactare prius sacramentum adversarios : non legiones illud, sed ducem Domitium, abrupisse : proditos*

§ LVIII. Appian. — Cæs.

ab eo milites, a Cæsare conservatos, non beneficii modo gratia, sed in verba Cæsaris sponte adactos, nova religione teneri. Quod si causam a Cæsare desciscendi nullam habeant, in se quoque nihil esse sperare, quod offendat. Præclaram sibi erga milites voluntatem constare; diligentiam duce dignam præstitisse hactenus; etiam fortunam affuisse conatibus. Atque hæc omnia nuper adeo consensu universorum esse approbata, quum sit imperator ab iis appellatus. Cujus honoris gratiam se ipsis facere, si pœniteat.

LXI. Adhuc dicentem interrupit militum clamor, indigne ferentium, quod suspecti proditionis essent, et ad omnia pericula fidem suam operamque offerentium. Unde Curio jam animosior, postridie eodem loco, quo antea, in acie adstitit. Eduxit et Varus suos, uterque legionum domitianarum fiducia, quas Curio mansuras in recenti sacramento, Varus redituras ad vetus, putabant. Sed ubi vallem transire Vari equitatus omnis cum parte levis armaturæ cœpit, equites Curionis, cum duabus Marrucinorum cohortibus impetu facto, relictos a suis velites ceciderunt. Qua re Varianos perturbatos cernens Rebilus, legatus Cæsaris, quem ob peritiam rei militaris ex Sicilia Curio secum adduxerat, instare, atque tempore uti jubet.

LXII. Nec moratus Curio, ut erat acer et audax, primus procurrit in vallem, impeditam adeo, ut ab altera parte, nisi adjuti a suis, adscensum difficulter molirentur. Sed hostes animis perculsis, neque ullius nisi fugæ memores, priusquam ad jactum teli perventum esset, in castra omnes refugerunt, tanta consternatione, ut in portis et angustiis viarum, plures obtriti oppressique a suis sine vulnere morerentur, quam interfecti in prælio fuerant. Et nisi Curionis milites tantum ad pugnam profecti sola secum arma extulissent, eodem impetu expugnari castra potuerunt. Memorabile tum facinus Pelignus quidam nomine Fabius edidit: namque fugientibus immixtus, magna voce Varum identidem invocans requirebat. Ubi ille, credens unum e suis, restitit, quis esset, et quid vellet, interrogans, Fabius stricto gladio eum petiit; et interfecisset, nisi scuto sublato vitas-

set ictum Varus. Fabium, qui proximi forte erant, milites occiderunt : isque solus Curionis militum ea pugna cecidit; adversariorum desiderati circiter sexcenti, et mille præterea vulnerati sunt.

LXIII. Varus, quum suos mirifice perterrefactos animadverteret, exercitum de tertia vigilia ex castris in oppidum reduxit. Curio circummunire oppidum instituit, magna spe, quod hispaniensem Cæsaris victoriam, quæ multorum literis ac nuntiis in Africam perferebatur, omnium animos inclinaturam in has partes rebatur. Idcirco quum regem Jubam venire cum ingenti exercitu audisset, vix credere potuit; donec minus quinque et viginti millibus abesse didicit regis copias : tum in castra Cornelia se recepit, ubi tuto bellum duceret, donec ex Sicilia duæ aliæ legiones, et reliquus equitatus adveheretur. Sed in optimo consilio permanere licitum ei non fuit per Uticensium quosdam, qui in castra ejus perfugerant. Ii, revocatum Leptitanorum bello regem discessisse cum maxima copiarum parte, nuntiabant; Sabura duce modicam manum pergere Uticam, jamque haud procul oppido distare.

LXIV. Sed ea fraus Maurorum erat; præmissusque Sabura rumorem eum sparserat : cæterum rex cum omnibus copiis sequebatur. At Curio, præmissis prima nocte equitibus, quarta vigilia cum legionibus ad castra Saburæ contendit. Huic equites occurrunt, rem a se bene gestam nuntiant : cupiditas hominis magis inflammatur : quærit ex captivis, quis castris ad Bagradam præsit? respondent, Saburam. Ille studio conficiendi itineris quærit ultra nihil, conversusque ad suos, « Videtis, inquit, eadem omnia et « hos, et perfugas uticenses dicere ». Summa deinde festinatione procedit ad hostem. At ille simulatione timoris paulatim cedit, juvenilemque animum magis magisque vanæ alacritatis implet. Sic in patentes campos protractus, equitatu numidico circumvenitur. Fessi erant romani equites peditesque itineris longinquitate, sedecim millibus passuum

§ LXII. Cæs.

confectis; equites etiam superioris noctis prælio: igitur quum neque timidis ad fugam, neque fortibus ad pugnandum vires superessent, occidione totus exercitus cæditur. Ipse Curio, quum Cn. Domitius præfectus equitum hortaretur, ut fuga salutem peteret, *nunquam se venturum* dixit *in conspectum Cæsaris, amisso, quem suæ fidei credidisset, exercitu:* atque ita, ut res temeritate sua perditas morte sequeretur, prælians interfectus est.

LXV. His rebus auditis, naves, quæ ad castra Cornelia stabant, cum paucis militibus, qui ad primam rei famam eo decurrerant, in Siciliam celeriter se receperunt. Reliqui (nam quinque cohortes præsidio relictæ castris fuerant) Varo se dediderunt. Cæterum Juba, suæ victoriæ præmia alieno arbitrio minui non posse dictitans, magnam eorum partem interfecit, cæteros misit in regnum; frustra conquerente Varo, suam fidem ab eo lædi. Sed eum adeo rex contemnebat, ut in oppidum invectus, multis populi romani senatoribus prosequentibus, quæ fieri vellet Uticæ atque in provincia, pro imperio constitueret: quibus effectis rebus, paulo post cum omnibus copiis in regnum rediit. Hæc postquam in Urbem, et in Macedoniam nuntiata sunt, diversam pro dissensione animorum, a Romanis mercedem Juba tulit.

LXVI. Pompeius, et qui cum eo erant, honorem ei habuerunt, regemque appellarunt; at Cæsar et urbani judicarunt hostem, Bocchumque et Bogudem, quod ejus essent adversarii, reges appellandos esse censuerunt. Interim in Dalmatia M. Octavius, post discessum liburnicarum navium, quibus Antonianos milites ad Pompeium Libo deducebat, Issam, insularum eo tractu nobilissimam, ab amicitia Cæsaris avertit; Salonas, quum frustra tentasset, oppugnare statuit. At illi, quum ob paucitatem resistere non possent, servos puberes manumiserunt, et mulierum præsectis crinibus ad tormenta sunt usi. Octavius, horum pertinacia cognita, quinque castris oppidum clausit.

§ LXIV. Lucan. IV, 717. — Frontin. Strat. II, 5. — Cæs. — § LXVI. Dio. — Cæs. — Oros. VI, 15. — Strab. lib. VII, p. 315. — Lucan. V, 56.

LXVII. At quum obsessi negligentius agi excubias apud hostem cernerent, pueris atque mulieribus in muro collocatis, ut species propugnatorum servaretur, eruptionem in proxima castra faciunt; hisque perruptis (nam propter æstum multi milites ex stationibus discesserant), eodem impetu cætera omnia expugnant, Octaviumque, majore copiarum amissa parte, cum reliquis in naves compellunt. Octavius, tantam cladem passus, quum de Salonis expugnandis desperasset, jamque instaret hiems, Dyrrhachium ad Pompeium reversus est. Dum hæc in Illyrico et Africa geruntur, Cæsar, deposita in speciem civilis animi dictatura, sub alio nomine eadem omnia habiturus, Brundisium pergere statuit, quo etiam legiones præmiserat, Pompeium petiturus; quem in usum tum aliis e fanis, tum ex ipso Capitolio donaria pleraque omnia sustulerat.

LXVIII. Neque mediocriter spem ejus erexerunt objecta tum et paulo post omina. Quippe dum adornat iter, in comitatum ejus lauream supervolans milvus injecit; et postea, sacra eo faciente Fortunæ, taurus adhuc intactus effugit, paludemque nactus, eam tranavit. Responderunt haruspices, *Cæsaris fata sic adumbrasse deos; manentique exitium, mare transeunti vitam victoriamque portendi.* Quamvis igitur hiems esset, et ob tempestates difficilis trajectus speraretur; ordinatis a tergo omnibus, Brundisium intendit iter. Exeuntem prosequuta ingens hominum multitudo pacem orabat, et cum Pompeio reditum in gratiam; satis enim apparebat, si vi victus alteruter esset, eumdem libertati, quem bello, finem fore. Profecto jam Cæsare, pueri ludicra pugna concurrerunt Romæ; superioresque exstiterunt, qui Julianorum sibi nomen indiderant.

LXIX. Postquam Brundisium Cæsar venit, quo legiones duodecim, et omnem equitatum convenire jusserat, vix tantum reperit navium, ut quinque legiones transportari cum sexcentis equitibus possent. Igitur pro concione hor-

§ LXVII. Cæs. — Jo. Sarisb. Polycrat. III, 10. — Dio. — Plut. in Cæs. —
§ LXVIII. Flor. IV, 2. — Appian. Civ. lib. II.

tatus est milites, *ut æquo animo relinquerent impedimenta sua, quo plures imponi pugnatorum possent:* atque ipsis alacriter acclamantibus, sine mora compleri naves jussit. Cæterum ventis reflantibus, per aliquot dies hæserunt ad ancoras; quo temporis intervallo et consulatum Cæsar iniit Brundisii, et aliæ duæ legiones supervenerunt. Septem igitur legiones, sed infrequentibus signis, quia bellis gallicis et longo ab Hispania itinere, ad hoc autumni gravitate in Calabria, valde erant deminutæ, in naves onerarias imposuit; rostratis, quarum habebat haud magnum numerum, ad præsidium Siciliæ Sardiniæque relictis. Hæc classis, quum pridie nonas januarias solvisset, tota nocte propter malaciam propinquis locis hæsit; postero die Græciam attigit, tempestatibus ad Ceraunios delata montes, ibique, navibus omnibus incolumibus, milites exposuit.

§ LXIX. U. C. 704; A. C. 48. — Lucan. V, 430. — Dio. — Appian. — Cæs. — Liv. Epit.

JOANNIS FREINSHEMII
SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM
LIBER LXXVI
IN LOCUM LIBRI CXI LIVIANI.

EPITOME
LIBRI CENTESIMI UNDECIMI.

M. Cœlius Rufus prætor, quum seditiones in Urbe concitaret, novarum tabularum spe plebe sollicitata, abrogato magistratu pulsus urbe, Miloni exsuli, qui fugitivorum exercitum contraxerat, se conjunxit: uterque, quum bellum molirentur, interfecti sunt. Cleopatra, Ægypti regina, a Ptolemæo fratre regno pulsa est. Propter Q. Cassii prætoris avaritiam crudelitatemque Cordubenses in Hispania cum duabus varianis legionibus a partibus Cæsaris desciverunt. Cn. Pompeius, ad Dyrrhachium obsessus a Cæsare, et, præsidiis ejus cum magna clade diversæ partis expugnatis, obsidione liberatus, translato in Thessaliam bello, apud Pharsaliam acie victus est. Cicero in castris remansit, vir nihil minus, quam ad bella natus; omnibusque adversarum partium, qui se potestati victoris permiserunt, Cæsar ignovit.

I. Interea temporis, occupato per varia negotia Cæsare, Cn. Pompeius, quum annum ad apparanda, quæ vellet, liberum habuisset, ingentes terra marique vires contraxerat. Quinque legiones cum adjunctis equitibus trajecerat ab initio: unam deinde effecerat ex Sicilia, quæ facta ex duabus, *Gemella* vocabatur; et unam ex veteranis, qui in Creta et Macedonia sedes fixerant: duas in Asia conscribendas curaverat Lentulus. Præterea cum duabus syriacis

legionibus, exercitus crassiani reliquiis, Scipio Metellus exspectabatur. Sagittarios tria millia habebat; funditorum cohortes sex; equitum septem millia, maximam partem ex regum auxiliis.

II. Naves insuper rostratas instructas habebat sexcentas; quarum præstantissimæ centum romani generis milites vehebant: onerariarum præterea maximus numerus aderat. Eam classem per omnem maritimam oram distribuerat, quæ transitu Cæsarem prohiberet. Navibus ægyptiis Cn. Pompeius adolescens præerat; asiaticis D. Lælius, C. Triarius; syriacis C. Cassius; rhodiis C. Marcellus cum C. Coponio; liburnicæ atque achaicæ classi Scribonius Libo, M. Octavius. Sed universæ rei maritimæ præfecturam M. Bibulus gerebat, cui omnes reliqui dicto audientes esse debebant. Civitates præterea Dyrrhachium, Apolloniam, cæterasque ad eam oram hibernis occupare decreverat.

III. At Lentulus Marcellusque consules, quum eorum in exitu annus esset, senatum convocarunt. Civilis enim discordia senatum quoque geminaverat, ut et qui Romæ, et qui Apolloniæ erant, hoc ad se vocabulum traherent. Nam apud Pompeium haud minus ducenti senatores erant: tantum ei paraverat auctoritatis suscepta, ut putabatur, libertatis defensio. Igitur et quidam ætatis extremæ, præterea claudus altero pede ad eum se contulerat; et M. Brutus, quanquam ad id tempus Pompeium, cujus jussu pater Bruti fuerat interfectus, neque salutare, neque respicere solitus. Ut autem omnia, quam fieri posset, proxime morem majorum agerentur, Thessalonicæ per augures templum constituendum curaverant, ubi senatus cogi posset, quod alio loco facta senatusconsulta pro justis non habebantur.

IV. Eo postquam convenit exsul senatus, verba de repu-

§ I. U. C. 704; A. C. 48. — Cæs. de B. Civ. lib. III. — Appian. Civ. lib. II. — Oros. VI, 15. — Lucan. III, 169. — Vell. II, 51. — § II. Lucan. V, 420. — Vell. II, 51. — Cæs. — § III. Plut. in Pomp. et Bruto. — Dio, lib. XLI. — Lucan. V, 8. — Varro apud Agell. XIV, 7.

blica facere Lentulus instituit : « ante omnia decernendum « huic cœtui, hunc esse verum justumque populi romani « senatum ; qui Romæ sint, desertores causæ publicæ, ami- « cos tyranni, purgamenta potius amplissimi ordinis, quam « membra, nequidquam usurpare vocabulum curiæ, cujus « jura prodiderint. Proximum esse, ut provideant, quo- « modo et per quos in posterum gerenda sit respublica : nec « enim consulum haberi comitia attinere, quod de eorum « imperio ferri lex curiata nequeat. Idcirco reliquos quidem « proconsulibus et proprætoribus, suo quemque loco rei- « publicæ navaturos operam ; sed tamen unum summum « constitui ducem oportere, neque dubitandum, quin Pom- « peius is esse debeat ». Erat sane jam anno superiore datum Pompeio summum imperium, sed consulibus adjunctis. Tum vero, summam belli rerumque omnium uni permitti placuit.

V. Atque is, ut animos ad meliorem spem erigeret, hujusmodi orationem habuit : « Ego vero nullum pro vobis et « republica laborem, nullum discrimen deprecor, Patres « conscripti : potestatem impositam recusarem, nisi vobis « omnibus adjutoribus usuro neque consilium, neque col- « legæ defuturi essent. Idcirco magna mihi spes optimi « eventus sollicitum animum consolatur ; modo vos quoque « bono animo sitis, neque magis umbra rerum et vocabulis, « quam rebus ipsis, moveamini. Scio, a multis consilium « meum Urbem relinquendi reprehensum esse ; cujus nunc « quoque adeo non pœnitet, ut hoc uno modo conservari « potuisse rem romanam existimem ; perdendamque nobis « in perpetuum urbem fuisse, nisi relicta ad tempus foret. « Segregavimus a nobis improbos cives, segregavimus timi- « dos ; et qui manendo ab illis impetiti, ab his deserti, ho- « stem instantem, copias ambiguas, consilia impedita ha- « buissemus, egregie explicavimus omnia : vires terrestres « maritimasque maximas coegimus ; pecunia, commeatu, « regum atque populorum auxiliis abundamus : neque cor-

§ IV. Dio. — Appian. — Lucan. V, 17 et seqq.

« pora sua tantummodo nobis præstabunt hæ copiæ, sed « animis etiam nobiscum votoque stabunt.

VI. « Teneat sane vacuam ille Urbem, et desertas a do« minis domos; dum hic sit senatus, hic romana civitas, « quæ profecto non in ædificiis consistit, sed in civibus; « quemadmodum et olim clarissimorum populorum exem« plis præjudicatum est. Athenienses bello Medico urbem « perituram secum, si mansissent, reliquerunt, ut salvi at« que incolumes gloriosius reciperent haberentque. Quid « majores nostri? Quum Urbem Galli occupassent, nonne « ab Ardea et Veiis romanum exercitum eduxit Camillus, « alter urbis imperiique nostri conditor? Quid igitur vetat, « quominus eadem sequuti consilia, parem sperare eventum « debeamus? Cum eo homine nobis res est, qui summam « et incredibilem cupiditatem imperandi ne nunc quidem « tegere potest, manente bello, et incerto rerum exitu. « Quid illum facturum censetis, quod omen dii prohibeant! « victorem, qui nunc arbitratu suo creat magistratus, dis« tribuit exercitus, dilargitur provincias, omnia legum po« pulique, omnia senatus jura sibi uni vindicat?

VII. « Cum hoc tam superbo, tam impotente tyranno sic « est decertandum, ut omnino victoriam vindictamque spe« remus; sed tamen, etiamsi contra daret Fortuna, perire « potius optemus, quam omnium modo terrarum gentium« que dominos, insolentissimum dominum pati. Mihi certe « fixum decretumque est, non modo, quam semper in im« periis præstiti, adhibere virtutem, fidem, diligentiam; sed « etiam, si fieri posset, augere omnia, majoraque et inten« tiora præstare. Neque me sic antiquus ille deseret deorum « favor, ut fortunatum in omnibus, demum in optima causa « jacere patiantur. Nam de apparatu nostro, quem juxta « mecum scitis, quid opus est dicere? Tot civium roma« norum legiones, tot sociorum regum atque civitatum « auxilia, tantæ toto mari classes, excitare vel ignavos pos« sent. Vos modo, quod felix faustumque sit, eam adhibete

§ V. Appian. — Lucan. l. c. — § VI. Appian.

« curam atque industriam, quam tempora nostra et reipu- « blicæ desiderant. »

VIII. Similem deinde ad milites, qui aderant, concionem habuit, læta omnium acclamatione. Eodem tempore laudati ab hoc senatu sunt sociorum promptissimi; donaque et honores decreti Rhodiis, Spartanis, Atheniensibus. Utque Massiliensium fidei, quod posset, præmium redderetur, Phocæam, cui suam originem debebat Massilia, liberam esse jusserunt. Cotyi quoque, qui Sadalem filium e Thracia cum equitibus quingentis miserat, actæ gratiæ, reguloque munera missa. Iisdem honoribus rex Dejotarus affectus est, qui sexcentos adduxerat equites, et Rhuscipolis, quem sequuti erant ex Macedonia ducenti. Sed effusa maxime in Jubam studia fuerunt, cujus victoria magnam civilis belli profligatam partem credebant. Ptolemæus quoque Auletæ filius, cui tutor ab senatu datus Pompeius fuerat, rex appellatus est; sororque Cleopatra abstinere regno jussa, quod a propinquis et amicis pueri ereptum, in Syria colligendo copias, repetitum ibat.

IX. His ita ordinatis, Pompeius, quum ob tempus anni transmissurum mare Cæsarem non arbitraretur, Thessalonicæ hiemare constituerat. Eadem opinio præfectis classium fraudi fuit, quo negligentius litora custodirent. M. Bibulus naves centum decem Corcyræ habebat; sed quia neque naves ornatas, neque remiges paratos tenuerat, prius ad continentem Cæsar appulit, quam occurri posset. Neque Lucretius Vespillo et Minucius Rufus, qui cum octodecim lælianis navibus erant Orici, opponere se ausi erant; quanquam Cæsar haud plures duodecim rostratas præsidio duxerat. Igitur Bibulus, comperto Cæsaris adventu, quum adhuc aliquas excipi naves posse speraret, vacuis occurrit, quas cum Fusio Caleno legato Brundisium Cæsar, ad transportandas reliquas copias remiserat.

§ VIII. Dio, lib. XLI, p. 106 et 112. — Lucan. — Eutrop. VI, 16. — L. Ampel. — Cæs. B. Civ. III, fin. — Strab. lib. XVII, p. 796. — § IX. Appian. Civ. lib. II, p. 480.

X. Ex eo numero nactus triginta, cum ipsis nautis dominisque navium combussit, ut supplicii fœditate cæteros absterreret. Summa deinde diligentia usus, a Salonis Oricum usque totum mare classibus prætexuit; ipse per asperrimam hiemem excubans in navibus, neque laborem ullum aut munus despiciens. At Cæsar, misso ad Pompeium L. Vibullio Rufo, quem semel apud Corfinium, iterum in Hispania captum, præstiterat incolumem, ideoque ad perferenda de pace mandata judicabat idoneum; statim atque milites exposuerat, per asperos angustosque calles, sed, ignorantibus adventum ejus hostibus, incustoditos, Oricum proficiscitur, ubi L. Torquatus præerat: qui, quum frustra Græcos arma capere jussisset, quod contra consulem romanum ea capturos negabant, aperuit portas, et a Cæsare conservatus est.

XI. Inde protinus Apolloniam itum; et, profugiente L. Staberio, postquam itidem Apolloniatas ad Cæsarem inclinare senserat, id quoque oppidum, voluntate incolentium, receptum est. Nec mora fuit, quin Bullide et Amantia cæterisque finitimis civitatibus, et ex tota denique Epiro legati venirent ad Cæsarem, omnibus imperata facere paratis. Haud procul inde Dyrrhachium aberat, horreum Pompeii, quo omnis generis apparatus magnam vim contulerat. Hoc Cæsar ostendit militibus, et, *quia fortuna tam favente essent usi, ut per infestum tempestatibus et hostibus mare incolumes transirent, totque civitates parvo tempore redegissent in potestatem, ne deessent favori deorum*, hortatus est, *parumque adhuc laboris adderent, quo, priusquam advenire Pompeius posset, Dyrrhachio potirentur. Eam rem et abundantia hiberna præstituram in præsens, et ad summam belli magnæ utilitati fore.*

XII. Sed Pompeius, celeriter accepto nuntio, quippe Vibullius, ut ei Cæsaris adventum cito nuntiaret, dies noctesque, mutatis etiam jumentis, iter continuaverat, nihil ad summam diligentiam reliqui fecit, quo conatum hostis

§ X. Appian. Civ. II, p. 462. — Cæs. — § XI. Dio. — Appian. — Cæs.

præveniret. In eo itinere, quum neque diebus, neque noctibus intermitteretur, et vix ad cibum capiendum satis daretur spatii, Pompeii milites in eum metum venerant, ut adesse hostem ubique putarent, et in Epiro finitimisque regionibus signa prope omnes relinquerent, complures arma projicerent. Evasit tamen ad Dyrrhachium Pompeius prior, castrisque prope oppidum positis, exercitum ex vehementi consternatione recepit.

XIII. Ibi Labienus princeps jurare cœpit, *se eum non deserturum, eosdemque subiturum cum eo casus*: idem deinceps tribuni centurionesque, et postremo milites fecerunt. Igitur, prisquam Antonius cum reliquis copiis se Cæsari conjungeret, huic noceri posse sperans, ad flumen Apsum processit, quod fines Dyrrhachinorum Apolloniatiumque disterminat. Simili spe contra movet Cæsar. Sed ubi ventum ad flumen, majoresque Pompeii vires cognovit, in finibus Apolloniatium posuit castra, ut inter duos exercitus flumen interesset, cæterum videre invicem, et colloqui possent. Eo loco Cæsar exspectare brundisinas copias statuit. Sed illæ quum a Fusio Caleno adducerentur, literæ Cæsaris ad Calenum allatæ sunt, quibus omnes portus litoraque teneri classibus adversariorum significabat.

XIV. Igitur Calenus, quum paulum progressus a portu fuisset, Brundisium repetiit. Una navis, quæ milites nullos vehebat, quum, imperio contempto, profecta esset, ad Oricum expugnata est a Bibulo, omnesque puberes, qui in ea erant, supplicio affecti. Cæsaris legiones, quas idem periculum exspectabat, literis ejus tempestive perlatis, fortuna servavit. Per eadem tempora Cæsar, sive revera cupidus pacis, sive, quod magis est credibile, temporis ducendi gratia, donec auctiores habuisset copias, simul adversariorum pertinaciæ gnarus, et ex hac odium illis omnium parans, nullam occasionem tentandarum conditionum prætermisit. Ad Oricum legati Cæsaris M. Acilius, L. Statius Murcus, cum Bibulo et Libone colloquuti (nam his mare,

§ XII. Cæs. — Dio. — Ptolem. III, 13. — Lucan. V, 471.

illis litus obtinentibus, ejus rei facultas inciderat), in spem eam venerant, aliquid ad concordiam profici posse, quia pompeiani duces, cupere cum Cæsare loqui, dixerant.

XV. Idcirco Cæsar, quum forte cum una legione Buthrotum profectus, literas legatorum accepisset, statim recurrit Oricum. Sed quum neque Bibulus ad colloquium processisset, et Libo legatorum, quos Cæsar ad Pompeium mittere cupiebat, præstare periculum nollet; ne inducias quidem concedere voluit, nihil aliud ab hostibus quæri sentiens, quam ut aqua, rebusque aliis, quibus indigebant, induciarum obtentu, classem reficerent. Nam sicut illi mare, ita terram in potestate Cæsar habebat, stationibusque per litora dispositis, non aquandi, non lignandi, ne religandi quidem naves facultatem dabat. Unde et M. Bibulus, quum in summo frigore et inopia per multos dies, quanquam corpore æger, discedere ex navibus nollet, neque ibi curari posset, aucto morbo diem suum obiit. In ejus locum suffectus est nemo; sed singulis classibus præpositi, suo eas arbitrio regebant.

XVI. Interea L. Vibullius, qui mandata Cæsaris exponendi otium nondum fuerat nactus, cum Pompeio agere instituit. At ille interfatus, « Quid mihi, inquit, aut vita, « aut civitate opus est, quam beneficio Cæsaris habere vi- « debor? cujus rei opinio tolli non poterit, quum in Italiam, « ex qua profectus sum, reductus existimabor ». Bello perfecto, Cæsar hæc dicta cognovit ab iis, qui interfuerant: interfuerunt autem Scribonius Libo, L. Lucceius, et scriptor historiarum Theophanes, quibuscum res maximas communicare Pompeius consueverat. Sed tum etiam alio facinore Pompeiani declaraverunt aversam a pace voluntatem. Crebra inter milites utrinque colloquia fiebant, modico interfluente amne: eo P. Vatinium mittit Cæsar, qui magna voce sæpius proclamaret, *liceretne civibus ad cives legatos de pace mittere, quod prædonibus et fugitivis licuisset?* Responsum est ab altera parte, *A. Varronem postero die ad*

§ XIV. Dio. — Cæs.

colloquium venturum: agitur una etiam utrinque, quemadmodum tuto legati venire, et, quæ vellent, exponere possent.

XVII. Sed quum in constitutum locum P. Vatinius venisset, et cum eo loqui T. Labienus cœpisset, ex improviso tela sunt in Vatinium conjecta; quæ ille militum armis protectus vitavit: centuriones aliquot militesque Cæsaris vulnerati sunt, exclamante Labieno, «Desinite ergo de compositione loqui: nam nobis, nisi relato Cæsaris capite, pax esse nulla potest». Iisdem temporibus Romæ L. Cœlius Rufus prætor, novarum rerum materiam quærebat, non amore reipublicæ, aut quod æquum esse, quod agebat, crederet, sed dolore atque indignatione motus, sicut ipse confitebatur. Homo erat eloquio animoque Curioni simillimus, cujus etiam pellectus amicitia, et odio Appii, quem sciebat in diversis partibus fore, ad Cæsarem simul ex Urbe profugerat; idque ob meritum præturam nuper erat consequutus. Sed quia C. Trebonium prætorem urbanum non sors, sed Cæsar effecerat, omnibus in rebus illi se opponere instituit. Nisi forte homo ingeniosissime nequam, quasi honestiorem hanc causam prætexuit, potius æris alieni magnitudine, ut alii multi, ad res novandas impulsus, quod servari se posse in otio desperabat.

XVIII. Idcirco tribunali juxta sellam C. Trebonii collocato, si quis appellasset, auxilio fore pollicebatur debitoribus. Sed quia Trebonius juxta Cæsaris constituta judicabat, summamque in omnibus æquitatem atque moderationem adhibebat, nemo repertus est, qui appellare vellet. Iis enim temporibus nondum tanta quisquam erat impudentia, ut, quum se debere fateretur, integras tenere possessiones suas postularet.

XIX. Idcirco Cœlius, ne nihil effecisse videretur, legem promulgavit, sexenni die, sine usuris, creditæ pecuniæ

§ XVI. Strab. lib. XIII, p. 617, et alibi. — Cæs. — § XVII. Liv. Epit. — Cic. ad Famil. VIII, 17. — Vell. II, 68. — Dio, lib. XLII. — § XVIII. Cæs.

solverentur. Id quoque vanum inceptum fuit, consule Servilio, magistratibusque reliquis repugnantibus. Tum Cœlius, ea lege sublata, duas promulgavit novas : unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donabat; alteram tabularum novarum. Hæc et grata tenuioribus erant, et ab homine diserto jamdudum seditiosis concionibus alienatam plebem inveniebant. Facile igitur inducta est, ut in C. Trebonium faceret impetum, eumque, vulneratis nonnullis, de tribunali deturbaret. Sed is quidem mutata veste fugit. At Servilius consul, advocatis ex itinere militibus, qui in Galliam destinabantur, præsidioque hoc curiam muniens, de his rebus ad senatum retulit. Patres, removendum a republica Cœlium, censuerunt. Tamen propter intercessionem tribunitiam senatusconsultum non potuit fieri : auctoritas perscripta est.

XX. Sed consulem tabulas legum promulgatarum tollere aggressum, Cœlius per vim et seditionem repulit. Iterum ergo coactus, adhibito præsidio, senatus *videre consulem* jussit, *ne quid respublica detrimenti pateretur*. Hac accepta potestate, sellam Cœlii curulem fregit : at ille posuit alteram loris intentam; tacite illudens consulem, qui *aliquando flagris cæsus ab Isaurico patre* dicebatur. Ad extremum tamen superior et jure et potentia consul, Cœlii partes alii cuidam prætori demandavit; ipsum et foro et curia exclusit, volentemque concionari de Rostris detraxit. Cœlius, ignominia simul iraque permotus, ad Pompeianos scripsit, in Urbem eos advocans, nudatam præsidiis futuram, et studio populi proniorem in illas partes, vacuamque Italiam ostentans; quod etiam saluberrimum illis partibus fuerat.

XXI. Misit etiam ad T. Annium Milonem clandestinos nuntios, quem inimicissimum Cæsari noverat, propterea, quod restitutis exsulibus, solus ille reditum non impetraverat. Magnorum hæc esse motuum initia poterant, viris claris et audacibus talia molientibus, occupato alibi Cæsare,

§ XIX. Dio. — Cæs. — § XX. Liv. Epit. — Dio. — Quintil. VI, 3. — Cæs. — Cic. — Vell. II, 52.

et incertissimis plane temporibus. Cæterum ex tanto metu celeriter et citra detrimentum hi conatus in nihilum evaserunt : quippe Milonem, contracto fugitivorum exercitu profectum in Campaniam, et quasi mandato Pompeii homines sollicitantem, quotquot ob æs alienum, aut facinora credebat idoneos, pauci sunt sequuti; Capuaque frustra tentata, confugiendum ei Tifata fuit. Ignarus horum, et meliora sperans Cœlius, conjungere se cum illo cupiebat. Sed quia occulta fuga nec satis tuta videbatur, et majus ad omnia momentum erat, si quasi prætor proficisceretur, commeatum a consule petiit, tanquam purgandi sui causa Cæsarem aditurus. Consul simulari hæc suspicatus, tribunum plebis adjunxit, qui res novas molientem coerceret.

XXII. At Cœlius, haud longe dum profectus, audito Milonis incommodo, in itinere substitit; unde, cognito ejus consilio, tribunus hominem in Urbem reducebat. Sed interea senatus Milonem hostem judicaverat; Cœlio manere ad Urbem jusso. Id quum esset factum, isque se negligentius custodiri sensisset, in Campaniam profugit, vires et consilia cum Milone juncturus : nam ex magnis in ædilitate datis muneribus, aliquem reliquum habebat gladiatorum numerum. Hos igitur Neapolim clam jussit ingredi, proditionem oppidi sperans : ipse Casilinum venit, et sub idem tempus signa ejus militaria Capuæ comprehensa sunt. Ita consilio patefacto, quum nihil procederet, Campanique eum pro hoste haberent, agrum Thurinum petiit, ubi pulsum Campania Milonem agere compererat.

XXIII. Et sane, si reperisset superstitem, moliri aliquid conjuncti poterant. Sed Milo jam occiderat, in oppugnatione castelli Cosani lapide ex muro ictus. Paulo post etiam Cœlius haud mitiore fato defunctus est, quum Thurios pervenisset : nam ab equitibus gallis et hispanis, quos præsidii causa Cæsar miserat, quum iis contra Cæsarem nummos polliceretur, interfectus est. Iisdem temporibus, quum in Epiro præter equestria certamina, his illisque vado facile

§ XXI. Cæs. — Dio. — Vell. — Oros. VI, 15. — § XXII. Cæs. — Dio.

transeuntibus modicum amnem, nihil rerum gereretur (nam Pompeii conatum transducendi copias pons interruptus destituerat), Cæsar audacissimo facinore morantes Brundisii legiones adducere paravit. Quum enim pompeianæ classes maria obsiderent undique, hibernum sibi tempus aptissimum judicabat, dum hostes, tempestatibus deterriti, vacuum et incustoditum trajectum relinquerent.

XXIV. Sed Bibuli primum, deinde Libonis diligentia factum erat, ut Antonius portu exire non auderet. Quippe Libo parvam insulam, portui brundisino objectam, qua necessarius erat transjecturis egressus, occupaverat: et quamvis propter inopiam aquæ, et acceptum ab Antonio detrimentum, alio coactus erat se recipere; hiems mare claudebat. Idcirco Cæsar, impatiens moræ, fortassis etiam suspectans Antonium, ne exspectare eventum vellet, sub alteram vigiliam ignoratus excessit castris, conscensoque vehiculo perrexit ad locum, ubi naviculam et optimum gubernatorem opperiri per servos præmissos jusserat, tanquam nuntium Cæsaris trajici oporteret. Cum his servis (tres omnino erant) ipse quoque servili habitu fortunam dissimulans, navem scalmorum duodecim conscendit, licet horrente tempestatibus mari, et ventis pertinacissime flantibus.

XXV. Magno labore, licet prono alveo, perventum ad ostium amnis erat, quum ventis et æstu adverso remorum irritum laborem fore apparuit. Ibi desperanti gubernatori vir ingens animi, et fortunæ suæ cuncta cessura putans, «Quid times, inquit? Cæsarem vehis». Ad hanc vocem attonitis omnibus, et summo conatu intendentibus nervos, ostium superatum est nequidquam: ventus enim subinde ad litus rejiciebat lembum, donec vicina jam luce, timenti gubernatori, ne ab hostibus conspicerentur, Cæsar invitissimus redire permisit. Quia tamen omnino faciendum pu-

§ XXIII. Cæs. — Vell. II, 68. — Appian. — Dio, lib. XLI. — Plut. in Cæs. — Flor. IV, 2. — § XXIV. Dio. — Cæs. — Plut. in Anton. — Flor. — Lucan. V, 507.

tabat, ut, donec vehementiores venti essent, transitum tentarent sui, hoc maxime auxilio perrupturi, quos in tranquillo mari certum ab instructissimis hostium classibus exitium manebat; Postumium in Italiam misit, cum epistolis severioribus.

XXVI. Plures enim dederat, ut, si Gabinius, aut Antonius, aut Calenus cunctarentur, quibus erant priores tradendæ literæ, Postumius haberet, quas exhibere militibus posset, quibus eum sequi, quotquot voluissent, jubebantur. Imperabat autem, *quando portus ab adversariis tenebantur, ut ad Appolloniatium litora ejicerent naves: earum jactura se nihil commoveri, modo viros habeat, per quos adipisci posset omnia.* Cæterum Gabinius, a navigando abhorrens, longo circumitu per Illyricum copias, quibus præerat, instituit ducere. Antonius et Calenus potius cum periculo tentandum brevius iter existimabant, quam ad imperium et necessitatem Cæsaris serius occurrere. Et erat summa militum alacritas, et ad Cæsarem proficiscendi ardor; eorum etiam, qui paulo ante, se laboribus fractos objici periculis, quanta firmissimi vix sustinere possent, erant questi. Quare minimo negotio persuaserunt iis duces, ut Austro flante conscenderent naves, seque fluctibus traderent.

XXVII. Inter hæc Pompeius, ut, priusquam auctiores copiæ Cæsaris fierent, pugnaret, iterum instructam aciem transducere conatus, incepto repente destitit, ringentibus omnibus, et pulcherrimam occasionem dimitti jactantibus. Sed deterritus adverso omine fuerat, quia duo milites vadum tentantes ab Cæsariano uno erant interempti. Namque felicitas Cæsaris omnia, etiam temere cœpta, in bonum ei vertebat. Itaque et audacissimum ejus cœptum, legiones hiberno mari transjiciendi, non incolumes modo copias illi præstitit, sed ultro cessit adversariis in grave detrimentum. Quippe dum Dyrrhachium prætervehuntur Cæsaris naves,

§ XXV. Plut. in Cæs. et Apophth. Rom. — Dio. — Appian. — Cæs. — § XXVI. Cæs. — Appian. — Plut. in Anton.

Q. Coponius, qui rhodiæ classi præerat, conspectas cum rostratis viginti sequebatur; et remissiore jam vento propemodum attigerat, haudquaquam æquo certamine longis navibus onerarias oppugnaturus, quum subito intendi ventus cœpit, Julianosque longe ab hostibus divellere. Atque illi Nymphæum tenuerunt, haud procul Apollonia, quanquam haud satis tutum, Austro flante, portum; nempe minoris navium, quam legionum, interitum æstimabant.

XXVIII. Ibi mira felicitate subito conversus est ventus, et pro Austro spirare Africus cœpit; contra quem illa erat tutissima statio. Repentina igitur commutatione rerum, qui modo in periculo fuerant, spectaculo periclitantium hostium perfruebantur. Quippe naves rhodias tam sæva tempestas comprehendit, ut in clauso et importuoso mari constratæ illorum, numero sedecim, ad unam omnes eliderentur : remiges atque propugnatores, quibus fluctus pepercerant, partim interfecti sunt a Julianis, alii capti, quos Cæsar conquisitos diligenter conservavit, domumque remisit. Duæ tamen Cæsaris naves captæ sunt ab hostibus, diverso vectorum fato. Contra Lissum ad ancoras ambæ constiterant, ignaræ, quorsum reliqua classis cursum intendisset. Idcirco Octacilius Crassus, qui Lisso præerat, multis minoribus navigiis cinctas ad deditionem hortabatur, incolumitate promissa. Tum vero, quantum sit hominibus in firmitudine animorum et experientia casuum præsidii, apparuit. Nam tirones altera navi vehebantur : ii quum se dedidissent, Octacilii perfidia omnes sunt interempti : veterani, simulatione deditionis extracto tempore, navem impulerunt ad litus; et, exscensione facta, equites ab Octacilio immissos repulerunt, et ad suorum præsidia pervenerunt incolumes.

XXIX. Octacilius etiam Lissum amisit, quia conventus civium romanorum, Antonii audito adventu, ad Cæsaris partes se applicuerat, cujus beneficio datum sibi oppidum

§ XXVII. Cæs. — Appian. — Dio. — § XXVIII. Appian. — Cæs. — Plutarch. in Anton.

atque munitum meminerat. Legiones veteranorum tres Antonius transvexit, unam tironum (hæc erant circiter viginti militum millia), equites octingentos. Horum adventus, eodem ferme tempore Cæsari Pompeioque cognitus, utrumque excivit, ut eodem die castra moverent : hic, ut occurreret venientibus, et ne cum Cæsare conjungi possent, impediret; ille, ut conatus Pompeii vanos efficeret. Uno die celerius occurrit Magnus, quia nullum illi transeundum flumen fuerat; Cæsarem vadum quærendum tardaverat. Sed adversus vim hostium Antonius castris se tenuit; superventu deinde Cæsaris Pompeius ad Dyrrhachium posuit castra, loco idoneo; Asparagium vocant.

XXX. Theophanem deinde, quo præfecto fabrum utebatur, misit, qui Rhodios amissa classe consolaretur, *non ab hostibus accepto detrimento, sed illato tempestatibus; neque navalem illorum deliquisse gloriam, et, quod virium decessisset, id abunde beneficio senatus atque Pompeii recuperaturos ex victoria, quam certam exploratamque esse in manibus.* At Cæsar, jam abundans copiis, Cn. Domitio Calvinio tres legiones cum equitibus quingentis, L. Cassio legionem tironum et equites ducentos, C. Calvisio Sabino cohortes quinque cum paucis equitibus attribuit, ut per illum Macedonia, per istum Thessalia, per hunc Ætolia reciperentur; simul res frumentaria horum opera fieret expeditior: ipse Pompeium insequutus, castra castris ejus opposuit; et postridie, copiis instructis, potestatem pugnandi fecit.

XXXI. Sed Pompeio castris se tenente, postero die per circumitum tectasque arbustis vias Dyrrhachium properat. Recurrit eodem Pompeius; sed quia Cæsaris consilium aliquanto serius cognoverat, exclusus ab oppido, propinquo colle (*Petram* vocabant Dyrrhachini) castra posuit. Cæsar, frustra expugnatione tentata, propter inexpugnabilem situm loci, mature revocavit suos. Quippe Dyrrhachium in extrema Macedoniæ ora, quam olim illyrica natio Parthini tenuerunt, præter exiguum collem undique mari cingitur,

§ XXIX. Plut. in Anton. — Cæs. — § XXX. Plut. in Cic. — Dio. — Cæs.

inaccessis propter fluctuum violentiam rupibus imposita. Igitur Cæsar admirabili, et hodie vix reperturo fidem consilio, Pompeii castra operibus circumdare occipit; his ferme rationibus permotus. Equitatu valebat Pompeius, et commeatuum copia; quarum rerum altera vexare et male habere Cæsaris frumentatores poterat, altera facultatem ei tribuebat ducendi, quoad vellet, belli. Neutrum horum Cæsari placebat, cui nihil æque in votis erat, quam ut maturrime ad manus veniretur.

XXXII. Igitur animadversa loci natura, quod circum castra pompeiana permulti erant editi et asperi colles, primum ibi castella posuit; deinde opera e castello in castellum instituit ducere, ut a mari ad mare perpetua munitione, castra Pompeii circumveniret. Sic equitatus hostilis nullum esse usum videbat, eumque ultro conclusum in angusto loco pabuli inopia afflictum iri; sibi interea liberam frumentandi rationem relinqui; et, quod in bello maximi esset, audito Pompeium obsideri, neque prælio audere contendere, magnam illi deminutionem auctoritatis, cum sua summa existimatione fore. Pompeius, cui neque pugnandi copiam fieri probabatur, neque discedere a Dyrrhachio, ubi apparatum omnem belli collocaverat, ratio erat, quod unum videbatur esse reliquum, laborem augere Cæsari, quam latissime extensis præsidiis, instituit.

XXXIII. Quindecim millia passuum complexus, multa intrinsecus castella exstruxit, eaque ipsa conjunxit operibus, ne qua parte Cæsar perrumperet. Neque tamen hic fatigabatur, quanquam cresceret opus, et ad millia passuum centum quinquaginta tenderetur. Continua interim, sed parva prælia in occupandis præsidiis committebantur. Inter quæ nona legio Cæsaris, quum præsidium quoddam occupatum munire conaretur, a sagittariis funditoribusque Pompeii, et magna vi levium armorum, quanquam præsente Cæsare, tam vehementer vexata est, ut, quoniam sisti non

§ XXXI. Cæs. — Dio. — Flor. — Lucan. VI, 21. — Vell. II, 51. — Oros. VI, 15. — Appian.

poterat, relinqui locum oporteret. Sed receptus ipse, quam pugna, videbatur periculosior; quia per declive regredientibus ex superiore loco hostis imminebat.

XXXIV. Idcirco *Pompeius apud suos dixisse* fertur, *non se recusare, quin nullius usus imperator existimaretur, si sine maximo detrimento Juliani se recepissent.* Et Cæsar, ut suis, quod posset, consuleret, crates jussit in summo tumulo constitui, quibus tecti milites fossam mediocri latitudine facerent, et, quantum possent, locum impeditum redderent. Ipse funditores idoneis locis disponit, quibus sequuturi hostes prohiberentur. Sed Pompeiani hoc audacius institerunt, quod cedere Cæsarem metu arbitrabantur. Ergo M. Antonius, qui ei legioni præerat, jussu Cæsaris suos cohortatus, a medio fere spatio impetum in hostes fecit. Atque illi, ex inferiore loco in adversum collem cursu incitati, pepulerunt Pompeianos; interfectisque plurimis, suorum amissis admodum quinque, non ulterius persequuti fugientes, neque ultra lacessiti, se receperunt.

XXXV. Erat nova et mirifica obsidionis forma, quod plures a paucioribus, omni copia rerum abundantes a famelico exercitu, claudebantur. Quippe Pompeianis patebant maria, neque ventus flare ullus poterat quin aliqua ex parte commeatui subvehendo utilis esset. Contra Cæsaris milites in magna frumenti penuria carnibus maxime (nam pecoris ex Epiro suppetebat copia) victitabant. Sed et radicibus herbisque vellendis quærebant solatium inopiæ; præsertim uno genere utebantur, quod vocabatur *chara* * : id admixto lacte in similitudinem panis subigebant. Ejusmodi panes, quum in colloquiis Pompeiani famem illis exprobrarent, vulgo conjiciebant in eos, *donec hoc genus radices tellus ferret, nunquam se dimissuros obsidionem* dictitantes, *immo prius cortice victuros ex arboribus.* Unde, re ad se delata, Pompeium dixisse ferunt, *cum feris sibi rem esse;* et protinus amoveri jussisse panes, neque cuiquam ostendi,

§ XXXIII. Cæs. — Appian. — Dio.

* De *Chara* vide notam Edit. nostræ Cæsaris, p. 253, t. II. Ed.

neque sermones vulgari, ne, pertinacia hostis cognita, flaccescerent.

XXXVI. Sed hæc incommoda spe propinquæ messis levabantur, quod jam frumenta incipiebant maturescere: simul, quia optima valetudine, aquarumque, et præter frumentum, commeatus cæteri copia utebantur, sorte sua contenti erant; præsertim quia crebris Pompeianorum transitionibus audiebant, in illorum castris præ inopia pabuli vix equos sustentari; cætera jumenta interiisse; ex cadaverum fœtore in angusto spatio morbos invulgari, accedentibus præsertim laboribus quotidianis, et aquæ summa inopia, quod omnes rivos et flumina, ne per Pompeii præsidia decurrerent, magnis operibus Cæsar averterat. Inter hæc, ut tam propinquo hoste, et in nova ratione belli, nihil satis tutum aut quietum erat, et subinde novæ nocendi cavendique artes excogitabantur.

XXXVII. Pompeiani, animadverso, cohortes Cæsaris noctu ad munitiones excubare, loco stationis ignium indicio deprehenso, confertim accedebant silentio, et simul universi mittebant sagittas intra vallum, et e vestigio se recipiebant ad suos: hoc pacto quum multi sauciarentur, id repertum remedium est, ut alio loco excubaretur, alio ignes fierent. At sicut in tempestate quidam præ cæteris gravi mole fluctus sunt, quos *decumanos* appellant; ita inter crebra certamina, dum hi tentant eruptionem, illi repellunt, uno die tribus ad Dyrrhachium præliis, totidem ad munitiones concursum est: quippe Pompeius distinendi hostis causa pluribus locis tumultum excitaverat, sed ubivis improspere. Quippe Volcatius Tullus cum tribus omnino cohortibus legionem pompeianam loco depulit: Germani, eruptione in oppugnantes facta, compluribus interfectis, incolumes redierunt. Sed præcipuæ ferociæ prælium una

§ XXXV. Plut. in Anton. — Cæs. — § XXXVI. Vell. — Flor. — Cæs. — Plut. in Pomp. et Cæs. — Lucan. — Plin. XIX, 8. — Appian. — Sueton. in Cæs. cap. 68. — Polyæn. Strat. lib. VIII. — § XXXVII. Flor. — Cæs. — Sueton. — Lucan. VI, 126.

cohors legionis sextæ edidit in castello, quod *Minucii* vocabant.

XXXVIII. Eo pompeianæ legiones quatuor per confraga et obsita dumetis occulto itinere venerant. Neque territi, licet re improvisa, Juliani, tam paucis militibus vim tantam per aliquot horas sustinuerunt, centurionis unius incredibili virtute animati. M. Cæsius fuit, cui *Scævæ* cognomen: is strenua pugna multos, qui propius accesserant, interfecit, custodiamque portæ commissæ fortissime retinuit; quanquam sauciato capite, femurque et humerum transfixus, postremo etiam oculum sinistrum amiserat. Tum vero pompeianum centurionem notæ virtutis appellans, mitti petiit, a quo deditus perduceretur. Accurrerunt viri duo, tanto labore et his vulneribus nullum non robur exhauriri potuisse ad summam imbecillitatem rati. Sed ille, confosso altero, altero vulnerato, suis addidit animum, ut tenerent locum, donec ex castris subveniri potuit.

XXXIX. Quippe Cæsar, ad Dyrrhachium admoturus partem copiarum, P. Sullam castris præfecerat. Is ergo cum duabus legionibus suppetias ferens affuit; cujus ne conspectum quidem ferre Pompeiani potuerunt. Sulla tamen instare quanquam perculsis noluit, multis incusantibus, qui judicabant, bellum eo die finiri potuisse. Sed Cæsar, alias legati atque imperatoris partes esse, demonstrans, nihil a Sulla præter rationem factum esse, dictitabat. His omnibus præliis non ultra viginti suorum desideravit Cæsar, quum ex Pompeianis ad millia duo cecidissent.

XL. Sed in castello Minucii nemo militum intacto corpore relictus est, quatuorque centuriones ex ea cohorte perdiderunt oculos: millia sagittarum circiter centum triginta, quæ fuerant ab hostibus intra vallum ejus præsidii conjecta, Cæsari renumeraverunt; quarum unus ille Scæva magnum numerum exceperat, scuto illius supra centum viginti foraminibus confosso: quem ob egregiam virtutem

§ XXXVIII. Suetou. — Val. Max. III, 2. — Plutarch. in Cæs. cap. 23. — Lucan. — § XXXIX. Cæs.

et commilitones in magna veneratione habuerunt; et imperator pecunia donatum ab octavis ordinibus ad primipilum deduxit, cohortique stipendium duplex, frumentum, vestem, cibaria, donaque militaria largiter dedit. Dum hæc ad Dyrrhachium geruntur, in Macedonia et Græcia legati Cæsaris variam fortunam habuerunt. Sub idem enim tempus, quo in provincias illi pervenerant, Scipio Metellus, generi literis excitus, cum legionibus affuit: nudata in metu parthici belli Syria, et provinciis, per quas iter habuerat, per varia exactionum nomina crudeliter exhaustis.

XLI. Quin et ex Ephesino templo pecunias sustulerat; nisi, dum id agit, epistola Pompeii, posthabitis omnibus, iter maturare jussisset. Igitur summa celeritate usus, per Macedoniam in Thessalos cucurrit, ubi cum sua legione Cassium Longinum agere cognoverat. Eodem et Sadales regulus cum thracio equitatu venit. Idcirco Cassius, detrimentis quibusdam acceptis, ad montana deflectens Ambraciam petebat. Hunc Scipio sequebatur: quem si esset consequutus, dubium non erat, quin Cassiani omnes se dederent, aut trucidarentur. Sed avocavit Scipionem M. Favonii periculum, qui, relictus ad Haliacmonem amnem cum cohortibus octo et totius exercitus impedimentis, a Cn. Domitio petebatur. Ea res et Cassio salutem attulit, et Favonio; quum, die ac nocte continuato itinere, sub idem ferme tempus, quo Domitius imminebat, Scipio occurrisset.

XLII. Domitio, ne Macedoniam omnem, multis ad eum accedentibus, occuparet, Faustus Sulla restiterat: igitur assumptis Ætolis, et Acarnanum, et Locrorum, quos Amphilochos vocant, auxiliis, quæ gentes recèns opera Cassii Longini, aut Calvisii Sabini receptæ erant, in Thessalorum fines processerat. Postquam eodem, uti diximus, Scipio venit; Domitianis pugnam optantibus, hoc refugiente, castra castris collata sunt, et parva ex insidiis præ-

§ XL. Sueton. — Plut. — Lucan. — Dio. — Cæs. — Val. Max. — Flor. — § XLI. Dio. — Cæs.

lia facta, quibus superiores Juliani fuerunt. Inter hæc Cæsar, plura quoque tentanda ratus, Fusium Calenum misit, qui, Cassio et Sabino adjunctis, longius progrederetur. Isque, Phocidis et Bœotiæ quibusdam urbibus voluntate incolentium receptis, quibusdam expugnatis, in Achaiam tamen, Isthmo a Pompeianis munito, penetrare non potuit. Rutilius Lupus tum obtinebat Achaiam, successor a Pompeio missus Appio Claudio, qui nuper, oraculi deceptus ambage, quum sibi læta quæque polliceretur, fato concesserat.

XLIII. Quippe homo, psychomantiæ et auguriis deditus, cujus in vanitatis studio multum operæ posuerat; quo scilicet certiore prædictione futura disceret, desitum a multis annis consuli oraculum Delphis sollicitarat. Ibi responsa antiquitus per virginem reddebantur, quæ, recepto maligno spiritu, magno vitæ periculo jactari inter fata canenda consueverat. Igitur et Phœbas (sic vocabant fatidicam virginem) ad tripodas adire metuens, simulavit responsum; et Appius, rerum istarum minime rudis, agnovit fraudem, imperioque inhibito coegit in specum descendere. Tum vero responsum a furente redditur: « Nihil ad te hoc, Ro« mane, bellum: Eubœæ Cæla obtinebis ». Sic tum appellabatur sinus Euboicus, quatenus hinc ad Rhamnuntem Atticæ, inde Carystum Eubœæ oppidum pertinet.

XLIV. Hanc in regionem quum se condidisset Appius, aliter atque existimaverat, morbo solutus belli discrimen evasit. Dum ista fiunt, resque variis locis armis geritur, Cæsar nequaquam consilia pacis omnino deposuerat, quin saltem ad alios potentes viros mitteret, quatenus de voluntate Pompeii desperaverat. Scipionem quidem per Clodium utriusque familiarem tentavit; Lentulum prioris anni consulem, per Cornelium Balbum, qui summa audacia sæpius castra Pompeii est ingressus, ut sermones cum Lentulo conferret, certissimo, si deprehenderetur, exitio. Sed neu-

§ XLII. Dio. — Cæs. — § XLIII. Cic. de Divin. I, 58, et de Legg. II, 13. — Val. Max. I, 8. — Oros. IX, 15. — Lucan. — Liv. XXXI, 47.

trubi successere conatus. Lentulus dubitando, quanti se venderet, eousque rem extraxit, donec acie decretum est. Scipio, quum ab initio præbuisset aures, a M. Favonio castigatus, Clodium ultra ad colloquium non admisit.

XLV. Interim ad Dyrrhachium ab utroque imperatore quotidie producebantur instructi exercitus : a Cæsare, quia pugnare summopere cupiebat; a Pompeio, quia nolebat eam de se famam spargi, quasi Cæsari lacessenti non auderet resistere. Sed ut necessitatem pugnandi vitaret, pro castris constituit aciem, non longius primis excurrentibus ordinibus, quam quo de vallo telum tormento emissum pertingere posset. Quum hac ratione multi consumpti dies essent, Pompeius, pabuli maxime inopia coactus, erumpere totis viribus statuit. Hoc consilium agitanti opportune Roscillus et Ægus Allobroges oblati sunt, qui propter interversa equitum stipendia objurgati a Cæsare transfugiebant. Hos igitur per omnia præsidia circumductos, ut suorum animos augeret, multis ornavit laudibus, civitate quoque promissa : quod irrisisse Cicero dicitur, atque dixisse, « Egregium vero imperatorem, qui Gallis alienam « civitatem pollicetur, nobis nostram non potest reddere! »

XLVI. At Pompeius, ab his edoctus omnia, quæ ratio munitionum, quæ excubiarum atque stationum apud hostes esset, quod munus, quo tempore, et quibus accurantibus, fieret; imperat militibus, ut sibi quisque tegmen faciat ex vimine, ad galeam contegendam, et ut aggerem comportet. Hoc ubi factum est, noctu aggere et leviter armatis sagittariisque multis in scaphas et actuarias impositis, munitionum Cæsaris eam partem, quæ ad mare pertinebat, et a maximis ejus castris erat remotissima, peti jubet; eodem a Dyrrhachio naves longas subigi : eodem ipse cum sex legionibus contendit. Duo diversa castella eo loco Cæsar effecerat, sexcentorum passuum intervallo, quorum alterum in hostem erat conversum, interius diversam partem spectabat :

§ XLIV. Cæs. — Vell. II, 51. — § XLV. Lucan. VI, 81 et 118. — Cæs. — Macrob. Saturn. II, 3.

hæc transverso vallo secundum mare conjungere Cæsar instituerat.

XLVII. Sed eæ munitiones, spatium octodecim ferme millium complexæ, ob magnitudinem operis absolvi nondum potuerant. Prima luce se ostenderunt Pompeiani ad objectum castris suis vallum; simul navibus circumvecti milites alterum aggressi sunt: strenue rem utrique gerebant, fossas complebant aggere, scalis admotis superare vallum conabantur, adversus ictus lapidum, quod unum Julianis telum erat, vimineis galearum tegminibus muniti. Lentulus Marcellinus quæstor, cum legione nona, hac castrorum parte curabat. Ab hoc auxilio missæ cohortes metu fugientium una ablatæ consternationem clademque augebant. Fœda ibi cædes et fuga fuit, graviter impulsis Cæsarianis. Aquila quoque legionis tantum non in potestatem hostium venit.

XLVIII. Sed aquilifer, gravi vulnere affectus, eam equitibus forte prætervehentibus restituit: ab his ad Cæsarem relata est. Jam et castra Marcellini victor petebat, haud dubio reliquarum ejus cohortium exitio; quum ex superiore loco conspectus cum cohortibus duodecim M. Antonius deterruit hostem, exercitusque magnam partem iterum servavit. Neque multo post Cæsar, fumo admonitus (quem excitari, si qua parte erumperet hostis, præceperat) cum aliquot cohortibus accurrit. Sed jam disjectæ a Pompeianis munitiones erant; iique contra mare (quæ ratio pabulationem in ipsis liberiorem, et navium usum maximum præstabat) castra protulerant. Igitur hac parte nihil tentari posse cernens, ut tamen aliquo detrimento hostem contra afficeret, legionem animadvertit, quæ forte Torquato ducente in castra quædam vacua transferebatur. Nam ante aliquammultos dies eo loco Cæsaris nona legio tetenderat, postea, mutante consilium Cæsare, deducta inde erat, relictis integris munitionibus.

§ XLVI. Cæs. — Dio. — Plut. in Pomp. et Cæs. — Vell. II, 51. — Liv. Epit. — Appian. — Oros. — § XLVII. Appian. — Cæs. — § XLVIII. Plut. in Anton. cap. 11. — Cæs. — Oros. — Lucan.

XLIX. Idcirco eas munitiones occupaverat Pompeius, et quia plures ibi locaturus legiones erat, interiori vallo alia castra circumdederat, ut illa priora his omni ex parte includerentur. Huc Cæsar raptim ductis tribus et triginta cohortibus, priusquam sentire Pompeius posset, exterius vallum expugnavit : et deleri legio potuisset, nisi dextrum Cæsaris cornu brachium valli, a castris ad flumen tutioris aquationis causa deductum, fefellisset. Huc enim delati, castrorumque partem putantes, portam quærebant; donec animadverso errore, qua proximum erat (nec enim defendebat quisquam), transcenderunt aggerem, eadem etiam sequutis valli proruta parte equitibus. Hæc mora Pompeio spatium dedit, re cognita, legionem ab opere deductam subsidio mittendi laborantibus : quo illi conspecto, acrius se defendere; contra Cæsariani, præsertim equites, in locis angustis et impeditis receptui timentes, cum magna consternatione retrocedere cœperunt.

L. Horum fuga cæteros omnes pavoris et tumultus implevit, ut nihil prohibere Cæsaris præsentia posset, quin passim solutis ordinibus palarentur. Quidam signiferi, Cæsare signa prehendente manibus, et jubente consistere, dimissis illis, fugere perseveraverunt : tum etiam ipse Cæsar in discrimen ingens incidit, quum retinenti aquiliferum quemdam, magnarum virium hominem, ille cuspidem intentaret; sed aquiliferum, qui cum Cæsare erant, statim confoderunt. Multos milites hoc gemino prælio desideravit Cæsar, tribunos etiam militum et centuriones triginta : signa insuper militaria duodetriginta amissa sunt. Quod nisi Pompeius receptui cecinisset, totum deleri hostium exercitum potuisse, adeo certum habetur, ut ipsius Cæsaris vox annotata sit, *ea die summam victoriam penes adversas partes fuisse, si ducem vincendi gnarum habuissent.*

LI. Sed ille, sive quo civibus parceret propria pietate, aut Catonis facto permotus, qui, visa Julianorum strage,

§ L. Sueton. in Cæs. cap. 62. — Dio. — Appian. — Cæs. — Plutarch. Apophth. Rom. cap. 44. — Lucan.

flens operto capite discesserat; sive Labieni sententiam sequutus, fugientibus institit, de cætero non sollicitus. Certe captivos transdidit petenti Labieno; atque ille verbis graviter increpitos, in conspectu omnium interfecit. Nihil unquam satis evenire feliciter ignaris utendi hominibus potest. Apparebat, vinci Cæsarem posse : sed Pompeiani, dimissa victoriæ cura, jam de præmio inter se litigabant. Cæsarem, super insitum ardorem, ad intendendum præsentibus animum necessitas instigabat. Itaque consilium mutandum videns, suos idonea oratione consolatur : cladem in paucitatem militum, iniquitatem loci, errorem perturbationemque suorum, denique in fortunæ inconstantiam conferens, aliorum, quæ multa fortiter feliciterque recens fecissent, admonet: *virtute, uti alias, et ad Gergoviam esset factum, sarciri incommodum posse, et oportere, quod fortuna intulisset.*

LII. Quum hæc dixisset, ignominia notavit signiferos, quorum eminebat culpa, locoque movit; suæ potius clementiæ, quam voluntati legionum obsequutus. Tantus enim pudor veteranos ejus intraverat, ut ultro se offerrent pœnæ, decimarique peterent; deinde leni responso imperatoris vix adducti ad ignoscendum sibi, perseverarunt ad supplicium postulare signiferos, qui causam initiumqué flagitio ei dedissent. Jamque etiam ab dolore pugnam poscentes, quosdam superioris ordinis movebant, ut manendum, et acie certandum putarent. Sed Cæsar neque militibus perterritis committendum ratus, neque, donec illi reciperent animum, inopia frumenti dante spatium, discedere loco statuit, et in Thessaliam proficisci; ubi commodiorem bello sperabat regionem fore, expeditis commeatibus per Longinum et Calvisium, qui nonnulla iis locis oppida receperant, adjuvante ex Thessalis Petreio, summæ nobilitatis juvene.

LIII. Quum, præmissa trans Genusum amnem majore

§ LI. Plut. in Cæs. et Cat. — Appian. — Cæs. — § LII. Appian. — Cæs. Dio. — Vell. II, 52.

parte copiarum, Cæsar conclamari vasa jussisset, quo simul utilitati, simul famæ consuleretur; apud Pompeium sententiis variabatur. Multi, auctore Afranio, Italiam peti, alii, bellum trahi, volebant. Pompeio neutrum satis probabatur: pro Italia bellum se gerere, dicebat; nec oppressurum, quæ defensa et servata cupiat; neque dandum hosti perterrito spatium. Ergo recedentem ad priora castra Cæsarem, quæ fuerant contra Asparagium posita, vicissimque inde moventem, strenue insequutus; postquam adipisci posse desperavit, ad Scipionem properare cœpit, ei timens, ne a Cæsare opprimeretur. Hæc enim ferme summa consilii utriusque erat, ut Cæsar, si sequeretur Pompeius, æquioribus locis bellum gesturus videretur; sin vero transmitteret in Italiam, eodem per Illyricum contendere; postremo omnibus locis exclusus, exercitum, quem Scipio nuper adduxerat, obsidendo, retrahere Pompeium posse putaret.

LIV. Pompeius similiter, sive Scipionem aggredi Cæsar statuisset, ad auxilium festinabat; sive propter copias, quæ ab Italia exspectabantur, discedere ab ora maritima nollet, domitianum exercitum deleri posse rebatur. Quum Cæsari necessario prius adeunda Apollonia esset, ut saucios deponeret, stipendium militibus daret, animosque sociorum alloquio et præsidiis datis firmaret; Pompeius, expedito per Candaviam itinere, prior in Macedoniam venit. Ibi fortuna, vix quatuor horarum interposito spatio, Domitium et objecit maximo discrimini, et eripuit. Ignarus ille omnium (quippe missi ab illo ad Cæsarem, aut ad illum a Cæsare, propter infesta itinera penetrare nequibant), quum per aliquot dies castra castris Scipioni opposita habuisset, rei frumentariæ causa discesserat: et tum ad Heracleam Sinticam, quæ est subjecta Candaviæ, iter habens, in ipsum Pompeium incidisset; nisi, quod neque sua diligentia cognoscere, neque doceri a suis partibus potuerat, hostium beneficio didicisset.

LV. Allobroges, qui cum Roscillo et Ægo nuper trans-

§ LIII. Dio. — Plut. in Cæs. cap. 59. — Appian. — Vell. — Cæs.

fugerant, repertis per viam exploratoribus Domitii, sive propter veterem consuetudinem, quod in Gallia una militaverant, sive gloria elati, omnia exprompserunt. Ita deflexo itinere Domitius, qua Cæsarem venire audiverat, vitavitque Pompeium, et ad Æginium cum imperatore suo conjunctus est. Jam quocumque Cæsar adiret, præliorum Dyrrhachinorum fama præcurrerat: igitur Gomphos venienti, quod primum est contra Epirum Thessaliæ oppidum, prætor gentis Androsthenes portas clausit, dimissis ad Pompeium Scipionemque nuntiis, auxilii accelerandi causa. Sed Cæsar edoctos milites, quantum ad famam necessitatemque præsentem ea res pertineret, sic accendit, ut post horam nonam oppugnatione cœpta, ante noctem loco potirentur. Quum urbs diriperetur, insolitum spectaculum in quadam domo irrumpentium oculos tenuit: senes viginti jacentes in cœnaculo cum calicibus, similes ebriis, sed vita cassi, sedensque alius gestu præbentis potionem. Nempe nobilissimus quisque morte asperiora timentes ad medicum convenerant, eumdemque habuerant et ministrum mitioris exitus, et comitem.

LVI. Cæsar, obiter refectis militibus, Metropolim oppidum et ipsum Thessaliæ contendit, ea celeritate, ut famam cladis Gomphensium anteiret. Quasi bacchabundo agmine perventum est, quod miles, vino apud Gomphos reperto, se ingurgitaverat, Germani ante omnes, veteri gentis et tenace probro. Sed ea quoque res commodo Cæsari cessit; nam et morborum jam inter eos ingravescentium semina largiore vino discussa sunt, et alacritas militum aucta est. Metropolitæ, quum ad resistendum se pararent, visis Gomphensium captivis, et cognito, quod acciderat, se protinus potestati fideique Cæsaris transdiderunt. Cæsar hos diligenter conservavit; brevique rerum earum disperso rumore, Gomphensium malis rebus et Metropolitarum tolerabilibus omnes permotæ civitates, ad Cæsarem se contulerunt, ex-

§ LV. Flor. — Dio. — Appian. — § LVI. Dio. — Plutarch. in Cæs. — Appian.

ceptis Larissensibus, ad quorum urbem Scipio jam accesserat.

LVII. Paucis post diebus, quum adventu Pompeii in Thessaliam duo magni hostium exercitus conjuncti essent, adeo crevit hominum audacia, ut belli tantum non immemores, id modo cogitarent, qua ratione maximum e victoria fructum pro se quisque perciperent. Igitur jam increpari Pompeii moram quotidianum erat, qui exploratam victoriam non alia causa differret, quam quo diutius talibus viris imperaret. Regem regum Domitius vocabat, et Agamemnonem, quod is quoque, belli causa, pari dignitate præditis imperaverat. M. Favonius, per Pompeium stare, dictitabat, quominus eo anno ficus Tusculanas essent. L. Afranius, quem Attius Rufus pretio accepto prodidisse exercitum arguerat, demirari se aiebat, quemadmodum cum licitatore legionum tantus imperator non auderet confligere. Sed Pompeius atterendum hostem mora et incommodis recte censuerat, omni apparatu superior, et ea Juliani militis conditione, ut assuetum vincere nulla acies sustineret; defessus ætate frangi laboribus et tædio posset.

LVIII. Cæterum reliquorum amentia non sinebat hominem insistere suis consiliis. Amentia enim certe fuit, quum, tanto hoste opposito, Lentulus Spinther, et Scipio, et Domitius, gravissimis inter se contentionibus, de pontificatu maximo, quod sacerdotium Cæsar gerebat, agitarent : urbanam gratiam Domitio, Lentulo ætatem allegante, Pompeii necessitudinem Scipione, a quo perhonorifice tractabatur, ut alterum ei prætorium tendi Pompeius, et apud illum etiam classicum cani juberet. Sed et magna fuit in consilio controversia, haberine rationem comitiis prætoriis L. Hirri oporteret, quem ad Parthos legatum Pompeius miserat : quum fidem in id Pompeius dedisset; cæteri negarent, in pari labore et periculo unum anteponendum omnibus esse. Domitius etiam gravem de iis, qui in Italia remanserant, sententiam dixit : *placere sibi, ut de singulis ternæ ta-*

§ LVII. Flor. — Plut. in Pomp. et Cæs. — Appian. — Lucan. VII, 53.

bellæ darentur senatoribus, qui in bello sequuti Pompeium essent, ut de illorum causa cognoscerent : unam fore tabellam, quæ omni periculo absolveret ; alteram, quæ pro hoste habendum censeret ; tertiam, quæ mulctandum pecunia.

LIX. Nihil horum latere Cæsarem poterat : itaque simul satis ex priore consternatione suos recepisse visus est, non absistebat, quin copiis quotidie productis pugnandi faceret potestatem : idque adeo inter initia cautius egerat ; deinde confirmatus eo, quod Pompeius suos intra munitiones tenebat, longius a suis castris, in loca hosti æquiora degrediebatur. Ea quoque res accendit Pompeianorum animos, qui ferme omnes, quanquam alius alia de causa, cunctationem oderant. At Pompeius hoc ipso argumento abstinendum prælio disserebat, quod appareret, id summopere Cæsarem, tanquam sibi maxime necessarium, expetere.

LX. Postremo, quum neque vincere suorum animos, neque ferre invidiam posset, abjecto salubri consilio, ad pugnam se parare cœpit. Multa tum concurrerunt incitamenta, ut magnam omnes victoriæ spem conciperent : fiducia in viribus, in imperatore, in causa : præterea res duæ novæ quantivis utique momenti ; una, quod Pompeius confirmaverat, priusquam fere ad manus veniretur, exercitum Cæsaris in fuga fore, propterea quod equites, quorum multitudine abundabat, sibi recepissent, se dextrum Cæsaris cornu statim initio pugnæ circumdaturos atque turbaturos esse ; altera, quod Labienus, demonstrato, præsentes Cæsaris copias magnam partem ex aliis militibus constare, quam qui Gallias subegissent, in caput suum exsecratus fuerat, si in castra, nisi victor, reverteretur ; idque jusjurandum sequuti deinde omnes erant. At Cæsar, sive per exploratores re cognita, sive præsagio animi, revocatis tribus legionibus, quas frumentatum emiserat, de media nocte sacra Marti et Veneri Genetrici fecit, quam

§ LVIII. Cæs. — Plut. — Appian. — Cic. ad Attic. XI, 6. — Juliani Cæsares. — § LIX. Appian. — Cæs. — Plut. in Pomp. — § LX. Polyæn. Strat. lib. VIII. — Appian. — Lucan. VII, 46 et seq. — Cæs.

suæ gentis auctorem esse dictitabat; templum quoque eidem vovit ex manubiis.

LXI. Quum utrinque sedisset animis pugnandi voluntas; ut ferme in magnarum rerum exspectatione miscere se prodigia solent, multa visa aut ficta sunt. Victimæ in castris Pompeii, quum admoverentur aris, fugerunt: examina apum in militum signis, et altaribus sederunt: interdiu fuerunt tenebræ: Pompeius nocte, quæ prælium antecessit, per quietem in theatro suo sedere imaginatus est, et maximo populi plausu excipi. Inter hæc castra ejus fulminibus petita sunt: excubias circumeunte Cæsare, fax a castris ejus in Pompeiana decurrere visa est, atque ibidem exstingui. Nocturni quoque terrores in exercitu Pompeii fuere sub ipsam lucem, auxitque consternationem mane apud principia cum pullo conspectus imperator. Spes tamen prævaluit apud pertæsos moræ animos, et ex apparatuum magnitudine belli eventum metientes.

LXII. Igitur *et facem in sua castra delatam suæ claritudinis omen* accipiebant, et insomniis Pompeii fidebant: nam is, sopito castrornm tumultu, quieti redditus, altissime indormiverat; excitatusque ab amicis, *modo se per somnium Romæ fanum Veneris Victricis dedicasse* juraverat. At incertus consilii Cæsar, et desperato prælio, ex superiore consuetudine Pompeii, Scotussam castra moturus erat. Jam detendebantur tabernacula, quum *Pompeianam aciem longius solito ante vallum progressam* relatum est. Igitur expeditum agmen, quod jam in portis erat, cohortatus, proruto vallo, quasi hostium castris mox potituros, eduxit statim, hostique processit obviam. Acies utrinque sic ordinata stetit.

LXIII. Sinistro Pompeii cornu, cum duabus legionibus, quas per causam belli parthici abductas a Cesare diximus, ipse cum L. Domitio constitit: Scipioni cum syriacis legionibus mediam aciem commiserat: cohortes hispanæ, quas

§ LXI. Flor. — Dio. — Jul. Obseq. — Lucan. VII, 151. — Val. Max. I, 6. — Plutarch. in Cæs. cap. 61. — Appian. — § LXII. Cæs. — Plutarch. — Appian. — Lucan.

secum Afranius deduxerat, cum Ciliciensi legione, dextrum cornu obtinebant. Hoc erat exercitus Pompeiani robur: tironum legiones inter mediam aciem et cornua interjecerat. Quælibet acies denos in altitudinem ordines habebat. Peditum his omnibus Romanorum quadraginta quinque millia continebantur. Equitatus fere omnis, et quod sagittariorum atque funditorum habebat, in sinistro cornu, haud procul Pharsalia locatus est: dextro, quod flumen Enipeus impeditis ripis muniebat, sexcenti sufficere equites visi. At Cæsar, uti consueverat, legionem decimam in dextro cornu, nonam octavamque in sinistro constituit. Hic Antonium, ibi P. Sullam curare jussit; in medio Cn. Domitium cum quadraginta cohortibus; ipse in dextro suo cornu versabatur, ut Pompeio se opponeret. Legionarios in aciem deduxit universos, millia circiter duo et viginti, mille equites: nec enim exspectare militum ardor patiebatur Q. Cornificium, qui duas adducebat legiones; aut Fusium Calenum, qui cum cohortibus quindecim erat in Attica. Hæ civiles utrinque vires fuere: auxiliorum numerus amplior utique, sed varie traditus. Haud minus trecenta millia pugnasse quidam, qui plurimum, quadringenta ponunt.

LXIV. Sed Cæsar, animadverso Pompeii consilio, ne dextrum suum cornu circumveniretur metuens, ex tertia acie, ubi Domitius curabat, celeriter sex cohortes detraxit, et ex his quartam instruxit aciem ad res subitas. Ibidem et equites suos locavit, quia sinistrum cornu paludibus applicatum hoc præsidio indigebat minus, et delectos pedites, Germanos maxime, qui præliari inter equites consueverant. His rebus utrinque paratis, cohortandi suos materies imperatoribus minime defuit; vix enim unquam tantis rebus gestis, tantaque belli gloria par aliud concurrit nobilius. Pompeius primæ ætatis decora, et triumphalem adolescentiam africanis hispanisque bellis præferebat; inde maximos reges, ferocissimas gentes domitas, et Orientem adjectum

§ LXIII. Cæs. — Plut. in Anton. cap. 11, et Pomp. — Appian. — Frontin. Strat. II, 3. — Lucan.

imperio, romanique populi vires unius ductu, atque una expeditione duplicatas. Neque minoris erat ex parte Cæsaris, recens Britanniæ Galliarumque devictarum gloria; quarum nationum altera prorsus inaccessa atque incognita majoribus, altera maximo perpetuoque terrori fuisset: et eadem adhuc arma, eadem corpora retinebat, quibus tantæ patratæ res fuerant.

LXV. Steterunt tamen aliquandiu quietæ acies, mutuo metu, an quia quantumvis atroces animos pudor et tædium fundendi cognatum sanguinem invaserat. Tandem pugna cœpit a Crastini centurionis impetu, qui concionanti Cæsari futurum receperat, ut se aut vivum laudaret imperator, aut mortuum. Spatium erat inter duas acies, quod utrinque sufficeret concursuris; sed consilio C. Triarii Pompeius immotos tenuit suos; rem minime probatam Cæsari, qui vires alacritatemque militum valde incitari cursu judicabat.

LXVI. At Juliani cœptum cursum, postquam adversarios stare viderunt, parumper intermiserunt; deinde iterum concitati pila miserunt in hostem, gladiosque celeriter strinxerunt. Idem et a Pompeianis factum; eodemque tempore horum equites et levia arma Cæsaris dextrum cornu cœperunt impellere, quia Juliani, tot partibus pauciores, tantam procellam sustinere non poterant. Igitur quartam suam aciem excitat Cæsar; eaque tam vehementem facit in effusos impetum, ut protinus terga verterent Pompeiani equites. Nam ex præcepto Cæsaris ora hostium oculosque petens miles, aversa facie cedere coegit: et hoc ita futurum Cæsar, atque hinc initium fore victoriæ, pro summo, quem habebat, rei militaris usu, prædixerat. Funditores et sagittarii, ab equitatu destituti, extemplo circumventi cæsique sunt. Pompeius, victa parte suorum, in qua plurimum fiduciæ collocaverat, damnare spes suas cœpit, acieque relicta fugere. Tum vero cæsis fugatisve ducibus, nulli rei

§ LXIV. Appian. — Flor. IV, 2. — Cæs. — Front. — Dio. — § LXV. Appian. — Flor. — Cæs. — Plut. in Pomp. et Cæs. — Dio. — Lucan.

præterquam turbando invicem idonea copiarum magnitudo, ad satietatem hostis cæsa est; donec misertus Cæsar, parci civibus jussit. Hoc imperio per ordines vulgato, milites, uti cui Romano occurrerant, stare securum jusserunt: in auxilia tota belli ira incubuit, eorumque ingens concisa multitudo est.

LXVII. Cæsar, quanquam fatigatus prælio miles, æstu quoque aggravabatur (nam ad meridiem extracta pugna erat), tamen monendo, ni castra hostium expugnentur, imperfectam victoriam relinqui, perpulit, ut eodem impetu vallo hostium succederent: nam super auctoritatem imperatoris, et elatos successu animos, præda castrorum, quam sciebant amplissimam fore, incendebantur. Castra aliquamdiu a Thracibus magis, quam a Romanis (cohortes septem castris castellisque præsidio Pompeius reliquerat) defensa, venerunt in potestatem victoris. Tum vero Pompeium, qui hactenus in prætorio sederat tacitus, hæc verba loquutum, « Etiamne in castra? » mutato habitu fugisse tradunt.

LXVIII. Interim et castella, dedentibus, qui tenuerant, a P. Sulla capta sunt. Cæsar adhuc impetravit a suis, ut, relicta præda, novum insuper laborem susciperent, expugnandis Pompeianis, qui e castris refugerant in proximum montem: et quia locus aquæ erat inops, jugis ejus Larissam versus se recipiebant. Id quoque eodem die perfectum est; quanquam et passuum aliquot emetienda millia, et præterea muniendo secludendus a monte alio, quem hostes ceperant, fluvius fuit: tanta erat et imperatoris illius, et exercitus, tamque invicta armis et laboribus alacritas. At Cæsar, sicut prædixerat, in castris hostium exacta nocte, captis deditisque omnibus ignovit: maxime lætus M. Bruto Cæpione servato, a quo postea interfectus est. Is a Larissa, quo se contulerat ex fuga, scripsit ad Cæsarem, cupidissi-

§ LXVI. Oros. — Flor. — Front. Strat. IV, 7. — Cæs. — Sueton. in Cæs. cap. 75. — Vell. II, 52. — Appian. — § LXVIII. Cæs. — Plutarch. — Appian. — Liv. Epit. — Dio. — Vell. — Sueton. in Cæs. cap. 75. — Plin. VII, 25.

meque susceptus est. Sed et singulis amicorum potestatem fecit unius, quem quisque vellet, adversæ partis servandi.

LXIX. Literas ad Pompeium a multis scriptas, atque inter prædam repertas, statim cremavit; ne forte, deprehensis quorumdam consiliis, irasci pluribus, quam statuisset, cogeretur. In summa moderationem et clementiam plane singularem atque admirabilem exhibuit in omnibus. Hæc est nobilis illa Pharsalica pugna, quæ jam aperte libertatem populi romani subruit, uniusque omnes subjecit potestati. Cæsar haud amplius ducentos, aut secundum alios, mille ducentos amisit milites, sed centuriones, viros fortes, circiter triginta. Ipse, militis simul imperatorisque partibus omnibus strenue obitis, præcipuam victoriæ suæ laudem retulit. Inter legiones decumanorum maxima exstitit virtus: sed singulorum ante Crastinum nemo fuit. Idcirco cadaver ejus (nam adacto in os gladio, post ferocissimam pugnam ceciderat) militaribus donis ornatum Cæsar, proprio sepulcro inferendum curavit; quum cæteri uno communi tumulo humarentur.

LXX. De Pompeianis circiter millia quindecim cecidisse, Cæsar affirmat; qui magis augent, viginti quinque millia: sed Asinius Pollio, qui rerum istarum historiam græco sermone contexuit, sex omnino millia militum occisa tradidit, reliquam multitudinem servorum fuisse, interfectorum maxime, dum castra capiuntur: dedita sunt amplius millia viginti quatuor, quæ ferme apud victorem sacramento dixerunt. Equites romani quadraginta cæsi sunt, de illustribus: senatores decem; in quibus L. Domitium, ex castris in montana fugientem, Antonius cum equitibus suis occupavit. Signa militaria ad Cæsarem relata sunt centum octoginta, aquilæ novem.

LXXI. Hæc victoria Cæsaris, qua pugnatum est die, in remotissimis terrarum nuntiata est. Nam et strepitus armorum, pugnantiumque tumultus quum alibi locorum auditus

§ LXIX. Cæs. — Appian. — Flor. — Lucan. — § LXX. Cæs. — Appian. — Plut. — Dio. — Cic. Phil. II, 29.

est, tum Antiochiæ in Syria bis; idemque accidit Ptolemaide: et Trallibus ad statuam Cæsaris, quæ dedicata in fano Victoriæ fuerat, non ex humo, sed ex duro et strato silicibus solo, palma magnitudine matura enata est: et Pergami, in templo Liberi patris, in interiore parte ædis, quo præter sacerdotes aditus est nemini, tympanorum cymbalorumque sonitus increpuit: Elide in templo Minervæ simulacrum victoriæ, quod Minervæ signo obversum fuerat, se convertit, valvasque templi respexit.

LXXII. Sed nihil expressius, quam quod e municipe et familiari suo C. Cornelio auditum Livius tradidit. Is forte sacerdos Patavii tum operam augurio dabat; quum, visis avibus nonnullis, vaticinantis in modum, prælium committi confirmare præsentibus cœpit: idemque post paulo videre cedentes alios, alios urgentes, variamque fortunam et instaurationem pugnæ, tandem exsiliens exclamavit, « Vincis, « Cæsar »; mirantibusque et fidem adhibere cunctatis, dempta de capite corona, « Hanc, inquit, non ante resumam, quam « certis nuntiis comprobata prædictio testimonium præbuerit « arti ». Et tam exacte responderunt omnia, ut non modo prælii tempus, sed omnem vicissitudinem pugnandi, vaticinantis vocibus et motu expressam fuisse constaret.

§ LXXI. Dio. — Cæs. — Plut. — Jul. Obseq. — § LXXII. Liv. — Plut. — Agell. XV, 18. — Dio. — Jul. Obseq. — Lucan. VII, 192.

TABULA

RERUM QUÆ IN HOC DECIMO VOLUMINE CONTINENTUR.

FINIS DECIMI VOLUMINIS.

8